

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

HADİS RİVAYETİNDE ÂLÎ İSNADLAR

TUĞÇE GÜNAYDIN

2502160344

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. BEKİR KUZUDİŞLİ

İSTANBUL – 2022

ÖZ

HADİS RİVAYETİNDE ÂLÎ İSNADLAR

TUĞÇE GÜNAYDIN

Rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetini belirlemek için muhaddislerin kullandıkları isnad sistemi hadis ilminde büyük bir ehemmiyet teşkil etmektedir. Çeşitli açılardan sınıflandırılan isnadın klasikte en çok üzerinde durulan özelliklerinden birisi seneddeki râvi sayısının az olması temeline dayanan âlî isnad kavramıdır.

Bir hadisin tarikleri birbirine nispetle ele alındığında âlî ve nâzil isnad terimleri, isnaddaki râvi sayısının azlığı ile çokluğunu ifade eder. Muhaddisler bu iki terim arasında Hz. Peygamber'e yakınlığı sağlayan âlî isnadı tercih etmişlerdir. Bu vesileyle hadis âlimleri âlî isnad semâî için üstün bir gayret göstermiş ve bu tür rivayetlere sahip âlimler, öğrenciler arasında büyük ilgi görmüşlerdir.

Bu çalışmada, rivayet dönemi sayılabilecek hicrî ilk dört asırda âlî isnad arayışları; kavramın tarihsel süreci, ilişkili olduğu ıstılahlar, muhaddislerin konuya yaklaşımları ve bu tür isnadların niçin talep edildiği araştırılmıştır. Ayrıca âlî isnada yönelik yaklaşımlar dönemsel ve bölgesel farklılıklarıyla ele alınmış, âlî isnada kaynaklık eden muhaddisler ve şehirler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âlî isnad, Nâzil isnad, Avâlî, İsnad, Rihle.

ABSTRACT

ELEVATED ISNADS IN HADITH TRANSMISSION

TUĞÇE GÜNAYDIN

The isnad system used by the hadith scholars to determine the belonging of the narrations to the Prophet is of great importance in the science of hadith. One of the most emphasized features of the isnad, which is classified from various aspects in the classical, is the concept of elevated isnad, which is based on the low number of narrators in the isnad.

When the narrations of a hadith are considered to be concerning each other, the terms elevated and descending isnad express the smallness and abundance of the number of narrators in the isnad. Between these two terms, hadith scholars preferred the elevated isnad, which provides closeness to the Prophet. On this occasion, hadith scholars showed great effort for the audition of elevated isnads, and scholars who had such transmissions attracted great interest among students.

In this study, the search for elevated isnad in the first four centuries of the hijra, which can be considered the period of narration, the historical process of the concept, the terms it is related to, the approaches of the hadith scholars to the subject and why such isnads are demanded have been researched. In addition, the approaches to the elevated isnad are discussed with their periodic and regional differences, and the hadith scholars and cities that are the source of the elevated isnad are examined.

Key Words: Elevated Isnad, Descending Isnad, Awālī, Isnad, Travel

ÖNSÖZ

Âlî isnad, hadis tarihinde önemli bir konuma sahip olmuş, muhaddisler bu tür nakillere ulaşmak için üstün gayret sarf etmişlerdir. Âlî isnad semâî için yıllar süren rihlelere çıkmışlar, nâzil isnad bulduklarında kimi zaman o hadisleri semâ etmemişler, hatta âlî isnad arayışı bazı hadis taliplerinin öncelikli amacı haline gelmiştir. Böylelikle âlî isnadla ilgili özel bir literatür oluşmuş, bu yaklaşım, hadis alanında telif edilen birçok eseri isnad kullanımı açısından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Muhaddislerin âlî isnada yönelik aşırı istekleri kimi zaman kendi içlerinden ve farklı ilim dallarındaki uzmanlar tarafından eleştirilmiş, konunun gerekliliği üzerine tartışmalar yapılmıştır.

Âlî isnad arayışının, rivayetlerin tahammül-edâ süreçlerini ve hadis edebiyatını etkilemesi bu konunun hadis tarihi ve usûlündeki konumuna işaret etmektedir. Hadis tarihinin merkezinde yer almakla birlikte böyle bir gelenek günümüzde yaygın olmadığı için pek fazla anlaşılamayan âlî isnad arayışlarının başlangıcı, kapsamı, tarihî süreci ve ilişkili olduğu konuların ele alınması hadis ilmine önemli katkı sağlayacaktır. Bu vesileyle âlî isnad kavramının, tarihinin ve konuyla ilgili meselelerin incelenmesi, hadis tarihi alanı açısından gerekli görülmüştür.

Bu çalışma, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında; konunun önemi ve kapsamı ele alınmış, tezin metodu açıklanmıştır. Konunun kaynakları da klasik ve çağdaş literatür şeklinde ikiye ayrılarak incelenmiştir.

Birinci bölümde; âlî isnad kavramı ve kısımları öncelikle hadis usûlü kaynakları esas alınarak araştırılmış, sonrasında ise kavram ve onunla ilişkilendirilebilecek tabirler ortaya konulmuştur. Ayrıca bu bölümde muhaddislerin âlî isnadı nasıl elde ettikleri belirlenmiş ve bu tür nakillere engel olan durumlar değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde; âlî isnad arayışlarının başlangıcı ve hicrî ilk dört asırdaki gelişim süreci tespit edilmiştir. Bu kısımda ilgili kavram geçirdiği aşamalar dikkate alınarak âlî isnadın nüveleri, başlangıcı, yerleşme ve yaygınlaşma evrelerinde incelenmiştir. Yine âlî isnad arayışlarındaki farklılıklar hadis tahammül-edâ süreçleri ve ilgili literatür gibi veriler esas alınarak belirlenmiştir.

Üçüncü bölümde; âlî isnadla ilgili bazı meseleler irdelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle âlî isnada kaynaklık eden muhaddisler ve bu anlayışın yoğunlaştığı şehirler incelenmiştir. Yine muhaddislerin âlî isnad arama sebepleri tespit edilmeye çalışılmış ve bu konuda tenkitlerle farklı yaklaşımlar araştırılmıştır.

Konunun belirlenmesinden itibaren tezin her aşamasında desteğini esirgemeyen, çalışmanın tamamında görüşleri ve tashihleriyle tezin olgunlaşmasına ışık tutan değerli danışman hocam Prof. Dr. Bekir Kuzudişli'ye en içten şükranlarımı sunarım. Tez izleme komitesinde yer alan, değerli öneri ve katkılarından istifade ettiğim Prof. Dr. Ahmet Yücel ve Prof. Dr. Mustafa Ertürk hocalarıma müteşekkirim. Tez savunmamda önerileriyle çalışmaya katkılar sunan Doç. Dr. Ayşe Esra Şahyar ve Doç. Dr. Abdullah Hikmet Atan hocalarıma teşekkür ederim. Tezimle ilgili çalışmalara ulaşmamda yardımcı olan ve bazı kısımlarını okuyarak kanaatlerini paylaşan arkadaşlarıma, özellikle de tezin tamamını okuyarak önerilerde bulunan Ayşe Güler ve Arş. Gör. Elif Sönmez'e teşekkür ederim. Çalışma sürecimde beni her zaman destekleyen anneme ve doktora başlamak teşvik etse de bittiğini görmeye ömrü vefa etmeyen babama teşekkürü bir borç bilirim.

Bursa-2022

Tuğçe GÜNAYDIN

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂLÎ İSNAD KAVRAMI VE ELDE ETME YOLLARI

I. Âlî İsnad Kavramı.....	27
A. Âlî İsnad ve Usûl Kaynaklarındaki Yeri.....	28
1. Âlî/Nâzil İsnad ve İlgili Temel Terimler.....	28
a. Sözlük ve İstılahî Anlamı.....	28
b. Âlî İsnad Konusuyla Alâkalı Tabirler.....	30
2. Usûl Kaynaklarında Âlî ve Nâzil İsnad.....	32
a. Usûl Eserlerinde Âlî ve Nâzil Tanımları.....	32
(1). Âlî İsnad.....	32
(2). Nâzil İsnad.....	37
b. Âlî İsnadın Kısımları.....	38
(1). İsnadın Kısılgına Göre	41
(a). Resûlullah’a Yakınlık.....	41
(b). Hadis İmamlarına Yakınlık.....	42
(c). Meşhur Hadis Kitaplarına Yakınlık.....	45
i. Muvâfakat.....	47
ii. Bedel.....	48
iii. Müsâvat	49
iv. Musâfaha	50
(d). Vefatın Önceliği.....	50
(e) Semâin Önceliği.....	52

(2). İsnadın Sıhhatine Göre: Mânevî Ulûv	53
B. Âlî İsnad Kullanımının Tarihî Seyri.....	59
1. İsnada Yönelik Kullanımlar.....	60
2. Eser İsimlerinde Âlî İsnad	65
II. Âlî İsnad Elde Etme Yolları ve Engelleri	67
A. Âlî İsnad Elde Etme Yolları	68
1. İlk Semâ Yaşı.....	68
2. Uzun Ömürlü Olma.....	75
3. Rihle	87
B. Âlî İsnada Giden Sahte Yollar	90
1. Tedlîs	91
2. İsnad Uydurma.....	98
C. Âlî İsnad Engelleri	101
III. Âlî İsnad Arayışını Tespit.....	107
IV. Değerlendirme.....	113

İKİNCİ BÖLÜM

ÂLÎ İSNAD ARAYIŞININ TARİHİ SÜRECİ

I. Âlî İsnadın Nüveleri: Başlangıcından 120'ye kadar	115
A. Âlî İsnad Çabalarının İlk İzleri	116
1. Rivayetin Kaynağa Yakınlığına Yapılan Vurgular	116
2. Hadis Usûlü Müelliflerinin Âlî İsnad İddiaları.....	121
a. Hz. Peygamber Döneminde Âlî İsnad İddiası	121
b. Sahâbe ve Tâbiûn Nesillerinde Tek Hadis Rihleleri.....	126
(1) Sahâbe Nesli	126
(2) Tâbiûn Nesli	129
c. Müelliflerin Etbâu't-tâbiûnin Büyüklerinde Âlî İsnad İddiası	132
3. Tesadüfî Durumlar: Sonraki Dönem Muhaddislerinin Âlî İsnad Kaynakları	134
B. Hadis Naklinde Nâzil İsnad Oluşumu	135
1. Akran Rivayetinin Yaygınlığı.....	135
2. Âlî İsnad Fırsatlarını Değerlendirmeme	138
a. Sahâbe Nesli: Büyüğün Küçükten Rivayeti	138

b. Sahâbîyi Görmesine Rağmen Hadis Almayan Tâbiîler	141
II. Âlî İsnadın Başlangıç Dönemi: H. 120-180	144
A. Âlî İsnad Arayışının Başlaması	145
B. Âlî İsnadı Öncelememe	154
1. Nâzil İsnad Semâî.....	155
2. Sıhhat-Âlî İsnad İlişkisi	157
3. Âlî İsnada Yönelen İlk Tenkitler.....	160
C. Sürecin Tekamülü	163
III. Âlî İsnadın Yerleşmesi: H. 180-270	165
A. Hadis Semâînda Âlî İsnada Yönelimler	166
1. Âlî İsnada Artan İlgi.....	166
2. Âlî İsnad ve Hadisin Sıhhati	173
B. Âlî İsnadın Yerleşmesinin Delilleri.....	175
1. Hadis Meclislerinde Âlî İsnad.....	175
2. Âlî İsnadın Önemini Belirten Sözlerde ve Olaylarda Artış.....	179
3. Âlî İsnad İstismarı: İsnad Uydurma	184
C. Avâli Türü Kitapların Yazılması.....	186
IV. Âlî İsnadın Yaygınlaşması: H. 270-400	188
A. Âlî İsnadın Yayılmasına Dair Karineler.....	189
1. İsnad Tercihinde Âlîlik.....	189
2. Âlî İsnad Türünde Çeşitlilik.....	194
B. Âlî İsnadın Çoğalma Yolları.....	196
1. Hadis Tahammül Yaşının Küçülmesi.....	196
2. Âlî İsnad Amaçlı Rihlelerde Artış.....	201
C. Âlî İsnad Edebiyatında Genişleme.....	205
1. Avâlîler	205
2. Müstahrec ve Mu‘cemler’in Âlî İsnadla İrtibatı	209
V. Değerlendirme.....	212

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÂLÎ İSNAD İLE İLGİLİ MESELELER

I. Âlî İsnadın Kaynakları	215
---------------------------------	-----

A. Kaynak Olarak Muhaddisler.....	216
B. Yoğunlaştığı Şehirler.....	226
II. Âlî İsnad'ın Kütüb-i Sitte'deki Konumu	231
III. Âlî İsnad Arayışının Sebepleri.....	240
A. Hadisin Sıhhatine Etkisi	241
B. İlmî Rekabet.....	246
C. Manevî Sebepler.....	250
1. Hz. Peygamber'e Yakınlık.....	250
2. Rihleye Rağbet.....	253
IV. Âlî İsnad Arayışına Farklı Yaklaşımlar.....	254
A. Yöneltilen Eleştiriler	254
B. Âlî İsnad Savunusu.....	263
V. Değerlendirme.....	266
SONUÇ.....	269
KAYNAKÇA.....	272
EKLER.....	299
ÖZGEÇMİŞ	331

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Hadis usûlcülerinin âlî isnad tanım ya da tariflerinde aradıkları şartlar...	37
Tablo 1.2.: Âlî isnada dair sınıflandırmalar	40
Tablo 1.3.: Âlî isnadın kısımlarına dair farklı başlıklandırmalar.	41
Tablo 1.4.: Âlî isnad ile ilgili kavramların yüzyıllara göre kullanımı	64
Tablo 1.5.: 4-11. tabakalar arası bazı muhaddislerin hoca ve rivayet sayıları	105
Tablo 3.1.: Âlî isnad konusunda kendi dönemlerinde en çok ilgi gören muhaddisler	218
Tablo 3.2.: Tabakat müelliflerinin âlî isnadın zirvesi olarak andığı muhaddisler ve ilişkilendirildikleri şehirler	221
Tablo 3.3.: Süfyân b. Uyeyne'nin Âlî İsnadlarıyla Meşhur Râvileri.....	224

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1: İlk semâ yaşlarının yıllara göre değişimi	73
Grafik 1.2: Avâlîlerde ilk semâ yaşı tercihleri	74
Grafik 1.3: Muammerûnun tabaka dağılımı.....	80
Grafik 1.4: Yaşlara göre rivayet sayısı	81
Grafik 1.5: Ömür sürelerine göre râvi sayıları ve yüzdelikleri	82
Grafik 1.6: Ömür sürelerine göre rivayet sayıları ve yüzdelikleri	82
Grafik 1.7: İlk Semâ-Vefat süresine göre râvi-rivayet sayıları	85
Grafik 1.8: Semâ-Vefat farkına göre tabakalardaki râvi sayısı.....	86
Grafik 1.9: Muhaddislerin akran ve küçükten nakillerinde kişi başı rivayet sayısı	106
Grafik 3.1: Ömür sürelerine göre âlî isnad kaynağı muhaddisler	225
Grafik 3.2: Âlî isnad sahibi muhaddislerin şehirlere göre dağılımı	227
Grafik 3.3: Âlî isnad sahibi muhaddislerin asırlara ve şehirlere göre dağılımı	228

KISALTMALAR LİSTESİ

akt.	: aktaran
b.	: oğlu
bkz.	: bakınız
bs.	: baskı
C.	: cilt
der.	: derleyen
dpnt.	: dipnot
ed.	: editör
GAS	: Târihü't-turâsi'l-arabî
h.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
hn:	: hadis numarası
Hz.	: hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
krş.	: karşılaştırınız
m.	: miladi
mc.	: mecmu
nr.	: yazma numarası
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
riv.	: rivayet
s.	: sayfa
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü

t.	: takribi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thc.	: tahric
thk.	: tahkik
trc.	: tercüme
tsh.	: tashih
t.y.	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vdğ.	: ve diğerleri
vr.	: varak
Yay.	: yayınları
y.y.	: yayımcı yok

GİRİŞ

Hadislerin sıhhatini belirlemede önem arz eden isnad, muhaddisler tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Bunlardan biri de isnadların özelliklerine göre taksim edilmesidir. Çocukların babalarından rivayeti, akranların birbirinden hadis nakletmesi gibi örnekleri bulunan bu sınıflandırmanın en önemli kısımlarından birisi de âlî isnaddır. Zira bir isnadın farklı tarıklere nispetle Hz. Peygamber'e yakınlığını ifade eden âlî isnad, kendisiyle ilişkili farklı terimlerle birlikte hadis tarih ve usûlünde önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Peygamber'e daha yakın olan isnadlara ulaşmak muhaddislerin mesleki bir sevdası haline gelmiş, elde ettikleri bu tür rivayetleri en değerli isnadlar olarak görüp ön plana çıkartmışlardır. Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848) ölmeden önceki son iki isteğinden birinin âlî isnad olduğunu söylemesi¹ ve Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) hadis usûlü eserine âlî isnadlar konusuyla başlaması² farklı zamanlardan bu tür isnadlara gösterilen hassasiyetin değişik tezahürleridir. Âlî isnadların önemini belirten ifadeler bir yana, zamanla sadece bu tür rivayetleri toplayan eserler tasnif edilmiş ve avâlî edebiyatı oluşmuştur.

Muhaddislerin âlî isnad elde etmek için gösterdikleri çaba, onun arzu ve tercih edildiğine dair söylemler ile söz konusu isteklerin bir hadis edebiyatı türüne kaynaklık etmesi âlî isnad arayışlarının hadis tarihinde önemli bir konuma sahip olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla âlî isnad kavramı, muhaddislerin bu tür isnadlara niçin yöneldikleri, tarihi süreç içinde âlî isnad arayışındaki değişim ve benzeri konuların ele alınması hem incelediğimiz hususun detaylı bir şekilde kavranmasına hem de hadis tarihinin daha net olarak anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

I. Çalışmanın Önemi

Hadislerin iki temel unsurundan biri olan isnadın menşei, tarihi ve gelişimi ile ilgili birçok çalışma yapılmasına rağmen isnad türleri arasında muhaddisler açısından büyük önem arz eden âlî isnad kavramı bir kitap ya da doktora tezi

¹ Ebû Amr Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs li İbni's-Salâh*, thk. ve şerh Nureddin İtr, 18. bs., Dimaşk, Dârü'l-Fikr, Beyrut, Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 2012/1433, s. 256.

² Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsihi*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, 2. bs., Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 2010, s. 116-35.

seviyesinde ele alınmamıştır. Özellikle âlî isnad kavramının hadis tarihi içerisinde geçirdiği aşamaların, sınırlarının ve ilişkili olduğu hususların bilinmemesi bu konuda bir kafa karışıklığına yol açmaktadır. Günümüzde âlî isnada dair bilgilerin hadis usûlü eserleriyle sınırlı kalması, kavramın ve muhaddisler üzerindeki etkisinin tam manasıyla anlaşılamamasına sebep olmaktadır. Nitekim isnadlarla ilgili çözülemeyen veya alâkalı/alâkasız birçok mesele “bu âlî isnad arzusundandır” denilerek bazı yanlış çıkarımların yapıldığı görülmektedir. Öte yandan gerçekte âlî isnadı ilgilendiren bazı konular ise net bir şekilde anlaşılamamaktadır. Âlî isnadın meselelerdeki rolünün fark edilememesi eksik çıkarımların yapılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla hadis tarihindeki isnad kullanımında veya çeşitli usûl meselelerinde âlî isnadın nasıl bir fonksiyon icra ettiğinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Günümüzde pratik olarak âlî isnad arayışı önemsenmediği için gerek bizzat kavramın kendisi gerekse muvafakat, bedel gibi nisbî âlî isnad sayılan terimlerin anlaşılması ve tasavvuru kolay değildir. Bu yüzden tezde öncelikle âlî isnad kavramının ne olduğu açıklanmış ve hangi hadis usûlü terimleriyle ilişkilendirilebileceğine dikkat çekilmiştir. Olayın belirlenmesinde zorluğa sebep olan bir başka husus, çoğu zaman muhaddislerin davranışlarının âlî isnadla ilişkili olduğunu açıklamamaları veya hadisi naklederken âlî/nâzil isnadla ilişki kurmamalarıdır. Her ne kadar rivayet asırlarında hoca ve öğrenciler açısından âlî isnad talebi zahir olduğu için bu tarz bir açıklamaya ihtiyaç duymamaları anlaşılabilir bir durum olsa da hadis tarihinin daha iyi kavranabilmesi için söz konusu olayların âlî isnadla alâkası ortaya konmalıdır.

Âlî isnad hadis tarihinde önemli bir konu olduğundan birçok araştırmacının dikkatini çekse de bu husus, bir kavram şeklinde ele alınmamış, yani kavramın ne olduğu, tarihî gelişimi, fonksiyonu ve âlî isnad arayışına yönelik tenkitler gibi hususlar incelenmemiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar daha çok rivayetlerin râvi sayılarına göre sınıflandırılması (sülâsî, rubâî, humâsî, vb.) veya *Kütüb-i sitte* gibi bazı hadis eserlerinin âlî isnadla ilişkilerini belirlemeye yöneliktir. İleride örnekleri zikredileceği üzere âlî isnad kavramıyla ilgili araştırmalar da daha çok ona yapılan övgüleri derlemek ve hadis usûlü eserlerindeki bilgileri aktarmak şeklindedir. Âlî isnadın

yukarıda anılan özelliklerini inceleyen bir çalışma kaleme alınmadığı için elinizdeki tez, öncelikle alandaki söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

II. Amacı ve Soruları

Klasik dönemde âlî isnadlara çokça değer verildiği yaygın bir bilgi olmakla birlikte, bu tür isnadlara hangi dönem ve bölgelerde özen gösterildiği, âlî isnada duyulan ilginin sebebi, onların kişiye muhaddisler nezdinde nasıl bir konum sağladığı, dönemlere göre daha çok değer verilen âlî isnad türleri, sıhhat-âlî isnad arasında ne tür bir ilişki bulunduğu gibi konuların araştırılması gerekmektedir. Bu hususların aydınlatılması, âlî isnadların anlaşılmasını ve hadis tarihinin daha iyi kavranmasını sağlayacaktır.

Âlî isnadın sınırlarının ve tarihsel sürecinin belirlenmemesinden kaynaklanan sıkıntıları gidermek tezin önemli gayelerinden birisidir. Zira âlî isnad arayışları hadis usûlü eserlerinin de etkisiyle Hz. Peygamber döneminden başlatılmış ve özellikle sahâbe ile tâbiûn nesillerinde konuyla doğrudan ilgili görülmeyen meseleler âlî isnada yorulmuştur. Bu da sanki âlî isnadın bütün muhaddisler tarafından öncelikli bir amaç haline geldiği algısını doğurmuştur. Bu durum ayrıca, konu hakkındaki farklı düşünce ve yaklaşımların göz ardı edilmesine zemin hazırlamıştır. Kavramın doğru anlaşılması amacıyla bu tezde, öncelikle âlî isnad taleplerinin tarihsel süreçte değişimlere uğradığı ortaya konulmakta, kavramın oluşumu, gelişimi ve muhaddislerin âlî isnada yönelik bakış açılarındaki farklılaşmalar incelenmektedir.

Genel olarak söylemek gerekirse tezin amacı hadis talebinde önemli bir arayış olan âlî isnad bulma arzusunun sebebi ve tarihsel sürecini tespit etmek suretiyle hem konunun aydınlatılması hem de hadis tarihindeki isnad arayışlarına ışık tutmaktır. Bu noktada günümüz şartlarında fiilî olarak âlî isnad elde etme fikri revaçta olmadığı için bu konuyu tarihî kökenlerine inerek anlayıp, günümüz akademisine sunabilmek önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Âlî isnadla ilgili en temel mesele bu arayışların ne zaman ve hangi muhaddisle birlikte başladığıdır. Bununla birlikte âlî isnadın çeşitli yönlerinin açıklanması maksadıyla çalışmada bazı sorulara cevap aranmıştır. Bu sorular şöyle

sıralanabilir: 1. Âlî isnad talebine yönelik gayretler ile hadisin sıhhatini belirlemek ya da cerh- ta'dîl amacıyla yapılan araştırmalar birbirinden ne şekilde ayırt edilebilir? 2. Bir muhaddisin âlî isnad elde edebilmek için neler yapması gerekir ve tarihte bu maksatla yürütülen faaliyetler nelerdir? 3. Âlî isnadın rihle ve küçük yaşta semâ gibi hadis tahammül biçimleri ile ilişkisi ne düzeydedir? Âlî isnadın bu konulara etkisi nasıl ve ne kadardır? 4. Âlî isnad tüm muhaddisler nezdinde her asırda önemli midir? 5. Âlî isnad talebi bölgeden bölgeye bir değişim göstermiş midir? 6. Âlî isnadların semâ edildiği belirli muhaddisler ya da şehirler var mıdır? 7. Hadis usûlü kitaplarında âlî isnadın arandığına delil olarak kullanılan örnekler kavramın tarihteki sürecini ne kadar yansıtmaktadır? 8. Âlî isnad arayışına yoğun ilgi gösteren, bunu savunan ve bu tür rivayetlere yönelik çabalara tepki gösteren âlimler var mıdır ve varsa kimlerdir? 9. Muhaddisler neden âlî isnad aramışlardır? Bir başka ifadeyle âlî isnadın muhaddislere ya da ilme hangi katkısı sebebiyle hadis âlimleri bu tür rivayetlerin semâına çaba harcamıştır? Tüm bu sorulara verilen yanıtlar âlî isnadın hadis tarihi içerisinde daha net bir şekilde konumlandırılmasını sağlayacak, hadis tarihi ve usulünün bir kısmına ışık tutacaktır.

III. Kapsamı

Âlî isnad elde etme arzusu mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemlerde devam etmesine rağmen bu istek asırlara göre farklılık göstermiştir. Mütekaddim dönemde daha çok râvî sayısı olarak Hz. Peygamber'e yakın olma âlî isnad kabul edilirken, müteahhirûn dönemde büyük bir muhaddise ya da önemli bir hadis kitabına yakınlığın âlî isnad olarak değer kazandığı anlaşılmaktadır. Şüphesiz her iki durum da önemli olmakla birlikte bu tezde daha çok ilk kısım yani Hz. Peygamber'e yakın olma arzusu incelenecektir.

Âli isnada duyulan yoğun ilgi müteahhir dönemin sonlarına kadar devam ettiğinden çok geniş bir zaman dilimini kapsamakta ve bir tezin boyutlarını aşmaktadır. Bu vesileyle tezde özellikle zaman açısından bir sınırlamaya gidilmiş ve mütekaddimûn dönem kabul edilebilecek hicrî ilk dört asır araştırılmıştır.³ Müteahhirûnun âlî isnada yönelimleri de önem arz etmekle birlikte çalışmanın

³ Çalışmanın tamamında mütekaddimûn dönem isimlendirmesiyle kastedilen hicrî ilk dört asırdır.

öncelikli gayesi âlî isnadın başlangıcı, gelişim süreci ve niçin talep edildiğini belirleyip tahlil etmek olduğu için hicrî ilk dört asırdaki muhaddislerin konuya yaklaşımları esas alınmıştır. Müteahhir dönemde âlî isnad düşüncesi, bu tür nakillerin kısımları ise başka çalışmalarda incelenmesi gereken hususlardır.

Âlî isnad denildiğinde ilk olarak akla çeşitli kitaplardaki isnadların kısa ve uzunluğuna göre incelenmesi gelse de bu çalışma öncelikle bir kavram araştırmasıdır. Dolayısıyla rivayetler üzerinde araştırmalar konunun kapsamı dışında bırakılmış, özellikle kavramın, ilişkilerinin ve hadis tarihindeki yerinin tespit ile tahliline çalışılmıştır.

Çalışmada dikkat edilmesi gereken bir başka husus muhaddislerin kaynaklarda nakledilen âlî isnadlı rivayetlerinin yanlış yönlendirmeye sebep olabileceği meselesidir. Zira âlî isnad elde etmenin belirli şartları olduğundan bazı muhaddisler bu tür nakilleri aradıkları hâlde onlara ulaşamamışlardır. Bir kısmı ise âlî isnad gibi bir düşüncesi olmamasına rağmen hadis ilminde elde ettiği avantajlar sayesinde bu tür rivayetlerden yüzlercesini nakledebilmiştir. Bu vesileyle tezde muhaddislerin naklettiği âlî isnada sahip rivayetlerin sayısı esas alınmamış, bu tür nakilleri elde etmek için gösterdikleri gayret üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

IV. Metodu

Tezde nitel bir çalışma yapılacak olup, kaynak tarama yöntemi ve veri toplama tekniği kullanılacaktır. Toplanan veriler, içerik analizine tabi tutulacak ve âlî isnada yönelmenin sebepleri, hangi çağda bu talebin daha yoğun olduğu gibi bilgiler ilgili bölümlere alınacaktır.

İlk bölümde kavramın sınırları hadis usûlü eserlerinden okunarak tespit edilmiş ve hadis usûlündeki farklı yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Hadis usûlü kitaplarında müellifler kavramları açıklarken kendi dönem ve bölgelerinin yaklaşımını yansıttıkları için bir kavramın sadece hadis usûlü eserleri üzerinden araştırılması yeterli olmayacaktır. Bu vesileyle tezde söz konusu eserlerden belli noktalarda faydalanılsa da buradaki bilgiler bazen eleştirilmiş ve farklı kaynaklardan yapılan okumalara dayanarak yeni birçok veriye ulaşılmıştır. Yine bu kısımda kavramla ilgili

tarihî süreç belirlenirken öncelikle konuyla alakalı tabirlerin tespitine çalışılmış ve kaynaklarda yapılan taramalarla kavramın gelişim seyri takip edilmiştir. İlk kısımda kaynaklarda bulunan teorik bilgilerin avâlîler üzerinden tatbiki yapılarak âlî isnadın diğer hadis usûlü konularıyla ilişkisi ortaya konulmuştur.

Tezin diğer bölümlerinde asıl uygulanan yöntem ise ilk dört asırda âlî isnad arayan muhaddislerin tespit edilmesi ve bu husustaki faaliyetlerin tahlilinin yapılmasıdır. Âlî isnad yönelimi olan muhaddislerin tespitinde tabakat eserlerinden faydalanılmış, tercemelerde hayatlarına dair verilen bilgilerin satır aralarının okunması suretiyle muhaddislerin âlî isnada bakış açıları tahlil edilmiştir. Muhaddisler belirlenirken bazı tabakat kaynaklarına öncelik verilmiş, İbn Sa'd (ö. 230/845)⁴ ve Ebü's-Şeyh'in (ö. 369/979) tabakat eserleri,⁵ İbn Ebû Hayseme (ö. 279/892-93)⁶ ve Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'nin (ö. 281/894) tarih çalışmaları,⁷ Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* ve *Tezkiretü'l-huffâz* isimli eserleri⁸ ile Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tabakâtü'l-huffâz*'i⁹ okunarak buralardan âlî isnad ile alakası araştırılması gereken 300 kadar isim tespit edilmiştir. Bunlardan 27'si sahâbe, 36'sı tâbiün, 55'i etbâu't-tâbiîn nesillerinden; 81'i III./IX. asırda 100 kadar âlim ise IV./X. yüzyılda vefat etmiş muhaddislerdir. Söz konusu âlimlerin isim tespitlerinin ardından kendileri hakkında bilgi veren tabakatlardan hayatları incelenmiş, böylelikle âlî isnad arayışının tarihî süreci muhaddisler üzerinden tespit ve tahlil edilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu araştırma; âlî isnadı elde etme yolları, ona ulaşmanın engelleri, arayışın sebepleri gibi incelemeler açısından da yol gösterici olmuştur.

⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, **Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr**, thk. Ali Muhammed Ömer, 11 c., Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 2001/1421.

⁵ Ebü's-Şeyh Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-İsfahânî, **Tabakâtü'l-muhaddisîn bi-İsbahân ve'l-vâridîne aleyhâ**, thk. Abdülgafur Abdülhak Hüseyin el-Beluşi, 4 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1996/1412.

⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, **et-Târîhü'l-kebîr = Târîhu İbn Ebî Hayseme**, thk. Salâh b. Fethi Helel, Kahire, 4 c., el-Fârûkû'l-Hadîse, 2004/1424.

⁷ Ebû Zür'a Abdurrahman b. Amr b. Abdullah ed-Dımaşkî, **Târîhu Ebî Zür'a ed-Dımaşkî**, thk. Halil el-Mansur, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996/1417.

⁸ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed, 23 c., 3. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, 4 c., 3. b., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956/1374.

⁹ Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, **Tabakâtü'l-huffâz**, Beyrut, Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1983/1403.

Araştırmada belirlenen metodun uygulanmasında bir hususa dikkat edilmesi gerekmektedir. Âlî isnadın gelişim süreci açısından bir tarihlendirme yapılmış olsa da âlî isnad sahibi muhaddislerin belli bazı özellikleri sebebiyle tarihlerde karışıklık oluşabilmektedir. Başka bir ifadeyle âlî isnada sahip olan muhaddisler bu tür rivayetleri erken yaşta semâ etmeleri ve uzun ömür sürmeleri sebebiyle elde ettikleri için ilgili âlimin hadis semâ ile vefatı arasında oldukça uzun bir zaman dilimi bulunabilmektedir. Oysa söz konusu âlimler âlî isnadlarını ilk semâ yıllarında elde etmişlerdir. Dolayısıyla örnek verilen muhaddislerin incelenmesinde vefat tarihleri değil, ilk semâ yaşları ya da olayın gerçekleştiği zaman dilimi esas alınmıştır. Yani 180-270 seneleri arasında incelenen âlim o yıllarda vefat ettiği için değil, ilk semâ ya da âlî isnadlara vakıf olduğu yıllar bu zaman dilimine denk geldiği için ilgili kısımda irdelenmektedir.

Tezle alâkalı yapılan taramalarda *el-Mektebetü's-şâmile* ve *Câmi'u hâdimi'l-harameyn* programlarından yararlanılmıştır. Söz konusu programlardan özellikle kavramın tarihini belirleme ve eserlerde akran rivayetlerinin tespitinde istifade edilmiştir. Ayrıca kullanılan yazmaların büyük bir kısmı *Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye*'de yer almaktadır. Teze ilk başlandığında bu eserlere kütüphanenin internet sitesinden ulaşılabiliyorken söz konusu site kapandığından buradaki yazmalar hususunda Fuat Sezgin'in (1924-2018) *Târihü't-turâsi'l-Arabî* isimli eserinden faydalanılmıştır.¹⁰ Çalışmada Türkçe imlada Türk Dil Kurumu'nun (TDK) yazım standartları esas alınmış, İslami terminoloji ile âlim, kitap, râvi, yer isimlerinin yazımında *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin (DİA) imlası benimsenmiştir. Okuyucunun zihninde tarihî gelişimin yerleşmesi açısından muhaddislerin vefat tarihleri her bölümde ilk geçtiği yerde hicrî ve miladi olarak tekrar edilmiştir. Bu tarihlerin belirlenmesinde ilk önce *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, eğer şahıs orada yer almıyorsa Zehebî'nin *Târihü'l-İslâm*'ı esas alınmıştır.¹¹ Yine akran rivayetinin belirlenmesi gibi durumlarda gerekli olan tabaka

¹⁰ Fuat Sezgin, *Târihü't-turâsi'l-Arabî* = GAS, Arapça trc. Mahmûd Fevzi Hicazi, racea Arefe Mustafa, Saîd Abdurrahim, 8 c., Riyad, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1983/1403.

¹¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, 17 c., Beyrut, Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003/1424.

tespitinde İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Takrîbü't-Tehzîb*'indeki tabakalandırma sistemine uyulmuştur.¹² Muhaddislerin ömür süreleri ve ilk semâ yaşlarının hesaplaması ise hicrî takvime göre yapılmıştır.

V. Kaynaklar

Klasikte ve modern zamanda âlî isnadı, kavram olarak ele alan bir eserin olmayışı, konunun birçok kitaptan araştırılmasını gerekli kılmıştır. Yine bu kavramla ilgili hadis edebiyatında bir türün oluştuğu düşünüldüğünde konunun kaynaklarının gayet geniş olduğu görülecektir. Âlî isnad kavramı etrafında şekillenen avâlî, sülâsiyyât, rubâiyyât gibi telifler ve bu konuyla yakın ilişkisi bulunan müstahrec ile mu'cemü's-şü'yûh türü eserler çalışmamıza dâhildir. Ancak burada âlî isnadı konu edinen hadis usûlü kaynakları başta olmak üzere âlî isnad incelenirken mutlaka görülmesi gereken klasik dönem eserler ele alınacaktır. Ayrıca çağdaş dönemde Türkiye ve dünyada âlî isnadla ilişkisi kurulabilecek kitap, tez ve makaleler irdelenerek bu çalışmanın onlardan farkı ortaya konulacaktır.

A. Klasik Kaynaklar

Muhaddisler için önemli bir konu olması hasebiyle âlî isnad hakkında hadis veya hadis ilmi alanında yazılan eserlerde bilgi bulunabilir. Burada tanıtılacak eserler ise konuyu müstakil olarak ele alan ya da âlî isnadla ilgili çokça bilgi bulunan kitaplardır. Bu vesileyle klasik kaynaklar; “Müstakil Eserler”, “Hadis Usûlü Eserleri ve Rivayet Âdâbına Dair Kaynaklar” ile “Tabakat, Tarih, Rical ve Bibliyografya Eserleri” başlıklarında incelenecektir.

1. Müstakil Eserler

Konuyu bir usûl meselesi olarak ele alıp, bilebildiğimiz kadarıyla ilk müstakil eser yazan âlim İbnü'l-Kayserânî'dir (ö. 507/1113). Onun *Mes'eletü'l-uliv ve'n-nüzûl fi'l-hadis* eserinin âlî isnadın mahiyetini konu alan ve bilinen tek müstakil eser olduğu belirtilebilir. O, çok hacimli olmayan bu kitabında muhaddislerin faziletleri ile âlî

¹² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, 2. bs., Halep, Dârü'r-Reşîd, 1988/1408.

isnadın ehemmiyetini anlattığı bir mukaddimenin ardından konuyu bir usûl bahsi olarak işlemiş, âlî isnadı bugün bilinen tüm yönleriyle ele almıştır.¹³ Söz konusu cüz Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.¹⁴

Konuyla ilgili müstakil bir tür olan avâlî, sülâsiyyât, rubâiyyât gibi âlî isnad edebiyatı türlerinin ve mu'cemü's-şüyûh/meşyeha, müstahrec eserlerinin mukaddimelerinde âlî isnadla alâkalı genel usûl bilgileri bulunabilmektedir. Ayrıca âlî isnada dair tespit edilen çeşitli hususların pratikteki karşılığı söz konusu kitaplardan tespit edilebilmektedir. Bu eserler içerisinde ise özellikle Alâî'nin (ö. 761/1359) *Bugyetü'l-mültemes fî sübâiyyâti ehâdîsi'l-İmam Mâlik b. Enes* isimli eseri dikkat çekicidir. Mâlik b. Enes'e (ö. 179/795) 7 râvi ile ulaştığı 30 kadar hadisi derleyen Alâî'nin bu cüzünde önemli olan husus, âlî isnada dair çeşitli değerlendirmeler yaptığı mukaddimesidir.¹⁵ Alâî burada âlî isnadı hem bir hadis usûlü kavramı olarak ele almış hem de âlî isnad arayışına dair örnekler ve bu tür isnadları öven sözlere yer vermiştir. Bu esnada müellifin, âlî isnadla ilişki kurulan ilim yolculuklarına dair sözleri ve muhaddislerin çoğunluğundan farklı görüşler serdetmesi önemlidir. Tezin konuyla alâkalı kısımlarında Alâî'nin bahsi geçen görüşlerinden yararlanılmıştır.

Bunun yanı sıra başlığı âlî isnada dair müstakil bir eser görünümü verdiğinden Cemaleddin Abdullah b. Salim'in (ö. 1134/1722) *el-İmdad fî ma'rifeti uluvvi'l-isnad* isimli eserinden bahsetmek gerekmektedir. Zira başlığından hareketle bu kitabın âlî isnadı incelediği varsayılsa da o daha çok sebet türünde bir kitaptır.¹⁶ Müellif, çeşitli hadis kitaplarına ve rivayetlere dair kendi âlî isnadlarını sıralamaktadır. Dolayısıyla bu eserin çalışmamızla pek ilişkisi bulunmamaktadır.

¹³ Ebû'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, **Mes'etü'l-uluv ve'n-nüzûl fî'l-hadîs**, thk. Salâhuddîn Makbul Ahmed, Kuveyt, Mektebetü İbn Teymiyye, 1981/1401.

¹⁴ Çalışmamızda eserin Arapça aslı kullanılmıştır. Tercüme için bkz. İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî, "Meseletü'l-uluvv ve'n-nüzûl fî'l-hadîs", trc. Selahattin Yıldırım, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: 26, No: 2, 2021, s. 395-413.

¹⁵ Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî b. Abdullah el-Alâî, **Bugyetü'l-mültemes fî sübâiyyâti ehâdîsi'l-İmam Mâlik b. Enes**, thk. Hamdi Abdülmecid b. Ebû Mustafa, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1985/1405, s. 23-56.

¹⁶ Cemaleddin Abdullah b. Sâlim b. Muhammed el-Mekkî el-Basrî, **el-İmdâd fî ma'rifeti uluvvi'l-isnâd**, thk. el-Arabi ed-Daiz el-Feryatî, Riyad, Darü't-Tevhîd, 2006/1427.

2. Hadis Usûlü Eserleri ve Rivayet Âdâbına Dair Kaynaklar

Hadis usûlü eserlerine gelince bu kitapların neredeyse tamamında âlî isnada özel bir başlık ayrılmış ve kısımları ile örneklerine dair açıklamalar yapılmıştır. Özellikle Râmezhürmüzî'nin (ö. 360/971), eserinin başlarında “âlî isnad arayışı” başlığını atarak konuyu incelemesinin yanı sıra mukaddimesi de dâhil olmak üzere eserin tamamında çeşitli başlıklar altında âlî isnada dair örnek ve bilgiler vermiştir.¹⁷ Kitapta âlî isnad, bir hadis usûlü meselesi hüviyetinde işlenmese de âlî isnada verilen örnekler ve zikredilen farklı bakış açıları IV./X. asrın âlî isnad anlayışına ışık tutmaktadır. Bu eser özellikle ehl-i hadîs ve ehl-i re'y arasında âlî isnad konusundaki tartışmalara yer vermesi açısından önemlidir. Benzer şekilde hadis usûlü eserine âlî isnad konusuyla başlayan Hâkim en-Nîsâbûrî, âlî isnad örneklerini Hz. Peygamber döneminden itibaren incelemiştir. Burada zikrettiği örnekler kendisinden sonraki hadis usûlü müelliflerinin de ilgisine mazhar olmuştur. Hâkim en-Nîsâbûrî âlî isnadı bir hadis usûlü meselesi olarak ele almasına rağmen dönemi itibariyle eserde âlî isnadın tüm kısımları yer almamaktadır.¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071), *el-Kifâye*'de bu konuya müstakil bir başlıkta yer vermemesi ilginç bir not olarak kaydedilebilir. Bununla birlikte müellifin, mukaddime dâhil çeşitli yerlerde âlî isnada değindiği görülmektedir.¹⁹ Onun eserin girişinde âlî isnada yöneltilen tenkitler hakkında yaptığı açıklamalar dönemin güzel bir tasvirini sunmaktadır. Aşağıda zikredileceği üzere Hatîb diğer bazı kitaplarında da bu konuya eğilmiştir.

İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) âlî isnadın bütün kısımlarını incelemiş ve âlî isnada dair yaptığı taksimat günümüze kadar geçerliliğini korumuştur.²⁰ Âlî isnada dair orijinal yorumları bulunan İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302) ise *el-İktirâh fî beyâni'l-ıstılâh* isimli eserinde İbnü'l-Kayserânî'nin âlî isnad değerlendirmelerini esas almış ve

¹⁷ Ebû Muhammed b. Hallad Hasan b. Abdurrahman er-Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vâ'i*, thk. Muhammed Muhibbu'ddîn Ebû Zeyd, Kahire, Dârü'z-Zehâir, 2016/1437.

¹⁸ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, 116-31.

¹⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, thk. Mâhir Yasin el-Fahl, 2 c., 2. bs., Daru İbni'l-Cevzi, Riyad, 2014, I, 81-4.

²⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 255-64.

âlî isnada dair bazı yeni isimlendirmeler yapmıştır.²¹ İbn Dakîkul'îd dışında İbnü's-Salâh'tan sonra gelen hadis usûlü müellifleri âlî isnad konusunda İbnü's-Salâh'ın ortaya koyduğu genel çerçeveyi takip etmişlerdir. Bunlar arasında âlî isnad konusunu en geniş işleyen müelliflerden biri Sehâvî (ö. 902/1497) olup *Fethü'l-mugîs* isimli eserinde diğer muhaddislerden farklı isimlendirmeler yapmış, âlî isnada dair görüşler sunmuş, örnek verilen rihlelerle alâkalı orijinal değerlendirmelerde bulunarak âlî isnada yeni bakış açıları kazandırmıştır.²²

Hadis usûlü eserlerinde âlî isnad başlıkları dışında “akran rivayeti/ müdebbec”, “büyüğün küçükten/ sahâbenin tâbiûndan nakli” “sâbık-lâhik” ile “ilk semâ yaşı” konularının âlî isnadla bağlantılı olduğu belirtilmelidir. Öte yandan müstakil bir hadis usûlü sayılmasalar da âlî isnada dair bilgiler Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *el-Medhal*'i içerisinde dağınık hâlde,²³ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1214) *Câmiü'l-usûl min ehâdîsi'r-Resûl* isimli eserinin ilk cildinde toplu ve detaylı bir şekilde yer almaktadır.²⁴

Söz konusu telifler dışında Hatîb el-Bağdâdî'nin birçok eserinin âlî isnad ile ilgili geniş bilgi içerdiği belirtilebilir. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi* isimli eserinde âlî isnada özel bir başlık ayırmıştır.²⁵ Burada o, âlî isnadı bir usûl kavramı olarak incelemekten ziyade konuyu hadis tahammül ve edâsında âdâb yöntemleri içerisinde ele almaktadır. Konuyla ilgili çeşitli örnekler zikreden müellif, âlî isnadın rihleyle ilişkisine fazlasıyla temas etmiş ve bu konuda farklı görüşlere yer vermiştir. *er-Rihle fi talebi'l-hadis*'te Hatîb tek hadis semâi gayretiyle yapılan rihleleri anlatmış ve bunların önemli bir kısmını âlî isnadla ilişkilendirmiştir.²⁶ Hatîb el-

²¹ Ebü'l-Feth Takıyyüddîn İbn Dakîkul'îd Muhammed b. Ali, *el-İktirâh fi beyâni'l-istilâh ve mâ uzife ilâ zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûdeti fi's-sihâh*, thk. Amir Hasan Sabri, Beyrut, Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1996/1417, s. 266-70.

²² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethü'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l-İrâki*, thk. Ali Hüseyin Ali, 5 c., Kahire, Mektebetü's-Sünne, 2003/1424, III, 329-63.

²³ Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*, thk. Muhammed Avvâme, 2 c., Dârü'l-Yüsr, Medine; Dârü'l-Minhâc, Cidde, 2016.

²⁴ Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Câmiü'l-usûl min ehâdîsi'r-Resûl*, thk. Abdülkadir Arnaut, 11 c., 2. bs., Dârü'l-Fikr, Beyrut 1970, I, 34-205.

²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 32-9.

²⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fi talebi'l-hadis*, thk. Nureddin Itr, Kahire, Dârü's-Selâm, 2017/1438.

Bağdâdî'nin *Mes'eletü'l-ihcâc bi's-Şâfî* isimli kitabı ise Buhârî'nin (ö. 256/870) Muhammed b. İdris eş-Şâfî'den (ö. 204/820) hadis nakletmeme sebebini tamamen âlî isnada dayandırarak açıklayan bir cüzdür.²⁷

İbn Abdülber en-Nemerî'nin (ö. 463/1071) *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihi*²⁸ ve Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ*²⁹ gibi eserlerinde âlî isnad müstakil bir biçimde incelenmemişse de muhtevasında âlî isnada dair birçok bilgi bulunabilir. Zehebî de *Esmâü men âşe semânîne sene ba'de şeyhihi ev ba'de semâihî* isimli cüzünde³⁰ hadis semâi ile vefatı arasında uzun süre geçen muhaddisleri incelediği için âlî isnad sahibi muhaddislere dair bilgi vermektedir.

3. Tabakat, Tarih, Rical ve Bibliyografya Eserleri

Tezin öncelikli amacı âlî isnadın tarihteki konumunu tespit etmek olduğundan muhaddislerin biyografilerine tarihî sırayla yer veren tabakat türü eserlerden fazlasıyla istifade edilmiştir. Örneğin ilk dört asırda telif edilmiş İbn Sa'd ile Ebü's-Şeyh'in tabakat kitapları³¹ ve Yahyâ b. Maîn, Fesevî (ö. 277/890), İbn Ebû Hayseme ile Ebû Zür'a'nın *et-Târîh*'leri³² gibi eserlerde âlî isnada dair veriler bulunmaktadır. Ancak buradaki bilgilerin nispeten az sayıda olduğu ifade edilmelidir. Aynı dönemde yazılmış sualât türü ve *Ma'rifetü'r-ricâl* başlıklı eserlerde³³ âlî isnada dair bilgiler -

²⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, **Mes'eletü'l-ihcâc bi's-Şâfî**, thk. Halil İbrahim Molla Hâtır, Riyad, er-Riâsetü'l-âmme li İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da' ve'l-İrşâd, 1980/1400.

²⁸ Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah İbn Abdülber en-Nemerî, **Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihi**, thk. Ebü'l-Eşbal ez-Züheyri, 2 c., Dammâm, Dâru İbni'l-Cevzi, 1994/1414.

²⁹ Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî es-Sem'ânî, **Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ**, thk. Ahmed Muhammed Abdurrahman Muhammed Mahmûd, 2 c., Cidde, Matbaatü'l-Mahmûdiyye, 1993/1414.

³⁰ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Esmâü men âşe semânîne sene ba'de şeyhihi ev ba'de semâihî**, thk. Avvâd Halef, Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân, 1997/1418.

³¹ İbn Sa'd, **Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr**; Ebü's-Şeyh, **Tabakâtü'l-muhaddisîn**.

³² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî, **Yahyâ b. Maîn ve Kitâbuhü't-Târîh**, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, 4 c., Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyai't-Türâsi'l-İslâmi, Mekke, 1979/1399; Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî el-Fârisî, **Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh**, riv. Abdullah b. Cafer b. Dürüsteveyh en-Nahvî, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, 4 c., 3. bs., Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1410; İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**; Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, **Târîhu Ebî Zür'a**.

³³ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, **Kitâbü'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl**, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, 2. bs., Riyad, Dâru'l-Hâni, 2001/1422, Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Ca'fer b. Necîh Sa'dî, **İlelü'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl ve't-târîh**, thk. Ebû Abdullah Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî, Dammâm, Dâru İbni'l-Cevzi, 2009/1429.

nispeten az sayıda da olsa- bulunabilmektedir. Yine de erken dönemde yazıldıkları için bu eserlerden azamî derecede istifade edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra mütekaddimûn dönemde İbn Ebû Hâtîm'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i³⁴ ve İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*'inden müstakîl olarak bahsedilmelidir.³⁵ Zira İbn Ebû Hâtîm'in eserinde terceme kısımlarında âlî isnada dair fazla bilgi bulunmasa da kitabına yazdığı mukaddime ile tercemeler başlamadan önce isnad konusuyla ilgili yaptığı değerlendirmeler âlî isnada dair önemli veriler ihtiva etmektedir. Yine İbn Adî'nin *el-Kâmil*'inde âlî isnad uyduranlar hakkında zikredilenlerin yanı sıra eserin mukaddimesinde konuyla alakalı bilgiler bulunmaktadır.

Muhaddislerin âlî isnad arayışlarına dair bilgilerin en geniş şekilde bulunduğu tabakatlar müteahhirûn dönemi eserleridir. Örneğin Ebû Ya'lâ el-Halîlî (ö. 446/1055) *el-İrşâd*'da yer alan tercemelerde âlî isnada dair bazı bilgilerin yanı sıra bir usûl meselesi olarak da âlî isnaddan kısaca bahsetmiştir.³⁶ Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*³⁷ isimli eserinde âlî isnada dair veriler bulunabilmektedir. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu medîneti's-selâm*³⁸ ve İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu medîneti Dimaşk* adlı eserleri³⁹ ise müelliflerinin de konuya ilgileri vesilesiyle âlî isnada dair birçok bilgi ve değerlendirme içermektedir. Bu vesileyle âlî isnadla ilişkisi olduğu tespit edilen kişiler hakkında özellikle bu eserler dikkatle incelenmiştir.

Tabakat kitaplarında âlî isnada dair verilere en çok özen gösteren müellif Zehebî'dir. Nitekim tabakat eserlerinde âlî isnad ile ilgili kavramları en çok kullanan kişinin Zehebî olmasından da bu durum anlaşılabilmektedir. Zehebî, aktardığı olayın ya da biyografisine yer verdiği muhaddisin âlî isnadla ilişkisi bulunduğunu

³⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebû Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1952/1371.

³⁵ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, 9 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

³⁶ Ebû Ya'lâ el-Halîlî b. Abdullah b. Ahmed el-Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris, 3 c., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1989/1409.

³⁷ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiya*, 10 c., Kahire, Matbaatü's-Saâde, 1974/1394.

³⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 17 c., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001/1422.

³⁹ Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebî Saîd Ömer b. Garame el-Amri, 80 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1998/1419.

düşünüyorsa bu duruma değinmeden geçmemiştir. Onun tüm tabakat eserlerinde âlî isnada dair bilgiler varsa da özellikle *Târîhü'l-İslâm* ve *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* isimli kitapları bu hususta daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple çalışmada Zehebî'nin tabakat eserlerinden fazlasıyla istifade edilmiş bilhassa *Siyer*'i muhaddislerin seçiminde esas alınan kaynaklardan biri olmuştur.

Sadece *Kütüb-i sitte* musanniflerinin râvilerini içerse de Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'i⁴⁰ başta olmak üzere bu eser üzerine telif edilmiş tüm tehzîblerde tercemesi verilen muhaddisin şayet varsa âlî isnadla ilişkisine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Mizzî çoğu kere söz konusu muhaddise ulaşan âlî isnadlarını belirtmeyi ihmal etmemiştir. İçerdiği bilgiler vesilesiyle söz konusu eserlerden fazlasıyla istifade edilse de *Tehzîb* üzerinde yazılan kitaplar içerisinde Moğultay b. Kılıç'ın *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*'inin âlî isnadla alâkalı birçok orijinal bilgi ve yorum içerdiği belirtilmelidir.⁴¹

Tarih türü eserler içerisinde özellikle İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Muntazam*'ı,⁴² ve Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye*'si⁴³ âlî isnada dair pek çok veri bulunabilecek kaynaklardır. Rical türünde ise özellikle âlî isnadı uyduranlar hakkındaki bilgiler İbn Adî'nin bahsi geçen eserinin yanı sıra Zehebî'nin *Mizânü'l-i'tidâl*'i⁴⁴ ile İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mizân*'ından elde edilmiştir.⁴⁵ Dolayısıyla bahsi geçen tüm tabakat, tarih ve rical eserlerinden tezin ilgili bölümlerinde istifade edilmiştir.

Avâfîlere dair bilgiler bibliyografya türü kaynaklardan elde edilmiştir. Bu konuda öncelikle Osmanlı dönemi âlimlerinden Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657)

⁴⁰ Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf, 35 c., 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1983/1403.

⁴¹ Ebü Abdullah Moğultay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekcerî, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Âdil b. Muhammed Ebü Abdurrahman, Üsame b. İbrahim Ebü Muhammed, 12 c., Kahire, el-Fârükü'l-Hadîse, 2001/1422.

⁴² Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, 18 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992/1412.

⁴³ Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14 c., 4. bs., Beyrut, Mektebetü'l-Maârif, 1981/1401.

⁴⁴ Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî, 4 c., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1963/1382.

⁴⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebü Gudde, 10 c., Beyrut, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 2002/1423.

Keşfü'z-zunûn'u zikredilebilir.⁴⁶ Yine yakın dönemden Bağdatlı İsmail Paşa'nın (1839-1920) *Hediyyetü'l-ârifîn* isimli eseri,⁴⁷ Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin (1857-1927) *er-Risâletü'l-müstetrafe*'si⁴⁸ ile Muhammed Abdülhay el-Kettânî'nin (1886-1962) *Fihrisü'l-fehâris*'i avâlî eserlere dair bilgiler bulunabilecek eserlerdir.⁴⁹ Tezin ilgili kısımlarında bu çalışmalardaki bilgilerden istifade edilmiştir.

Klasik literatürde burada sayılan eserler dışında herhangi bir rivayet veya ilel eserinde ya da ilmî içerikli bir mektupta âlî isnada dair bilgi bulunması mümkündür. Dolayısıyla klasik kaynaklarda âlî isnad konusunun birkaç eserle sınırlandırılmayacağını belirtmek gerekir. Klasik kaynakların âlî isnada dair yaklaşımları ise genelde müelliflerin kendi âlî isnadlarını nakletmesi, bu tür rivayetlerin değerine dair bilgiler aktarması, âlî isnadı kısımlarıyla tanıtması, bahsettiği muhaddisin bu nakiller hakkındaki bilgisini övmesi ya da ilgili konudaki görüş veya eleştirilere yer verip bunları cevaplaması şeklinde gerçekleşmiştir.

B. Çağdaş Literatür

Âlî isnad hakkında bilgi veren Türkiye ve dünya üzerinde birçok tez, makale ya da kitap bulunmaktadır. Ancak bunların daha çok âlî isnadları derleme, böyle bir cüzü tahkik, *Kütüb-i sitte* gibi meşhur rivayet eserlerini râvi sayıları açısından inceleme ya da bu tür nakilleri hadis usûlü eserleri çerçevesinde araştırma şeklinde karşımıza çıktığı belirtilebilir. Burada söz konusu çalışmalar dillerine göre başlıklandırılarak incelenecektir.

⁴⁶ Kâtib Çelebi Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Muhammed Şerefüddîn, 2 c., Beyrut, Dâru l-hyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.

⁴⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve asârü'l-musannifîn*, tsh. Kilisli Rifat Bilge, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, 2 c., 3. bs., Tahran, Mektebetü'l-İslâmiyye, 1967/1387.

⁴⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ca'fer b. İdris el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li beyâni meşhûri kütûbi's-sünne[ti'l-müşerreffe]*, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1400.

⁴⁹ Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr b. Muhammed el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-meâcim ve'l-meşyahât ve'l-müselâât*, thk. İhsan Abbas, 3 c., 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982/1402.

1. Türkçe Çalışmalar

Türkiye’de âlî isnad hakkında tez olarak yapılmış tek müstakil çalışma Ahmet Yücel’e aittir. Yücel, *Senedde Uluvv, Nuzûl ve Avâlîler* ismiyle yüksek lisans tezi hazırlamıştır.⁵⁰ Tezde ulûv ve nuzûl meselesi usûl konusu olarak ele alınmışsa da çalışmanın asıl konusu avâlîlerdir. Tezde günümüze ulaşmayan, yazma ya da matbu hâldeki avâlîler liste halinde sunulmuş ve bir kısmı hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Yazıldığı döneme göre bu tezde avâlîlere dair önemli tespitlerin yapıldığı belirtilmelidir. Birçok yazma avâlînin künyesinin verildiği bu çalışmadan tezimizde istifade edilmiştir.

Ali Toksarı’nın, *Âlî İsnad Açısından Abd b. Humeyd ve Kütüb-i Sitte İmamlarının Sülâsiyyâtı* isimli makalesi de konumuz açısından dikkat çekmektedir.⁵¹ Bu çalışmada, isnad ve âlî isnadın tanımlarının yapılmasının ardından sülâsiyyât tanıtılmış ve bu isnadların önemi ele alınmıştır. Bu makale de genel olarak usûl konularından oluştuğu için tezimizdeki sorulara doğrudan cevap vermemektedir.

Mücteba Uğur’un (1936-2005) *Hadis Rivayetinde “Uluv-Nuzûl” Meselesi ve Hadisçilerin “Uluv” Tutkusu* isimli makalesi de konuyla doğrudan ilgili bir çalışmadır.⁵² Bu makale müstakil olarak âlî isnadı işlemesi bakımından diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Yazar, ulûv ve nuzûlün tanımını yapmış, tek hadis için rihle örnekleriyle birlikte bazı meşhur muhaddislerin âlî senedlerine yer vermiş ve hadisçilerin neden âlî isnadı üstün tuttuklarını açıklamaya gayret etmiştir. Yine hadis usûlü âlimlerinin meseleye bakışını ele almış, özellikle Râmeihürmüzî, Hâkim en-Nîsâbûrî, İbnü’l-Esîr ve İbnü’s-Salâh’ın hadis usûlü eserlerinden hareketle çeşitli tespitler yapmıştır. Bu makalenin Râmeihürmüzî’ye dair tespitlerinin değerli olduğu belirtilmelidir. Genellikle hadis usûlü eserlerinden yararlanılarak yazılan

⁵⁰ Ahmet Yücel, “Senedde Uluvv, Nuzûl ve Avâlîler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 1986.

⁵¹ Ali Toksarı, “Âlî İsnad Açısından Abd b. Humeyd ve Kütüb-i Sitte İmamlarının Sülâsiyyâtı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 4, 1990, s. 221-236.

⁵² Mücteba Uğur, “Hadis Rivayetinde “Uluv-Nuzûl” Meselesi ve Hadisçilerin “Uluv” Tutkusu”, **Diyanet İlmî Dergi**, C: 34, No: 1, 1998, s. 3-22.

makale, meseleyi genel hatlarıyla tanıtmayı yönüyle faydalı olmasına rağmen derinlemesine incelemek suretiyle konunun daha da araştırılması gerekmektedir.

Sosyoloji alanında yapılmış olsa da konuyla ilgili bir başka çalışma Recep Şentürk'ün hazırladığı *Narrative Social Structure: Anatomy of The Hadith Transmission Network, CE 610-1505* isimli doktora tezidir.⁵³ Bu çalışma *Narrative Social Structure: Hadith Transmission Network 610-1505* adıyla basılmış⁵⁴ ve *Toplumsal Hafıza* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵⁵ Burada müellif aslında hadis rivayet ağlarını incelese de muhaddislerin âlî isnadlar sayesinde toplumda edindiği konumdan da bahsettiği için eserin bir nevi âlî isnadın sosyolojik açıdan incelenmesi şeklinde olduğu söylenebilir. Bu tezin çalışmamızla ilgisi sebebiyle gerekli yerlerde Şentürk'ün eserinden Türkçe tercümesi aracılığıyla istifade edilmiştir.

Âlî isnada dair yayınlanan son çalışma ise tarafımızdan yazılmış *Muammerûn Âlî İsnad Kaynağı mıdır?: Avâlîler Özelinde Bir İnceleme* isimli makaledir.⁵⁶ Bu çalışmada normal bir insanın ömür süresinden çok fazla yaşadığını ve sahâbe ya da tâbiûn neslinden olduğunu iddia eden yalancılar konu edilmiştir. Bu kişilerin nakillerinin müteahhirûn dönem avâlîlerde ne kadar yer aldığı ve dolayısıyla uydurma nakillerle âlî isnadın ilişkisi incelenmiştir. Söz konusu makale bulguları açısından tezimizi desteklemekle birlikte müteahhirûn dönemle ilgili olduğundan bu çalışmanın kapsamı içerisine girmemektedir.

⁵³ Recep Şentürk, "Narrative social structure: anatomy of the Hadith transmission network, CE 610-1505", **Columbia Üniversitesi**, New York, 1998. Yazar, bu çalışmadaki âlî isnada dair iddiadan kısaca başka bir makalesinde de bahsetmiştir. Bkz. Recep Şentürk, "Social and Literary Structure of Isnad: A Historical Perspective [İsnadın İçtimâî ve Edebî Yapısı: Tarihî Bir Yaklaşım]", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, 2004, C: 2, No: 1, s. 31-50.

⁵⁴ Recep Şentürk, **Narrative Social Structure: Hadith Transmission Network 610-1505**, California, Standford University Pres, 2005.

⁵⁵ Recep Şentürk, **Toplumsal Hafıza: Hadis Rivayet Ağı 610-1505**, çev. Mehmet Fatih Serenli, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2004. Çalışmada söz konusu tercümenin daha geç tarihli baskısı kullanılmıştır. Bkz. Recep Şentürk, **Toplumsal Hafıza**, çev. Mehmet Fatih Serenli, İstanbul, İz Yay., 2018. Tercüme üzerine yazılan kitap değerlendirmeleri için bkz. Bekir Kuzudişli, "Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet Ağı", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, No:2, 2004, s. 209-14; Bünyamin Erul, "Toplumsal Hafıza: Hadis Rivayet Ağı 610-1505, Recep Şentürk, çev. Mehmet Fatih Serenli, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004, 301 sayfa", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, No: 12, 2004, s. 143-9; Peyman Ünügür, "Recep Şentürk'ün Toplumsal Hafıza -Hadis Rivayet Ağı (610 -1505) Kitabı Üzerine", **Eskiye**, C: 24, 2012, s. 129 – 32.

⁵⁶ Tuğçe Günaydın, "Muammerûn Âlî İsnad Kaynağı mıdır?: Avâlîler Özelinde Bir İnceleme = Are the Mu'ammarrun Source of Elevated Isnad?: A Study of the Awali Genre", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)**, No: 55, 2021, s. 91-112.

Âlî isnada dair özel çalışmaların dışında rihle ile ilgili telif edilen bazı makalelerde de konunun âlî isnadla irtibatı kurulmuştur. Bu hususta Hâbil Nazlıgöl'ün kaleme aldığı⁵⁷ ve esas itibariyle rihlelerin anlatıldığı makalede ilmî yolculukların âlî isnadla ilişkilendirilmesi önemlidir.

Âlî isnadla ilgisi kurulabilecek tek bir cüzün incelendiği tez çalışmaları da bulunmaktadır. Tezler içerisinde Yusuf Ziya Keskin aslında avâlî türü bir eser olan Gıtrîfî'nin (ö. 377/987) hadis cüzünü yüksek lisans tezinde incelemiş fakat bu eserin âlî isnad yönüne fazla vurgu yapmamıştır.⁵⁸ Sonrasında Hüseyin Yağmur tarafından kaleme alınmış *Abd b. Humeyd ve Sülâsiyyâtı* isimli yüksek lisans tezi bulunmaktadır.⁵⁹ Yazar, sülâsiyyât kavramını kısaca tanıttıktan sonra Abd b. Humeyd (ö. 249/863) ile *el-Müsned*'i hakkında bilgilere yer vermiş ve söz konusu eserin üç râvili isnadlarını derleyen bir cüzü tahrir etmiştir.⁶⁰ Ardından Cemil Cahit Mollaibrahimoğlu Buhârî'nin sülâsî rivayetlerini ele alan bir cüzün edisyon kritiğini yapmıştır.⁶¹ Başka bir tezde ise Muhammet Divani sülâsiyyât geleneğinin tarihî sürecini kısaca ele alarak Muhammed Şâh Balıkesirî'nin (ö. 939/1532) Buhârî'nin sülâsiyyâtı üzerine derlediği eseri incelemiştir.⁶² Söz konusu yüksek lisans tezleri tek bir cüz özelinde âlî isnadları incelediklerinden bu tür nakillere dair bazı genel bilgiler vermeleri dışında çalışmamızla pek fazla ilgisi yoktur.

Tüm bu çalışmalar dışında Türkiye'de âlî isnad başlığıyla yayınlanan tek bir kitap bulunmaktadır. Bu çalışma, Ali Çelik'in *Hadis Rivayetinde 'Âlî ve Nâzil İsnad Buhârî'nin Sülâsiyyât'ı (Tahric- Açıklama- Değerlendirme)* isimli eseridir.⁶³ Kitapta

⁵⁷ Hâbil Nazlıgöl, "Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rihle fi Talebi'l-Hadis)", **Hikmet Yurdu**, 2013, C: 6, No: 11, s. 13-37.

⁵⁸ Yusuf Ziya Keskin, "Ebu Ahmed el-Gıtrîfî ve Hadis Cüz'ü", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 1990.

⁵⁹ Hüseyin Yağmur, "Abd b. Humeyd ve Sülâsiyyâtı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 1991.

⁶⁰ Verilen bilgilerden hareketle Abd b. Humeyd'in *Müsned*'inden sülâsî rivayetleri derleyen cüzün en erken istinsahının VI./XII. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Yağmur, "Abd b. Humeyd ve Sülâsiyyâtı", 25.

⁶¹ Cemil Cahit Mollaibrahimoğlu, "Ta'likâtü'l-Kârî Alâ Sülâsiyyâtı'l-Buhârî Adlı Eserin Edisyon Kritiği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 2010.

⁶² Muhammet Divani, "Hadis İliminde Sülâsiyyât Geleneği ve Muhammed Şâh Balıkesirî'nin "Şerhun Alâ Sülâsiyyâtı'l-Buhârî" İsimli Eserinin İncelenmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Uludağ Üniversitesi SBE**, Bursa, 2019.

⁶³ Ali Çelik, *Hadis Rivayetinde Âlî ve Nâzil İsnad Buhârî'nin Sülâsiyyât'ı (Tahric-Açıklama-Değerlendirme)*, Ankara, Fecr Yay., 2019.

âlî ile nâzil isnada dair hadis usûlü eserlerindeki bazı bilgiler aktarılsa da çalışma daha çok Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki sülâsî isnadların bir şerhi gibidir. Dolayısıyla bu kitabın konusunun da çalışmamızla pek fazla bir ilişkisi bulunmamaktadır.

Son olarak *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde âlî isnad maddesinin yer almadığı, “isnad” maddesi içerisinde konuyla ilgili bazı bilgilere yer verildiği belirtilmelidir.⁶⁴ Buna karşın âlî isnadın kısımlarıyla ilgili muvâfakat,⁶⁵ bedel,⁶⁶ musâfaha⁶⁷ ile müsâvat⁶⁸ maddeleri ile âlî isnadları derleyen edebiyat türüne dair avâlî⁶⁹ maddesi ise ansiklopedide müstakil olarak kaleme alınmıştır.

2. Arapça Çalışmalar

Âlî isnad konusuyla alâkalı Arapça çalışmalar içerisinde en yaygın olanlar tek bir rivayet eserinin ya da *Kütüb-i sitte*'nin sülâsî, rubâî vb. nakillerinin tahrir edildiği, müellifin kendi âlî isnadlarını derlediği ve yazma halinde bulunan avâlîlerin tahkik, tahrir ya da şerhinin yapıldığı çalışmalardır. Örneğin *Muvatta* 'ın sünâî rivayetlerini,⁷⁰ ve *Kütüb-i sitte*'nin sülâsî nakillerini derleyen kitaplar,⁷¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (ö. 307/919) rubâî hadislerinin tahrir edildiği yüksek lisans tezi,⁷² Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) sünâî rivayetlerini⁷³ ve Abd b. Humeyd'in sülâsî nakillerini tahrir eden makaleler bu minvalde yazılmışlardır.⁷⁴ Yine Abdülhafîz el-Fâsî'nin (1883-1964) *Kütüb-i tis'a*'ya ulaşan âlî isnadlarının yer aldığı *el-İs'âd bi mühimmâti'l-isnâd*'ı ile Abdurrahman b. Sa'd el-Ayyâf'ın (1924-2021) çeşitli eserlere ait âlî isnadlarını bir

⁶⁴ Raşit Küçük, “İsnad”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, XXIII, 154-9.

⁶⁵ İbrahim Hatiboğlu, “Muvâfakat”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, XXXI, 405-6.

⁶⁶ Mehmet Yaşar Kandemir, “Bedel”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1992, V, 300.

⁶⁷ İbrahim Hatiboğlu, “Musâfaha”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, XXXI, 229.

⁶⁸ İbrahim Hatiboğlu, “Müsâvat”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, XXXII, 76.

⁶⁹ Ahmet Yücel, “Avâlî”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991, IV, 105.

⁷⁰ Halil b. İbrahim Molla Hâtır el-Azzâmî; Salih b. Abdullah Kâmil, **Sünâiyyâtü İmam Mâlik (r.a.)**, Amman, Ervika li'd-Dirâset ve'n-Neşr, 2017/1438.

⁷¹ Eşref b. Abdürrahim, **es-Sülâsiyyât fi'l-hadîsi'n-nebevî el-Kütübi's-sitte**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987/1407.

⁷² Nâfîz Ahmed Muhammed el-Acrâmî, “Rubâiyyâtü'l-İmâm Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî fi Müsnedihi Cem'an ve Tahrîcen ve Dirâseten”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ezher Üniversitesi**, Gazze, 2013/1434.

⁷³ Vâil Hamûd Huzâ' Redmân, “Sünâiyyâtü'l-İmâm Süfyân es-Sevrî (h. 161) fi'l-Kütübi's-sitte”, *Mecelletü Külliyyeti Dâri'l-Ulûm*, No: 88, 2016, Kahire, 507-635.

⁷⁴ Leyla Halil İbrahim; Mahmud Humeyd Mücebbel el-İsavi, “Sülâsiyyâtü'l-İmâm Abd b. Humeyd fi'l-müntehabi mine'l-Müsned fi bâbi'l-mevâkit ve sıfati's-salât: Cem'an ve dirâseten”, **Mecelletü Camiati'l-Enbâr li'l-ULûmi'l-İslâmiyye**, C: 10, No: 42, 2019, Ramadi, s. 89-120.

araya getirdiği *Tuhfetü'l-merîd bi âli'l-esânîd* isimli eserler günümüzde de âlî isnad derlemelerinin devam ettiğine dair misallerdir.⁷⁵ Birkaç örneği verilen âlî isnada dair bu çalışmalara benzeyen birçok telif bulunabilir. Girişlerinde âlî isnadın kıymetine dair ifadeleri nakleden ve bu kavramın kısaca tanıtımını yapan söz konusu çalışmalar âlî isnadları sıralamayı amaçladıklarından tezimizde incelenen konulara pek bir katkıları bulunmamaktadır.

Âlî isnadı usûl kavramı olarak inceleyen müstakil eser ise Milfi b. Hasan el-Velîd eş-Şihri'nin (1961-2021) *Înâyetü'l-esyâd bi uluvvi'l-isnâd* isimli çalışmasıdır.⁷⁶ Burada yazar isnadın tanımı, önemi ve tarihteki yerinin ardından âlî isnadı hadis usûlû kavramı olarak incelemiş, tanımı ile kısımlarına yer vermiştir. Ardından âlî isnadın önemi ile Buhârî ve Müslim'in (ö. 261/875) âlî isnadları gibi konuları işlemektedir. Söz konusu kitap hadis usûlû eserlerinden derleme şeklinde olduğu için ilgili çalışmada tezimizde işlenen konular açısından bir değerlendirme yapılmamıştır.

Arap dünyasında âlî isnad kavramına dair yazılan altı makale tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Muhammed Âd'in *el-İsnâdü'l-âli ve eseruhû fî hıfzi's-sahâbe ve zabtihim* isimli çalışmasıdır.⁷⁷ Bu makale hadis usûlû kaynaklarından yapılan eksik bir derleme olduğu için alana bir katkı sunmamaktadır. Yine benzer şekilde Kasabî'nin *el-Ulû'v ve'n-nüzûl ve eseruhû fil isnâd'*,⁷⁸ İbrahim Mezûz'un *el-Hadîsü'l-âli ve'n-nâzil'i*⁷⁹ ve Muhammed Tâhâ Şa'bân'ın *el-Ulûv ve'n-nüzûl fi'l-hadîs'i* kısaca âlî isnad hakkındaki usûl bilgilerinin derlenmesinden ibarettir.⁸⁰

⁷⁵ Abdülhafîz el-Fâsî, *el-İs'âd bi mühimmâti'l-isnâd*, Rabat, el-Matbaatü'l-Vataniyye, 1938/1357; Abdurrahman b. Sa'd b. Muhammed el-Ayyâf el-Ved'ânî, *Tuhfetü'l-merîd bi âli'l-esânîd*, thk. Bedr b. Ali b. Tâmi el-Uteybî, y.y., Dârü'l-Kütübî's-Selefiyye, t.y.

⁷⁶ Milfi b. Hasan el-Velîd eş-Şehri, *Înâyetü'l-esyâd bi uluvvi'l-isnâd*, Kahire, Darü'l-Muhaddisin li'l-Bahsi'l-İlmi, 2009/1430. Esere ulaşmamı sağlayan Büşra Akyüzlü'ye teşekkür ederim.

⁷⁷ Mahmûd es-Sâhib Muhammed Âd, "el-İsnâdü'l-âli ve eseruhû fî hıfzi's-sahâbe ve zabtihim", *Dirâsât Ulûmü's-Şerî'a ve'l-Kânun*, Ürdün, C: 23, No: 2, 1996, s. 205-16.

⁷⁸ Hasan Kemal Hasan el-Kasabî, "el-Ulûv ve'n-nüzûl ve eseruhû fi'l-isnâd", *Havliyetü Külliyyetid Dirâsâtü'l-İslamiyye ve'l-Arabiyye li'l-Benîn bi'l-Kâhire*, Kahire, Câmiatü'l-Ezher, C: 19, 2001, s. 121-71.

⁷⁹ İbrahim, Mezûz, "el-Hadîsü'l-âli ve ve'n-nâzil", (Çevrimiçi) <https://www.alukah.net/sharia/0/107458/>, 16 Ekim 2021.

⁸⁰ Şeyh Muhammed Tâhâ Şa'bân, "el-Ulûv ve'n-nüzûl fi'l-hadîs", (Çevrimiçi), <https://www.alukah.net/sharia/0/120788/>, 16 Ekim 2021.

Genel çalışmaların yanı sıra âlî/nâzil isnadın nakledilme sebeplerini ele alan eserler bulunmaktadır. Tâlib Hammâd, *el-Hikmetü min rivâyeti'l-Buhârî bi'l-isnâdi'n-nâzil* isimli makalesinde Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde yer alan 16 rivayetin nâzil olma sebeplerini incelemiştir.⁸¹ Makalede bir kısım örneklerin nâzil olma sebebi üzerinde çalışılmışken, bazılarının âlî ve nâzil isnadlarla nakledilme nedenleri üzerinde durulmuştur. Örneklerin değerlendirmesinde İbn Hacer'in *Fethü'l-bârî*'sinden faydalanıldığı anlaşılmaktadır. Nâzil isnadın nakledilme sebeplerine dair bir başka çalışma Sa'd Mahmud Hüseyin ve Ahmed Abid Muhammed tarafından yayınlanmış *el-İsnâdü'n-nâzil ve esbâbu rivâyetihi* isimli makaledir.⁸² Müellifler nâzil isnadın oluşma ve nakledilme sebeplerini toplam 5 maddede incelemişlerdir.

Abdu Rabbih Ebû Sa'leyk'in *Esbâbu takdîmi'l-isnadi'n-nâzil ale'l-isnâdi'l-âli* isimli çalışması da aynı konuyu esas almaktadır. O, bu makalesinde nâzil isnadın âlî isnada takdim edildiği durumları sebepleriyle birlikte ele almıştır.⁸³ Bu konudaki nedenleri râvilere ve musanniflerin tercihlerine göre olmak üzere iki ana başlık altında inceleyen müellif, râvilere göre 8; musanniflere göre 6 sebep sıralamıştır. Bu çalışmada örneklerin daha çok Buhârî'nin *es-Sahîh*'inden seçildiği, Müslim'in eserinden ise sadece bir örnek verildiği belirtilmelidir.

Âlî isnad konusunda son yayınlanan Arapça makalelerden biri ise Nâsır Ebû Âmir Abdüsselâm Abdülfettâh'ın yazdığı yaklaşık bir kitap hacmindeki *el-İsnâdü'l-âli ve'n-nâzil ve fevâidü'l-cem' beynehumâ inde'l-muhaddisîn: dirâsetü'n-nazariyye tatbikiyye* isimli çalışmasıdır.⁸⁴ Müellif bu makalede isnadın anlam ve öneminin ardından âlî isnadın hadis tarihindeki değerine dikkat çekmiş, âlî isnad ile nâzil isnadın tercih edilme durumlarından bahsetmiştir. Makalenin asıl konusu ise Buhârî'nin *es-*

⁸¹ Ebû Şa'r Tâlib Hammâd, "el-Hikmetü min rivâyeti'l-Buhârî bi'l-isnadi'l-nâzil", **Mecelletü'l-Câmiati'l-İslamiyye**, C: 9, No: 2, 2001, Gazze, s. 95-142.

⁸² Sa'd Mahmud Hüseyin, Ahmed Abid Muhammed, "el-İsnâdü'l-nâzil ve esbâbu rivâyetihi", **Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslamiyye**, Tikrit, 2011, s. 48-75.

⁸³ Abdu Rabbih Ebû Sa'leyk, "Esbâbu takdîmi'l-isnadi'l-nâzil ale'l-isnâdi'l-âli", **Mecelletül Menâra li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât**, Mafrak, Ürdün, C: 20, No: 2, 2013, s. 141-63.

⁸⁴ Nâsır Ebû Âmir Abdüsselâm Abdülfettâh, "el-İsnâdü'l-âli ve'n-nâzil ve fevâidü'l-cem' beynehumâ inde'l-muhaddisîn: dirâsetü'n-nazariyye tatbikiyye", **el-Mecelletü'l-İlmiyye li Külliyyeti'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-Benîn bi'l-Kahire**, Kahire, C: 39, No: 2, 2020, s. 903-80.

Sahîh'inde bir hadisin âlî ve nâzil isnadlarını nakletme sebepleridir. Müellif bu konuda 13 tane neden sıralamış ve bunu Buhârî'nin eserinden örneklerle incelemiştir.

Müstakil çalışmaların dışında Molla Hâtır, *el-İsnâd* isimli eserinde⁸⁵ genel olarak isnada dair bilgilere yer verse de âlî isnadın önemi ile örneklerine geniş yer ayırmış, avâlî türü eserleri listelemiştir. Ancak bu eserin âlî isnad hususunda hadis usûlü eserlerinde verilen bilgilerin dışına çıkmadığı söylenebilir.

Âlî isnada dair bir çalışma olmayıp avâlîlere dair bilgiler bulunabilecek bir başka kitap, Fuat Sezgin'in *GAS* adıyla bilinen *Geschichte des Arabischen Schrifttums* isimli eseridir. Kitabın orijinali Almanca ise de çalışmamızda Arapça tercümesi *Târîhü't-türâsi'l-arabî* kullanılmıştır.⁸⁶ Yazmalara dair bilgiler içeren bu eserin hadis ilimleriyle ilgili olan ilk cildinde avâlî türü eserlere dair veriler dağınık hâlde sunulmuştur.

Zikredilen çalışmalar dışında âlî isnad başlığı taşıyan fakat kıraat ilmindeki âlî isnadla ilgili olan eserler de bulunmaktadır. Bu hususta Seyyid Ahmed Abdürrahim Mısır ve Şam'daki kurrâların kıraatteki âlî isnadların peşine düşerek sıhhati geride bıraktıkları gerekçesiyle eleştiri mahiyetinde *Âfetü uluvvi'l-esânîd* isimli eseri telif etmiştir.⁸⁷ Ali b. Sa'd el-Gâmidî ise bu âlî isnadların sıhhatini savunarak eleştirilere cevap veren *el-Hücecü'l-ciyâd fi'z-zeb an avâli'l-esânîd* isimli bir eser kaleme almıştır.⁸⁸ Söz konusu çalışmalar birebir konumuzla ilişkili değilse de âlî isnadın günümüzde kıraat alanında da tartışıldığına işaret etmektedir.

3. İngilizce Çalışmalar

Âlî isnad konusunda İngilizce yayınlanan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu konuda çalışan 6 ilim adamı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Arthur John Arberry

⁸⁵ Halil b. İbrahim Molla Hâtır el-Azzâmî, *el-İsnâd: Ehemmiyyetuhû ve aksâmuhû ve inâyetu ulemâi'l-ümme bihî*, Medine, Camiatu Taybe; Amman, Ervika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2017/1438.

⁸⁶ Fuat Sezgin, *Târîhü't-türâsi'l-Arabî*.

⁸⁷ Seyyid Ahmed Abdürrahim, *Âfetü uluvvi'l-esânîd dirase müvesseka fi keşfi hakîkatî'l-uluvvi'l-münteshir beyne'l-kurrâ ve'l-mukriîn fi esânîdi'l-Misriyyîn ve's-Şâmiyyîn*, Riyad, Câmiatü'l-Melik Suud, 2013/1434.

⁸⁸ Ali b. Sa'd el-Gâmidî el-Mekkî, *el-Hücecü'l-ciyâd fi'z-zeb an avâli'l-esânîd*, Dimaşk, Darü'l-Gavsani li'd-Dirâsâti'l-Kur'aniyye, 2014/1435.

(1905-1969) olup o, âlî isnada dair bir iki yazma eserin tanıtımını yapmıştır. Bu incelemelerinden *Al-Khatib on Traditionists* isimli çalışmasında Hatîb el-Bağdâdî'nin *es-Sâbık ve'l-lâhik*'inden bahsetmektedir.⁸⁹ Konunun âlî isnadla bağlantısı ise “es-sâbık ve'l-lâhik” başlığının bu tür isnadlarla olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Yazarın diğer kitap değerlendirmesi ise *Traditions by Three Links* adlı çalışmasıdır.⁹⁰ Burada Birzâlî'nin (ö. 739/1339) Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'ine dair sülâsiyyâtını incelemiştir. Yine sülâsî rivayetleri sahâbî râvisine göre ayırarak her sahâbîden gelen sülâsî rivayetleri belirlemiştir. Eserden 134 isnadın tespiti yapılmış, bunların 42 tanesinin Enes b. Mâlik'e (ö. 93/711-2) ait olduğu ortaya konulmuştur.

Leonard Librande'nin (1943-2020) doktora tezi ile bir makalesinde âlî isnad hakkında bazı değerlendirmeler bulunabilir. Librande aslında *Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith: The Beginnings of The Genre* isimli tezinde Râmehürmüzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ı ile Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*'ini kıyaslamaktadır.⁹¹ Bu tezde iki eserin âlî isnad yaklaşımına dair özel bir başlık açan Librande, konuyu daha detaylı bir şekilde de *The Categories High and Low as Reflections on the Rihlah and Kitâbah in Islâm* isimli makalesinde incelemiştir.⁹² Bu makalenin, tezdeki ilgili başlığın daha da genişleterek yayınlanması şeklinde yazıldığı ifade edilebilir. Librande her iki çalışmasında da söz konusu hadis usûlü eserlerini kıyaslarken müelliflerin âlî isnada yaklaşımıyla ilgili orijinal tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Çalışmamızda gerekli yerlerde bu görüşlerden istifade edilmiştir.

Houari Touati'nin 2000 senesinde yayınladığı İslâm'da rihle geleneğine dair eserinin, rihlelerin âlî isnadla ilişkisini kurduğu için bu tür isnadlara dair az da olsa bilgi içeren bir çalışma olduğu söylenebilir. Orijinali Fransızca *Islam et voyage au*

⁸⁹ Arthur John Arberry, “Al-Khatib on Traditionists”, **Islamic Quarterly**, No: 14/1, 1 Temmuz 1970, s. 19-21.

⁹⁰ Arthur John Arberry, “Traditions by Three Links”, **Islamic Quarterly**, No: 13/4, 1 Ekim 1969, s. 169-82.

⁹¹ Leonard Librande, “Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith: The Beginnings of The Genre”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **McGill University Institute of Islamic Studies**, Kanada, 1977.

⁹² Leonard Librande, “The Categories High and Low as Reflections on the Rihlah and Kitâbah in Islâm”, **Der Islam**, No: 55, 1978, s. 267-80.

moyen âge adıyla basılan kitap,⁹³ 2004'te *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat -Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.⁹⁴

Jan Just Witkam'ın *High and Low: Al-Isnād al-Ālī In The Theory And Practice of The Transmission of Science* ismiyle yayınladığı kitap bölümü konuyla alakalı bir başka incelemedir.⁹⁵ Söz konusu araştırmada yazar, öncelikle hadis tarihi ve özellikle isnada dair kısa ve genel bir değerlendirmenin ardından âlî isnad kavramına değinmiştir. O, âlî isnadı *Kütüb-i sitte* gibi III./IX. asırda telif edilen bazı hadis kaynaklarının konumunu güçlendiren bir delil kapsamında değerlendirmiştir. Ayrıca âlî isnadın isnadda sağladığı kısalığa dikkat çeken yazar, konuyla ilgili bilgileri hadis usûlü kaynaklarından derlemektedir. Hatta makalede İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'indeki âlî isnad başlığı İngilizceye tercüme edilmiştir. Yazarın amacı âlî isnadın ne olduğunu belirlemekten ziyade âlî isnad ile yazma eser arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bunu Temmâm er-Râzî'nin (ö. 414/1023) *el-Fevâid* isimli eserinin VI./XI. asra dair bir istinsahını esas alıp inceleyerek yapmıştır. Yazar müstensihin *el-Fevâid*'e ulaşan âlî isnadını ilk sayfasında kaydetmesinden yola çıkmış ve bunun sebebini belirlemeye çalışmıştır. Yazar, sözlü rivayetin güçlü bir delil olmadığı fark edilince âlî isnadın *Kütüb-i sitte* gibi eserleri kuvvetlendirici bir unsur olarak zikredildiğini iddia etmektedir.

Âlî isnadla ilgili görülebilecek bir başka makale Eerik Dickinson'ın *Ibn al-Şalâh al-Shahrazûrî and the Isnād* isimli çalışmasıdır.⁹⁶ Başlık, ilk bakışta İbnü's-Salâh'ın isnada dair görüşlerinden bahsedileceği izlenimini verse de çalışmanın esas konusu İbnü's-Salâh'ın ve Eyyûbîlerin âlî isnada yaklaşımlarıdır. Yazar müteahhir dönemi incelemekle birlikte âlî isnad arayışının kökenleri, hadis usûlü âlimlerinin konuya yaklaşımı ve âlî isnadla ilgili tartışmalar ile bu arayışın nedenlerine dair bazı

⁹³ Houari Touati, *İslam et voyage au moyen âge*, Paris, SEUİL, 2000.

⁹⁴ Houari Touati, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat -Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi-*, çev. Ali Berktaş, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2016. Söz konusu tercüme üzerine yazılan bir kitap değerlendirmesi için bkz. Kevser Beyazyüz Sipahioğlu, "Houari Touati. Ortaçağ'da İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi. trc. Ali Berktaş. 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 59, 2018, s. 181-194.

⁹⁵ Jan Just Witkam, "High and Low: Al-Isnād al-Ālī in The Theory and Practice of The Transmission of Science", *Manuscripts Notes as Documentary Sources*, ed. Andreas Görke, Konrad Hirschler, Würzburg, Ergon Verlag, 2001, s. 125-40.

⁹⁶ Eerik Dickinson, "Ibn al-Şalâh al-Shahrazûrî and the Isnād", *Journal of the American Oriental Society*, No: 122/3, 2002, s. 481-505.

değerlendirmelerde bulunmuştur. Makaledeki bir kısım fikirlerden yararlanılsa da çalışmanın ana konusu müteahhirûn dönem olduğu için bu tezin araştırma alanını birebir kapsamamaktadır.

Âlî isnad konusunda İngilizce olarak yapılan en son çalışma ise Garrett Davidson'ın doktora tezidir.⁹⁷ O, *Carrying on the Tradition: an Intellectual and Social History of Post-Canonical Hadith Transmission* isimli çalışmasında öncelikle isnadın gelişim safhalarını ve buna bağlı olarak âlî isnadın yüzyıllara göre gördüğü ilgiyi değerlendirmiştir. Sonrasında bazı hadis literatürünü ele almış, konuyla ilgili olarak da kırk hadis, avâlîler ve mu'cemü's-şüyûh/meşyeha türü eserleri incelemiştir. Bu tezin özellikle IV./X. ve V./XI. yüzyıllara yoğunlaştığı ifade edilebilir. Söz konusu tez yakın zamanda Brill tarafından *Carrying on the Tradition: a Social and Intellectual History of Hadith Transmission Across a Thousand Years* ismiyle kitap olarak da basılmıştır.⁹⁸ Davidson çalışmasında bazen muhaddislerin âlî isnada yaklaşımlarıyla ilgili, kimi zaman da avâlî, mu'cemü's-şüyûh gibi türlerle alâkalı orijinal değerlendirmelerde bulunmuştur. Çalışmamızda bu kitaptan gerekli yerlerde yararlanılsa da Davidson'ın çalıştığı zaman dilimi nispeten geç olup, daha çok ilgili literatüre yoğunlaşmaktadır.

Söz konusu araştırmaların dışında *The Encyclopaedia of Islam 3*'de âlî isnad konusundan *Hadith* başlığı içerisinde musannif ile müstemli arasındaki bağı kurması açısından kısaca bahsedilmiştir.⁹⁹ İngilizce çalışmalar dışında âlî isnadla ilgili Malayca bir makale de bulunmaktadır. Dil engeli sebebiyle çok detaylı incelenemese de bu çalışmada âlî isnada dair bilgilerin hadis usûlü eserlerinden derlendiği anlaşılmaktadır. Yazar makalede, Ferra el-Begavî'yi (ö. 516/1122) tanıtmış, onun âlî isnad anlayışını ve eserlerinde bulunan hadisleri *Kütüb-i sitte* nakilleriyle kıyaslayarak ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁰⁰

⁹⁷ Garrett Davidson, "Carrying on the Tradition: an Intellectual and Social History of Post-Canonical Hadith Transmission", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **The University of Chicago**, Chicago, 2014.

⁹⁸ Tezimizde bu çalışmanın kitap hali kullanılmıştır. Bkz. Garrett Davidson, **Carrying on the Tradition: a Social and Intellectual History of Hadith Transmission across a Thousand Years**, Leiden, Brill, 2020.

⁹⁹ Pavel Pavlovitch, "Hadith", **The Encyclopaedia of Islam Three**, Leiden, Brill, 2018, IV, 55.

¹⁰⁰ Romlah Abubakar Askar Abdurrahim Yaponu, "'Uluww al-Isnad dalam Periwatyan Hadis Abu Muhammad al-Husain bin Mas'ud al-Baghawi", **Kalimah**, C: 14, No: 1, 2016, s. 53-80.

Neticede gerek ÷lkemizde gerekse ÷lke dışındaki yerlerde âlî isnad ÷zerine yapılan çalışmaların kavramın tarihi, âlî isnad arayışların tarihsel s÷reci, sebepleri ve bu husustaki tartışmalar gibi meselelere yoğunlaşmadıkları g÷r÷lmektedir. Elinizdeki çalışma alandaki bu boşluğun doldurulmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂLÎ İSNAD KAVRAMI VE ELDE ETME YOLLARI

Âlî isnad, bir terim olarak hadis usûlü eserlerinde önemli görülmüş, hatta Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) *Ma ‘rife*’ sine onu açıklayarak başlamıştır. Bu kavram ayrıca birçok yeni terimin de oluşmasına zemin hazırlamış, âlî isnada yönelik teveccühün artması konunun gelişip yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Âlî isnad alt başlıkları ve ilgili birçok tabirle üzerinde çok konuşulan fakat sınırları ile içeriği tam olarak anlaşılamamış bir usûl terimidir. Dolayısıyla âlî isnada muhaddislerin ilgi göstermesinin sebepleri ve bu tür isnadları arayışın tarihsel sürecinden önce kavramın sınırlarının net bir şekilde ortaya konulmasına ihtiyaç vardır.

Âlî isnad tüm muhaddislerin sahip olup nakledebildikleri bir isnad çeşidi değildir. Yani bir isnadın “âlî” sayılabilmesi için bunu nakleden muhaddisin ve hocasının belirli özellikleri haiz olması gerekmektedir, bu tür isnadların semâî için de râvinin bazı özel şartların oluşmasına zemin hazırlaması icap etmektedir. Muhaddislerin âlî isnadı elde edebilmek için hangi yol ve yöntemlere başvurdukları ile bu tür isnada sahip rivayetlerin oluşmasını sağlayacak metotların etraflıca değerlendirilmesi hadis tarihi içerisinde kavramın anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu vesileyle birinci bölümde “âlî isnad” terimi ilk olarak usûl kaynaklarından incelenecek, ardından kavramın tarihsel süreci belirlenmeye çalışılacaktır. Yine âlî isnadı elde etmek için başvurulması gereken yollar tespit edilerek ilgili yöntemlerin âlî isnadla olan irtibatının avâlî türü eserler üzerinden kontrolü sağlanacaktır. Son olarak ise âlî isnad arayışlarını tespit etmenin yöntemleri ortaya konulacaktır.

I. Âlî İsnad Kavramı

Hadis tarihinde âlî isnada yönelik gayretlerin tespitinden önce kavramın içeriği, sınırları ve tarihsel gelişimi ortaya konulmalıdır. Bu kısımda âlî isnad terimi iki ayrı açıdan ele alınmış, ilk olarak sözlük ve istilâhî anlamları, hadis usûlü eserleri çerçevesinde incelenerek tanımı, ilgili tabirler ve sınırları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ardından söz konusu kavramın ne zaman oluştuğu ve muhaddislerin dilinde ne türden bir değişime uğradığı araştırılmıştır. Böylelikle ilgili bölüm iki kısma ayrılacak, âlî

isnad terimi “Âlî İsnad ve Usûl Kaynaklarındaki Yeri” ile “Âlî İsnad Kullanımının Tarihî Seyri” başlıkları altında incelenecektir.

A. Âlî İsnad ve Usûl Kaynaklarındaki Yeri

Aktarılan olayın ya da bir sözün sahibine ulaşma çabası fitrî bir eğilimdir. Bu yönelimin rivayetlerde muhaddisler tarafından uygulanmaya başlanmasıyla hadis usûlünde âlî isnad kavramından bahsedilmiştir. Âlî ve nâzil isnad kavramları, ilgili tabirler ve alt başlıklarıyla geniş bir kullanım alanına sahiptir. Dolayısıyla âlî ve nâzil isnad arayışlarının seyrini net şekilde ortaya koymak öncelikle kavramın anlaşılmasına ve konuyla ilgili tabirlerin belirlenmesine bağlıdır. Burada âlî-nâzil isnad kavramlarının sözlük ile ıstılah manası incelenecek, âlî isnadla alâkalı sık görülen tabirler ele alınacaktır. Ayrıca âlî isnad anlayışı hadis usûlü eserlerinden de takip edilerek kavramın tüm yönleri belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Âlî/Nâzil İsnad ve İlgili Temel Terimler

“Âlî isnad” terkibi Hz. Peygamber’e ulaşan kısa isnadları anlatmada kullanılan en temel kavramlardan biri olmakla birlikte muhaddisler aynı durumu farklı tabirlerle de ifade etmişlerdir. Konuyla ilgili terimleri belirleyerek bunların manalarını kavramaya çalışmak ve birinin ön plana çıkmasının sebepleri üzerinde düşünmek âlî isnad kavramının tarihsel sürecinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

a. Sözlük ve İstilahî Anlamı

Âlî isnad ile ilgili çeşitli kullanımlar incelenmeden önce “âlî” kelimesinin sözlükte ve hadis alanındaki karşılıklarına bakıldığında “âlî” (العالی) sözcüğü (‘a-l-v) kökünden türeyen ism-i fâildir. Bu kökün fiil hali olan “alâ” (علا) kelimesi “aşırya gitmek, azmak, kibirlenmek” anlamlarında kullanıldığı gibi,¹ “akmak” manasına da

¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî el-Ezherî, **Tehzîbü’l-luga**, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, 15 c., Kahire, ed-Dârü’l-Misriyye, t.y., III, 183; Ebü’l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî el-Hamevî, **el-Misbâhü’l-münîr fî garîbi’s-şerhi’l-kebîr li’r-Râfi’î**, 2 c., Beyrut, el-Mektebetü’l-İlmiyye, t.y., II, 427; Ebü’l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, **Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs**, thk. Abdülmecid Katâmiş, 40 c., Kuveyt, y.y., 2001/1422, XXXIX, 96. Ayrıca bkz. Kasas Sûresi, 28/4.

gelmektedir.² “Âlî isnad” terkininde yer alan ism-i fâil yani “âli” (العلي) kelimesi “yüksek, yüce, ulu” manasındadır.³ “Nâzil isnad” terkininde yer alan “nâzil” (النازل) kelimesi, n-z-l (نزل) kökünden ism-i fâildir. “Nezele” fiili de “yüksek yerden inme ve konaklama” anlamlarına gelir.⁴

Istılah olarak “âli isnad”⁵ ise (الاسناد العالي، عالي الاسناد)⁶ sözün nispet edildiği kişiye en kısa yoldan ulaşmak⁷ manasında kullanılmaktadır.⁸ Hadis literatüründe âli isnadı ifade etmek maksadıyla isnadın kısalığını anlatan “ulûv” (العلو) kelimesi de tercih edilmiştir.⁹ Bunun yanı sıra “âli” sözcüğünün genellikle isnadı niteler şekilde kullanıldığı, “hadis” kelimesiyle birlikte “el-hadîsü’l-âli” (الحديث العالي)¹⁰ ya da ulûvvü’l-hadîs (علو الحديث)¹¹ şeklindeki kullanımların ise kaynaklarda oldukça az bulunduğu söylenebilir.¹²

² Zebîdî, *Tâcû’l-arûs*, XXXIX, 100.

³ Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânü’l-Arab*, 15 c., 3. bs., Beyrut, Dâru Sadır, 1414, XV, 85; Zebîdî, *Tâcû’l-arûs*, XXXIX, 84.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 11/656-7; Feyyûmî, *el-Misbâhü’l-münîr*, II, 600; Zebîdî, *Tâcû’l-arûs*, XXX, 478. Ayrıca bkz. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., TDV Yay., Ankara, 2018, s. 310.

⁵ Sözcüğün İngilizce karşılığı olarak “âli isnad” anlamında “superior, ascending, shorter, elevated chain/isnad” kelimeleri kullanılmaktadır. Ayrıca bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Sözlüğü*, İstanbul, İFAV Yay., 2020, s. 187.

⁶ Bunun yanı sıra tabir olarak عالية الاسناد terimi de çok az da olsa kullanılmıştır. Bu tabir kaynaklarda 2 yerde tespit edilmiştir. Bkz. Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes’ûd el-Ferrâ’ el-Begavî, *Mesâbihü’s-sünne*, thk. Yusuf Abdurrahman Mar’aşlî, Muhammed Salim İbrahim Semare, Cemâl Hamdi Zehebî, Beyrut, 4 c., Dârü’l-Ma’rife, 1987/1407, I, 16; Abdullah b. Yusuf el-Cüdey’, *Tahrîru ulûmi’l-hadîs*, 2 c., Beyrut, Müessesetü’r-Reyyân, 2003/1424, I, 57.

⁷ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 7. bs., İstanbul, İFAV Yay., 2013, s. 141; Küçük, “İsnad”, XXIII, 159; Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 8; Yücel, *Hadis Sözlüğü*, 187.

⁸ “Âli isnad” tabirinin tanımı ve onunla ilgili olan “musâfaha, muvâfakat, müsâvat, bedel” gibi terimler “Usûl Kaynaklarında Âli ve Nâzil İsnad” başlığında detaylı bir şekilde inceleneceğinden burada sadece kısa bir tanımla yetinilmiştir.

⁹ Kelimenin İngilizce karşılığı “uluww, elevation, proximity” şekillerinde ifade edilmektedir. Ayrıca bkz. Yücel, *Hadis Sözlüğü*, 358.

¹⁰ Hadis eserlerinde bu şekilde kullanım 23 yerde tespit edilmiştir ki bunlardan 8 kadarı da Vezir Nizâmülmülk’ün sözü içerisinde aktarılmıştır. Söz konusu ifadenin en eski kaynağı, İbnü’s-Salâh’ın *Ulûmü’l-hadîs*’idir. Onda da bu ifade Nizâmülmülk’ten nakledildiği için terkinin en erken kullanımının V./XI. yüzyılda görüldüğü söylenebilir. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 263.

¹¹ Söz konusu ifade hadis eserlerinde 21 yerde geçmektedir ve bunlardan 19 tanesi de Hâfız Ebû Tâhir es-Silefi’den aktarılan şiirde yer almaktadır.

¹² Mücteba Uğur da “âli hadis” şeklindeki ibarenin kullanıldığını fakat âli kelimesinin daha çok isnadla ilgili olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 8.

“Nâzil isnad”¹³ ibaresi ise ıstılahta; sözün nispet edildiği kişiye başka rivayetlere nazaran daha fazla râvi aracılığıyla ulaşmak anlamına gelmektedir.¹⁴ Nâzil isnadın tanımı kaynaklarda genellikle âlî isnada nispetle yapılmış ve onun zıttı olduğu ifade edilmiştir.¹⁵ Yine nâzil isnad bağlamında “nüzûl” kelimesi de kullanılmıştır. Nâzil sözcüğü genel itibariyle isnadı niteler şekilde zikredilmiş, “hadis” ibaresiyle birlikte “el-hadîsü’n-nâzil” (الحديث النازل)¹⁶ veya nüzûlü’l-hadîs (نزول الحديث)¹⁷ şekliyle kaynaklarda nadiren görülmüştür.

Sözlük ve terim anlamları incelendiğinde hadis ıstılahında “âlî” ve “nâzil” kavramlarının onların kelime manalarıyla ilişkili oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim kısa isnada atfedilen değer ona verilen isme de yansımış bu çeşit isnadlar “yüksek, yüce” anlamlarına gelen “âlî” kelimesiyle nitelenmiştir. Benzer şekilde uzun isnadların istenmediği ilgili kavrama yansımış, bu tür tarikler “düşük, yüksekten aşağıya düşen” gibi anlamlara gelen “nâzil” kelimesi ile ifade edilmiştir.¹⁸ Kısacası âlî ve nâzil isnad kavramlarının ıstılahta sözlük manalarıyla da ilişkili olarak kullanıldıkları kaydedilebilir.

b. Âlî İsnad Konusuyla Alâkalı Tabirler

Âlî isnad kavramı muhaddis ve müellifler tarafından sıkça kullanılmakla birlikte isnadın kısalığını ifade eden başka terimlerin de eserlerde yer aldığı görülmektedir. Tarihsel süreçte kullanılan farklı kavramlar sonraki başlıkta değerlendirilecekse de âlî isnadla ilgili nispeten daha fazla kullanılan ifadelerin ayrıca incelenmesi gereği duyulmuştur. Kaynaklarda âlî isnadla ilgili çokça zikredilen kavramlardan biri de “kurbü’l-isnâd” (قرب الإسناد) terkididir. Yakın olmak anlamına

¹³ Sözcüğün İngilizce karşılığı olarak “inferior, descending, longer isnad/chain” kelimeleri kullanılmaktadır. Ayrıca bkz. Yücel, **Hadis Sözlüğü**, 316.

¹⁴ Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, 142; Uğur, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, 311.

¹⁵ Örneğin bkz. İbnü’s-Salâh, **Ulûmü’l-hadîs**, 263.

¹⁶ Hadis eserlerinde yapılan taramada “nâzil hadis” ibaresi yalnızca 8 yerde geçmektedir ve bunların tamamı da çağdaş kaynaklardır.

¹⁷ Bu tabir hadis eserlerinde yapılan genel taramada yalnızca 2 yerde tespit edilmiştir. Bkz. Ebû’l-Kâsım Sîkatüddin Ali b. Hasan İbn Asâkir, **el-Erbaûne’l-büldâniyye**, thk. Abdülhac Muhammed el-Harîrî, Beyrut, el-Mektebetü’l-İslâmî, 1993/1413, s. 39; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, XVII, 230.

¹⁸ Benzer bir yorum için bkz. Abdu Rabbih Ebû Sa’leyk, “Esbâbu takdîmi’l-isnadi’l-nâzil”, 145.

gelen¹⁹ “karube” (قرب) fiilinin mastarı olan “kurb” (القرب) ifadesi âlî isnad ile alâkalı kullanılmış ve isnadın Hz. Peygamber’e yakınlığını açıkça anlatan “kurbü’l-isnâd” terkihiyle ifade edilmiştir. Bunun dışında “karube” fiilinin “karube isnaduhu” (قرب (إسناده) ya da “isnaduhu akrab” (إسناده أقرب) şeklindeki kullanımları da mevcuttur. Anlaşılacağı üzere haberin söyleyene yakınlığını ifade eden “âlî isnad” ve “kurbü’l-isnâd” kelimelerinden “âlî isnad” bu şekildeki tariklerin değerini ve yüceliğini ifade ederken; “kurbü’l-isnâd” terkihi daha nötr bir kavramdır. İleride görüleceği üzere tarihte her iki ifade de isnadın kısalığını belirtmek için kullanılmışken zamanla bu rivayetlerin değerini anlatan “âlî isnad” tabiri ön plana çıkmış ve hadis usûlü müellifleri de bu terkihi tercih etmiştir.

Benzer şekilde nâzil isnadla alâkalı olarak uzaklık anlamında²⁰ “ba‘ude” (بعد) fiilinin mastarı olan bu‘d (البعد) sözcüğü kullanılmış ve yine nötr bir kavram olarak râvinin sözün sahibine uzaklığı bu‘dü’l-isnâd (بعد الاسناد) kelimeleriyle ifade edilmiştir. Bu fiilin de “ba‘ude isnaduhu” (بعد اسناده) şeklinde kullanımı bulunmaktadır.

Âlî isnad ve kurbü’l-isnâd tabirleri kadar çok görülmesine de bazı âlimlerin ve hadis usûlü müelliflerinin dilinde bir fiili veya oluşu ifade edecek şekilde teâlî (التعالى) ve tenezzül (التنزل) kelimelerinin kullanımlarına rastlanır. Sözlükte teâlî “yükselmek, yukarı çıkmak” anlamındayken,²¹ tenezzül “alçalmak, küçültmek” manasına gelir.²² Hadis alanında ise teâlî ifadesi “âlî isnad arayışı”, tenezzül kelimesi ise “isnadı nâzil halde bırakmak” şeklinde tercüme edilebilir.²³ Bu anlamda teâlî ve tenezzül kelimeleri âlî isnad arayışına karşılık gelirken, âlî ve nâzil isnad sözcükleri dilsel açıdan bir oluşu bildirir.²⁴ Râmeihürmüzî (ö. 360/971) “teâlî” kelimesini bir terim şeklinde kullanmışsa da bu durum sonraki hadis usûlü eserlerinde devam etmemiştir. Neticede âlî isnad

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I, 662; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, IV, 5.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, III, 89; Feyyûmî, *el-Misbâhü’l-münîr*, I, 53; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, VII, 433.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XV, 90; Feyyûmî, *el-Misbâhü’l-münîr*, II, 427; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, XXXIX, 89.

²² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XI, 657; Feyyûmî, *el-Misbâhü’l-münîr*, II, 600; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, XXX, 480.

²³ “التعالى” fiilinin, âlî isnadı arama faaliyetine işaret ettiğine dair yorum için bkz. Librande, “Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith” 123, 9; Librande, “The Categories High and Low”, 268.

²⁴ Benzer bir değerlendirme için bkz. Librande, “Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith”, 132-3; Librande, “The Categories High and Low”, 268.

muḥaddisler arasında meşhur olsa da konuyla ilgili çeşitli tabirler bulunmaktadır. Bununla birlikte “âlî isnad” ve ilgili diğer ifadelerin ilk söylendikleri zaman dilimi ve gelişim süreçlerinin izlerini sürmek âlî isnadın tarihî sürecine ışık tutacaktır.

2. Usûl Kaynaklarında Âlî ve Nâzil İsnad

Hadis usûlü kaynaklarında âlî isnad, en yalın haliyle “isnadın kısalığı” şeklinde ifade edilebilir. Bununla birlikte terimin anlaşılmasında bazı farklılıklar olduğu ve kapsamın da zaman içerisinde değiştiği görülmektedir. Âlî isnadın tarihî süreç içerisindeki durumunu değerlendirmeye başlamadan önce konunun usûl kaynaklarındaki boyutlarının anlaşılması faydalı olacaktır. Dolayısıyla burada usûl kaynaklarından hareketle, âlî ve nâzil isnadlar ile kısımları hakkındaki tanımlar incelenecektir. Tezin asıl maksadı âlî isnad arayışlarını tarih boyunca inceleyerek sebeplerini belirlemek olduğu için bu terimin usûl eserlerindeki yeri açıklanırken fazla detaya girilmeyecek, konunun anlaşılmasına matuf genel bilgilerle yetinilecektir. Âlî-nâzil isnad ve ilgili kavramların tarihsel süreci ise bir sonraki başlıkta ele alınacaktır. Bu sebeple aşağıda âlî isnad açıklanırken usûl kaynaklarındaki tanımları ile iktifa edilmiştir.

a. Usûl Eserlerinde Âlî ve Nâzil Tanımları

Âlî ve nâzil ifadeleri ilk etapta isnadın kısalık ve uzunluğuna işaret etse de hadis usûlü kaynaklarında yapılan çeşitli tanımlar konunun farklı yönlerinin bulunduğu işaret etmektedir. Bu vesileyle ilk olarak hadis usûlü kitaplarında yer alan farklı tanımlar tespit edilerek “âlî” ve “nâzil” terimlerinin içerisine ne tür isnadların dâhil olduğu belirlenecektir.

(1). Âlî İsnad

En genel ifadeyle Resûlullah’a (s.a.v.) râvî sayısı bakımından yakınlığı belirten âlî isnad²⁵ çeşitli açılardan tanımlanmış, bazılarında hadis imamlarına yakınlık tanıma katılırken, bir kısmında sıhhat de söz konusu edilmiştir. Örneğin hadis

²⁵ Aydınlı, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, 141; Küçük, “İsnad”, XXIII, 159.

imamlarına yakınlık birçok âlime göre âlî isnadın çerçevesine girerken tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa İbn Hacer (ö. 852/1449) ve onu takip eden Şümünnî (ö. 872/1468) ile Münâvî (ö. 1031/1622) eserlerinde hadis imamlarına yakınlığı bizzat tanıma eklemişlerdir.²⁶ Zira âlî isnadı İbn Hacer, “*Nebî ya da hıfz, fıkıh, zabt, meşhur kitap sahibi bir imama ulaşan senedin, daha fazla râvisi olan aynı hadise nisbetle rical sayısının az olması*”²⁷ şeklinde tanımlarken, Şümünnî ve Münâvî aynı tanımı zikredip imamlara Şa‘bî (ö. 104/722), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Buhârî (ö. 256/870) gibi muhaddisleri örnek vermişlerdir.²⁸ Sehâvî (ö. 902/1497) ise diğer usûlcülerden farklı olarak âlî isnadın tanımına râvinin semâının ya da vefatının önce olmasını da ilave etmiştir.²⁹ Netice itibariyle “Hz. Peygamber’e yakınlık” âlî isnad teriminin aslını oluştururken; “hadis imamlarına yakınlığı” usûlcülerin âlî isnadın içerisinde gördükleri, birkaç müellifin de bu hususu bizzat tanımlarına dâhil ettikleri söylenebilir.

Âlî isnadda sıhhat şartının konulmasına gelince öncelikle âlî isnadın çerçevesini çizen ilk âlimlerden İbnü’l-Kayserânî’nin (ö. 507/1113) onu “*isnadı sahih, ricali az*” şeklinde sunduğu; İbnü’s-Salâh’ın da (ö. 643/1245) “*zayıf olmayan bir isnadla Resûlullah’a yakınlık*” olarak tarif edip sıhhati zikrettiği belirtilmelidir.³⁰ Bu âlimlerden önce Hâkim en-Nîsâbü’rî tanım şeklinde olmasa da âlî isnadın sahih olması gerektiğini örneklerle açıklamıştır.³¹ Âlî isnadda sıhhat şartına dair bu vurgu incelediğimiz terimin çerçevesinin nasıl çizileceği konusundaki tartışmalarda da kendisini göstermiştir. Irâkî (ö. 806/1404) isnadın âlî oluşunu sıhhate bağlayarak durumu “*isnad sahihse kurbîyet olur*” sözleriyle açıklamıştır.³² İbn Hacer ise âlî

²⁶ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar Şerhu Nuhbeti’l-fiker fî mustalahi ehli’l-eser*, thk. Nureddin İtr, Dimaşk, Mektebetü’l-Büşra, 2012/1434, 115-16; Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Muhammed eş-Şümünnî, *el-Âli’r-rütbe fî şerhi Nazmi’n-Nuhbe*, thk. Mu’tar Abdüllatif el-Hatîb, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 2004/1425, s. 263; Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil’ârifîn Münâvî, *el-Yevâkît ve’d-dürer fî şerhi Nuhbeti İbn Hacer*, thk. Murtaza Zeyn Ahmed, 2 c., Riyad, Mektebetü’r-Rüşd, 1999/1420, II, 232.

²⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 115-16.

²⁸ Şümünnî, *el-Âli’r-rütbe*, 263; Münâvî, *el-Yevâkît ve’d-dürer*, II, 232.

²⁹ Sehâvî, *Fethü’l-mugîs*, III, 332.

³⁰ İbnü’l-Kayserânî, *Mes’eletü’l-ulûv ve’n-nüzûl*, 57; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 256.

³¹ Hâkim en-Nîsâbü’rî, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs*, 129.

³² Ebü’l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahim b. Hüseyin el-İrâkî, *Şerhu elfiyeti’l-İrâkî = et-Tebşira ve’t-tezkire*, 3 c., Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y., II, 253-4. Muhtemelen bu açıklamalardan yola çıkan Mücteba Uğur da bir isnadın âlî sayılabilmesi için sıhhatin şart olduğunu belirtmektedir. Bkz. Uğur, “Hadis Rivayetinde “Ulûv-Nuzûl” Meselesi”, 12.

isnadın tanımında sıhhatle ilgili bir şart zikretmemesine rağmen en güzelinin senedin sıhhatinde ittifak edilmesi olduğunu belirtmiş, âlî isnadın mutlak kullanımına zayıf rivayetin de dâhil olduğunu kaydetmiştir. Fakat ona göre mevzû rivayetler aynı kategoride değerlendirilmeyip, yok hükmünde kabul edilmelidir.³³ İbn Hacer'in tanımını benimseyen Münâvî ise ondan farklı olarak sahih âlî isnadları "hakikî âlî isnad", sahih değilse "nisbî âlî isnad" şeklinde isimlendirmiştir.³⁴ Araştırabildiğimiz kadarıyla bu ayrımın sadece Münâvî tarafından yapıldığı görülmektedir.

Âlî isnadda sıhhat şartını daha vurgulu şekilde zikreden, başka bir deyişle âlî isnadla sahih rivayeti özdeşleştiren şahıslar da bulunmaktadır. Örneğin Sehâvî'nin nakline göre Vezir Nizâmülmülk Hasan b. Ali (ö. 485/1092) ehl-i hadîsin kısa yolla elde ettiği isnadlara âlî dediklerini ama kendisinin bu fikirde olmadığını söyledikten sonra, "*Bana göre âlî isnad râvi sayısı yüze ulaşsa da Resûl-i Ekrem'den gelen sahih rivayettir*" diyerek görüşünü zikretmiştir.³⁵ Bu bakış açısının usûlcü İbn Berhân (ö. 518/1124)³⁶ tarafından da benimsendiği görülür. O, ashâbü'l-hadîsin âlî isnadı önemseydiğini ve toplamaya büyük ehemmiyet verdiğini söyledikten sonra "*Ancak onlara göre hadisin üstünlüğü ricalin azlığından değil, sahih olmasından ibarettir. Bu yüzden onlar bazen sıhhatini dikkate alarak nâzil isnadı rivayet ederler. Mesela birinin tarikinde beş, diğerinin tarikinde yedi râvi olan iki hadis bulduklarında sıhhatinden ötürü nâzili tercih ederler*" diyerek ashâbü'l-hadîsin rivayet tercihindeki yaklaşımlarını kaydetmiştir.³⁷ İbn Kesîr (ö. 774/1373) benzer şekilde Hâfız es-Silefî'nin de (ö. 576/1180) âlî isnadı sahih hadisle aynı gördüğünü açıklamıştır.³⁸ Silefî görüşünü şu mısralarla belirtir:

³³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 116.

³⁴ Münâvî, *el-Yevâkîf ve'd-dürer*, II, 232.

³⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 263; Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahim b. Hüseyin el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh ve bi zeylihî el-Misbâh alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, 2. bs., Kahire, Dârü'l-Hadîs, 1984/1405, s. 221; İrâkî, *et-Tebşira ve't-tezkire*, II, 265; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 361-2; Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker fî mustalahâtî ehli'l-eser*, thk. Heysem Nizar Temim, Muhammed Nizar Temim, Beyrut, Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, t.y., s. 631.

³⁶ İbn Berhân fıkıh usulünde mümeyyez bir isimdir dolayısıyla değerlendirmeleri, hadis usulcüsü olmadığı göz önünde bulundurularak incelenmelidir.

³⁷ Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 362.

³⁸ Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, thk. Ali Hasan Abdülhamîd, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1996/1417, s. 452. (Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadîs* içerisinde)

Hadisin güzelliği münekkitt âlimlerce ricalin kurbiyeti değildir,

Hadisin âlîliği öncelikle hıfz, itkân ve hadisin sıhhatindedir.

Hepsi bir hadiste toplanırsa onu ganimet bil ki

En üstün murad budur.³⁹

Yukarıdaki ifadelere topluca bakıldığında bazı müelliflerin isnadın kısalığı ile yetinmeyip onun sahih olması gerektiğine vurgu yaptıkları, hatta âlî isnadla sahih hadisi özdeşleştirdikleri, buna karşın bir kısım âlimlerin ise zikrettikleri tanımda bu ayrıma yer vermedikleri görülmektedir. Ancak burada iki hususa özellikle dikkat edilmelidir. Öncelikle İbnü'l-Kayserânî gibi nispeten önceki dönem âlimlerinin âlî isnadı mantık ilminin kuralları çerçevesinde tanımlamadıkları,⁴⁰ kavramı ana hatlarıyla tanıtmaya gayret ettikleri belirtilmelidir. Bu yüzden yukarıdaki ifadelerde tanım yerine tarif kelimesi tercih edilmiştir.⁴¹ İkinci olarak İbnü's-Salâh'ın açıklamalarında görüldüğü üzere bazı müelliflerin mutlak anlamda âlî isnadı tarif etme yerine “matlûb” olan âlî isnadı merkeze aldığı anlaşılmaktadır. O halde Ali el-Kârî'nin de (ö. 1014/1605) belirttiği gibi buradaki ihtilafın daha çok lafzî olduğu söylenebilir.⁴² Şöyle ki, sıhhat şartını ileri süren İbnü's-Salâh gibi âlimler talep edilen âlî isnadı merkeze çekerken, bu şartı zikretmeyen İbn Hacer gibi muhaddisler ise söz konusu isnadın tanımını vermeye çalışmışlardır. Başka bir deyişle zayıf isnadlar âlî isnadın tanımına girmesine rağmen asıl talep edilen âlî isnadın sahih olması gerektiği

³⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvî, **el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye fî ilmi'r-rivâye**, thk. Muhammed Muhammed Emin, 2 c., Medine, Mektebetü'l-Ülûm ve'l-Hikem, 2002/1422, I, 107; Münâvî, **el-Yevâkît ve'd-dürer**, II, 237. Ayrıca bkz. İbnü's-Salâh, **Ulûmü'l-hadîs**, 263; Irâkî, **et-Tefsira ve't-tezkire**, II, 265; Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 360.

⁴⁰ “Tanım, efrâdını câmi ağyarını mâni olmalıdır. Yani tanımlı yapılan bütün fertleri tanımın içine girmeli, o sınıfa dâhil olmayanlar dışarıda bırakılmalıdır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Necati Öner, **Klasik Mantık**, 8. bs., Ankara, Bilim Yayınları, 1998, s. 51. Mantık ilminin kuralları çerçevesinde bir tanımın İbn Hacer'e ait olduğu belirtilmelidir. Onun *Nüzhetü'n-nazar* isimli eserinin düzeninde “umum, husus, min vecih” ilişkisine dikkat ederek terimler arasında mantık ilişkisi kurduğu ve terimlerin tanımlarında mantıkta belirlenen hususlara dikkat ettiğine dair bkz. Ali Arslan, “Hadis Usûlü-Mantık İlişkisi (Nüzhetü'n-Nazar Özelinde)”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 13, 2019, s. 115-141.

⁴¹ “Tarif, herhangi bir kelimeye, onu veya işaret ettiği objeyi diğerlerinden ayırmak için birtakım özellikler verme işlemidir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. İzzet Er, **Din Sosyolojisi**, 2. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2008, s. 135. Tanım ve tarif kelimelerinin birbiri yerine kullanılabildiği de belirtilmiş, tezde ise kavramın tanımını yapan ile böyle bir gayreti olmayan müellifler arasında farkı ortaya koymak gayretiyle tanım ve tarif kelimeleri birbirinden ayrılmıştır. Bkz. Ömer Türker, “Tarif”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2011, XL, 28.

⁴² Ali el-Kârî, **Şerhu Nuhbeti'l-fiker**, 616.

anlaşılmaktadır. İbnü's-Salâh ikinci kısma odaklanırken, İbn Hacer birinci kısmı esas almıştır.

Âlî isnad ile sahih hadisin aynîleştirilmesinin ise yaygın görüş olmayıp makbul addedilmediği belirtilmelidir. Nizâmülmülk'ün ehl-i hadîsin az râvisi bulunanı âlî isnad şeklinde anladıklarını fakat kendi yaklaşımının farklı olduğunu söylemesi de durumu teyit etmektedir. Bu noktada görüşünü ehl-i hadîse nispet eden kişi Silefi'dir fakat onun söz konusu ifadelerini sıhhati daha ön plana çıkarmak şeklinde de algılamak mümkündür. Nitekim kendisi saydığı özelliklerin hepsinin tek bir rivayette toplanmasını en çok talep edilen durum olarak kaydetmiştir. Ayrıca onun *“muhakkiklere göre, rivayeti âlimlerden almanın, câhilden âlî rivayet semâından evlâ”*⁴³ olduğuna dair ifadesi de Silefi'nin sıhhati isnadın kısalığına önceliğinin ve ikisini bir tutmayı kastetmediğinin bir göstergesidir. Burada İbn Berhân'ın hadisçilerin iki rivayet arasında tercih yaparken sahih nâzil hadisi zayıf âlî rivayete üstün tuttuklarını belirtmesi, rivayetler arası tercihte sıhhatin öncelikli olarak arandığına delilse de bu durum onların sahih ve âlî isnadı aynı kavramlar şeklinde gördüğü anlamına gelmemektedir. Nitekim Nizâmülmülk'le diğerlerinin görüşünü zikreden İbn Kesîr'in, *“Bu şekilde tanım özel bir ıstılahtır. Peki bunu söyleyen kişi, iki isnad da sahih olur bunlardan birisi daha kısa olursa ne diyecek?”*⁴⁴ şeklinde itirazı da bu durumu teyit etmektedir.

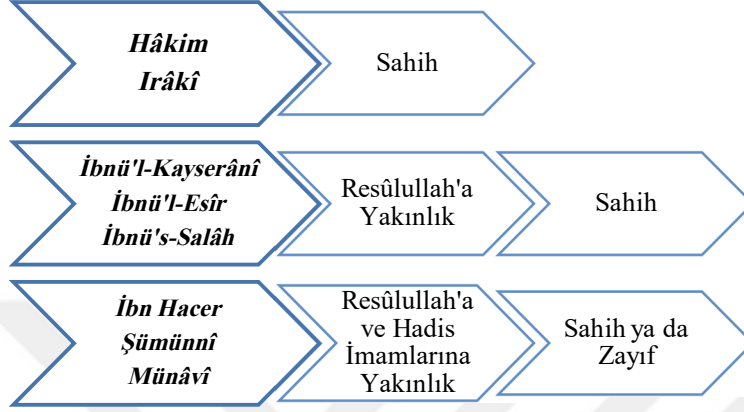
Netice itibariyle yukarıda zikredilenler dikkate alındığında âlî isnad terimi, mutlak olarak kullanıldığında “birkaç tarik arasında Hz. Peygamber'e en az râvi ile ulaşan isnad” şeklinde tanımlanabilir.⁴⁵ Hadis usûlü müelliflerinin yaptıkları tanım ve tariflerde Resûlullah'a veya hadis imamlarına yakınlığı esas almaları ile sahih ya da

⁴³ Ebû İshak Burhaneddin İbrahim b. Musa b. Eyyub el-Ebnasî, *eş-Şeze'l-feyyâh min Ulûmi İbnü's-Salâh*, thk. Ebû Abdullah Muhammed Ali Seme, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998/1418, s. 301; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 360; Ebû'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme, 5 c., Medine, Darü'l-Yûsr, Cidde, Dârü'l-Minhâc, 2016/1437, IV, 616; Irâkî, *et-Tefsira ve't-tezkire*, II, 265; Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr, *Tahkîkü'r-ragbe fî tavzîhi'n-Nuhbe*, Riyad, Mektebetu Darü'l-Minhac, 2006/1427, s. 189; Ali el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, 631.

⁴⁴ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, 452.

⁴⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 256.

zayıf rivayetlerde âlî isnadları kabul etme durumları Tablo 1’de toplu şekilde gösterilmiştir. Burada tanımlar arasındaki farklılıklar daha net bir şekilde anlaşılabacaktır.

Tablo 1.1.: Hadis usûlcülerinin âlî isnad tanım ya da tariflerinde aradıkları şartlar

(2). Nâzil İsnad

Hadis usûlü âlimleri onu kısaca “ulüvvun zıttı” şeklinde tarif etmişlerdir.⁴⁶ Yani bir tarikte Hz. Peygamber’e ulaşan râvi sayısının çokluğuna nâzil isnad denmektedir. Hâkim en-Nîsâbûrî ise nâzil isnadın âlî isnadın zıttı şeklinde ifade edilmesini yetersiz bulmuş ve “Nüzûl ulüvvun zıttıdır, ulüvvu bilen zıttını da bilir diyenlere gelince, durum böyle değildir” diyerek bu tarife karşı çıkmıştır. O, bu yaklaşımını nüzûlün sadece uzmanlarının bilebileceği mertebeleri olmasıyla izah etmekte ve bazı durumların nâzil isnadın bilinmesini zorunlu hale getirdiğini belirtmektedir.⁴⁷

Hâkim’in bu değerlendirmesine cevap İbnü’s-Salâh tarafından verilmiş, o “nüzûl ulüvvun zıttıdır” tarifinden sonra şöyle demiştir: “Hâkim’in bu sözü nüzûlün ulüvvun zıddı olmasını nefyetmez. Onun sözü âlî isnad bilinirse, nâzil isnad da bilinir

⁴⁶ İbnü’s-Salâh, **Ulûmü’l-hadîs**, 263.

⁴⁷ Hâkim en-Nîsâbûrî, **Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs**, 132-3.

söziünü nefyetmektedir.”⁴⁸ Böylece İbnü’s-Salâh,⁴⁹ “ulüvvun nüzûlün zıttı olduğu” tabirinin doğruluğunu fakat nâzil isnadın da mertebeleri bulunduğundan âlî isnadı bilen nâzil rivayetleri de anlayacağı sonucu çıkmadığını belirtmekte, esasen Hâkim’in asıl amacının da “bu hususa vurgu yapmak” olduğunu kaydetmektedir.

Detaylardaki bazı tartışmalar bir tarafa bırakılırsa genel anlamda âlî isnad, Hz. Peygamber’e ulaşan râvi sayısının azlığını ifade ederken; nâzil isnad, râvi sayısının çokluğuna karşılık gelmektedir. Burada akılda tutulması gereken önemli bir husus da azlık ve çokluğun farklı isnadlara göre düşünülmesi, genel olarak isnadların ulûv ya da nüzûlünün dönemlerindeki diğer isnadların uzunluklarına bağlı şekilde isimlendirilmesidir. Bu nedenle aynı isnad; bir başka isnadla karşılaştırılınca âlî iken, diğer bir isnada göre nâzil olabilmektedir. Bunun yanı sıra çağındaki tüm isnadlara göre âlî ya da nâzil kalan rivayetlerin de sıkça görülmesi mümkündür.

b. Âlî İsnadın Kısımları

Âlî isnadda esas unsur, Hz. Peygamber’e yakınlık olmakla birlikte, aynı ifade hadis imamlarına, hadis kitaplarına yakınlık gibi anlamları da kapsamaktadır. Bu sebeple âlî isnad kavramı çeşitli kısımlara ayrılarak incelenmiş, mutlak ve nisbî ulûv gibi isimlendirmeler yapılmıştır. Hadis usûlü kaynaklarında nisbî âlî isnadların alt başlıkları oluşturulmuş ve zamanla kısımlara ayrılmıştır.

Âlî isnadın kısımlarına tarihî gelişimi açısından bakıldığında günümüze ulaşan ilk hadis usulü yazarı Râmezhürmüzî’nin âlî isnad konusuna değinmesine rağmen kısımlarından söz etmediği görülmektedir. Sonrasında Hâkim en-Nisâbûrî ise mutlak ulûv, hadis imamlarına yakınlık ve vefatın önceliği konularını işlese de bunları başlıklar halinde ayırmamıştır. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ise *el-Kifaye*’de konuyu müstakil bir başlık şeklinde ele almamış fakat *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi*’sinde

⁴⁸ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 263.

⁴⁹ İbnü’s-Salâh’ın burada âlî ve nâzil kavramlarının birbirleriyle bağlantılı olduğunu fakat aynı anda tek bir isnadda aynı şekilde bulunamayacağını ifade ettiğine dair yorum için bkz. Librande, “Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith”, 138.

onu ayrı bölümde⁵⁰ incelemiştir. Hatîb konuyu bir usûl meselesi olarak anlatmadığından bir sınıflandırma yapması da söz konusu olmamıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla âlî isnad konusunda ilk sınıflandırma bu mevzuya dair müstakil kitap telif eden İbnü'l-Kayserânî'ye aittir. O, âlî isnadın beş kısım olduğunu belirterek bunları, “*Resûlullah’a yakınlık, hadis imamlarına yakınlık, semâ ile vefatın önceliği, Şeyhayn ile meşhur kitap musanniflerine yakınlık ve musannef kitaplara yakınlık*” şeklinde ayırmıştır.⁵¹ Bu taksim daha sonra İbnü's-Salâh tarafından benimsenmesine rağmen onun bir takım ufak değişikliklere gittiği belirtilmelidir.⁵² Örneğin İbnü'l-Kayserânî, hadis imamlarına yakınlığı -meşhur kitap musannifleri ve diğerleri şeklinde- iki kısımda incelerken İbnü's-Salâh bunları tek başlık altında toplamış;⁵³ semâ ile vefatın önceliğini tek başlıkta inceleyen İbnü'l-Kayserânî'nin aksine bunları iki ayrı kısım şeklinde değerlendirmiştir.⁵⁴ Sonraki hadis usûlü âlimlerinden İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302), İbnü'l-Kayserânî'nin sınıflandırmasını benimserken, diğer müellifler genel olarak İbnü's-Salâh'ın taksimini esas almışlardır. Durum şu şekilde tablolştırılabilir:

⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 32-9.

⁵¹ İbnü'l-Kayserânî, *Mes'etü'l-ulüv ve'n-nüzûl*, 57-92.

⁵² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 256-63.

⁵³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 257-8.

⁵⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 261-3.

Tablo 1.2.: Âlî isnada dair sınıflandırmalar

Sonraki âlimlerin bu sınıflandırmalarda bazı düzenlemeler yaptığı da belirtilmelidir. Mesela İbn Hacer isnadın kısalığı Nebî'ye nispetle ise “mutlak âlî”, imamlarla ilgili olduğunda “nisbî âlî” şeklinde isimlendirmiştir.⁵⁵ Sehâvî ise âlî isnadın kısımlarını iki ana başlıkta toplayarak farklı adlar koymuş ve bunlara “ulüvvu mesâfe” ile “ulüvvu sıfat” demiştir. Ulüvvu mesâfe başlığı altında, mutlak ile nisbî ulüvvu⁵⁶; ulüvvu sıfat başlığı altında ise, vefat ile semâın önceliği ve manevî ulüvvu⁵⁷ incelemiştir. Aşağıda yaygın kullanılması hasebiyle İbnü's-Salâh'ın âlî isnadı sınıflandırması merkeze alınacak ve konuya dair âlimlerin görüşleri serdedilecektir. Ayrıca söz konusu başlıklandırmalar Tablo 3'te genel itibariyle gösterilmiştir.

⁵⁵ İbn Hacer, **Nüzhetü'n-nazar**, 116. Ayrıca bkz. Şümünî, **el-Âli'r-rütbe**, 263; Münâvî, **el-Yevâkît ve'd-dürer**, II, 232; Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamid el-Halebî, **en-Nüket alâ Nüzheti'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker**, 2. bs., Riyad, Dâru İbni'l-Cevzi, 1994, s. 156.

⁵⁶ Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 338-52.

⁵⁷ Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 352-7.

Ebnasî, Irâkî, İbn Hacer, Şümunnî, Süyûtî	• Mutlak Ulûv; Resûlullah'a yakınlık • Nisbî ulûv; Hadis İmamlarına Yakınlık
İbn Dakîkul'îd	• Ulüvvü't-tenzîl; Musanneflere yakınlık
Bikâî	• Sûrî Ulûv; Sayı olarak âlî isnad
Sehâvî	• Ulüvvü Mesâfe; Resûlullah'a, Hadis İmamlarına, Musanneflere Yakınlık • Ulüvvü Sıfat; Semâin/ Vefatın Önceliği, Manevî Ulûv
Münâvî	• Hakikî Âlî İsnad; Sahih, râvisi az isnad • Nisbî Âlî İsnad; Zayıf, râvisi az rivayet

Tablo 1.3.: Âlî isnadın kısımlarına dair farklı başlıklandırmalar.

(1). İsnadın Kısallığına Göre

Âlî isnad İbnü'l-Kayserânî ve İbnü's-Salâh tarafından beş kısma ayrılıp incelenmesine rağmen hadis usûlü müellifleri ilave olarak “manevî ulûv”den de söz etmişler ve bunu isnadın sahih olmasıyla ilişkilendirmişlerdir. Bu vesileyle âlî isnadın kısımları “İsnadın Kısallığına” ve “İsnadın Sıhhatine” göre iki başlıkta incelenmiştir. İlkinde râvi sayısının azlığına dair yapılan beş sınıflandırmaya yer verilmiş, ikincisinde de manevî ulûv ile özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

(a). Resûlullah’a Yakınlık

Râvi sayısı bakımından Resûlullah’a (s.a.v.) yakın olan isnaddır.⁵⁸ Âlî isnadın bu çeşidine aynı zamanda mutlak ulûv da denir.⁵⁹ Makbul âlî isnadda sıhhat şartının da göz önünde bulundurulması gerektiğinden âlî isnadların ancak işin uzmanları tarafından bilinebileceği ifade edilmiştir.⁶⁰ Burada âlî isnaddaki râvi sayısının yaşanan asra göre farklılık göstereceği de unutulmamalıdır. Örneğin III./IX. asırda bir

⁵⁸ İbnü'l-Kayserânî, **Mes'etü'l-ulûv ve'n-nüzûl**, 57; İbnü's-Salâh, **Ulûmü'l-hadîs**, 256-57; Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 338; Süyûtî, **Tedribü'r-râvi**, IV, 589.

⁵⁹ İbn Hacer, **Nüzhetü'n-nazar**, 116.

⁶⁰ İbnü'l-Kayserânî, **Mes'etü'l-ulûv ve'n-nüzûl**, 57.

muḥaddis için isnadda üç râvî âlî, sekiz râvî nâzilken, IX./XV. yüzyılda yaşayan bir âlime göre sekiz râvîli bir isnad âlîdir. Yine çağlara göre bir âlimin ulaşabileceği en âlî isnaddan bahsedilebilir. Örneğin II./VIII. yüzyılda sünâî isnadlar âlî kabul edilirken, sonraki asırda bu rakam üçe çıkmaktadır. Dolayısıyla mutlak âlî isnadda rivayetin ulûv ya da nüzûlünü belirlemek için yaşanan dönem göz önünde bulundurulmalıdır.

(b). Hadis İmamlarına Yakınlık

Âlî isnadın bu çeşidi A‘meş (ö. 148/765), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Evzâî (ö. 157/774), Şu‘be (ö. 160/776), Mâlik b. Enes ve Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799) gibi hadis imamlarına yakınlığı ifade eder.⁶¹ İlgili kısımda hadis imamlarına nispetle bir âlî isnad durumu söz konusu olduğu için buna nisbî ulûv da denir. İsnadda yakınlık hususunda hadis imamı esas alınınca isnad hadis imamından önceki ve sonraki râvî sayıları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dolayısıyla âlî isnadı belirlerken hangi kısımdaki râvîlerin sayılacağı konusunda âlimler tarafından farklı görüşler serdedilmiştir.

İbnü’s-Salâh’ın sınıflandırmasına göre burada önemli olan nokta şahsın hadis imamına yakınlığıdır. Hadis imamıyla Hz. Peygamber arasındaki isnadın uzunluğunun pek bir önemi bulunmamaktadır. Onun beşli taksimine esas aldığı İbnü’l-Kayserânî’nin ifadeleri ise nispeten daha farklıdır. Zira İbnü’l-Kayserânî imamdan sonraki kısmı âlî ve nâzil oluşuna göre ikiye ayırmıştır. Bu kısmın ilk çeşidi hem hadis imamlarına kadar hem de imamlar ile Hz. Peygamber arasında âlî isnada sahip olanlardır.⁶² İkincisi ise, hadis imamına kadar âlî, imamdan sonra Hz. Peygamber’e kadar nâzil isnaddir.⁶³ Ne var ki sonraki usûlcüler daha çok İbnü’s-Salâh’ın taksimini esas almışlar, hadis imamından sonraki râvî sayısına önem vermemişlerdir.⁶⁴ Ali el-Kârî hadis imamından sonraki râvî sayısına ehemmiyet göstermemenin sebebini, “*Senedinde imamın bulunduğu hadis, imamın olmadığı rivayete göre önemli bir*

⁶¹ İbn Hacer, **Nüzhetü’n-nazar**, 116; Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 343; Süyûtî, **Tedribü’r-râvî**, IV, 599. Hadis usûlü eserlerinde bu kısım “İmamlara Yakınlık” başlığı ile verilse de burada Şîa’daki imam anlayışı ile karışmaması düşüncesiyle “Hadis İmamlarına Yakınlık” şeklinde isimlendirme yapılmıştır.

⁶² İbnü’l-Kayserânî, **Mes’eletü’l-ulûv ve’n-nüzûl**, 66.

⁶³ İbnü’l-Kayserânî, **Mes’eletü’l-ulûv ve’n-nüzûl**, 71.

⁶⁴ İbn Hacer, **Nüzhetü’n-nazar**, 116; Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 343; Süyûtî, **Tedribü’r-râvî**, IV, 599.

meziyete sahip demektir. Şayet hadis sika, büyük imamlardan geliyorsa imamla Nebî arasında çok kişinin bulunması önemli değildir”⁶⁵ diyerek açıklar. Özetle ifade edilirse, bu bakış açısına göre bir isnad hadis imamına kısa yoldan ulaşıyorsa söz konusu imamla Hz. Peygamber arasındaki isnadın âlî olma durumu önemli addedilmemiştir.

Hadis imamlarına ulaşan âlî isnadları eserinde ilk zikreden kişi, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Hâkim en-Nîsâbü’rî’dir. Hatta Hâkim’in âlî isnad konusunda imamlara olan ulüvvu merkeze aldığını söylemek mümkündür.⁶⁶ Hâkim, hadis imamlarından gelen âlî isnadlara misaller vermiş, “Ebü’l-Abbas Muhammed b. Ya’kûb → Hasan b. Ali b. Affân el-Âmirî → Abdullah b. Numeyr → A’miş → Abdullah b. Mürre → Mesrûk → Abdullah b. Amr → Resûlullah...” örneğini kaydettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Bu, Müslim’in [ö. 261/875] kitabında Muhammed b. Abdullah b. Nümejr’in [ö. 234/848] babasından [Abdullah b. Nümejr, ö. 199/814] rivayet ettiği sahih bir isnaddir. İsnadımızdaki râvi sayısı yedidir ve daha önce zikrettiğimiz [yalancı ve zayıf kişilerden oluşan] dört râvili rivayetlerden daha âlîdir. Burada gaye, A’miş’e olan yakınlıktır çünkü hadisin [medârî] odur. A’miş hadis imamlarındandır ve imamlara yakın olan tüm isnadlar böyledir. Az râvi ile imama ulaşan sahih rivayet, âlîdir.”⁶⁷

Hâkim’in bu ifadeleri hadis imamlarına ulaşan âlî isnadı, mutlak ulüvdan üstün tuttuğunu düşündürmektedir.⁶⁸ Ancak bu sözlerden Hâkim’in mutlak âlî isnadı bir kenara bırakıp, hadis imamlarına yakınlığı ön plana aldığı sonucuna ulaşılmamalıdır. Zira onun bu ifadeleri kendi zamanında hadis imamlarına yakınlık sağlayan âlî isnadların çokluğuyla ilişkili olabileceği gibi, konu hakkında mevzû isnadlardan verdiği örneklere bakılırsa⁶⁹ asıl amacının mevzû rivayetleri kısalığından dolayı tercih eden kişileri eleştirmek olduğu anlaşılabacaktır. Burada Hâkim isnadın, bu işi bilmeyenlerin vehmettiği gibi Resûlullah’a (s.a.v.) yakınlık olmadığını söylemiş ve

⁶⁵ Ali el-Kari, *Şerhu Nuhbeti’l-fiker*, 618-9.

⁶⁶ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 257-8. Librande, aslında Hâkim’in hadis imamlarına varan isnadı üstün tutmasının kendi yaşadığı çağ ile ilgili olduğunu ve onun hadis imamı ile Hz. Peygamber arasındaki isnadı da âlî isnad farz ettiğini belirtmektedir. Bkz. Librande, “Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith”, 136.

⁶⁷ Hâkim en-Nîsâbü’rî, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs*, 129.

⁶⁸ Librande, bu sebeple sonraki hadis usûlü müelliflerinin Hâkim’in görüşünü umursamayarak İbnü’s-Salâh’ı esas aldıklarını söylemiştir. Bkz. Librande, “Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith”, 133.

⁶⁹ Hâkim en-Nîsâbü’rî, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs*, 125-7.

(1.) “Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ukbe eş-Şeybânî → Hadır b. Ebân el-Hâşimî → Ebû Hüdbe Muhammed b. Hüdbe → Enes b. Mâlik”; (2.) “Ahmed b. Kâmil el-Kâdî → Ahmed b. Muhammed b. Gâlib → Dînâr b. Abdullah → Enes b. Mâlik”; (3.) “Hocalarımızdan bir grup → Ebü’d-Dünyâ (el-Eşec) → Ali b. Ebû Tâlib” şeklinde örnekler sıralamıştır.

Söz konusu isnadlarda dikkat çeken husus hadisleri sahabîlerden aldıklarını iddia eden Ebû Hüdbe (ö. 200/816?),⁷⁰ Dînâr b. Abdullah (ö. 229/843-4),⁷¹ Ebü’d-Dünyâ el-Eşec (ö. 327/938-9)⁷² gibi şahısların vefat tarihleridir. Aslında bunlar çok sonraları yaşamalarına rağmen tâbiûn tabakasına mensup olduklarını ileri süren yalancı kimselerdir. Hâkim’in kastı yalancı râvilerden oluşan âlî isnadların geçersizliğine dikkat çekmek olsa da İbnü’s-Salâh onun kezzâb şahısların isnadlarını merkeze alarak mutlak âlîyi ikinci plana atıp, hadis imamlarına ulaşan âlî isnadı öne çıkarmasını şu ifadelerle eleştirmiştir:

“Hâkim’in sözleri ise talep edilen âlî isnadın Resûlullah’a yakınlık olmadığını vehmettirmektedir. Bu bir hatadır. Çünkü Resûlullah’a zayıf olmayan, makbul bir isnadla yakınlık daha iyidir. Sanki Hâkim bu sözleri ile Resûlullah’a yakın değilse bile imama yakınlığın âlî isnad sağladığını ifade etmiş, zayıf isnadla da olsa Resûlullah’a kısa yoldan ulaşan tarik elde ederek gösteriş yapan şahısları reddetmiştir. Bu nedenle o, Ebû Hüdbe, Dînâr b. Abdullah, Ebü’d-Dünyâ el-Eşec ve benzerlerini örnek vermiştir.”⁷³

Sonuçta İbnü’s-Salâh, Hâkim’in kezzâb râvileri öne çıkararak mutlak âlî isnadın değerini düşürüp nisbî âlî isnadları daha kıymetli bulmasını reddetmektedir. Sonraki usûl âlimleri de aynı görüşü paylaşmışlardır. Ne var ki, bu durum hadis imamlarına yakınlığın müteahhir dönemde değersiz olduğu sonucunu

⁷⁰ Enes b. Mâlik’ten mevzû hadisler nakleden Ebû Hüdbe için bkz. İbn Adî, *el-Kâmil fi duafâ*, I, 341-3; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, VII, 154-8; Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, I, 71-2; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, I, 377-9.

⁷¹ Habeşlidir, künyesi Ebû Mikyes’tir. Ahvaz ve Bağdat’ta Enes b. Mâlik’ten rivayetlerde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü’l-mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’d-duafâ ve’l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâid, 3 c., Beyrut, Dârü’l-Ma’rife, 1992/1412, I, 295; İbn Adî, *el-Kâmil fi’d-duafâ*, IV, 5-10; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, IX, 359-60; Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî, *ed-Duafâ ve’l-metrûkîn*, thk. Ebü’l-Fidâ Abdullah el-Kadî, 2 c., Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986/1406, I, 273; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, V, 569; Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, II, 30; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, X, 376; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, III, 426-7.

⁷² Tâbiûndan olduğuna iddia eden bu şahıs hakkında detaylı bilgi ikinci bölümde verilecektir. Bkz. “Hadis Tahammül Yaşının Küçülmesi” başlığı.

⁷³ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 257-8.

doğurmamalıdır. Zira mutlak âlî isnad ile hadis imamlarına ulaşan bu tür rivayetler arasındaki tercih meselesi bir tarafa bırakıldığında hadis imamlarına yakınlık önemli bir özellik sayılmış, muhaddisler bu tür isnadlarını sürekli zikretmişlerdir. Hadis imamlarına az sayıda râvi ile ulaşan isnad nisbî âlî isnad olarak değerlendirilmiş, hadis imamlarıyla Hz. Peygamber arasındaki râvi sayısı dikkate alınmamıştır.

(c). Meşhur Hadis Kitaplarına Yakınlık

Âlî isnadın üçüncü çeşidiyle *Sahîhayn* veya diğer meşhur kitaplardan birine yakınlık kastedilmiştir.⁷⁴ Sözelimi VIII./XV. yüzyılda yaşayan bir muhaddisin isnadı bu eserlerde yer alan herhangi bir rivayette müellif ya da hocalarının birinden itibaren aynı isnada sahip olursa ya da râvi sayısı eşitse isnadı âlî kabul edilmektedir. Çeşitli alt başlıklarla incelenen bu kısmın, nâzil isnadla irtibatı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Burada tartışma noktası müteahhir muhaddisler için âlî olan rivayetlerin eserin musannifine göre nâzil sayılıp sayılamayacağı hususudur. Sözelimi İbn Hacer Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde naklettiği bir rivayetin isnadında Buhârî'nin hocasına başka bir tarikle daha az râvi ile ulaşırsa İbn Hacer'in isnadı âlî sayılmaktadır. Burada cevabı tartışılan husus bu durumun Buhârî'nin isnadı nâzil olunca mı gerçekleştiği, yoksa böyle bir zorunluluğun bulunup bulunmadığına dairdir.

Meşhur kitaplara yakınlığın, nüzûle tâbi olduğunu belirten usûlcü İbn Dakîkul'îd'dir. O, müteahhir muhaddisin âlî isnadından bahsedilebilmesi için müellifin isnadının nâzil olması gerektiğini düşünmüştür. Bu yüzden o, ilgili âlî isnad çeşidini “ulüvvü't-tenzîl” şeklinde isimlendirmiştir.⁷⁵ Fakat Irâkî bu konuda İbn Dakîkul'îd'e itiraz etmiş ve musannifin isnadı nâzil değilse de kişinin rivayetinin âlî olabileceğini, bu türde âlî isnadın her zaman nâzile tâbi olması gerekmediğini belirtmiştir. Başka bir ifadeyle Irâkî bu çeşidin nâzil isnadla ilişkilendirilebileceğini kabul etse de bunu mutlak bir durum saymamış, aksinin de bulunduğunu bir örnekle açıklamıştır.⁷⁶ Burada Irâkî, Tirmizî'nin (ö. 279/892) beş, kendisinin de on bir râvi ile rivayet ettiği bir isnadı örnek vermektedir.⁷⁷ Bu nakilde Tirmizî, “Ali b. Hucr → Halef

⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 258.

⁷⁵ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 269.

⁷⁶ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, 217.

⁷⁷ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, 217-8.

b. Halîfe → Humeyd (b. Kays) el-A‘rec → Abdullah b. Hâris → Abdullah b. Mes‘ûd → Nebî’’ kanalıyla hadis nakletmektedir.⁷⁸ Irâkî ise Halef b. Halîfe’nin (ö. 181/797-8) tâbiûndan olduğunu söyleyerek Tirmîzî için beş râvili bu naklin âlî bir isnad sayılacağını belirtir.⁷⁹ Halef b. Halîfe’nin tâbiûndan kabul edilmesi üzerine tartışmaların yanı sıra⁸⁰ Tirmîzî için beş râviyi âlî bir tarik saymak da pek mümkün görünmemektedir. Irâkî’nin örneği isabetli değilse de İbn Dakîkul‘îd’in tespitinin istisnalarının bulunması mümkündür.

Ayrıca meşhur kitaplara göre âlî isnadın hangi eserlere nispetle ele alınacağı da görüş farklılıklarına sebep olmuştur. İbnü’l-Kayserânî bir kitap ismi zikretmemiş,⁸¹ İbnü’s-Salâh ise *Kütüb-i sitte* sınırı koymasa da bu kısmın *Sahîhayn* ve itimat edilen meşhur bazı kitaplarla ilgili olduğunu belirtmiştir.⁸² Sehâvî’nin ifadesine bakılırsa İbn Hacer mutemet kitapları *Kütüb-i sitte* ile sınırlandırmıştır.⁸³ Sonuç olarak nisbî âlî isnadın bu çeşidinde muhaddisler hangi kitapların dâhil olduğunu tam olarak belirlemeseler de uygulamaya bakıldığında *Sahîhayn* başta olmak üzere *Kütüb-i sitte*’nin esas alındığı görülmektedir.⁸⁴

Temel kaynaklardaki hadislerle kısa yolla ulaşmaya duyulan ilginin müteahhirûn dönem hadisçileri arasında daha fazla yaygınlık kazandığı söylenebilir. Örneğin İbnü’s-Salâh, bu çeşit âlî isnadla ilgili değerlendirmeleri Hatîb el-Bağdâdî ile bazı hocaları, İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082’den sonra), Muhammed b. Fütûh el-Humeydî (ö. 488/1095) ve onun akranları arasındaki âlimlerin yaptığını söylemiş fakat

⁷⁸ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmîzî es-Sülemî, **el-Câmiü’l-kebîr**, thk. Beşşâr Avâd Ma‘rûf, 6 c., 2. bs., Beyrut, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1998, “Libâs”, 10, hn: 1734.

⁷⁹ Irâkî, **et-Takyîd ve’l-izâh**, 218.

⁸⁰ Halef b. Halîfe’nin sahabîden Amr b. Hâris’i gördüğü söylense de İbn Uyeyne ve Ahmed b. Hanbel bunu kabul etmemişlerdir. Nitekim İbn Uyeyne, Amr’ın kendisini değil oğlu Ca‘fer’i gördüğünü söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **et-Târîhü’l-kebîr**, 9 c., Haydarabad, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1943/1362, III, 194-95; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta‘dîl**, III, 369; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, VIII, 284-5; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **el-Kâşif fî ma‘rifeti men lehu rivâye fî’l-Kütübî’s-sitte**, thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatib, 5 c., 2. bs., Cidde, Dârü’l-Minhac, Medine, Dârü’l-Yüsr, 2009/1430, II, 262-3; Ebû’l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, 11 c., Beyrut, Dârü Sadır, 1968/1388, III, 150-2.

⁸¹ İbnü’l-Kayserânî, **Mes‘eletü’l-ulüv ve’n-nüzûl**, 84.

⁸² İbnü’s-Salâh, **Ulûmü’l-hadîs**, 258.

⁸³ Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 343. Sehâvî’nin, İbn Hacer’den aktardığı bu bilgi, *Nüzhetü’n-nazar*’da yer almamaktadır.

⁸⁴ Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 343.

müteahhir muhaddislerin buna çok önem verdiklerini kaydetmiştir.⁸⁵ Gerçekten de bu kısmın mütekaddim dönem âlimlerinin eserlerinde yer almadığı örneğin Hâkim'in hadis imamlarına yakınlık, vefatın önceliği gibi hususlardan bahsetse de mutemet kitaplara yakınlık konusuna temas etmediği görülmektedir.⁸⁶ İbnü'l-Kayserânî ise musanneflere yakınlığı bir bölüm olarak zikretmektedir ancak onun kitabında aşağıda incelenecek olan “muvâfakat” ve “bedel” gibi alt isimlendirmeler bulunmamaktadır.⁸⁷ Buna karşın İbnü'l-Kayserânî'den yaklaşık bir asır sonra yaşayan İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) muvâfakat,⁸⁸ bedel,⁸⁹ müsâvat ve musâfaha⁹⁰ için müstakil risâleler yazdığı görülmektedir. Bu durumda İbn Asâkir döneminde ilgili başlıkların meşhur olduğu söylenebilir. Hadis usûlü müellifleri arasında ise söz konusu kısımlar ilk defa İbnü's-Salâh tarafından kaydedilmiştir. Neticede V./XI. yüzyılın sonlarına doğru “mutemet kitaplara yakınlık” fikrinin bulunduğunu, alt bölümlerinin ise daha çok VI./XII. yüzyılda gündeme geldiğini söylemek mümkündür. Aşağıda meşhur kitaplara yakınlık sonucu oluşan âlî isnadın alt kısımları incelenecektir.

i. Muvâfakat

Sözlükte uygun olmak, yakışmak anlamına gelen muvâfakat,⁹¹ hadis usûlünde bir şahsın musanniften başka bir tarikle musannifin hocasına ulaşması manasında kullanılır.⁹² Örneğin Buhârî *es-Sahîh* 'inde, “Kuteybe b. Saîd → Mâlik” kanalıyla hadis nakletse ve İbn Hacer de bu hadisi Buhârî vasıtasıyla alsa onunla Kuteybe (ö. 240/855) arasındaki râvi sayısı 8 olur. Eğer İbn Hacer bu hadisi Buhârî kanalıyla değil de öğrencisi “Muhammed b. İshak es-Serrâc → Kuteybe → Mâlik” kanalıyla rivayet etse Buhârî yerine Serrâc (ö. 313/925) 7. râvi olur ve İbn Hacer, Buhârî ile hadiste ittifak etmiş, karşılaşmış gibi olur. Buna muvâfakat denmektedir.⁹³

⁸⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 258.

⁸⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetu ulûmü'l-hadîs*, 116-35.

⁸⁷ İbnü'l-Kayserânî, *Mes'ele'tü'l-ulûv ve'n-nüzûl*, 84.

⁸⁸ İbn Dakîkûl'îd, *el-İktirâh*, 278.

⁸⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XX, 559; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 349.

⁹⁰ Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 701.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X, 382. Terimin İngilizce karşılığı olarak “agreement” kelimesi kullanılmaktadır. Bkz. Yücel, *Hadis Sözlüğü*, 305.

⁹² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 117; Şümünî, *el-Âli'r-rütbe*, 264; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, II, 240.

⁹³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 117; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, IV, 600 (Avvâme şerhi).

ii. Bedel

Sözlükte bir şeyin yerini almak anlamına gelen bedel,⁹⁴ hadis usûlünde râvinin musanniften başka bir tarikle musannifin hocasının hocasına ulaşmasıdır.⁹⁵ İbn Hacer bedeli bir önceki başlıkta zikredilen örnek üzerinde şöyle açıklamıştır: “*Bize aynı hadis başka bir tarikle [yani ‘Kuteybe → Mâlik’ yerine], ‘Ka’nebî → Mâlik’ kanalıyla aktarılsa bu örnekte Ka’nebî [ö. 221/836] Kuteybe’ye bedel olur.*”⁹⁶ Bunun yanı sıra âlî isnadlar içerisinde bedelin muvâfakata göre daha çok bulunduğu belirtilmiştir.⁹⁷

Muvâfakat ve bedel kavramları usûl kaynaklarında âlî isnadın kısımları içerisinde işlense de bu kavramlar⁹⁸ Cemâlüddîn Ahmed İbnü’z-Zâhirî (ö. 696/1296) ve öğrencisi Zehebî (ö. 748/1348) tarafından nâzil isnadın alt başlığı olarak da kullanılmışlardır.⁹⁹ Onlar muvafakat ya da bedel âlî isnadda ise “موافقة عاليه” ya da “عاليه” şeklinde kaydetmişlerdir. Hatta Zehebî’nin “فوافقه بنزول” şeklinde kullanımı da mevcuttur.¹⁰⁰ Benzer şekilde Şümunnî kavramların nâzil isnad için de söylenebileceğine dikkat çekerek muvâfakat ve bedel kelimeleri tek başına geçtiğinde ulüvvun olmayacağını belirtmiştir.¹⁰¹ Muvâfakat ile bedel kavramlarının nâzil isnadla kullanımı yaygın değilse de¹⁰² söz konusu ifadeler görüldüğünde nâzil isnadın da kastedilmiş olabileceği hatırdâ tutulmalıdır.

⁹⁴ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, XI, 49. Terimin İngilizce karşılığı olarak “substitution” kelimesi kullanılmaktadır. Bkz. Yücel, **Hadis Sözlüğü**, 200.

⁹⁵ Münâvî, **el-Yevâkît ve’-d-dürer**, II, 242.

⁹⁶ İbn Hacer, **Nüzhetü’n-nazar**, 117.

⁹⁷ İbnü’s-Salâh, **Ulûmü’l-hadîs**, 259.

⁹⁸ İbnü’s-Salâh, **Ulûmü’l-hadîs**, 259; İbn Hacer, **Nüzhetü’n-nazar**, 117, Ali el-Kârî, **Şerhu Nuhbeti’l-fiker**, 626. Ayrıca bkz. Süyûtî, **Tedribü’r-râvi**, IV, 601.

⁹⁹ Şehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 346-47.

¹⁰⁰ Şümunnî, **el-Âli’r-rütbe**, 265-66. Şümunnî bu bilgiyi hocası Abdürrahim’den nakleder. Onun bahsettiği bu hocasının kimliği tespit edilememiştir.

¹⁰¹ Şümunnî, **el-Âli’r-rütbe**, 265.

¹⁰² İbnü’s-Salâh, **Ulûmü’l-hadîs**, 259.

iii. Müsâvat

Sözlükte eşitlik anlamına gelen müsâvat,¹⁰³ râvinin isnadındaki kişilerin sayısının musanniflerden birinin isnadındaki râvi sayısına eşit olmasıdır.¹⁰⁴ Burada hadislerin aynı olması gerekmemekte, farklı rivayetler de olsa yalnızca râvi sayısına bakılmaktadır. Ayrıca müsâvat, farklı asırlarda başka imamlara nispetle ifade edilmiştir. VIII./XIII. asır muhaddisleri arasında yer alan Irâkî'nin Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*'inde geçen bir hadisle aynı sayıdaki râviden oluşan bir isnada sahip olması müsâvata güzel bir örnektir. Irâkî bu misalleri şöyle açıklar: “*Üç hadiste benimle Nebî arasında 10 kişi vardır, Nesâî'nin Sünen'inde de onunla Nebî arasında 10 kişi olan bir hadis bulunmaktadır. Bu bizim için müsavattır.*”¹⁰⁵ Söz konusu hadis Nesâî'nin *es-Sünen*'inde *Kitabü's-salât*'ta geçer ve Nesâî bu isnad hakkında, “*İsnadı bundan daha uzun hadis bilmiyorum*” demiştir.¹⁰⁶ Tirmizî'nin de aynı şekilde 10 râvi vasıtasıyla naklettiği bir hadisi vardır¹⁰⁷ ve şüphesiz bu rivayetler Nesâî ile Tirmizî'nin çağına göre nâzildir. Benzer şekilde kendi dönemine göre nâzil sayılan Buhârî'nin 7 râvi vasıtasıyla aldığı bir hadise karşın Alâî (ö. 761/1359) Hz. Peygamber'e aynı sayıyla ulaştığı zaman müsâvat gerçekleşmiştir.¹⁰⁸ Bunlar, başka bir isnada nispetle âlî sayıldığından nisbî ulûv kabul edilmiştir. Hâlbuki müsâvat bir tarafa bırakılıp bu isnadlar tek başına düşünülse mutlak âlî isnad meydana gelecektir. Çünkü 10 râvi Irâkî tabakası için zaten âlîdir, ancak Nesâî'nin ilgili isnadına nispeten düşündüğümüzde müsâvat olmaktadır. Bu yüzden Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) müsâvat ve aşağıda incelenecek olan aynı mantığa

¹⁰³ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, XIV, 417. Terimin İngilizce karşılığı olarak “equivalence” kelimesi kullanılmaktadır. Bkz. Yücel, **Hadis Sözlüğü**, 303.

¹⁰⁴ Şümunnî, **el-Âli'r-rütbe**, 266; Münâvî, **el-Yevâkît ve'd-dürer**, II, 244.

¹⁰⁵ Süyûtî, **Tedribü'r-râvi**, IV, 603-4.

¹⁰⁶ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali en-Nesâî, **Sünenü'n-Nesâî**, haz. Abdülfettah Ebû Gudde, 9 c., 3. bs., Beyrut, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988, “İftitah”, 69, hn: 996; Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 347; Süyûtî, **Tedribü'r-râvi**, IV, 604. Söz konusu isnad; “Muhammed b. Beşşâr → Abdurrahman b. Mehdî → Zâide → Mansûr → Hilal b. Yesâf → Rebi' b. Huseym → Amr b. Meymûn → İbn Ebû Leylâ → Bir Kadın (Ebû Eyyûb'un karısı) → Ebû Eyyûb → Nebî” şeklindedir.

¹⁰⁷ Tirmizî, “Fezâilü'l-Kur'an”, 11, hn: 2896; Süyûtî, **Tedribü'r-râvi**, IV, 605. Söz konusu isnad Nesâî'nin isnadı ile aynıdır. Anlaşılan dönemin en uzun isnadı budur.

¹⁰⁸ Süyûtî, **Tedribü'r-râvi**, IV, 601 (Avvâme şerhi).

sahip musâfahanın mutlak âlî isnada dâhil olacağını ileri sürmüştür.¹⁰⁹ Anlaşılan o ki İbn Kutluboğa ilgili isnadı bir müellife göre düşünmeyip kendi zamanına göre âli isnad olmasına odaklanmıştı. Onun dışındaki muhaddisler ise bu rivayetleri nisbî âlî isnad kabul etmişlerdir.

iv. Musâfaha

Sözlükte el sıkışmak, selamlaşmak anlamlarına gelen musâfaha,¹¹⁰ râvi sayısındaki eşitliğin müellifin kendisinde değil de hocasında meydana gelmesidir. Böylece o kişi -söz gelimi- Müslim ile musâfaha etmiş olur.¹¹¹ İbnü's-Salâh âlî isnadın bu ve bir önceki başlıktaki kısmının müellifin nâzil isnadından kaynaklandığını belirtmiştir. Başka bir deyişle o, esas alınan müellifin isnadı nâzil olmasa senin isnadın âlî sayılmazdı görüşünü ileri sürer.¹¹² Ancak sonraki müellifler Müslim'in isnadı kendi tabakasına göre âlî de olsa sonraki âlimlerin müsâvat ve musâfahayı gerçekleştirebileceklerini not eder. Onlar, İbnü's-Salâh'ın ileri sürdüğü müsâvat ile musâfahanın müellifin nâzil isnadından kaynaklandığı fikrini “genellikle” ifadesiyle kayıtlamışlardır.¹¹³ Öte yandan musâfahanın Sehâvî'nin yaşadığı dönemden önce son bulduğu belirtilmelidir. Nitekim Sehâvî musâfahanın kendi zamanında olmadığını, fakat meşhur hocalarının musâfahalarının bulunduğunu kaydeder.¹¹⁴ Zira zaman aralığının giderek artmasından dolayı bir musannifle eşit sayıda isnad bulmak mümkün görünmemektedir.

(d). Vefatın Önceliği

Râvi sayıları eşit 2 isnaddan birinin tarikindeki râvilerin vefatının önce olması da bir çeşit ulûv sayılmıştır.¹¹⁵ Örneğin Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'ini

¹⁰⁹ Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa, **Haşiyetu İbn Kutluboğa alâ Şerhi Nuhbeti'l-fiker (Nüzhetü'n-nazar)**, thk. İbrahim b. Nasır en-Nassar, Riyad, Dârü'l-Vatan, 1999/1420, s. 121; Münâvî, **el-Yevâkît ve'd-dürer**, II, 246.

¹¹⁰ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, II, 485. Terimin İngilizce karşılığı olarak “hand-shaking” kelimesi kullanılmaktadır. Bkz. Yücel, **Hadis Sözlüğü**, 302.

¹¹¹ İbnü's-Salâh, **Ulûmü'l-hadîs**, 259; İbn Hacer, **Nüzhetü'n-nazar**, 117-18; Şümünnî, **el-Âli'r-rütbe**, 266; Süyûtî, **Tedribü'r-râvi**, IV, 605; Münâvî, **el-Yevâkît ve'd-dürer**, II, 246.

¹¹² İbnü's-Salâh, **Ulûmü'l-hadîs**, 260.

¹¹³ Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 349; Irâkî, **et-Takyîd ve'l-izâh**, 217.

¹¹⁴ Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 350.

¹¹⁵ Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 352; Süyûtî, **Tedribü'r-râvi**, IV, 606; İbnü'l-Esîr, **Câmiu'l-usûl**, I, 114.

“Halâvî (ö. 807/1404) → Ebü'l-Abbas el-Halebî (ö. 744/1343) → Necîb (ö. 672/1273)”¹¹⁶ yoluyla semâ eden bir kişinin bu tariki, “Cemâl el-Kinânî (ö. 817/1414) → ‘Urdî (ö. 764/1363) → Zeynep bnt. Mekkî (ö. 688/1289)”¹¹⁷ isnadından daha âlî sayılır. Bunun sebebi Halâvî, Halebî ve Necîb’in vefatının Kinânî, Urdî ile Zeynep bnt. Mekkî’den önce olmasıdır.¹¹⁸ Yine râvî sayısı aynı olduğunda “Şâfî → Mâlik” isnadı, “Kuteybe → Mâlik” isnadından daha âlî kabul edilmektedir. Zira Şâfî (ö. 204/820) Kuteybe’den otuz altı sene önce vefat etmiştir.¹¹⁹ Vefatın önceliğinin âlî isnad sayılmasının faydası ise ihtilata uğrayan bir râviden hadis alma gibi durumlarda ortaya çıkar. Zira vefatı önce olan bir kişi, ilgili şeyhten daha önceki bir tarihte hadis alacağı için ihtilattan önce karşılaşma ihtimali daha yüksektir.¹²⁰

Vefatın önce olmasıyla âlî isnad sağlandığında ittifak bulunmasına rağmen kişinin ölümünden kaç sene sonra isnadının âlî sayılacağı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin İbn Cevsâ ed-Dımaşkî (ö. 320/932) hocanın ölümünden 50 sene sonra isnadının âlî sayılacağını belirtmiş,¹²¹ Ebû Abdullah İbn Mende ise (ö. 395/1015)¹²² bunu 30 seneye düşürmüştür.¹²³ Vefat önceliğini Hâkim de önemsemiş ve bir hadis öğrencisinin hocalarını araştırıp hangisinin hocası daha önce vefat etmişse ondan yazmasını tavsiye etmiştir.¹²⁴ Hâkim kendi üzerinden bu durumu şöyle örneklendirir:

¹¹⁶ Halâvî; Abdullah b. Ömer b. Ali’dir. Halebî; Ahmed b. Muhammed b. Ömer’dir. Necîb el-Harrânî; Abdüllatif b. Abdülün’im’dir. Bilgi için bkz. Süyûtî, **Tedribü’r-râvî**, IV, 606, 2. dpnt.

¹¹⁷ Cemal el-Kinânî; Abdullah b. Ali b. Muhammed el-Hanbelî’dir. ‘Urdî; Ali b. Ahmed b. Muhammed ed-Dımaşkî’dir. Zeynep bnt. Mekkî; b. Ali b. Kâmil el-Harrâniye’dir. Bilgi için bkz. Süyûtî, **Tedribü’r-râvî**, IV, 606, 3. dpnt.

¹¹⁸ Süyûtî, **Tedribü’r-râvî**, IV, 606. Aralarındaki yıl farkı için bkz. 90 ve 91. dpnt.

¹¹⁹ Halîlî, **el-İrşâd**, I, 179; Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. İbrahim İbn Cemâa, **el-Kavlü’s-sevî şerhü’l-Menhelî’r-revî fî muhtasari Ulûmi’l-hadîsi’n-nebevî**, thk. Abdülhafız Kattaş, Beyrut, Alemü’l-Kütüb, 2011/1432, s. 161.

¹²⁰ Nureddin İtr, **Menhecü’n-nakd fî ulûmi’l-hadîs**, 3. bs., Dımaşk, Dârü’l-Fikr, 1981/1401, s. 362.

¹²¹ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, V, 113; İbnü’s-Salâh, **Ulûmü’l-Hadîs**, 236; Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. İbrahim İbn Cemâa, **el-Menhelü’r-revî fî muhtasari Ulûmi’l-hadîsi’n-nebevî**, thk. Casim b. Muhammed b. Hamud ez-Zamil el-Fecci, Kuveyt, Gıras li’n-Neşr (Gheras Publishing), 2012/1433, s. 218; Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, XV, 17; Zehebî, **Tezkiretü’l-huffâz**, III, 796; Irâkî, **et-Takyîd ve’l-izâh**, 221; Irâkî, **et-Tefsira ve’t-tezkire**, II, 262; Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 355.

¹²² Dede ve torun iki tane Ebû Abdullah İbn Mende bulunduğundan kişilerin karışmaması maksadıyla tezde bu ismin geçtiği her yerde vefat tarihi zikredilmiştir.

¹²³ İbnü’s-Salâh, **Ulûmü’l-hadîs**, 262; İbn Cemâa, **el-Menhelü’r-revî**, 218; Irâkî, **et-Takyîd ve’l-izâh**, 221; Irâkî, **et-Tefsira ve’t-tezkire**, II, 262; Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 355.

¹²⁴ Hâkim en-Nisâbü’rî, **Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs**, 134.

“Ben [331 yılında] Muhammed b. İshak’ın [İbn Huzeyme, ö. 311/924] ölümünden yirmi sene sonra hadis öğrenmeye başladım. Eğer Ebû Küreyb’in [ö. 247/861], Abdülcebbâr b. Alâ’nın [ö. 248/862], Bündâr’ın [ö. 252/866] hadisleri; Ebû Bekir el-Cârûdî [ö. 291/904], İbrahim b. Ebû Tâlib [ö. 295/907] ve akranları kanalıyla bana ulaşırsa bu rivayetler vefatı doğumuma yakın olan hocaların senedine göre daha âlîdir. Asrımızda hadis öğrencileri Muhammed b. Yahyâ [ez-Zühli, ö. 258/872] ya da Müslim b. Haccâc, Ahmed b. Yusuf es-Sülemî [ö. 264/877] ve akranının rivayetlerini Muhammed b. İshak’ın [İbn Huzeyme] kanalıyla elde etseler, bu aynı hadisleri Şarkî [Ebû Hâmid, ö. 325/937], Mekkî [ö. 325/937] ve akranlarından alacakları rivayetlerden daha âlî olur.”¹²⁵

Benzer şekilde Mecdüddin İbnü’l-Esîr de; “*Hadis tâlibi hadis yazdığı hocasının isnadına bakar, eğer yaşı yakın olandan rivayet ediyorsa daha âlî isnadlı olanı talep eder.*” demiştir.¹²⁶ Buna karşın Mizzî (ö. 742/1341) herhangi bir yıl zikretmeksizin tabaka mantığını öne çıkararak bir ölçüt koymuş, isnadın âlî sayılması için hocasının şeyhinin vefat etmiş olmasını şart koşturmuştur.¹²⁷ Görüldüğü üzere muhaddisler arasında farklı değerlendirmeler bulunsun da genel anlamda rivayetin âlî olması hocanın hocasının vefatına bağlıdır.

(e) Semâin Önceliği

Hocadan semâin erken olması da ulûv çeşitlerinden biri sayılmıştır. Buna göre bir hadisi önce işiten râvinin rivayeti, sonra işitenin rivayetinden daha âlîdir.¹²⁸ Hatîb, Sehâvî ve Süyûtî bu çeşit ulûvvun sebebini, semâin önce olanın daha müteyakkız ve zabt sahibi sayılıp sonra duyanın ihtilat sebebiyle hataya düşme ihtimalinin bulunması şeklinde açıklamışlardır.¹²⁹ Yani bir muhaddisin ihtilata düşmesi durumunda ondan semâin erken olan öğrencinin, hadisi hocasının ihtilatından önce alması daha muhtemeldir. Bu yüzden Irâkî tercihte sadece semâin önceliğinin dikkate alınmayacağını, sıhhate de bakılması gerektiğini, “*Hocanın yaşlılık veya hastalığından ötürü karıştırma ihtimali sebebiyle önce dinleyen semâin ittifakla daha faziletli kabul edilmiştir. Fakat bazen daha önce dinleyen kişi henüz zabt ve itkân derecesine ulaşmamışsa semâin geç olan tercih edilir.*” sözleriyle ortaya koymuştur.¹³⁰

¹²⁵ Hâkim en-Nisâbü’rî, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs*, 134-5.

¹²⁶ İbnü’l-Esîr, *Câmiu’l-usûl*, I, 115.

¹²⁷ Sehâvî, *Fethü’l-mugîs*, III, 356. İfadeyi Sehâvî aktarmaktadır. Bu söz Mizzî’nin günümüze ulaşan eserlerinde tespit edilememiştir.

¹²⁸ İbnü’l-Esîr, *Câmiu’l-usûl*, I, 115; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, IV, 608.

¹²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî*, 291; Sehâvî, *Fethü’l-mugîs*, III, 357; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, IV, 608.

¹³⁰ Irâkî, *et-Tefsira ve’t-tezkire*, II, 263.

Âlî isnad kısımlarından semâ ile vefatın önceliği konularının irtibatına gelince Sehâvî'nin, semâin önceliği gerçekleştiğinde artık birinin vefatının önce veya sonra olmasına bakılmayacağını belirtmesine rağmen¹³¹ her iki durumu birlikte değerlendiren âlimler bulunmaktadır. Söz konusu birlikteliği İbnü's-Salâh şöyle açıklar:

“Bu çeşit âlî isnadın büyük bir bölümü aynı zamanda âlî isnadın önceki kısmına da [vefatın önceliği] girer. Bununla birlikte iki kısmın örtüşmediği durumlar da vardır. Örneğin iki râvî tek bir hocadan dinlese, birinin semâi altmış sene diğerinin kırk sene önce olsa; seneddeki râvî sayısı da eşitse ilkinin isnadı diğerinden daha âlîdir.”¹³²

İbnü'l-Kayserânî ile İbn Dakîkul'îd ise bu iki kısmı birleştirdikleri için semâin ve vefatın önceliğini tek bir grupta ele almışlardır.¹³³ Kısacası hocadan semâin daha erken olmasının bir çeşit âlî isnad sağladığı söylenebilir. Ayrıca semâin ve vefatın önceliğinin bazen aynı anda tek bir râvide toplandığını belirtmek mümkündür.

Neticede usûl eserlerinde âlî isnadlar beş başlık altında incelenirken, bazı yorum farklılıkları bulunmasına rağmen âlî-nâzil isnadın ve kısımlarının anlaşılmasında büyük tartışmalar yer almamıştır. Nâzil isnad da âlînin zıttı şeklinde açıklanmış ve bu bilgi genel kabul görmüştür. Burada konuyu tamamlamak açısından ulüvvun kısımları ana hatları ile ifade edilmiş olsa da elinizdeki çalışmada sadece mutlak âlî isnadlar yani Hz. Peygamber'e olan yakınlık ele alınacaktır. Zira yukarıda da dikkat çekildiği üzere nisbî âlî isnadlar daha çok V./XI. asır ve sonrasında yaygınlık kazanmıştır. Bunlara bizim üzerinde yoğunlaşacağımız ilk dört asırda fazla rastlanmamaktadır.

(2). İsnadın Sıhhatine Göre: Mânevî Ulûv

Hadis âlimlerinin büyük çoğunluğu âlî isnadı nâzile tercih eğiliminde iseler de sıhhat durumu söz konusu olduğunda genel manada nâzil isnadı önceledikleri görülmektedir. Zira isnad kullanımındaki asıl amaç, rivayetin en doğru halini tespittir.

¹³¹ Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 356.

¹³² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 262.

¹³³ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 267-68; İbnü'l-Kayserânî, *Mes'eletü'l-ulûv ve'n-nüzûl*, 65-76, 83-92.

Dolayısıyla nâzil isnad rivayetin daha sahih tarikini sağladığı durumlarda tercihe şayan kabul edilmektedir.

Âlî isnadlara ulaşmayı, selefin sünneti sayan muhaddisler bunun her zaman geçerli bir durum olmadığını belirtirler. Buna göre râvilerinin daha sika, hâfız veya fakih olması gibi durumlarda nâzil isnad bu şartları taşımayan âlî isnada göre makbul addedilmiştir.¹³⁴ Bazı muhaddisler buna “manevî ulûv” ismini vermişlerdir. Başka bir deyişle sika ve mütkın şahıslardan teşekkül eden bir isnad râvi sayısı bakımından çok olsa da manen âlî isnad sayılmaktadır.¹³⁵ Manevî ulüvvu daha üstün tutan âlimlerin bölgeleri hakkında bilgi veren Sehâvî, doğu muhaddislerinin aksine müteahhirûn Endülüs ve Fas ulemâsının manevî ulûv ile semâin ve vefatın önceliğine düşkün olduklarını kaydeder. Mağribli âlimlerin nâzil isnadı tercih sebebi de Sehâvî’ye göre doğuda mümeyyiz olmayan çocukların âlî isnad elde etmek için hadis meclislerinde bulunmaları ve daha önemli meseleleri ihmal etmeleridir.¹³⁶ Ayrıca nâzil isnadların tercih edilmesinde râvilerin ta’dîl dereceleri ile hadis rivayet yollarının keyfiyeti gibi hususların etkili olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle râvilerin sika, meşhur veya fakih olmalarının isnad tercihinde tesirinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda zikredildiği üzere asıl mesele isnadın sağlamlığı olduğu için bazı âlimler râvi sayısı fazla olsa bile sika râvilerin rivayetlerini öncelemişlerdir. Âlî-nâzil isnad konusunu ilk defa gündeme taşıyan âlimlerden biri, Cezîreli tebeu’t-tâbiîn muhaddisi Ubeydullah b. Amr (ö. 180/796) “Nâzil sahih hadis, âlî sakîm veya zayıf isnaddan hayırlıdır”¹³⁷ demiştir. Benzer şekilde İbnü’l-Mübârek de (ö. 181/797)¹³⁸ “*Hadisin iyi olması âlî olmasında değil, ricâlinin sika olmasındadır.*” diyerek aynı

¹³⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 116; Şümunnî, *el-Âlî’r-rütbe*, 263; Münâvî, *el-Yevâkît ve’d-dürer*, II, 235.

¹³⁵ Ebü’l-Hasan Burhaneddin İbrahim b. Ömer b. Hasan el-Bikâî, *en-Nüketü’l-vefiyye bimâ fi şerhi’l-Elfiyye*, thk. Mâhir Yasin el-Fahl, 2 c., Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 2008/1429, II, 432; Sehâvî, *Fethü’l-mugîs*, III, 352-7.

¹³⁶ Sehâvî, *Fethü’l-mugîs*, III, 352.

¹³⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 24; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi*, 39; Sehâvî, *Fethü’l-mugîs*, III, 361.

¹³⁸ Rivayetin İbn Ebû Hâtim tarikinde “(Sika râviler) hadisi tenkit süzgecinden geçirdikleri için sikalarından gelen isnadı uzak rivayet bana göre daha iyidir.” ziyadesi vardır. Bkz. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 25.

konuya işaret etmiştir.¹³⁹ Yine II./VIII. asır âlimlerinden Fazl b. Mûsâ (ö. 191/807) isnadda sıhhatin önemli olduğunu şu sözleriyle vurgulamıştır: “*Sahih olsun da nâzil olsun.*”¹⁴⁰ Bir sonraki nesilde Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), “*Güvenilir râvinin rivayet ettiği nâzil bir hadis, güvenilir olmayan râvinin naklettiği âlî rivayetten hayırlıdır*”¹⁴¹ demiştir. Ebû Bekir İbnü’l-Enbârî (ö. 328/940)¹⁴² ise sebt râvilerden oluşan nâzil isnadların sebt olmayanların âlî isnadından üstünlüğünü belirtmiştir.¹⁴³ Yukarıdaki âlimlerin bir kısmının aslında âlî isnada ne kadar düşkün oldukları dikkate alındığında, onların şayet râvileri sikaysa bu tür isnadları arzuladıkları anlaşılmaktadır. Bazı müteahhir ulemâ da sika râvilerden oluşan nâzil isnadın âlî isnada önceleneceğini kaydetmektedir. Örneğin Ebû’l-Hasan Ali b. Mufaddal el-Makdisî (ö. 611/1215) bu görüşünü nazmen şu şekilde ifade etmiştir:

“Âdil ve sikalardan nâzil rivayet

Zayıf ve cahillerin âlî rivayetinden hayırlıdır.”¹⁴⁴

Farklı bir değerlendirme olarak Ali el-Kârî *el-Muvatta*’da âlî isnadların çokluğuna rağmen *Sahihayn*’ın *el-Muvatta*’a göre daha çok iltifat görmesini manevî ulüvvun üstünlüğü şeklinde değerlendirse de¹⁴⁵ burada doğru bir çıkarım yapılmadığını belirtmekte yarar vardır. Telif amaçları ve yazıldıkları çağlar farklı olan eserlerin râvi sayısı da farklılık göstereceğinden aralarında bu şekilde bir kıyasın yapılması doğru gözükmemektedir.

¹³⁹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî, *Târîhu İsbahan*, haz. Sven Dederling, 2 c., Leiden, E.J. Brill, 1931/1349, II, 190; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi*, 296; Sem’ânî, *Edebü’l-implâ’ ve’l-istimplâ’*, I, 304; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, I, 166; Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni’s-Salâh*, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferîc, 3 c., Riyad, Edvau’s-Selef, 1998/1419, I, 383; Ebnasî, *eş-Şeze’l-feyyâh*, 301; Irâkî, *et-Tebkira ve’t-tezkire*, II, 265; Sehâvî, *Fethü’l-mugîs*, III, 361; Süyûtî, *Tedrîbü’r-râvi*, IV, 616; Münâvî, *el-Yevâkît ve’d-dürer*, II, 234.

¹⁴⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 24.

¹⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi*, 38; Sehâvî, *Fethü’l-mugîs*, III, 360-61.

¹⁴² Tam ismi; Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr’dır. Hadis de ezberleyip rivayet eden İbnü’l-Enbârî’nin Kûfeli bir nahiv âlimi olduğu belirtilmiştir. Bkz. Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VII, 565.

¹⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi*, 39.

¹⁴⁴ İbn Cemâa, *Menhelü’r-râvi*, 220; Sehâvî, *Fethü’l-mugîs*, III, 361; Münâvî, *el-Yevâkît ve’d-dürer*, II, 238.

¹⁴⁵ Ali el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti’l-fiker*, 632.

Sonuç olarak söz konusu rivayetler II./VIII. yüzyılın sonlarından itibaren âlî isnadda sıhhat şartının arandığını göstermektedir. Başka bir deyişle hadiste öncelikle sıhhatin tercih edilip, âlî olmasının ikinci plana itildiği ya da en azından öyle olması gerektiği vurgulanmıştır. Zaten eğer âlî isnaddan amaç, râvî sayısını ve muhtemel hataları azaltarak Hz. Peygamber'e ulaşmaksa, yapılması gereken de budur. Hadis imamlarının yukarıda alıntılanan ifadelerinin arka planı düşünüldüğünde II./VIII. asrın ikinci yarısından itibaren sıhhati bir tarafa bırakıp âlî isnad arayanların varlığına da işaret etmektedir. Anlaşılan o ki, İbnü'l-Mübârek ve çağdaşı âlimler sadece âlî isnad arayanları eleştirmişler ve sıhhatin önemine vurgu yapmışlardır. Bu durum daha sonraki asırlarda belirli oranlarda devam etmiştir.

Râvinin bir hocadan rivayet almasıyla meşhur olması da bu şartları taşımayan âlî isnada karşı nâzil isnadın tercihini gerektirmiştir. Zira bu şekilde bir meşhurluk isnadın daha kuvvetli olmasını sağlayacaktır. Örneğin İbnü'l-Esîr, Alkame (ö. 62/682) ve Ebû Vâil'in (ö. 82/701) Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652-3); Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725?) ve Urve'nin (ö. 94/713) Âişe'den (ö. 58/678); İbrahim'in (ö. 96/714) Alkame'den; Hişâm'ın (ö. 146/763) Urve'den rivayetleri gibi bir kısım râvilerin bazı hocaları ile meşhur olduğunu ve ricâli fazla olsa da bu isnadların âlî sayılacağını kaydetmektedir.¹⁴⁶

Bazı hadis usûlü eserlerinde ise fakih râviler kanalıyla gelen nâzil isnadın âliye tercih edilebileceği belirtilmiştir. Her ne kadar hadis usûlünde râvinin fakihiği genel anlamda bir tercih unsuru olarak sunulmasa da¹⁴⁷ Vekî' (ö. 197/812) ile bir grup muhaddis arasında geçen konuşmada fakih râvinin bulunduğu nâzil bir isnadın, diğer râviler vasıtasıyla gelen âlî isnada tercih edileceği vurgulanmıştır. Vekî' ile Abdullah b. Hâşim (ö. 255/869) ve bazı arkadaşları arasında geçen konuşma şu şekildedir:

“Bir gün Vekî'in yanına gittik. Vekî'; “Şu iki isnaddan hangisi size göre daha iyidir? A'meş → Ebû Vâil → Abdullah mı ya da Süfyân → Mansûr → İbrahim → Alkame → Abdullah mı?” diye sordu, biz de; “A'meş isnadıdır, o daha âlîdir” şeklinde cevap verdik. Bunun üzerine Vekî'; “Bilakis ikincisidir. İkincisi fakihin fakihten isnadı,

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, I, 114.

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, I, 76.

diğeri şeyhin şeyhten isnadıdır. Fakihlerin rivayet ettiği isnad, şeyhlerin rivayet ettiklerinden daha hayırlıdır” dedi.”¹⁴⁸

Birçok kaynakta aktarılan Vekî‘ ile Abdullah b. Hâşim arasında geçen diyalogda iki isnadın râvilerinin de sika ve meşhur imamlar oldukları görülmekte ve burada Vekî‘ sadece fakihler kanalıyla geldiği için nâzil isnadı âlîye tercih etmektedir. Söz konusu rivayette Vekî‘in muhaddisliğinin yanı sıra fakih kimliğiyle de bilinen bir âlim olduğuna dikkat edilmelidir.¹⁴⁹ Yani sadece muhaddis yönü bulunan başka bir âlime, söz konusu iki isnad sorulsaydı acaba fakihlerden geldiği için nâzil olanı tercih eder miydi? Örneğin ölümünden önce âlî isnada sahip olmayı arzulayan Yahyâ b. Maîn’in tercihi Vekî‘ ile aynı minvalde olur muydu? Nitekim Vekî‘in muhatabı olan aynı çağın muhaddisi Abdullah b. Hâşim ve o mecliste bulunan diğer şahısların fakihler vasıtasıyla gelen isnadı tercih etmediği de anlaşılmaktadır. Yine yüzyıllar sonra yaşayan Sehâvî, Vekî‘ b. Cerrâh’ın tercihinine dair; “*Vekî‘ iki derece daha nâzil olmasına rağmen râvileri fakih olduğu için ikinci isnadı ilk isnada, ilk isnad sahih olduğu halde nasıl tercih eder?*”¹⁵⁰ diyerek şaşkınlığını belirtmiştir. O halde hâfizlardan gelen âli bir isnadın fakih râvi ile karşılaştırıldığında muhaddislerce ikinci plana atılması pek mümkün gözükmemektedir. Sonuçta Vekî‘in fakihlerin isnadını üstün tuttuğu bir vakıa ise de, söz konusu olaydan hareketle muhaddislerin fakihlerin nâzil isnadını, şeyhlerin âlî isnadından üstün tuttukları şeklinde genel bir yargıya ulaşmak doğru görünmemektedir. Nitekim bu rivayete Râmezhürmüzî dirayet kısmında,¹⁵¹ Beyhakî (ö. 458/1066) ihtilâfû’l-hadîs¹⁵² başlığında yer vermişler ancak olayı âlî isnad ile ilişkilendirmemişlerdir. İbn Hibbân (ö. 354/965) ise farklı bir tasnife

¹⁴⁸ Râmezhürmüzî, **el-Muhaddisü’l-fâsıl**, 233; Hâkim en-Nisâbü’rî, **Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs**, 130; Beyhakî, **el-Medhal**, II, 518-9; Halîlî, **el-İrşâd**, I, 177; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, II, 264-65; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XLI, 185-6, 186; İbnü’l-Esîr, **Câmiu’l-usûl**, I, 113-14; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, I, 166; Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, IX, 158; XII, 323;

¹⁴⁹ Vekî‘ b. Cerrâh’ın, Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) görüşlerine göre fetva verdiği belirtilmiş, zamanının fakihi şeklinde anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XLVIII, 387; Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, IX, 146; Zehebî, **Tezkiretü’l-huffâz**, I, 224.

¹⁵⁰ Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 360.

¹⁵¹ Râmezhürmüzî, **el-Muhaddisü’l-fâsıl**, 233.

¹⁵² Beyhakî, **el-Medhal**, II, 518-9.

giderek, “Eğer senede bakılacaksa şeyhler, metne bakılacaksa fakihler [önemlidir]” demektedir.¹⁵³

Manevî ulûv yani hadisin sıhhatine dair yukarıdaki değerlendirmelere rağmen âlî isnad denilince muhaddisler bir isnadın kısalığını anlamışlar ve bu tür isnadlara ulaşmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte tüm özelliklerin tek hadiste bulunması arzu edilen bir durumdur. Neticede manevî ulûv nedeniyle, muhaddislerin sıhhati ön planda tuttuklarını ve meşhur veya sika râvilerce nakledilen nâzil isnadları, bu şartları taşımayan âlî isnadlara önceledikleri görülmektedir.

Hadis usûlü eserlerinde âlî isnad tartışmaları farklı konular için de karşımıza çıkmıştır. Örneğin bir rivayetin hem âlî hem nâzil isnadı olduğunda hangisinin ilk sırada rivayet edileceği durumu âlimler arasında tartışılmıştır. Hatîb el-Bağdâdî, bir şahsın hocalarından grup halinde aldığı rivayetin kurallarından bahsederken, hadiste bu cemaatin hepsinin isminin söylenmesi gerektiğini fakat âlî isnadın rivayette öne alınmasının tercih edileceğini belirtir.¹⁵⁴ Ayrıca kendisinde hem âlî hem nâzil isnad olup önce nâzili sonra âliyi ya da önce âlî isnadı sonra nâzili nakleden muhaddislerden örnekler verir.¹⁵⁵ Bu misallere bakıldığında muhaddislerin bir kısmının ortak olan senedle bir hadisin daha âlî rivayetlerine ulaştıklarında nâzili terk etmeyip ikisini de rivayet ettikleri anlaşılmaktadır. Yine söz konusu örneklerde önce nâzil senedi nakledenler olmakla birlikte, âlî isnadını zikredenler de vardır. Aslında âlî isnadın öne veya sona alınması söz konusu isnaddan birini tercihten değil, sadece lafzî bir meseleden kaynaklanmıştır. Nitekim Sehâvî, “Müteahhir ulemânın geneli nâzil ile başlar, sevindirmek için âlî olanı sonra verir. Mütেকaddimûnun çoğu ise üstünlüğünden dolayı âlî isnadı önce verir”¹⁵⁶ diyerek bu husustaki yönelimleri belirtmiştir.

¹⁵³ İbn Hibbân’ın bu lafızlarını hadis usûlü müellifleri aktarmaktadır. Bkz. Bikâî, **en-Nüketü’l-vefiyye**, II, 434; Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 360; Süyûtî, **Tedribü’r-râvî**, IV, 617. Aynı lafızlarla olmasa da benzer bir açıklama için bkz. Ebü’l-Hasan Alaeddin Ali b. Balabân, **el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân**, thk. Şuayb el-Arnaut, 16 c., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1984/1404, I, 159.

¹⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî**, 287.

¹⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî**, 292-3.

¹⁵⁶ Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 362. Dolayısıyla rivayet eserlerinde âlî ya da nâzil isnadın önce veya sonra verilmesinden hareketle müellifin âlî isnad anlayışına dair değerlendirmede bulunmak yanlış sonuçlar elde edilmesine sebep olacaktır.

Usûl kaynaklarında âlî ve nâzil isnad konusuna genel olarak bakıldığında, âlî isnadın çeşitli tanımları bulunmakla birlikte cumhurun Hz. Peygamber'e ve hadis imamlarına yakınlığı âlî isnad kabul ettiği görülmektedir. Ne kadar kısa olsa da mevzû rivayetlerin âlî isnaddan sayılmayacağı hususunda hemfikir olan usûlcüler arasında sıhhat şartını zikredip etmeme noktasında farklılık olsa da hepsi sahih âlî isnadı en makbul addetme noktasında fikir birliği içindedir. Nitekim erken sayılacak bir dönemden itibaren muhaddislerin, sıhhatine bakmadan isnadı kısa olan rivayetleri tercih edenlere tepki göstererek sıhhatin daha önemli olduğuna özel bir vurgu yaptıkları görülmektedir. Bu daha sonraki bazı hadis usûlü âlimleri tarafından manevî ulûv şeklinde isimlendirilmiştir. Söz konusu tartışmanın bir yansıması olarak Mağribli muhaddisler küçük yaşta rivayet semâna tepki göstermişler ve manevî ulûvva daha fazla ehemmiyet vermişlerdir. Ancak hadis tarihi boyunca peşinde koşulan ve uğrunda birçok meşakkate katlanılan rivayetler mutlak âlî isnadlardır. Mütekaddimûnun önde gelen muhaddisleri kısa ve sıhhat açısından makbul olanları öncelerken, diğerlerinin önceliği sadece âlî isnad elde etmeye yöneliktir. Bu yüzden mütekaddimûn dönem âlimlerinin beklenenden daha fazla sıhhate vurgu yaptıkları dikkat çekmektedir. Beş kısımda incelenen nisbî âlî isnadların ise daha çok müteahhir dönem uygulamaları olduğu belirtilmelidir.

B. Âlî İsnad Kullanımının Tarihî Seyri

Hadis usûlündeki birçok kavramın oluşması, yerleşmesi belli bir zaman aldığı gibi âlî isnad ve bununla ilgili tabirlerin de kullanılmaya başlanması ile âlimlerin kabulüne mazhar olması bir süreci gerektirmiştir. Kavramın geçirdiği aşamalar, âlî isnad arayışının başlangıcı ve revaç bulduğu zaman dilimleri hakkında da fikir vermekte, âlî isnad kullanımının evrelerinin daha net kavranmasına katkı sunmaktadır. Böylelikle ilgili tabirin gelişimi, muhaddislerin ifadeleri incelenmek suretiyle anlaşılmaya çalışılacaktır. İsnadın bir özelliğini belirten bu kavramlar âlî isnadların toplandığı eserlere de isim olarak verilmiştir. Bu vesileyle tarihî seyri daha iyi anlamlandırmak amacıyla ilgili kısım “İsnada Yönelik Kullanımlar” ile “Eser İsimlerinde Âlî İsnad” başlıklarında değerlendirilecektir.

1. İsnada Yönelik Kullanımlar

Hadis tarihinde kısa isnadla Hz. Peygamber'e ulaşma yerleşip genel kabul haline gelmesi belirli bir zaman gerektirmiştir. Bu durum muhaddisler arasında yaygın olarak "âlî isnad" terimiyle karşılaşılsa da başlangıçta "kurbü'l-isnâd" gibi farklı terimlerle de ifade edilmiştir.

Tebeu't-tâbiîn neslinden önce âlî isnad ve onunla ilişkili terimlerin herhangi bir kullanımı tespit edilememiştir. Bu dönemde de yani II./VIII. asırda isnadın kısalığını ifade eden diyaloglarda "kurbü'l-isnâd" ve benzeri terkiplerin ifade edildiği dikkat çekmektedir. Nitekim yukarıda zikredildiği üzere Ubeydullah b. Amr'a isnadın Hz. Peygamber'e yakınlığı sorulmuş o da sıhhatin daha önemli olduğunu söylerken "ba'îdü'l-isnâd" ve "karîbü'l-isnâd" terkipleri ile düşüncelerini ifade etmiştir.¹⁵⁷ Yine İbnü'l-Mübârek de isnadın sıhhatine vurgu yaparken "kurbü'l-isnâd" tabirini zikretmiştir.¹⁵⁸ Bu sözün farklı tariklerinde ise "bu'dü'l-isnâd", "ba'îdü'l-isnâd" ve "karîbü'l-isnâd" kelimeleri yer almaktadır.¹⁵⁹ Benzer şekilde Abdullah b. Mübârek Medinelilerin isnadlarının daha âlî olduğunu söylerken aynı kökten türeyen "akrab (أقرب)" kelimesini kullanmaktadır.¹⁶⁰ Fudayl b. İyâz da (ö. 187/803) ashâbu'l-hadîsi âlî isnad arayışlarından dolayı eleştirirken "kurbü'l-isnâd" tabiriyle düşüncesini ifade etmiştir.¹⁶¹ Fazl b. Mûsâ'nın "*Sahîh olsun da geç gelsin*"¹⁶² (دیر آی درست آی) ifadesindeki kelimeler ise Farsça'dır. Yukarıda zikredildiği üzere Vekî' b. Cerrâh ile Abdullah b. Hâşim arasındaki isnad değerlendirmesinde taraflar "akrab" lafzını

¹⁵⁷ Sözün tamamı "حديث بعيد الإسناد صحيح خير من حديث قريب الإسناد سقيم" şeklindedir. Bkz. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, II, 24; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 39.

¹⁵⁸ Onun ifadesi de "ليس جودة الحديث قرب الإسناد، جودة الحديث صحة الرجال" olarak kaydedilmiştir. Bkz. Ebû Nuaym, **Târîhu İsbahan**, II, 190; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 296.

¹⁵⁹ Buradaki metin "بعد الإسناد أحب الي إذا كانوا ثقات لأنهم قد تربصوا به حديث بعيد الإسناد صحيح خير من قريب الإسناد سقيم" şeklindedir. Bkz. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, II, 25.

¹⁶⁰ Metnin tamamı "حديث أهل المدينة أصح و إسنادهم أقرب برجل" şeklindedir. Bkz. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, **Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr**, thk. Abdülmu'ti Emin Kal'acî, 14 c., Karaçi, Câmiâtü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1991/1412, I, 151; Beyhakî, **el-Medhal**, I, 356; Süyûtî, **Tedrîbü'r-râvi**, II, 255.

¹⁶¹ Metin "هؤلاء أصحاب الحديث ليس شيء أحب إليهم من قرب الإسناد" şeklindedir. Bkz. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, **el-Câmi' li-Şuabi'l-îmân**, thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî, Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, 14 c., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2003/1423, II, 301-2, hn: 936; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XLVIII, 390; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, IV, 944-45.

¹⁶² İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, II, 24.

zikretmişlerdir.¹⁶³ Bu ifadeler dışında ilgili dönemde Şu'be b. Haccâc'ın âlî isnad arayışını kastederek “*Kişi isnad talep etmediği müddetçe dininde ferahlığı devam eder.*”¹⁶⁴ cümlesinde “teâlî” ifadesini kullandığı nakledilse de bu sözün ona aidiyeti net değildir. Zira bu ifadeyi Râmeihürmüzî Şu'be'ye nispet ederken Hatîb el-Bağdâdî onu aynı isnadla Abdurrahman b. Mehdî'den (ö. 198/814) nakletmektedir.¹⁶⁵ Söz kime ait olursa olsun bu kullanımın erken bir döneme ait olduğu kaydedilebilir. Neticede II./VIII. asırda vefat eden âlimler daha az râvi ile nakledilen isnadı “kurbü'l-isnâd” ve benzeri terkiplerle ifade etmiş, araştırabildiğimiz kadarıyla bu asırda “âlî isnad” şeklindeki kullanım tespit edilememiştir.

III./IX. asırda ise muhaddisler “âlî isnad” terkiibini kullanmışlardır. Görebildiğimiz kadarıyla III./IX. yüzyılda ilk olarak Bişr el-Hafî (ö. 227/841) âlî isnadın dünya ziyneti olduğundan bahsederken “ulüvvu'l-isnâd” kelimesini zikretmiştir.¹⁶⁶ Yahyâ b. Maîn, “âlî isnad” tabirini kullanarak onu Allah'a yakınlık şeklinde açıklamış¹⁶⁷ ve onun, ölmeden önceki son isteklerinden biri olduğunu

¹⁶³ Abdullah b. Hâşim "الأعشى عن أبي وائل أقرب" demektedir. Bkz. Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 233; Halîlî, **el-İrşâd**, I, 177.

¹⁶⁴ İbare tam olarak "لا يزال العبد في فسحة من دينه ما لم يطلب الإسناد يعني التعالي فيه" şeklindedir. Bkz. Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 230.

¹⁶⁵ Rivayet sadece üç kaynaktan yer almaktadır. Ebû Nuaym da (ö. 430/1038) aynı sözü nakletmiş fakat “âlî isnad” kısmını vermemiştir. Ebû Nuaym'ın naklettiği isnadda inkıta olduğundan rivayet sahih kabul edilememektedir. Sahih olan Râmeihürmüzî ve Hatîb el-Bağdâdî'nin isnadları da bir yerden sonra birebir aynı olduğundan iki isnad arasında tercihte bulunmak mümkün gözükmemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 230; Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, VII, 151; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 38. Ayrıca bkz. Emin Kudat, **Medresetü'l-hadîs fi'l-Basra: hatta el-karni's-sâli's-hicrî**, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1998/1419, s. 416. Söz konusu rivayet Şehâvî tarafından da İbn Mehdî'nin sözü olarak nakledilmektedir fakat burada da metinde bir farklılık görülmektedir. Şehâvî'nin eserindeki metinde “التعالي” (âlî isnad arayışı) kelimesi yerine “التغالي” (aşırıya gitmek) lafzı kullanılmaktadır. Bkz. Şehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 335-6. Ayrıca burada “yani: âlî isnad arayışı” kısmını kimin söylediği de çok net değildir. Sözün kendisinden aktarıldığı Şu'be ya da İbnü'l-Mübârek'in yanı sıra bu sözü nakleden kişilerin böyle bir açıklama yapmış olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

¹⁶⁶ Onun ifadesi "إن علو الإسناد من زينة الحياة الدنيا" şeklindedir. Bkz. Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mâlîni, **Kitâbü'l-erbaîn fi şüyûhi's-sûfiyye**, thk. Âmir Hasan Sabri, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1997/1417, s. 156.

¹⁶⁷ Yahyâ b. Maîn'in sözü "الإسناد العالي قرينة الى الله عز وجل و رسوله" şeklindedir. Bkz. İbn Asâkir, **el-Erbaüne'l-büldâniyye**, 39; Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin el-İrâkî, **Kitâbü'l-erbaîne'l-uşâriyye**, thk. Bedir b. Abdullah el-Bedir, 2. bs., Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1995/1415, s. 124; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr**, thk. Ali Muhammed Dabba', 2 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., I, 197; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Said b. Akîle, **ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi ulûmi'l-Kur'an**, 10 c., Şârîka, Câmiatü's-Şârîka, 2006/1427, III, 85; Muhammed Mahlûf b. Muhammed b. Ömer el-Münestîrî, **Şeceretü'n-nuri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye**, ta'lik Abdülmecid Hayalî, 2 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003/1424, I, 21.

söylemiştir.¹⁶⁸ Yine o, nâzil isnadın tercih edilmediğinden bahsederken “nüzûl” kelimesini zikretmiştir.¹⁶⁹ Bu sözlerin âlî ve nâzil terimlerinin geçtiği ilk kullanımlar olduğu belirtilebilir. Ali b. Medînî (ö. 234/849) de nâzil isnadı zemmederken “nüzûl” terimini kullanmıştır.¹⁷⁰ Benzer şekilde âlî isnad talebinin dinden olduğunu belirten İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849) “el-isnâdü’l-âlî” ibaresini kullanmış,¹⁷¹ aynı sözü söylediği belirtilen Ahmed b. Hanbel ise “ulüvvu’l-isnâd” tabirini tercih etmiştir.¹⁷² Yine Ahmed b. Hanbel bu arayışın sünnet olduğunu ifade ederken “el-isnâdü’l-âlî” kelimelerini zikretmiştir.¹⁷³

Öte yandan III./IX. asırda âlî isnad hakkında farklı terimlerin kullanımı devam etmiştir. Örneğin Muhammed b. Eslem et-Tûsî (ö. 242/856) âlî isnadın Allah’a kurbiyet sağlayacağını ifade ederken “kurbü’l-isnâd” tabirini tercih etmiştir.¹⁷⁴ Müslim b. Haccâc ise bazı âlimlerin rivayetlerini âlî isnad vesilesiyle naklettiğini belirtirken bunu “irtifa‘ (ارتفاع)” kelimesiyle, nâzil isnadı ise “nüzûl” ifadesiyle kaydetmiştir.¹⁷⁵ Ebû Dâvûd es-Sicistânî de (ö. 275/889) Ahmed b. Hanbel’in bazı hadisleri nâzil isnadlarla yazdığını aktarırken “nüzûl” kelimesini,¹⁷⁶ *es-Sünen*’inde daha âlî rivayetleri seçtiğini söylerken ise “akdem (أقدم)” lafzını kullanmıştır.¹⁷⁷ Söz konusu âlimlerin telaffuz ettikleri “irtifa‘” ve “akdem” kelimelerinin diğer

¹⁶⁸ İlgili ifadeler “بيت خالي و إسناده عالي” şeklindedir. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 256.

¹⁶⁹ İlgili ifadeler “الحديث بنزول كالقرحة في الوجه” olarak gelmektedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘ li ahlâki’r-râvi*, 38.

¹⁷⁰ Ali b. Medînî’nin sözü “النزول شوم” şeklindedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘ li ahlâki’r-râvi*, 38.

¹⁷¹ Sözün tamamı “طلب الإسناد العالي من الدين” olarak kaydedilmiştir. Bkz. Halîlî, *el-İrşâd*, I, 156.

¹⁷² Ahmed b. Hanbel’in sözü ise “طلب علو الإسناد من الدين” şeklindedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fi talebi’l-hadis*, 68-9; Alâî, *Bugyetü’l-mültemes*, 39.

¹⁷³ İlgili ifadeler “...طلب الإسناد العالي سنة عن سلف...” şeklinde gelmektedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘ li ahlâki’r-râvi*, 37-8; Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî, *Menâkibü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, tsh. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Ali Muhammed Ömer, Kahire, Mektebetü’l-Hancî, 1979, s. 278-9; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 256.

¹⁷⁴ Tûsî’nin sözü “قرب الإسناد قرابة إلى الله عز وجل” olarak kaydedilmektedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘ li ahlâki’r-râvi*, 37; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 256-57.

¹⁷⁵ Ebû Bekir Zeynüddîn Muhammed b. Musa el-Hâzimî, “Şürûtü’l-eimmeti’l-hamse”, *Selâsü Resâil fi İlmi mustalahi’l-hadîs*, haz. Abdülfettâh Ebû Gudde, 2. bs., Beyrut, Mektebetü’l-Matbûati’l-İslâmiyye, 2005/1462, s. 185-8; Ebû Amr Osman b. Abdurrahman İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî, *Sıyânetu Sahîhi Müslim mine’l-ihlâl ve’l-galat ve himâyetuhu mine’l-iskât ve’s-sakat*, thk. Muvaffik b. Abdullah b. Abdülkadir, Beyrut, Darü’l-Garbi’l-İslâmî, 1984/1404, s. 97-8.

¹⁷⁶ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as b. İshak b. el-Ezdî es-Sicistânî, *Suâlat Ebû Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî*, 2 c., Mekke, Dâru’l-İstikame, 1997/1417, II, 285; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, VI, 611.

¹⁷⁷ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as b. İshak b. el-Ezdî es-Sicistânî, “Risâletü’l-İmâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî ilâ Ehli Mekke fi vasfi Sünenihî”, *Selâsü Resâil*, 30-1.

muhaddislerde görülmemesi, mezkûr ifadelerin bir kavram olarak değil, sözlük anlamıyla kullanıldığını düşündürmektedir.

Nesâî sıhhate öncelik verip âlî rivayetleri terk ettiğini anlatırken âlî kavramını “a‘lû fihi (اعلو فيه)” şeklinde ifade etmiştir.¹⁷⁸ Abdân el-Ahvâzî ise (ö. 306/918) *Muvatta*’ı âlî isnadla aradığını söylerken “ulûv”;¹⁷⁹ İbn Huzeyme rihlenin âlî isnadla ilişkisini aktarırken “el-esânîdû’l-âliye”;¹⁸⁰ Muhammed b. İshâk es-Serrâc da *Müstahrec*’inde âlî isnadları tercih ettiğini belirtirken “âlî hadis” tabirlerini kullanmışlardır.¹⁸¹ Bunlar arasında Nesâî ve Serrâc’ın kullanımlarının da nadir olduğu not edilmelidir. Sonuçta III./IX. asırda kavram olarak “âlî” ve “ulûv” kelimelerinin yaygınlık kazandığı, “kurbû’l-isnâd” terkinin az da olsa kullanılmaya devam edildiği kaydedilebilir. Burada âlî kelimesinin isnadı değil de hadis sözcüğünü niteler şekilde (حديث عال) kullanılması dikkat çekicidir ve ilk dört asır içerisinde böyle bir kullanım başka yerde tespit edilememiştir. Yine bu asırda “irtifa”, “akdem” ve “a‘lû fihi” şeklindeki kullanımların da birer muhaddiste görüldüğü belirtilmelidir.

IV./X. asırda âlî isnad hakkında döneminin hadis hafızlarından İbn Cevsâ ed-Dımaşkî “ulûv” tabirini,¹⁸² talebesi Taberânî (ö. 360/971) bunun fiil şeklini (يعلو اسنادك),¹⁸³ Dârekutnî de (ö. 385/995) “âlî” kelimesini zikretmişlerdir.¹⁸⁴ Râmeihürmüzî

¹⁷⁸ Ebû’l-Fazl Muhammed b. Tâhir İbnü’l-Kayserânî, “Şürûtü’l-eimmeti’s-sitte”, *Selâsü Resâil*, 104.

¹⁷⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XXVII, 56; Zehebî, *Siyeru a‘lami’n-nübelâ*, XIV, 169-70; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VII, 105.

¹⁸⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XIV, 273; Ebû’l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-taleb fi târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkar, 12 c., Beyrut, Dârü’l-Fıkr, t.y., VI, 2716-7; Zehebî, *Siyeru a‘lami’n-nübelâ*, XVI, 56.

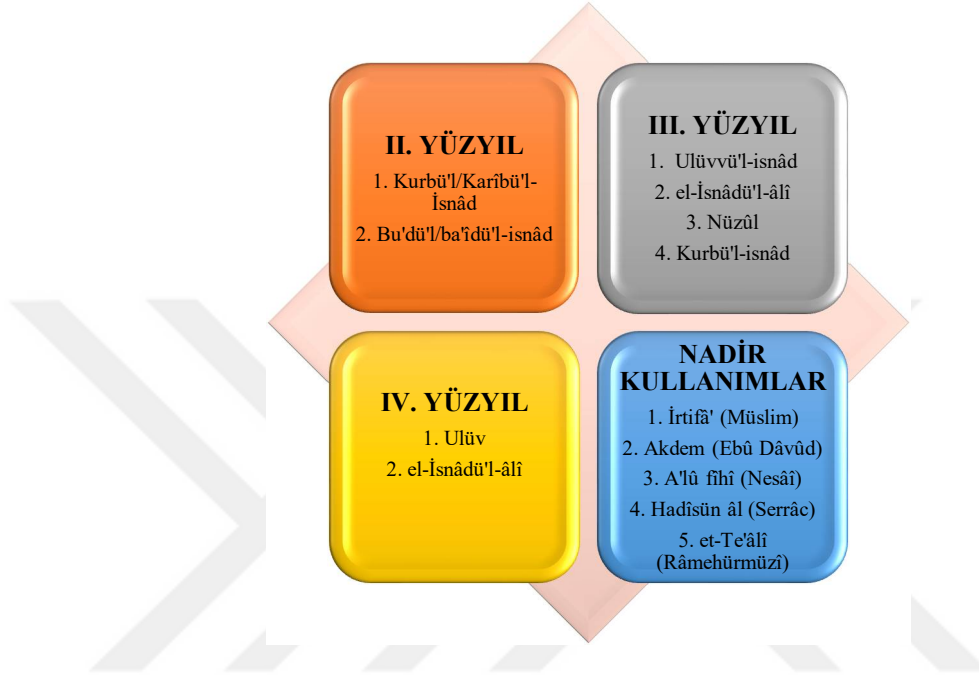
¹⁸¹ Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VII, 271; Zehebî, *Siyeru a‘lami’n-nübelâ*, XIV, 394; Ebû’l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfiyyîn*, thk. Ahmed Ömer Haşim, Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb, 2 c., Kahire, Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, 1993, I, 219.

¹⁸² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, V, 113; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VII, 364; Zehebî, *Siyeru a‘lami’n-nübelâ*, XV, 16; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, III, 796.

¹⁸³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi*, 411; Ebû Zekerıyyâ İbn Mende Yahyâ b. Abdülvehhab, *Cüz’ün fihî zikri Ebî’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî*, thk. Ebû Hâşim İbrahim b. Mansur el-Hâşimî el-Emir, 2. bs., Beyrut, Müessesetü’r-Reyyan, 2007/1428, s. 47-8; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VIII, 146; Zehebî, *Siyeru a‘lami’n-nübelâ*, XVI, 124; Ebû’s-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûd, Türkî Mustafa, 29 c., Beyrut, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 2000/1420, XV, 214; Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, 374.

¹⁸⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, I, 335; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 38.

Şu‘be’den aktardığı sözden mülhem “te‘âlî” kelimesini kullanırken,¹⁸⁵ Hâkim en-Nisâbûrî “âlî isnad” diyerek terimin meşhur halini kaydetmiştir.¹⁸⁶ Tüm bu kullanımları tablo şeklinde gösterirsek durum aşağıdaki gibi olacaktır:

Tablo 1. 4.: Âlî isnad ile ilgili kavramların yüzyıllara göre kullanımı

Sonuçta kavramın hadis tarihindeki seyrine bakıldığında, ilk olarak II./VIII. asırda “kurbû’l-İsnâd” şeklindeki kullanımların dikkat çektiği, III./IX. asırdan itibaren ise “âlî” ve “ulüv” terimlerinin yaygınlık kazandığı fakat “kurbû’l-İsnâd” teribinin de kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. IV./X. asırda Hâkim “âlî isnad” kullanımının kavramlaştığına işaret etmişse de “kurbû’l-İsnâd” sözcüğünün günümüze kadar gelen çeşitli kaynaklarda zikredilmesine bakılarak yok olmadığı söylenebilir. Yine âlî isnad bağlamında “irtifâ’” ve “akdem” sözcükleri ile “teâlî” kelimesi görülse de bunlar ıstılahtan ziyade kelimenin sözlük anlamında kullanımını çağrıştırmaktadır.

Âlî isnad kavramının zikredilmeye başlandığı bu dönemlerde dikkat çeken bir başka husus yüzyıllara göre âlî isnada dair ifadelerin içeriğindeki farklılıklardır. II./VIII. yüzyılda az sayıdaki râvi ile Hz. Peygamber’e ulaşan isnadları gündeme

¹⁸⁵ Bkz. Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 201, 206, 228. Râmeihürmüzî’nin bu kelimeyi âlî isnadın rihle ile ilişkisi sebebiyle kullandığı yorumu yapılmıştır. Bkz. Librande, “Contrast in The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith”, 123 ve 129; Librande, “The Categories High and Low”, 268.

¹⁸⁶ Hâkim en-Nisâbûrî, **Ma‘rifetu ulûmî'l-hadîs**, 116.

getiren kişiler genelde eleştirmeye yönelik bir tavır içerisindeyken, III./IX. asırdaki âlimler bu tür isnadları övgüyle anmışlardır. Söz konusu farklılık III. /IX. yüzyılda âlî isnada verilen önemin arttığına bir işaret sayılabilir. Bununla birlikte terimi kullanan âlimlerin övgü ya da yergi ifadelerinde farklı terimler kullandıklarına dair bir detay tespit edilememiştir.

Âlî isnad kavramı aslında birebir senedle ilişkili bir ıstılah olmasına rağmen bu terimin ricalle ilişkilendirilerek kullanıldığı belirlenen tek örnek İbnü'l-Mübârek'e aittir. O, “âlî isnad sahibi” anlamında “karîbü'l-isnâd” (قريب الاسناد) tabirini kullanmışsa da bunun başka bir misali bulunamadığından ifadenin terim olarak değil de sözlük anlamıyla kullanıldığı söylenebilir.¹⁸⁷

2. Eser İsimlerinde Âlî İsnad

Âlî isnadla ilgili kavramlar, bu tür rivayetleri toplayan cüzlerin telifi ile birlikte kaynak isimlerinde de kaydedilmiştir. Eser ismi olarak en çok tercih edilen adlandırma “âlî isnadlar” anlamına gelen “avâlî” kullanımıdır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu adla bir eser kaleme alan ilk müellif İbn Ebû Âsım (ö. 287/900) olup eserine *Avâlî'l-ehâdis ve'l-e'âlî ve fevâidi'l-harâid ve'l-leâlî* ismini vermiştir.¹⁸⁸ Daha sonraki dönemlerde “avâlî” ismiyle daha birçok kitap telif edilmişse de ilk örneğin III./IX. yüzyılda görülmesi, eser adı olarak “avâlî” kelimesinin bu zamanlarda kullanılmaya başlandığını göstermektedir.

¹⁸⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, I, 318; Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Şerefeddin Ahmed, 13 c., Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1981/1400, II, 280-1; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, V, 347. Muteahhirûn döneminde tabakat türü eserlerde râvilerin âlî isnad sahibi olduğunu belirten sözcükler zikredilmiştir. Bu anlamda kaynaklarda râviyi âlî isnad sahibi şeklinde niteleyen en yaygın kullanım 326 yerde geçen “âli'l-isnad” (عالي الإسناد) terkididir. Ardından 230 yerde de “âli isnad hususunda tek kaldı” anlamında “intehâ ileyhi ulüvvu'l-isnâd” (انتهى إليه علو الإسناد) tabiri gelmektedir ki, bunu en çok kullanan Zehebi'dir. Yine râvilerin âlî isnadı bulunduğunu belirtmek için “âli's-sened” (عالي السند) ve “teferrede fi'd-dünyâ” (تفرد في الدنيا) (dünyada tek kaldı) tabirleri de eserlerde kaydedilmiştir. Benzer şekilde âlî isnadda tek kalmaya dair vurgu “inferade bi uluvvi'l-isnad” (انفرد بعلو الإسناد) (انفرد بعلو الإسناد) ifadesiyle de yapılmış ve râvinin âlî isnada sahip olduğunu bildiren “zâ/lehû senedün/isnâdün âlin” (ذ/له سند/إسناد عال) gibi terkiplere de yer verilmiştir.

¹⁸⁸ Eser yazma halindedir. İbn Ebû Âsım, *Avâlî'l-ehâdis ve'l-e'âlî ve fevâidi'l-harâid ve'l-leâlî*, Hamidiyye Koleksiyonu, İstanbul, nr. 1447/71, vr. 134-49. Ayrıca bkz. Sezgin, *GAS*, I/III, 385; Sandıkçı, *İlk üç asırda İslam coğrafyasında hadis*, 353.

Âlî isnad terimiyle ilişki kurulabilecek diğer bir telif türü ise “sülâsiyyât”, “rubâiyyât” gibi isimlerle yazılan kitaplardır. Bunlar arasında tespit edilebildiği kadarıyla “sülâsiyyât” isimli eser ilk olarak IV./X. yüzyılın başlarında Ebû İmrân Îsâ b. Ömer es-Semerkandî¹⁸⁹ tarafından yazılmıştır.¹⁹⁰ “Rubâiyyât” kavramı da IV./X. asırda kullanılmış Dârekutnî, hocası Ebû Bekir eş-Şafîî’nin (ö. 354/965) rubâiyyâtını topladığı cüze *el-Ehâdisü’l-rubâiyyât* adını vermiştir.¹⁹¹ Hicrî ilk dört asırda “humâsiyyât” türü eserlerin görülmemesi normal karşılanabilirse de ilgili zaman diliminde “sünâiyyât” isimli herhangi bir kitap tespit edilememiş olması dikkat çekicidir. Zira tebeu’t-tâbiîn neslinin böyle isnadları bulunduğu IV./X. asra kadar sünâî rivayetleri derleyen çalışmaların yapılması beklenirdi.

İlk dört asırda bizatihi “kurbü’l-isnad” adıyla eserler de bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu isimdeki ilk eser Şîî müellif Ebû’l-Abbas Abdullah b. Ca’fer el-Kummî’ye (ö. ~300/913)¹⁹² aittir. Yine Şîî müellifler Ali b. İbrahim el-Kummî (ö. 328/940)¹⁹³ ve Ebû’l-Hüseyn İbn Muammer’in¹⁹⁴ aynı isimde kitaplara sahip olduğu kaydedilmiştir.¹⁹⁵ Sonuçta “avâlî” kavramının bir türe işaret eder şekilde ilk olarak III./IX. asırda, “sülâsiyyât” ve “rubâiyyât” isimlerinin IV./X. yüzyılda kullanıldıkları belirtilebilir. Bunun yanı sıra sünî çevrede “avâlî” adı tercih edilirken, Şîî gelenekte “kurbü’l-isnâd” adının öne çıktığı görülmektedir. Neticede âlî isnadların toplandığı eserlerin yazımı âvâlî ismiyle III./IX. asırda başlamış, IV./X. asırda bu eserlere “sülâsiyyât”, “rubâiyyât” ve “kurbü’l-isnâd” adlı kitaplar da eklenmiştir.

¹⁸⁹ Zehebî bu râvinin ölüm tarihini tam olarak bilmediğini ama bu asırda hayatta olduğunu belirtmiş ve onu 311-320 arasında vefat edenler içinde zikretmiştir. Bkz. Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VII, 391.

¹⁹⁰ Cüzde Dârimî’nin “sülâsî” rivayetlerini toplamıştır. Ebû İmrân Îsâ b. Ömer b. Abbas es-Semerkandî, *Sülâsiyyâtü Ebî Muhammed ed-Dârimî*, Dârü’l-Kütübi’z-Zâhiriyye, mc. 660/4; Sezgin, *GAS*, I/I, 220. Ayrıca bkz. Ebû İmrân, *Sülâsiyyâtü Ebî Muhammed ed-Dârimî*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, 14/1584 akt. Sezgin, *GAS*, I/I, 220.

¹⁹¹ Ebû’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-Ehâdisü’r-rubâiyyât*, Dârü’l-Kütübi’z-Zâhiriyye, mc. 85/2 akt. Sezgin, *GAS*, I/I, 424. Ayrıca bkz. Zehebî, *Siyeru a’lami’n-nübelâ*, XVI, 42; Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 314.

¹⁹² Vefat tarihi kesin tespit edilememiş ve hicrî 300 civarında öldüğü belirtilmiştir. Ebû’l-Abbas Abdullah b. Ca’fer el-Kummî el-Himyerî, *Kurbü’l-isnâd*, Kum, Müessesetü Âli’l-Beyt Aleyhimü’s-Selâm li İhyâi’t-Türâs, 1413.

¹⁹³ Muhammed b. İshâk İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, trc. Ramazan Şeşen, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019, s. 730-1; Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, XX, 6.

¹⁹⁴ Söz konusu müellifin ölüm tarihi tespit edilememekle birlikte hicrî 329’da hayatta olduğu belirtilmiştir. Bkz. Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin: Terâcimu musannifi’l-kütübi’l-Arabiyye*, 15 c., Beyrut, Mektebetü’l-Müsennâ, 1957, IV, 63.

¹⁹⁵ İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 732-3.

II. Âlî İsnad Elde Etme Yolları ve Engelleri

İsnadın âlî olması genel olarak muhaddisler tarafından talep edilen bir özellikse de bir tarikin kısa sayılmasının dönemlere göre belli şartları vardır. Mesela bir naklin Hz. Peygamber'e yakın kabul edilmesi için ilgili râvinin uzun süre önce yaşamış bazı şahıslardan hadis nakletmesi beklenir. Böylelikle kişi iki râviyle kapatılabilecek mesafeyi bir râvi vasıtasıyla veya doğrudan almak suretiyle akranlarına göre âlî isnad elde etmiş olacaktır. Bunun için de hadis talibinin küçükken yaşlı hocalardan hadis semâ etmesi ve hocalarının vefatından sonra da uzun bir ömür sürmesi en temel iki şarttır. Bazı râviler bu şartlara âlî isnad elde etmeyi düşünmeksizin ulaşabilmelerine rağmen birçokları özellikle küçük yaşta muammerûn hocaları tercih etmişler ve âlî isnad sahibi olmaya çalışmışlardır. Etrafında yaşlı muhaddis bulunmayanlar rihlelere çıkmış ve daha az râviyle nakledebilecekleri isnadlar semâ etmişlerdir.

Aslında bu yolları izleyerek âlî isnad elde etmenin zor bir uğraşı olduğu belirtilmelidir. Zira râvi küçük yaşta hadis semâna başlamadığı ya da bölgesinde muammerûn hoca bulamadığı durumlarda rihleye de çıkmadıysa nâzil isnadla yetinmek durumunda kalacaktır. Bazı râviler ise ulaşamadıkları âlî isnadları tedlîs yapmak suretiyle bu tür rivayetlere sahipmiş gibi davranma yoluna gitmişler, bir kısmı ise işin tamamen sahtesine kaçarak uzun yaşadıklarını ve âlî isnadlarının çok olduğunu iddia etmişlerdir. Aşağıda âlî isnada sahip olma ya da tedlîs ve uydurmalar sayesinde bu tür isnadların varlığını iddia etmenin nasıl gerçekleştiği avâlîler üzerinden değerlendirilecektir.

Âlî isnada ulaşmak için kullanılan çeşitli yöntemlerin yanı sıra muhaddisin akranından ya da küçüğünden hadis nakletmesi gibi isnadın nüzülüne sebebiyet veren durumlar da vakidir. Bu şekilde hadis nakilleri canlı bir tahammül-eda ortamına işaret etse de âlî isnadın başladığı ve zihinlerde yer edip yaygınlaştığı dönemlerde bu tarz nakillerde bir azalmanın görülmesi beklenmektedir. Yine bu durum âlî isnadla ilişkisi açısından verilen teorik bilgilerle birlikte rivayet ve râviler üzerinden pratiği yapılarak hadis tarihindeki karşılığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

A. Âlî İsnad Elde Etme Yolları

Muhaddisin âlî isnadlı rivayetlere ulaşabilmesi için gerekli iki şartın küçük yaşta hadis semâi ve uzun süre yaşamak olduğu daha önce belirtilmişti. Aşağıda bunların âlî isnadı oluşturmadaki rolü ve hadis tarihine etkisi muhaddislerin değerlendirmeleri bağlamında incelenecek, ardından âlimlerin “âlî isnadlı rivayetler” dediği tarikler irdelenerek bu durumun pratik boyutları ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. İlk Semâ Yaşı

Muhaddislerin hadis semâına başlama yaşları zaman ile bölgelere göre çeşitlilik göstermiş ve senedde ittisal durumlarının belirlenmesi için bunların tespit edilmesine özel bir önem verilmiştir. Burada konunun âlî isnada bakan yönü küçük yaşta hadis dinleyenlerin akranlarına göre daha yaşlı hocalara ulaşabilmesidir. Örneğin 70 sene ömür süren bir âlim, hadisi 10 yaşında semâ ettiyse, hocasının da o sene vefat ettiğini farz edersek ömrünün sonlarına doğru 60 yıl önceki bir âlimden hadis nakletmiş olacaktır. Bu durumda başkalarının bir veya iki râviyle kapatacağı bir süreyi tek başına kapatmaktadır. Oysa aynı kişi aynı hadisi 35-40 yaşlarında dinlemiş olsaydı bu sefer sadece 30 senelik bir ilerleme kaydedilmiş olacaktı. Bu şeyhin ilgili râviye hadis naklettikten kısa bir süre sonra vefat ettiği varsayılsa bile birçok akranı da aynı şeyhten hadis işiteceği için onlara karşı ilmî bir üstünlük sağlayamayacak ve bu semâ âlî isnad bakımından onu akranları arasında tercih edilen bir kişi haline getirmeyecektir. Dolayısıyla hadis talibi âlî isnadlı rivayetler nakletmek istiyorsa ilk yapması gereken hadis tahammülüne erken yaşta başlamaktır.¹⁹⁶

Mantıken bu şekilde semâ âlî isnada vesile oluyorsa da burada önemli olan husus, ilk dört asırda hadisi tahammül ederken fiilen böyle bir yönelimin bulunup bulunmadığının tespit edilmesidir. Bu vesileyle ilk olarak usûl ile tabakat kitaplarında verilen bilgiler ışığında âlî isnad amacıyla küçük yaşta semâ meclislerine rağbet araştırılacak, ardından IV./X. asırda yazılan bazı avâlî türü eserlerden rastgele seçilmiş hadislerde yer alan râviler üzerinden ilk semâ yaşlarındaki tarihsel değişim

¹⁹⁶ Witkam, küçüklerin yaşlılardan hadis semâını emekli profesörlerin anasınıflarında ders vermesine benzetmiştir. Bkz. Witkam, “High and Low: Al-isnād al-‘âlî”, 130.

belirlenmeye çalışılacaktır.¹⁹⁷ Hadis usûlü kaynaklarında bir kişinin ne zaman hadis öğrenimine başlaması gerektiği çeşitli vesilelerle tartışılmış, konuyla ilgili farklı görüşler kaydedilmiştir.¹⁹⁸ Tartışmanın farklı veçheleri bulunsa da burada konu, hadis meclislerine çocukların alınma yaşının âlî isnad düşüncesi ile alâkasını tespiti imkân vermesi açısından incelenecektir.

Hadis tarihinde Mahmûd b. Rebî'in (ö. 99/717-8) 5 yaşında Hz. Peygamber'den hadis işitmesinin sahih sayılmasından hareketle¹⁹⁹ küçük yaşta semâa cevaz verenler bulunmaktadır. Aslında Mahmûd b. Rebî' ve benzeri bazı örneklerde doğal şekilde işleyen süreç bazen âlî isnad ile sonuçlansa da söz konusu nakillerde amaç âlî isnad elde etme fikri değildir. Nitekim tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn döneminde de küçük çocuklara hadis öğretimi yapılmış, A'meş,²⁰⁰ Hammâd b. Seleme (ö. 167/784),²⁰¹ Şu'be²⁰² ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)²⁰³ çocukları ve gençleri bu maksatla toplamışlardır. Söz konusu eğitimi alan çocukların ise büyük kısmının sonradan hadis âlimi olmadığı belirtilmiştir.²⁰⁴ Dolayısıyla ilk asırda bahsedilen meclislerin küçük çocuklara hadislerle dini eğitim verilmesine yönelik olduğu düşünülebilir.

Aslında tebeu't-tâbiîn döneminde 10 küsur yaşlarında hadis öğrenimine başlayanlar varsa da bu durum bazı muhaddislerce erken kabul edilmiştir. Örneğin İmam Mâlik'in 10 küsur yaşlarında (h. 103 sonrası) ilim öğrenmeye başladığı,²⁰⁵ küçük bir çocukken Nâfi'in (ö. 117/735) meclisinde bulunduğu²⁰⁶ ve hatta

¹⁹⁷ Bu kısımda kaydedilen hadis semâ yaşları hicrî takvime göre hesaplanmıştır.

¹⁹⁸ Küçük yaşta hadis semâını usûl eserleri çerçevesinde çeşitli örnekleriyle değerlendiren bir makale bulunmaktadır. Bkz. Selim Demirci, "Usûl, İmkân ve İhtiyaç Açısından Çocuk Yaştaki Râvilerin Hadis Semâı", **Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, No: 12, 2018, s. 349-377.

¹⁹⁹ Onun 5 yaşında aktardığı rivayet ve Buhârî'nin buradan hareketle çocuğun semâının sıhhatini belirtmesi hakkında bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **el-Câmiü's-sahîh**, thk. Şuayb Arnaut, Âdil Mürşid, 5 c., Dimaşk, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2011/1432, "İlm", 18, hn: 77 (I, 45).

²⁰⁰ Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 176; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, I, 202.

²⁰¹ Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 176.

²⁰² Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VII, 225.

²⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 31.

²⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 31; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VII, 225.

²⁰⁵ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VIII, 55.

²⁰⁶ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VIII, 107.

çocukluğundan kinaye olarak kulağında küpelerle²⁰⁷ Rebîa'nın (ö. 136/753) halkasına gittiği ifade edilmiştir.²⁰⁸ Vekî'in 18 yaşında (h. 146) hadis semâına başlamasını hocası İbn Cüreyc erken bulurken,²⁰⁹ Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) 15 yaşında (h. 122) Abdülkerim Ebû Ümeyye'den (ö. 127/744-5) hadis semâına başlamış,²¹⁰ 16 yaşında Zührî'den (ö. 124/742) hadis öğrendiğinde ise²¹¹ Zührî ondan daha küçük hadis talibi görmediğini söyleyerek şaşkınlığını belirtmiştir.²¹²

Örneklerde 15, 16 ya da 18 yaşlarındaki semâların erken bulunmasından hareketle tâbiûnun küçükleri ve tebeu't-tâbiîn neslinde 20 yaşlarında semâa başlandığı anlaşılsa da²¹³ bir sonraki nesilde ilk hadis öğrenme yaşlarının 10-15'lere gerilediği kaydedilmektedir. Örneğin Mekkî b. İbrahim (ö. 214/830) 17 yaşında (h. 130) ilk hadisini dinlerken, Ahmed b. Hanbel 15 (h. 179)²¹⁴ yaşında ilk semâına başlamıştır.

²⁰⁷ Türkçe'ye bu ifade "küpe" şeklinde tercüme edilse de sözcüğün Arapça aslında "شَنْف" ibaresi yer almaktadır. Bu kelime de kulağın üst kısmından takılan bir halkayı ifade etmektedir. Arapçada kulak memesi kısmına takılan halkanın "قُرْط" şeklinde, üst kısmına takılan halkanın ise "شَنْف" kelimesiyle ifade edildiği belirtilmiştir. Konu hakkında farklı görüşler de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, IX, 183-4.

²⁰⁸ Ebû'l-Vefa Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, **ed-Dibâcü'l-müzhheb fi ma'rifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb**, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nur, 2 c., Kahire, Dârü't-Türa, 1972, I, 99.

²⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, I, 184-85; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXIII, 68; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXX, 477; Moğultay b. Kılıç, **İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl**, XII, 227.

²¹⁰ İbn Sa'd, **Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr**, VIII, 59.

²¹¹ İbn Sa'd, **Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr**, VIII, 59; Buhârî, **et-Târîhü'l-kebîr**, IV, 94.

²¹² Râmeihürmüzî, Zührî'nin bu ifadesini tâbiûn asrında hadis öğrencilerinin 20 yaşlarında olduğuna delil kabul etmiştir. Bkz. Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 166.

²¹³ Bu dönemde hadise başlama yaşları için bk. Buhârî, **et-Târîhü'l-kebîr**, IV, 94; Ebû Zür'a, **Târîhu Ebî Zür'a**, 264; Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 164-5; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 99; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, X, 247; Ebû'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân**, thk. Muhammed Berekat, Kâmil el-Harrat, Ammar Reyhavi, 23 c., Dimaşk, er-Risaletü'l-Alemiyye, 2013/1434, XIII, 287; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XI, 188; Kudat, **Medresetü'l-hadîs**, 375. Bu durum 20 yaşının üstünde hadis semâına cevaz veren Süfyân es-Sevrî ve Ebû'l-Ahvâs gibi kişilerin görüşlerinin uygulama ile örtüştüğünü göstermektedir. Söz konusu muhaddislerin ifadeleri için bkz. Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 167-8; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, I, 184.

²¹⁴ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, **Müsnedu el-İmâm Ahmed b. Hanbel**, thk. Şuayb el-Arnaut, vdğ., 50 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1998/1419, X, 261; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, V, 1011; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XI, 179-83. Ahmed b. Hanbel'in *el-İlel*'inin mukaddimesinde muhakkik Hüseyim'den semâ tarihini 199 olarak vermiştir ki bunun bir tashif hatası olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Kitâbü'l-ilel**, I, 48.

Benzer şekilde Buhârî 10 (h. 205),²¹⁵ Deberî (ö. 285/898) 15 (h. 210),²¹⁶ Müslim 14 (h. 218)²¹⁷ ve Ebû Halîfe (ö. 305/918) 14 (h. 220) yaşlarında hadis talep etmişlerdir.²¹⁸

Aktarılan bu örnekler bir arada değerlendirildiğinde II./VIII. asrın ortalarından itibaren 15'li yaşlarda hadis semâına başlandığı görülmektedir.²¹⁹ III./IX. yüzyılın yarısında ve IV./X. asırda ise durum değişmeye başlamış, 10 yaş ve altında hadis semâi olan kişilerin sayısı artmıştır. Örneğin Kâdî el-Mehâmîlî (ö. 330/942) 10 (h. 244),²²⁰ Ebü's-Şeyh (ö. 369/979) 10 (h. 284),²²¹ İbn Mihreveyh el-Kazvîni (ö. 335/946-7) 7 (h. 303),²²² Ebû Tâhir el-Muhallîs (ö. 393/1003) 7 (h. 312),²²³ Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 301/914) 8 (h. 318)²²⁴ ve Hâkim en-Nisâbü'rî de 9 yaşlarında (h. 330) ilk semâlarını gerçekleştirmişlerdir.²²⁵

Tabakat eserlerinden tespit edilen bu veriler, avâlî türü teliflerde yer alan râvîlerin semâ yaşları dikkate alınmak suretiyle test edilecektir. Böylece semâ yaşının âlî isnad oluşumundaki etkisi gösterilmeye çalışılacaktır. Bu vesileyle IV./X. asırda telif edilen ve günümüzde neşredilen 10 adet avâlinin 7'sinden²²⁶ rastgele beşer hadis

²¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, II, 324-5; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dîmaşk*, LII, 57; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VI, 143.

²¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî onun hicrî 210 senesinde Abdürrezzâk'tan *el-Musannef*'ini semâ ettiğini kaydetmekle birlikte hocası vefat ettiğinde 6 ya da 7 yaşlarında olduğuna dair bir rivayet aktarmaktadır. Zehebî ise Deberî'nin hicrî 210 senesinde kitabı semâ ettiği bilgisinden sonra hicrî 195 yılında doğduğu yani aslında eseri alırken 15 yaşında olduğu bilgisini vermektedir. Doğum tarihini tam tespit ettiği için tezde Zehebî esas alınmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 203; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 416.

²¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 558.

²¹⁸ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 466

²¹⁹ Buradaki genel bir değerlendirmedir. Her genellemenin istisnaları bulunacağı gibi bu durumun da istisnaları bulunabilir. Nitekim Ali b. Medîni'ye bir hadisi on yaşından önce işittiğini söyleyen Hafs b. Gıyâs ilgili hususa örnek verilebilir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 201-2.

²²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, VIII, 537; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VII, 589.

²²¹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VIII, 305.

²²² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XIII, 495; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VIII, 597.

²²³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 41; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VIII, 733.

²²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 29; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 555; Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-sitte*, thk. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan, 9 c., Semnûd, Mektebetu İbn Abbas; San'a, Merkezü'n-Nu'man li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslamiyye ve Tahkîki't-Türâs ve't-Terceme, 2011/1432, VIII, 178.

²²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, III, 510; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 109; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IX, 89; Ebû Nasr Taceddin Abdülvehhab b. Ali İbnü's-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 10 c., Kahire, İsa el-Babî el-Halebi, 1964/1383, IV, 156; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 355.

²²⁶ Dışarıda bırakılan üç avâlinin ikisi müellifin yalnızca bir hocasının âlî isnadlarını seçerek telif ettiği cüzlerdir. Bunlar Hâkim el-Kebîr'in *Avâlî'l-İmam Mâlik* isimli cüzü ile Begavî'nin hocası Ali b.

alınmış²²⁷ ve bu rivayetlerin râvilerinin semâ yaşları tespit edilerek çeşitli veriler ortaya konulmuştur.

İlk semâ yaşlarının tâbiûndan itibaren tespiti maksadıyla IV./X. asırda yaşayan 7 avâlinin müellifine kadar zikredilen râviler incelenecektir. Söz konusu 7 avâlîdeki toplam 35 hadisin 104 râviden geldiği tespit edilmiştir. Bunlar arasından İbn Hacer'in *Takrîb*'teki sistemine göre ilk üç tabaka²²⁸ çıkarıldığında geriye 77 kişi kalmakta, ilk semâ yaşları ya da kaç sene ömür sürdükleri bilinmeyenler de göz ardı edildiğinde incelenecek râvi sayısı 38'e düşmektedir. Bu 38 râvi öncelikle ilk semâ yıllarına göre sınıflandırılacak ve ilgili kategoride "10 yaş altı", "10-15", "15-20" yaş aralıkları ile "20 yaştan sonra" hadis semâına başlayan râvi sayıları belirlenecektir.²²⁹

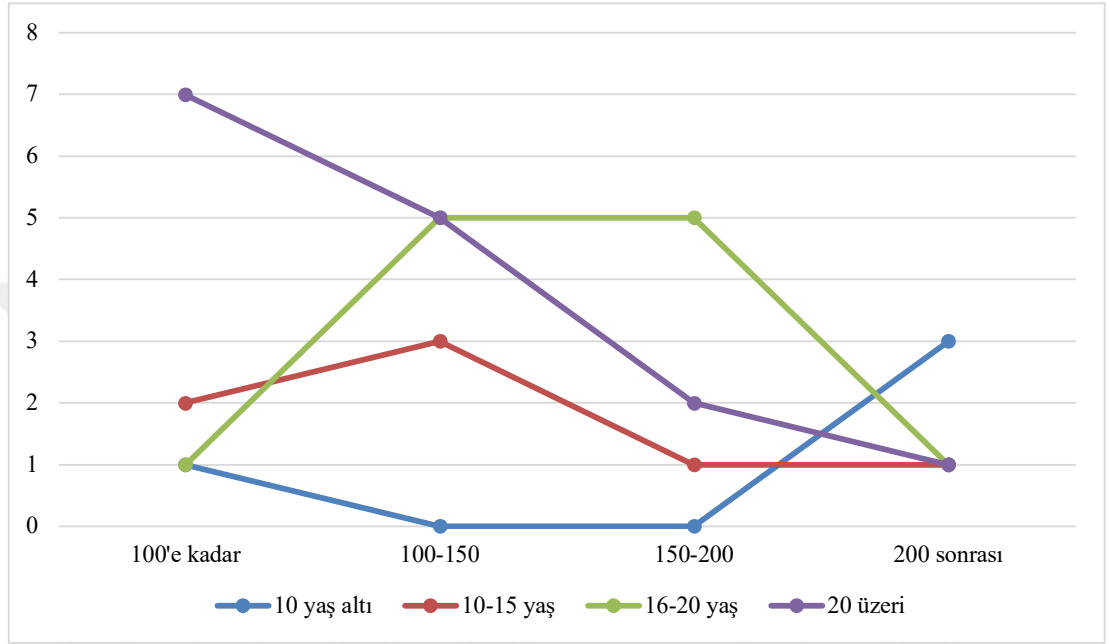
Ca'd'ın âli isnadlarını derlediği *Ca'diyyât* adıyla meşhur *Müsnedu İbn Ca'd*'ıdır. Bu iki cüz tek kişinin âli isnadlı rivayetlerini derlediğinden geniş bir bakış açısı sağlayamayacağı düşünülmüş hâric tutulmuştur. Üçüncü eser ise Ebû İshâk el-Müzekkî'nin *el-Müzekkiyyât* adıyla meşhur *el-Fevâidü'l-müntehabetü'l-garâibü'l-avâlî*'sidir. Bu cüz de âli isnadların yanı sıra garîb rivayetleri içerdiği için araştırmaya dâhil edilmemiştir.

²²⁷ Eserlerde râvi adlarına göre sıralama ya da konularına göre başlıklandırma gibi bir sisteme gidilmediğinden bu avâlilerde 10-14 numaralı hadisler seçilerek çalışılmıştır. İncelenen cüzler; Ebû Amr Osman b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Semerkindî, *el-Cüz'ü fihî mine'l-fevâidü'l-müntekati'l-hisâni'l-avâlî*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî, Kahire, Mektebetu İbn Teymiyye, 1997/1418; Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. İbrahim eş-Şâfiî, *Kitâbü'l-fevâidü'l-meşhûr bi'l-Gaylâniyyât*, thk. Hilmi Kâmil Es'ad Abdülhadi, 2 c., Dammâm, Dâru İbni'l-Cevzî, 1997/1417; Ebû's-Şeyh Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-İsfahânî, *el-Avâlî*, thk. Müs'ad es-Sa'denî, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996/1417; Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed el-Gitrîfî el-Cürcânî, *Hadîsü'l-İmam el-Hâfız Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. Gitrîf el-Cürcânî Ma'rûf bi Cüz'i İbni'l-Gitrîf*, thk. Âmir Hasan Sabri, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1997/1417; Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Muhammed el-Harbî, *el-Fevâidü'l-müntekâ anî's-suyûhi'l-avâlî*, thk. Teysîr b. Sa'd Ebû Haymed, Riyad, Dâru'l-Vatan, 1999/1420; Ebû'l Hüseyin İbn Ehî Mîmî Muhammed b. Abdullah ed-Dekkâk, *Fevâidü İbn Ehî Mîmî*, thk. Nebil Sâdeddîn Cerrâr, Riyad, Dâru Edvai's-Selef, 2005/1426; Muhallîsî, Ebû Tâhir Muhammed b. Abdurrahman b. Abbas, *el-Muhallisiyyât ve eczâun uhrâ*, thk. Nebil Sa'deddin Cerrâr, 2 c., Dımaşk; Beyrut, Darü'n-Nevâdir, 2008/1429.

²²⁸ Bu ilk üç tabakanın 12'si sahâbe, 3'ü muhadram ve 12'si de tâbiûnun büyüklerindendir. Bu râviler, ilgili dönemde âli isnad arayışı olmadığı düşüncesiyle çıkarılmıştır.

²²⁹ Çalışmada ilk semâ yaşlarını belirlenmesinde iki farklı yöntem benimsenmiştir. Öncelikle tabakat eserlerinde râvinin hadis öğrenimine başladığı yaş ya da tarih verilmişse bu bilgi esas alınmıştır. Böyle bir veri bulunmuyorsa râvinin hocaları içerisinde en erken vefat edeni belirlenerek, râvinin ilk semâ bu hocanın vefatından üç sene önceye tarihlendirilmiştir ve tabloda "takribî" anlamında "t." şeklinde gösterilmiştir. Üç sene sınırının konulmasının ise bazı sebepleri vardır. Öncelikle hocasının öldüğü tarih ilk semâ olarak verilirse hocasından belli bir süre hadis dinleyen râviler için yanlış sonuçlar elde edilecektir. Yine hocanın vefatından 5-10 sene öncesinin belirlenmesi de doğru bir yaklaşım olmayabilir. Zira hadis talibi, bu hocanın vefatından on sene öncesinde hadis semâına başlasa daha yaşlı muhaddislere de yetişebileceğinden onlardan da rivayeti beklenirdi. Bu sebeple semâ tarihi bilinmeyen kişilerde en yaşlı hocanın vefat tarihine bakılarak yıl ve yaş belirleme yaklaşımına gidilmiş ve râvilerle semâ yaşlarını içeren tablo "Ek-1"de verilmiştir.

Aşağıdaki grafik ilgili verilerle hadis semâ yaşının yıllara göre artma/azalma durumunu ifade etmektedir.

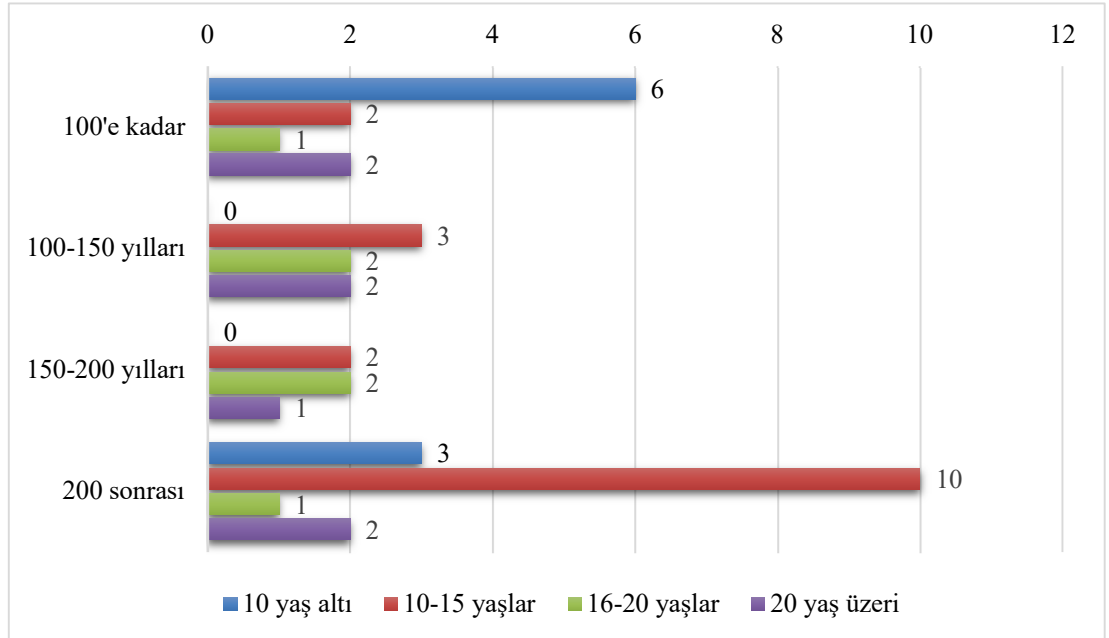
Grafik 1.1.: İlk semâ yaşlarının yıllara göre değişimi²³⁰

Tabloda 38 kişinin ilk semâlarındaki yaş aralığının dağılımına bakıldığında 20 yaştan sonra hadis öğrenmeye başlama hususunda 4. tabakadan III./IX. yüzyıla doğru hızla düşüş varken, 10 yaş altı hadis semâının hicrî 200 sonrasında birden arttığı dikkat çekmektedir. 10-15 yaş aralığı hadis semâi en çok 100-150 yılları arasında görülmüş ve sonrasında azalma göstermiştir. II./VIII. asırda ilk hadis öğrenimi en çok 15-20 yaşları arasında olmuştur ve sonrasında yine bu yaşlarda hadis semâında düşüş tespit edilmiştir. Grafikten de anlaşılacağı gibi avâlî türü eserlerden rastgele seçerek incelediğimiz râvilerin semâ yaşları âlî isnadın yaygınlaşmasına işaret eder şekilde, yüzyıllar geçtikçe özellikle IV./X. asra doğru düşmüştür. İlk semâ yaşlarında 200 senesinde bir kırılma noktasının bulunduğu ifade edilebilir. Zira 200 yılından sonra 20 yaş üzeri ve 16-20 yaşlarında hadis semâi olan râvi sayısında düşüş yaşanırken 10-15

²³⁰ Grafikteki yatay sütun ilk semâ yıllarını, dikey sütun ise bu yıllar arasında o yaşlarda hadis rivayet eden râvi sayısını göstermektedir.

yaşlarında semâî bulunan kişi sayısı aynı kalmış, 10 yaş altı hadis semâînde ise hızlı bir yükseliş tespit edilmiştir. Dolayısıyla semâî yaşının yıllar geçtikçe azaldığı ve özellikle 200 senesinden sonra hadis semâî edenlerin yaşında bir düşüş olduğu kaydedilebilir.

Avâlî müelliflerinin erken yaşta hadis semâî eden râvileri ne kadar tercih ettiklerinin görülebilmesi için ilgili yaşlarda hadis semâî eden kişilerden kaç rivayet nakledildiğinin tespiti gerekir. Zira yukarıda belirtildiği üzere avâlî türü eserlerde semâî meclislerine 20'li yaşlar veya sonrasında başlayan râvilerin bulunması dikkat çekicidir ve bu durumdaki râvilerin ne kadar sıklıkla tercih edildiği önemlidir. Zira bu durum küçük yaşta semâî'nin âlî isnad sağladığına bir örneklem teşkil edecektir. Mesela bir avâlî müellifi, 100-150 yılları arasında semâî yaşı daha çok 10 yaş altında olanları mı yoksa 20 yaş üzerindeki mi tercih etmiştir? Böylelikle ilgili yıllarda semâî bulunan râvilerin kişi başına düşen rivayet sayısı hesaplanarak, erken semâî'nin âlî isnada etkisi belirlenmiştir.

Grafik 1.2.: Avâlîlerde ilk semâî yaşı tercihleri

Grafikte avâlî türü eserlerde 10-15 yaşlarında ya da 10 yaşın altında hadis semâî edenlerin rivayetleri daha çok yer almıştır. Bu durum da küçük yaşta hadis

semâının âlî isnad üzerinde birebir etkisinin olduğunu gösterdiği gibi, avâlî müelliflerinin de öncelikle bu kişilere yönelik bir tercihte bulunduğunu düşündürmektedir. Bunun yanı sıra avâlîlerde 20 yaş üzerinde hadis semâ edenlerin, başka bir ifadeyle isnadı nâzil sayılabilecek râvilerin yer alması, ilgili müelliflerin her zaman küçük yaşta hadisleri semâ etmiş ve uzun yaşamış kişilere ulaşmalarının zorluğunu göstermektedir. Bununla birlikte 15 yaş ile altında hadis semâ eden râvilerden nakil sayısının diğerlerine nispeten çok olması, müelliflerin ilk semâ yaşını göz önünde bulundurduğuna başka bir işarettir.

İncelenen isnadlarda bazı râvilerin daha sık görüldüğü not edilmelidir. Örneğin âlî isnadların arandığı 100-150 seneleri arasında 15 yaşında hadis semâ eden Süfyân b. Uyeyne 7 isnadda zikredilmektedir.²³¹ 150-200 yılları arasında ise en çok Dâvûd b. Rüşeyd (ö. 239/853-4) ismi dikkat çekmektedir. 19 yaşlarında hadis öğrenmeye başladığı tahmin edilen Dâvûd'tan 5 hadis nakledilmiştir.²³² Hicrî 200 sonrasındaysa Ebü'l-Kâsım el-Begavî (ö. 317/929) ismi öne çıkmıştır. 11 yaşında hadis öğrenimine başlayıp 103 yaşında vefat eden Begavî'den 10 isnad aktarılmıştır ve bu sayı bütün râviler içinde en yüksek rakamdır. Bu eğilimler, avâlî müelliflerinin genel olarak erken yaşta hadis semâ edenlere yönelik bir tercihleri olduğuna işaret etmektedir. Aslında erken yaşta semâ meclislerine katılmak âlî isnad elde etmeye vesile olduğu için bu durumun avâlî müelliflerince değerlendirilmiş olması tabiidir. Neticede tabakat eserlerinden elde edilen bilgiler âlî isnad talebine paralel olarak hadis semâına başlama yaşında bir düşüş olduğunu göstermiş ve söz konusu durum en çok kendini III./IX. asrın ortalarından itibaren hissettirmeye başlamıştır. Âlî isnadlarını derleyen muhaddisler de akranları arasında öne çıkan bu tür râvilere öncelik vermişlerdir.

2. Uzun Ömürlü Olma

Bir muhaddisin âlî isnad sahibi olması için önemli şartlardan bir diğeri uzun bir ömür sürmesidir. Zira kişi akranlarından uzun yaşadığında daha sonraki tabakalara ulaşma şansı elde etmekte ve sonraki nesiller tarafından aranan muhaddis olmaktadır.

²³¹ Bu rivayetlerin 5 tanesi Ebû Amr es-Semerkindî'nin avâlisinde yer almaktadır.

²³² Bu rivayetlerin tamamı İbn Ehî Mîmî'nin avâlisinde yer almaktadır.

Bu sebeple bazı âlimler uzun bir hayat yaşamayı arzu etmişler hatta bunu dualarına yansıtmışlardır.²³³ Âlî isnad sahibi olmak için uzun yaşamanın hadis tahammül ve edâsına ne derece etki ettiği meselesi önemlidir. Bu nedenle aşağıda râvilerin hadis semâında yaşlılara yönelmesinin sebebi ve sıklığı incelenecek, buradaki bulguların avâlî türü eserlere ne kadar yansıdığı ortaya konulacaktır.

Kaynaklarda uzun yaşama ile âlî isnad arasındaki irtibattan çeşitli vesilelerle bahsedildiği, uzun yaşayanların âlî isnad sahibi olduklarına dikkat çekildiği görülmektedir. Örneğin Zeydî hadis hafızı İbn Ukde (ö. 332/944),²³⁴ Ali b. el-Ca'd (ö. 230/845) ile Luveyn'den (ö. 246/860) daha iyi ya da âlî senedi bulunan kimse görmediğini söyler ve sebebini bu muhaddislerin âlî isnada sahip hocaların rivayetlerini toplayıp uzun yaşamalarına bağlar.²³⁵ Râmeihürmüzî ise Begavî'nin erken yaşta hadis semâ edip uzun yaşayarak daha âlî senedlere sahip olduğunu belirtip İbn Ukde'ye itiraz etse de²³⁶ o da aynı mantıkla hareket etmektedir. Neticede her iki muhaddis de uzun ömür sürmekle âlî isnad arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir.

Bu irtibat tabakat eserlerine de yansımış, bazı muhaddislerin biyografilerinde uzun ömür sürmek ve âlî isnad sahibi olmak bir arada kullanılmıştır.²³⁷ Örneğin 83 yaşında vefat eden Ebû İshâk İsmail b. İshâk el-Ezdî'nin (ö. 282/896) âlî isnad elde edecek kadar hayat sürdüğü belirtilmiştir.²³⁸ Reffa'nın (ö. 356/967) doksan küsur yaşında ölerken âlî isnad sahibi olduğu kaydedilirken,²³⁹ Hasan b. Arefe (ö. 257/871) ise 110 yaşına ulaşması ve tabakasından tek kalmasıyla övünmüştür.²⁴⁰ Dolayısıyla uzun bir ömür sürmek ile âlî isnad elde etmek arasında doğrudan bir ilişki görülmektedir.

Hadis rivayetinde de birçok muammer muhaddisin yoğun ilgiye mazhar oldukları, ilim taliplerinin onlara özel rihleler yaptıkları kaydedilmiştir. Irâkî, bir grup

²³³ Konunun örnekleri ikinci bölümde verilmiştir. Bkz. "Hadis Tahammül Yaşının Küçülmesi" başlığı.

²³⁴ Tam ismi Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kûfî'dir.

²³⁵ Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 657.

²³⁶ Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 658.

²³⁷ Çeşitli örnekler için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VIII, 455; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, I, 212.

²³⁸ Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdeba**, thk. İhsan Abbas, 7 c., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993/1414, II, 648; Safedî, **el-Vâfi bi'l-vefeyât**, IX, 56.

²³⁹ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XVI, 17.

²⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, VIII, 401; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, XII, 129.

muhaddisin özellikle sahâbe ile sonraki nesillerden 80 yaşı aşanlardan hadis naklettiklerini belirtmiş ve bu şekildeki muammerûndan 16 isim saymıştır.²⁴¹ Bu listede yer alan Süfyân b. Uyeyne, Ebü'l-Kâsım el-Begavî gibi isimlerin kendi zamanlarında yoğun bir ilgi gördükleri belirtilmelidir.²⁴²

Hadis taliblerinin bölgesindeki yaşlı kimselerden ilim almaları usûl kitaplarına da yansımış, bu çeşitli eserlerde bir edep kuralı olarak yer almıştır. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî, hadis öğrenmeyi arzulayan talebenin küçük yaşta işe koyulmasını tavsiye ettikten sonra yaşça büyük hocaların tercih edilmesine vurgu yapmış ve “*Beldesinde Daha Yaşlı Bir Muhaddis Varken Genç Bir Hocadan Hadis İşitmenin Kerih Görülmesi*”²⁴³ ile “*Daha Yaşlı Bir Muhaddisin Huzurunda Hadis Rivayetinin Saygıya Aykırı Olduğu*”²⁴⁴ başlıkları altında çeşitli örnekler serdetmiştir. Zehebî ise yaş ve itkan bakımından üstün ya da daha âlî isnadlara sahip biri varsa kişinin hadis rivayet etmemesinin edep kuralı olduğunu söylemiş, aksinin ilme yeni başlayanları yanıltmak anlamına geleceğini ifade etmiştir.²⁴⁵

Yukarıda zikredilen örneklerden hareketle zamanla hadis öğreniminde yaşlılara bir yönelimin olduğu kaydedilebilirse de bunu her zaman âlî isnada bağlamak doğru bir yaklaşım olmayabilir. Nitekim Mâlik b. Enes ve Süfyân b. Uyeyne gibi âlimler, hadis talipleri tarafından yoğun ilgiye mazhar olmuşlarsa da bu durum, söz konusu muhaddislerin aynı zamanda âlim, hâfız ve hadis ilminin önde gelen isimleri olmalarından kaynaklanmıştır. Bununla birlikte kendi dönemlerinde sadece uzun ömürleri ve âlî isnadları sebebiyle ilgi gören şahıslardan da bahsedilmiştir. Nitekim Luveyn, Ali b. İşkâb (ö. 261/875) ve Keccî (ö. 292/904) gibi isimlerin meclislerinde

²⁴¹ Bu isimler; Hakîm b. Hizâm, Abdullah b. Ebû Evfâ, Sehl b. Sa'd, Enes b. Mâlik, Kâdî Şüreyh, Mücâhid b. Cebr, Şa'bi, Şerîk b. Abdullah b. Ebû Nemr (ö. 141-50/758-68), Mâlik b. Enes, Leys b. Sa'd, Süfyân b. Uyeyne, Hasan b. Arefe, Ebü'l-Kâsım el-Begavî, Ebû İshâk el-Hüceymî (ö. 351/963), Ebü't-Tayyib et-Taberî (ö. 450/1058) ve Ebû Tâhir es-Silefî'dir. Bkz. Irâkî, **et-Tebîra ve't-tezkire**, II, 207. Sehâvî bu isimlerden 5'ini kaydetmektedir. Onun saydığı kişiler ise; Hakîm b. Hizâm, Şerîk b. Abdullah b. Ebû Nemr, Hasan b. Arefe, Ebü'l-Kâsım el-Begavî ile Ebû İshâk el-Hüceymî'dir. Bkz. Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 234.

²⁴² İlgili hususa dair çeşitli örnekler II. bölümde irdelenecektir.

²⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 166.

²⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 167.

²⁴⁵ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadîs**, haz. Abdülfettah Ebû Gudde, 2. bs., Halep, Mektebü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1992/1412, s. 66. Ayrıca bkz. Şentürk, **Toplumsal Hafıza**, 180-1.

oluşan kalabalık buna bağlanmıştır.²⁴⁶ Bu meclislerde kırk bin, elli bin ve yüz bin kişinin olduğu şeklindeki ifadeler mübalağa içeren tahmini bir sayıdan oluşuyorsa da bahsedilen muhaddislerin gördüğü ilgiyi güzel bir şekilde ifade etmektedir. Söz konusu şahısların muammerûndan sayılmaları ise²⁴⁷ uzun ömür sürmekle âlî isnad arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu sebeple söz konusu isimler hadis talipleri arasında öne çıkmıştır. Yine uzun ömür süren²⁴⁸ Ali b. Hucr, Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859), Abdurrahman b. Bişr (ö. 260/874), Hasan b. Süfyân (ö. 303/916) ve Ebû Halîfe gibi isimlerin akranlarına tercih edilme sebebi de buna bağlanabilir. Neticede benzer özelliklere sahip iki şeyh arasında yaşça daha büyük olanın âlî isnada ulaşabilmek için ilim taliplerince tercih edildiği görülmektedir.²⁴⁹ İlgili örneklerin özellikle âlî isnad düşüncesinin yerleşip yaygınlaştığı III./IX. ve IV./X. asırlarda daha merkezî bir konuma yükseldiğini belirtmekte yarar vardır.²⁵⁰

Muammerûndan olmakla âlî isnad arasındaki ilişkinin varlığı doğal görünmesine rağmen uzun ömür süren bazı şahıslara çeşitli nedenlerle pek ilgi duyulmadığı da vakidir. Örneğin Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed el-Alevî (ö. 358/968-9) 100 seneye yakın yaşamasına rağmen müttehem bir râvi olduğu için kendisine ilgi gösterilmemiştir.²⁵¹ Yine bu duruma III./IX. asrın sonunda Yezîd b. Hârûn'dan (ö. 206/821) nakledecek kadar uzun yaşadığını söyleyen fakat metrûk sayılan İdris b. Ca'fer el-Attâr'ın²⁵² Bağdat'ta sıhhat düşüncesiyle ilgi görmemesi

²⁴⁶ Luveyn için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XI, 501-2. Ali b. İşkâb için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XII, 353. Keccî için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, VII, 37; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XIII, 424; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, XI, 99. Söz konusu kaynaklarda meclislerin ulaştığı rakamlar hakkında da bilgi verilmektedir.

²⁴⁷ Luveyn 113, Ali b. İşkâb 80 küsur ve Keccî ise 100 sene yaşamıştır. Bilgiler için sırasıyla bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, XI, 351; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XII, 353; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, VI, 911.

²⁴⁸ Ali b. Hucr 96 sene yaşamıştır. Bkz. Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, V, 634. Hişâm b. Ammâr 92 sene yaşamıştır. Bkz. İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV, 36; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, IV, 304. Abdurrahman b. Bişr 80 yıl yaşamıştır. Bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XII, 344. Hasan b. Süfyân 90 sene ve Ebû Halîfe 100 yıl yaşamışlardır. Bkz. Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, VII, 67 ve 92.

²⁴⁹ Konu hakkında bazı değerlendirmeler için bkz. Şentürk, **Toplumsal Hafıza**, 180, 199-200.

²⁵⁰ Bu konuyla ilgili değerlendirme ve örnekler ikinci bölümde "Âlî İsnadın Yaygınlaşması: H. 270-400" başlığında ele alınacaktır.

²⁵¹ Zehebî, **Lisânü'l-mîzân**, III, 116-7. Ömür süresi ayrıca için bk. Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, VIII, 125.

²⁵² Ölüm tarihi olarak Zehebî, hicrî 281-90 yılları arasını vermekte, kesin vefat tarihi bilinmemektedir. Yezîd b. Hârûn'dan hadis nakleden son râvidir. 106 yaşına ulaştığı kaydedilse de en son kaç yaşında vefat ettiği hakkında bir malumat yoktur. Darekutnî onun metrûk olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, VII, 465; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, VI, 712.

örnek olarak verilebilir.²⁵³ Bunun dışında sıhhatle ilgili hiçbir problem olmadığı halde, yaşı daha küçük olanın önemli bir meziyetinden dolayı muammerûnun terk edilerek gençlerin yanına gidildiği de görülmektedir. Örneğin Ebû Ya‘lâ el-Mevsılî’yi (ö. 307/919) daha âlî isnadları bulunan Hasan b. Süfyân’a tercih edenler bulunmuş,²⁵⁴ sika bir râvi olan İbn Şîreveyh’in (ö. 380/990-1) âlî isnadları ise Fars bölgesinde ilgi görmemiştir.²⁵⁵

Çeşitli örnekleri verilen iki durum da incelendiğinde uzun yaşamanın âlî isnadla ilişkisinin bulunduğu ve bazı muammer âlimlerin bu sebeple etrafına hadis taliplerini topladıkları anlaşılmaktadır. Bu âlimlerin bir kısmı aynı zamanda hâfız, sika kimseler olduklarından etraflarındaki kalabalıkları yalnızca âlî isnada bağlamak doğru bir yaklaşım gibi görünmemektedir. Nitekim muammerûnun tamamı âlî isnadlar sebebiyle ilgi görmemiş sıhhat kaygısı ya da başka saiklerle âlî isnad sahiplerinin tercih edilmediği gözlemlenmiştir.²⁵⁶

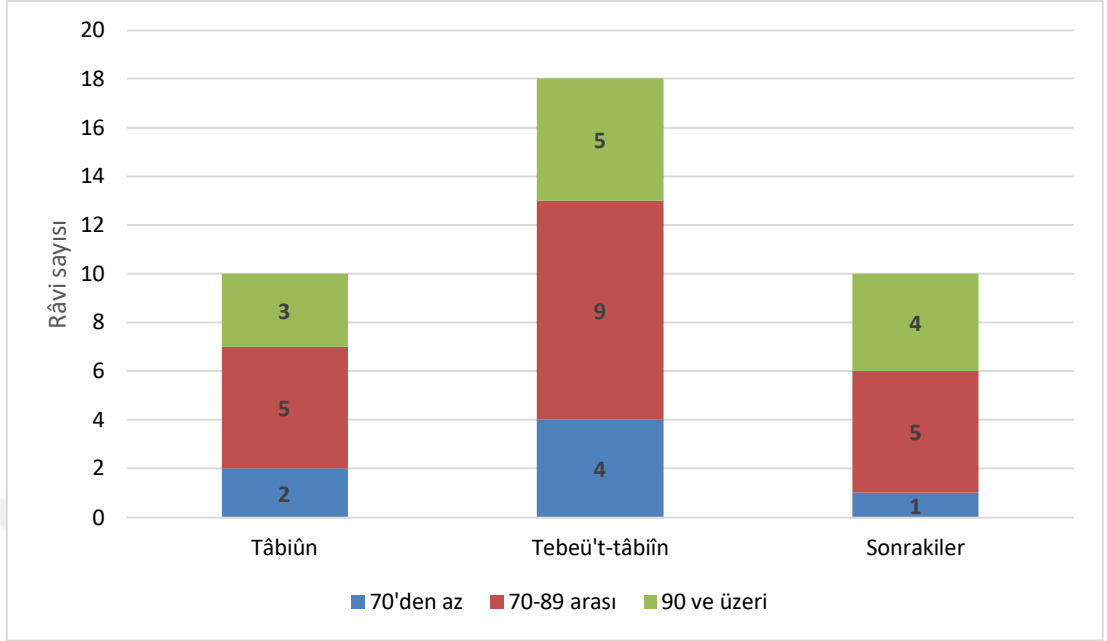
Hadis usûlü ve tabakat eserlerinden tespit ettiğimiz muammerun-âlî isnad ilişkisi, yukarıda zikri geçen avâlî türü eserlerdeki rivayet ve râviler dikkate alınarak test edilebilir. Böylece muammerûn-âlî isnad ilişkisinin pratikte nasıl bir işlev icra ettiği belirlenmeye çalışılacaktır. Avâlî incelemesinde ilk semâ yaşında olduğu gibi İbn Hacer’in sistemine göre 4. tabakadan başlanmış ve yaşam süreleri belli olan 38 râvi araştırılmıştır. Râviler “70’den az yaşayanlar”, “70-89 yıl” ile “90 ve üzeri ömür sürenler” şeklinde üç ayrı kategoriye ayrılmıştır. Bu sınıflandırmayla birlikte râvilerin yaşları tabakalara göre incelendiğinde grafikteki gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

²⁵³ Zehebî, Bağdatlıların onu leyyîn kabul ettiği için hadis almadığını belirtmektedir. Bkz. Zehebî, **Siyeru a‘lami’n-nübelâ**, XVI, 127; Zehebî, **Tezkiretü’l-huffâz**, III, 915.

²⁵⁴ Ebu Bekir Muînüddîn (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdülganî İbn Nukta, **et-Takyîd li-ma‘rifeti ruvâti’s-süneni ve’l-mesânid**, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1988, s. 152; Zehebî, **Târîhü’l-İslâm**, VII, 113; Zehebî, **Siyeru a‘lami’n-nübelâ**, XIV, 178; Süyûtî, **Tabakâtü’l-huffâz**, 309.

²⁵⁵ Zehebî, **Siyeru a‘lami’n-nübelâ**, XVI, 403.

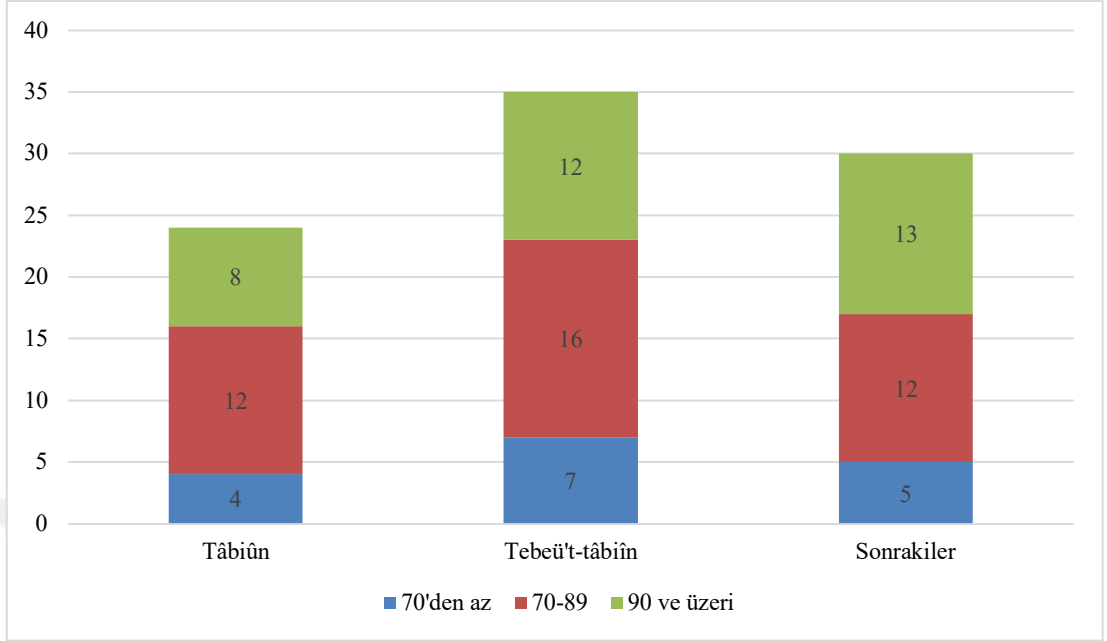
²⁵⁶ Âlî isnadın muammer râvilerle ilişkisine dair “sâbık-lâhik” terimi varsa da bu kullanım ilk Hatîb el-Bağdâdî’ye ait olduğu ve V/XI. asır tezin kapsamına girmediği için konuyla ilgili incelemeye yer verilmemiştir. Terimi ilk kullananın Hatîb el-Bağdâdî olduğu hakkında bkz. Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, IV, 193. Hatîb el-Bağdâdî’nin konuyla ilgili eseri hakkında bir inceleme için bkz. Arberry, “Al-Khatib on Traditionists”, 19-21.

Grafik 1.3.: Muammerûnun tabaka dağılımı²⁵⁷

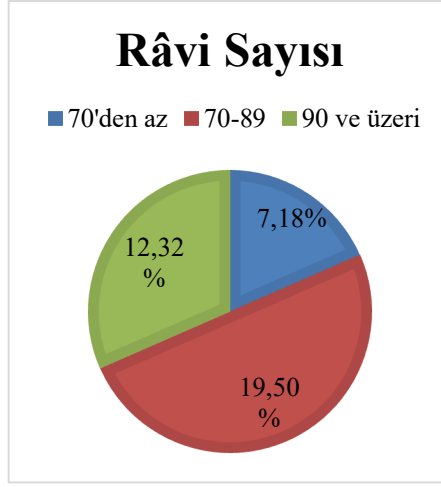
İncelediğimiz avâlilerdeki tüm tabakalarda isnadlar en çok 70-89 yıl ömür süren râvîler tarafından nakledilmiştir. 90 sene ve üzerinde yaşam sürenler, 70 yıldan az yaşayanlara göre daha çok tercih edilmişler fakat yine de sayıları 70-89 yıl ömür sürenlere nispetle az kalmıştır. Bu durum, standardın üzerinde bir yaşam süresi olan bu kişilerin sayısının azlığından kaynaklanmalıdır. Konuyu daha net bir şekilde değerlendirmek için bu durumu söz konusu râvîlerin naklettikleri hadis sayıları ile karşılaştırmak gerekmektedir. Nakledilen hadis sayıları şu şekildedir:

²⁵⁷ Tabakalarda İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'indeki sistemi esas alınmış, tüm grafik ve değerlendirmede nesiller buna göre belirlenmiştir.

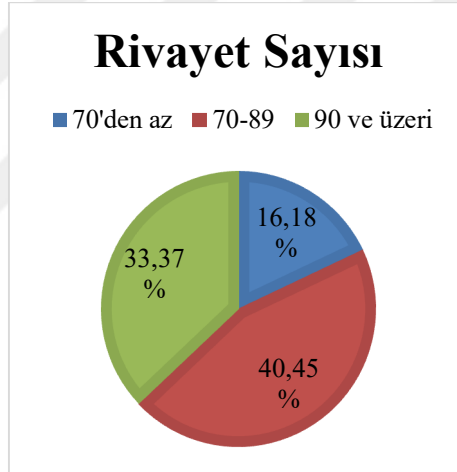

Grafik 1.4.: Yaşlara göre rivayet sayısı

Avâlilerdeki râvilerin naklettikleri hadis sayıları da onların yaşlarının uzunluğuyla paralel olarak artmaktadır. Yine en yüksek rivayet sayısı 70-89 yıl yaşayanlardan aktarılmış, daha sonra 90 ve üzeri ömür sürenlerden, en az ise 70 yıldan az yaşayanlardan hadis nakledilmiştir. Tabakalara göre kendisinden en çok hadis aktarılan râviler ise tâbiûn neslinde 6 hadis nakledilen 85 yaşında vefat eden Hişâm b. Urve (ö. 146/763), tebeu't-tâbiînden 7 hadis aktarılan ve 91 yıl yaşayan Süfyân b. Uyeyne'dir. Sonraki nesillerden ise 103 sene ömür süren Ebü'l-Kâsım el-Begavî'den 10 rivayet nakledilmiştir. "İlk Semâ Yaşı" başlığında da belirtildiği gibi bu isimler küçük yaşta semâ edip muammerûndan sayılan râvilerdir. Benzer bir oran, ömür süreleri belli olan râvilerin tamamı üzerinde yapılırsa yaşlar arasında ve bu kişilerden nakledilen rivayet sayısındaki dağılım aşağıda grafiklerdeki gibi olacaktır.

Grafik 1.5.: Ömür sürelerine göre râvi sayıları ve yüzdeleri

Grafik 1.6.: Ömür sürelerine göre rivayet sayıları ve yüzdeleri

İncelenen 38 râvi içerisinde 7'si 70 yaşından önce, 19'u 70-89 yaş aralığında, 12'si de 90 yaş ve üzerinde vefat etmişlerdir. Görüldüğü üzere avâlî türü eserlerde daha çok 70 yaş üzerinde vefat eden râviler tercih edilmiştir. Toplamdaki rivayet sayısı da râvilerinki ile doğru orantılı olmuş, en çok nakil 70 yaş üzeri râvilerden yapılmıştır. Bununla birlikte 70'den az ömür sürenlerden alınan rivayetlerde bir yüzdelerlik değişiminin bulunmamasından onların fazla tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca 90 ve üzerinde yaşayanlarda râvi sayısına oranla rivayet sayısındaki yüzdelerlik artışı muammerûna yönelen ilginin karşılığı kabul edilebilir. Tüm bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde avâlîlerde muammerûnun tercih edildiğini belirtmek mümkündür.

Bu tabloya tabakalar açısından bakıldığında ise özellikle tebeu't-tâbiünden sonraki nesillerde 70 yıldan az yaşayanlarda görülen yarı yarıya düşüş âlî isnadın hadis tahammül ve edâsının bu nesillerde daha fazla değer kazandığını gösterir niteliktedir. Zira âlî isnad niyetiyle muammerûna yönelim olmasaydı tabakalar arasında bir farkın bulunmaması gerekirdi. Yine 90 ve üzeri ömür sürenlerin sayısında büyük bir değişiklik bulunmasa da nakledilen rivayet sayısındaki artış muammerûna yönelimin sonraki nesillerde arttığına bir işarettir. Kısacası tâbiûn nesli ve sonrasından elde edilen sonuçlar muammerûn-âlî isnad ilişkisinde zikrettiğimiz verilerle uyumluluk arz etmekte ve tebeu't-tâbiünden sonraki nesillerde uzun yaşayan muhaddislere yönelen bir eğilimi ifade etmektedir.

Bu veriler 4. tabaka ve sonrasına ait ise de avâlî türü eserlerde sahâbîlerin seçiminde özel bir tercihin bulunup bulunmadığı merak edilebilir. Zira böyle bir eğilim varsa muksirûn arasında uzun yaşamasıyla öne çıkan Enes b. Mâlik'in tercih edilmesi beklenir. Avâlîlerde zikri geçen isnadlarda toplam olarak 12 sahâbe yer almaktadır. Bunlardan hicrî 50 senesinden önce vefat eden 5 sahâbî; 50-70 yılları arasında 4 sahâbî; 70 yılı sonrasında 3 sahâbî tespit edilmiştir. Mezkûr sahâbîler içinde en çok 7 rivayetle Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/693) hadis nakledilmiştir. İkinci sırada 6 hadisle Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) gelmekte onu 4'er hadisle Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-8) ile Enes b. Mâlik (ö. 93/711-2) takip etmektedir. Dolayısıyla avâlîlerde sahâbe nesli olarak muksirûndan en son vefat edenlerin tercih edildiği söylenebilir. Nitekim Ebû Hüreyre ve Hz. Âişe gibi sahâbîler muksirûndan olmalarına rağmen nakil sayıları yukarıda zikri geçen sahâbenin rivayetlerinin gerisinde kalmıştır.²⁵⁸ Bu eserlerde yaşam süreleri belli olan tüm râvilerden çıkan sonuç birlikte değerlendirildiğinde ise genelde uzun yaşayan kişilerin tercih edildiği, tebeu't-tâbiîn nesli sonrasında muammerûnun ve dolayısıyla âlî isnadın daha yoğun bir ilgi gördüğü söylenebilir.

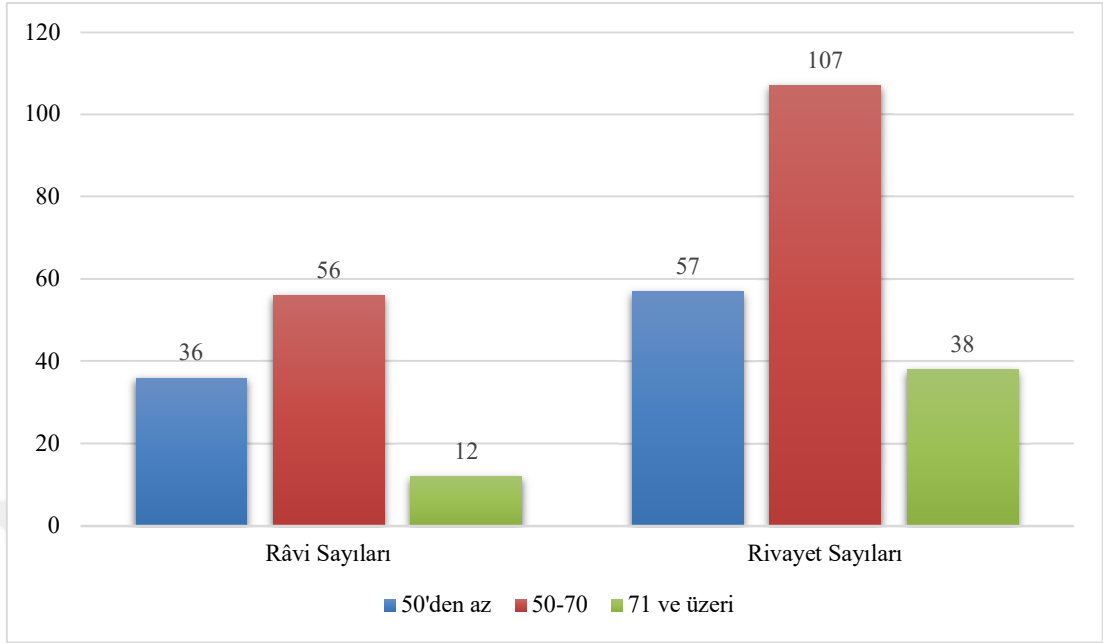
İlk semâ yaşı ve muammerûn konularını tespitte yukarıda yaşam süreleri belli olan kişiler üzerinde araştırma yapılmış, bu örneklerde 104 kişi içerisinde 38 râvi incelenebilmiştir. Bu sınırlandırma bir zorunluluk olsa da diğer açıdan bu durum avâlîler içinde yer alan râvilerin yarısından fazlasının araştırma dışında kalmasını

²⁵⁸ Ebû Hüreyre'den tek hadis, Hz. Âişe'den ise 2 rivayet nakledilmiştir.

gerektirmiştir. Burada seçtiğimiz 35 rivayetteki tüm râvilerin çalışmaya katılması ve ilk semâ yaşının erkenliği ile muammerûn olma durumundaki tespitlerimizin doğru olup olmadığını tek bir araştırmada görmek için farklı bir yöntem izlenecektir.²⁵⁹ Bu yöntem şu şekilde açıklanabilir: Bir râvinin en yaşlı hocası temel alınacak ve bu şahsın vefat tarihi ilgili râvinin ilme başladığı muhtemel en geç tarih olarak belirlenecektir. Ardından râvinin en yaşlı hocasından sonra kaç yıl daha yaşadığı hesaplanacak ve böylelikle erken yaşta hadis semâ edenlerle uzun yaşayanlar tek veride tespit edilecektir. Zira bir şahıs erken yaşta hadis semâna başladıysa onun en yaşlı hocasının vefat tarihi de erken olacak ve bu râvi şeyhinden sonra uzun bir ömür sürdüyse de hoca ile kendisinin vefatı arasında uzun bir yıl farkı olacaktır.²⁶⁰ Aşağıda yapılan analizde bir râvinin en yaşlı hocası ile kendisinin vefatı arasında geçen zaman üç ayrı kategori üzerinden incelenmiştir. Bu süre “50’den az olanlar”, “50-70 aralığı” ile “71 ve üzeri” şeklindedir. Grafikte de renkler ilk semâ yaşı ile vefat arasındaki sürelerle göre ayrılmış ve 104 râvi ile bunların nakillerinin dağılımı birlikte gösterilmiştir.

²⁵⁹ Aslında Zehebî, *Esmâü men âşe semânîne sene ba‘de şeyhihi ev ba‘de semâihî* isimli eserinde en yaşlı hocasından sonra 80 sene yaşayanları kaydederek bu yöntemi uygulamaktadır. Bkz. Zehebî, **Esmâü men âşe semânîne sene.**

²⁶⁰ Yapılan çalışmaların tamamında doğum ve vefat tarihleri bilinmeyen iki râvi çıkartılmıştır. Bunlar; sahâbe neslinden Seleme b. Nüfeyl el-Kindî ile Şa‘bî’nin râvilerinden ve 6. tabaka sayılan Tu‘me b. Gaylân’dır. Bu kişiler hakkında çok az bilgi bulunduğu ve tabakatlardaki veriler de ilk semâ tarihleri ile yaşam süreleri hakkında malumat içermediği için çalışmanın dışında bırakılmışlardır. Söz konu râviler için bkz. Buhârî, **et-Târîhü’l-kebîr**, IV, 361; Mizzi, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XIII, 386-7; Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe fi temyîzi’s-sahâbe**, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, 8 c., Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995/1415, III, 130.

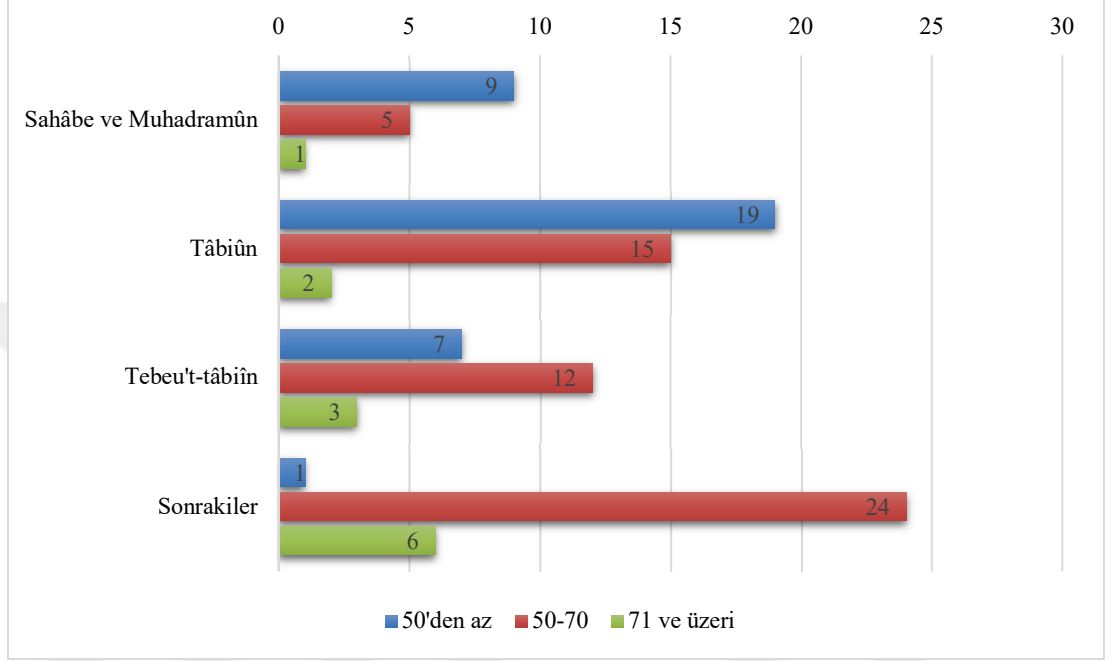

Grafik 1.7.: İlk Semâ-Vefat süresine göre râvi-rivayet sayıları

Grafikten de anlaşılacağı üzere en yaşlı hocası ile kendi vefatı arasında 36'sında 50 seneden az, 56'sında 50-70 yıl aralığında ve 12'sinde ise 70 seneden çok bir fark bulunmaktadır. Bu verilerde hocasından sonra 50 seneden fazla yaşayan kişilerin âlî isnad sahibi oldukları ifade edilebilir.²⁶¹ Seçilen örnekleimde 104 râviden 68'inin âlî isnad sahibi râviler olduğu kaydedilebilir. Bunun yanı sıra avâlî müelliflerinin söz konusu 104 râviden kaç hadis naklettikleri de önemlidir. Rivayet sayılarından anlaşılacağı gibi hocası ile kendi vefatı arasında 50 yıldan az olanlarda rivayet sayısı kişi sayısının 2 katına bile ulaşamamıştır. Yani avâlî müellifleri bu kişilerin nakillerini fazla tercih etmemektedirler. Hocasının ölümünden sonra 50-70 yıl ömür sürenlerin rivayet sayısı râvilerin 2 katına, bu oran 70 seneden fazla yaşayanlarda ise 3 katına karşılık gelmektedir. Bu veriler avâlî müelliflerinin erken yaşta hadis semâna başlayıp uzun yaşayanlara yönelik tercihlerini ifade etmektedir. Dolayısıyla erken yaşta semâ ile uzun yaşamının âlî isnad alımında önemli yollar olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ilk semâ yaşının erken olması ve muammerûnun tercih edilmesinde de tabakalara göre farklılıklar bulunduğu yukarıdaki çalışmalarda belirlenmişti. Burada da tabakalarda bir farklılığın oluşup

²⁶¹ Bu hususta İbn Cevsâ'nın hocanın ölümünden elli sene sonraki isnadın âlî kabul edileceğine dair ifadesi önceki başlıkta açıklanmıştı. Bkz. "Vefatın Önceliği" başlığı.

oluşmadığını kontrol amacıyla râvinin hocası ile kendi vefatı arasındaki fark tabakalara göre değerlendirilmiştir. Bu vesileyle grafikte nesillere nazaran râvi sayıları verilmiştir.

Grafik 1.8.: Semâ-Vefat farkına göre tabakalardaki râvi sayısı

Grafikten anlaşılabacağı üzere sahâbe ve tâbiûn tabakalarında hocası ile kendi vefatı arasında 50 yıldan az olan râviler yoğunluktadır. Tebeu't-tâbiîn neslinde bu râviler neredeyse üçte bir oranında azalmış, sonraki nesillerdeyse tek kişiye inmiştir. Hocasıyla arasında 50-70 yıl olan râviler ise tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn nesillerinde yakın sayılardayken, sonraki tabakalarda 2 katına çıkmıştır. Hocasıyla kendi vefatı arasında 70 seneden fazla olan râviler tabakalar ilerledikçe düzenli bir artış göstermektedir. Tüm bu veriler, ilk asırdan uzaklaştıkça ilk semâ yaşının düştüğüne ve muammerûnun daha çok tercih edildiğine dair işaretlerdir. Özellikle tebeu't-tâbiîn neslinden itibaren gözlemlenen değişim bu nesillerde âlî isnada yönelimin emarelerindendir.

Neticede ilk semâ yaşları ile vefat tarihlerini birlikte değerlendirmeye imkân veren bu araştırma, akranı arasında daha erken yaşta hadis semâ edip uzun yaşayan kişilerin tercih edildiğini ortaya koymakta ama şartları taşıyan muhaddislerin her tabakada aynı oranda olmadığını göstermektedir. Yıllar geçtikçe tebeu't-tâbiîn ve

özellikle de sonraki nesillerde râvilerin kendileri ile hocalarının vefatı arasındaki uzunluğun artması âlî isnada verilen değerle doğru orantılıdır. İnsanların ortalama yaşam süresinde pek fazla farklılık beklenmediği fikri doğru kabul edilirse buradaki değişim iki sebebe bağlanabilir. Bunlardan ilki, hadis taliplerinin semâ yaşı düştüğü için en yaşlı hocaları da erken tarihlerde vefat etmiş ve aradaki yıl farkı uzamış olabilir. İkincisi ise; âlî isnada yönelimdeki artış, semâî erken olup uzun yaşayan kişilerden hadis öğrenmeye sebebiyet vermiş ve bunun da rivayetlerde karşılığı görülmüş olabilir. İlk semâ yaşı ve muammerûna dair yapılan araştırmalarda da benzer sonuçların çıkması birbirini doğrulamakta ve her iki ihtimali de kuvvetlendirmektedir. Kısacası râvinin uzun bir ömür sürmesi yaşlı muhaddislerden erken hadis semâî ile birleşince sonraki nesiller için kişiyi âlî isnad kaynaklarından biri haline getirmiştir. Bu durum da bölgesinde yaşlı hocaları bulamayanların diğer sebepler yanında âlî isnad için de ilmî yolculuklar yapmasını gerektirmiştir.

3. Rihle

İlim talebi maksadıyla yolculuk anlamına gelen rihlenin değeri ve hadis ilmindeki konumuyla alâkalı birçok çalışma literatürde bulunsa da burada rihle âlî isnada ulaşma isteği çerçevesinde ele alınacaktır. Ancak ileride rihle-âlî isnad ilişkisi bu tür rivayetlerin tarihsel süreç içindeki yeri açısından değerlendirileceğinden ilgili kısımda âlimlerin çeşitli ifadeleri çerçevesinde genel tablonun çizilmesi amaçlanmıştır.

Birçok muhaddis, ilim talibinin rihleye çıkmasını teşvik eden ifadeler zikretmiş,²⁶² bir kısmı da bu yolculukların âlî isnadla irtibatını gösteren cümleler kurmuşlardır.²⁶³ Örneğin Ahmed b. Hanbel, Alkame ve Esved'i (ö. 75/694) âlî isnad için Hz. Ömer'e (ö. 23/644) rihle yapan kişiler olarak vasıflandırmış ve böylelikle âlî

²⁶² Örneğin Yahyâ b. Maîn rihle yapmayan kişide ilmî olgunluk bulunmadığına dikkat çekerken, Ahmed b. Hanbel de râvinin kendi beldesinde hadis yazdıktan sonra ilmî yolculuğa çıkması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. Hâkim en-Nisâbüri, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 123; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 379; Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle**, 68-9.

²⁶³ Rihleye çıkmamak nâzil isnadın oluşma sebebi olarak da ele alınmıştır. Bkz. Sa'd Mahmud Hüseyin, "el-İsnâdü'l-nâzil ve esbâbu rivâyetihî", 65.

isnad gayesiyle ilim yolculuğuna çıkmanın caiz olduğuna hükmetmiştir.²⁶⁴ Aslında Alkame ve Esved'in birinci gayesi muhtemelen âlî isnad elde etmek değilse de burada önemli olan Ahmed b. Hanbel'in rihle ile bu tür rivayetler arasında ilişki kurmasıdır. Sonrasında Hâkim en-Nîsâbûrî ile Hatîb el-Bağdâdî'nin de ilk asırdaki rihleleri âlî isnadla irtibatlandırmaları bu açıdan değerlendirilebilir.²⁶⁵ Âlî isnadla rihle arasındaki ilişkiyi Râmezhürmüzî daha net bir şekilde kurmuş ve rihleleri tenkit edenlere âlî isnad başlığında cevap vererek,²⁶⁶ isnadın nâzil olması ile yetinilirse rihlenin ve faziletinin yok olacağını kaydetmiştir.²⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî'nin, rihlenin bir kısmının âlî isnad talebi için yapıldığını ve eğer nazil isnadlar tercih edilirse rihlenin bırakılacağını belirtmesi de aynı gayeye matuftur.²⁶⁸ Ona göre rihlenin yalnızca iki amacı bulunmaktadır ve bunlar hâfizlarla görüşmek ile âlî isnad tahsilinden oluşmaktadır. Hatta bu iki amaç bir râvinin kendi bölgesinde elde edilebiliyorsa onun rihle yapmasına gerek yoktur.²⁶⁹

Bu alıntılarda da görüldüğü üzere ilk defa II./VIII. yüzyılın sonları ile III./IX. asrın başlarında âlî isnad gayesiyle yapılan rihleler hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ardından Râmezhürmüzî ile Hatîb el-Bağdâdî'nin rihlelere dair açıklamaları ise bu maksatla yapılan ilmî yolculukların III./IX. asrın sonlarından itibaren arttığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle âlî isnad talebinin rihle yapma sebeplerinden biri olduğu, II./VIII. asrın sonlarından itibaren bu amaçla ilmî yolculukların görülebileceği ve III./IX. yüzyılın sonları ile IV./X. asırda âlî isnad gayesiyle rihlelerin arttığı belirtilebilir.²⁷⁰ Özellikle III./IX. asrın ortalarından itibaren âlî isnad-rihle arasında artan ilişki râvi tercemelerine de yansımış, örneğin Ebû Avâne'nin (ö. 316/929)²⁷¹ biyografisinde âlî isnad maksadıyla ilmî yolculuk yaptığına

²⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle**, 19 (muhakkikin mukaddimesi); Ebnaî, **eş-Şeze'l-feyyâh**, 280-1; Irâkî, **et-Takyîd ve'l-îzâh**, 216; Bikâî, **en-Nüketü'l-vefiyye**, II, 359.

²⁶⁵ Hâkim âlî isnad amacıyla rihle yapmayı sahâbe neslinden başlatırken Hatîb el-Bağdâdî, Hz. Peygamber'i görmek için yola çıkıp ona ulaşamayan muhadramları bile bu kategoride değerlendirmiştir. Bkz. Hâkim en-Nîsâbûrî, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 119; Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle**, 114-5.

²⁶⁶ Râmezhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 206-15.

²⁶⁷ Râmezhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 206.

²⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 33.

²⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 378.

²⁷⁰ Konuyla ilgili daha detaylı değerlendirmeler ve örnekler tarihî süreç içerisinde inceleneceğinden burada konuya kısaca temas edilmiştir.

²⁷¹ İbn Kesîr, **Tabakâtü'l-fukahâi'sh-Şâfiyyîn**, I, 235-6.

özel olarak dikkat çekilmiştir. Yine kendisine rihle yapılan âlî isnad sahibi râvilerden Ali b. Muhammed et-Tenâfisî (ö. 233/848),²⁷² Kuteybe b. Saîd,²⁷³ Hişâm b. Ammâr,²⁷⁴ Hasan b. Süfyân,²⁷⁵ Ebû Halîfe²⁷⁶ ile Gıtrîfî (ö. 377/987) gibi isimlerin âlî isnad için rihleye çıktığı ifade edilmektedir.²⁷⁷

Müteahhir dönemdeki âlimlerin rihle-âlî isnad ilişkisini kurmaya devam ettikleri, rihleyi canlı tutmak için âlî isnad amacını daha güçlü bir şekilde vurguladıkları görülmektedir. Söz gelimi İbnü'l-Kayserânî, âlimlerin nâzil isnadla yetinirlerse rihle yapmayacaklarını belirtmiş,²⁷⁸ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr de âlî isnad elde etme düşüncesini rihlenin dört gayesinden biri olarak zikretmiştir.²⁷⁹ İbnü's-Salâh bir öğrencinin kendi beldesindeki âlî isnadları öğrendikten sonra rihle yapması gerektiğini anlatırken,²⁸⁰ Alâî daha genel bir değerlendirmede bulunarak görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

“Şüphe yok ki kadîm ve müteahhir ulemânın rihledeki amacı, âlî isnad talebidir. Bunlar rihle yaptıkları hocalardan nâzil isnadlar da duymuşlardır. Bu, bilinen bir durumdur. Âlî isnadı önde tutma, isnadı hatalardan sâlim kılmaya yöneliktir. Bu durum da âlînin tercihi için yeterli bir sebeptir.”²⁸¹

Rihlenin âlî isnad elde etmek amacıyla yapıldığını belirlemek için iki şart ileri sürülebilir. Birincisi; kişinin bir rivayeti daha önce uzun bir isnadla elde etmesine rağmen aynı hadise daha az râviyle ulaşma isteğidir. Bu râvi hadisi ilk defa semâ etmek için değil, zaten bildiği bir rivayetin isnadını kısaltma düşüncesiyle yola çıkmış olur. İkincisi ise elindeki rivayetin sıhhatinden ya da râvilerin sikalığında emin olmasıdır. Aksi takdirde rihlenin hadisin sıhhatini teyit ya da râvilerin cerh/ta'dîl durumunu tespit gayesiyle yapılması mümkündür. Bunun dışında râvinin bizzat âlî isnad gayesiyle rihleye çıktığını belirtmesi de konuya açık bir delil sunacaktır. Rihle-âlî isnad ilişkisini

²⁷² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 460.

²⁷³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 20; Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkadir Arnaut, Mahmûd Arnaut, 10 c., Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1986, III, 182.

²⁷⁴ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 303; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 425.

²⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 158.

²⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 8.

²⁷⁷ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, VIII, 443.

²⁷⁸ İbnü'l-Kayserânî, *Mes'etü'l-ulûv ve'n-nüzûl*, 54.

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *Câmiü'l-usûl*, I, 40.

²⁸⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 246.

²⁸¹ Alâî, *Bugyetü'l-mültemes*, 45.

genellemekten ziyade söz konusu iki şartı dikkate alarak dönemlere göre incelemek daha doğru olacağı için bir sonraki bölümde bu konuya tekrar dönülecektir.²⁸²

Âlî isnad elde etme yolları genel anlamda değerlendirildiğinde âlî isnad sahibi olmak isteyen hadis taliplerinin erken yaşta ilme başlayıp bölgelerinin muammer ya da âlî isnad sahibi isimlerine yöneldikleri söylenebilir. Yaşadıkları yerdeki ilme ulaştıktan sonra ise âlî isnadlar elde edebilecekleri kişilere rihle yapmışlardır. Bu öğrencilerin “âlî isnad sahibi” şeklinde nitelenmesi için ise uzun bir ömür sürmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla âlî isnad sahibi bir muhaddis sayılabilmek için erken yaşta semâ ve uzun yaşamanın en önemli iki şart kabul edilebileceği, ardından erken yaşta yapılan rihlelerin de âlî isnad alımına katkı sağladığı ifade edilebilir. Ayrıca erken yaşta semâ, muammerûna yönelim ile âlî isnad amaçlı rihlelerin II./VIII. asrın ortaları ile III./IX. yüzyıla denk gelmesi bir tesadüf değil, âlî isnada yönelimin bir sonucu olmalıdır.

B. Âlî İsnada Giden Sahte Yollar

Âlî isnadlar nâzillere göre daha nadir bulunduğu için râvilerin bu tür rivayetlere ulaşmaları her zaman mümkün olmamıştır. Bu sebeple âlî isnad elde etmek isteyenlerin bazen farklı yollara başvurdıkları görülmüştür. Bazıları şartlar uygunsa nâzil bir isnadı tedlîs yaparak âlî hale getirmiş, kimileri de uzun yaşadığını söyleyerek normal şartlarda görüşmesi mümkün olmayan şahıslardan hadis aldıklarını iddia etmişlerdir. Bu vesileyle hadis usûlünde birçok yönleriyle ele alınan tedlîs ve mevzû hadis meselelerinin âlî isnada bakan yönü ortaya konmaya çalışılacaktır. Burada tedlîs ile mevzû rivayetlerin bir tutulmadığı ancak her iki durumda da rivayetlerin isnadları gerçek anlamda âlî olmadığından söz konusu iki meselenin birlikte değerlendirildiği ifade edilmelidir. Ayrıca “sahte yollar” tabirinin özel bir kullanım olmadığı, râviler söz konusu yöntemlerle gerçek bir âlî isnad nakletmedikleri için bu ifadenin başlığa taşındığı belirtilmelidir.

²⁸² Âlî isnad amacıyla yapılan rihlelerin diğerlerinden nasıl ayırt edileceği “Âlî İsnad Arayışını Tespit” başlığında daha detaylı bir şekilde incelenecektir.

1. Tedlîs

Bir râvinin görüşmediği ya da görüştüğü ve başka hadisler semâ ettiği halde dinlemediği bir rivayeti hocasından almış izlenimi vererek ihtimalli lafızlarla aktarması anlamına gelen tedlîs²⁸³ bazı râviler tarafından âlî isnad elde etmek için kullanılmıştır.²⁸⁴ Nitekim Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'de fakihleri ve bir grup ehl-i hadîsi de referans gösterip²⁸⁵ tedlîsin âlî isnad elde etmek gayesiyle yapıldığını vurgulayarak bu ilişkiye dikkat çekmiştir.²⁸⁶ İbn Dakîkul'îd âlî isnad ile tedlîs arasındaki bağlantıyı müteahhir muhaddislerle ilişkilendirmiş,²⁸⁷ İbn Hacer ise konuyu tedlîsü't-tesviye bağlamında açıklamıştır.²⁸⁸

Bu konu, Ehl-i hadîsle farklı bakış açılarına sahip olan Ehl-i re'y âlimlerinin de gündemindedir. Mesela hanefî usûlcülerden Cessâs (ö. 370/981), "*Müdelîs, senedi âlî isnadla süslemek gibi amaçları için semâ ettiği râviyi düşüren kişidir. Bu kimseler sika râvilerden tedlîs yapar*"²⁸⁹ demektedir. Benzer şekilde Serahsî de (ö. 482/1090?) tedlîsin âlî isnad elde etme kastıyla yapıldığını belirterek bu kişilerin uzun bir isnaddan râviyi düşürmek suretiyle dinleyenlerin gözünde prestij kazandığını ileri sürmektedir.²⁹⁰ Bu noktada müdelîs râvilerin tedlîs çeşitleri içinde²⁹¹ öncelikle

²⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, **Ulûmü'l-hadîs**, 73-6; Irâkî, **et-Takyîd ve'l-îzâh**, 78-82; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh**, thk. Rebi' b. Hadi Umeyr, 2 c., Medine, el-Camiatü'l-İslamiyye, 1984/1404, II, 614-51.

²⁸⁴ Tedlîs konusunda çağdaş araştırmacılardan Dümeynî 23, Cezâirî 13 ve Veysel Özdemir 12 sebep saymışlardır ve bunlardan biri de âlî isnad elde etme arzusudur. Bkz. Misfir b. Garamullah ed-Dümeynî, **et-Tedlîs fi'l-hadîs**, y.y., 1992/1412, s. 87; Salih b. Saîd Avamar el-Cezâirî, **et-Tedlîs: ve ahkâmuhu ve âsâruhü'n-nakdiyye**, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2002/1422, s. 90-1; Veysel Özdemir, **Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl**, Ankara, İlâhiyât Yay., 2014, s. 58-60.

²⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, II, 151. Hatîb el-Bağdâdî konuyu rivayetin ittisal şartları bağlamında da incelemiş ve "an" lafzı kullanıldığında rivayetin sahih kabul edilmesi için "râvinin âlî isnad isteğiyle tedlîse cevaz vermemesi" gerektiğini kaydetmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, II, 53-4.

²⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, II, 145.

²⁸⁷ İbn Dakîkul'îd, **el-İktirâh**, 218.

²⁸⁸ İbn Hacer, **en-Nüket**, II, 621.

²⁸⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, **el-Füsûl fi'l-usûl**, thk. Acîl Câsim en-Neşmî, 4 c., 2. bs., Kuveyt, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994/1414, III, 190.

²⁹⁰ Ebû Bekir Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efganî, 2 c., Beyrut, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993/1414, I, 380.

²⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî ve İbnü's-Salâh tedlîsi iki ana başlıkta incelemişler ve tedlîsü't-tesviye'yi tedlîsü'l-isnad'ın içerisinde değerlendirmişlerdir. Hâkim ise tedlîs çeşitlerine göre değil, müdelîslere bakarak bir ayrıma girmiştir. Irakî ise "tedlîsü'l-isnâd", "tedlîsü's-şüyûh" ve "tedlîsü't-tesviye" olmak üzere konuyu üç kısımda incelemiştir. Ayrıntılı bilgi için Hâkim, **en-Nisâbü'rî**, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 354-75; İbnü's-Salâh, **Ulûmü'l-hadîs**, 73; Irâkî, **et-Takyîd ve'l-îzâh**, 78.

tedlîsü'l-isnâd²⁹² vasıtasıyla isnadları kısalttıkları belirtilmelidir. Yine de her isnad tedlîsinin amacı âlî isnad elde etmek olmadığı için konuya dair örnekler ileride ayrıca incelenecektir.

Şüyûh tedlîsinde isnaddan râvi düşürme söz konusu olmadığı için âlî isnadla ilişkisinin bulunmadığı ileri sürülebilirse de bazı âlimlerin “*isnada âlî izlenimi vermek için hocasını bilinmeyen bir ismi, künyesi ya da vasfıyla zikretmek şeklinde yapılır*” diyerek konunun âlî isnadla ilgisini kurdukları görülür.²⁹³ Ne var ki bu âlimler konu hakkında herhangi bir örnek zikretmemişlerdir. İlel ve diğer kaynaklarda şüyûh tedlîsinin âlî isnad elde etmek için yapıldığına dair pek bir örnek bulunmadığını belirtmek gerekir. Zaten râvi şüyûh tedlîsi yaparken isnaddan birisini düşürmemiş ve aslında kısaltmamıştır. Burada vurgu yapılan husus ise müdellisin hadis naklettiği hocasının genç olup, ona yaşlı biri izlenimi vererek isnadın âlî olduğu vehmini uyandırması olabilir. Ancak bu durumun örneklerine oldukça nadir rastlanmıştır.²⁹⁴

Genelde hocaları arasındaki zayıf ve metrûk râvileri düşürmek şeklinde yapılan tesviye tedlîsinde²⁹⁵ ilk amaç sağlam görünen bir isnad elde etmekse de İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) “tesviye tedlîsinin” sadece zayıf değil sika râvi düşürerek de yapılabileceğini belirtmesi bu tedlîs çeşidiyle âlî isnad arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir.²⁹⁶ Nitekim İbn Hacer bu durumu, “*Râvi bir hocasından hadis semâ etmiştir, bu hoca da birinden o da başkasından semâ etmiştir. İhtimalli sîga kullanılarak vasıtalardan biri düşürülür. Isnad gerçekte nâzil olduğu halde, âlî hale gelir*”²⁹⁷ şeklinde âlî isnad ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Her ne kadar İbn Abdülber ve İbn Hacer konunun âlî isnadla ilgisine dikkat çekse de bir örnek dışında misal verilememesi nadir görülen bir meselenin gündeme getirildiğini düşündürmektedir. Bu

²⁹² Tedlîsü'l-isnâd, râvinin görüştüğü hocasından semâ etmediği bir hadisi işitmiş gibi nakletmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 73-6; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, 78-83.

²⁹³ Ahmed b. İsmail b. Osman b. Muhammed el-Kûrânî, *el-Kevserü'l-cârî ilâ riyâzi ehâdîsü'l-Buhârî*, thk. Ahmed İzzü İnâye, 11 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2008/1429, III, 387.

²⁹⁴ Konuyla ilgili bir misal için bkz. Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsûbî, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi'l-Mâlik*, thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî, 8 c., 2. bs., Rabat, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'l-İslâmiyye, 1983/1403, I, 47-8; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 371.

²⁹⁵ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, 78.

²⁹⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 621.

²⁹⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 621.

durum İbn Hacer'in, "Bu yüzden [tesviye tedlîsi] zayıfa hasredilemez"²⁹⁸ ifadelerinden de anlaşılabilir. Nitekim çağdaş ilim adamlarından İbrahim el-Lâhim de *"Düşürülen kişi sika ise amaç âlî isnad talebidir. Eğer düşürülen kişi zayıfsa -ki çoğunluğu böyledir- amaç isnadı güçlendirmektir"* diyerek²⁹⁹ hem tesviye tedlîsi ile âlî isnad arasındaki farka hem de bu gayeyle yapılan tedlîsin azlığına işaret eder.

Neticede "âlî isnad vehmini uyandırma" gayreti ile yapılan tedlîslerin daha çok isnad tedlîsi ile alâkalı olduğu, bununla birlikte şüyûh ve tesviye tedlîsinde de âlî isnad çabasının nadir örneklerinin bulunabileceği ifade edilmelidir. Bunun yanı sıra âlî isnad düşüncesinin daha çok sikalardan yapılan tedlîsle ilişkili olduğu ve tedlîsin çoğunluğunun da zayıflardan rivayette gerçekleştiği düşünülürse âlî isnadın tedlîs hususunda çok etkili bir sebep olmadığı anlaşılacaktır. Bu noktada kaynaklarda görülen bazı örnekler çerçevesinde tedlîs ile âlî isnad ilişkisini göstermek yukarıda söylenenlerin doğruluğunu test etmeye imkân verecektir. Ayrıca âlî isnad gayesinin tedlîsin başlangıcıyla birlikte mi ortaya çıktığı yoksa bunun daha sonraki tedlîslerde mi müşahade edildiği örnekler üzerinden tespit edilecektir.

Bazı âlimlerin tedlîsin tâbiûn nesli ile başladığını iddia etmelerine rağmen,³⁰⁰ diğerleri, tâbiûnun isnadı güzelleştirme amaçları bulunmadığından müdellis sayılamayacaklarını kaydetmişlerdir. Nitekim Cessâs'ın "âlî isnad ile tezeyyün" amaçları bulunmayan tâbiûnun müdellis kabul edilemeyeceğini vurgulaması bu amaca matuftur.³⁰¹ Benzer şekilde Serahsî de, rivayetin Hz. Peygamber'den geldiğini vurgulama gayesiyle isnadı kısaltan tâbiûnun müdellis sayılamayacağını not etmiştir.³⁰² Bu âlimlerin ifadeleri genelde doğru olmasına rağmen küçük tâbiûn neslinde az da olsa bizatihi âlî isnad maksadıyla tedlîs yaptığı belirtilenler

²⁹⁸ İbn Hacer, **en-Nüket**, II, 621.

²⁹⁹ İbrahim b. Abdullah Lâhim, **el-İttisal ve'l-inkita'**, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd 2005/1426, s. 272.

³⁰⁰ Sahâbe irsalini "tedlîs" şeklinde isimlendirenler bulunsu da genelde ikisi ayrı kavramlar kabul edildiğinden irsal ile ilgili örnekler konu dışı tutulmuşlar. İrsal ve tedlîsin arasındaki bağlantı üzerine tartışmalar için bkz. Şerif Hâtim b. Ârif el-Avnî, **el-Mürselü'l-hafî ve alâkâtuhu bi't-tedlîs: dirâse nazariyye ve tatbikiyye alâ merviyâtî'l-Hasan el-Basrî**, 4 c., Riyad, Dârü'l-Hicre, 1997/1418.

³⁰¹ Cessâs, **el-Füsûl fi'l-usûl**, III, 189.

³⁰² Serahsî, **Usûlü's-Serahsî**, I, 380.

bulunmaktadır. Bunlar arasında en dikkat çekici örnek olan Ebû Sa'd el-Bakkâl³⁰³ (ö. ~148/765) hakkında İbnü'l-Mübârek şöyle demektedir:

“Şerîk b. Abdullah en-Nehâî'ye; “Ebû Sa'd el-Bakkâl'ı tanıyor musun?” diye sordum o da; “Ben onu isnadı âlî yapmasıyla biliyorum. Ben ona ‘Abdülkerim el-Cezerî → Ziyâd b. Ebî Meryem → Abdullah b. Ma'kil → Abdullah b. Mes'ûd → Resûlullah' kanalıyla “Pişman olmak tevbedir.” hadisini rivayet ettim. O; beni, Abdülkerim'i ve Ziyâd b. Ebî Meryem'i zikretmeyip hadisi ‘Abdullah b. Ma'kil → Abdullah b. Mes'ûd → Nebî' kanalıyla rivayet etti” dedi.”³⁰⁴

Bu diyalog tâbiûn neslinde âlî isnad amacıyla tedlîs yapıldığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Şerîk b. Abdullah'ın (ö. 177/794) sika râvi düşürülerek yapılan bir tedlîsi “*isnadı âlî yapardı*” şeklinde değerlendirmesi tedlîsin âlî isnad maksadına işaret etmektedir.

Tâbiûn neslinde âlî isnad gayesiyle tedlîs yaptığı söylenebilecek diğer bir isim ise Humeyd et-Tavîl'dir (ö. 143/760). O, Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) ya da Katâdeden (ö. 117/735) işittiği rivayetleri doğrudan Enes b. Mâlik'ten nakletmek suretiyle tedlîs yapmıştır.³⁰⁵ Kendisinden büyük olan bu sika muhaddisleri³⁰⁶ düşürmesini âlî isnad isteği ile açıklamak mümkündür. Sonuçta bir iki örnek de olsa tâbiûn neslinde âlî isnad düşüncesiyle tedlîsin yapıldığı anlaşılmakta fakat bunun yaygın bir durum olmadığı görülmektedir. Burada âlî isnad maksadı güdenlerin II./VIII. asrın ilk yarısına kadar yaşadıklarına ve tâbiûn neslinin küçükleri olduklarına dikkat edilmelidir.

³⁰³ İsmi Saîd b. el-Merzübân'dır, tâbiûndandır, İbn Hacer onu 5. tabakadan saymıştır. Ölüm tarihi kesin değildir. Zehebî onu 141-150 yıllarında vefat edenler arasında zikretmiştir. Moğultay b. Kılıç ise A'meş ile aynı sene öldüğünün nakledildiğini aktarmaktadır. Bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, III, 1020; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, V, 346; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 241.

³⁰⁴ Burada Ebû Sa'd el-Bakkâl çok râvi atlamış gözükse de konu bir tedlîs örneğidir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî'de söz konusu örneği müdellislerden bahsettiği kısımda incelemiştir. İlgili nakil için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 148-9; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 53-4; Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî b. Abdullah el-Alâî, *Câmiü't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1986/1407, s. 112; Ebû Zür'a Velîyüddîn Ahmed b. Abdürrahim İbnü'l-İrâkî, *Kitâbü'l-müde'llisîn*, thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Nâfiz Hüseyin Hammâd, Mansure, Dârü'l-Vefa, 1995/1415, s. 107-8; Ebû'l-Vefa Burhaneddin İbrahim b. Muhammed Sibt İbnü'l-Acemî, *et-Tebyînu li-esmâi'l-müde'llisîn*, thk. Yahyâ Şefîk, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986/1406, s. 64; Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *Esmâü'l-müde'llisîn*, thk. Mahmûd Muhammed Mahmûd Nassar, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1992/1412, s. 111; Abdülmâcid el-Gavrî, *et-Tedlîs ve'l-müde'llisîn*, Dımaşk, Dâru İbn Kesîr, 2009/1430, s. 27; Dümeynî, *et-Tedlîs fî'l-hadîs*, 88, 100-1.

³⁰⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü's-sikât*, 9 c., Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973/1393, IV, 148; Cezâirî, *et-Tedlîs*, 146.

³⁰⁶ İbn Hacer, Humeyd et-Tavîl'i 5. tabakada zikrederken, Sâbit el-Bünânî ve Katâde'nin 4. tabaka olduğunu kaydetmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 181, 132, 453.

Tebeu't-tâbiîn neslinde âlî isnad düşüncesiyle tedlîs yapanların sayısı daha fazladır. Burada ilk olarak Bakıyye b. Velîd'in (ö. 197/812) âlî isnad gayesiyle tedlîs yaptığı tabakat kaynaklarında kaydedilmişse de araştırmalarımızda bunun bir örneğine rastlanmamıştır.³⁰⁷ Ayrıca Bakıyye'nin tedlîsinin genelde zayıf râvilerden olduğu³⁰⁸ ve bu nedenle âlî isnad kaygısının bulunmayabileceği ifade edilmelidir.

Tebeu't-tâbiîn nesli içerisinde âlî isnad sebebiyle en çok tedlîse başvuran kişi Süfyân b. Uyeyne'dir. Yalnızca sika râvileri düşürmekle tedlîs yapan Süfyân'ın³⁰⁹ “tedlîsi âlî isnad için” yaptığı ifade edilen örnek şöyledir:

Humeydî, “Süfyân b. Uyeyne → Zâide [b. Kudâme] → Abdülmelik b. Umeyr → Rebîî → Huzeyfe → Nebî” isnadıyla “Benden sonra o ikisine [Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer] uyun” hadisini rivayet etti. Humeydî [naklettiği bu hadis hakkında] şöyle söyledi; “Süfyân bu hadisi hac zamanında Abdülmelik b. Umeyr'den [ö. 136/754] rivayet etti. Zâide'yi [ö. 161/777] söylemedi. Sonra dedi ki; “Ben onu Abdülmelik'ten almadım. Bize bu hadisi Zâide, Abdülmelik'ten rivayet etti. Eğer onlara Zâide'den nakletseydim onlar bu hadisi benden almayacaklardı. Bu hadis Şeyhaynın [Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer] fazileti hakkındadır. [O yüzden hadisi dinlemelerini istedim]”³¹⁰

Görüldüğü üzere Süfyân b. Uyeyne hac zamanını fırsat bilip Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in faziletine dair bir hadisi öğrenciler arasında yaymak istemiş, nâzil isnada ilgi göstermeyecekleri için Zâide'yi isnaddan düşürüp doğrudan Abdülmelik'ten rivayet etmiş, bu şekilde isnadın âlî olduğu izlenimini vermek istemiştir. Nitekim İbrahim el-Lâhim de bu hususa dikkat çekerek rivayet hakkında şu açıklamalarda bulunur:

“Burada Süfyân, Zâide'den hadisi rivayet etseydi bir derece daha nâzil olacak ve bu rivayet talep edilmeyecekti. Abdülmelik b. Umeyr'den tedlîs yapınca, Abdülmelik onun yaşlı hocalarından olduğu için öğrenciler hadise ilgi gösterdiler. Süfyân da

³⁰⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân**, XIII, 277.

³⁰⁸ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, **Tabakâtü'l-müdebbisîn**, thk. Âsım b. Abdullah Karyuti, Zerka, Mektebetü'l-Menar, 1983, s. 49.

³⁰⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, **Suâlâtü'l-Hâkim en-Nisâbü'rî li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl**, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1984/1404, s. 175; Dümeynî, **et-Tedlîs fi'l-hadîs**, 87.

³¹⁰ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebû Hâtim er-Râzî, **Kitâbü'l-ilel**, işraf ve inaye Said b. Abdullah el-Humeyyid, Halid b. Abdurrahman el-Cüreysi, 7 c., Riyad, 2006/1427, VI, 435-6; Lâhim, **el-İttisal ve'l-inkutâ**, 240; Hadis için bkz. Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr b. İsa el-Humeydî, **el-Müsned**, thk. Habîburrahman A'zamî, 2 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1962/1381, I, 409, hn: 449; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXVIII, 280, hn: 23245; Tirmizî, “Menâkıb”, 35, hn: 3662.

Şeyhayn'ın faziletine dair bu rivayeti yaymak istiyordu. Bu sebeple tedlîs yaptı. Zâide sikadır, onun düşmesi rivayete bir zarar vermez.”³¹¹

Aktarılan bu örnek Süfyân'ın âlî isnad amacıyla tedlîs yaptığını açıkça gösterdiği gibi öğrencilerinin de âlî isnadlara ilgisini ortaya koymaktadır. Süfyân'ın sika râvileri düşürdüğü başka hadisleri de tespit etmek mümkündür.³¹² Bu hususta onun isnaddan üç sika râviyi düşürdüğü bir tedlîse bakılabilir:

İbn Uyeyne, “Amr b. Dînâr → Hasan b. Muhammed b. Ali...” kanalıyla hadis nakletti. Ona bir adam dedi ki: “Ey Ebû Muhammed, Amr b. Dînâr'dan mı semâ ettin” [Süfyân] dedi ki; “Bırak onu, ifsat etme” [Bu kişi tekrar]; “Ey Ebû Muhammed, Amr b. Dînâr'dan mı semâ ettin?” diye sorunca [İbn Uyeyne]: “Yazık sana ifsat etme. İbn Cüreyc, Amr b. Dînâr'dan” dedi. [Bu kişi tekrar]: “Ey Ebû Muhammed, İbn Cüreyc'ten mi semâ ettin?” deyince [Süfyân], “Yazık sana, ne kadar ifsat ettin. Ebû Âsım Dahhâk b. Mahled, İbn Cüreyc'ten [rivayet etti]” dedi. [Aynı kişi yine], Ey Ebû Muhammed, Ebû Âsım'dan mı semâ ettin?” diye sorunca Süfyân, “Yazık sana, ne kadar ifsat ettin. Bana Ali b. Medînî, “Dahhâk b. Mahled → İbn Cüreyc → Amr b. Dînâr” isnadıyla rivayet etti” dedi. Sonra İbn Uyeyne dedi ki, “Beni Ali b. Medînî konusunda kınayabilirsiniz. Benim ondan öğrendiğim hadisler, onun benden öğrendiklerinden çoktur.”³¹³

Yukarıdaki örnekte Süfyân, öğrencisi Ali b. Medînî'nin de dâhil olduğu üç sika râviyi düşürmektedir. Ali b. Medînî'yi küçükten rivayet etmeme gayesiyle gizlediği düşünülebilirse de hocalarından olan diğer iki sika râvi (Ebû Âsım ve İbn Cüreyc) Süfyân'ın âlî isnad ile nakletme çabasını göstermektedir. Süfyân'ın âlî isnad maksadıyla yaptığı tedlîse verilen meşhur misallerden bir diğerinde de Süfyân b. Uyeyne aslında “*Abdürrezzâk* (ö. 211/826-7) → *Ma'mer* → *Zührî*” kanalıyla işittiği bir hadisi doğrudan Zührî'den naklederek tedlîs yapmaktadır.³¹⁴ Bu tedlîste de hem kendinden küçük kişiden rivayeti gizlediği hem de âlî isnadla rivayeti amaçladığı

³¹¹ Lâhim, *el-İttisal ve'l-inkita'*, 240.

³¹² Çeşitli örnekler için bkz. Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, II, 220; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-ilel*, I, 187; II, 257; III, 257-8; İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhü'l-kebîr*, I, 276; Lâhim, *el-İttisal ve'l-inkita'*, 240-1.

³¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 148; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, I, 230; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, III, 241; Cezâirî, *et-Tedlîs*, 91; Dümeynî, *et-Tedlîs fi'l-hadîs*, 268; Gavrî, *et-Tedlîs ve'l-müdelîsîn*, 33; Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 59, 64.

³¹⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, 357-8; İbnü'l-Esîr, *Câmiü'l-usûl*, I, 169; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 74; Irâkî, *et-Tebîr ve't-tezkire*, I, 181; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, I, 226. Ahmed b. Hanbel'den nakledilen Süfyân b. Uyeyne'nin Ma'mer ve Abdürrezzâk b. Hemâm'ı düşürdüğü başka bir örnek için bkz. Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah İbn Abdülber en-Nemerî, “Mukaddimetü't-Temhîd”, *Hamsü Resâil fi Ulûmi'l-hadîs*, haz. Abdülfettâh Ebû Gudde, 2. bs., Beyrut, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010/1431, s. 97. Yine Süfyân'ın Zührî'den tedlîsinin farklı bir örneği için bkz. İbn Abdülber, “Mukaddimetü't-Temhîd”, 97.

anlaşılmaktadır. Nitekim Abdürrezzâk kendisinden küçükse de İbn Uyeyne, Ma‘mer’den hadis nakletmektedir.³¹⁵ İbn Uyeyne hakkındaki bu tedlîs örnekleri onun devamlı âlî isnad isteğiyle tedlîs yaptığı izlenimini uyandırmamalıdır. Zira o, tedlîse başvurmasa da zaten birçok isnadı âlîdir ve tedlîse ihtiyacı yoktur. Bununla birlikte sika râvileri isnaddan düşürmesi, anılan zaman diliminde âlî isnad düşüncesiyle tedlîs yapılabildiğine işaret etmektedir.³¹⁶

Tedlîsü’t-tesviye vasıtasıyla âlî isnad elde etme amacına ise Hüseyim b. Beşîr’in rivayeti örnek olarak verilebilir. Bu örneği eserinde nakleden İbn Hacer durumu şöyle açıklar:

“Yahyâ b. Saîd’in [el-Ensârî] Zührî’den rivayeti yoktur. Yahyâ b. Saîd, Mâlik aracılığıyla Zührî’den nakleder. Hüseyim bu hadisleri nakledeceğinde Mâlik’i düşürür ve “Yahya b. Saîd → Zührî” kanalıyla rivayet eder. İbn Abdülber’in Temhid’de söylediğine göre tesviye tedlîsi sadece zayıf değil sika râvi düşürülerek de yapılır.”³¹⁷

Hüseyim b. Beşîr’in Mâlik gibi bir râviyi isnaddan düşürmesi isnadı kısaltma düşüncesiyle açıklanabilir. Nitekim İbn Hacer de yukarıdaki sözünü tedlîsin bu yönüne işaret etmiştir. Bununla birlikte tesviye tedlîsinin âlî isnad amacıyla yapıldığı başka bir örneğin tespit edilemediğini, bu durumun isnad tedlîsinden daha az olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Neticede tedlîsin birçok sebeplerinden birinin de muhataplarda âlî isnad düşüncesi uyandırmak olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte âlî isnad amacıyla yapılan tedlîslerin diğer maksatlara nazaran az olduğu görülmektedir. Tâbiûn neslinde Ebû Sa‘d el-Bakkâl ve Humeyd et-Tavîl ile etbâu’t-tâbiîn tabakasında Bakıyye b. Velid, Süfyân b. Uyeyne ve Hüseyim b. Beşîr’in bu gayeyle tedlîs yaptıkları söylenebilir.³¹⁸ Bu râviler içerisinde Ebû Sa‘d el-Bakkâl, İbn Uyeyne ve Hüseyim b.

³¹⁵ İbn Uyeyne’nin Ma‘mer’den hadis naklettiğine dair bkz. Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XII, 182. *Câmi’u hâdimi’l-harameyn* programındaki sayıma göre rivayet eserlerinde Süfyân’ın Ma‘mer’den mükerrerleriyle birlikte 83 nakli bulunmaktadır.

³¹⁶ Sika râvilerden yapılan tedlîs ve yalnızca sika râvileri düşüren İbn Uyeyne’nin tedlîsi muhaddisler arasında makbul görülmüştür. Bkz. İbn Abdülber, “Mukaddimetü’t-Temhîd”, 97; Irâkî, **et-Tebşira ve’t-tezkire**, I, 182; Sibt İbnü’l-Acemî, **et-Tebyînu li-esmâi’l-müdeşşîn**, 28.

³¹⁷ İbn Hacer, **en-Nüket**, II, 621.

³¹⁸ Çağdaş dönemde yayınlanan bir makalede söz konusu isimler dışında tebeu’t-tâbiîn neslinden Süfyân es-Sevrî’nin âlî isnad düşüncesiyle tedlîs yaptığı söylenmişse de bu durum örneklendirilememiştir. Bkz. Redmân, “Sünâiyyâtü’l-İmâm Süfyân es-Sevrî”, 530 vd.

Beşîr'in ise âlî isnad amacıyla tedlîs yaptıkları net bir şekilde belirlenmiştir. Ayrıca yapılan incelemelerde III./IX. asır ve sonrasına dair örnek tespit edilememiştir. Âlî isnad gayesiyle tedlîs yaptığı belirlenen isimlere başkalarının eklenmesi mümkünse de sayının fazla artmayacağı açıktır. Sonuçta âlî isnad arayışı ile tedlîs arasında bir ilişki varsa da pratikte buna tevessül eden şahısların fazla olmadığı söylenebilir.

2. İsnad Uydurma

Toplumda âlî isnadın revaç bulması, yalancı râviler için bir fırsata dönüşmüş ve bir kısmı çok uzun süre yaşadıklarını iddia ederek kısa isnadlarıyla insanların dikkatini çekmeye çalışmışlardır. Aslında bu kişilerin nakilleri mevzû sayıldığından herhangi bir değer ifade etmez,³¹⁹ ancak söz konusu nakillerin sırf âlî oldukları için muhaddisler arasında nasıl karşılandığı ve bazı râvilerin bunların cazibesine kapılıp kapılmadıkları meselesi önemlidir. Bu vesileyle hicrî ilk dört asırda uzun yaşadığını iddia eden isimler araştırılacak ve bu dönemde yazılan avâlîler içerisindeki rivayetleri incelenecektir. Böylece isnad uydurma ile âlî isnad arasındaki ilişkinin boyutları anlaşılabilir ve bu şahısların söz konusu dönemde ne kadar ilgi gördükleri tespit edilebilecektir. Böylelikle kendini sahâbe³²⁰ ya da tâbiûn³²¹ neslinden olarak tanıtan

³¹⁹ Konu hakkında bazı değerlendirmeler için bkz. Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu ulûmî'l-hadîs**, 124-6; İbnü'l-Kayserânî, **Mes'eletü'l-ulûv ve'n-nüzûl**, 58-60; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mizân**, VII, 45; Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl**, III, 357; Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 339. Süyûtî, **Tedribü'r-râvi**, II, 162; IV, 589; Münâvî, **el-Yevâkît ve'd-dürer**, II, 236.

³²⁰ Bunlar Yûsr b. Abdullah, Serbâtek el-Hindî ve Ca'fer b. Nestûr er-Rûmî olmak üzere üç kişidir. Bunlardan Yûsr b. Abdullah, Mısır'da 300 yaşında olduğunu iddia etmiştir. Ölüm tarihi hakkında bilgi verilmemektedir fakat İbn Asâkir'in ondan hadis naklettiği belirtildiğinden IV./X. asırda yaşadığı tahmin edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV, 143; Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl**, IV, 444-5. Serbâtek el-Hindî hakkında ise İbn Hacer 336 senesinde 894 yaşında öldüğünü istihza ile kaydetmektedir. Bu şahıs Resûlullah'ı (s.a.v.) gördüğünde 460 yaşında olduğunu iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahabe**, 6 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1989/1409, II, 415; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mizân**, IV, 19-21. Ca'fer b. Nestûr'un ise kesin ölüm tarihi bilinmemekle birlikte hakkında bilgi veren kaynaklar 300 senesinden sonra öldüğünü belirtmişlerdir. İbn Hacer onun 350 senesine kadar yaşadığını kaydettiğinden bu tarih esas alınmıştır. Kendisi hakkında fazla bilgi nakledilmeyen Ca'fer b. Nestûr ile ilgili İbn Hacer, onun yalanlarıyla meşgul olmamak için duaâ müelliflerinin ondan bahsetmediklerini belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl**, IV, 249; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 648; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mizân**, II, 478-9.

³²¹ Tâbiûndan olduğunu iddia edenler Yağnem b. Sâlim b. Kanber, Ya'lâ b. el-Eşdak el-Ukaylî, Ebü Hüdb, Musa b. Abdullah et-Tavîl, Ebu Hâlid es-Seka', Hirâş b. Abdullah, Dînâr b. Abdullah, Câbir b. Abdullah b. Câbir el-Ukaylî, Muzaffer b. Âsım el-İclî ile Ebü'd-Dünyâ el-Eşec olmak üzere 10 kişidir. Bu kişilerden Yağnem b. Sâlim uzun yaşadığı iddiasında değilse de Enes b. Mâlik adına

yalancılardan³²² 13 isim IV./X. asırda telif edilen³²³ 10 adet avâlî³²⁴ üzerinden incelenmiş ve ilgili şahısların bu eserlerde bulunup bulunmadıkları, varsa ne sıklıkta yer aldıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.³²⁵

hadis uydurduğu tabakat müellifleri tarafından aktarılmaktadır. Hatta ondan mevzû bir nüshasının olduğu belirtilmiştir. Ölüm tarihi çok net olmamakla birlikte Zehebî hicrî 190 senesine kadar yaşadığını kaydeder. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Adî, **el-Kâmil fi'd-duafâ**, IX, 178-81; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, IV, 1011; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, IV, 459; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, VIII, 543-5.

Ya'lâ b. Eşdak ise amcası Abdullah b. Cerrâd (ö.?) kanalıyla Nebî'den birçok münker hadis nakletmiştir. Amcası sahâbeden olmadığı halde onu sahâbî gibi gösterdiği söylenir fakat bu husus tartışmalıdır. Amcasının sahâbî olduğunu söyleyen âlimler de vardır. Zehebî, onun âlî rivayetlerinin hiçbir şey ifade etmediğini belirtir. 180 yılından sonraya kadar yaşadığı söylene de net ölüm tarihi bilinmemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Buhârî, **et-Târîhü'l-kebîr**, V, 35; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, IX, 303; İbn Adî, **el-Kâmil fi'd-duafâ**, IX, 184-6; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, IV, 1010-1; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, IV, 456-7; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VIII, 271-3; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 34-5.

Musa et-Tavîl ise hicrî 200'lü yıllarda Enes b. Mâlik'ten birçok münker rivayet nakletmiş ve Hz. Âişe'yi gördüğünü iddia etmiştir. Hicrî 200 senesinden sonra öldüğü kaydedilmiştir. Zehebî onun âlî isnadlarının kendisine ulaştığını ama bunların bir şey ifade etmediğini söyler. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Adî, **el-Kâmil fi'd-duafâ**, VIII, 69-70; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, V, 205; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, IV, 209-11; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, VIII, 206-8.

Ebû Hâlid, 209 senesinde İbn Ömer'i gördüğü ve Enes b. Mâlik'ten hadis semâ ettiği iddiasındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, XVI, 579-80; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, IV, 519; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, IX, 60.

Hicrî 220 senesinde Hirâş b. Abdullah ile karşılaştığını anlatan muhaddisler varsa da kesin ölüm tarihi bilinmemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Adî, **el-Kâmil fi'd-duafâ**, III, 531-6; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, I, 651; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, III, 355-6.

Câbir b. Abdullah el-Ukaylî'nin hicrî 250 senesinden sonra hadis rivayet ettiği belirtilmekte, vefat tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bişr b. Muaz el-Esedî isimli bir sahâbîden hadis naklettiğini iddia etmektedir ki bu isimde bir sahâbî bulunmamaktadır. İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, I, 225; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, I, 378; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 436; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, II, 405.

Muzaffer b. Âsım el-İclî ile Ebü'd-Dünyâ el-Eşec hakkında bilgi II. bölümde verilecektir. Bkz. "Hadis Tahammül Yaşının Küçülmesi" başlığı.

³²² Hadis usûlü eserlerinde bu iddiada bulunan isimler toplu bir şekilde sayılmıştır. Bkz. Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 127; İbnü'l-Kayserânî, **Mes'eletü'l-ulûv ve'n-nüzûl**, 60; Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 338; Süyûtî, **Tedribü'r-râvî**, IV, 589.

³²³ Avâlîler ileride temas edileceği üzere yerleşme döneminde telif edilmeye başlansa da yalnızca yaygınlaşma dönemindeki bu on avâlî günümüzde basılmıştır. Yazma ve günümüze ulaşamamış avâlîlerle birlikte ilk dört asırda daha fazla sayıda bu tür cüzlerin bulunduğu ifade edilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Avâlîler" başlığı.

³²⁴ Ebü'l-Kâsım el-Begavî Abdullah b. Muhammed b. Abdülazîz, **Müsnedu İbn Ca'd**, thk. Abdülmehdi b. Abdülkâdir b. Abdülhâdî, 2 c., Kuveyt, Mektebetü'l-Felah, 1985/1405; Ebû Amr es-Semerkandî, **el-Avâlî**; Ebû Bekir eş-Şâfiî, **el-Gaylâniyyât**; Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. Yahya el-Müzekkî, **el-Müzekkiyyât = el-Fevâidü'l-müntehabetü'l-garâibü'l-avâlî**, thc. Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2004/1425; Ebü's-Şeyh, **el-Avâlî**; Gıtrîfî, **Cüz'ü İbni'l-Gıtrîf**; El-Harbî, **el-Fevâidü'l-müntekâ**; İbn Ehî Mîmî, **Fevâidü İbn Ehî Mîmî**; Muhallîsî, **el-Muhallisiyyât**; Ebû Ahmed Hâkim el-Kebîr Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisâbü'rî, **Avâlî'l-İmam Mâlik**, thk. Muhammed eş-Şâzeli en-Neyfer, Beyrut, Dâru İbn Hazm; Tunus, Dâru Sahnûn, 2011/1432.

³²⁵ Benzer bir çalışma müteahhirûn dönem avâlîleri üzerinde yapılmıştır. Makalede elde edilen sonuçlarla burada tespit edilen veriler birbiriyle uyumaktadır. Bkz. Günaydın, "Muammerûn Âlî İsnad Kaynağı mıdır?", 106-7.

İncelediğimiz avâlîlere genel olarak bakıldığında bu eserlerde toplam 9329 hadisin yer aldığı, bunlar içerisinde de 9 isnadın yalancı muammerûndan geldiği görülmektedir. Ancak bu rivayetler yalnızca Muhallisî'nin (ö. 393/1003) *el-Muhallisiyyât* isimli âlî isnadları toplayan eseri ile İbn Ehî Mîmî'nin (ö. 390/1000) avâlîsinde yer almaktadır. İbn Ehî Mîmî'nin eserinde söz konusu sahte isnada sahip Ya'lâ b. Eşdak'ın (ö. 181-90/797-806) tek hadisi bulunmakta³²⁶ geri kalan 8 rivayetin tamamı Yağnem b. Sâlim b. Kanber (ö. ~190/805-6), Ya'lâ b. Eşdak ile Ebû Hüdbe'den nakille *el-Muhallisiyyât*'ta yer almaktadır.³²⁷

Muhallisî muhtemelen bu şahısların kezzâb olduklarını bilerek hadislerini eseri içerisine almış fakat konuyla ilgili bir açıklama yapmamıştır. Dolayısıyla o, mevzû olduğunu bildiği halde âlî isnad arzusuyla bu isimleri eserine almıştır. Bu durum söz konusu musanniflerin yaşadığı dönemde eleştiri konusu olmuştur. Muhtemelen, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin bahsettiği “*Ebû Hüdbe gibi kişilerin rivayetlerinden uzak kalamayan şeyhler*” sınıfına Muhallisî ve İbn Ehî Mîmî de dâhildir. Her ne kadar bu tür rivayetler incelediğimiz bütün avâlîler içinde sadece iki kitapta yer alsın ve bu iki kitaptaki rivayetler içinde oldukça az bir yekûn tutsa da yalan söyledikleri açık olan şahısların uydurma isnadlarını herhangi bir açıklama yapmaksızın nakletmek, ilgili dönemdeki âlî isnad elde etme çabalarının boyutlarını ortaya koymaktadır. Bu tür davranışlar, Hâkim ve İbnü'l-Kayserânî'nin âlî isnadın sahih olması gerektiği şeklindeki güçlü vurgusunu daha net anlamamıza imkân vermektedir.

Söz konusu kişilerin âlî isnad elde etmek amacıyla uzun hayat sürdüğünü iddia etmeleri bir vakıysa da bu durumun âlî isnad edebiyatının veya âlî isnadların genel yapısını oluşturmadığı belirtilmelidir. Bu tür şahısların varlığı Juynboll'ün (1935-2010) isnadı kısaltmak için uydurma şahsiyetler türetildiği ya da gerçek

³²⁶ Bu rivayet metruk kabul edildiği amcasından değil, meşhur şair sahâbî Nâbiga el-Câ'dî'den (ö. 65/685?) gelmektedir. Bkz. İbn Ehî Mîmî, **Fevâidü İbn Ehî Mîmî**, 178, hn: 356.

³²⁷ Eserde Yağnem b. Sâlim'in 4, Ebû Hüdbe ile Ya'lâ b. Eşdak'ın ise 2'şer nakilleri bulunmaktadır. Rivayetler için bkz. Muhallisî, **Muhallisiyyât**, II, 81, hn: 1069; III, 47, hn: 1978; IV, 18-9, 131, 138, hn: 2928, 2929, 3103, 3118; IV, 160, hn: 3162; IV, 168-9, hn: 3177.

kişilerin yaşının uzatıldığı iddialarını³²⁸ ilk bakışta doğrulasa da bu şahısların yalancı sayılarak reddedilmesi onun iddiasının aksine bu durumun genel bir kabul olmadığını göstermektedir. Zira muammerûn iddiasındaki bu şahısların rivayetleri pek dikkate alınmamış, avâlî türü eserlerde dahi nadiren görülmüştür. Hadis tarihinde söz konusu muammerûn iddiasındaki yalancı râvilerin âlî isnad açısından ne ifade ettikleri meselesi II. bölümde irdelenecektir.

C. Âlî İsnad Engelleri

Âlî isnad elde etmek isteyen muhaddislerin nâzil isnada sebebiyet verecek çeşitli hususlardan kaçınması gerekmektedir. Bir isnadın uzamasına neden olacak en temel iki husus ise râvinin akranından ya da kendinden küçük bir muhaddisten nakilde bulunmasıdır. Aslında ilim öğrenim sürecinde bir kişinin kendi arkadaşlarıyla öğrendiklerini müzakeresi, bilmediklerini birbirlerine aktarmaları ve yeri geldiğinde kendisinden küçükten de bir şeyler öğrenmesi ilmî ortamının canlılığını gösterir. Ancak bu durumlar isnadın uzamasına sebep olduğu için âlî isnadın oluşması önünde bir engel teşkil etmektedir.³²⁹

Bir isnadın her zaman tebeu't-tâbiîn → tâbiûn → sahâbe → Hz. Peygamber şeklinde olmayıp bazen tek bir tarikte aynı tabakadan 4-5 kişinin bulunduğu görülebilmektedir. Nitekim hadis naklinde râvilerin tüm rivayetlerini bir önceki tabakadan semâ etmedikleri bilinmektedir. Zira bazen belirli bir hadisi bir üst nesilden çeşitli sebepler vesilesiyle alamamışlardır.³³⁰ Ayrıca farklı nedenlerle arkadaşından ya da öğrencisinden hadis nakleden muhaddislerin isimleri bilinmektedir.³³¹ Burada

³²⁸ İddia için bkz. Gualtherus Hendrik Albert Juynboll, **Oryantalistik Hadis Araştırmaları**, der. ve çev. Mustafa Ertürk, Ankara, Ankara Okulu, 2020, s. 155-82; Gualtherus Hendrik Albert Juynboll, **İsnad Analiz Yöntemleri**, der. ve çev. Salih Özer, Ankara Okulu, Ankara 2005, s. 99-136. Goldziher'in benzer bir değerlendirmesi için bkz. Ignaz Goldziher, **İslam Kültürü Araştırmaları 2**, çev. Mehmed Said Hatiboğlu, Cihad Tunç, Ankara, OTTO Yay., 2019, s. 235.

³²⁹ Akran rivayeti nâzil isnadın oluşma sebepleri içerisinde de ele alınmıştır. Bkz. Sa'd Mahmud Hüseyin, "el-İsnâdü'l-nâzil ve esbâbu rivâyetihî", 64.

³³⁰ Süfyân es-Sevrî'nin Zührî'ye kızarak onun hadislerini Ma'mer'den semâ etmesi konuya örnek bağlamında zikredilebilir. Bkz. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, I, 76; Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 230.

³³¹ Mesela Ahmed b. Hanbel sika olduğunu göstermek için akranından hadis nakletmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Kitâbü'l-ilel**, I, 238. Yine Buhârî'nin öğrencisi Tirmizî'den hadis semâi onu yüceltme gayesine matuf düşünülebilir. Bkz. Tirmizî, "Tefsîrû'l-Kur'ân", 59, hn: 3303; Tirmizî, "Menâkıb", 76, hn: 3727.

meselenin âlî isnadla olan temel irtibatı, akrandan rivayetin varlığı ya da yokluğu meselesi değil, miktardır. Zira türlü nedenlerle muhaddislerin akranlarından veya küçüklerinden rivayet ettikleri hadislerin sayısı oldukça azdır. Nitekim Ebû Zür'a er-Râzî'nin de (ö. 264/878) ifade ettiği gibi âlî isnad sahibi olmak isteyen bir kişinin, görüştüğü hocasının rivayetlerini başkası vasıtasıyla ondan nakletmesi nâzil isnada sebebiyet vereceğinden söz konusu öğrenciye çok ağır gelecektir.³³²

Akran rivayetinin âlî isnada engel olduğu dikkate alındığında bunun bir yansıması olarak âlî isnad düşüncesi yerleştikçe akran rivayetinin azalması beklenir. Yani akran rivayetinin belli bir dönemden sonra azaldığını tespit etmek, artık toplumda âlî isnad fikrinin olgunlaştığını doğrulayacaktır. Aslında bu konuyla ilgili aşağıda örnekleri verilen bazı modern çalışmalar akran rivayetinin sonraki nesillerde bir azalma gösterdiğini ifade etse de râviler üzerinde yapılacak inceleme ile akran rivayetinin artma/azalması irdelenecektir.

Bununla birlikte hadis tahammül ve edâ süreçlerinde akran rivayeti kapsamında değerlendirilebilecek “kardeşlerin birbirinden naklinin” de görüldüğü belirtilmelidir. Muhaddislerin birbirlerini imtihan maksadıyla soracakları kadar nadir bir konu olan³³³ kardeşten hadis nakli için tâbiûn ve etbâu't-tâbiûn nesillerinde yoğunlaşmanın bulunduğu belirtilmiştir.³³⁴ Yine Şentürk'ün rivayet sistemine dair yaptığı çalışmasında 11. ve 12. tabakalarda akran rivayetinin en az görüldüğüne dair ifadeleri bu hususta tabakalar arasında farklılığın olabileceğine işaret etmektedir. Bu vesileyle farklı tabakalardan muhaddislerin hocaları ve onlardan kaç hadis naklettikleri, toplam rivayetleri ile hocalarının tamamına kıyasla incelenecek ve tabakalar arasında belirgin farkın bulunup bulunmadığı tespit edilecektir.

³³² Ebû Zür'a Ubeydullah b. Abdülkerim er-Râzî, **Suâlâtü'l-Berzeî = Kitabü'd-duafâ ve'l-kezzâbîn ve'l-metrûkîn min ashâbi'l-hadîs**, thk. Ebu Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, Kahire, el-Fârukü'l-Hadîse, 2009/1430, s. 492.

³³³ Bu hususta Sîrîn kardeşler arasında yapılan bir nakil örnek verilmektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, **Ulûmü'l-hadîs**, 312. Rivayet için bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan b. Abdurrahman Alevî, **el-Fevâidü'l-müntekâ ve'l-garâibü'l-hisân anî's-şüyûhi'l-Kûfî**, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987/1407, s. 77-8, hn: 36; Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Bezzâr el-Basrî, **el-Bahrü'z-zehhâr = Müsnedü'l-Bezzâr**, thk. Âdil b. Sa'd, 18 c., Medine, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2006/1427, XIII, 266, hn: 6804.

³³⁴ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* özelinde yapılan çalışma için bkz. Muhammed Enes Topgül, **İsnâdın Satır Araları**, İFAV Yay., İstanbul, 2018, s. 127.

Akran rivayetinin genel seyrini belirlemek için semâ yaşı ile muammerûn hakkında değerlendirme yaptığımız avâlîlerdeki toplam 35 rivayet içerisinden, İbn Hacer'in sistemine göre her tabakadan en çok rivayeti bulunan muhaddis seçilecektir. Bu muhaddislerin hocaları ve onlardan alınan nakiller *Câmi' u hâdimi' l-harameyn* programı yardımıyla tespit edilerek akran rivayetindeki değişim gözlemlenecektir. Söz konusu râvilerin hadis naklettikleri hocaları yine İbn Hacer'in tabaka sistemine göre sınıflandırılacak böylelikle râvinin rivayet ettiği kişiler arasında kaç akranının ya da kendisinden küçük hocanın bulunduğu ve bunlardan nakillerinin sayısı tespit edilecektir. Çalışmanın avâlîler içinden seçerek incelediğimiz râviler üzerinden yapılmasının nedeni ise araştırmada birliğin sağlanması ve âlî isnadlarda yer alan isimlerin tüm nakillerindeki tercihlerini görebilmesidir.

Yaptığımız araştırmada yukarıdaki çalışmaların bir devamı olarak İbn Hacer'in tabakalandırma sistemine göre 4. tabakadan itibaren râviler irdelenmiştir. En çok hadisi zikredilen râviler olarak 4. tabakayı temsilen Zührî, 5. tabakada Hişâm b. Urve, 6. tabakada Âsım b. Behdele (ö. 127/745), 7. tabakada Süfyân es-Sevrî, 8. tabakada Süfyân b. Uyeyne, 9. tabakada Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/828), 10. tabakada Dâvûd b. Rüşeyd ve 11. tabakada Ebû'l-Kâsım el-Begavî incelenmiştir.³³⁵ Burada söz konusu muhaddislerin toplam hoca ve rivayet sayıları ile birlikte akranından ve sonraki tabakadan hadis naklettikleri kişiler ile rivayet sayıları belirlenmiştir. Böylelikle akran ya da küçükten nakilde bir azalma veya artma söz konusu ise bunun gerçekleştiği tabakanın tespitine çalışılacaktır. Bununla birlikte bir kişinin sika olduğunu belirtme veya tek bir hadisi kimseden bulamayıp akranından nakletme gibi durumlar yaşanabilmektedir. Bu vesileyle râvilerin yalnızca bir ya da iki hadis naklettikleri kişiler, hoca ve rivayet sayımına katılmamıştır. Ayrıca burada verilen rivayet sayılarının mükerrerleriyle birlikte hesaplandığı göz önünde bulundurulmalıdır.³³⁶

³³⁵ Söz konusu muhaddislerin incelenen 35 rivayetlik kısımdaki nakil sayıları şöyledir; Zührî 3, Hişâm b. Urve 6, âsım b. Behdele 2, Süfyân es-Sevrî 3, Süfyân b. Uyeyne 7, Ebû Âsım en-Nebîl 2, Dâvûd b. Rüşeyd 5, Ebû'l-Kâsım el-Begavî 10. Aslında 4. tabakada Ebû'z-Zübeyr el-Mekkî'nin, 9. tabakada da Şuayb b. İshâk'ın 5'er nakli ve 6. tabakada Ebû Saîd el-Cezerî'nin 3 hadisi varsa da bunlar tek bir avâlîde yer aldığı için o nesilde en çok rivayeti olan bir sonraki muhaddisler esas alınmıştır.

³³⁶ Mustafa Karataş muhaddislerin rivayet sayılarına dair yaptığı çalışmasında Zührî'nin hadislerinin 2000'i geçtiğini, Süfyân es-Sevrî'den 30.000 hadis işitildiğini, Süfyân b. Uyeyne'nin hadislerinin 7.000'i bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Mustafa Karataş, **Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Sayısı**, İstanbul, Ensar Yay., 2017, s. 153, 156 ve 158.

Burada konumuz için mühim olan husus akran rivayetlerinin toplam nakillere oranı olduğundan rakama mükerrerlerin dahil edilmesinin sonuca bir etkisi olmayacaktır. İncelenen muhaddislerin toplam nakilleri arasında akran ve kendisinden küçük hocaları ile rivayet sayıları tablodaki gibidir.

	ZÜHRÎ	HİŞÂM B. URVE	ÂSİM B. BEHDELE	SÜFYÂN es-SEVRÎ	SÜFYÂN b. UYEYNE	EBÛ ÂSİM en- NEBÎL	DÂVÛD B. RÜŞEYD	EBÛ'L- KÂSİM EL- BEGAVÎ
Hoca Sayısı	205	38	27	362	207	82	26	48
Rivayet Sayısı	19727	5445	1804	17872	12667	1827	239	560
Akranından Hocaları	18	8	—	41	—	—	—	2
Akranından Rivayet Sayısı	296	80	—	791	—	—	—	7
Kendisinden küçük Hocaları	20	5	—	5	1	—	—	—
Küçüklerden Nakil Sayısı	261	60	—	26	4	—	—	—

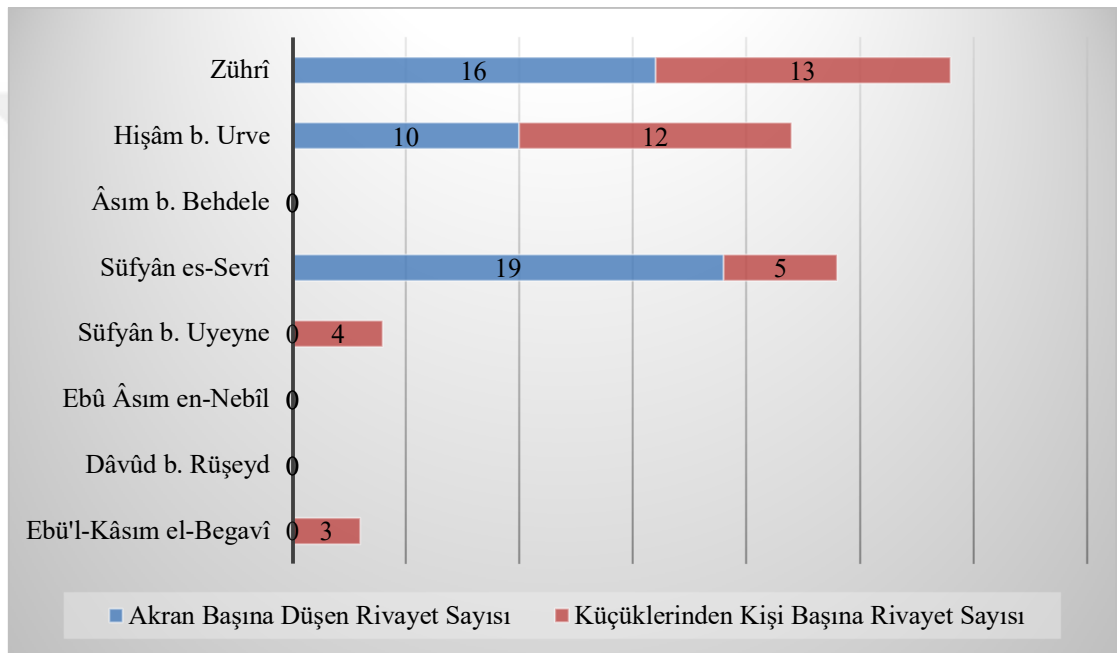
Tablo 1.5.: 4-11. tabakalar arası bazı muhaddislerin hoca ve rivayet sayıları

Tabloda ilk dikkat çeken husus Süfyân b. Uyeyne'ye kadar akrandan ve küçükten rivayetlerin daha fazla olmasıdır. Burada yalnızca Âsım b. Behdele'nin akranından ya da küçükten rivayeti yoktur. Bununla birlikte yakın tabakalardan Hişâm b. Urve'de akran ve küçükten naklin bulunması, Âsım b. Behdele'nin durumunun kendine özgü olduğu izlenimini uyandırmaktadır.³³⁷ Özellikle Süfyân b. Uyeyne'den önce akran ve küçükten nakillerin bulunması ve rivayet sayılarının da yüksekliği ilgili nesillerde âlî isnad düşüncesinin etkin olmadığını göstermektedir. Örneğin Süfyân es-Sevrî 41 akranından 791 hadis nakletmiştir. Yine Zührî'nin 18 akranından 296, kendisinden küçük 20 râviden 261 rivayeti vardır. Bu rakamlar Süfyân b. Uyeyne tabakasına kadar olan dönemde râvilerin akranlarından ya da kendisinden küçük kişilerden sıkça hadis naklettiklerini ifade etmektedir. Zira bu hadisler bir muhaddisin ulaşamadığı birkaç rivayeti nakletmek gayesiyle olsaydı hadis sayısının bu derece yüksek olmaması beklenirdi.

Neticede bu veriler tâbiûn neslinde akrandan ya da alt tabakadaki râvilerden fazlasıyla nakiller yapıldığını belirtmektedir. Tebeu't-tabiîn neslinde ise 7. tabakada yer alan Süfyân es-Sevrî'nin, akranından fazla rivayeti varsa da kendisinden

³³⁷ En çok Zir b. Hubeyş'ten hadis rivayet eden Âsım b. Behdele'nin 1804 naklinin 1330 tanesi muhadramdandır.

küçüklerden hadis nakletmediği ileri sürülebilir. Aynı nesilde 8. tabakadan itibaren ise hem akrandan hem de küçük râvilerden hadis nakli yok denecek kadar azalmıştır. Buradan da akran rivayetlerinin alım ve aktarımının her nesilde eşit olmadığı anlaşılmaktadır. Bir diğer açıdan 8. tabakadan yani yaklaşık II./VIII. yüzyılın ortalarından itibaren âlî isnada yönelimin izlerini tespit etmek mümkündür. Yukarıda tablodaki verilerden hareketle muhaddislerin kişi başı akran ve küçüklerinden nakillerinin sayılarına bakarsak grafik aşağıdaki gibi olacaktır.

Grafik 1.9.: Muhaddislerin akran ve küçükten nakillerinde kişi başı rivayet sayısı

Grafikte Süfyân b. Uyeyne ile birlikte görülen değişim bu nesilden itibaren âlî isnada yönelime dair işaretler sunmaktadır. Genel bir değerlendirme yapılırsa âlî isnad ile akran rivayeti arasında ters bir orantı olduğu ve birine ilginin artmasının diğerinde azalmaya sebebiyet verdiği söylenebilir. Bu anlamda muhaddisler üzerinde yapılan çalışma ve değerlendirmeler âlimlerin ifadeleri ile uyumluluk arz etmektedir. Ayrıca bu incelemede yaklaşık 8. tabakadan itibaren âlî isnada alâkanın arttığı gözlemlenebilmektedir. Söz konusu tespitin doğruluğunu anlamak için konuya II. bölümde tekrar dönülecektir.

III. Âlî İsnad Arayışını Tespit

Âlî isnad arayışlarını iki şekilde kategorize etmek mümkündür. İlki, zaten semâ ettiği bir hadisin daha âlî isnadının varlığını veya hocasının şeyhinin hayatta olduğunu duyunca isnadın daha kıyasına ulaşma çabasıdır. İkincisi ise hadis semâna başlandığında rivayetleri doğrudan en âlî isnada sahip hocalardan elde etme gayretidir. Bu arayışlardan özellikle ilki, yani isnadın bir önceki râvisine gitme davranışı sadece âlî isnad arayışlarına özgü değildir. Hadisin sıhhatinden emin olmak ve isnaddaki râvilerin zayıf ya da sika olma durumlarını belirleyebilmek için de bir önceki râviye gidilmesi mümkündür. Bu durumda âlî isnad arayışlarının diğer araştırmalardan nasıl ayırt edileceği meselesi gündeme gelmektedir. Bundan dolayı muhaddislerin âlî isnad gayretlerinin diğer incelemelerinden ayırt edilme yöntemleri genel olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. İleride âlî isnad arayışlarının başlangıcı hicrî 120 senesi olarak belirlendiği için burada incelenecek zaman dilimi hicrî 120-400 yılları arasında kapsayan âlî isnadın başlangıç, yerleşme ve yaygınlaşma dönemleridir.

Muhaddislerin hadis semâna dair aktarılan anekdotlarda kimi zaman olayı yaşayan kişiler bunun âlî isnadla ilişkisine dikkat çekmektedirler. Bazen de kaydedilen hadis semâi gayreti içerisinde âlî isnada dair bir ipucu bulunmasa da söz konusu olayı aktaran müellif olayın konuyla bağlantısını kurmaktadır. Burada bahsedilen hususlar âlî isnad arayışına dair açık deliller olarak görülebilirse de özellikle mütekaddim dönemle ilgili kayıtlarda bu açıklamaların daha az olduğuna dikkat çekilmelidir.

Bir anekdot anlatılırken âlî isnada üç şekilde vurgu yapıldığı söylenebilir: 1. Âlî isnad arayan kişinin bunu bizzat ifade etmesi, 2. Muhaddislerin diyaloglarında karşısındaki hoca, talebe ya da arkadaşının âlî isnadı vurgulaması 3. Âlî isnad arandığına dair yapılan imalar. Sayılanlar içerisinde şüphesiz en kesin delil muhaddisin bizzat kendisinin âlî isnad aradığını ifade etmesidir. Örneğin Süfyân b. Uyeyne'nin bu tür bir nakle ulaşma çabasının anlatıldığı hadiste Süfyân'ın "*Bana isnaddan bir kişiyi düşüreceğini ümit ettim*"³³⁸ ya da "*Amr [b. Dînâr, ö. 126/744] ile*

³³⁸ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, **Sahîh-i Müslim**, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 c., Kahire, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955/1374, "İman", 95 (I, 74).

isnadda eşit olmak istedim”³³⁹ şeklindeki ifadeleri direkt muhaddisin âlî isnad aradığına dair delil hükmündedir. Yine Hasan b. Süfyân’ın âlî isnad sahibi hocadan hadis semâ ettiklerini ifadesi³⁴⁰ ile Abdân el-Ahvâzî’nin Basra’da âlî isnad semâi gayretine dair açıklamaları bu tür nakillerin arayışını tespitite sarîh deliller olarak kaydedilebilir.³⁴¹

Âlî isnad aradığına dair anlatımlarda daha sık görülen husus ise karşılıklı diyaloglarda bu tür nakillere yapılan vurgulardır. Örneğin Süleyman b. Harb’in (ö. 224/839) öğrencilerine âlî isnada dair yaptığı açıklamadan hareketle o meclistikilerin bu tür hadislerin semâını arzu ettikleri anlaşılmaktadır.³⁴² Yine Ali b. Seleme el-Lebekî’nin (ö. 252/866) Zührlî’ye âlî isnad sahibi hocalara rihle tavsiyesi³⁴³ ve Ebû Ali en-Nîsâbü’rî’nin (ö. 349/960) hocası İbn Huzeyme’den âlî isnad için rihle izni alması aralarında geçen diyalog vesilesiyle öğrenilebilmektedir.³⁴⁴ Görüldüğü üzere yaşanan olayın âlî isnadla ilgisi bazen söz konusu anekdotun içerisinde belirtilip direkt konuyla ilişkisi kurulabilmektedir.

Bunun haricinde bizzat âlî isnad aradığını söylemese de bunu ima eden muhaddisler de bulunmaktadır. Nitekim Leys b. Sa’d (ö. 175/791), Zührî’den nakledilenleri bizzat kendisinden semâ etmek için rihle yapacakken bu yolculuğun “Allah rızası için olmamasından korktuğuna” dair açıklaması âlî isnad isteği şeklinde de yorumlanabilir.³⁴⁵ Bu hususta zikredilebilecek başka bir örnek de Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838), Hammâd b. Zeyd’den (ö. 179/795) hadis semâi için Basra’ya yaptığı rihledir. Ebû Ubeyd Hammâd b. Zeyd’e yetişememiş, Basra’ya geldiğinde onun ölüm haberini almıştır. Bu durumdan duyduğu üzüntüyü

³³⁹ Humeydî, **el-Müsned**, II, 85, hn: 860. Nakiller için ayrıca bkz. “Âlî İsnad Arayışının Başlaması” başlığı.

³⁴⁰ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XIII, 103-4. Ayrıca bkz. “Âlî İsnada Artan İlgi” başlığı.

³⁴¹ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXVII, 56. Ayrıca bkz. “Âlî İsnad Türünde Çeşitlilik” başlığı.

³⁴² Ebû’l-Kâsım Halef b. Abdülmelik İbn Beşküvâl, **es-Sıla = Kitâbü’s-Sıla fî Târîhi e’immeti’l-Endelüs**, Kahire, Mektebetü’l-Hancî, 1955/1374, s. 198. Ayrıca bkz. “Hadis Meclislerinde Âlî İsnad” başlığı.

³⁴³ Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, XII, 276. Ayrıca bkz. “Âlî İsnada Artan İlgi” başlığı.

³⁴⁴ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XIV, 273. Ayrıca bkz. “Âlî İsnad Amaçlı Rihlelerde Artış” başlığı.

³⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti’s-selâm**, XIV, 527. Ayrıca bkz. “Âlî İsnad Arayışının Başlaması” başlığı.

Abdurrahman b. Mehdî'ye anlatınca Abdurrahman; “*Ona yetişmen mümkün olsaydı da Allah’a takvaya yetişemezdin*”³⁴⁶ demiştir. Söz konusu diyalogda Abdurrahman’ın ifadeleri, Ebû Ubeyd’in hadis öğrenmek ya da sıhhat araştırması yapmak gibi hadis semâının temelinde olan hususları amaçlamadığına işaret etmektedir. Zira İbn Mehdî’nin önemli olanın Allah’a yakınlık olduğu şeklindeki vurgusu Ebû Ubeyd’in dinin temel meseleleri için oraya gelmediğini düşündürmektedir. Hammâd vefat etse bile Ebû Ubeyd onun rivayetlerini öğrencilerinden semâ edebileceği için yaşananlar söz konusu rihlenin âlî isnad elde etmek amacıyla yapıldığına yorumlanabilir. Görüldüğü üzere aktarılan olay içerisindeki bazı imalar âlî isnad arayışlarına işaret etmektedir. Ancak bunların yukarıda zikredilen ilk iki delil kadar kesinlik ifade etmediği belirtilmelidir.

Bir olay içerisinde âlî isnad aradığına dair anlatımlar haricinde kimi zaman anekdotu kaydeden müteahhir dönem müellifi de konunun âlî isnad ile olan alâkasını açıklayabilmektedir. Örnek vermek gerekirse Yezîd b. Hârûn’un Bağdat’taki meclisinde fazla sayıda insanın toplanmasını Zehebî halkın âlî isnad isteğiyle açıklamış,³⁴⁷ Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî,³⁴⁸ Ali b. Sirâc (ö. 308/920)³⁴⁹ ve Ebû Avâne el-İsferâyînî³⁵⁰ gibi muhaddislerin rihlelerinde âlî isnad amacı olduğuna dair bilgileri de tabakat müellifleri kaydetmişlerdir. Yani bir muhaddisin âlî isnad aradığını kendi ifadeleri ya da müteahhirün dönem muhaddislerinin açıklamasıyla tespit etmek mümkünse de eserlerde bu şekildeki kayıtların çok fazla olmadığı ve genellikle haricî delillerle konunun âlî isnadla ilişkisinin kurulabildiği kaydedilmelidir.

Hadisi semâ ettiği halde bir önceki râviye giderek rivayeti tekrar dinleme davranışı; hadisin sıhhatinden emin olma gayreti, cerh/ta‘dil hususunda araştırma yapmak ya da âlî isnad elde etme arzusu ile ilişkili olabileceği belirtilmişti. Burada temel sorun eğer aktarılan olayda yukarıdaki gibi net bir bilgi eserlerde yer almıyorsa

³⁴⁶ Hâkim en-Nisâburî, **Ma‘rifetu ulûmi’l-hadîs**, 123; Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle fî talebi’l-hadis**, 121; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti’s-selâm**, XIV, 398; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XLIX, 77-8; Zehebî, **Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ**, X, 498.

³⁴⁷ Zehebî, **Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ**, IX, 361. Ayrıca bkz. “Hadis Meclislerinde Âlî İsnad” başlığı.

³⁴⁸ Zehebî, **Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ**, XIV, 174.

³⁴⁹ Zehebî, **Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ**, XIV, 283.

³⁵⁰ İbn Kesîr, **Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfiyyîn**, I, 235-6. Buradaki bilgiler için ayrıca bkz. “Âlî İsnad Amaçlı Rihlelerde Artış” başlığı.

âlî isnad isteğinin diğer araştırmalardan nasıl ayırt edileceği meselesidir. Konuyla alâkalı bazı temel ilkeler belirlenmeye çalışılsa da her olayın ayrı bir şekilde incelenmesi gerektiği hatırdâ tutulmalıdır.

Muhaddis bir hadisi semâ ettikten sonra onun önceki râvisinin hayatta olduğunu duyuyor ve bu rivayeti tekrar dinlemek için onun yanına gidiyorsa söz konusu davranışının sıhhat araştırmasına yönelik olması yüksek bir ihtimaldir. Zira muhaddisler daha önce işitmedikleri bir rivayeti duyduklarında ya da onlara hadisi nakleden kişinin sahih bir şekilde rivayet ettiğinden emin olmadıklarında hadisin sağlamasını yapmak için bir önceki râviye gitme ihtiyacı duymuşlardır. Öyleyse âlî isnad arayışı ile sıhhat belirleme çabasını birbirinden ayıran en temel husus, araştırmayı yapan muhaddisin rivayetin sıhhatinden emin olması meselesidir. Başka bir deyişle muhaddis semâ ettiği hadisin sıhhatinden şüphe duymadığı halde bir önceki nesle gitme gayreti içerisindeyse o zaman âlî isnad elde etmeye çalıştığı düşünülebilir. Örneğin Süfyân b. Uyeyne, İbn Cüreyc'in Hişâm b. Urve'den naklettiği bir rivayeti bizzat Hişâm'dan semâ ederek isnaddaki râvi sayısını üçe düşürmüştür.³⁵¹ Süfyân hadisi dinlediği hocası İbn Cüreyc'ten şüphe duymadığına göre buradaki davranış âlî isnad isteğiyle yorumlanabilir. Hüseyim b. Beşîr, Şu'be'den miras paylaşımı hakkında Evs b. Sâbit³⁵² kanalıyla bir hadis semâ etmiş, Basra'ya gidip de Evs'in hayatta olduğunu öğrenince ona ulaşp söz konusu rivayeti kendisinden dinlemiştir.³⁵³ Yine bu örnekte de Hüseyim'in Şu'be ile alâkalı bir güven problemi olmadığına göre söz konusu davranış âlî isnad arzusıyla ilişkilendirilebilmektedir.

Buradan yola çıkarak âlî isnad aradığı düşünülebilecek bir başka râvi Bekir b. Abdullah es-San'ânî'dir (ö. 191/806-7). Kendisi Mâlik b. Enes'in meclisine gitmiş ondan bir süre hadis dinlemiş ve özellikle Rebîa'nın rivayetlerini talep etmiştir. Sonra Rebîa'nın hayatta olduğunu öğrenince Mâlik b. Enes'in meclisinden ayrılarak bizzat kendisinden hadis semâna yönelmiştir.³⁵⁴ İlgili örnekte de Mâlik b. Enes'e duyulan güvenle ilgili bir şüphe bulunmadığından onun bu davranışı âlî isnad arayışı

³⁵¹ Humeydî, *el-Müsned*, I, 287, hn: 261.

³⁵² Buhârî, Evs b. Sâbit el-Ensârî hakkında kendisinden Şu'be ve Hüseyim'in rivayet ettiği bilgisini vermektedir. Râvinin vefat tarihi tespit edilememiştir. Bkz. Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, II, 19.

³⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-ilel*, I, 138-9.

³⁵⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, II, 35; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, XI, 32-3.

kapsamında değerlendirilebilir. Nitekim çağdaş yazarlar içerisinde bu olayı âlî isnad arayışına örnek verenler bulunmaktadır.³⁵⁵ Kısacası hadis semânın ardından bir önceki râviye yönelme gayreti eğer konunun sıhhatle birebir ilişkisi kurulamıyorsa âlî isnad düşüncesiyle açıklanabilmektedir.

Âlî isnad arayışlarını diğer rihlelerden ayıran başka bir husus ise cerh-ta'dil incelemeleridir. Bir muhaddis isnadda önceki râviye gidiyorsa bu kişinin hadis ilmindeki konumunu belirleme ya da ihtilat gibi hususlardan emin olma gayreti güdüyor da olabilir. İncelenen anekdotta eğer bir üst râviye gitme davranışı Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) gibi cerh-ta'dil yaklaşımlarıyla ünlü kişiler tarafından yapılıyorsa konu daha dikkatli bir şekilde irdelenmelidir. Burada karışıklığa sebep olabilecek husus, örneğin Yahyâ b. Maîn'in bir rihleyi cerh-ta'dil ya da âlî isnad amacıyla da yapabilme ihtimalidir. Zira söz konusu muhaddisler ya da cerh ta'dil alanında meşhur diğer âlimler tüm rihleleri râvi araştırması düşüncesiyle yapmamışlardır. Nitekim Yahyâ b. Maîn'in âlî isnadı öven yaklaşımının meşhurluğu dikkate alındığında konu daha net bir şekilde anlaşılabilir.³⁵⁶ Kısacası muhaddisin önceki nesle gitmesinde sıhhat kaygısı bulunmayıp, kendisi de cerh-ta'dil alanına ilgisi ile tanınmıyorsa kişinin âlî isnad aradığı ifade edilebilir. Cerh-ta'dile ilgisi biliniyorsa bu durumda hadisi ilk semâ ettiği kişi ile bir önceki râvinin cerh-ta'dil durumlarına bakılmalıdır. Yani araştırma yapan muhaddisin bu kişilerin adalet ya da zabtından bir şüphesi var mı, her zaman hadis dinlediği râviler mi, tedlîsinden şüphe ediyor yahut ihtilat ile ilgili bir hususu araştırıyor olabilir mi gibi soruların incelenen anekdot üzerinden cevaplanması gerekmektedir. Eğer bunlarla ilgili bir durum da yoksa söz konusu olayın âlî isnad arayışı ile ilişkisi kurulabilir.

Bahsedilen bu isnad araştırmasında bir önceki râviye giden kişinin yaşı da göz önünde bulundurulabilir. Zira âlî isnad elde edebilmek için erken yaşlarda bu tür nakilleri talep etmek gerekmektedir. Bununla birlikte bir muhaddisin yaşlı da olsa kendisinde nâzil isnadı bulunan bir rivayetin âlî tarikini aradığı vakidir. Nitekim Ebû

³⁵⁵ Abdülkadir Şeybe Hamd, **Fıkhü'l-İslâm: şerhu Bulûgü'l-merâm min cem'i edilleti'l-ahkâm**, 10 c., Medine, Matâbiü'r-Reşid, 1982/1402, V, 286.

³⁵⁶ Yahyâ b. Maîn'in konu hakkındaki ifadeleri için bkz. "Âlî İsnadın Önemi Belirten Sözlerde ve Olaylarda Artış" başlığı.

Ca'fer Ahmed b. Hamdân (ö. 311/924) müstahrecini telif ederken tek bir rivayetin âlî isnadını bulamamış böyle bir tarikin akranı Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'de olduğunu duyunca da hadisi ondan dinlemek için Nişâbur'dan Musul'a rihle yapmıştır.³⁵⁷ Yine bazen yaşlı muhaddisler kendisi için olmasa da yanına çocuğu, torunu ya da yeğenini alarak isnadın bir önceki râvisine gitmekte ve söz konusu akrabasının âlî isnada sahip olması için çaba sarf edebilmektedir. Yine Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân'ın yaşlılığında oğlu Ebû Amr el-Hîrî (ö. 376/987) ile İmrân b. Musa b. Mûcâşî'ye (ö. 305/917-8) bir hadisin daha âlî isnadı için yaptığı rihle böyle bir duruma misal teşkil etmektedir.³⁵⁸ Ayrıca kendisine rihle yapılan kişinin âlî isnada sahip olma durumu incelenebilir. Burada yanıltıcı olabilecek husus ise, bazen âlî isnad kaynağı şeklinde tanınmayan bir muhaddisin herhangi bir rivayetin daha âlî isnadına sahip olmasıdır. Zira âlî ve nâzil isnad meselesinde bir görecelik söz konusu olduğundan sadece rihle yapılan kişinin durumu ile sonuca ulaşamayabilir.

Burada zikredilenler dışında âlî isnad gayreti sadece semâ edilen bir rivayeti kısaltma davranışı şeklinde olmayabilir. Âlî isnad arayışlarının başlangıcından özellikle de yerleşmesinden itibaren hadis talebeleri ilk semâyâ başladıkları dönemlerde doğrudan âlî isnad sahibi yaşlı hocalara yönelmişlerdir. Nitekim Ali b. Seleme el-Lebekî'nin Zühîlî'ye bulundukları mecliste zaman kaybetmeyip âlî isnad sahipleri ölmeden onlara rihle yapması yönündeki tavsiyesi,³⁵⁹ Bişr b. Hakem'in (ö. 238/852-3) oğlu Abdurrahman'ı küçük yaşta hemen Süfyân b. Uyeyne'ye hadis semâi için götürerek oğlunun âlî isnad semâına dair yaptığı ilan³⁶⁰ bu yöndeki gayretler içerisinde değerlendirilmelidir. Bununla birlikte hiç hadis semâ etmemiş bir kişinin âlî isnad sahibi muhaddislere yaptığı yolculuğu âlî isnadla ilişkilendirebilmek için örneklerde de verildiği gibi daha sarîh delillere ihtiyaç duyulmaktadır. Zira hadis talibinin yalnızca hadis öğrenmek maksadıyla bir yönelimi de söz konusu olabilir.

³⁵⁷ Zehebi, *Târîhü'l-İslâm*, VII, 230. Ayrıca bkz. "Müstahrec, Mu'cemler ve Âlî İsnadla İrtibatı" başlığı.

³⁵⁸ Zehebi, *Târîhü'l-İslâm*, VII, 230. Ayrıca bkz. "Âlî İsnad Amaçlı Rihlelerde Artış" başlığı.

³⁵⁹ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 276. Ayrıca bkz. "Âlî İsnada Artan İlgi" başlığı.

³⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XI, 559-60. Ayrıca bkz. "Âlî İsnadın Önemini Belirten Sözlerde ve Olaylarda Artış" başlığı.

Kısacası muhaddisin bir hadisi semâ ettiğinde onun bir önceki râvisine giderek tekrar hadisi dinleme davranışı her zaman âlî isnad arayışı kapsamında değerlendirilemez. Bu yaklaşım hadisin sıhhatini tespit veya cerh-ta‘dil araştırmasıyla ilgili de olabilir. Âlî isnad arayışlarını zikredilen amaçlardan ayırmak için ise bu davranışı gösteren muhaddisin hadisin sıhhatinden şüphesinin olup olmadığı ve cerh-ta‘dil araştırmasını gerektirecek herhangi bir durumun varlığı irdelenmelidir.

IV. Değerlendirme

Bir kavram olarak âlî isnadın çeşitli yönleriyle incelendiği bu bölümde ilk başta dikkat çeken durum bazı hadis usûlü müelliflerinin âlî isnadın tanım ya da tariflerinde yaptıkları sıhhat vurgusudur. Nitekim âlî isnad, hadis usûlü âlimleri tarafından kısımlara ayrılmış ve sıhhat dikkate alınarak manevî ulûvden bahsedilmiştir. Bu yüzden tezde âlî isnad “sayı bakımından” ve “sıhhate göre” başlıklarına ayrılarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, muhaddislerin âlî isnad dediklerinde râvi sayısı bakımından az rivayetleri merkeze aldıkları anlaşılmıştır. Bunlar arasında râvi sayısı az ve sahih olanlar bütün muhaddisler tarafından rağbet edilen isnadlar olmuştur. Bununla birlikte zayıf hatta mevzû olan âlî isnadların peşinde koşanlar da bulunmuş ancak II./VII. asırdan itibaren muhaddisler bu tür rivayetlere karşı ilim taliplerini uyarmışlardır.

Âlî isnad kavramının hadis tarihindeki oluşumu incelendiğinde ise konuyla ilgili ilk II./VIII. yüzyılda “kurbû’l-isnâd” terkinin kullanıldığı, âlî isnad kavramının III./IX. asırda zikredilmeye başlandığı anlaşılmıştır. Kavramın zikredilmesine dair bu başlangıçlar âlî isnad arayışının da muhaddisler arasında önemli hale geldiği zaman dilimlerine işaret etmektedir. Âlî isnadları toplayan eserler için kullanılan “avâlî” kelimesinin ise en erken III./IX. asırda bir cüze isim olarak verildiği tespit edilmiştir. Bu durum âlî isnadları toplayan cüzlerin ilk telif zamanını belirlediği gibi, “sülâsiyyât” ve “rubâiyyât” şeklindeki isimlendirmeler de râvi sayımına dayalı eserlerin oluşum tarihinin tespitini sağlamaktadır. Yine âlî isnada yönelik eleştirilerin II./VIII. yüzyılda, bu tür rivayetlere dair övgülerin ise III./IX. asırda bulunması zamana göre âlî isnada karşı âlimlerin bakışındaki farkı göstermektedir.

Âlî isnad elde etme yolları başlığında avâlîler üzerinde yapılan çalışmada ilk semâ yaşının III./IX. ve özellikle IV./X. asırda dikkat çekici oranda düştüğü belirlenerek bu durum âlî isnada verilen değerin artmasıyla açıklanmıştır. Yine tebeu't-tâbiîn nesli sonrasındaki râvilerin tamamına yakınının muammerûn olması, hadis alımında uzun yaşayanlara yönelik tercihi göstermektedir. Ayrıca âlî isnad maksatlı rihlelerin özellikle III./IX. asırdan itibaren gözlemlenmesi bulguların doğruluğunu desteklemiştir.

Râviyi toplumda önemli bir konuma ulaştıran âlî isnadları elde etmek zor olunca işin sahtesine kaçan bazı kişiler, âlî isnad için tedlîs yapmışlar hatta isnad uydurmaya yeltenmişlerdir. Ancak âlî isnad uğruna tedlîs yapanların sayısının ve örneklerinin fazla olmadığı da belirtilmelidir. Buna karşın âlî isnadlarıyla dikkat çekmek için çok uzun yaşadığını iddia eden yalancılar kendilerinden daha çok bahsettirmişlerdir. Bu kişilerin yalanları aşikâr olmasına ve meşhur muhaddislerin bu tür isnadlarla ulûv şartının gerçekleşmeyeceğini net bir şekilde belirtmelerine rağmen bunların râvîler arasına sirayet edebildiği hatta çok az da olsa avâlî türü eserlerde kendilerine yer bulabildiği anlaşılmaktadır.

Âlî isnadı engelleyen durumlar kapsamında akran rivayeti incelendiğinde tâbiûn ve büyük etbâu't-tâbiîn nesillerinde akran rivayeti fazlasıyla görülürken, orta tebeu't-tâbiîn neslinden itibaren yok denecek seviyeye düştüğü gözlemlenmiştir. Bu durum, söz konusu nesilden itibaren âlî isnada artarak devam eden bir yönelimin sonucu olmalıdır.

Âlî isnad arayışını tespit ederken ise aktarılan hadiselerden elde edilen veriler haricinde muhaddislerin davranışlarının çeşitli açılardan incelenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Hadisi bir hocadan semâ ettiği halde önceki râviye gitme davranışının âlî isnad isteği ile birlikte, rivayeti tetkik etme ya da cerh-ta'dîl düşüncesiyle de olabileceğinden konuyla ilgili anekdotlar bu gözle değerlendirilmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÂLÎ İSNAD ARAYIŞININ TARİHİ SÜRECİ

Bilginin kaynağına yakın olmak, o ilmin doğruluğuna bir karine kabul edilmiş, hadis alanında da bu yakınlık âlî isnadlar ile sağlanmıştır. Hadis tarihinde âlî isnadın aranmaya başlandığı ve muhaddisler arasında daha fazla revaç bulduğu dönemler olmuştur. Öte yandan âlî isnad elde etme çabaları bütün âlimler tarafından makbul addedilmemiş ve bu tür isnad peşinde koşanlar çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Dolayısıyla âlî isnad arayışı ve sebeplerini daha net bir şekilde anlayabilmek için onun hadis tarihi içerisindeki konumu tespit edilmelidir.

Muhaddisler kimi zaman âlî isnadlara ulaşmak gayesiyle çeşitli zorluklara katlanırken, bir kısmı âlî isnadı tesadüfen elde etmiş ve bu tür rivayetleri arayıp ulaşamayan âlimlerden de söz edilmiştir. Bu vesileyle çalışmada muhaddislerin âlî isnadlarının sayısı değil, böyle nakillerin alımına gösterdikleri ilgi üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur. Rivayet asrında muhaddislerin âlî isnada karşı tavırları dönemlere göre farklılık arz etmektedir. Bu vesileyle tarihsel sürecin takibi için ilk dört asır âlî isnadın gelişim aşamalarına göre sınıflandırılmıştır. Aşağıda hicrî 120 tarihinden öncesi, “Âlî İsnadın Nüveleri”, 120-180 yılları “Âlî İsnadın Başlangıç Dönemi”, 180-270 yılları “Âlî İsnadın Yerleşmesi” ve 270-405 seneleri arası da “Âlî İsnadın Yaygınlaşması” şeklinde sınıflandırılmıştır.

I. Âlî İsnadın Nüveleri: Başlangıcından 120’ye kadar

Hadis usûlü eserlerinde âlî isnadın meşruiyeti, diğer bazı meselelerde olduğu gibi Hz. Peygamber dönemindeki çeşitli olaylara dayandırılmıştır. Bir kısım muhaddisler ise âlî isnad talebinin selefin sünneti olduğunu belirterek bu çabayı savunmuşlardır. Bu vesileyle âlimlerin “selef” diye bahsettikleri isimlere kimlerin dâhil olduğu, dönemleri ve âlî isnad elde etme çabaları, bu tür nakilleri arayışın başlangıcı ve gelişimi irdelenecektir. Böyle bir incelemenin sonucunda erken dönemdeki âlî isnada işaret eden olaylar ile âlî isnad arayışının farkı ortaya çıkacaktır.

A. Âlî İsnad Çabalarının İlk İzleri

Hadis tarihinin ilk asrında rivayetler alınırken kendisine ulaşan hadisin doğruluğundan şüphe etmeyenler bir önceki râviye ulaşma ya da sorma gereği duymamıştır. Bir kısım sahâbe ve tâbiûn ise aktaranın hata edebileceğini düşünerek ya da emin olmak maksadıyla bilginin kaynağına ulaşmaya gayret etmişlerdir. Mevzubahis iki yönelimden ilki, yani aradaki râviye güvenerek bir önceki şahsa sormamak sonuç itibariyle nâzil isnada sebep olurken, hadis teyidi amacıyla da olsa râvinin bir önceki nakleden kişiye ulaşması isnadın kısalmasına ve neticede âlî isnadın oluşumuna yol açmıştır. Burada esas gayenin hadisin sıhhatini tespit etme olduğu düşünülebilir. Yine de bir önceki râviye ulaşma isteğinin ilim geleneğinde yer almasında sahâbe ve tâbiûn nesillerinin etkisi görülmektedir. Bu nedenle onların söz konusu davranışları “âlî isnad çabalarının ilk izleri” şeklinde değerlendirilmiştir. İlgili kısım; “Rivayetin Kaynağa Yakınlığına Yapılan Vurgular”, “Hadis Usûlü Müelliflerinin Âlî İsnad İddiaları” ve “Tesadüfi Durumlar: Sonraki Dönem Muhaddislerinin Âlî İsnad Kaynakları” başlıklarında incelenecektir.

1. Rivayetin Kaynağa Yakınlığına Yapılan Vurgular

Hadis ve sünnetleri ders halkalarında ya da hayatın akışı içerisinde aktaran sahâbe, bazı rivayetlerinde Hz. Peygamber’den görüp duyduklarını özellikle belirtmiştir. Kimi zaman da tâbiûn sahâbeden rivayet isterken “bizzat Resûlullah’tan duyduklarını” talep etmişlerdir. Bu yaklaşım ve olaylar rivayetin sıhhatini tespiti yönelik davranışlarsa da aracısız alınan rivayetler sonuçta âlî isnada imkân sağlamıştır. Nitekim hadis usûlü âlimleri içerisinde söz konusu davranışları âlî isnad arayışı şeklinde değerlendirip bu bağlamda zikredenler bulunmuştur. Dolayısıyla sahâbe neslinde âlî isnadın oluşmasıyla sonuçlanan olaylar, bu tür rivayetleri arayışların başlangıcını tespit maksadıyla incelenecektir.

İlk olarak sahâbeden bazı isimlerin hadisi bizzat Hz. Peygamber’den aldıklarına dair vurguları dikkat çekmektedir. Şekil itibariyle âlî isnaddan bahsetme olarak da anlaşılabilecek bu ifadeler, Resûlullah’tan (s.a.v.) aracısız görülüp duyulduğuna dair bazı sahâbeden aktarılan vurgulardır. Örneğin Ebü’l-Yesâr (Ka’b b.

Amr el-Hazrecî, ö. 55/674) bizzat Hz. Peygamber'den semâinî, kulakları, gözleri ve kalbini gösterip pekiştirerek anlatmış,¹ Ebû Şüreyh el-Adevî (ö. 68/688), “(Mekke'nin) fethinin ertesi günü onu iki kulağımla duydum, iki gözümle gördüm ve konuştuklarını kalbim kavradı...” demiş² ve Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (ö. 78/697) ise Hz. Peygamber'in ağzından alıp ezberlediğini ifade etmiştir.³ Sahîfesi *es-Sâdika*'nın doğrudan Resûl-i Ekrem'den duyduğu rivayetler olduğunu belirten Abdullah b. Amr'ın (ö. 65/684-85)⁴ sözleri de âlî isnad vurgusu şeklinde düşünülebilir. Aslında bu sözlerin ana teması, aktarılan hadisin sıhhatini anlatma üzerinedir ve dolayısıyla söz konusu ifadelerden âlî isnad amacına dair bir yaklaşımın çıkarılması doğru olmayabilir.

Tâbiûnun sahâbeden “Bize Resûlullah ile senin aranda kimsenin olmadığı hadis naklet”⁵ şeklindeki istekleri ise, en kısa yoldan Hz. Peygamber'e ulaşmayı yani şeklen âlî isnadı akla getirmektedir. Muhataplarının Amr b. Abese⁶ (ö. 61-70/680-90),

¹ Müslim, “Zühd ve'r-rekâik”, 74 (IV, 2301); Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdülazîz el-Begavî, **Mu'cemü's-sahâbe**, thk. Muhammed Emin b. Muhammed el-Cekenî, 5 c., Kuveyt, Mektebetu Dârü'l-Beyân, 2000/1421, V, 99; Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, 25 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1984/1404, XIX, 168-8, hn: 379.

² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVI, 293-95, hn: 16373, 16374; XXXXV, 140, hn: 27164; Buhârî, “İlm”, 37, hn: 104; “İhsâr ve cezâu's-sayd”, 19, hn: 1735; “Megâzî”, 48, hn: 4044; Müslim, “Hac”, 446 (II, 987); Tirmizî, “Hac”, 1, hn: 809; Nesâî, “Menâsikü'l-hac”, 111, hn: 2875; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXII, 185, hn: 484.

³ Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, **Sünenü'd-Dârekutnî**, thk. Şuayb el-Arnaut, Hasan Abdülmün'im Şelebi, Said el-Leham, 5 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2004/1424, V, 444, hn: 4611; İbn Adî, **el-Kâmil fi'd-duafâ**, I, 113; Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, **Müsnedü's-şihâb**, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, 2 c., 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1986/1407, I, 66-8, hn: 55; I, 148, hn: 202; I, 220, hn: 336; II, 22-23, hn: 1233.

⁴ İbn Sa'd, **Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr**, II, 322; V, 83; IX, 500; Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsil**, 371; Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdü'l-ilm**, thk. Sa'd Abdülgaffâr Ali, Kahire, Dârü'l-İstikame, 2008/1429, s. 104; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXI, 262; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 346; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, II, 668.

⁵ İbare kaynaklarda “ليس بينك وبينه أحد” şeklinde yer aldığından aradaki kişi ile sahâbî ya da tâbiînin kastedilmesi mümkündür.

⁶ İbn Sa'd, **Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr**, IV, 201-3; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII, 237-9, hn: 17019; Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 294, (I, 569-71); Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, 11 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003/1424, II, 637, hn: 4385.

Hz. Âişe (ö. 58/678),⁷ Ebû Hüreyre (ö. 58/678),⁸ Vâsile b. Eska' (ö. 85/704?)⁹ ve Enes b. Mâlik'e (ö. 93/711-2)¹⁰ bu şekilde soru sordukları görülmektedir. Aracısız hadis talebi âlî isnad düşüncesini çağrıştırsa da aslında tâbiûnun rivayetten emin olmak için vasıtasız nakiller talep ettikleri anlaşılmaktadır.¹¹

Söz konusu durumun bir başka örneği Saîd b. Müseyyeb'in (ö. 94/713) Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan (ö. 55/675) rivayet talebinde görülmektedir. İbnü'l-Müseyyeb, Âmir b. Sa'd (ö. 104/722-23?) aracılığıyla Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın rivayetini işittiği ve *"Rivayeti Sa'd'dan dinlemek istedim. Ona gittim ve bana Âmir'in naklettiği hadisi aktarıp sen bu rivayeti işittin mi, diye sordum. Elini kulağına koydu, evet aksi halde bunlar sağır olsunlar, dedi"*¹² sözleriyle yaptığı tahkikatı açıklamıştır. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) bu olayı âlî isnad araştırması kapsamında ele alsa da¹³ soruşturma rivayetten emin olmaya yönelik bir gayret şeklinde açıklanabilir.

Benzer bir olayda Sa'd b. Hişâm (ö. 90/708), İbn Abbas'a (ö. 68/687-8) Hz. Âişe'den *"O'nun ahlâkı Kur'an'dı"* hadisini rivayet ettiğinde İbn Abbas'ın, *"[Hz. Âişe] doğru söyledi. Eğer ona yakın olsaydım ya da yanına girebilseydim bu hadisi*

⁷ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, I, 278.

⁸ Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübârek, **Kitâbü'z-züh'd ve'r-rekâik**, thk. Habîburrahman A'zamî, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2004/1425, s. 159-61; Tirmizî, "Züh'd", 48, hn: 2382; Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî, **Sahîhu İbn Huzeyme**, thk. Muhammed Mustafa A'zamî, 4 c., Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1975/1395, IV, 115-16, hn: 2482; Ebû Avâne Ya'kûb b. İshak b. İbrahim el-İsferâyînî, **Müsnedu Ebî Avâne**, thk. Eymen b. Arif ed-Dimaşkî, 5 c., Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1998/1419, IV, 489, hn: 7441; İbn Balabân, **Sahîhu İbn Hibbân**, II, 117-8, hn: 408; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, thk. Hamdi Demirdaş Muhammed, 10 c, Mekke, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2000/1420, II, 589-90, hn: 1527.

⁹ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as b. İshak b. el-Ezdî es-Sicistânî, **Kitâbü's-Sünen = Sünenü Ebî Dâvûd**, thk. Muhammed Avvâme, 5 c., Cidde, Darü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1998/1419, "İtk", 13, hn: 3964; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, **Şerhu Müşkili'l-âsâr**, thk. Şuayb el-Arnaut, 16 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1994/1415, II, 204-5, hn: 204; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXII, 91-2, hn: 218.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXI, 57, hn: 13346.

¹¹ Tâbiûnun hadis anlayışı üzerine yapılan bir tezde de bu sorgulamaların bilgilerin doğruluğunu teyit amacına yönelik olduğu belirtilmiştir. Bkz. Mustafa Tatlı, "Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti (75-135/694-753 Yılları)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi**, İstanbul, 2021, s. 386.

¹² Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 30 (IV, 1870); Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsenna el-Mevsilî, **Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsilî**, thk. Hüseyin Selim Esed, 13 c., Dimaşk, Dârü'l-Me'mun li't-Türâs, 1984/1404, II, 86-7, hn: 739; II, 99, hn: 755; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 35; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XLII, 146-47.

¹³ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 35. Benzer yorumlar için bkz. Nevâl bint Hasan b. Süleyman el-Gannâm, **İstidrâkâtü's-sahâbe fi'r-rivâye**, 2 c., Riyad, Dârü'r-Rüşd, 2010/1431, II, 526; Molla Hâtir, **el-İsnâd**, 110.

bizzat kendisinden alırdım” sözünü¹⁴ Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Aynî (ö. 855/1451), Sehâvî (ö. 902/1497) ve çağdaş araştırmacılardan Gannâm âlî isnad talebine delil gösterecek de olayın bağlamı çok farklıdır.¹⁵ Zira burada Hz. Âişe ile İbn Abbas arasında yaşanan siyasî olaylar sırasındaki gerginlikten¹⁶ İbn Abbas’ın onun yanına giremediği ve bu vaziyetten bahsettiği anlaşılmaktadır.¹⁷ Durum âlî isnad elde etme gayretinden ziyade aralarındaki sıkıntıdan dert yanma ve bu bilgileri doğrudan Hz. Âişe’den alamamanın üzüntüsüdür. Kısaca ifade edilecek olursa bir sahâbînin doğrudan Hz. Peygamber’den işittiklerini nakletme isteği ve onların da buna olumlu cevap vermeleri âlî isnad düşüncesinden değil, daha çok rivayetten emin olma fikrinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu örnekler şeklen âlî isnada benzese de asıl niyet farklıdır. Bununla birlikte söz konusu benzerlik nedeniyle bu davranışlar âlî isnadların ilk nüveleri olarak değerlendirilebilir.

Tâbiûn neslinden de âlî isnad arayışına benzeyen bazı uygulamalar aktarılmış ve bunlar hadis usûlû kaynaklarında ilgili kapsamda incelenmiştir. Örneğin Râmehürmüzî’nin (ö. 360/971) bir âlî isnad örneği olarak zikrettiği¹⁸ Katâde (ö. 117/735) ile Şu’be’nin (ö. 160/776) “teşehhüd” rivayetindeki isnadları kıyaslamaları şeklen âlî isnad arayışını andırmaktadır. Bu örneğe göre Katâde üç râvî ile¹⁹ Hz. Peygamber’e ulaşan isnadı nakletmiş ve “*Kûfelilerde böyle bir hadis var mı?*” diye

¹⁴ Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmam es-San‘ânî, **el-Musannef**, thk. Habîburrahman A‘zamî, 11 c., 2. bs., Beyrut, el-Meclisü’l-İlmî, 1983/1403, III, 39-41, hn: 4714; Ebû Ya‘kûb İshak b. İbrahim İbn Râhûye el-Hanzalî, **el-Müsned**, 4 c., Beyrut, Darü’t-Te’sîl, 2016/1437, II, 96-8, hn: 1320; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XL, 310-7, hn: 24269; Müslim, “Salâtü’l-musâfirîn”, 139, (I, 512-4); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali en-Nesâî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, thk. Abdülgaflar Süleyman Bûndârî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan, 6 c., Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1991/1411, I, 168, hn: 425; İbn Huzeyme, **Sahîhu İbn Huzeyme**, II, 198-99, hn: 1177.

¹⁵ Ebû’l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsûbî, **İkmâlü’l-Mu‘lim bi-fevâidi Müslim**, thk. Yahyâ İsmail, Mansure, 9 c., Dârü’l-Vefa, 1998/1419, III, 96; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Aynî, **Şerhu Süneni Ebî Dâvûd**, thk. Ebû’l-Münzir Halid b. İbrahim el-Mısırî, 7 c., Riyâd, Mektebetü’r-Rüşd, 2017/1439, V, 251; Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 334; Gannâm, **İstidrâkâtü’s-sahâbe**, II, 525.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Harun Reşit Demirel, “Hz. Aişe ve Siyaset (Hadis- Haber ve Tarihî Bilgiler Işığında)”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Van İlahiyat Dergisi = Van Journal of Divinity]**, C: 3, No: 3, 2000, s. 144-6.

¹⁷ Hz. Âişe ancak vefatı esnasında İbn Abbas’ın yanına girmesine izin vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Sa’d, **Kitâbü’t-tabakâtü’l-kebîr**, X, 74.

¹⁸ Müellif ilgili rivayeti âlî isnadı anlattığı kısımda örnek vermektedir. Bkz. Râmehürmüzî, **el-Muhaddisü’l-fâsıl**, 201.

¹⁹ Bu isnad “Katâde → Yunus b. Cübeyr (ö. ~70/690) → Hittân b. Abdullah er-Rakkâşî (ö. ~70/690) → Ebû Musa el-Eş‘arî (ö. 42/662)” şeklindedir.

sormuştur. Ancak Şu‘be farklı üç râvi ile²⁰ Hz. Peygamber’e ulaşan teşehhüd hadisinin isnadını zikredince Katâde de iki isnadın birbirine denk olduğunu belirtmiştir.²¹ Bu konuşma ilk etapta âlî isnad arayışı olarak zikredilebilirse de Katâde’nin “*Bunun gibisi var mı?*” sözü ile direkt râvi sayısını mı yoksa başka bir unsuru mu kastettiğini belirlemek gerekmektedir.²² Zira Katâde’nin isnadın sıhhatinden bahsetmesi de mümkündür hatta bu durum daha muhtemel görülebilir. Tâbiûn tabakasına mensup olan Katâde eğer âlî isnadı gündeme getirmek isteseydi bir ya da iki râvili isnadlarını öne çıkarması beklenirdi. Bununla birlikte sebep ne olursa olsun aktarılan olay en geç Katâde’nin vefatı olan 117/735 yılından önce isnadların birbirleri ile kıyaslandıklarını göstermektedir. İsnadların karşılaştırılmaya başlanmasının sonraki nesillerde âlî isnadlara ulaşma isteğinde etkili olduğu da belirtilebilir.

Tâbiûn neslinde ilk etapta âlî isnad arayışı olarak değerlendirilebilecek başka bir husus da râvinin sahâbîden hadis nakliyle övünmesidir. Mesela Muhammed b. Harb el-Havlânî (ö. 194/809-10), Muhammed b. Ziyâd el-Elhânî’nin (ö. ~140/757-58) yanına girmek istediğinde Elhânî, “*Perdeyi aç, içeri gir. Seninle ashâb-ı Nebî arasında benden başkası yoktur*”²³ diyerek isnadının Hz. Peygamber’e yakınlığını vurgulamıştır.²⁴ Vefat tarihlerine bakarak iki âlim arasındaki bu diyalogun takribî hicrî 120-140 seneleri arasında yaşandığı belirtilebilir. Ayrıca onun bu sözleri kendisinin Resûlullah’a (s.a.v.) yakınlığını vurguladığı hatta sahâbe neslinden nakletmesiyle övündüğü için âlî isnad elde etmeye yönelmenin izlerini taşımaktadır. Nitekim

²⁰ İlgili isnad “Şu‘be → A‘meş → Ebû Vâil Şakîk b. Seleme (ö. 82/701) → Abdullah b. Mes‘ûd” şeklindedir.

²¹ Olayın ardından Râmezhürmüzî, Nasr b. Ali’nin (ö. 250/864), rivayeti Ebû Dâvûd’a sorduğunu ve onun “Şu‘be’nin isnadı Katâde’den daha âlidir” dediğini aktarır. Nitekim Şu‘be’nin isnadındaki râvilerin vefat tarihleri arasındaki zaman farkı Katâde’nin isnadındakilerden daha uzundur. Râmezhürmüzî bu değerlendirmeden yola çıkarak olay ile âlî isnadın ilişkisini kurmuş olmalıdır. Bkz. Râmezhürmüzî, **el-Muhaddisü’l-fâsıl**, 201. Ayrıca bkz. İbn Adî, **el-Kâmil fi duafâ**, I, 163. Benzer bir değerlendirme için bkz. Librande, “Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith”, 127; Librande, “The Categories High and Low”, 268-71.

²² Librande, Râmezhürmüzî’nin âlî isnad kısmında bu örneğe yer vermesinin sebebinin söz konusu kişilerin âlî isnad arayışı ile ilgili olmadığını onun sadece âlî ve nâzil kelimelerinin teknik anlamını açıklamak için söz konusu örneği verdiğini belirtir. Bkz. Librande, “Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith”, 129.

²³ Râmezhürmüzî, **el-Muhaddisü’l-fâsıl**, 203.

²⁴ Tâbiûnün kendisinden rivayet ettiği söz konusu sahâbenin, Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö. 86/705), Mikdâm b. Ma’dikerb (ö. 87/705) ve Abdullah b. Büsr el-Mâzinî (ö. 88/706-7) olduğu belirtilmiştir. Bkz. Buhârî, **et-Târîhü’l-kebîr**, I, 83, 323; Fesevî, **Kitâbü’l-ma’rife**, II, 353-54; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XXV, 219-21; Zehebî, **Târîhü’l-İslâm**, III, 727; Zehebî, **Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ**, VI, 188.

Râmeihürmüzî'nin rivayeti “*el-Kavl fi 't-te'âlî ve 't-tenezzül*” kısmında vermesi de²⁵ olayı âlî isnad isteğine yorumladığının bir göstergesidir.

Neticede yukarıda zikredilenler, çeşitli hadis usûlü eserlerinde âlî isnadın erken dönem örnekleri olarak kaydedilse de mezkûr olayları âlî isnad arayışından ziyade bu tür isnadların ilk nüveleri şeklinde değerlendirmek daha uygun görünmektedir. Zira bu örneklerde bir önceki râviye “âlî isnad elde etmek” gayesiyle bir yöneliş bulunmamakta, daha çok hadisten emin olma düşüncesiyle bir önceki kaynağa gidildiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla söz konusu zaman diliminde âlî isnad arayışı bulunmamasına rağmen hadisin bir önceki râvisine ulaşınca rivayetten emin olunacağı fikrinin âlî isnad düşüncesinin temelini oluşturduğu ifade edilebilir.

2. Hadis Usûlü Müelliflerinin Âlî Isnad İddiaları

I./VII. yüzyılda Hz. Peygamber'e yakınlığa yapılan vurgular dışında tek hadis için çıkılan rihleler ya da bazen ana kaynağa yönlendirmeler gözlemlenebilmiştir. Hadis usûlü âlimleri başta olmak üzere çeşitli muhaddisler bu gelişmeleri selefîn âlî isnad isteğine yormuş, bu arayışın kökenlerini bazıları Hz. Peygamber zamanına bir kısmı ise sahâbe dönemine dayandırarak âlî isnadın meşruiyetine yormuşlardır. Bu vesileyle sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn nesillerinde yaşanan bu hadiseler ile âlî isnadın ilişkisi tespit edilmeye çalışılacaktır.

a. Hz. Peygamber Döneminde Âlî Isnad İddiası

Bazı hadis usûlü müellifleri, âlî isnadın izlerini Hz. Peygamber döneminde aramışlar ve genel olarak Dımâm b. Sa'lebe (ö. ?) kıssasını örnek vermişlerdir. Söz konusu delillendirme, Hâkim'in (ö. 405/1014) Dımâm b. Sa'lebe örneğinden yola çıkarak âlî isnad arayışını sünnet olarak görmesinden,²⁶ Sehâvî'nin *Cessâse* hadisini²⁷

²⁵ Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsil**, 203. Benzer bir değerlendirme için bkz. Librande, “Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith”, 126-27; Librande, “The Categories High and Low”, 270-71.

²⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 116-17.

²⁷ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, thk. Muhammed Avvâme, 26 c., Cidde, Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2006/1427, XXI, 279-81, hn: 38791; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XLV, 336-39, hn: 27349-50; Müslim, “Fiten”, 119, (IV, 2261); Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 15, hn: 4326; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce el-Kazvînî, **Sünenü**

âlî isnadın meşruiyetine delil kabul etmesine²⁸ kadar hadis usûlcülerinin büyük çoğunluğunda müşahede edilmektedir. Ancak ileri sürülen bu delillerin ve ayrıca kanıt olarak görülmesi muhtemel olayların âlî isnad arayışıyla ne ölçüde örtüştükleri dikkate değer bir konudur.

Resûlullah (s.a.v.) hayattayken, bir sahâbî kendisini ilgilendiren herhangi bir konuda Allah Resûlü'ne soru sorulmasını başka sahâbîden rica ettiği gibi, kendisine anlatılan olayı bizzat Resûlullah'tan (s.a.v.) dinlemek için Nebî'nin yanına gittiği de olmuştur. Başka bir deyişle sahâbe Hz. Peygamber hayattayken âlî ya da nâzil isnadla hadisler semâ etmişlerdir. Asıl önemli husus ise, günlük hayat içerisinde yaşanması gayet tabii olan bu vakıaların âlî ya da nâzil isnad arayışına ne ölçüde delil olabileceği meselesidir.

Yukarıda işaret edildiği üzere âlî isnad arayışının Hz. Peygamber döneminde varlığını ispat etmek için sahâbenin Hz. Peygamber'in sözlerini başkasından duyduktan sonra Resûl-i Ekrem'e gelerek konuyu ondan dinlemesine verilen en yaygın örnek Dımâm b. Sa'lebe kıssasıdır. Buhârî'nin (ö. 256/870) *es-Sahîh*'i²⁹ başta olmak üzere birçok kaynaktaki³⁰ yer alan bu hadiste³¹ Dımâm, Resûlullah'a (s.a.v.) gelmiş, onun elçisinin söylediklerini Hz. Peygamber'e teyit ettirerek onlara iman ettiğini açıklamıştır. Ardından adını da zikrederek kabilesini temsilen geldiğini belirtmiştir.³² Dımâm'ın kendisine ulaşan bilgiyle yetinmeyip Resûl-i Ekrem'e yolculuk yapması hadis usûlcüleri tarafından âlî isnad arayışı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, onun Hz. Peygamber'e gelmeden önce Müslüman ya da kafir olduğu

İbn Mâce, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 2 c., Kahire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1953/1373, "Fiten", 33, hn: 4074; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXIV, 385-402, hn: 956-971.

²⁸ Sehâvî, **el-Gâye**, I, 351.

²⁹ Buhârî, "İlim", 6, hn: 63; "Zekât", 33, hn: 46; "Savm", 1, hn: 1792; "Şehâdât", 26, hn: 2532; "Hiyel", 2, hn: 6556.

³⁰ Müslim, "İman", 10-1 (I, 41-2); Tirmizî, "Zekât", 2, hn: 619; Ebû Dâvud, "Salat", 23, hn: 487-8; Nesâî, "Sıyam", 1, hn: 2090; İbn Mâce, "Salat", 194, hn: 1402.

³¹ Rivayetin özellikle Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656), Ebû Hüreyre, İbn Abbas ve Enes b. Mâlik'ten geldiği görülmektedir. İbn Abdülber (ö. 463/1071), tüm tariklerinin sahih olduğunu ve rivayetin en tam şeklinin İbn Abbas'tan geldiğini belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah İbn Abdülber en-Nemerî, **el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb**, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmecud, 4 c., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995/1415, II, 304.

³² Bu olay dışında tabakat kaynaklarında Dımâm b. Sa'lebe hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Begavî, **Mu'cemü's-sahâbe**, III, 401-2; İbn Abdülber, **el-İstîâb**, II, 751-3; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 439-40; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, V, 60-3; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 395-6.

mesalesi âlî isnadın bu olayla temellendirilmesi açısından farklı sonuçlar doğuracağı için tartışılmıştır.

Hâkim'in bu kıssayı âlî isnad arayışına örnek vermesiyle³³ etraflıca üzerine düşülen bu hadiste³⁴ Dımâm'ın Resûlullah'a (s.a.v.) gelmeden önce Müslüman olduğunu düşünen âlimlerin bir kısmı onun âlî isnad talep ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'in "Ben sana elçi gönderdim" diyerek onu reddetmeyip tüm sorularına cevap vermesi, âlî isnadın meşruluğuna kanıt olarak sunulmuştur. Buna mukabil nispeten erken dönemlerden itibaren Dımâm b. Sa'lebe'nin o esnada kafir olduğunu düşünenler de vardır. Nitekim Ebû Dâvûd (ö. 275/889) bu hadisi "*Kâfirin Mescide Girmesi*" bâbında rivayet etmiştir.³⁵ Bu yüzden bazı âlimlere göre söz konusu olay âlî isnad arayışına delil teşkil etmemektedir.³⁶

İlgili tartışma bir kenara bırakılırsa, Dımâm b. Sa'lebe Hz. Peygamber'e Müslüman olarak gelse bile kendilerine ulaşan elçinin sözlerini Allah Resûlü'ne tekrar sorması bir âlî isnad arayışı değil, hayatın akışı içerisinde söz konusu bilgiyi teyit etmeyi amaçlamasından kaynaklanmıştır. Bunun yanı sıra rivayetin uzun tariklerinde "Senin elçin geldi, şöyle söyledi" ifadeleri de onun bilgiyi doğrulama gayesini göstermektedir. Bu nedenle Kâdî İyâz, Hâkim'in söz konusu hadiseyi âlî isnada delil olarak göstermesine karşı çıkararak şöyle demiştir:

"Bunda [âlî isnada] bir delil yoktur. Çünkü kişi gerekeni yapmış, Nebî'nin elçisinin din hususunda verdiği haberde zannı galipten kaçınmıştır. Haberi ulaştırmanın hata

³³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rîfetu ulûmi'l-hadîs*, 116-7.

³⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 274-5; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 10; İbnü'l-Kayserânî, *Mes'etü'l-ulûv ve'n-nüzûl*, 53-4; Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Fethü'l-bârî şerhi Sahîh-i Buhârî*, thk. Mecdî b. Abdülhalik Şafîi vdğ., 9 c., Medine, Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1996/1417, III, 391; Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye*, II, 405; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 332; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, IV, 585-7.

³⁵ Ebû Dâvud, "Salat", 23, hn: 487-8.

³⁶ Konu hakkında detaylı değerlendirmeler için bkz. Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz, Muhammed Fuad Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb, 13 c., Riyad, el-Mektebetü's-Selefiyye, 2015/1436, I, 152; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 25 c., Dimaşk, Dârü'l-Fikr, t.y., II, 21-2; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 332-33; Ebû'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 10 c., Beyrut, Dârü lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y., I, 159-62; Muhammed b. Ali b. Âdem Musa el-İtyûbî el-Vellevî, *Şerhu Süneni'n-Nesâî*, 42 c., 2. bs., Daru Âl-i Bürûm, Mekke, 2007/1428, XX, 222-38.

yapması, vehmetmesi ve habere bir şeyler eklemesi mümkündür. O da tebliğinde bir şüphe bulunmayan Nebî'den bizzat semâ etmek istemiştir.”³⁷

Dımâm'ın kendisine ulaşan bilgiyi doğrulamaya çalışmasından yola çıkan Alâî (ö. 761/1359) ilgili rivayetin, hadisler sahih bir yolla ulaşmadığı zaman rihlenin caiz olduğuna delil teşkil ettiğini fakat bu seyahatin âlî isnada kanıt olarak kullanılamayacağını belirtir. Zira Dımâm b. Sa'lebe Müslüman olsa bile söz konusu rihle bilgiyi zan seviyesinden yakîne çıkartmayı amaçlamakta, burada âlî isnad talebi bulunmamaktadır.³⁸

Neticede âlî isnad, bilgiden emin olduğu halde (sahih) isnadın kısalığını talep etmek şeklinde kabul edilip söz konusu rivayete âlî isnadın meşruluğuna delil teşkil etmesi açısından bakıldığında bu olayı âlî isnad arayışı şeklinde değerlendirmek isabetli olmayacaktır. Bu kıssa insan tabiatına uygun bir şekilde bilgiyi teyit etme ihtiyacına örnek olarak görülebilir.

Âlî isnad arayışına farklı bir örnek veren Sehâvî, Nebî'nin Temîm ed-Dârî'den (ö. 40/661) rivayet ettiği *Cessâse* hadisini³⁹ âlî isnadın bir delili olarak sunmuştur. Bu hadiste Hz. Peygamber aslen Temîm ed-Dârî'nin anlattığı bir olayı zikretmektedir. Ancak rivayetin bazı tariklerinde Nebî, “*İnsanlar bana senin [şöyle, şöyle] söylediğini anlatıyorlar*” diyerek Temîm'e, aktarılan sözü sormuştur. Yani Hz.

³⁷ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, I, 220.

³⁸ Alâî, *Bugyetü'l-mültemes*, 44; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, IV, 588. Ertürk, Dımâm hadisi ile benzer birkaç rivayeti birlikte değerlendirmiş ve bu nakillerin haberi getiren elçiye tekzip etmeden Hz. Peygamber'in sözünü tetkik faaliyeti olduğunu belirtmiştir. Bkz. Mustafa Ertürk, **Metin Tenkidi: Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği**, 2. bs., Ankara, Fecr Yay., 2011, s. 50-4. Özsoy ise söz konusu tashih faaliyetinin kendilerine gelen elçiye olan güvensizlikten ziyade, getirilen haberin öneminden kaynaklandığını belirtir. Nitekim din, insanların hayatlarını tamamen değiştirecek bir husustur ve bu konuda kendisine gelen bilgileri ilk ağızdan kontrol etme ihtiyacı da doğal bir eğilimdir. Bkz. Abdulvahap Özsoy, **Hadis Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi**, İstanbul, Beka Yayıncılık, 2016, s. 24-5.

³⁹ Söz konusu rivayette Hz. Peygamber, Temîm ed-Dârî'nin Müslüman olduğunu söyledikten sonra onun anlattığı bir olayı aktarmaktadır. Temîm ed-Dârî'nin hikâye ettiği hadise ise bir olağan üstü vakıalar silsilesidir. Burada Temîm ed-Dârî, “*Cessâse*” adında tüylü bir hayvanla karşılaşp konuştuklarını ve gelişen olaylar sonucunda Deccâl'le görüşüğünü iddia etmektedir. Rivayet için bkz. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 279-81, hn: 38791; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLV, 336-39, hn: 27349-50; Müslim, “*Fiten*”, 119, (IV, 2261); Ebû Dâvûd, “*Melâhim*”, 15, hn: 4326; İbn Mâce, “*Fiten*”, 33, hn: 4074; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIV, 385-402, hn: 956-971. Rivayetin geniş bir değerlendirmesi ve etrafındaki tartışmalar için bkz. Enbiya Yıldırım, **Hadis Problemleri**, Ankara, OTTO Yay., 2015, s. 221-46. Ayrıca bkz. Francesca Bellino, “*Tamîm al-Dârî The Intrepid Traveller: Emergence, Growth and Making of a Legend in Arabic Literature*”, **Studies on Islamic Legends**, C: 89, No: 2, 2009, s. 197-225.

Peygamber, başkası vasıtasıyla duyduğu bir sözü, olayın sahibinden bizzat dinlemekle onu doğrudan elde etmiştir. Bu durum da Sehâvî'ye göre âlî isnadın meşruiyetine delil teşkil etmektedir.⁴⁰ Ancak bu olay da Dımâm örneğinde olduğu gibi bir hadiseyi asıl sahibinden teyit etme amacına matuftur. Hatta burada olağan üstü bir hadise anlatıldığı için bu anlam daha baskındır.⁴¹

Sehâvî'nin âlî isnad arayışının cevazına Hz. Peygamber döneminden zikrettiği diğer bir örnek ise ezanın ilk defa okunması olayında Abdullah b. Zeyd'in (ö. 32/653) rüyasını Bilâl-i Habeşî'ye (ö. 20/641) haber vermesidir. Rivayette Abdullah b. Zeyd rüyasında ezan lafızlarını işitip, bunları Resûlullah'a (s.a.v.) bildirince Hz. Peygamber ona, "*Git bunları Bilal'e söyle*" demiş ve bunu kendisi nakletmemiştir.⁴² Sehâvî, Hz. Peygamber'in, rüyayı gören sahâbîye onu doğrudan Bilal'e anlatımını tavsiye etmesini âlî isnadın meşruiyetine bir delil sayar.⁴³ Mezkûr hadisede Sehâvî'nin belirttiği gibi ilk ağızdan duyma vardır fakat olay özel bir gaye güdülmeden tabii bir seyirde gerçekleşmiştir. Bu sebeple hadisi âlî isnad arayışına delil göstermek uygun görünmemektedir.

Çağdaş muhaddislerden Mustafa el-A'zamî (1932-2017) ise Hz. Ömer (ö. 23/644) ile nöbetleşe Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına giden sahâbî ile bir gün yaşanan bir olayı âlî isnadın bir delili saymıştır. el-A'zamî, bu karşılaşmalardan birinde komşusunun⁴⁴ Hz. Ömer'e, Hz. Peygamber'in eşlerini boşadığını söyleyince Hz. Ömer'in durumu öğrenmek amacıyla Resûlullah'a (s.a.v.) gitmiş olmasını âlî isnad arayışı şeklinde değerlendirmiştir.⁴⁵ Hz. Ömer'in, başta kızı Hafsa (ö. 45/665?) olmak

⁴⁰ Sehâvî, **el-Gâye**, I, 351. Bu olayı Sehâvî ve Molla Hâtır dışında âlî isnad arayışına delil gösteren bir müellif tespit edilememiştir. Bkz. Molla Hâtır, **el-İsnâd**, 216.

⁴¹ Sehâvî **Fethü'l-mugîs**'inde ve diğer usûl müellifleri eserlerinde konuyu büyüğün küçükten rivayetine örnek kabul etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Irâkî, **et-Tebşira ve't-tezkire**, III, 64; Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, IV, 165; Süyûtî, **Tedribü'r-râvî**, V, 266; Münâvî, **el-Yevâkît ve'd-dürer**, II, 255; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, **Telkîhü'l-fiker bi-şerhi manzûmeti'l-eser**, thk. Abdullah Süleyman el-Uteyyik, Cidde, Darü'l-Minhac, 2009/1430, s. 178.

⁴² Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVI, 397, hn: 16476; Ebû Dâvûd, "Salat", 27, hn: 499; İbn Mâce, "Ezan ve's-sünne fihâ", 1, hn: 706; Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, I, 574, hn: 1834.

⁴³ Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 334; Molla Hâtır, **el-İsnâd**, 217.

⁴⁴ Bu kişi Hz. Ömer'in ensardan kardeşi İtbân b. Mâlik (ö. 50/670)'tir.

⁴⁵ A'zamî, Muhammed Mustafa, **Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn: neş'etuhu ve târihu**, 2. bs., Riyad, Vizâretü'l-Maârif, 1982/1402, s. 8 (Müslim b. Haccâc **Kitâbü't-temyiz** içerisinde). Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 346-50, hn: 222; Buhârî, "İlim", 27, hn: 89; "Mezâlim", 24, hn: 2336; Müslim, "Talâk", 34 (II, 1112); Tirmizî, "Tefsîru'l-kur'an", 65, hn: 3318; İbn Balabân, **Sahîhu İbn Hibbân**, IX, 492-5, hn: 4184; X, 85-9, hn: 4268.

üzere Hz. Peygamber ile eşleri arasında neler yaşandığını öğrenmeye ve onları uzlaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Aynı rivayette Hz. Ömer ve komşusu her gün Allah Resûlü'nden öğrendiklerini nöbetleşe dinleyerek gün sonunda birbirlerine aktarmalarına rağmen söz konusu olay dışında Hz. Ömer'in hadisleri Resûl-i Ekrem'e teyit ettirmemiş olması da bunu desteklemektedir. Mevcut verilerden hareketle bu olayda Hz. Ömer'in Resûlullah'a (s.a.v.) gitmesi, olayın âlî isnad arayışına örnek kabul edilemeyeceğini göstermektedir.

Netice itibariyle Hz. Peygamber dönemine ait söz konusu örneklerin âlî isnad arayışı olmadığı, ilgili sahâbenin daha ziyade önemli bir olayı ya da sözü doğrulama amacı taşıdığı görülmektedir. Ayrıca bu örneklerin bazı yönleriyle âlî isnad arayışına benzediği için usûl âlimleri tarafından eserlerine alındığı ve âlî isnadın bir örneği olarak sunulduğu düşünülebilir.

b. Sahâbe ve Tâbiûn Nesillerinde Tek Hadis Rihleleri

Amaçlarından biri âlî isnadları toplamak olan rihleler bazen bölgedeki tüm hadisleri tahammül edecek şekilde sistemli yapılırken,⁴⁶ kimi zaman da tek bir rivayet için ilmî yolculuklara çıkmıştır. Özellikle rihleler sistemli hale gelmeden önce sahâbe ve tâbiûn dönemlerinde görülen tek hadis semâi gayesiyle yapılmış ilmî seyahatlerin bir kısmı bazı müteahhir muhaddisler tarafından âlî isnad arayışına yorulmuştur. Bu vesileyle âlî isnad isteğine delil gösterilen rihleler incelenerek konumuz açısından değeri ortaya konulacaktır.

(1) Sahâbe Nesli

Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe veya tâbiûn tek hadis için rihleler yapmıştır. Yani, bir sahâbi/tâbiûden duyduğu rivayeti onun hadisi naklettiğini belirttiği sahâbi/ tâbiûye yolculuk yaparak hadisi bizzat rivayet eden kişiden dinlemişlerdir. İlgili durum şekil olarak hadisi kaynağından öğrenmeye çalışma anlamına geleceği için âlî isnad arayışını çağrıştırmaktadır. Nitekim hadis usûlü müellifleri de bu minvalde

⁴⁶ Konunun değerlendirmesi için bkz. Bekir Kuzudişli, **Hadis Tarihi**, Kayıhan Yay., İstanbul, 2017, s. 109-12.

değerlendirmeler yapmışlar, âlî isnad arayışına tek hadis için yapılan çeşitli rihleleri örnek vermişlerdir.

Hâkim'in bu konuyu örneklendirdiği en meşhur rihlelerden biri Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ö. 49/669) Ukbe b. Âmir'e (ö. 58/678) yaptığı yolculuktur.⁴⁷ O, sadece ikisinin Hz. Peygamber'den dinlediği bir hadis için Mısır'a rihle yapmış, rivayeti semâ edip Medine'ye geri dönmüştür.⁴⁸ Hâkim bu olayın âlî isnadla ilişkisini değerlendirirken, “*Ebû Eyyûb el-Ensârî, Resûlullah'ın (s.a.v.) kadîm bir sahâbîsi olmasına ve ondan çok hadis dinlemesine rağmen akranından bir sahâbîye tek bir hadis için rihle yapmıştır. [Ukbe'nin] ashâbından duydukları ile yetinseydi [rihle yapmazdı]*”⁴⁹ demiştir. Bu açıklamaya rağmen, söz konusu rihlenin bilgiyi teyit gayreti taşıması daha belirgin görünmektedir. Zira Hâkim'in naklettiği rivayete göre Ebû Eyyûb zaten hadisi bizzat Hz. Peygamber'den dinlemiştir ve sonuçta kendi rivayeti âlîdir. Nitekim Nüreddîn Itr da (1937-2020) bu olayı âlî isnadla ilgili görmemiş ve olaya rihlenin amaçlarından biri şeklinde kaydettiği “hadis tesebbütü” kısmında yer vermiştir.⁵⁰ Çağdaşımız ilim adamlarından Molla Hâtır ise nakli “hadisin lafzını tekit” kapsamında ele almış ve rivayette geçen “*Bu hadisi benden ve Ukbe'den başka dinleyen kalmadı*”⁵¹ sözünün tekit amacını destekler mahiyette olduğunu belirtmiştir.⁵²

⁴⁷ Evzâî'den rihleyi yapan kişinin Câbir b. Abdullah olduğuna dair rivayet gelse de bu sözdeki ihtilafın Evzâî'den nakleden kişilerin vehminden kaynaklandığı, râvi/râvilerin Câbir ile Eyyûb'ü karıştırdıkları belirtilmiştir. Rivayet için bkz. Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 123; Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle**, 89-90; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, XXXVI, 69. Rivayetdeki ihtilafın değerlendirmesi için bkz. Ebû Bekir Şemseddin Muhammed b. Abdullah İbn Nâsirüddîn, **Meclis fi hadîsi Câbir**, haz. Meşal b. Bani Matiri, Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân, 1995/1415, s. 42-3.

⁴⁸ Humeydî, **el-Müsned**, I, 189-90, hn: 384; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII, 613, hn: 17391; İbn Abdülber, **Câmi'u beyâni'l-ilm**, I, 392; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, LVIII, 55-6; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, III, 425 (ihtisaren). Farklı rivayetleri için bkz. Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 121-22; Beyhakî, **el-Medhal**, I, 301-2; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, II, 212 (ihtisaren); Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle**, 87-8-9.

⁴⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 122.

⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle**, 17 (muhakkikin mukaddimesi). Benzer yorum için bkz. Kudat, **Medresetü'l-hadîs fi'l-Basra**, 415.

⁵¹ Mezkûr ifadeler Humeydî'nin *el-Müsned*'inde yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde ise “Senden başka işiten kalmadı” ibaresi yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Humeydî, **el-Müsned**, I, 189-90, hn: 384; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII, 613, hn: 17391.

⁵² Molla Hâtır, **el-İsnâd**, 310-11.

Tek hadis için rihle yaptığı ifade edilen Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653),⁵³ Ukbe b. Âmir,⁵⁴ Abdullah b. Ömer (ö. 73/693),⁵⁵ Câbir b. Abdullah (ö. 78/697),⁵⁶ İbn Abbas⁵⁷ ve Enes b. Mâlik'in⁵⁸ bu yolculukları çeşitli yazarlar tarafından âlî isnad elde etme düşüncesi şeklinde yorumlanmasına rağmen daha çok hadisi teyit etme amacı öne çıkmaktadır. İlgili örnekler arasında Câbir'in rivayeti âlî isnad arayışına daha çok benzerken, diğerlerinde bu ihtimal daha zayıf görünmektedir. Zira Câbir'in, duymadığı bir hadisi tâbiûn vasıtasıyla işitince bununla yetinmeyip Mısır'a yolculuk yaptığı söylenmiştir. Bu yüzden Hâkim, "*Câbir b. Abdullah Nebî ile birlikteliği ve ondan işittiği hadisleri çok olmasına rağmen kendisi gibi ya da [derece itibariyle] kendisinden daha düşük bir sahâbîye uzak diyarlara tek hadis öğrenmek için rihle*

⁵³ Amr b. Âs'dan (ö. 43/664) Ebû Basra el-Gıfârî'nin (ö. 60/680) hadisini duyunca Ebû Basra'ya giderek bu nakli sormuştur. Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXIX, 271, hn: 23851; XLV, 204-5, hn: 27229; Tahâvî, **Şerhu Müşkili'l-âsâr**, XI, 353-54, hn: 4491; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, II, 279, hn: 2167; Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekir b. Süleyman el-Heysemî, **Bugyetü'r-râid fî tahkiki Mecma'z-zevâid ve menba'ü'l-fevâid**, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, 10 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1994/1414, II, 498, hn: 3435. Rivayetin âlî isnad arayışı olduğu şeklindeki yorumu için bkz. Gannâm, **İstidrâkâtü's-sahâbe**, II, 524.

⁵⁴ Mısır'a Mesleme b. Muhalled'in (ö. 62/682) yanına gitmiştir. Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII, 160, hn: 16960; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **el-Edebü'l-müfred**, 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985/1405, s. 257-8, hn: 759; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XVII, 349, hn: 962; Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekir b. Süleyman el-Heysemî, **Bugyetü'l-bâhis an zevâidi müsnedi'l-hâris**, thk. Hüseyin Ahmed Salih Bakiri, 2 c., Medine, Mektebetü'l-Arabiyyeti's-Suudi, 1992/1413, I, 190, hn: 46.

⁵⁵ İbn Ömer, Râfi' b. Hadîc'e (ö. 73/692) kendisinden rivayet edilen bir hadisi sorar. Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VIII, 95-6, hn: 4504; IX, 230, hn: 5319; XXV, 131, hn: 15818; XXVIII, 495, hn: 17256; Buhârî, "Hars ve'l-muzâraa", 15, hn: 2218-9; Müslim, "Büyû", 109, (III, 1180); İbn Mâce, "Rühûn", 8, hn: 2453; Nesâî, "Muzaraa", 45, hn: 3909; Nesâî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 100, hn: 4633; İbn Balabân, **Sahîhu İbn Hibbân**, XI, 601, hn: 5194; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IV, 253-54, hn: 4304; IV, 254, hn: 4307. Rivayetin âlî isnad şeklindeki yorumu için bkz. Gannâm, **İstidrâkâtü's-sahâbe**, II, 524.

⁵⁶ Kısa hadisi için Abdullah b. Üneys'e Şam'a rihle yapmıştır. Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXV, 431-2, hn: 16042; Buhârî, **el-Edebü'l-müfred**, 326, hn: 973; Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, VIII, 3120-21, hn: 8715; Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle**, 81-2.

⁵⁷ İbn Abbas kendisine ashâbdan birinin rivayeti ulaştığında hemen o kişinin kapısına gidip hadisi dinlediğini anlatmaktadır. Rivayet için bkz. İbn Abdülber, **Câmi'u beyânî'l-ilm**, I, 393-9. Benzer rivayetler için bkz. İbn Sa'd, **Kitâbü't-tabakâtü'l-kebîr**, II, 317; Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye**, thk. Habîburrahman A'zamî, 4 c., Kuveyt, el-Matbaatü'l-Mısıriyye, t.y., IV, 114-5.

⁵⁸ Enes b. Mâlik'e İtbân b. Mâlik'ten bir hadis nakledilmiş, İtbân ile karşılaştığında rivayeti kendisine sormuştur. Rivayet için bkz. Müslim, "İmân", 54, (I, 61); Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, **Müsned**, III, 74-5, hn: 1505; Ebû Abdullah Muhammed b. İshak İbn Mende, **Kitâbü'l-imân**, thk. Ali b. Muhammed b. Nasır el-Fükayhi, 2 c., 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985/1406, I, 198, hn: 52; Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **Avâli Müslim: erba'üne hadîsen müntekât min Sahîh-i Müslim**, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1985, s. 168-9. Rivayeti âlî isnad arayışına örnek gösterme hakkında bkz. Gannâm, **İstidrâkâtü's-sahâbe**, II, 523.

yapmıştır”⁵⁹ diyerek bu durumu âlî isnad arayışına yorumlamıştır. Benzer şekilde İbn Hacer de (ö. 852/1449) “Câbir hadisi âlî isnad talebine delildir. Çünkü ona Abdullah b. Üneys’ten [ö. 54/674] hadis ulaşmış ve o gidip kendisinden vasıtasız [bir şekilde] dinlemeden ikna olmamıştır”⁶⁰ görüşünü ileri sürmüştür. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere söz konusu rihleler suret olarak âlî isnad arayışına benzediği için bu terimin ancak bir nüvesini ya da fikrî altyapısını oluşturduğu söylenebilir.⁶¹

(2) Tâbiûn Nesli

Tâbiûler kendi bölgelerinde mukim sahâbeden azamî derecede istifade etseler de bazen bir soruna çözüm üretmek amacıyla başka sahâbîlere gitmiş veya hac vesilesiyle onlarla buluşmaya çalışmışlardır. Bu yolculuklar da onlara âlî isnad sağlamış, söz konusu rihleler şeklen âlî isnad arayışına benzediği için bu açıdan değerlendirilmiştir.

Tâbiûnun söz konusu rihlelerini âlî isnad amacıyla ilişkilendiren ilk muhaddis Ahmed b. Hanbel’dir (ö. 241/855). O, Abdullah b. Mes’ûd’un (ö. 32/652-53) talebelerini âlî isnad için rihle yapan kişiler olarak değerlendirmiştir. Ona, kişinin âlî isnad talebi için rihle yapıp yapamayacağı sorulduğunda, “*Tabii ki, hem de çok. Alkame [ö. 62/682] ve Esved [ö. 75/694], [kendilerine] Ömer’in hadisi ulaştığında, Ömer’e gidip hadisi ondan dinleyene kadar ikna olmazlardı*”⁶² demiştir.⁶³ Hatîb el-Bağdâdî söz konusu açıklamayı âlî isnada örnek vermiş ve “*Bu rivayet tek hadis için rihlenin Emevîlerden çok önce başladığının kanıtıdır*”⁶⁴ demiştir. Bu durum, Hz.

⁵⁹ Hâkim en-Nîsâbü’rî, **Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs**, 123.

⁶⁰ İbn Hacer, **Fethü’l-bârî**, I, 175.

⁶¹ Nitekim Mücteba Uğur da bu rihlelerde öncelikle hadis öğrenme maksadına dikkat çekmiş, ayrıca hadisi en kısa yolla elde etme arzusunun da bulunabileceğini ifade etmiştir. Bkz. Uğur, “Hadis Rivayetinde “Uluv-Nuzûl” Meselesi”, 7.

⁶² Birçok tarîkinde “kişi âlî isnad için rihle yapar mı” diye sorulurken; Sehâvî’nin ve ondan aktaran Emin Kudat’ın eserinde soru, “kişi ilim talebi için rihle yapar mı” şeklindedir. “İlim” kelimesi olarak rivayette Sehâvî’nin tek kalması, rivayetdeki kelimenin bir hata kaynaklı bu şekilde yazıldığını düşündürmektedir. “Âlî isnad” kelimesi olan tarikler için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle**, 19 (muhakkikin mukaddimesi); Ebnasî, **eş-Şeze’l-feyyâh**, 280-81; Irâkî, **et-Takyîd ve’l-îzâh**, 216; Bikâî, **en-Nüketü’l-vefiyye**, II, 359; Molla Hâtîr, **el-İsnâd**, 308, 320. “İlim” kelimesi olan tarikler için bkz. Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 276-77; Kudat, **Medresetü’l-hadîs fi’l-Basra**, 414.

⁶³ Alâî, bu rivayet hakkında semâ etmedikleri hadisi dinleme ihtimalinin dile getirilmesine karşı “Aksine belki de zaten Abdullah’tan semâ ettikleri hadis için gidiyorlardı” demiştir. Bkz. Alâî, **Bugyetü’l-mültemes**, 42.

⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle**, 28-9 (muhakkikin mukaddimesi).

Ömer döneminde tek hadis için rihle yapıldığını gösterse de onun âlî isnad arayışını ne kadar temsil ettiği yeniden düşünülmelidir. Zira ilgili şahısların duyduğu rivayetten emin olma gayreti daha fazla öne çıkmaktadır. Yine de İbn Hanbel'in ifadelerine yansıdığı gibi bu örnek şekil olarak âlî isnada benzediği için onun âlî isnad arayışının temellerini oluşturduğu söylenebilir.

Hadisin sıhhatinden emin olma isteği İbn Mes'ûd'un talebelerine mahsus olmayıp, ilgili dönemde birçok tâbiî, rivayetleri doğru öğrenip aktarabilmek için yolculuk yapmışlardır. Nitekim Abdullah b. Fîrûz ed-Deylemî (ö. 81-90/700-9)⁶⁵ tek hadis sormak için Filistin'den Tâif'e Abdullah b. Amr'a rihle yapmış ve hadisin kendisine rivayet edildiği gibi olmadığını öğrenmiştir.⁶⁶ Ebû'l-Âliye'nin (ö. 90/709) *"Biz Resûlullah'ın (s.a.v.) ashâbının rivayet ettikleri hadisleri Basra'da duyardık. Medine'ye gidip onların ağızlarından dinlemedikçe [bu rivayetlerden] razı olmazdık"* sözü de şeklen âlî isnad arayışına benzemektedir.⁶⁷ Ancak yukarıda ifade edildiği üzere bu rihleler hadisin asıl râvisinden alınmasını sağladığı için âlî isnad arayışını andırsa da söz konusu şahısların öncelikli amacı öğrendiklerinden emin olma gayretidir.

Tâbiûn neslinin hac yolculukları da onlara âlî isnadlar kazandırmış ve bu rihlelerin bir kısmı müteahhir âlimler tarafından âlî isnad arzusu ile açıklanmıştır. Örneğin Abdurrahman b. Yezîd (ö. 98/716-17) Alkame b. Kays aracılığıyla Ebû Mes'ûd el-Ensârî'nin (ö. 42/662?) rivayetini dinlemiş ardından Kâbe'yi tavaf ederken Ebû Mes'ûd ile karşılaşınca hadisi sormuş ve rivayeti bizzat sahâbîden de almıştır.⁶⁸

⁶⁵ Sahâbeden Fîrûz ed-Deylemî'nin (ö. 53/673) oğludur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXI, 402-8; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, V, 358-59.

⁶⁶ Fesevî, **Kitâbü'l-ma'rife**, II, 291-92; Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle**, 95.

⁶⁷ İbn Sa'd, **Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr**, IX, 112; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî, **el-Müsned**, Kahire; Beyrut, Darü't-Te'sîl, 2015/1436, I, 408, hn: 581; Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, **Târîhu Ebî Zür'a**, 182, 312; Beyhakî, **el-Medhal**, I, 302-3; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, II, 212; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XVIII, 174-5; İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb**, VIII, 3685; İbn Hacer, **Fethü'l-bârî**, I, 175, 192; İbn Abdülber, "Mukaddimetü't-Temhîd", 130. Olayın âlî isnad arayışı olduğuna dair yorum için bkz. Kudat, **Medresetü'l-hadîs fi'l-Basra**, 416, 465; Molla Hâtır, **el-İsnâd**, 320.

⁶⁸ Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Fârisî et-Tayâlisî, **Müsnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî**, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, 4 c., Cize, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1999/1420, II, 10, hn: 648; Humeydî, **el-Müsned**, I, 215, hn: 452; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII, 319-20, hn: 17091; Buhârî, "Megâzî", 62, hn: 4008; Müslim, "Salâtü'l-musâfirîn ve Kasruha", 256, (I, 555); Nesâî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, V, 9, hn: 8003; Ebû Avâne, **Müsnedu Ebî Avâne**, II, 33, hn: 2212; II, 477, hn: 3897; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XVII, 204, hn: 546; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 36.

Yine muammerûndan⁶⁹ Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100/718-19) tek bir hadis için Ebû Hüreyre'ye yaptığı rihleyi şöyle aktarır:

“Bana Ebû Hüreyre'nin bir hadisi ulaştı. O sene hac yaptım. Aslında haccımda bu hadis için Ebû Hüreyre ile karşılaşmak istiyordum. Ebû Hüreyre'nin yanına geldim ve dedim ki: “Ebû Hüreyre, senin bana bir hadisin ulaştı. Ben de bu yıl hac yaptım ama haccımda sadece seninle karşılaşmayı istedim.” Bana hadisi sordu, söyledim....”⁷⁰

Bu olay dışında Ebû Osman, Ebû Hüreyre'ye yedi kez daha misafir olmuş ve kendisinden hadis dinlemiştir.⁷¹ Öte yandan hadis semâi niyetiyle hacca gitmenin sadece Ebû Osman'a özgü olmadığını Eyyûb es-Sahtiyânî'nin (ö. 131/749) “Âlimlerin birbiriyle karşılaşmak için hacca gittikleri” ifadesinden de çıkarmak mümkündür.⁷²

Ebû Osman en-Nehdî'nin ve yukarıda ismi zikredilen diğer sahâbe ile tâbiûnun amacı âlî isnad elde etmek olmasa da bu âlimler hadisi önceki nesilden almak suretiyle sıhhat duygusunu perçinlemeye gayret göstermişlerdir. Söz konusu rihlelerin âlî isnad gayesiyle yapılan yolculuklara bir nüve olacağı söylenebilir. Yine de bunlara bakarak I./VII. asırda âlî isnad arayışının bulunduğunu belirtmek zordur. Dolayısıyla hadis usûlcülerinin verdikleri bu örneklerin bir âlî isnad arayışından ziyade âlî isnadın ilk nüvesi şeklinde anlaşılması uygun görünmektedir. Nitekim Alâî bu rivayetlerin âlî isnada delil olarak kullanılmasını eleştirmiş ve tek hadis için yapılan yolculuklardaki sıhhat amacına dikkat çekerek şöyle demiştir:

“Sahâbe ve tâbiûndan bir kısım kişilerin belirli hadisler için bölgelere yolculuk yaptığını uzunca anlatan rivayetler âlî isnada delil olarak kullanılmıştır. Bu durumda [âlî isnada] bir delil yoktur. [Eğer bunları âlî isnada delil kabul edersek] her râviden sahih olarak ulaşmayan bu hadislerin cevazını öne çıkarmış oluruz. Rihle bu hadislerin öğrenilmesi içindir, âlî isnad için değildir.”⁷³

Alâî'nin de belirttiği gibi tek hadis rihlelerinin âlî isnada yorulması, hadisin sıhhatini tespit gayesiyle gösterilen tüm çabaların âlî isnad şeklinde değerlendirilmesi anlamına gelir. Bu da rihleyi asıl amacından uzaklaştırmaktır. Ayrıca, sahâbe ve tâbiûn

⁶⁹ 130 veya 140 yaşında vefat ettiği söylenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVII, 430; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, IV, 178.

⁷⁰ Ebû'l-Kâsım İshak b. İbrâhim b. Muhammed, **Kitâbü'd-dibâc**, thk. İbrâhim Salih, Dımaşk, Dârü'l-Beşâir, 1994, s. 29, hn: 22; Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle**, 94; İbn Nâsirüddîn, **Meclis fi hadîsi Câbir**, 48-9.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XV, 219-20, hn: 9373; Buhârî, “Etime”, 40, hn: 5441.

⁷² Ahmed b. Hanbel, **Kitâbü'l-ilel**, II, 324.

⁷³ Alâî, **Bugyetü'l-mültemes**, 45.

dönemlerinde hadis için yapılan yolculukların sınırlı sayıda kalması, gidilen yerde mümkün olduğu kadar çok sayıda hadisin alınmayıp da tek hadisin teyidiyle yetinilmesi, âlî isnada yönelik yorumları nakzetmektedir. Aksi halde âlî isnad gayesi bulunan muhaddisin o bölgedeki tüm isnadı kısa nakilleri semâî beklenirdi. Dolayısıyla aslında sayısı çok fazla olmayan bu rihlelerde sahâbe ve tâbiûnun hadisi teyit amacı daha belirgin olarak hissedilmektedir.⁷⁴

c. Müelliflerin Etbâu't-tâbiûnin Büyüklerinde Âlî Isnad İddiası

Hicrî 120 yılına kadar tebeu't-tâbiûn neslinin büyüklerinden⁷⁵ aktarılan bazı hâdiseler özellikle Hatîb el-Bağdâdî tarafından âlî isnad arayışı şeklinde yorumlanmıştır. O, *er-Rihle fi talebi'l-hadis*'te “*Âlî Isnad Talebiyle Hocaya Gidip Amacına Ulaşmadan [Hocanın] Ölmesi*” başlığı altında⁷⁶ Evzâî'nin (ö. 157/774) Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve İbn Sîrîn (ö. 110/729) için yaptığı rihleyi değerlendirir. Evzâî Basra'ya gitmiş, Hasan'a yetişmeden o vefat etmiş; İbn Sîrîn'e ise ölüm döşeginde ulaşmış fakat kendisinden hadis dinleyememiştir.⁷⁷ Ancak bu olayların âlî isnadlarla ilişkisi net değildir ve ek karinelere ihtiyaç bulunmaktadır. Zira hadisenin “âlî isnad elde edemedi” olarak yorumlanabilmesi için Evzâî'nin söz konusu muhaddislerin rivayetlerine başkası aracılığıyla ulaşmasına rağmen hadisleri Hasan ve İbn Sîrîn'in ağzından dinlemek için rihle yaptığı tespit edilmelidir. Aksi takdirde bu rihle hadis tahammülüne bir delil olabilir. Evzâî'nin, Hasan ve İbn Sîrîn'in hadislerini başkası aracılığıyla elde ettiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durumda Evzâî'nin Hasan-ı Basrî'nin ve İbn Sîrîn'in hadislerini almak için rihleye çıkması ve

⁷⁴ Bu hususta yapılan çağdaş araştırmalar da söz konusu rihlelerin hadis teyidi amacına dikkat çekmektedir. Örneğin Nureddin İtr ve Nevzat Âşık hadislerin korunması için bu ilmî yolculukları bir zorunluluk görmüşler, Şahyar ise bu rihleler sırasında metodolojik sebeplerin daha ortaya çıkmadığına dikkat çekmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle*, 17 (muhakkikin mukaddimesi); Ayşe Esra Şahyar, *Seyahat ve Rivayetleriyle Hanım Sahâbîler*, İstanbul, Akdem Yay., 2015, s. 21, 28; Nevzat Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, 3. bs., İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2013, s. 109-11.

⁷⁵ Başlangıç dönemine kadar çeşitli vesilelerle ele alınan etbâu't-tâbiûnin büyüklerinden kasıt, hicrî 100-120 senelerinde hadis semâ eden ve İbn Hacer'in 7. tabakada değerlendirdiği muhaddislerdir. Söz konusu misaller 120 senesinden önceye tekabül ettiğinden, âlî isnadın nüveleri döneminde incelenmiştir.

⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle*, 114.

⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle*, 115-6; Kudat, *Medresetü'l-hadis fi'l-Basra*, 439.

onlara yetişememiş olması da ihtimal dâhilindedir. Benzer şekilde Leys b. Sa'd (ö. 175/791), A'rec (ö. 117/735) için rihle yapmış ama ulaşamadan A'rec vefat etmiştir.⁷⁸ Leys'in bu çabasının da A'rec'in rivayetlerini almak amacıyla olması mümkündür ve burada âlî isnad arayışına yönelik bir delil bulunmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu örneklerin hadis tahammülü ile ilgili olduğu, âlî isnadın amaçlandığına dair bir delilin bulunmadığı söylenebilir.

Hatîb el-Bağdâdî âlî isnad arayışına Şu'be'nin bir rihlesini de örnek vermektedir. Şu'be, Humeyd b. Nâfi' → Zeynep bnt. Ümmü Seleme → Annesi [Ümmü Seleme] → Nebî" isnadı hakkında; "*Yahyâ b. Saîd [el-Ensârî, ö. 143/760] bana bu hadisi Humeyd'den [ö. 131/748-49] rivayet etti. Humeyd ile karşılaştım. Ona sordum, bana hadisi nakletti.*" demiştir. Hatîb el-Bağdâdî, bu hâdiseyi âlî isnadla ilişkilendirip "*Hadisin Nâzilini Semâ Edip Âlisini Talep Eden*" başlığında ele almıştır.⁷⁹ Aslında Şu'be'nin benzer şekilde rivayetin isnadını soruşturmalarına birçok örnek verilebilir fakat onun isnad üzerinde yaptığı incelemelerin rivayetin sıhhatine yönelik olması daha ağır basmaktadır. Nitekim Şu'be tek hadis için yaptığı başka bir araştırmada isnadındaki râvilerin hayatta olduğunu öğrenince bizzat kendilerinden dinlemek için Kûfe, Mekke, Medine ile Basra'ya gitmiş ve sonuçta hadisin sahih olmadığını tespit etmiştir.⁸⁰ Hatîb'in örnek şeklinde zikrettiği isnad soruşturmasında ise Şu'be hadisi ilk olarak Yahyâ b. Saîd el-Ensârî gibi hâfız bir muhaddisten semâ ettiği için onun sıhhat araştırması yapmadığı düşünülebilir. Yani bu olay her ne kadar şeklen âlî isnad araştırmasına benzese de Şu'be'nin Humeyd ile doğal bir şekilde karşılaşp bu nakli bir de ondan dinlemesi mümkündür. Nitekim Şu'be âlî isnad isteğinden bahsetmediği için bu araştırma âlî isnad arayışına delil gösterilememektedir.

Kısacası ilk asırda tebeu't-tâbiîn neslinden bir muhaddisin âlî isnad elde etmesi ile sonuçlanan davranışının bu tür isnadları arayış şeklinde yorumlandığı

⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 155.

⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 35-7. Şu'be hakkında araştırma yapan Özsoy da olayın sebebini "hadisi tahkik etme ve âlî isnad elde etme" şeklinde açıklamıştır. Bkz. Abdulvahap Özsoy, "Şu'be İbnu'l-Haccâc ve Hadîşçiliği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Atatürk Üniversitesi SBE*, Erzurum, 2004, s. 92.

⁸⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, I, 32-3; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâ*, V, 57-8; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XIX, 217.

görülmektedir. Aynı olayların hadisin öğrenimi, sıhhat araştırması ya da teyidi gayeleri çerçevesinde düşünülmesi de mümkündür. Rihleye çıkan râvi daha önce rivayetleri sahih bir tarikle elde etmediyse ya da isnad kısaltma gayretine dair açık bir ifadesi yoksa gösterdiği gayret âlî isnad arayışı şeklinde yorumlanmayabilir.⁸¹

3. Tesadüfî Durumlar: Sonraki Dönem Muhaddislerinin Âlî İsnad Kaynakları

Muhaddislerin bazen âlî isnad arama gayesi taşımadıkları halde ilk semâ yaşının erken olması ve uzun yaşama gibi şartlar sağlandığında âlî isnadı doğal bir şekilde elde ettikleri anlaşılmaktadır. Özellikle etbâu't-tâbiîn neslinde⁸² âlî isnad amacı taşımadan, tesadüfî yani zaman ve mekân olarak avantajlı hoca-öğrenci birlikteliklerinin bir sonucu olarak âlî isnadlar elde eden muhaddisler vardır.

Birçok âlî isnada sahip olduğu halde bunlara ulaşmaya özel bir çaba sarf etmemiş en meşhur isim Mâlik b. Enes'tir (ö. 179/795). Medine'de küçük yaşta hadis öğrenip uzun yaşamış⁸³ Mâlik'i Zehebî (ö. 748/1348), "*Mâlik'in, herkesin icmâ ettiği faziletleri vardır. Bunlardan biri uzun ömürlü, âlî isnad sahibi olmasıdır*" şeklinde tanıtır.⁸⁴ On küsur yaşlarında hadis öğrenmeye başlayan⁸⁵ Mâlik b. Enes küçük bir çocukken Nâfi'in (ö. 117/735) meclisinde bulunmuş⁸⁶ ve bu durum döneminin en âlî isnadlarından biri olan "Nâfi' → İbn Ömer" tarikini elde etmesini sağlamıştır. Mâlik de değer verdiği hocası Nâfi'den fazla sayıda rivayet aktarmış, Muvatta'daki 132 tane "Nâfi' → İbn Ömer" isnadı haricinde⁸⁷ öldüğü zaman kitaplarının arasında İbn Ömer'in sahifesinin çıktığı ve bu sayfadaki hadislerden sadece iki tanesinin

⁸¹ Âlî isnad arayışını diğer rihlelerden ayıran özellikler hicrî 120 yılı sonrası için "Âlî İsnad Arayışını Tespit" başlığında değerlendirilmiştir.

⁸² Sahâbe nesli zaten Hz. Peygamber'den işiten ilk kaynak olduklarından burada konumuz dışındadırlar. Tâbiûn âlimleri bazen sahâbeden kimi zaman da akranlarından rivayet etmişler ve sonraki nesiller için belirgin şekilde âlî isnad kaynağı olan bir isimden bahsedilmemiştir.

⁸³ İmam Mâlik'in ömrünün 84, 85, 86, 87, 89, 90 ve hatta 92 sene olduğunu söyleyenler bulunmaktadır. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 131.

⁸⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 212.

⁸⁵ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, 1143; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 55.

⁸⁶ Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife*, I, 646; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 107.

⁸⁷ Molla Hâtır, *Sünâiyyâtu İmam Mâlik*, 65.

Muvatta 'da bulunduğu belirtilmiştir.⁸⁸ Mâlik b. Enes Medine'de yaşadığı için hacca gelen tâbiûlerden birçok sünâî rivayet elde etmiştir. Öyle ki İmam Mâlik, âlî isnadları toplamayı amaç edinmediği halde *Muvatta* 'da 244 adet sünâî isnad zikretmiştir.⁸⁹

Mâlik b. Enes kadar olmasa da genç yaşta hadis rivayet etmeleri ve diğer âlimlere nispeten uzun ömürlü olmaları sayesinde âlî isnadlara sahip olmuş muhaddislerden söz edilebilir. Şu'be, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi hadis hâfızları bu liste içerisinde sayılabilir. Söz konusu âlimler dışında sonraki nesiller için âlî isnad kaynağı olan ama aynı zamanda bu tür nakillerin semâî için gayret göstermiş muhaddisler ise âlî isnad arayışı çerçevesinde ele alınacaktır.

B. Hadis Naklinde Nâzil İsnad Oluşumu

Hiz. Peygamberin vefatından sonra resmî tedvîn zamanına kadar geçen süreçte işitilen bir hadisi teyit gibi amaçlarla ilmî yolculuklara çıkıldığı görülür.⁹⁰ Bu dönemde hadisler halkalar dışında ihtiyaç oldukça da nakledildiği için⁹¹ râviler akranlarından pek çok rivayet dinlemişler, kimi zaman ortamda daha yaşlı kişiler varken gençlerden hadis almışlardır. Bazı âlimler ise kendisinden bir önceki nesli görmesine rağmen gidip onlardan rivayet semâ etmemiş ve çeşitli sebeplerle kendilerine âlî isnad sağlayabilecek fırsatlardan yararlanmamışlardır. Aşağıda “Akran Rivayetinin Yaygınlığı” ile “Âlî İsnad Fırsatını Değerlendirememek” başlıkları altında konuya daha yakından bakmak uygun görünmektedir.

1. Akran Rivayetinin Yaygınlığı

İlk asırda ve özellikle sahâbe ile tâbiûn nesillerinde nâzil isnada sebep olan akran rivayetinin yaygınlığı dikkat çekmektedir. Sahâbe ve tâbiûn bir hadisi akran ya da büyüğünden alma arasında pek bir fark gözetmemişler, rivayetten eminlerse ya da

⁸⁸ İbn Ferhûn, **ed-Dibâcü'l-müzheb**, I, 112. Söz konusu cüzün içeriğine dair bilgi verilmemiştir. Buradaki hadisler Hz. Ömer'e ait zekât sahifesi olabileceği gibi İmam Mâlik'in İbn Ömer'den naklettiği bazı hadisleri içeren varaklar olduğu da düşünülebilir. İbn Ömer'den nakledilen zekât sahifesine dair bkz. Bekir Kuzudişli, **Aile İsnâdları**, İstanbul, İFAV Yay., 2021, s. 57-62.

⁸⁹ Molla Hâtır, **Sünâiyyâtu İmâm Mâlik**, 65.

⁹⁰ Sahâbe ve tâbiûn nesillerinde hadisin teyidine yönelik bazı yaklaşım ve değerlendirmeler için bkz. Özsoy, **Hadis Tenkidi**, 57-78.

⁹¹ İhtiyaca yönelik hadis rivayeti hakkında detaylı değerlendirme için bkz. Bekir Kuzudişli, **Hadis Rivayetinde Bağlam**, İstanbul, Klasik Yay., 2020, s. 89-99.

teyit etmeyi düşünmüyorlarsa imkânları olmasına rağmen hadisin bir önceki nesilden semâna ihtiyaç duymamışlardır.

Sahâbîler Hz. Peygamber'in vefatından sonra duymadıkları hadisleri arkadaşlarından dinlemişlerdir. Hatta bazı isnadlarda üç-dört sahâbînin birbirinden rivayet ettikleri görülse de bunların sayısının çok olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.⁹² Burada önemli olan husus, mezkûr dönemde sahâbîlerin dikkat çekici şekilde akranlarından hadis almasıdır. Bu durum sahâbenin birbirlerine duydukları güvenle birlikte zihinlerinde bir bilgiyi mutlaka ilk kaynağından alma düşüncesinin olmadığına göstergesidir. Ayrıca Acâc el-Hatîb'in de (1932-2021) belirttiği gibi⁹³ sahâbenin akran rivayetinde bulunması aralarında ilmî bir hareketliliğin varlığını ve sünneti muhafaza adına gösterdikleri çabayı ifade etmektedir. Bu durum Hz. Peygamber'in hayatında ve daha sonraki zaman diliminde devam eden bir husus görünümündedir.

Tâbiûn neslinde de akrandan hadis rivayeti yaygın bir şekilde devam etmiş, ilgili husus râvilerde isnadın nâzil olacağı kaygısını uyandırmamıştır. Örneğin Amr b. Şuayb'tan (ö. 118/736) sayılarının yirmi, elli, hatta yetmiş küsur olduğu söylenen tâbiûn topluluğu hadis rivayet etmiştir.⁹⁴ Sonraki nesillerde akran rivayeti örnekleri bulunabilirse de çok sayıda kişinin akranından hadis nakli bu durumun tâbiûn neslinde yaygınlığını ifade etmektedir. Yine dört tâbiûnin aynı isnadda bulunduğu bazı rivayetler de nâzil isnada sebep olan nakillerin yaygınlığına işaret etmektedir.⁹⁵ Buradaki örnekler ilk bölümde kaydedilenlerle birlikte düşünüldüğünde tâbiûn neslinde akran rivayetinin devam ettiği ve onların nâzil isnad olacağı endişesi taşımadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim birinci amaçları hadisi toplamak ve ilmin

⁹² Abdülganî el-Ezdî dört sahâbîden gelen rivayetlerden müstakil bir cüz yazsa da içerisinde sadece üç rivayet bulunmaktadır. Bkz. Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd el-Ezdî, **er-Rubâi fi'l-hadîs**, thk. Ali Hasan Abdulhamid, Amman, Dâru Ammâr, 1988/1408. Ayrıca bkz. Hâkim, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 609-12; Beyhakî, **el-Medhal**, I, 185-93; İbn Kutluboğa, **Haşiyetu İbn Kutluboğa**, 234-35; Sehâvî, **Fethû'l-mugîs**, IV, 170.

⁹³ Muhammed Acâc el-Hatîb, **es-Sünnetu kable't-tedvîn**, Kahire, Mektebetu Vehbe, 2. bs., 1988/1408, s. 146-7.

⁹⁴ İbn Kesîr, **İhtisâru Ulûmi'l-hadîs**, 534; Irâkî, **Fethû'l-mugîs**, 374; Irâkî, **et-Tebşira ve't-tezkire**, III, 66; Süyûtî, **Tedribü'r-râvî**, V, 271-3. Irâkî, Amr b. Şuayb'tan rivayet nakleden 50 kişinin ismini sıralamaktadır. Bkz. Irâkî, **et-Takyîd ve'l-izâh**, 88-9.

⁹⁵ Bazı örnekler için bkz. Buhârî, "Vudû", 34, hn: 180; "Vudû", 47, hn: 200; Müslim, "Tahare", 75 (I, 228).

kaybolmasını engellemek olan bu neslin böyle bir davranış sergilemesi makul görünmektedir.

Yukarıdaki örneklerle karşın tâbiûn döneminde bazı yansımaları görülen “hayattakilerden hadis rivayet etmeme” anlayışının bir kısım âlimlerce benimsenmesi ilk bakışta âlî isnad arayışının öncelendiğine bir delil sayılabilir. Konuyla ilgili çok fazla nakil bulunmasa da bazı muhaddislerden gelen bilgiler râvilerin genel anlamda hayatta olan kişilerden rivayetten kaçındığını düşündürmektedir. Mesela Abdullah b. Avn (ö. 151/768) Şa‘bî’ye (ö. 104/722) hadis nakletmek istemiş Şa‘bî’nin, “*Hayattaki muhaddislerden mi rivayet edeceksin ölmüş olanlardan mı?*” sorusuna İbn Avn “*hayattakilerden*” cevabını verince Şa‘bî bu rivayetlerin semâını kabul etmemiştir.⁹⁶ Söz konusu yaklaşım daha kısa bir isnad sağladığından âlî isnad elde etme amacını çağrışırsa da bu gibi örneklerde âlî isnad kaygısının bulunmadığı söylenebilir. Zira İmam Şâfiî’nin (ö. 204/820) konu hakkındaki ifadeleri de⁹⁷ dikkate alındığında hayatta olan bir kişiden hadis rivayet edildiği zaman hocanın hadisi unutup söylemediğini iddia etmesinden endişe edildiği anlaşılmaktadır.⁹⁸ Neticede bu durum muhaddislerin âlî isnad kastıyla yaptıkları bir davranış değildir. Bunun yanı sıra yukarıdaki örnekte Şa‘bî’nin, kendisinden küçük olan İbn Avn’dan hadis almaya niyetlenmesi de dikkat çekici bir durumdur. Şayet İbn Avn, vefat etmiş birinden nakledecek olsaydı Şa‘bî, kendisinden küçük bir râviden hadis işitmiş olacaktı. Öte yandan İbn Avn’ın Şa‘bî’ye hadis rivayetini teklif etmesi ilgili dönemde hadislerin yaşça küçük olandan büyük olana doğru da nakledilmesinin doğallığına işaret etmektedir. Kaydedilen misaller

⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, I, 337; Zerkeşî, **en-Nüket**, III, 416; Ebnaşî, **eş-Şeze’l-feyyâh**, 171. Benzer lafızlarla bkz. Abdürrezzâk es-San‘ânî, **el-Musannef**, VIII, 11, hn: 14093.

⁹⁷ Şâfiî kendisinden bir haber nakleden İbn Abdülhakem’in (ö. 214/829) söylediğini önce inkâr etmiş, daha sonra hatırlayarak bunun üzerine ondan, “hayatta olandan hadis nakletmemesini” istemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, I, 337; Zerkeşî, **en-Nüket**, III, 416. Ebnaşî, **eş-Şeze’l-feyyâh**, 171. Zerkeşî ile Ebnaşî bu bilginin Beyhakî’nin (ö. 458/1066) *el-Medhal*’inde geçtiğini ifade etmektedirler. Fakat rivayet matbû nüshada bulunamamıştır. Nitekim söz konusu eserlerin muhakkikleri de bu konuda bilgi vermemişlerdir. Hatîb’in *el-Kifâye*’sinde ise İmam Şâfiî ile ilgili rivayetin ardından eserin muhakkiki Mâhir Yasin el-Fahl, benzer rivayetin *el-Medhal*’de geçtiğinin ifade edildiğini, kendisinin matbû nüshada bu rivayeti bulamadığını, dolayısıyla onun eserin eksik bir kısmında olabileceğini zikretmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, I, 337, 5. dpnt.

⁹⁸ Nitekim Hatîb el-Bağdâdî konu ile ilgili rivayetleri “Hadisi Rivayet Eden Kişiyi Merviyâtının Sorulup Onun Bunu İnkâr Etmesinin Hükümü Hakkında Bab” başlığı altında nakletmektedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, I, 335. Benzer bir değerlendirme için bkz. İbnü’s-Salâh, **Ulûmü’l-hadîs**, 118.

sahâbe ve tâbiîlerin mutlak olarak önceki nesilden hadis nakletme gayesini taşımadıklarını, akran hatta küçüklerden hadis naklettikleri görülmektedir. Bu durum, I./VII. Asrın hadis rivayeti düşünüldüğünde doğaldır. Yapılan çeşitli çalışmalarda da bu hususa işaret edilmiştir.⁹⁹

2. Âlî İsnad Fırsatlarını Değerlendirmeme

I./VII. asırda hadis öğreniminde nâzil isnada sebep olan bir başka husus, sahâbe ve tâbiûnun nâzil isnada neden olan ilmî yönelimlerinin bulunmasıdır. Yine bu nesillerin âlî isnad elde etme imkânları varken çeşitli sebeplerle bu fırsatı değerlendirmedikleri anlaşılmaktadır. Onların söz konusu davranışları zihinlerinde âlî isnad düşüncesinin bulunmadığının en önemli delillerinden sayılabilir. Bu mesele sahâbe ve tâbiûn nesli dikkate alınarak iki farklı açıdan irdelenmiştir. Birincisi sahâbenin kendisinden küçüklerin meclisinde hadis dinlemeleri, ikincisi ise tâbiûn âlimlerinin sahâbiyi gördüğü halde hadis öğrenmemeleridir.

a. Sahâbe Nesli: Büyüğün Küçükten Rivayeti

Hız. Peygamberin vefatından sonra bazı sahâbiler, kimi zaman genç bir sahâbîden hadis semâ etmiş, bazen de sahâbenin bulunduğu ortamda bir tâbiî hadis rivayet etmiştir. I./VII. asırda aktif bir ilim öğrenim ortamına işaret eden bu hususlar, âlî isnadın aranmadığına dair deliller sunmaktadır. Bu durumun en müşahhas örnekleri sahâbe nesli hayatıyken tâbiûnun hadis naklettiği meclisler kurması ve bir kısım sahâbenin de bu topluluklara dinleyici olarak katılmasıdır. Örneğin Abdurrahman b. Ebû Leylâ'nın (ö. 83/702) ders halkasında Berâ b. Âzib (ö. 71/690) gibi¹⁰⁰ bir grup sahâbe ondan hadis semâ etmiştir.¹⁰¹ Aslında sahâbe neslinden bazıları tâbiûnun böyle bir ortamda hadis naklini de teşvik etmişlerdir. İbn Abbas kendisi meclisleyken Saîd b. Cübeyr'den (ö. 94/713?) hadis rivayet etmesini istemiştir. Saîd bundan çekince de İbn Abbas, *"Sen rivayet ederken benim burada bulunmam bir nimet değil midir?"*

⁹⁹ Örneğin Mücteba Uğur, âlî isnadla ilgili makalesinden bu ilk nesillerinden birbirlerinden hadis rivayetinin doğal bir süreç olduğuna işaret etmiştir. Bkz. Uğur, "Hadis Rivayetinde "Uluv-Nuzûl" Meselesi", 4-6.

¹⁰⁰ *el-Mektebetü's-şâmile* programından yapılan genel taramada rivayet eserlerinde Berâ b. Âzib'in Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan rivayeti tespit edilememiştir.

¹⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 375; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 261.

Doğru rivayet edersen tamam ama hata edersen de ben sana [doğrusunu] öğretirim”¹⁰² diyerek böyle bir ilmî ortama zemin hazırlamıştır.

Tâbiûn dönemine mensup Ubeyd b. Umeyr’in (ö. 68/687)¹⁰³ Abdullah b. Ömer’in bulunduğu mecliste hadis nakletmesi de bu hususta dikkat çeken örneklerden biridir. Ubeyd Resûlullah’tan,¹⁰⁴ “*Münafığın durumu iki sürü arasında gidip gelen bir koyuna benzer...*” (مَثَلُ الْمُنَافِقِ كَمَثَلِ الشَّاةِ بَيْنَ الرَّيْضَيْنِ) hadisini rivayet edince mecliste bulunan İbn Ömer, “*Yazıklar olsun sana, Resûlullah’a yanlış bir söz isnad etme. Resûlullah o şekilde değil, böyle söyledi: “مَثَلُ الْمُنَافِقِ كَمَثَلِ الشَّاةِ بَيْنَ الْغَنَمِينَ*”¹⁰⁵ diyerek Ubeyd’e itiraz etmiştir. Her iki lafız arasında pek bir fark olmadığı için itirazdan rahatsız olan Ubeyd b. Umeyr’e karşı İbn Ömer, “*Eğer onu bizzat Resûlullah’tan böyle işitmeseydim sana itiraz etmezdim*”¹⁰⁶ demiştir. Hadislerin manen rivayetine dair meşhur bir olay şeklinde aktarılan bu hadisin konumuz açısından önemi ise tâbiûnin meclisinde İbn Ömer’in hadisi rivayet etmek yerine Ubeyd’den dinlemesi, ancak yanlış bir şey söylediğinde onu düzeltmesidir. Mecliste toplanan insanlar da tâbiûnin söylediklerini doğrudan ilgili sahâbîlerden alma ihtiyacı hissetmemişlerdir.

Söz konusu örneklere benzer bir olay da Abdullah b. Rebâh (ö. 91-100/709-19) ile İmrân b. Husayn (ö. 52/672) arasında yaşanmıştır. Abdullah b. Rebâh, bir gazvede Ebû Katâde el-Ensârî (ö. 54/674) ile Hz. Peygamber’in yaşadığı olayı ayrıntılı şekilde anlatmaktadır. O esnada dinleyenler içerisinde sahâbeden İmrân b. Husayn da

¹⁰² İbn Sa’d, **Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr**, VIII, 374-5; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, IV, 9; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **Tehzîbü’l-esmâ ve’l-lugat**, 4 c., Beyrut, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, t.y., I, 216; Ebû’l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, **Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zaman mimmâ sebete bi’n-nakl evi’s-semâ’ ev esbetehü’l-âyân**, thk. İhsan Abbas, 8 c., Beyrut, Dâru Sadır, 1978/1398, II, 371; Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, IV, 335.

¹⁰³ Kussâsın ilklerinden sayılan Ubeyd b. Umeyr hakkında bilgi için bkz. İbn Sa’d, **Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr**, VIII, 24-5; Buhârî, **et-Târîhü’l-kebîr**, V, 455; Fesevî, **Kitâbü’l-ma’rife**, II, 24.

¹⁰⁴ Olayın anlatıldığı tüm kaynaklarda Ubeyd b. Umeyr hadisi doğrudan Resûlullah’tan nakletmekte, herhangi bir sahâbî ismi zikretmemektedir.

¹⁰⁵ Humeydî, **el-Müsned**, II, 302-3, hn: 688; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VIII, 476, hn: 4872; IX, 262, hn: 5359; 382, hn: 5546; 433-4, hn: 5610; Dârimî, **el-Müsned**, I, 337-8, hn: 327; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü’rî, **Kitâbü’t-temyîz**, 2. bs., Riyad, Vizaretü’l-Maârif, 1982/1402, s. 173-4; İbn Balabân, **Sahîhu İbn Hibbân**, I, 421-2, hn: 264; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, I, 394-5. Rivayet farklı lafızlarla gelmekle birlikte Ahmed b. Hanbel’in **Müsned**’inin muhakkiki Şuayb el-Arnaûd İbn Ömer’in “الغنمين” şeklinde yaptığı düzeltmenin doğru olduğunu diğer nakillerde kalb bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IX, 384.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VIII, 476, hn: 4872. Aynı hadis metni Nâfi’ aracılığıyla direkt İbn Ömer’den de nakledilmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IX, 99, hn: 5079; X, 60-1, hn: 5790; 388, hn: 6298.

vardır. İmrân, bahsedilen gazvedeki 7 kişi içerisinde kendisinin de bulunduğunu söylemiş ve güzel anlatımı sebebiyle Abdullah b. Rebâh'ı methetmiştir. Bu olayın bazı tariklerinde Abdullah b. Rebâh, İmrân'dan gazveyi anlatmasını istemişse de o kabul etmemiş ve Ensarlıların daha iyi bileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁷ Benzer şekilde Ebû İdris el-Havlânî'nin (ö. 80/699) meclisinde bir sahâbînin kendi katıldığı gazayı tâbiîden dinlemesi,¹⁰⁸ İbn Abbas'ın bulunduğu bir toplulukta Amr b. Dînâr (ö. 126/744) ve Tâvûs (ö. 106/725) gibi tâbiûnun, akranları Büşeyr b. Kâ'b el-Adevî'den¹⁰⁹ hadis semâ etmeleri ve muhtemelen rivayetinin çokluğu sebebiyle İbn Abbas'ın Büşeyr'den, *"Sanki Ebû Hüreyre'nin hadisini dinliyorum"* ifadeleriyle bahsetmesi¹¹⁰ ve Şa'bî'nin İbn Ömer'in bulunduğu mecliste hadis rivayet etmesi¹¹¹ şeklindeki örnekler sahâbe varken insanların tâbiûn etrafında toplanabildiklerini göstermektedir. Âlî isnad arayan kişilerden beklenen davranış Hz. Peygamber'e en yakın âlimden hadis dinlemeleridir. Bu örneklerde aksi bir durumun gözlenmesi rivayetlerin tahammülünde âlî isnadın öncelenmediğine işaret etmektedir.

Yukarıdaki olaylarda sahâbîlerin meclislerinde tâbiûnu dinlemeleri ya öğrencilerin ilimlerine güvenmelerinden ya da yaşlılık, hastalık gibi çeşitli nedenlerle hadis rivayetinden kaçınmalarından kaynaklanmış olabilir. Sahâbînin yaşlanması, öğrencisine güvenmesi veya ilgili sahâbî nezdinde dinin öğretilmesi önemli olduğu için böyle bir durumun meydana geldiğini ileri sürmek doğru bir yaklaşımsa da burada konumuz açısından önemli olan husus, bir sahâbî mecliste bulunurken insanların tâbiîden hadis işitmeleri ve daha yakın kaynaktan alma gibi bir düşünce taşımamalarıdır.

Tâbiûndan bir kısım âlimlerin bazen sahâbenin büyükleri hayattayken küçüklerine ya da akranlarına danıştıklarına dair bilgiler verilmektedir. Örneğin Tâvûs

¹⁰⁷ Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVII, 235-8, hn: 22546; Tahâvî, **Şerhu Müşkili'l-âsâr**, X, 146, hn: 3981; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXVIII, 69. Rivayet hakkında farklı bir değerlendirme için bkz. Kuzudişli, **Hadis Rivayetinde Bağlam**, 241.

¹⁰⁸ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXVI, 163; LXVIII, 98; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, II, 891.

¹⁰⁹ Muhadramûndandır. Zehebî vefat tarihi olarak 81- 90/700-709 seneleri arasını vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mizzi, **Tehzîbü'l-Kemâl**, IV, 184-87; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, II, 926.

¹¹⁰ Ebû Zûr'a ed-Dimaşkî, **Târîhu Ebî Zûr'a**, 272; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXVII, 350; Mizzi, **Tehzîbü'l-Kemâl**, IV, 185.

¹¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, XIV, 146; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXV, 355; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 71.

sahâbenin büyükleri hayattayken İbn Abbâs'ın meclisine iştirak etmiş,¹¹² Husayn b. Cündeb (ö. 89/707-8) ise ashâba gidebilecekken Alkame b. Kays'ın meclislerini tercih etmiştir.¹¹³ Kendilerine bu durumun sebebini sorulduğunda her ikisi, büyük sahâbenin İbn Abbas ve Alkame'ye danışmalarını gerekçe gösterecekler de onların bu davranışları âlî isnad oluşumunun aleyhine bir tavidir.¹¹⁴

b. Sahâbîyi Görmesine Rağmen Hadis Almayan Tâbiûler

Âlî isnad sahibi olmak isteyen bir hadis talibinin, önceki nesilden bir hocayı gördüğünde eğer sıhhat kaygısı yoksa kendisinden rivayet semâna gayret göstermesi beklenir. Tâbiûn neslinde ise bu durumun aksine yaşlı sahâbîleri veya büyük tâbiûn âlimlerini gören ya da başkaları aracılığıyla rivayetlerini duydukları kişilerle karşılaşan fakat onlardan hadis almayan râvilerin bulunduğu dikkat çekmektedir. Örneğin Ebû'l-Âliye'nin karşılaştığı sahâbîler arasında en yaşlısının Ebû Eyyûb el-

¹¹² İbn Sa'd, **Kitâbü't-tabakâtü'l-kebîr**, II, 366; Buhârî, **et-Târîhü'l-kebîr**, V, 4; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî, **Ma'rîfetü's-sahâbe**, thk. Âdil b. Yusuf el-Azzâzî, 3 c., 2. bs., Riyad, Medârü'l-Vatan, 2011/1432, II, 1705; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIII, 192; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, VIII, 301; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 128.

¹¹³ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, II, 98; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XLI, 178-79; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, II, 683; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, I, 48.

¹¹⁴ Sahâbenin tâbiûndan hadis nakline dair çalışmalar varsa da buradaki rivayetlerin sayısının az olması ilgili durumun nadirattan kabul edilebileceğini göstermektedir. Hatîb el-Bağdâdî, sahâbenin tâbiûndan rivayetleri hakkında müstakil bir cüz yazmış, İbn Hacer de bu cüzü tertip ve telhîs etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'nin cüzünün adı, *Mâ ravâ's-sahâbe ani't-tâbiîn*'dir ve günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. Bkz. Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, III, 1140; Ebû Abdullah Radiyyüddin Muhammed b. İbrahim İbnü'l-Hanbelî, **el-Fer'ü'l-esîs fi usûli'l-hadîs**, thk. Ebû Abdurrahman Nebil Salâh Abdülmecid Selim, Dimyat, Mektebetu İbn Abbas, 2008, s. 271. İbn Hacer'in kitabının adı ise, *Nüzhetü's-sâmiîn fi rivayeti's-sahâbe ani't-tâbiîn*'dir. Bkz. Kettânî, **Fihrisü'l-fehâris**, I, 334. Klasikteki bu çalışmalar üzerine de Türkiye'de çağdaş dönemde iki makale yazılmıştır. Bkz. Ayşe Esra Şahyar, "Sahâbenin Tabiundan Hadis Rivayeti", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C: 8, No: 1, 2010, s. 125-144; Mehmet Eren, "Bir İsnad Özelliği Olarak Sahâbenin Tâbi'inden Rivâyeti", **İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sabâbe-II -Sahâbe ve Rivâyet İlimleri**, İstanbul, Ensar Yayınları, 2016, s. 333-71. Şahyar, İrâkî'nin *et-Takyîd ve'l-izâh*'ında aktardığı (s. 286-88) on dokuz merfû rivayeti inceler ki bunlar İbn Hacer'in eserinde de yer almaktadır. Eren ise İrâkî'nin rivayetlerine Hatîb'in kitabında bulunduğu tespit edilen yedi rivayet daha ekleyerek hepsini tahlil eder ki bu rivayetlerin sekiz tanesini de konuya örnek bağlamında isabetsiz bulmuştur. Kısaca konunun örneklerinin toplam sayısı yirmiyi bulmamaktadır ve bu rakam içerisinde mevkuף rivayetler de dâhildir. Suudi Arabistan'da yapılan bir başka çalışmada ise sahâbenin tâbiûnden 21 rivayeti sıralanarak tahrir edilmiştir. Bkz. Abdülazîz Muhtar İbrahim, "Rivayeti's-sahâbe ani't-tâbiîn ani's-sahâbe ani'n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem cem'an ve tahrîcen ve dirâseten", **Mecelletü Câmîâtü'l-Meliki Suud**, C: 2, No: 21, 2009, s. 265-306.

Ensârî olduğunu fakat ondan hadis almadığını belirtmesi bu minvalde değerlendirilebilir.¹¹⁵

Ebû Hâtim (ö. 277/890) Enes b. Mâlik'i görmesine rağmen ondan hadis semâ etmeyen Basralı ya da farklı şehirlerden bir grup¹¹⁶ hadisçinin adlarını zikretmiş; İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714),¹¹⁷ Eyyûb es-Sahtiyânî¹¹⁸ İsmail b. Ebû Hâlid (ö. 146/763-64)¹¹⁹ Abdullah b. Avn¹²⁰ ve Kurre b. Halid es-Sedûsî'yi (ö. 154/770-71)¹²¹ bunların arasında saymıştır. Yine Yahyâ b. Ebû Kesîr'in de (ö. 129/747) Enes b. Mâlik'i Mescid-i Harâm'da namaz kılarken görüp ondan hadis işitmediği belirtilmiştir.¹²² Tâbiûn âlimlerinin gördükleri halde kendisinden hadis dinlemedikleri tek sahâbî Enes b. Mâlik değildir. Mesela Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Ebû Saîd el-Hudrî'yi (ö. 74/693-4) Kâbe'yi tavaf ederken görmüş ancak, hadis semâi için yanına gitmemiştir.¹²³

Tâbiûn neslinde kendine daha âlî isnad sağlayabilecek bir kibar-ı tâbiünden rivayet semâ etmeyenler de vardır. Örneğin Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/773),¹²⁴ hocası Katâde ile birlikte Hasan-ı Basrî'nin kapısına gitmiş, kendisi kapıda Katâde'nin bineğini tutarken Katâde içerde rivayetleri dinleyip çıktığında Saîd'e aktarmış, o da hadisleri Katâde'den semâ etmiştir. Burada Saîd'in, kapısına kadar gitmesine rağmen

¹¹⁵ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebû Hâtim er-Râzî, **Kitâbü'l-merâsil**, thk. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kücânî, 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1998/1418, s. 58; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, XVIII, 173; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 428.

¹¹⁶ İbn Ebû Hâtim, **Kitâbü'l-merâsil**, 113, 177.

¹¹⁷ İbn Ebû Hâtim, **Kitâbü'l-merâsil**, 9; İbn Hacer, **Tabakâtü'l-müdellesîn**, 28; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, I, 178.

¹¹⁸ İbn Ebû Hâtim *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de onu Enes b. Mâlik'ten rivayet edenler arasında zikretse de *Kitâbü'l-merâsil*'de onun Enes'i görüp rivayette bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, II, 255; İbn Ebû Hâtim, **Kitâbü'l-merâsil**, 14; İbn Hacer, **Tabakâtü'l-müdellesîn**, 19.

¹¹⁹ İbn Ebû Hâtim, **Kitâbü'l-merâsil**, 12; Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, II, 163.

¹²⁰ İbn Ebû Hâtim, **Kitâbü'l-merâsil**, 113.

¹²¹ İbn Ebû Hâtim, **Kitâbü'l-merâsil**, 177.

¹²² İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, IX, 141; İbn Ebû Hâtim, **Kitâbü'l-merâsil**, 243-44. Ayrıca bkz. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, **Suâlâtü Ebî Bekr el-Esrem li'l-İmâmi'l-Kebîr Ebî Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel fi'l-cerh ve't-ta'dîl ve ileli'l-hadis**, thk. Ebu Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, Kahire, el-Farukü'l-Hadise, 2007/1428, s. 192.

¹²³ Ali b. Medîni, **İlelü'l-hadis**, 328; İbn Ebû Hâtim, **Kitâbü'l-merâsil**, 155; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, XL, 377; Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, IX, 245.

¹²⁴ İbn Hacer onu 6. tabakada zikretmiştir. Bkz. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, I, 239.

hadisleri Hasan'dan değil de Katâde'den dinlemesi dikkat çekmektedir.¹²⁵ Bu durum da Saîd'in âlî isnad kaygısı taşımadığına güzel bir örnektir.

Burada zikredilenler dışında ilk bakışta âlî isnad arayışına ters bir durum olarak görülebilecek bazı olaylardan da bahsedilebilir. Bu örneklerde kişiler âlî ya da nâzil isnad düşüncesinde olmasalar da çeşitli saikler onların nâzil isnad semâna sebep olmuştur. Örneğin A'meş (ö. 148/765), Enes b. Mâlik'i Vâsıt ile Mekke'de görmesine rağmen¹²⁶ Enes'in ashâbı ile yetinmiş ve Enes'ten hadis semâ etmemiştir.¹²⁷ Gerçi A'meş bu davranışına Enes'in, Haccâc'ın (ö. 95/714) yanına gitmesini sebep olarak gösterse de¹²⁸ burada bir tâbiînin sahâbîyi görmesine rağmen ondan hadis almaması önemlidir. Bu durum da âlî isnad arayışına muhalif bir tavidir. A'meş'in daha sonra bu tutumundan pişman olup Enes b. Mâlik'ten hadis alan kişilerden rivayet etmeye başlamasından¹²⁹ anlaşılan ise A'meş'in nedametinin alamadığı âlî isnada değil ilme matuf olduğudur. Yine bu hususta etbâu't-tâbiîn neslinin büyüklerine dair bir örnek Hatîb el-Bağdâdî tarafından zikredilmektedir. Hatîb, "*Kendisinden Rivayet Edilen Kişi Hayattayken Nâzil [Rivayetin] Semâını Caiz Görenler*" başlığında Ma'mer (ö. 153/770), Nâfi' hayattayken onun rivayetlerini Eyyûb es-Sahtiyânî'den dinleyip bununla iktifa ettiklerine dair açıklamasını zikretmiştir.¹³⁰ Hatîb'in değerlendirmesinin yanı sıra bu nakilde Ma'mer ve Nâfi' farklı bölgelerde yaşadıklarından Ma'mer'in ona ulaşamama ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Aslında bir sahâbîyi ya da önceki nesli görüp de hadis dinlememenin çeşitli sebepleri sıralanabilir. Örneğin A'meş'in Enes b. Mâlik'ten hadis almamasında söz konusu olduğu gibi siyasî bir neden ya da gördüğü sahâbîye soracak bir konusunun bulunmaması gibi sebepler zikredilebilir. Bununla birlikte gelecek nesillerde yaşlı bir

¹²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 35.

¹²⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 328; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 559, hn: 2989; XV, 444, hn: 30569; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 55.

¹²⁷ Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife*, III, s. 228; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-merâsîl*, 82; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, X, 6; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 246.

¹²⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 52; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, III, 887; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 240.

¹²⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 52; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, III, 883; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 240.

¹³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 33-5. Ma'mer'in ifadeleri için ayrıca bkz. Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife*, III, 369; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâ*, I, 144; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 35.

muhaddisi görmek ve bir rivayeti ondan dinleyebilmek için aylarca yolculuk yapan insanlarla karşılaştırıldığında, yukarıda adı geçen tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn âlimlerinin bir sahâbiyi ya da kendisinden büyük tâbiîyi görüp hadis dinlememeleri onların âlî isnad fikrini taşımadıklarını göstermektedir. Değerlendirmelerin yapıldığı tüm bu örnekler ilk asırda âlî isnad arayışının başlamadığının çeşitli tezahürleridir.

II. Âlî İsnadın Başlangıç Dönemi: H. 120-180

I./VII. asırda nüveleri görülen âlî isnad arayışı, zaman ilerleyip isnadlar uzamaya başladıkça daha çok gündeme gelmesi beklenen bir durumdur. Zira rivayetler tespit edilip tedvîne başlandıktan sonra¹³¹ artık muhaddislerin bunları tedvîn ve tasnif etmelerinin yanında kendilerine ulaşan rivayetlerin farklı ve Hz. Peygamber'e daha yakın isnadlarını bulmaya çalıştıkları varsayılabilir. Bu noktada âlî isnad arayışının yapılıp yapılmadığı gündeme gelmekte, âlî isnad arayışı görüldüyse bunun ne zaman ve kimler tarafından başlatıldığını belirlemek hadis tarihinde âlî isnadın yerini anlamak açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla âlî isnad kavramının tarihi sürecini belirlemek ve ilk oluştuğu dönemde muhaddisler açısından değerini ortaya koymak için hadis taliplerinin, rivayetlerin semâında göz önünde bulundurdıkları hususları incelemek uygun olacaktır.

Burada “âlî isnad arayışı” kavramından kastedilen husus, hadis teyidinden daha farklıdır. Söz konusu arayış, semâ edilen rivayetin sıhhatinden emin olunmasına rağmen sadece isnad kısaltma düşüncesiyle asıl kaynağa ulaşma çabasıdır. Aksi takdirde bir önceki nesle gitme davranışı hadisin sıhhatini teyit ya da hadis tahammülü gayeleriyle de izah edilebilecektir.¹³² Böylelikle amacına ulaşsın veya ulaşmasın muhaddislerin âlî isnad semâına dair gösterdikleri çaba dikkate alınarak arayışın başlangıç tarihi belirlenmeye çalışılacaktır.

Hadislerin tedvîninden sonra görüldüğü anlaşılan âlî isnad arayışının başlangıç tarihi olarak hicrî 120'li yıllar esas alınmıştır. Başlangıç dönemi olarak ele

¹³¹ Tedvîn hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yücel, **Hadis Tarihi**, 27. bs., İstanbul, İFAV Yay., 2016, s. 44-9; Kuzudişli, **Hadis Tarihi**, 101-9; Mehmet Efendioğlu, “Tedvîn”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2011, XL, 267-9; Mustafa Karataş, **Hadis Rivâyet Tarihi**, İstanbul, Ensar Yay., 2014, s. 173-8; Talat Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, TDV Yay., 6. bs., Ankara, 2009, s. 199-218.

¹³² Konu hakkında detaylı değerlendirmeler için bkz. “Âlî İsnad Arayışını Tespit” başlığı.

alınan 60 yıllık zaman diliminin genel özellikleri ise râvilerin sıhhatinden emin oldukları hadislerin daha kısa isnadlarını bulma çalışmaları, âlî isnadla ilgili kavramların kullanılmaya başlanması, muhaddislerin âlî isnad ile sahih hadisleri karşılaştıran bazı açıklamalar yapması ve âlî isnad anlayışını eleştiren ifadelerin görülmesidir. İlgili dönemde âlî isnada söz konusu yönelimler bulunsa da tüm İslam coğrafyasında bu anlayışa aynı zamanda geçildiğini söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla bu anlayışın giderek yerleştiği ve âlimden âlime değiştiği belirtilmelidir. Öte yandan âlî isnad arayışı hâkim kültür haline gelirken, bunun zararlarına dikkat çeken açıklamalar da her dönemde bulunabilmektedir. Bu vesileyle âlî isnad arayışının süreci değerlendirilmeye çalışılırken âlî isnadın dikkate alınmadığı durumlar da göz önünde bulundurularak dönemin genel çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

A. Âlî İsnad Arayışının Başlaması

Hadislerin toplanıp tedvîn edilmesinden önce bir rivayetten emin olma gayreti çok daha fazla görülürken tedvînle birlikte âlî isnad arayışının başladığı söylenebilir.¹³³ Nitekim II./VIII. yüzyılın ilk yirmi senesinde âlî isnad arayışına dair bir faaliyet görülmezken hicrî 120-130 yıllarında hadis semâına başlayan öğrencilerde bu tür isnadlara ulaşma isteği fark edilmektedir. Rivayetlerin resmî tedvîninden sonra ortaya çıktığı anlaşılan bu yönelim ile ilgili yeni öğrenime başlayan hadis talepleri için akranlarının önüne geçmek gayesiyle bu tür bir arayışa giriştikleri söylenebilir. İleride bu arayışın sebepleri üzerinde daha detaylı durulacaktır. Burada muhaddislerin âlî isnad arayışları önce râvi biyografilerinde aktarılan olaylar vesilesiyle belirlenecektir. Bir diğer tespit yöntemi olarak da muhaddislerin âlî isnada yönelik ifadeleri değerlendirilecektir.

Resmî tedvîn sonrasında hadis öğrenen talebeler içerisinde, açık bir şekilde ifade etmese de âlî isnad arayışından bahsedilebilecek ilk muhaddis Leys b. Sa'd'dır. Leys küçük yaşta hadis öğrenimine başlamış, hicrî 113 yılında 19 yaşında hacetmiş ve büyük muhaddislerle karşılaşmıştır.¹³⁴ Leys b. Sa'd'ın âlî isnad isteği olduğu

¹³³ Bu dönemde hadis rivayetinin de sistemleştiği hakkında bkz. Kuzudişli, **Hadis Rivayetinde Bağlam**, 31 vd.

¹³⁴ Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, I, 224.

düşüncesini uyandıran ifadeleri ise onun Zührî'ye (ö. 124/742) yapmaktan vazgeçtiği rihle ile ilgilidir. Leys, Zührî'nin birçok rivayetini yazdığını, bunları ona sormak için Rusâfe'ye¹³⁵ rihle yapmayı düşündüğünü, daha sonra bunun Allah için olmamasından korkarak vazgeçtiğini belirtir.¹³⁶ Aslında kendisi hicrî 113 senesinde, 19-20 yaşlarındayken Mekke'de doğrudan Zührî'den hadis semâ etmiştir.¹³⁷ Fakat anlaşılan o ki daha sonra başkaları aracılığıyla Zührî'nin hadislerini dinlemiş ve bunları yine bizzat Zührî'den almak için Rusâfe'ye gitmeyi düşünmüştür. Başka râviler aracılığıyla alınan bir hadisi bizzat râvinin kendisinden dinlemek için iki sebep düşünülebilir. Birincisi, aracıdan emin olmayarak hadisi asıl şeyhten dinleme isteğidir ki buna hadis teyidi denebilir. İkincisi ise aracıdan ve hadisin sıhhatinden emin olduğu halde rivayetin isnadını kısaltma gayesiyle yapılabilir. Bu da “âlî isnad arayışı” şeklinde isimlendirdiğimiz amaçtır. Leys söz konusu olayda, “*Zührî'ye gitmeyi düşündüğünü ama bunun Allah için olmayacağından korktuğunu*” belirtmiştir. Eğer Leys'in gayesi hadis teyidi olsaydı, başka bir ifadeyle rivayetin sıhhatinden şüphe etseydi bunun Allah için olmamasından korku duymaması gerekirdi. Zira böyle bir durumda rivayetin sıhhati söz konusudur ve bu nedenle Leys'in hadisleri teyit etmekten vazgeçmemesi beklenir. Leys'in bu endişesi aslında rivayetlerden emin olduğunu ve yine de daha kısa isnad elde etme amacı ile hareket ettiğini düşündürmektedir. Leys b. Sa'd, daha önce Zührî ile hicrî 113 yılında karşılaşp, sonra başkasından Zührî'nin rivayetlerini alıp tekrar yanına gitmek istediğine göre onun bu düşüncesi hicrî 120 yılları civarına denk gelmektedir. Leys'in söz konusu isteği âlî isnad amacı şeklinde yorumlanabilmekle birlikte bizzat kendisi “isnadın daha kısasını elde etme” düşüncesinin olduğunu belirtmemiştir. Öte yandan Leys b. Sa'd'ın zamanının en âlî isnadlarını elde ettiği kaydedilmiş¹³⁸ ve bunlar 1) Atâ b. Ebû Rebâh → Hz. Âişe, 2) İbn Ebû Müleyke → İbn

¹³⁵ Zührî'den bahsedilirken sözü edilen Rusâfe'nin, Halife Hişâm b. Abdülmelik'in (ö. 125/743) sarayı olduğu belirtilmiştir. Zührî'nin burada 20 yıl 4 ay kaldığı kaydedilir. Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife*, I, 636. Ayrıca bkz. Michael Lecker, “Biographical Notes on Ibn Shihâb al-Zuhrî”, *Journal of Semitic Studies*, No: 41, 1996, s. 32-3; Halit Özkan, “Tedvin Tarihinde Emevi Sarayı ve Zührî'nin Mirasına Bir Örnek: Şuayb b. Ebu Hamza Nüshası”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C: XVII, No: 32, 2012, s. 9.

¹³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XIV, 527; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, L, 353-4; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 712; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 145.

¹³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 144.

¹³⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 159.

Abbas, 3) Nâfi' → İbn Ömer ve 4) Saîd el-Makbûrî → Ebû Hüreyre isnadları şeklinde sıralanmıştır.¹³⁹

Dönemin âlî isnad hususundaki en merkezi ismi ise Süfyân b. Uyeyne'dir (ö. 198/814). Zehebî Süfyân b. Uyeyne'yi, "*Küçük yaşta ilme başladı, yaşlı kişilerden ilim aldı, ömrü uzun oldu, etrafında büyük bir kalabalık oluştu, neslinde âlî isnada sahip son kişiydi, uzak yerlerden torunlar ve dedeler kendisine rihle yaptı.*" şeklinde tanıtmaktadır.¹⁴⁰ Zehebî'nin bu açıklamaları onun âlî isnad kaynağı olarak görüldüğüne delil olmakla birlikte Süfyân'ın bizzat bu tür nakilleri aradığına dair veriler de tespit edilmiştir. Süfyân b. Uyeyne'nin âlî isnad elde etme isteğinin en açık ifadesi onun "*Din nasihattir*" hadisini "*Amr b. Dînâr → Ka'ka' → Ebû Sâlih → Atâ b. Yezîd → Temîm ed-Dârî → Nebî*" kanalıyla aldıktan sonra, Süheyl b. Ebû Sâlih (ö. ~140/757-8) ile karşılaşınca yaşananlarda görülmektedir. Süfyân olayı şu şekilde aktarmıştır:

Süheyl'e dedim ki; "Amr bana Ka'ka' aracılığıyla babandan rivayet etti". [Bunu söylerken] bana [isnaddan] bir kişiyi düşüreceğini ümit ettim. [Süheyl] dedi ki: "Ben bu hadisi babamdan işiten kişilerden biriyim..."¹⁴¹

Humeydî (ö. 219/834) söz konusu rivayette Süfyân'ın sözlerini, "*Ona sorarsam belki bana babasından rivayet eder ve ben de isnadda Amr ile eşit olurum*" şeklinde aktarmaktadır.¹⁴² Olayı anlatan İbn Uyeyne, hadisi Amr kanalıyla değil Süheyl vasıtasıyla Ebû Sâlih'ten (ö. 101/719-20) rivayet etmiştir. Her iki durumda da tespit edilebildiği kadarıyla Süfyân b. Uyeyne, bu kadar açık bir şekilde isnaddan bir kişi düşürmek ve dolayısıyla âlî isnad elde etmek istediğini belirten ilk örnek konumundadır. Zira Süfyân söz konusu hadisi Amr kanalıyla nakletse Ebû Sâlih ile arasında iki râvi bulunacakken, Süheyl'in doğrudan babasından rivayet edeceği ve böylece isnaddan bir kişinin düşebileceği ümidiyle hadisi sormuştur. Neticede onu daha âlî olan bu kanalla nakletmiştir. Bu örnek İbn Uyeyne'nin zihnindeki âlî isnad arayışını göstermektedir. İbn Hacer'in, Buhârî'nin bab başlığı olarak verdiği söz

¹³⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 159; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 224.

¹⁴⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 455.

¹⁴¹ Humeydî, *el-Müsned*, II, 85, hn: 860; Müslim, "İmân", 95 (I, 74); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 36.

¹⁴² Humeydî, *el-Müsned*, II, 85, hn: 860.

konusu rivayeti¹⁴³ açıklarken, Süfyân ile Süheyl arasında geçen diyalogun âlî isnad talebinin selefte olduğuna delalet ettiğini belirtmesi bu durumu teyit etmektedir.¹⁴⁴ Yine aynı şekilde başka bir Ebû Sâlih naklinde de Süfyân, Amr b. Dînâr'ın hocasına ulaşmak istemiş ve rivayeti Abdülazîz b. Rufey'den (ö. 130/747-8) bizzat semâ ederek senedi bir râvi daha kısaltmıştır.¹⁴⁵

Süfyân b. Uyeyne'nin açık bir şekilde âlî isnad araması başlangıç kabul edildiğinde bu eylemin yaklaşık olarak II./VIII. asrın ilk çeyreğinden itibaren görüldüğü söylenebilir. Zira Süheyl'in kesin olmamakla birlikte hicrî 140 ya da öncesinde vefat ettiği¹⁴⁶ dikkate alınırsa bu arayış en geç hicrî 140'tan önce gerçekleşmiş olmalıdır. Yine Abdülazîz'den semâ ise hicrî 130'dan öncesine tarihlendirilmelidir. “Din nasihattir” hadisinin isnadındaki arayışı kadar açık olmasa da Süfyân'ın âlî isnad arzusuna dair bir başka örnek olarak İbn Cüreyc (ö. 150/767) ile arasında yaşanan olay incelenebilir:

“İbn Cüreyc'in yanındaydım, onun şöyle dediğini işittim; “Bana bir adam İbn Abbas'tan rivayet etti” sonrasında da “Bana bir adam hadis rivayet etti ve İbn Abbas'a şöyle sordum” dedi. Ben [kendi kendime] “Bu kişinin hayatta olması lazım” dedim. Cuma günü geldiğinde [namaz çıkışında] mescidin kapılarına dikkatle bakmaya başladım. Şuradan -İbn Uyeyne mescidin kapılarından birini işaret etti- yaşlı biri girdiğinde ona dedim ki; “İbn Abbas'ı gördün mü?” Bana [farklı lafızlarla İbn Abbas'tan işittiğini belirterek] “Evet, İbn Abbas'a sordum; Abdullah b. Ömer'i gördüm; Bana İbn Abbas rivayet etti, İbn Abbas'tan semâ ettim” dedi. Ben de ondan hadisleri işittim. Daha sonra İbn Cüreyc'in yanına gittim. “Bana bir adam hadis rivayet etti ve ‘İbn Abbas'a sordum’ dedi” deyince “Ey Ebû Velid, Bana Ubeydullah b. Ebû Yezid, İbn Abbas'tan rivayet etti” dedim. “Çok derinlere daldın ey mahir!” dedi.”¹⁴⁷

Bu olayda Süfyân'ın, aradaki râvinin ismini öğrenmek gibi farklı bir amacı olduğu ileri sürülebilirse de onun bir önceki râviye ulaşarak âlî isnad elde etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira Süfyân, İbn Cüreyc'in güvenilirliğine dair bir sorun yaşamamaktadır. Ayrıca hadisi rivayet eden İbn Cüreyc'in hayatta olan bir râviden naklettiğini gizlemeye çalışması da âlî isnad arayışı açısından dikkat çekici bir

¹⁴³ Buhârî, “İmân”, 42.

¹⁴⁴ İbn Hacer, **Fethü'l-bârî**, I, 138.

¹⁴⁵ Humeydî, **el-Müsned**, I, 378, hn: 395, 396.

¹⁴⁶ Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 671; Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, VI, 152.

¹⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, X, 248. Zehebî'nin aktardığı rivayete göre dinleyenlere kendisinin hadisi naklettiği hocanın ölmüş olduğunu vehmettirmiştir. Bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, V, 242.

durumdur. Süfyân'ın buradaki çabasının âlî isnad elde etmeye yönelik olduğu düşünülürse, Ubeydullah b. Ebû Yezîd 126/ 743-44 yılında vefat ettiğine göre bu arayış hicrî 126 senesinden önce olmalıdır. Aktarılan tüm bu hadiseler göz önüne alındığında Süfyân'ın âlî isnad arayışının muhtemelen II./VIII. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda başladığı ifade edilebilir.

Süfyân b. Uyeyne başka rivayetlerde de âlî isnad aramış, Amr b. Dînâr aracılığıyla Zührî'den aldığı rivayeti doğrudan Zührî'den de semâ etmiş,¹⁴⁸ yine Amr b. Dînâr aracılığıyla İbnü'l-Münkedir'den (ö. 131/748) dinlediği hadisi kendisini görünce sorarak isnaddaki râvi sayısını azaltmıştır.¹⁴⁹ Süfyân'ın âlî isnad arayışına çeşitli örnekler zikredilebilir.¹⁵⁰ Onun âlî isnad elde etmesinde kendi çabasının yanı sıra küçük yaşta hadis semâ¹⁵¹ ve hocalardan bizzat rivayet dinlemeye yönelik düşkünlüğü de etkili olmuştur. Örneğin Süfyân, Ma'mer ile birlikte Zührî'ye gittiğinde, Ma'mer onu devesini tutması için kapıda bırakmıştır. Süfyân aslında Ma'mer içeriden çıktığında kendisinden Zührî'nin rivayetlerini dinleyebilecekken bunu yapmamış, deveyi başkasına verip Zührî'nin yanına girmiş, kendisinden hadis semâ etmiştir.¹⁵²

Küçük yaşta hadis öğrenmek ve rivayet elde etmeye yönelik düşkünlük tüm öğrencilere âlî isnad sağlayabilirse de Süfyân'ın bazı ifadeleri hadis aldığı bu kişilerden bilinçli bir tercih yaptığını düşündürmektedir. Örneğin kendisi mescitten çıktığında orta yaşlı veya ihtiyar birini görürse hemen onlarla oturup hadis dinlemeye çalıştığını belirtmiş,¹⁵³ yine kendisinin rivayet semâ ettiği Abde b. Ebû Lübâbe'nin (ö.

¹⁴⁸ Humeydî, *el-Müsned*, I, 447, hn: 517.

¹⁴⁹ Humeydî, *el-Müsned*, II, 321, hn: 1261-2.

¹⁵⁰ Süfyân'ın âlî isnad arayışına örnek gösterilebilecek bazı nakiller için bkz. Humeydî, *el-Müsned*, I, 10-1, hn: 17; I, 287, hn: 261.

¹⁵¹ Süfyân'ın 15 yaşında Abdülkerim Ebû Ümeyye'den (ö. 127/744-5) ilk semâ gerçekleşmiş, Atâ b. Ebû Rebâh henüz hayattayken gittiği hacda birçok muhaddisle karşılaşmış ve bu vesileyle 16 yaşında iken Zührî'den hadis semâ etmiştir. Birçok muhaddis onun -çocukluğundan kinaye olarak- kulağında küpelerle Amr b. Dînâr'dan hadis yazmaya gittiğini ifade etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, VIII, 59; Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, IV, 94; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 34; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, X, 246; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 1111.

¹⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 99.

¹⁵³ İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhü'l-kebîr*, I, 267; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, X, 249; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VII, 274, 290; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 188.

127/745) tabakasındaki diğer muhaddislerden daha yaşlı olduğunu söylemiştir.¹⁵⁴ Süfyân'ın bu çabası ona birçok âlî isnad kazandırmış, onun en âlî rivayetlerinin, 1) Amr b. Dînar → İbn Ömer, 2) Zührî → Enes, 3) Ubeydullah b. Ebû Yezîd → İbn Abbas, 4) Abdullah b. Dînar → İbn Ömer, 5) Ziyad b. İlâka → Cerîr gibi çeşitli sünâî tarikler olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁵ Bununla birlikte İbn Uyeyne'nin daha fazla sayıda sünâî isnadından da bahsedilebilir. Süfyân ve başka muhaddislerin âlî isnadları benzer şekilde sıralanabilirse de burada mühim olan husus muhaddislerin söz konusu rivayetleri âlî isnadla ile elde etmek için gösterdikleri çaba ve bu gayretlerini açıkça ortaya koydukları kendi ifadeleridir.

Bu dönemde âlî isnada ulaşma kaygısıyla hareket eden başka muhaddisler de vardır. Verilecek örneklerde muhaddisler Süfyân kadar net bir biçimde âlî isnad aradıklarını ifade etmeseler de başka söz ve davranışlarından âlî isnad aramış olabilecekleri sonucuna varılmıştır. Örneğin Ali b. Âsım'ın (ö. 201/817) Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/ 799)¹⁵⁶ ile birlikte Mansûr b. Mu'temir'e (ö. 132/750) gitmelerinin âlî isnad nedeniyle yapıldığı söylenebilir. Ali b. Âsım olayı şu şekilde aktarmaktadır:

Hüseyim ile birlikte Vâsıt'tan Kûfe'ye, Mansûr'dan hadis işitmek üzere gittik. Vâsıt'tan çıkıp birkaç fersah gittiğimde Ebû Muâviye [ö. 195/811] ile karşılaştım, [ona] ne yaptığını sordum. Bana, borç para aradığını söyledi. Dedim ki: "Benimle [Vâsıt'a] dön. Bende dört bin dirhem var, iki bin dirhemi sana veririm." Geri döndüm ve iki bin dirhemi [ona] verdim. Sonra tekrar yola çıktım. Hüseyim, Kûfe'ye sabah varmıştı, ben ise akşam ulaştım. Hüseyim gitmiş ve Mansûr'dan kırk hadis dinlemişti. Ben [akşam Kûfe'ye varınca] hamama gittim. Sabah olunca da kalkıp Mansûr'un kapısına gittim, baktım bir cenaze! Bu nedir [kimin cenazesidir], diye sordum. Mansûr'un cenazesi dediler. Ağlamaya başladım. Bir hoca gelip neden ağladığımı sordu. "Bu hocadan sema etmek için gelmişim ama o ölmüş" dedim. Muhatabım, bana "Sana onun annesinin düğününe şahit olmuş kişiden rivayet edeyim mi?" diye sordu, "Evet" dedim. Bana İkrime → İbn Abbâs isnadıyla [hadis] rivayet etti. Ondan bir ay hadis yazdım. Allah'ın rahmeti üzerine olsun sen kimsin, dedim. Dedi ki: "Benden bir aydır hadis yazıyorsun ve beni tanımıyor musun? Ben Husayn b. Abdurrahman'ım..."¹⁵⁷

¹⁵⁴ Kıyasladığı kişiler Hakem ve Habîb b. Ebû Sâbit'tir ki Hakem, hicrî 114 senesinde; Habîb ise hicrî 119'da vefat etmişlerdir. Râmeihürmüzî; Süfyân'ın Abde'den 10 yaşlarında semâ etmiş olabileceğini belirtir ve bu isnad Süfyân'ın en erken semâından biri olmalıdır. Bkz. Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsil**, 182.

¹⁵⁵ Hâkim en-Nisâburî, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 128.

¹⁵⁶ Onun tedlis yapan bir râvi olduğu hakkında bazı değerlendirmeler için bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XI, 62.

¹⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 391; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, IX, 253.

Ali b. Âsım, Mansûr'un cenazesi ile karşılaşsa da onun rivayetlerini Kûfe'de bulunan Mansûr'un talebelerinden semâ edebilirdi. Buna rağmen kendisinin yaşadığı üzüntü, onun Mansûr'un rivayetlerini öğrenmeye değil bizzat kendisinden dinlemeye geldiğine işaret etmektedir. Ayrıca cenazeden sonra Kûfe'de Mansûr'un hadislerini öğrenmeye çalışmamış kendisine âlî isnad sağlayabilecek bir kişiden İkrime'nin (ö. 105/723) rivayetlerini yazmıştır. Yine Ali b. Âsım'ın hadisleri semâ ettiği Husayn b. Abdurrahman'ın (ö. 136/754) ismini bir ay sonra öğrenmesinden anlaşıldığına göre o, sadece hadis tahammülünden ziyade âlî isnadla rivayet elde etmeye gelmiştir. Sonuç olarak aktarılan bu olay etbâu't-tâbi'nin küçüklerinden Ali b. Âsım'ın, Mansûr b. Mu'temir'in vefat ettiği hicrî 132 senesinde âlî isnad arama amacıyla rihle yaptığına işaret etmektedir.

Âlî isnad arayışına dair son bir örnek olarak Zeyd b. Hubâb'ın (ö. 203/819) isnad arayışı gösterilebilir. Zeyd Süfyân es-Sevrî'den, “*Üsâme b. Zeyd → Musa b. Ali el-Lahmî → Babası (Ali b. Rebâh) → (Amr'ın Mevlâsı) Ebû Kays → Amr → Nebî*” tariki ile hadis dinlemiş ve Üsâme b. Zeyd'in (el-Leysî, ö. 153/770)¹⁵⁸ hayatta olduğunu duyunca Medine'ye rivayeti dinlemeye gitmiştir. Orada hadisi semâ ettikten sonra bir adam kendisine bir önceki râvi olan Musa b. Ali'nin (ö. 163/779-80)¹⁵⁹ Mısır'da hayatta olduğunu söyleyince Mısır'a gidip hadisi semâ etmiş ve Sevrî'den aldığı rivayeti iki derece daha âlî hale getirmiştir.¹⁶⁰ Yukarıdaki tarîkten anlaşıldığı üzere II./VIII. yüzyılın ilk yarısında dönemin yaşlıları birbirlerinden akran rivayeti yaparlarken hadis öğrenimine devam eden Zeyd gibi gençler bir önceki râvi hayatta ise gidip bizzat kendisinden dinleme arzusu duymuşlardır. Zeyd'in yaptığı araştırmalar da Üsâme'nin hayatta olduğu hicrî 153'ten önceki zaman diliminde hadis taliplerinin âlî isnad arayışında olduğunu göstermektedir.

Âlî isnad arayışına yönelen başka hadis talebelerinden de bahsedilebilir.¹⁶¹ Önemli olan kısım âlî isnadın arandığını ifade eden ilk örneklerin görünmesidir. Bu

¹⁵⁸ Hakkında bazı tenkit ifadeleri bulunsa da Yahyâ b. Maîn onun sika olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâ*, II, 77; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 349-50; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 174; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, II, 58.

¹⁵⁹ Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel onun sika olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 524; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, XII, 33.

¹⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle*, 108-9.

¹⁶¹ Hüseyim b. Beşîr'in benzer bir isnad arayışı için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'l-ilel*, I, 138-9.

tür isnadlara yönelen ilginin ikinci bir göstergesi ise âlî isnadla ilgili kavramların kullanılmaya başlanmasıdır. Bu hususta kendisinden ilk söz edilen isim Şu‘be’dir. Bir rivayete göre Şu‘be, “*Kişi isnad talep etmediği müddetçe dininde ferahlığı devam eder. Yani: âlî isnad arayışı*”¹⁶² diyerek âlî isnad arayışının dindarlığı zora soktuğunu belirtmiştir. Fakat aktarılan ifadenin ona aidiyeti¹⁶³ ya da doğru aktarıldığı¹⁶⁴ net değildir. Eğer ifade bu haliyle Şu‘be’ye aitse âlî isnad hakkında ilk sözün eleştirisi içerikli olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlatım hicrî 135’te dünyaya gelen¹⁶⁵ Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/814) tarafından nakledildiğine göre ifadenin söylenme tarihi en erken hicrî 150 yılları olmalıdır.

Âlî isnada dair net bir şekilde söz söylediği belirlenen ilk muhaddis ise Abdullah b. Mübârek’tir (ö. 181/797). O, bir râviyi değerlendirirken bir yandan o kişinin âlî isnad yönüne dikkat çekmiş diğer taraftan kendisinin âlî isnad isteğini açıkça ifade etmiştir. Aktarılan olaya göre Ebû İshâk et-Tâlekânî (ö. 215/830-1),¹⁶⁶ ona Ebû Sa‘d el-Bakkâl (ö. ~148/765) isimli râvinin durumunu sormuştur. İbnü’l-Mübârek ise bu kişiyi, “*O âlî isnad sahibidir*” şeklinde tanıtmıştır. Abdullah’ın sözünü değerlendiren Ebû Hâtim, “*İbnü’l-Mübârek ‘O âlî isnad sahibidir’ sözüyle ‘Biz ondan isnadının yakınlığı sebebiyle yazdık, bu olmasaydı ondan bir şey yazmazdık’ demiştir*” şeklinde açıklamada bulunur.¹⁶⁷ Aslında Ebû Sa‘d el-Bakkâl âlî isnad için tedlîs yaptığı ifade edilen bir râvidir. Bunu bilen İbnü’l-Mübârek’in¹⁶⁸ yine de onun âlî isnadlarını yazmaya meyletmesi Abdullah’ın bu tür isnadlara olan ilgisine işaret

¹⁶² “التعالي” fiilinin, âlî isnadı arama faaliyetine işaret ettiğine dair yorum için bkz. Librande, “Contrast in The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith”, 123, 9; Librande, “The Categories High and Low”, 268.

¹⁶³ Rivayetin bazı kaynaklarda Şu‘be’den bir kısmında ise Abdurrahman b. Mehdî’den nakledildiği ilk bölümde belirtilmişti. Bkz. “İsnada Yönelik Kullanımlar” başlığı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Râmehürmüzî, **el-Muhaddisü’l-fâsıl**, 230; Ebû Nuaym, **Hilyetü’l-evliyâ**, VII, 151; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi‘ li ahlâki’r-râvi**, 38.

¹⁶⁴ Rivayetin bazı tariklerindeki farklılığa dair değerlendirme için bkz. “İsnada Yönelik Kullanımlar” başlığı. Ayrıca bkz. Sehâvî, **Fethü’l-mugîs**, III, 335-6.

¹⁶⁵ Zehebî, **Târihü’l-İslâm**, IV, 1152.

¹⁶⁶ Söz konusu muhaddisin tam adı Ebû İshâk İbrahim b. İshak b. İsâ et-Tâlekânî’dir. Sika kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **Târihu medîneti’s-selâm**, VI, 516-9.

¹⁶⁷ İbn Hibbân, **Kitâbü’l-mecrûhîn**, I, 318; Sem‘ânî, **el-Ensâb**, II, 280-1; Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl**, V, 347.

¹⁶⁸ Zira onun bu amaçla tedlîs yaptığına dair ifadeyi Şerîk b. Abdullah en-Nehâî’den Abdullah b. Mübârek nakletmektedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, II, 148-9. İlgili rivayet ve değerlendirmesi için bkz. “Tedlîs” başlığı.

etmektedir.¹⁶⁹ Buradaki diyalog için bir tarih belirlenemese de İbnü'l-Mübârek hayatta olduğundan başlangıç dönemi içerisinde incelenmiştir.

Abdullah b. Mübârek'ten âlî isnad hakkında başka açıklamalar da nakledilmiştir. O, Medinelilerin hadisini değerlendirirken “*Medinelilerin hadisi daha sahih ve isnadları daha âlîdir*” demiştir.¹⁷⁰ Medinelilerin sahih isnada sahip olduğuna kanıt olarak sunulan bu rivayet aynı zamanda âlî isnadın kavramlaşmaya başladığının bir göstergesidir. Abdullah b. Mübârek'in bu hususta meşhur sözü, âlî isnad ve sıhhat değerlendirmesi yaptığı¹⁷¹ “*Hadisin iyiliği âlî olmasında değil, ricâlinin sika olmasındadır*” ifadeleridir.¹⁷² İbnü'l-Mübârek'in bu anlatımı sıhhat ve âlî isnad meselelerinin birbirinden ayrılarak ilgili dönemde üzerinde konuşulduğuna işaret etmektedir. Sıhhat-âlî isnad ilişkisinin detaylı değerlendirilmesi ise daha sonra yapılacaktır.

Bu dönemde âlî isnad hakkında ifadeleri bulunan Ubeydullah b. Amr (ö. 180/796) nâzil sahih hadisin âlî zayıf rivayetten hayırlı olduğunu belirtirken,¹⁷³ Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) ehl-i hadîsi eleştirerek “*İsnadın yakınlığı bu muhaddislerin hoşuna gider*”¹⁷⁴ demiştir. Ayrıca Vekî' (ö. 197/812) ile Abdullah b. Hâşim (ö. 255/869) arasında geçen bir konuşmada sülâsî ve humâsî iki isnad arasında Abdullah âlî olduğu için sülâsî isnadı, Vekî' ise râvilerin fakih olmasını önceleyerek humâsî

¹⁶⁹ Abdullah b. Mübârek ile ilgili yapılan bir doktora tezinde onun nâzil isnadı âlî isnada tercih ettiği yönünde bir değerlendirme yapılsa da yazarın burada İbnü'l-Mübârek'in âlî isnada karşı ilgisiyle alakalı kaydedilen rivayetleri görmediği anlaşılmaktadır. Bkz. Hamdi Türkoğlu, “Abdullah b. el-Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Bayburt Üniversitesi**, Bayburt, 2019, s. 174-5.

¹⁷⁰ Rivayette اقرب kelimesinin ardından gelen برجل kısmı Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvi* isimli eserinde bulunmamaktadır. Bkz. Süyûtî, **Tedribü'r-râvi**, II, 255. Beyhakî'deki rivayetten bahseden *Tedribü'r-râvi* muhakkiki Muhammed Avvâme bu rivayette âlî isnadın kastedilebileceğini belirtmiştir. Bkz. Süyûtî, **Tedribü'r-râvi**, II, 255, 1. dpnt. Ayrıca bkz. Beyhakî, **Ma'rifetü's-sünen**, I, 151; Beyhakî, **el-Medhal**, I, 356; Süyûtî, **Tedribü'r-râvi**, II, 255.

¹⁷¹ Rivayetin İbn Ebû Hâtim tarikinde “[Sika râviler] hadisi tetkik süzgecinden geçirdikleri için sikalardan gelen isnadı uzak rivayet bana göre daha iyidir.” ziyadesi vardır. Bkz. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, II, 25.

¹⁷² Ebû Nuaym, **Târîhu İsbahan**, II, 190; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 296; Sem'ânî, **Edebü'l-implâ' ve'l-istimlâ'**, I, 304; Mizzî, **Tehzibü'l-Kemal**, I, 166; Zerkeşî, **en-Nüket**, I, 383.

¹⁷³ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, II, 24; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 39; Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 361.

¹⁷⁴ Beyhakî, **el-Câmi' li-Suabi'l-îmân**, II, 301-2, hn: 936; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, XLVIII, 390; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, IV, 944-45; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VIII, 438.

isnadı daha değerli bulmuştur.¹⁷⁵ Neticede âlî isnad arayışının başladığı dönemde konu hakkındaki bu sözler genelde sıhhatin daha değerli olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu eleştiriler daha sonra detaylı bir şekilde incelenecek olsa da sahih rivayete yapılan vurgu hadis taliplerinin âlî isnad nedeniyle sıhhatin ihmal edilmesi kaygısıyla açıklanabilir.

Genel olarak bakıldığında Leys b. Sa'd'da görülen önceki kaynağa ulaşma isteği Süfyân b. Uyeyne'nin hadis semâ ettiği hicrî 120 yıllarında âlî isnad arayışına dönüşmeye başlamış, zamanla âlî isnada yönelik istekler daha da artmış ve hadis taliplerinin zihinlerinde yer etmiştir. Âlî isnad arayışı Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübârek ve Zeyd b. Hubâb gibi bu yıllarda hadis öğrenmeye başlayan gençlerde görülmüştür. Bununla birlikte aynı tarihlerde nâzil isnada sebebiyet verecek ilmî faaliyetlerin de yürütüldüğü ve âlî isnad arayan muhaddislere de çeşitli eleştirilerin yöneltilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.

B. Âlî İsnadı Öncelememe

Hicrî 120 yıllarında Hz. Peygamber'e daha yakın isnadla ulaşma gayreti başlasa da bu durum hadis ilmini elde etmeye gayret eden tüm kişilerde gözlemlenmemiştir. Bazı muhaddisler isnadın âlî ya da nâzil oluşu ile ilgilenmezken, bir kısmı da âlî isnad arayanları eleştirmişlerdir. Dolayısıyla başlangıç döneminde âlî isnad arayan, âlî isnadı önemsemeyen veya eleştiren üç farklı yaklaşımın bulunduğu ifade edilebilir. Âlî isnada yönelen kişiler incelendiği gibi bununla ilgilenmeyen ve tenkit eden âlimlerin yaklaşımının da anlaşılması dönemin âlî isnad açısından tasvirine katkı sunacaktır. Bunun yanı sıra başlangıç döneminde bir muhaddis âlî isnad arayışına yönelse de sıhhat söz konusu olduğunda bundan vazgeçmiştir. Yine ilgili durumun âlî isnad tavırları muvacehesinde değerlendirmesi yapılacaktır. Bu vesileyle ilgili bölüm "Nâzil İsnad Semâi", "Sıhhat-Âlî İsnad İlişkisi" ve "Âlî İsnada Yönelen İlk Tenkitler" başlıklarında değerlendirmeye alınacaktır.

¹⁷⁵ Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 233. Konuyla ilgili detaylı değerlendirmeler için bkz. "İsnadın Sıhhatine Göre: Mânevî Ulûv" başlığı.

1. Nâzil İsnad Semâi

Bir hadis talibinin, isnadın kısa ya da uzun oluşuna önem vermemesi çeşitli davranış şekilleriyle mülahaza edilmektedir. Mesela aynı mecliste daha yaşlı sika râviler varken gençlerden ya da hoca meclisteyken öğrencilerden hadis alanlar, küçüklerden çokça rivayet edenler ve imkânı varken bir hocaya kasten rihle yapmayanlar bulunmaktadır. Bahsi geçen bu durumlar aktif bir ilim öğrenme ortamına işaret etse de isnadın uzamasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla âlî isnad elde etmek isteyen bir râvinin -sıhhat kaygısı veya özel sebeplerin olmadığı durumlarda- yukarıda zikredilen tavrı takınmaması beklenir.

Âlî isnad elde edebilecekken nâzil isnad almanın belki de en müşahhas örneği aynı mecliste yaşlı hocalar bulunurken daha genç râvilerden hadis dinlemektir. Eğer yaşlı olan yani daha âlî isnad sağlayabilecek hoca cerh edilmiş değilse yani rivayette sıhhat kaygısı yoksa halkadaki genç birinden hadis alınması orada âlî isnadın aranmadığına delalet etmektedir. Söz konusu durumun birçok örneği vardır. Mesela Mübârek b. Fedâle (ö. 164/780), Enes b. Mâlik'i gören Yunus b. Ubeyd'in (ö. 139/756) halkasında hadis rivayet etmiştir.¹⁷⁶ Benzer şekilde hadis taliplerinin doğrudan Hammâd b. Seleme'den (ö. 167/784) hadis alma imkânı varken onun rivayetlerini Haccâc b. Ertât'tan (ö. 145/762) yazmaları¹⁷⁷ bir kısım muhaddisler nezdinde âlî isnad arayışının müsellemler bir durum olmadığını düşündürmektedir.¹⁷⁸

Yine nâzil isnadın oluşmasına sebebiyet verecek şekilde mecliste hoca varken öğrencinin hocadan rivayet ettiği ve bu mecliste bulunanların da hadisi öğrenci aracılığıyla hocadan aldıkları görülmektedir. Örneğin Eyyûb es-Sahtiyânî mecliste iken bir adam Eyyûb'ün hadislerini nakletmiş ve dinleyenler de onun rivayetlerini

¹⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XV, 280

¹⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, IX, 138.

¹⁷⁸ Tabakat eserlerinde Abdurrahman b. Mehdî'nin tasnifatında Yahyâ el-Kattân hayatıyken ondan 2.000 kadar hadis rivayet ettiği belirtilmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XVI, 207; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 336; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 1245; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 177. Tabakat kaynaklarında yer alan bu bilgi *Câmi'u hâdimi'l-harameyn* programı aracılığıyla kontrol edildiğinde İbn Mehdî'nin Yahyâ el-Kattân'dan tek bir rivayeti bulunmuştur. Tabakat eserlerinde yer alan bilginin yansıması rivayet kaynaklarında görülmeyeceğinden İbn Mehdî'nin Yahyâ'dan rivayet dinlemesine dair bilgi değerlendirmeye alınmamıştır.

kendisinden değil, bu adamdan semâ edip Eyyûb'e sormamışlardır.¹⁷⁹ Eyyûb mecliste bulunduğundan rivayeti dinleyenler için hadislerden şüphe edecek bir durum yoktur fakat hadisi semâ edenlerin rivayeti bir aracıyla Eyyûb'ten almaları, âlî isnad elde etme imkânları varken rivayetleri nâzil bir şekilde semâlarına sebebiyet vermektedir. Bu hadise de en azından Eyyûb'ün meclisindeki hadis taliplerinde âlî isnad kaygısının bulunmadığına işaret etmektedir.

Benzer bir olay yine tebeu't-tâbiîn neslinde A'meş'in meclisinden nakledilmektedir. Hûd b. A'meş (ö. ?) babasından hadis naklederken A'meş aynı mecliste oturmaktadır ve sonrasında Hafs b. Gıyâs da (ö. 194/810) rivayeti bu şekilde nâzil olarak nakletmiştir.¹⁸⁰ Bu olay A'meş hayatta olduğuna göre en geç hicrî 145'li yıllarda Kûfe'de yaşanmıştır ve ilgili zaman diliminde en azından bu meclistikilerde âlî isnad fikrinin bulunmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Yine benzer şekilde Şu'be, Meysere b. İmrân'ın babasından rivayetlerini İmrân da mecliste olmasına rağmen Meysere'den dinlemiş ve ondan rivayet etmiştir.¹⁸¹ İbn Mes'ûd'un mevlâsı olan İmrân ve oğlu Meysere'nin vefat tarihleri belli olmadığından olayın gerçekleştiği tarihe dair tahminde bulunmak zordur, ancak bu karşılaşmanın en geç hicrî 160'dan önce Meysere'nin yaşadığı bölge olan Kûfe'de yaşandığı söylenebilir. Zikredilen bu örnekler dışında aynı dönemde râvinin cerh edilmesi,¹⁸² siyasî veya ekonomik sebeplerle¹⁸³ bir şahıstan doğrudan değil de bir vasıta ile hadis alındığı görülmektedir. Ancak bunların farklı nedenleri bulunduğu için âlî isnad alımına aykırı görülen durumlar içerisinde zikredilmemiştir.

¹⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 34-5.

¹⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 34.

¹⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 34. Râviler hakkında bilgi için bkz. Buhârî, **et-Târîhü'l-kebîr**, VI, 420; VIII, 59.

¹⁸² Örnek olarak Şu'be, Nâciye b. Ka'b'ın (ö. 81-90? /700-9) satranç oynadığını görünce onu ta'dil etmemek için hadisini yazmamış, bu kişinin nakillerini başka bir râvi aracılığıyla kaydetmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, I, 284. Ayrıca bkz. Abdu Rabbih Ebû Sa'leyk, "Esbâbu takdîmi'l-isnadî'l-nâzil", 150.

¹⁸³ Örneğin Süfyân es-Sevrî, Zührî'nin hadislerini Ma'mer'den, İbn Cüreyc'in rivayetlerini ise Atâ'dan aldığını ve bunun da kendisi için yeterli olduğunu belirtmiştir. Süfyân'ın Zührî konusundaki tutumu Zührî'nin yönetim ile ilişkisinin iyi olması ya da Süfyân'ın parasının kalmaması gibi sebeplere bağlanmıştır. Bkz. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, I, 76; Râmezhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsil**, 230; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VII, 246. Librande, Râmezhürmüzî'nin söz konusu olayı âlî isnad için rihle yapmayanlara örnek şeklinde verdiğini iddia eder ve fakihlerin ilim talebi için rihle yapmadığını aktararak okuyucuda sebebinin bu olduğu düşüncesi uyandırır. Bkz. Librande, "Contrast in The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith", 131-2 ve s. 132, 7. dpnt.

Etbâu't-tâbiîn döneminde akran rivayetinin ve kendisinden küçüklerden hadis nakleden âlimlerin varlığı da II./VIII. asrın ilk yarısında âlî isnadların izini sürmek için uygun görünmektedir. Örneğin Şu'be, Süfyân b. Uyeyne gibi¹⁸⁴ küçük râvilerden hadis rivayet etmiştir.¹⁸⁵ Aslında talebeyi yücelten bir durum olan, hocaların öğrenciden rivayet etmesi olgusunun her nesilde çeşitli örneklerinin görülmesi mümkündür. Şu'be örneğini bunlardan farklı kılan ise rivayet ettiği hadislerin sayısının tabakat eserlerinde yüz civarı rakamlarla ifade edilmesidir. Hocanın öğrenciden naklettiği hadis sayısının çokluğu da âlî isnad düşüncesinin mutlak surette aranan bir durum olmadığını düşündürmektedir.

Neticede âlî isnad düşüncesinin bulunmadığı izlenimini veren olayların hicrî 160 civarlarına kadar çeşitli meclislerde müşahade edildiği belirtilebilir. Bu olaylar daha çok Irak bölgesinde gözlemlense de durumu şehir merkezli olarak değerlendirmek yerine başlangıç döneminde âlî isnada yönelimin bireysel kaygılarla gerçekleştiği şeklinde açıklamak daha doğru olacaktır. Nitekim Irak bölgesi muhaddisleri arasında Hüseyim b. Beşîr gibi âlî isnad arayan kişiler dikkate alındığında bu zamanlarda âlî isnada bölgesel bir tepki ya da kabulün bulunmadığı ifade edilmelidir. Kısacası başlangıç döneminde muhaddislerin âlî isnad arama ya da bunu önemsememe şeklinde yaklaşımları bulunmaktadır. Söz konusu düşünceler ise toplu bir kanaat değil, bireysel yönelimler olarak gözlemlenmiştir.

2. Sıhhat-Âlî Isnad İlişkisi

Tedvîn döneminin ardından başlayan âlî isnad isteği artarak devam etmesine rağmen bu durum sadece isnad kısa diye hadis taliplerinin sıhhattan vazgeçtikleri

¹⁸⁴ Yahyâ b. Maîn, Şu'be'nin Süfyân b. Uyeyne'den 100 kadar hadis rivayet ettiğini belirtmiştir. Bkz. Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XI, 190; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, IV, 119-20. Yapılan genel taramada ise rivayet eserlerinde Şu'be'nin İbn Uyeyne'den sadece iki rivayeti bulunmuştur.

¹⁸⁵ Şu'be, Musa b. Enes b. Mâlik (ö. 105/723) ile görüştüğü ve kendisinden rivayet ettiği halde, kendisinden küçük olduğunu ifade ettiği Abdullah b. el-Muhtâr (ö. 121-30/ 739-48) aracılığıyla da Musa'dan hadis rivayet etmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXI, 284. Ayrıca bkz. Topgöl, **İsnâdın Satır Araları**, 134. *Câmi'u hâdimi'l-harameyn* isimli programdan yapılan taramada Şu'be'nin doğrudan Musa b. Enes'ten kaynaklardaki 24 tarikte 4 farklı hadis, Abdullah b. el-Muhtâr aracılığıyla ise kaynaklardaki 18 tarikte 1 hükmen merfû hadis naklettiği görülmektedir.

anlamına gelmemektedir.¹⁸⁶ Ayrıca sıhhati ikinci dereceye iten bazı eğilimlere karşı muhaddislerin çeşitli uyarılarda bulunduğu görülmektedir. Nitekim “âli isnad arayışı” ifadesinden kastedilen rivayetin sıhhatinden emin olduğu halde isnadın daha kısasını elde etme çabasıdır. Bunun dışında kalan, hadisin sıhhatini belirleme çalışmaları âli isnad arayışı içerisinde değerlendirilemeyeceği gibi isnaddaki râvi sayısı az diye zayıf/metrûk râvilerden hadis alan kişilere başlangıç döneminde rastlanmamıştır. Aslında hadis sema eden kişilerde ana yönelim daha yaşlı olandan almak şeklinde tezahür ederken eğer bu durum hadis rivayetine bir nakisa getirecekse genç de olsa hadisi daha iyi bilenden işitmek öncelenmiştir. Bu hususa yaşlı hocasının unutulmasından emin olamayan Hammâd b. Zeyd’in (ö. 179/795) nâzil rivayeti tercih etmesi örnek verilebilir. Ömer b. Yezîd es-Seyyârî (ö. 240/854-55) olayı şöyle anlatır:

“Tek başınayken Hammâd b. Zeyd’in yanına girdim. Bana Gaylân b. Cerîr’in hadisini rivayet et, dedim. O, “Oğlum, bu hadisi Gaylân b. Cerîr’e sordum ancak o yaşlı biriydi. Bana bu hadisi Eyyûb de ondan rivayet etmişti” diye karşılık verdi. Ben de o zaman Eyyûb’ten rivayet et, dedim. Bana” Eyyûb → Gaylân b. Cerîr → Ziyad b. Rebâh el-Kaysî → Ebû Hüreyre” isnadıyla hadisi nakletti.”¹⁸⁷

Görüldüğü üzere Hammâd, Gaylân b. Cerîr’den (ö. 129/746-7) rivayeti doğrudan almasına rağmen onun bu semâi Gaylân’ın yaşlılığında gerçekleştiği için hata şüphesi bulunabileceğinden hadisi “Eyyûb → Gaylân” isnadıyla rivayet etmiştir. Gaylân vefat ettikten sonra gerçekleşen bu diyalog hicrî 130-179 yılları arasında yaşanmış olmalıdır.

Sıhhati âli isnada tercih eden başka bir muhaddis Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), A‘meş’ten doğrudan rivayet etmektense Süfyân es-Sevrî aracılığıyla A‘meş’ten hadis almayı tercih edeceğini belirtmiştir.¹⁸⁸ Hatta başka bir rivayette Yahyâ isnada bir kişi daha eklemiş ve Abdurrahman b. Mehdî’nin Sevrî aracılığıyla A‘meş’ten rivayetin kendisinin A‘meş’ten semâından daha iyi olduğunu

¹⁸⁶ Bazı çağdaş müellifler rivayetlerin kitaplara geçmesi ile birlikte âli isnada ihtiyaç kalmadığını fakat sonraki bir kısım hadis taliplerinin hırslarından dolayı râvilere bakmadan âli isnadlı rivayetler topladıklarını iddia etmişlerdir. Bir önceki başlık altında hadislerin aslında kitaba geçmeye başlamasıyla âli isnad arayışının başladığı ortaya konulmakla birlikte bu başlıktaki örnekler de âli isnad arayışında olanların râviye bakmadan âli isnadlar aramayıp, sıhhati ön planda tuttuklarını göstermektedir. İlgili görüş için bkz. Muhammed İd, “el-İsnâdü’l-Âli ve eseruhu”, 210.

¹⁸⁷ Râmeşürmüzî, **el-Muhaddisü’l-fâsil**, 231-2; Bikâî, **en-Nüketü’l-vefiyye**, II, 407.

¹⁸⁸ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, I, 84; Ebû Nuaym, **Hilyetü’l-evliyâ**, VI, 359; Zehebî, **Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ**, VII, 247, 255.

belirtmiştir.¹⁸⁹ Gerçi Yahyâ'nın dikkat çekici bu tercihi nâzil isnadı üstün tutmasından değil, Sevrî'nin A'meş'in tedlîslerini iyi bilmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Yahyâ da bunun sebebini A'meş'in tedlîs yapmasıyla açıklamıştır.¹⁹⁰ Başka bir deyişle Yahyâ el-Kattân, A'meş'in tedlîsini fark edememe korkusuyla rivayeti A'meş'ten dinlemek yerine isnadı uzatacak bir aracıyla semâ etmeyi göze almıştır.

İsnadın sahih ve sakîmini ayırt etme hususunda benzer bir durum Ebû Muâviye ile Hafs b. Gıyâs arasında yaşanmıştır. Hafs, müdellis râvi olan A'meş'ten duyduklarını tekrar Ebû Muâviye'ye sorup rivayetleri onun vasıtasıyla nakletmiştir.¹⁹¹ Yahyâ el-Kattân'ın gösterdiği davranışı ise âlî isnad anılınca akla ilk gelen isimlerden olan Süfyân b. Uyeyne, Abdürrezzâk b. Hemmâm'a (ö. 211/827) tavsiye etmektedir:

“İbn Uyeyne bana bir hadisi sordu. Ben de; “Bana Süfyân [es-Sevrî] bir adamdan rivayet etti. Ben bunu [Süfyân'ın] rivayet ettiği adamdan da duymuştum” dedim. Bana; “Senin Sevrî aracılığıyla bu adamdan nakletmen, söz konusu kişiden [doğrudan] nakletmenden daha iyidir” dedi.”¹⁹²

Yukarıdaki rivayette Abdürrezzâk'ın doğrudan ve Süfyân es-Sevrî aracılığıyla hadis işittiği kişinin kim olduğu bilinmemekle birlikte, Yahyâ'nın durumunda olduğu gibi Abdürrezzâk'ın hadis aldığı bu kişinin müdellis ya da rivayette hata eden bir râvi olması muhtemeldir. İbn Uyeyne, Sevrî'nin bu durumu ayırt edeceğini bildiğinden Abdürrezzâk'a rivayeti Sevrî aracılığıyla alması tavsiyesinde bulunmuştur. Özellikle İbn Uyeyne gibi âlî isnada değer veren bir ismin yeri geldiğinde nâzil isnadı tercih etmesi onların gözünde sıhhatin değerini ortaya koymaktadır. Muhaddislerin sıhhati âlî isnada tercih etmelerine yönelik benzer örnekler bulunabilir.¹⁹³

Başlangıç döneminde âlimlerin sıhhat ve âlî-nâzil isnad ilişkisine dair bu düşünceleri âlî isnadla ilgili sözlerine de yansımıştır. Ubeydullah b. Amr'a kurbü'l- isnâd hakkında sorulduğunda “*Uzun isnadlı [bu'dü'l-isnâd] sahih hadis, kısa isnadlı*

¹⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XI, 518.

¹⁹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 84.

¹⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, III, 138.

¹⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, X, 239-40.

¹⁹³ Çeşitli örnekler için bkz. Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife*, II, 442; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 329; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, VIII, 187-8.

[*kurbü'l-isnâd*] *sakîm veya zayıf hadisten hayırlıdır*”¹⁹⁴ demiştir. Âlî isnadı talep eden ve bu kavramı bizzat dillendiren ilk isimlerden biri olan İbnü'l-Mübarek ise, “*Hadisin iyi olması âlî olmasında değil, ricâlinin sika olmasındadır*”¹⁹⁵ diyerek sıhhatin önemine vurgu yapmıştır. Benzer şekilde Fazl b. Mûsâ'ya (ö. 191/807) âlî isnaddan bahsedilince, “*Geç gelsin de sahih gelsin*”¹⁹⁶ demiştir. Yine fakihlerden gelen isnadı, şeyhlerden nakledilen âlî isnada tercih eden Vekî'in sözleri¹⁹⁷ sıhhatin öncelikli olduğunu göstermektedir.

Muhaddislerin davranışları ve söyledikleri sözler, âlî isnad elde etme gayretiyle sıhhatten vazgeçmediklerinin ifadesidir. Ayrıca bu vurguların mefhum-i muhalifî, ilgili zaman diliminde sıhhati bırakıp âlî isnadlara yönelenlerin bulunabileceğini düşündürse de başlangıç döneminde zayıf/metrûk râvilerden âlî isnad elde etmeye çalışanların varlığına dair bir örneğe rastlanmamıştır.

3. Âlî Isnada Yönelen İlk Tenkitler

Âlî isnad elde etmeye çalışanların ortaya çıkması aynı düşüncede olmayan muhaddisler tarafından da eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bu hususta yapılan değerlendirmelerin daha çok etbâu't-tâbiîn neslindeki zahidlerden neşet ettiği belirtilebilir. Eleştiriler ise daha çok âlî isnad arayışının dine bir katkı sağlamadığı, diğer bir ifadeyle dünya ziyneti olduğu, âlî isnad aramaktansa bilinen rivayetlerle amel etmek gerektiği üzerinedir.

Muhaddislerin bir kısmının isnada karşı düşkünlüklerinden hesaba çekilmekten korkmaları ve hadis fitnesinin şiddetli olduğunu belirtmeleri ile âlî isnad arasında ilişki kurulmaktadır. Örneğin Sevrî hadis ilmine olan iştiağından zaman

¹⁹⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 24; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 39; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 361.

¹⁹⁵ Rivayetin detaylı incelemesi “İsnadın Sıhhatine Göre: Mânevî Ulûv” başlığında yapıldığından bu kısımda ayrıntılı bir değerlendirmeye gidilmemiştir. Ayrıca bkz. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 25.

¹⁹⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 24.

¹⁹⁷ Söz konusu rivayet “İsnadın Sıhhatine Göre: Mânevî Ulûv” başlığında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca bkz. Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 233.

zaman şikâyet etmiş, bu yüzden hesaba çekilmekten korktuğunu anlatmış,¹⁹⁸ hatta hadisin fitnesinin altın ve gümüşünkünden daha şiddetli olduğunu söylemiştir.¹⁹⁹ Öğrencisi Yahyâ el-Kattân ise aynı korkuyu kendisinin de duyduğunu ifade etmektedir.²⁰⁰ Bu sözlerde muhaddislerin çekincelerini, zayıf râvilerden rivayet²⁰¹ ya da tedlîs²⁰² şeklinde açıklayanlar bulunmakla birlikte; Zehebî zemmedilen hadis sevgisinin, “*hadis rivayetini, âlî isnadları, fehmin ve bilginin artmasını sevmek*” olduğunu ve Sevrî ile Yahyâ el-Kattân gibi alanın uzmanlarının bunlardan korktuklarını belirtmiştir.²⁰³ Benzer şekilde Süfyân es-Sevrî’nin “*Talebü’l-hadîs, ölüme sebep olmaz fakat o, kişinin meşgul olduğu bir hastalıktır*” ifadesini de²⁰⁴ Zehebî muhaddisin güzel nüshaların tahsili, âlî isnadı talep etmek, hocaların, lakabların ve semâin çokluğu, rivayet etmek için uzun ömür temenni etme, çeşitli hususlarda sadece kendisinin başarması isteği gibi Rabbânî değil de nefsânî arzular olduğu şeklinde yorumlamıştır.²⁰⁵ Her ne kadar Sevrî’nin şikâyetinin sebebi net olmasa da Zehebî’nin diğerleri yanında âlî isnadı da içeren yorumu önemlidir. Nitekim söz konusu dönemde maksadını açıklayarak şikâyet eden başka âlimler de bulunmaktadır. Örneğin Fudayl b. İyâz âlî isnad arayışını bir dünya nimeti olarak görüp eleştirmektedir. Yahyâ b. Eyyûb (ö. 234/848) Fudayl ile yaşadıkları olayı şöyle aktarır:

“Kûfe’de Zâfir b. Süleyman²⁰⁶ ile Fudayl b. İyâz’ın yanına girdik. Fudayl’ın yanında bir hoca vardı. Zâfir geldi ve kapının kenarına oturduk. Zâfir dedi ki: “Fudayl bana bakmaya başladı. Sonra da şöyle dedi: Kurbü’l-İsnâd bu muhaddislerin hoşuna gider.

¹⁹⁸ Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsil*, 152; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi*, 11; Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi’l-hadîs*, thk. Mehmed Said Hatipoğlu, Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003, s. 120; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 255-6.

¹⁹⁹ Fesevî, *Kitâbü’l-ma’rife*, I, 727; İbn Adî, *el-Kâmil fi’l-duafâ*, I, 247; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, 363; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi*, 392; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, IV, 386.

²⁰⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 255-6. Benzer ifadeler Abdullah b. Avn ile Şu’be’den de nakledilmektedir. Bkz. Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 134 ve 262.

²⁰¹ Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, IV, 386.

²⁰² Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi’l-hadîs*, 119.

²⁰³ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 256.

²⁰⁴ Ebû’l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî, *Kabûlü’l-ahbâr ve ma’rifetü’r-ricâl*, thk. Hüseyin Hansu, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi (KURAMER); Amman, Darü’l-Feth, 2018/1439, s. 101; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 205.

²⁰⁵ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 205.

²⁰⁶ Zâfir b. Süleyman’ın net bir vefat tarihi verilmemekle birlikte Zehebî onun 181-190 arasında vefat edenler içinde zikretmiştir. Bu sebeple olayın hicrî 180’den önce yaşandığı düşünüldüğünden söz konusu diyalog bu bölümde zikredilmiştir. Bkz. Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, IV, 851.

Sana Resûlullah'ın (s.a.v.) Cibrîl'den, O'nun da Allah'tan iletteği kendisinde şüphe olmayan bir söz söyleyeyim mi?" ve ... [Tahrîm Sûresi, 6] ayetini okudu."²⁰⁷

Âlî isnad aramayı eleştiren Fudayl b. İyâz kendisine rivayet semâî için gelindiğinde hadis taliplerinin şerrinden Allah'a sığınmıştır. Sebebi sorulunca da *"Benim için [hadisin] hoşuma gidecek şekilde nakledilmesinden ve benim de [insanların] hoşuna gidecek şekilde rivayetimden nefret ederim"* demiştir.²⁰⁸ Bu olayda o, râvinin iyi hadislerini seçerek aktarmasını bir övünç vesilesi saydığı için buna karşı çıkmaktadır. En iyi hadisini rivayet etmek suretiyle övünç duyulmasını hoş görmeyen Fudayl'ın, âlî isnad arayışına karşı çıkması da olağan bir durumdur. Nitekim yukarıda da geçtiği üzere Şu'be'nin âlî isnad talep etmeyen (ya da isnadda aşırı gitmeyen) dininde ferahlık bulacağına dair açıklaması,²⁰⁹ Fudayl'ın İbn Uyeyne'den yoğun âlî isnad talebi sebebiyle o hayattayken haccedenlerin Allah rızasını ikinci planda değerlendirdiklerine dair yaklaşımı²¹⁰ ile Bişr el-Hâfi'nin (ö. 227/841) övünme kaynağı olacağı için *"Bana Mâlik rivayet etti"* demekten Allah'a sığınması²¹¹ âlî isnad arayışına karşı olduklarını ve etrafındakilere de bunu tavsiye ettiklerini göstermektedir.

Âlî isnadın dünya ziyneti olduğu yaklaşımının II./VIII. asrın sonlarına doğru bazı âlimler, özellikle de zâhidler tarafından benimsendiği söylenebilir. Bununla birlikte bütün zühde mensup âlimlerin âlî isnad arayışına karşı oldukları düşünülmemelidir. Nitekim âlî isnadı önemseyenler içerisinde Abdullah b. Mübârek gibi sûfî muhaddisin bulunması bunun bir göstergesidir.²¹² Muhtemelen buradaki temel ayrım noktası âlî isnadın niçin talep edildiği sorusudur. Bu çabayı eleştiren söz konusu âlimlerin onu dünya nimeti olarak görmesi mezkûr arayışların hadisin sıhhatini sağlamak için değil başka gayelerle yapıldığını göstermektedir.

²⁰⁷ Beyhakî, *el-Câmi' li-Şuabi'l-îmân*, II, 301-2, hn: 936; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XLVIII, 390; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 944-45; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 438.

²⁰⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XLVIII, 404; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 946.

²⁰⁹ Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 230.

²¹⁰ Ebû Zûr'a er-Râzî, *Suâlâtü'l-Berzei*, 485.

²¹¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, II, 35.

²¹² İbnü'l-Mübârek'in sûfî yönü için bkz. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 162-90.

C. Sürecin Tekamülü

Âlî isnad arayan ilk muhaddislerin ilmî geleneğe sağladığı katkı sonraki nesilleri de etkilemiş, âlî isnad ilgisinin artarak devam ettiği gözlemlenmiştir. Bu yeni nesil de mümkün olan en yaşlı hocaya gitmeyi amaçlamışlar ve hocalarından, yaşlı ya da hayatta olmayan şeyhlerinden hadis nakletmelerini beklemişlerdir. Tebeu't-tâbiîn nesline mensup âlimlerin II./VIII. yüzyıl içerisinde gösterdikleri tavırların yeni nesillerde âlî isnad arayışlarını ciddi şekilde tetiklediği söylenebilir. Bu vesileyle âlî isnad talep eden ilk âlimlerin sonraki nesil üzerindeki etkileri de incelenerek âlî isnada zamanla artan ilgi ortaya konulacaktır.

Hadis öğrencilerinin, hocasının âlî isnadlarını elde etmeye çabaladığı ilk örnek Vüheyb (ö. 165/781) ile öğrencileri arasında yaşanmıştır. Bu diyalogu öğrencisi Yahyâ et-Tinnîsî (ö. 208/823) şöyle aktarmaktadır:

Biz Vüheyb'in yanındaydık. Bize İbn Cüreyc ve Mâlik b. Enes'in Abdurrahman b. Kâsım'dan [ö. 126/743-44] bir hadisini rivayet etti. Arkadaşıma, İbn Cüreyc'in [rivayetini] yaz, Mâlik'i bırak, dedim. Bunu Mâlik hayatta olduğu için söyledim. Vüheyb sözümü duydu ve dedi ki: "Mâlik'i bırak mı dedin? Bize göre doğu ile batı arasında Mâlik'ten daha güvenilir kimse yoktur. Mâlik'in bulunduğu yeryüzünü, onun olmadığı gökyüzüne tercih ederiz."²¹³

Burada önemli olan husus artık öğrencilerin, hocaları hayatta olan birinden rivayet edince hadisi almayıp hayattakine gidip bizzat kendisinden semâ etmeyi düşünmeleridir. Bu fikir âlî isnadın yeni hadis öğrenen kişilerin zihinlerinde yer etmeye başladığının bir göstergesidir. Olayın yaşandığı zaman ise İbn Cüreyc vefat edip Vüheyb hayatta olduğuna göre hicrî 150-65 yılları arası şeklinde belirlenebilir.

Şerîk b. Abdullah'tan (ö. 177/794) hadis nakleden Yezîd b. Hârûn'a (ö. 206/821), hadis taliplerinin bazıları tepki göstermiş, "*Uzak bölgelerden buraya senin için geldik, bize Şerîk'ten başkasından rivayet et*" diyerek âlî isnadlarını talep etmişlerdir.²¹⁴ Benzer şekilde Ebû Âsım Dahhâk b. Mahled (ö. 212/828), "*Yezîd b.*

²¹³ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 15; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, I, 64; Alâî, *Bugyetü'l-mültemes*, 71.

²¹⁴ Hatîb, rivayete yaptığı açıklamada Yezîd b. Hârûn'un çok daha âlî isnadlara sahip olduğunu belirtmiş ve rivayet ettiği yaşlı hocalarının isimlerini saymıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 104-5.

Zürey' → Ravh b. Kâsım → Muhammed b. Aclân → Makbûrî → Ebû Hüreyre → Nebî" kanalıyla hadis nakletmiş; öğrencileri ise "Biz senin İbn Aclân'dan [ö. 148/765] rivayetini istiyoruz" dediklerinde onlara aynı rivayeti "İbn Aclân → Makbûrî → Ebû Hüreyre → Nebî" tarîki ile tahdîs etmiştir.²¹⁵ Görüldüğü üzere hadis talipleri artık hocalarından, akranlarından değil karşılaştıkları en yaşlı hocalardan rivayet etmelerini beklemektedir ve kendileri de hoca hayattayken başka râvi aracılığıyla hadis almak istememektedirler.

Âlî isnad elde etme fikrinin başladığını gösteren söz konusu örnekler konuyla ilgili eserlerin yazılmaya başlanabileceğini düşündürse de başlangıç döneminde bu anlamda bir edebiyat türünün oluşmadığı belirtilebilir. Bu hususta kendisine avâlî nispet edilen ilk kişi Hişâm b. Urve'dir (ö. 146/763). Onun *el-Avâlî min hadîsi Hişâm b. Urve*²¹⁶ isminde bir kitabının bulunduğu iddia edilse de²¹⁷ bu tespitin bir hatadan kaynaklandığı, söz konusu cüzün hicrî 638 yılında İbn Halîl Yusuf b. Halîl (ö. 648/1250) tarafından yazılmış *Avâlî hadisi Hişâm b. Urve ve gayrihi*²¹⁸ isimli eser olduğu ifade edilmelidir. Bunun yanı sıra bazı çağdaş dönem müellifleri Humeyd et-Tavîl'e (ö. 143/760) ait *el-Avâlî fi'l-hadîs* isimli bir eser bulunduğunu kaydetmeler de²¹⁹ bu cüz, Fuat Sezgin'in (1924-2018) *GAS*'ında hem de diğer kaynaklarda "*Humeyd'in Enes b. Mâlik'ten sahifesi*" şeklinde belirtilmiş "Avâlî" diye bir isimlendirme yapılmamıştır.²²⁰

Etbâu't-tâbiîn neslinden ise Hammâd b. Seleme'nin *el-Avâlî fi'l-hadîs* isminde cüzünün olduğunu belirten eserler vardır ancak bu bilgiyi veren ulaşabildiğimiz en erken kaynak Bağdatlı İsmail Paşa'ya (ö. 1839-1920) ait

²¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 37.

²¹⁶ Fuat Sezgin'in *GAS*'ında "Hişâm b. Ömer" şeklinde yazılmıştır ki bu isimde bir râvi tespit edilememiştir. Muhtemelen bu yazım kitaptaki baskı hatasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Sezgin, *GAS*, I/I, 162.

²¹⁷ Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, Mecmûâ, nr. 61, akt. Sezgin, *GAS*, I/I, 162; Mehmet Yaşar Kandemir, "Hişâm b. Urve", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, XVIII, 156; Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991, s. 43; Yücel, "Senedde 'Uluvv-Nuzûl ve 'Avâlîler", 60.

²¹⁸ Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 18252/2, 14-3797.

²¹⁹ Abdüssettar Nasîf Câsim Âmirî, Kasûr Fâlih es-Sâfî, "Cuhûdu Ulemâi'l-Basra ve'l-Kûfe fi mecâli ulûmi'd-dîniyye ve devrihim fi't-tevâsülü'l-fikrî beyne'l-medîneteyn hattâ nihâyeti'l-asri'l-Emevî h. 132", *Mecelletü Killiyeti't-Terbiyeti'l-Esâsiyye li'l-ulûmi't-terbeviyye ve'l-insâniyye*, No: 4, 2013, s. 621.

²²⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, I, 70; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 491; Sezgin, *GAS*, I/I, 163.

Hedyyetü'l-Ârifin'dir.²²¹ Zehebî, onun âlî isnada sahip hadislerinin kendisine ulaştığını belirtse de²²² bu hususta herhangi bir kitap kaydetmemiştir. Önceki kaynaklarda Hammâd'ın böyle bir eserinden söz edilmediği ve aynı zamanda onun âlî isnad arayışının bulunduğu dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almadığından eserin Hammâd'a atfedilmesinin hatalı olduğu ileri sürülebilir.²²³

Sonuçta birkaç muhaddisle başlayan âlî isnad elde etme çabasının zamanla insanların zihninde yer ederek yeni hadis taliplerinin hocalarından rivayet semâ ettiği en yaşlı kişilerden hadislerini istedikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra ilgili dönemde avâlî türü eser nispet edilen kişiler olsa da bahis mevzu muhaddislerin bu cüzleri yazdıklarına dair net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

III. Âlî Isnadın Yerleşmesi: H. 180-270

II./VIII. asrın ilk çeyreğinde başlayan âlî isnad arayışları yüzyılın sonlarına doğru yerleşmeye başlamış ve bu durum ilim geleneğinde farklı açılardan etkisini göstermiştir. Âlî isnadın yerleşmesinin 180-270 arası olarak belirlenmesi detayları ileride zikredilecek olan hadis tahammülündeki farklılıklar ile hadis edebiyatındaki bazı değişimlerden yola çıkılarak yapılmıştır.

Âlî isnad arayışının ilim geleneğinde yerleştiğini gösteren ilk âmil meclislerin bu tür isnadları elde etme gayesiyle doldurulmasıdır. Âlî isnada geniş kitlelerin ilgi göstermesi anlayışın yerleşmesinin bir delili olmakla birlikte âlimlerin bu husustaki ifadeleri de tarihin belirlenmesinde yol göstericidir. Zira başlangıç döneminde sıhhatin âlî isnaddan daha önemli olduğuna vurgular dikkat çekerken âlî isnadın yerleştiği yıllarda bunun önemi, değeri ve nâzil isnadın istenmediğine dair ifadeler yer almıştır. Yine öncesinde âlî isnad için sıhhatin terk edildiğine dair örnekler görülmezken

²²¹ Bağdatlı İsmail, *Hedyyetü'l-Ârifin*, I, 334; Mustafa Öztürk, *Mevâlinin Hadis Rivayetindeki Yeri: (Hicri I. ve II. Asır)*, İstanbul, Yedirenk Yay., 2012, s. 260; Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, 147.

²²² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 203.

²²³ Bazı Türkçe kaynaklarda tebeu't-tâbiin neslinden Süfyân b. Uyeyne'ye "el-Avâli" isminde bir eser atfedilmiştir ki bu bilginin kaynağı olarak verilen Kettânî'nin eserinde söz konusu kitap bir yerde *Avâli İbn Uyeyne* ismi ile verilip müellifinden bahsedilmezken, diğer sayfada bu eser Ebû Abdullah İbn Mende'ye (ö. 395/1005) atfedilmiştir. Dolayısıyla Türkçe eserlerin, müellifi verilmeyen yerdeki bilgiyi esas alarak hata ile İbn Uyeyne'ye söz konusu eseri atfettikleri anlaşılmaktadır. Bkz. Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 317 ve 488; Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, 74; Öztürk, *Mevâlinin Hadis Rivayetindeki Yeri*, 194.

yerleşme döneminde âlî isnad isteğiyle bazı kişilerin rivayet uydurdukları kaydedilmektedir. Ayrıca hadis edebiyatında da bu tür isnadlara ilginin etkisi görülmüş ve ilk avâlî türü eserler yerleşme dönemi adını verdiğimiz yıllar içerisinde kaleme alınmıştır.

Yerleşme döneminin hicrî 180'den başlatılmasının sebebi ise ilgili tarihten sonra meclislerde âlî isnad semâ etmek üzere büyük kalabalıkların oluşmaya başlamasıdır. Hicrî 270 yıllarından sonra da yaygınlaşma görüldüğü için²²⁴ yerleşme döneminde bu iki tarih esas alınmıştır. Bu vesileyle yerleşme dönemi başlığında, âlî isnad arayan muhaddislerin davranışları ile konuya dair değerlendirmeleri göz önüne alınmış ve âlî isnadla ilgili oluşmaya başlayan literatür irdelenmiştir. Böylelikle yerleşme dönemi; âlî isnad arayanlar, isnadın kısalığı hakkında söylenen sözler ile yazılan cüzler açısından incelenecektir.

A. Hadis Semâında Âlî İsnada Yönelimler

Yerleşme dönemi büyük toplulukların âlî isnad aramaya başladığı özelliğiyle dikkat çekse de âlî isnada karşı muhaddislerin bireysel yönelimlerinin de tespiti gerekmektedir. Söz konusu yıllarda âlî isnadları arayanların sayısında artış olduğu gibi bu tür rivayetlerin artık başkalarına tavsiye edildiği ve bazı yolculukların sebebi haline geldiği gözlemlenmiştir. Ayrıca bu dönemde bazı muhaddisler âlî isnadı arzu ettiğini açıkça dillendirmektedir. Bunun yanı sıra bazen âlî isnadı ikinci plana iten âlimlerden de bahsedilmiştir. Dolayısıyla aşağıdaki başlıklarda âlimlerin bu tür rivayetlere karşı gösterdikleri farklı bireysel tavırlar dikkate alınarak âlî isnada genel bakış belirlenecektir.

1. Âlî İsnada Artan İlgi

Yerleşme döneminde âlî isnada yönelen muhaddis sayısında bir artış fark edilmektedir. Yine bu gayeyle yapılan yolculuklar ve farklı tahammül yollarıyla âlî isnada ulaşma çabaları dikkat çekmektedir. Âlî isnada yönelik gayretler bireysel anlamda incelendiğinde bu hususta ilk olarak Basra-Kûfe arasında âlî isnad arayan

²²⁴ Yaygınlaşma dönemi hakkında detaylı bilgi ilgili başlık altında verilecektir.

Süleyman b. Dâvûd eş-Şâzekûnî (ö. 234/848) dikkat çekmektedir.²²⁵ Şâzekûnî, Basra'dan Kûfe'ye Hafs b. Gıyâs'ın hadislerini semâ etmeye gitmiş, döndüğünde İbn Ebû Haddûye (Sehl b. Hassân, ö. 207/822-3) ona Hafs'tan duymadığı bir rivayeti nakledince hadisi Hafs'ın kendisinden dinlemek üzere tekrar Kûfe'ye dönmüş, rivayeti semâ edip Basra'ya geri gelmiştir.²²⁶ Söz konusu âlimlerin vefat tarihleri üzerinden hesaplama yapıldığında olayın hicrî 190 yılları civarında gerçekleşmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca tek bir rivayetin dahi kendisinde nâzil isnadla bulunmasını istemediğinden olsa gerek, bu hadisi ilk kaynağından almaya çalışması âlî isnadın ilim geleneğinde yer edinmeye başladığının bir tezahürüdür. Benzer şekilde Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Re'y'in önemli âlimi Abdurrahman b. Sa'd'ın²²⁷ (ö. 201-10?/816-26) hadisini Abd b. Humeyd (ö. 249/863) vasıtasıyla semâ edince, *“Keşke Abdurrahman hacca niyetlenseydi de bu hadisi kendisinden işitseydik”* diyerek rivayeti âlî bir isnadla dinleme arzusunu dile getirmiştir.²²⁸

Âlî isnada ulaşma gayretleri içerisinde en dikkat çekici olanı ise Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli'den (ö. 258/872) nakledilmiştir. Kendisine, âlî isnadı rivayet eden kişilere ulaşmasını tavsiye eden hoca ile aralarında geçen diyalog şu şekilde aktarılmaktadır:

“Zühli, Yahyâ b. Yahyâ'nın [et-Temîmî, ö. 226/840] meclisinde hadis yazıyordu. Ali b. Seleme el-Lebekî [ö. 252/866] ona baktı ve dedi ki: “Oğlum sana bir öğüt vereyim mi? Ebû Zekerıyya [Yahyâ b. Yahyâ] Süfyân b. Uyeyne'den rivayet ediyor ve Süfyân hayatta. Vekî'den naklediyor, Vekî' de Kûfe'de hayatta. Yahyâ b. Saîd [el-Kattân] ve Basra'daki âlimlerden rivayet ediyor, onlar hayattalar. Abdurrahman b. Mehdî'den naklediyor, o da İsfahan'da hayatta. İlim öğrenmek için rihleye çık. Günlerini zâyi etme.”²²⁹ İsfahan'a git, Abdurrahman b. Mehdî'den, Hüseyin b.

²²⁵ İbn Hacer onu 9. tabakada zikretmiştir. Bkz. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, I, 728. Ayrıca bu râvi hakkında bazı cerh ifadeleri de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, IV, 115; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, II, 205.

²²⁶ Râmezhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsil**, 202-3; Hatîb el-Bağdâdî, **er-Rihle**, 109-11. Farklı bir değerlendirme için bkz. Librande, “Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith”, 126-8.

²²⁷ Dedesine nispetle bu şekilde anılmıştır. Tam ismi Abdurrahman b. Abdullah b. Sa'd er-Râzî'dir. Re'y'de bir mekân olan Deştek'e nispet edilerek ed-Deştekî de denmiştir. Zehebî'nin hicrî 201 ile 210 arasında bir ölüm tarihi verdiği Abdurrahman'ı, İbn Hacer 10. tabakada zikretmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Buhârî, **et-Târîhü'l-kebîr**, V, 315; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVII, 210-2; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, V, 107; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 207; İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, 344.

²²⁸ Abdurrahman b. Sa'd'ın vefat tarihi olarak en geç hicrî 210 yılı söylendiğine göre Yahyâ b. Maîn'in söz konusu isteği II./VIII. asrın sonu ile III./IX. asrın başına denk gelmektedir. Rivayet için bkz. Tirmizî, “Tefsîrü'l-Kur'ân”, 67, hn: 3320.

²²⁹ Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, VI, 208; Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, X, 386.

Hafs'tan [ö. 212/827-8] dinle. Yahyâ ölmeden Basra'ya git. Ebû Dâvud ve akranından yaz. Süfyân ölmeden rihleni yap.”²³⁰

Bu rivayeti aktardıktan sonra Zehebî, “*Süfyân sene ortasında öldü, onunla karşılaşması mümkün olmadı. Zühlî gitmeden Vekî' de öldü. O, Yemen'e gitti ve rivayetlerini daha çok Abdürrezzâk ve akranından aldı. Döndü, hacca gitti. Sonra Mısır ve Şam'a gitti*” diyerek söz konusu nasihatın sonucunu açıklamıştır.²³¹ Nitekim en yaşlı hocası Abdurrahman b. Mehdî²³² olan Zühlî de etbâu't-tâbiîn neslinden karşılaşmadığı kişiler hakkındaki üzüntüsünü, “*Üç kez rihle yaptım. İlim yolunda 1150 dinar harcadım. Basra'ya girdiğimde Basra'nın kapısında Yahyâ el-Kattân'ın cenazesi ile karşılaştım*” diyerek ifade etmiştir.²³³ Zühlî rihlelerden umduğu maksada tam olarak ulaşamasa da onun âlî isnad semâi için gösterdiği çaba ve Ali b. Seleme'nin yaptığı tavsiyedeki yaklaşımı hadis öğreniminde âlî isnadın öncelendiğinin bir göstergesidir. Süfyân'ın bu senenin ortasında öldüğü ifade edildiğine göre söz konusu konuşma hicrî 197-198 yıllarında gerçekleşmiş olmalıdır. Rihlenin sonucu ne olursa olsun burada önemli olan husus, hadis semâinde hayatta olan en yaşlı hocaların tercih edilmesi ve rihlelerin en âlî isnadlı hocalara yapılmasıdır. Nitekim Hasan b. Süfyân da (ö. 303/916) kendisinin böyle bir rihlesini şu şekilde anlatmaktadır:

“Gençken vatanımdan ilim talebi ve hadis imlâ etmek için rihle yaptım. Batıya yöneldim ve ilim talibi 7 kişiyle Mısır'a girdim. Biz, dönemin en âlimi, en çok hadisi olan, en âlî isnada sahip ve rivayeti en sahih bir hoca ile oturup kalkıyorduk. Bize her gün az bir miktar hadis imlâ ettiriyordu. [Yanında kaldığımız] süre uzadı, paramız azaldı...”²³⁴

Hasan b. Süfyân'ın hocasını âlî isnad sahibi olarak vasfetmesi onun rihlelerinde diğer amaçları yanında bu gayenin de önemli olduğuna işaret etmektedir. Bu dönemde karşılaştığımız mektupla âlî isnad talep etme hadisesi de söz konusu isnadların yerleştiğine dair başka bir karine sayılabilir. Böyle bir durum Zühlî'nin yukarıda adı geçen hocası Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî'de gözlemlenmektedir. O, Ebû

²³⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 276.

²³¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 276.

²³² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 274.

²³³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, IV, 662; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 531; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 515.

²³⁴ Olayın devamında Hasan b. Süfyân dua ettiğini ardından halifenin onlara para gönderdiğini ve bu şekilde Allah'ın kendilerini rızıklandırıldığını anlatmaktadır. Rivayet ve ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XIII, 103-4; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 158-9; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, V, 2371.

Bekir b. Ayyâş'tan (ö. 193/809) rivayetlerini mektup aracılığıyla istemiş, Ebû Bekir b. Ayyâş da onun bu talebine olumlu karşılık vermiştir. Cevaben yazdığı mektup ise dönemde âlî isnad düşüncesinin yerleşme sürecini göstermektedir:

“...Bana Ebû Üsâme²³⁵ geldi. Benden bu hadisleri yazmamı istemişsin. Oğlum²³⁶ benden bu hadisleri imlâ yoluyla yazdı. Bu metin benim sana yazdığım rivayetimdir. Onun rivayetini benden al [kabul et] ve benden rivayet et. Anladım ki, bunu arzu etmişsin. Aslında benden hadisleri dinlemiş birinden semâ etmen senin için yeterliydi. Fakat nefis meylettiği şeyi bekler.”²³⁷

Ebû Bekir b. Ayyâş'ın gönderdiği bu cevap, hocanın gözünde kendisinden bir râviyle alınan naklin yeterli olduğu yani âlî isnadın gerekmediğini vurgulanırken muhatabın farklı düşüncesine hak verilmekte yani âlî isnada rağbet eden birinin arzusu yerine getirilmektedir. Onun da mektubunda kaydettiği gibi Yahyâ b. Yahyâ bir râvi vasıtasıyla İbn Ayyâş'ın hadislerini öğrenme imkânına sahip olmasına rağmen gönlü âlî isnada meyletmektedir. İbn Ayyâş'tan aktarılan bu mektup, hicrî 193 senesinden önce âlî isnada bireysel yönelimin boyutları hakkında fikir sunmaktadır.

Yerleşme döneminde muhaddisler rivayetleri dinlerken âlî isnadı önceledikleri gibi hadis semâ eden kişileri de âlî isnada teşvik etmişlerdir. Böyle bir diyalogu Ahmed b. Hanbel ile yaşayan Musa b. Hizâm et-Tirmizî (ö. 251/866?) olayı şu şekilde aktarır:

“Muhammed b. Hasan'ın [eş-Şeybânî, ö. 189/805] kitapları için Ebû Süleyman el-Cûzcânî'ye²³⁸ gidip geliyordum. Köprüde Ahmed b. Hanbel ile karşılaştım. Bana “Nereye” diye sordu, “Ebû Süleyman'a” dedim. [Ahmed b. Hanbel]; “Hayret sana, üç [kişiyle] Nebî'ye [ulaşmayı] terk ettin. Ebû Hanîfe'ye üç [kişiyle ulaşmayı] kabul

²³⁵ Rivayet kaynakları çerçevesinde *Câmi'u hâdimi'l-harameyn* programında yapılan taramada Ebû Bekir b. Ayyâş'ın öğrencileri arasında Ebû Üsâme künyesine sahip bir kişi bulunamamıştır. “Ebû Üsâme” ismiyle meşhur kişilere bakıldığında III. /IX. asrın başında vefat eden Hammâd b. Üsâme b. Zeyd (ö. 201/817) vardır fakat rivayet kitaplarında onun Ebû Bekir b. Ayyâş'tan nakli tespit edilememiştir. Bu yüzden aktarılan olaydaki Ebû Üsâme'nin kimliği hususunda net bir bilgi verilememektedir.

²³⁶ Rivayetin geçtiği kaynaklarda “oğlum” derken Ebû Bekir b. Ayyâş'ın kimi kastettiği açıklanmamış, tabakat eserlerinde de İbn Ayyâş'ın ailesine dair bir bilgi bulunamamıştır.

²³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 118, Sehâvî, *Fethü'l-Muğîs*, III, 5-6. Ayrıca bkz. Aydınlı, “Hadis Kitaplarının Güvenirliği”, 83.

²³⁸ Tam ismi Ebû Süleyman Musa b. Süleyman el-Cûzcânî'dir. Kesin ölüm tarihi verilmemiş, Zehebî hicrî 211-220 arasında vefat edenler arasında zikretmiştir. Muhammed b. Hasan'ın talebesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 468. Olayı aktaran kaynaklarda râvinin ismi yanlış kaydedilmiştir. Ebû Nuaym, “Ebû Süleyman el-Cûrcânî” şeklinde, Hatîb el-Bağdâdî ise “Süleyman el-Cûzcânî” olarak vermektedir ve ikisi de hatalıdır. Bkz. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 185; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 165-6.

ettin” dedi. “Nasıl ey Ebû Abdullah?” diye sordum. “Yezîd b. Harun, “Humeyd → Enes” vasıtasıyla Resûlullah’tan nakleder. Muhammed b. Hasan ise Ya’kûb aracılığıyla Ebû Hanîfe’den [ö. 150/767] rivayet eder...” dedi.”²³⁹

Burada Ahmed b. Hanbel’in öncelikli amacının muhatabını Ebû Hanîfe’nin fikhından sakındırmak veya onu doğrudan hadislere yönlendirmek olduğu düşünülebilir. Ancak onu ikna etmeye çalışırken Hz. Peygamber’e üç râvi ile ulaşmaya yani âlî isnada vurgu yapması önemlidir. Nitekim onun farklı zamanlarda da muhataplarını âlî isnad sahiplerine yönlendirdiği görülmektedir. Mesela bir rivayette İbn Hanbel, kendisine hadis sormak için gelen kişilere, “*Ebû Âsım [Dahhâk b. Mahled] hayattayken bana mı hadis soruyorsunuz*” diyerek Ebû Âsım’a gitmelerini tavsiye etmektedir.²⁴⁰ Söz konusu diyaloglarda Yezîd b. Hârûn ile Ebû Âsım’ın hayatta olduğu dikkate alındığında Ahmed b. Hanbel’in âlî isnad vurgularından ilkinin hicrî 206, ikincisini 212’den önce yani III./IX. asrın başlarında yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî’nin râvinin adabını anlatırken, hadis ilminin şerefinden dolayı bir muhaddisin kendisinden daha âlî isnada sahip bir hocanın varlığını biliyorsa öğrencisini o kişiye yönlendirmesi gerektiğini belirtmesi ve bu duruma Ahmed b. Hanbel’den söz konusu iki örneği vermesi ilgili tavsiyelerin âlî isnad nedeniyle yapıldığını desteklemektedir. Aktarılan olaylar, âlî isnadın artık aranan bir durum olmasının ötesinde, önerilen bir arayışa dönüştüğünü göstermektedir.

Yerleşme döneminde isnadlar arasında yapılan bazı kıyaslamalar da âlî isnadın rivayet tercihinde göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir. Örneğin Ahmed b. Hanbel’in, Zekeriya b. Ebû Zâide (ö. 149/766) ve Dâvud b. Ebû Hind’in (ö. 139/757) isnadlarını karşılaştırırken Saîd b. Müseyyeb ve Câbir b. Zeyd’den (ö. 93/711-12) semâî daha önce olduğu için Dâvud’u Zekeriya’dan üstün tutması²⁴¹ artık çeşitli yönleriyle âlî isnadın öne çıktığına işaret etmektedir. Benzer şekilde Ahmed b. Hanbel’in, Saîd b. Abdülazîz’in (ö. 167/783) rivayetlerinde Haffâf (ö. 204/819-20) ile Ebû Katan (ö. 198/814) arasında semâî önceliği sebebiyle Ebû Katan’ı tercih etmesi aynı gayeye matuftur.²⁴² Yine o, Süfyân es-Sevrî’nin ashâbı içerisinde Vekî’ b.

²³⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, IX, 185; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi*, 165-6.

²⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi*, 165.

²⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’l-ilel*, III, 54.

²⁴² Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’l-ilel*, III, 302.

Cerrâh'ı yaşça büyük olması sebebiyle Abdurrahman b. Mehdî'ye tercih etmiştir.²⁴³ İsnadlar arası yapılan bu kıyaslamalarda semâın önceliği ya da yaşça büyük olma gibi sebeplerle bir şahsın üstün tutulması, hem âlî isnadların bir tercih sebebi haline geldiğini hem de semâın ve vefatın önceliğine vurgu yapan âlî isnad kısımlarının ilgili dönemde görülmeye başladığını düşündürmektedir. Ayrıca bu tür kıyaslamaların râvilerin hoca seçiminde de devreye girdiği, bu durumun bir meclise gitme sebepleri arasında sayıldığı görülür. Nitekim İbn Hirâş'ın (ö. 283/896)²⁴⁴ muhaddisler arasındaki isnad kıyaslaması aynı zamanda dönemindeki âlî isnad algısını ifade etmektedir. O, Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) ve Ebû Hâtîm ile yaşadığı olayı şöyle anlatır:

“Ebû Zür'a ile sabah erken vakitte hadis müzakeresi için sözleşmiştik. Erkenden yola çıktım. [Ebû Zür'a'ya gitmeden önce] Ebû Hâtîm'e uğradım, tek başına oturuyordu. Kendisiyle müzakere etmem için beni oturttu ve [müzakere yaparken] gün doğdu. Ebû Zür'a ile daha önceden sözleştiğimi söyledim. [Kalktım ve] Ebû Zür'a'ya gittim, insanlar etrafını sarmıştı. Bana, “Buluşmaya geç kaldın” dedi. “Erken geldim ama oradaki kılavuza [Ebû Hâtîm'e] uğradım. Beni çağırdı, tek başına oturduğundan ona acıdım ve [yanına gittim, üstelik] onun isnadı seninkinden daha âlîdir. Sen de şeref sahibisin” dedim.”²⁴⁵

Bu alıntıda İbn Hirâş'ın, Ebû Hâtîm'in yanına gitmesinin nedenlerinden birinin âlî isnadları olduğunu belirtmesi, hocalardan hadis semâ ederken âlî isnada da yönelik tercih yapıldığının bir ifadesidir. Nitekim 14 yaşında hadis yazmaya başlayan²⁴⁶ Ebû Hâtîm er-Râzî'nin fazla sayıda âlî isnada sahip olduğu belirtilmiş ve ilgili durum İbn Hirâş'ın nezdinde akranına karşı bir tercih sebebi olmuştur. Bunun yanı sıra İbn Hirâş'ın, Ebû Hâtîm'in yanında kimse olmadığından acıdığına dair ifadesi, Ebû Hâtîm'in âlî isnadlarının herkes tarafından ilgi görmediğini ya da bir hocanın seçiminde âlî isnadın dışında farklı özelliklerin de arandığını düşündürmektedir. Sonuçta hocalardan rivayet semâında âlî isnada sahip olmanın da bir kısım hadis talipleri nezdinde öncelik sebebi olduğu söylenebilir.

²⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XV, 662; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LXIII, 92.

²⁴⁴ Tam ismi Abdurrahman b. Yusuf b. Saîd'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VI, 773.

²⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XII, 43; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XXXVIII, 33; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 75.

²⁴⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 247, 258.

Birçok muhaddis âlî isnada değer verse de bazen farklı nedenlerle nâzil rivayetlerin semâ edildiği belirtilmiştir. Örneğin İbn Mellâs (ö. 270/883) hicrî 192 senesinde haccettiğinde Süfyân b. Uyeyne ile karşılaştığını fakat etrafı kalabalık olduğu için ondan hadis yazmadığını anlatmıştır.²⁴⁷ Benzer şekilde bir veya birkaç kerelik de olsa Süfyân'ın meclisine katılmamanın diğer bir örneği Ahmed b. Hanbel'de dikkat çekmektedir. Olayı Muhammed b. Fazl el-Bezzâz²⁴⁸ babasından nakletmektedir:

“Ahmed b. Hanbel ile birlikte haccettim. Onunla Mekke’de bir eve gittik. Ebû Abdullah evden erken çıktı, ben de arkasından çıktım. Sabah namazını kılınca mescitleri dolaştım ve Süfyân b. Uyeyne’nin meclisine gittim. [Ahmed b. Hanbel’i orada göremeyince] Ebû Abdullah’ı bulmak için meclisleri dolaşmaya başladım ve onu boyalı elbise giyinmiş, saçı gür genç bir Arap’ın yanında buldum. Ahmed b. Hanbel’e yaklaştım ve yanına oturdum. Dedim ki; “Ey Ebû Abdullah! Zührî, Amr b. Dînâr, Ziyâd b. Îlâkâ [ö. ~125/742-3]²⁴⁹ ve tâbiûndan ilim sahibi kişilerden rivayetleri olan İbn Uyeyne’yi mi terk ettin?” Ahmed b. Hanbel, “Sus, hadiste âlî olanını elinden kaçırırsan, nâzili elde edersin. Bu senin dinine, zekana, fehmine zarar vermez. Bu gencin zekasını elinden kaçırırsan korkarım ki onu kıyamete kadar bulamazsın. Allah’ın kitabını bu Kureysli gençten daha iyi anlayanını görmedim” dedi. “Bu kim” diye sordum. “Muhammed b. İdris eş-Şâfi’” olduğunu söyledi.”²⁵⁰

Bu olayı hikâye eden kişinin, önemli tâbiûn âlimlerine yetiştiği için âlî isnadlara sahip olan Süfyân'ın meclisi varken genç bir adamın meclisinde bulunmayı garipsemesi ilim talep edenler nezdinde âlî isnad isteğinin yerleşmiş olduğunun göstergesidir. Bununla birlikte âlî isnad aradığı çeşitli örneklerle tespit edilen Ahmed b. Hanbel'in kimi zaman da fıkıh gibi gayelerle âlî isnad fikrini ikinci planda değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Neticede söz konusu yıllarda bazen çeşitli sebeplerle nâzil isnad tercih edilse de âlimlerin fırsat bulduklarında âlî isnad elde etmeye yöneldikleri söylenebilir. Hadis

²⁴⁷ Rivayet kitaplarında yapılan taramada İbn Mellâs'ın Süfyân b. Uyeyne'den rivayeti tespit edilememiştir. Bilgi için bkz. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXXXIII, 262; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 354.

²⁴⁸ Künyesi Ebû Ca'fer olan bu kişinin hicrî 310 yılında hayatta olduğu bilgisi dışında kendisi ve babası hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, IV, 261.

²⁴⁹ Abdullah b. Mes'ûd ile karşılaşmış ve 100 yıl civarı yaşamış tâbiûdîdir. Süfyân'ın en yaşlı hocası olduğu belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 215.

²⁵⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 203-4; Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfi'*, thk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr, 2 c., Kahire, Dârü't-Türas, 1970, II, 256; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 182; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LI, 331; Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 42.

talep edenlerin zihninde âlî isnad çabasının da bulunması, hoca ya da hadis tercihi yaparken isnadın kısalığını göz önüne almaları, rivayetler arası kıyaslamada semâ ile vefatın önceliğine de bakılması ve âlî isnadları elde etme gayesiyle gösterilen çabalar bu arayışların çeşitli âlimler nezdinde yerleşmeye başladığının bir göstergesidir.

2. Âlî İsnad ve Hadisin Sıhhati

Yerleşme döneminde âlî isnad elde etmeye çalışan muhaddislerin sayısı başlangıç dönemine göre ciddi oranda artış gösterse de hadis semâ ederken bir kısım muhaddislerin âlî isnadı ikinci planda değerlendirdiği dikkat çekmektedir. İlgili yıllarda âlimler bazen ilmî birikimi sebebiyle akranlarından veya kendisinden küçüklerden rivayetlerde bulunmuş, kimi zaman da sıhhat nedeniyle sahip olduğu âlî rivayetleri terk etmişlerdir. Yine de nâzil isnada sebep olan bu durumların çok yaygın görülmediği ve kişilere özel bazı hassasiyetlerden kaynaklandığı kaydedilmelidir.

Yerleşme döneminde âlî isnadın sıhhatinden şüphe ettikleri için nâzil isnadı nakledenler de bulunmaktadır. Örneğin İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Abdullah b. Mübârek'ten hicrî 170'lerde hadis dinlemiş ancak o zamanlar henüz 10 yaşında olduğu için bu semânı caiz görmemiştir.²⁵¹ Aslında aynı yüzyılda 10 yaşlarında hadis semâ eden talipler bulunmakla birlikte²⁵² İbn Râhûye bu hususta titiz davranmış ve âlî isnadlarından birini terk etmiştir. Yine sıhhati âlî isnada tercih etme ile ilgili başka bir örneği İbrahim b. İshâk el-Harbî (ö. 285/899) Ahmed b. Hanbel'den aktarmaktadır:

“Abdullah’a²⁵³ dedim ki, “Git, elini çabuk tut, şu mescitteki hocalardan [hadis] yaz.” Gitti, Kâmil b. Talhâ'dan hadis yazdı. [Abdullah'a] ilk rivayet ettiği hadis “Abdullah b. Ömer → Nâfi' → İbn Ömer → Nebi...” hadisiydi. Bu hadisi hiç duymamıştım. Nebî'den gelen böyle bir hüküm de işitmemiştim. Hârûn b. Ma'rûf'a [ö. 231/846] gittim. Sende “İbn Vehb → Abdullah b. Ömer → Nâfi' → İbn Ömer” kanalıyla bu hadis var mı? diye sordum. Evet, dedi. Ben de ondan [bu hadisi] yazdım.”²⁵⁴

²⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, VII, 364-5; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, VIII, 125; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, III, 1389; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 378; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 782; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 217.

²⁵² Örneğin Buhârî 10 yaşında veya daha küçükken hadis semâna başlamıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, II, 324-5; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LII, 57; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 143.

²⁵³ Tespit edilen kaynaklarda Abdullah'ın kim olduğu tasrih edilmese de bu kişinin oğlu Abdullah olma ihtimali vardır.

²⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XIV, 513; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 98; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 108-9.

Bu olayı aktardıktan sonra Harbî'ye Ahmed b. Hanbel'in neden Kâmil b. Talhâ'dan (ö. 231/845-6)²⁵⁵ hadisi âlî isnadla yazmayıp da daha nâzil bir isnadla semâ ettiği sorulmuştur. Bu suale Harbî, “*Kâmil'deki hadis İbn Vehb [ö. 197/813] seviyesinde değildi*” şeklinde cevap verir. Yani hadisi daha sika râvilerden elde etmek isteyen Ahmed b. Hanbel bir derece daha nâzil isnadı tercih etmiştir. Bu durum yerleşme döneminde âlî isnada kıymet veren muhaddislerin sıhhat ile kısalık arasında tercihte bulunmaları gerektiğinde sahihliğe yöneldiklerini ifade eder. Benzer şekilde Nesâî de (ö. 303/915) sıhhat söz konusu olduğunda âlî isnada rağbet etmeyen âlimlerden biridir. Kendisinin *es-Sünen*'i hakkında şöyle söylediği kaydedilir:

“Sünen kitabını toplamaya başladığımda, kendileri hakkında bazı şüphelerimin bulunduğu hocaların rivayetleri için istihare yaptım ve bu rivayetleri terk etmeyi tercih ettim. Onlardan gelen âlî rivayetlerin tamamını bir kenara bıraktım.”²⁵⁶

Nesâî'nin hangi âlimler hakkında istihare yaptığı bilinmemekle birlikte Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) kanalıyla İbn Lehîa'nın (ö. 174/790) rivayetlerine âlî isnadla ulaştığı halde İbn Lehîa'yı zayıf saydığı için bu hadisleri nakletmediği belirtilir.²⁵⁷ Nitekim Dârekutnî'ye (ö. 385/995), “*Ebû Abdurrahman en-Nesâî ve İbn Huzeyme (ö. 311/924) hadis rivayet ettiğinde hangisi öncelenir*” diye sorulmuş, o da “*Ebû Abdurrahman. Onun gibisi yoktur ve ben hiç kimseyi ona üstün tutmam. Verada eşsizdi. Kuteybe [b. Saîd] kanalıyla âlî isnada sahip olduğu halde İbn Lehîa'nın hadislerini nakletmedi*”²⁵⁸ diyerek Nesâî'nin sıhhat söz konusu olduğunda âlî isnada itibar etmediğini vurgulamaktadır.

Sihhat veya farklı gerekçelerle nâzil isnadı tercih edenler bir tarafa bırakılırsa bu dönemde muhaddislerin âlî isnad taleplerinin bir gelenek haline geldiği belirtilebilir. Zira âlî isnada yönelen muhaddislerin sayısında artış gözlemlenmiş, bu tür isnadlar tercih edilmiş hatta semân ve vefatın önceliği gibi daha sonra âlî isnadın alt kısımları sayılacak hususlar göz önünde bulundurulmuştur. Bununla birlikte

²⁵⁵ Ahmed b. Hanbel bu râvi hakkında “mukâribü'l-hadîs” tabirini kullanmıştır. Bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 904.

²⁵⁶ İbnü'l-Kayserânî, “Şürûtü'l-eimmeti's-sitte”, *Selâsü Resâil*, 104.

²⁵⁷ İbn Nukta, *et-Takyîd*, 141.

²⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 335; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 38.

hadisin sıhhati gibi durumlar söz konusu olduğunda âlî isnada rağbet eden âlimler dahi nâzil isnadı tercih etmişlerdir.

B. Âlî İsnadın Yerleşmesinin Delilleri

Yerleşme dönemini başlangıç ve yaygınlaşmadan ayıran bazı hususiyetleri vardır ve bunların en başında büyük kalabalıkların âlî isnad semâi için bir mecliste toplanmaları gelmektedir. Ayrıca bu tür isnadlara teveccühün âlimlerin ifadelerine ve çeşitli hadis usûlü kaidelerine yansıdığı görülmektedir. Benzer şekilde âlî isnadlara teşvikteki artış, bu tür isnadlar nedeniyle akranlarını geride bırakan râvilerin varlığı hatta sırf âlî isnad elde etmek için isnad uydurma teşebbüsleri bu dönemde söz konusu isnadların yerleştiğini göstermektedir. Aşağıda bu hususlar örnekleriyle birlikte incelenerek dönemin genel özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Hadis Meclislerinde Âlî İsnad

Meclislerde hadis öğrenmek için birçok kişinin toplanması farklı zamanlarda gözlemlenebilirken yerleşme döneminde dikkat çeken husus ilim taliplerinin bunu âlî isnad nedeniyle yapmalarıdır. Zaten yerleşme döneminin hicrî 180 yılından başlatılması da en başta bu meclis örneklerinden kaynaklanmaktadır.

Sonraki nesil tarafından âlî isnadları sebebiyle en büyük ilgiyi gören muhaddislerden biri Süfyân b. Uyeyne'dir. O, hicrî 120 yıllarında hadis semâ edip bu rivayetleri hicrî 198'e kadar nakletme fırsatı bulmuş, akranlarından hayatta kalan olmadığı için de hadis taliplerinin nezdinde değeri katlanarak artmıştır. Nitekim Yahyâ el-Kattân hocalarından Süfyân b. Uyeyne dışında kimsenin kalmadığını, Süfyân'ın kırk seneden beri imam olduğunu belirtmiştir. Zehebî de bu durumu, "*Ona olan ihtiyaçtan ötürü ashâbü'l-hadîs izdihama sebep olur, İbn Uyeyne de buna kızardı*" şeklinde tasvir eder.²⁵⁹ Nitekim Süfyân'ı kızdıracak şekilde nasıl izdiham oluşturdıklarını Süleyman b. Matar²⁶⁰ şöyle aktarmaktadır:

²⁵⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 460-1.

²⁶⁰ İbn Hacer onu 10. tabakada zikretmektedir fakat vefat tarihi belli değildir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 254. Ayrıca bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 66; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, VI, 87.

“Süfyân b. Uyeyne’nin kapısında idik, [içeri girmek için] izin istedik. Bize izin vermedi. [Kapıya] hücum edip girelim, dedik. Kapısını kırıp içeri girdik. O [Süfyân] oturuyordu. Bize baktı. Subhanallah, evime iznim olmadan girdiniz, dedi. Bize [bu durumla ilgili]...hadis rivayet etti. Dedik ki: Pişman olduk, Ey Ebû Muhammed. O da “Pişman oldunuz, ...[ilgili hadis rivayet etti] İbn Uyeyne’nin sermayesini aldınız, çıkın” dedi.²⁶¹ “Bize hadis rivayet etmemeye yemin etmiştin ama hadis rivayet ettin” dedik. Bize [yeminle ilgili] ... hadis rivayet etti. Biz onun yanından üç hadis elde ederek çıktık.”²⁶²

Göröldüğü üzere 60-70 sene öncesinden rivayetler nakleden Süfyân’ın uzun yaşayarak tek kalması ile birlikte ona olan ilginin arttığı, hatta bu durumun kapısını kırmaya kadar vardığı görölmektedir. Benzer şekilde başka memleketlerden hadis taliplerinin hacca sadece onun rivayetlerini semâ etmek için gelmeleri de bu durumu teyit eder mahiyettedir.²⁶³ Zehebî bu sebeple hac mevsiminde hadis taliplerinin büyük bir kalabalık oluşturduğunu aktarmaktadır.²⁶⁴ Fudayl b. İyâz ise, âlî isnad almak için hacca gidenlerin çokluğundan olsa gerek, Süfyân b. Uyeyne hayattayken ashâb-ı hadîsin haccının ihlaslı olmayacağını söylemiştir.²⁶⁵ Benzer şekilde Bîşr el-Hâfî, Süfyân b. Uyeyne’den hadis rivayetine başlamış, sonra da istiğfar ederek “*âlî isnadın dünya ziyneti*” olduğuna vurgu yapmıştır.²⁶⁶ Yukarıda zikredildiği üzere Bîşr’in yaklaşımı âlî isnada karşı bir tavrı ifade etse de onun bu sözü, Süfyân b. Uyeyne’nin hadislerinin âlî isnadla ilişkilendirilebileceğini göstermektedir.

Âlî isnadları sebebiyle ilgi gören, II./VIII. asrın sonlarına doğru etrafında izdiham oluşun birçok muhaddis vardır. Vekî’ b. Cerrâh hacca²⁶⁷ ve Dımaşk’a²⁶⁸ gittiğinde insanlar başka âlimleri terk edip onun başında toplanmışlar, Abdullah b. Vehb Mısır’a döndüğünde kapıda oluşun izdiham nedeniyle yaralanmış,²⁶⁹ Ali b. Âsım üç tane müstemlî ile 30.000 kişiye hadis rivayet etmiş,²⁷⁰ Yezîd b. Hârûn Bağdat’a

²⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi*, 261-62; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, IV, 1114.

²⁶² Rivayetin bu son kısmı sadece Sübkî’nin eserinde yer almaktadır. Bkz. Ebû Nasr Tâceddin Abdülvehhab b. Ali İbnü’s-Sübkî, *Mu’cemü’s-şüüh*, thk. Beşşâr Avâd Ma’rûf, Beyrut, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 2004/1425, s. 293.

²⁶³ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VIII, 457.

²⁶⁴ Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, IV, 1110.

²⁶⁵ Ebû Zûr’a er-Râzî, *Suâlâtü’l-Berzeî*, 485.

²⁶⁶ el-Mâlîni, *Kitâbü’l-erbaîn*, 156.

²⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XV, 664-65; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LXIII, 70-1; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXX, 479; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XI, 128-29.

²⁶⁸ Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, IV, 1233; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IX, 145.

²⁶⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, III, 238-39.

²⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XIII, 416; Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, XIII, 373; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 518; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, V, 128.

geldiğinde ise meclisinde 70.000 kişi toplanmıştır.²⁷¹ Her ne kadar bu alıntılarda öğrencilerin toplanma sebepleri açıkça belirtilmemişse de Zehebî'nin Yezîd ile ilgili durumu, “*Bağdat muhaddisleri ve halkının Yezîd etrafında kalabalık oluşturmaları, onun celâletinden ve âlî isnadından kaynaklanmıştır*”²⁷² şeklinde yorumlaması ilgili kalabalıkların oluşumunda âlî isnadların payını açıklamaktadır. Söz konusu meclislerde âlî isnada duyulan ilgi Süleyman b. Harb'in (ö. 224/839) meclisinde kendi döneminde açıkça ifade edilmektedir:

“Süleyman b. Harb'in meclisinde ondan semâ etmek için toplanan 3.000 kişi vardı. Onun da gök gürültüsü gibi yüksek sesi olan bir müstemlîsi vardı. Ona; “Sesini yükselt, duyamıyoruz” denildi. Süleyman b. Harb da dedi ki; “Âlî isnad dünya ziynetlerindendir.” Sonra hadis rivayet etmeye başladı...”²⁷³

Süleyman b. Harb'in dile getirdiği hususa bakılırsa mecliste gök gürültüsü gibi yüksek sesi olan bir kişinin sesini duyuramayacağı kadar yoğun olan kalabalık, onun âlî isnadları için toplanmışlardır. Zira bu yüzden Süleyman b. Harb, âlî isnadın ahirete bir katkısı olmayacağını dile getirmek durumunda kalmıştır.

Âlî isnad sahibi muhaddislerin meclislerinde toplanan kişi sayısına dair verilen rakamlar da âlî isnad yöneliminin boyutları hakkında bir fikir sunmaktadır. Örneğin Âsım b. Ali'nin (ö. 221/836) meclisinde 30.000 ile 100.000 kişi arası insanın hadis dinlemek için bulunduğu belirtilmiştir.²⁷⁴ Benzer şekilde 113 sene yaşayıp²⁷⁵ tabakasından hayatta tek kalan muhaddis²⁷⁶ Luveyn Muhammed b. Süleyman el-Kûfî (ö. 246/860) Bağdat'a geldiğinde meclisinde 100.000 kişinin toplandığı kaydedilmiştir.²⁷⁷ Başka bir muammer âlim Ali b. İşkâb'ın (ö. 261/875) yanında ise talebelerinin çokluğundan izdiham oluşmuştur.²⁷⁸ Âlî isnad sahibi olduğu belirtilen²⁷⁹

²⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 265; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XVI, 503; Sem'ânî, *Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ*, I, 155; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 268-9; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 229; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 361.

²⁷² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 361.

²⁷³ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 198.

²⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâ*, VI, 407; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 265; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XIV, 171; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 263; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 50-1.

²⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 351; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 300; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 1229.

²⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 501.

²⁷⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 501-2.

²⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 353. 80 küsur yaşında öldüğü söylenmektedir.

²⁷⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 758-9.

Keccî'nin (ö. 292/904) hadis meclislerinde kalabalıkların bir araya geldiği, 7 müstemlînin kullanıldığı, hatta Bağdat'ın Gassân ovasında akdettiği mecliste yaklaşık 40.000 kişinin toplandığı aktarılmaktadır.²⁸⁰ Hadislerinin çoğunluğu sülâsî olan²⁸¹ Keccî'nin meclisindeki kişi sayısı hakkında 50.000 civarı rakamlar da verilmiştir.²⁸² Bu noktada söz konusu rakamlar tahmini olduğu için belirli oranda bir abartının varlığı kabul edilse de dönemlerine göre hayli fazla insanın bir araya geldiği söylenebilir. Meclisteki râvilerin gayeleri farklılık arz edebilirse de söz konusu insanların belirli bir kısmının bu muhaddislere âlî isnad için ilgi gösterdikleri söylenebilir.

Yerleşme döneminde âlî isnad sahiplerine yönelen ilgi kendisine rihle yapılan muhaddisler vesileyle de takip edilebilir. Örneğin rihle yapılan muhaddislerden Kuteybe b. Saîd,²⁸³ Ali b. Hucr (ö. 244/858),²⁸⁴ Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859?),²⁸⁵ Abdurrahman b. Bişr (ö. 260/874),²⁸⁶ Nesâî,²⁸⁷ Hasan b. Süfyân²⁸⁸ ve Ebû Halîfe (ö. 305/918)²⁸⁹ gibi isimler, dönemlerinde âlî isnad sahibi ve uzun yaşamış muhaddislerdir.²⁹⁰ Benzer şekilde kendisine rihle yapılan İbnü'd-Düreyş (ö. 294/907) Zehebî'nin "*Acemde âlî isnadın kendisiyle son bulduğunu*" söylediği bir âlimdir.²⁹¹ Nitekim âlî isnadlara sahip bu muhaddise rihle yapmak isteyen Ebû Bekir el-İsmâîlî (ö. 371/981-2) onun vefatını duyduğu zaman çığlık atmış, dövünmeye başlamış ve "*Beni ona rihle yapmaktan men ettiniz' [deyince] bana acıdılar ve beni dayımla birlikte Hasan b. Süfyân'a yolcu ettiler*" demiştir.²⁹² Ebû Bekir el-İsmâîlî'nin âlî isnad fırsatını kaçırmışına dair bu aşırı tepkisi âlî isnad arayışlarının ilim geleneğindeki yerine

²⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, VII, 37; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 424; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 99.

²⁸¹ Abdülazîz b. Şah Veliyyullah Dihlevî, *Büstânu'l-muhaddisîn*, trc. Ali Osman Koçkuzu, Ankara, TDV Yay., 1997, s. 95.

²⁸² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 99.

²⁸³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 20; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 182.

²⁸⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 511.

²⁸⁵ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, IV, 303; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 425.

²⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 341.

²⁸⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 127.

²⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 158.

²⁸⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 8.

²⁹⁰ Kuteybe b. Saîd 90 ya da 92 sene yaşamıştır. Bkz. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 362. Ali b. Hucr 96 sene yaşamıştır. Bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 634. Hişâm b. Ammâr 92 sene yaşamıştır. Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LXXIV, 36. Abdurrahman b. Bişr 80 yıl yaşamıştır. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 344. Nesâî 88 yıl, Hasan b. Süfyân 90 sene ve Ebû Halîfe 100 yıl yaşamışlardır. Bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VII, 67 ve 92.

²⁹¹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VI, 1018.

²⁹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 450.

dair önemli bir örnektir. Kısacası II./VIII. asrın sonlarına doğru âlî isnad sahiplerine yönelen alâka sonraki yüzyılda da artarak devam etmiştir. Bu artış da hadis meclislerinin doldurulması ile rihle yapılan ve ilgi gösterilen muhaddislerin âlî isnad sahibi kişiler olması vesileyle tespit edilmektedir.

2. Âlî İsnadın Önemini Belirten Sözlerde ve Olaylarda Artış

Yerleşme döneminde bir kısım muhaddisler âlî isnadlara sahip olduklarını duyurmuşlar, bazı âlimler ise bu tür isnadları öven sözler söylemişlerdir. Âlî isnadını öğrencilerine ya da diğer âlimlere duyurmak söz konusu yıllarda ilim öğrenme çabasında olan kişiler nezdinde âlî isnadın konumunun bir başka göstergesidir. İlgili hususta öncelikle âlî isnadlarını ön plana çıkaran muhaddislerden bahsedilebilir. Bu konuda ilk örnek, yukarıda çeşitli vesilelerle zikredilen Süfyân b. Uyeyne'dir.²⁹³ Onun, âlî isnadlarının değerinden bahsederek akranlarından farkını ortaya koyan *"Benimle ashâb-ı nebî arasında bir perde -yani bir kişi- vardır"*²⁹⁴ şeklindeki cümlesi bu tür isnadların revaç bulduğunu göstermektedir. Hatta başka bir vakitte o, öğrencilerine *"...Ben Ebû Saîd el-Hudrî ile oturmuş olan Damra b. Saîd [ö. 121-30?/738-48?]; Câbir b. Abdullah ile oturmuş Amr b. Dînâr; İbn Ömer ile oturmuş Abdullah b. Dînâr; Enes b. Mâlik ile oturmuş Zührî ile birlikte oturdum ve şimdi sizle oturuyorum..."*²⁹⁵ demiş, sünâî isnadları sayesinde akranlarından farkını ifade etmiştir.

Söz konusu yıllarda bazı muhaddislerin, yaşlılıkları ve âlî isnad sahibi oluşlarına dair vurgu yaptıkları da anlaşılmaktadır. Örneğin Bündâr (ö. 252/866), *"Benden 5 nesil hadis yazdı. Ben 18 yaşındayken bana hadis sordular"*²⁹⁶ diyerek kendisinin uzun süre âlim olarak görüldüğünü aktarmaktadır. Uzun bir müddet ilim öğreten kişi olduğuna ve dünyada tek kaldığına vurgu yapan bir diğer isim ise Zehebî'nin sürekli *"Bize İbn Arefe'nin cüzünde âlî olarak ulaştı"* diye âlî isnadlarına

²⁹³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, V, 416, 418; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 121.

²⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, X, 248.

²⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XVI, 283-84; Ebû'l-Hüseyn İbn Ebû Ya'lâ Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 2 c., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, t.y., I, 411; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 313; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XV, 130-1; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 218. Ayrıca bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 12.

²⁹⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XV, 304; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 490.

kaynak gösterdiği Hasan b. Arefe'dir (ö. 257/871).²⁹⁷ İmam Şâfiî ile aynı sene doğan²⁹⁸ Hasan b. Arefe kendisinden beş tabakanın hadis yazdığını belirtmiş,²⁹⁹ 110 yaşına vardığını ve ilim ehli arasında bu yaşa başkasının ulaşmadığını söylemiştir.³⁰⁰ Zehebî İbn Arefe'den rivayet eden beş tabakayı saymış³⁰¹ ve onun “İlim ehlinde 110 yaşına bir tek kendisinin ulaştığına” dair ifadelerine itiraz ederek bu yaşa erişen âlimleri sıralamıştır.³⁰² Bündâr ve Hasan b. Arefe açıkça “Ben en âlî isnada sahip kişiyim” demeseler de her iki âlimin bu tür isnadlarına vurgu yaptıkları varsayılabilir. Zira kendilerinden çok tabakanın hadis yazması uzun süredir hadis rivayet ettiklerini göstermekte bu da isnadlarının âlî oluşuna delalet etmektedir. Nitekim Hasan b. Arefe ayrıca kendisinin etbâu't-tâbiîn âlimlerinden İbnü'l-Mübârek'ten son rivayet eden kişi olduğunu belirterek³⁰³ âlî isnadını vurgulamaktadır.

Âlî isnadın toplumda yerleşmesinin temel göstergelerinden biri de ailelerin çocuklarını bu anlayışa göre yetiştirmeleridir. Nitekim çocuklarının âlî isnad elde etmesini isteyen babalar oğullarını küçük yaşta hadis meclislerine götürmüşler, hatta bazıları evlatlarının bu semâî âlimlere ilan etmişlerdir. Bu hususta verilebilecek ilk örnek fakih râvi Yahyâ b. Eksem'e (ö. 242/857)³⁰⁴ aittir. Yahyâ b. Eksem çocukken İbnü'l-Mübârek'ten hadis dinlemiş, babası da³⁰⁵ insanlara yemek verip, burada “*Bilin ki oğlum küçük yaşta İbnü'l-Mübârek'ten semâ etmiştir*” diyerek Yahyâ'nın

²⁹⁷ Bahsedilen cüz matbudur ve içerisinde 94 tane rivayet bulunmaktadır. Bkz. Ebû Ali Hasan b. Arefe b. Yezid el-Abdî, *Cüz'ü'l-Hasan b. Arefe el-Abdî*, thk. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî, Dâru'l-Aksa, Kuveyt, 1985.

²⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, VIII, 402.

²⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, VIII, 401; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII, 129; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XV, 389; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 205; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VI, 67.

³⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, VIII, 401; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII, 129; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XV, 388-9; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VI, 68. Hasan b. Arefe bu sözü söylediği sene 110 yaşında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 549.

³⁰¹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VI, 67. Zehebî, 100 yaşını aşmış kişileri bir cüzde toplamıştır. Bkz. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Cüz'ün fîhi ehli'l-mie*, thk. Ebû Abdullah Bevkariş, Ebû Yahyâ Abdullah Kunderî, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1997/1418.

³⁰² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 550.

³⁰³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXXII, 438.

³⁰⁴ Hakkında “kezzâb” ve “hadis hırsızı” gibi ithamlar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 362.

³⁰⁵ Babası Eksem b. Muhammed tabakat kaynaklarında yer almamaktadır.

durumunu herkese duyurmuştur.³⁰⁶ Oğlunu âlî isnadı ile ön plana çıkaran diğer bir isim ise Bişr b. Hakem'dir (ö. 238/852-3). Abdurrahman, babası Bişr'in, Süfyân b. Uyeyne'nin yanına götürdüğünde bu durumu ilan edişini şöyle anlatmaktadır:

Babam beni omzunda Süfyân b. Uyeyne'nin meclisine götürdü ve dedi ki; "Ashâbü'l-hadîs topluluğu! Ben Bişr b. Hakem b. Habîb'im. Babam Hakem'in Süfyân'dan semâi vardır. Benim de ondan semâim var ve Horasan'da ondan hadis rivayet etmişimdir. Bu da benim oğlum Abdurrahman ve o da Süfyân'dan semâ etmiştir."³⁰⁷

Bişr b. Hakem ailece Süfyân'dan hadis semâ etmelerinden duyduğu sevinci ve oğlunun âlî isnad elde edişini tüm meclistekilere duyurmakla yetinmemiş, hicrî 196 senesinde oğlu ile çıktıkları rihlede Abdurrahman, Yemen'de bülüğa erince bu durumu ve oğlunun semâını bölgenin âlimlerine haber vermiştir.³⁰⁸ Abdurrahman b. Bişr olayı şu şekilde anlatmaktadır: "*Bülüğa ermiştim. Babam, Abdürrezzâk ve ashâb-ı hadîsten bazı kişileri yemeğe davet etti. Yemek bitince, "Şahit olun, oğlum ihtilam oldu. Onun Abdürrezzâk ve İbn Uyeyne'den semâi vardır" dedi.*"³⁰⁹ Her ne kadar Bişr'in yaptığı bu ilanı Zehebî tasvip etmediğini söylese de³¹⁰ Bişr b. Hakem her iki olayda da oğlunun Süfyân b. Uyeyne, Abdürrezzâk b. Hemmâm gibi isimlerden âlî isnad semâını muhaddislere duyurmak istemiş olmalıdır. Yahyâ b. Eksem ve Abdurrahman b. Bişr'in babalarının, çocuklarının âlî isnad elde ettiğine dair yaptıkları ilanlar, bu tür rivayetlerin topluluklar nezdinde rağbet gördüğüne işaret etmektedir.

Ayrıca bu dönemde muhaddislerin âlî isnada dair doğrudan övgüleri bu tür isnadların artık yerleştiğini göstermektedir. Bu hususta en fazla dikkat çeken âlim Yahyâ b. Maîn'dir. Zira o, vefatı esnasında elde etmeyi arzuladıklarından birinin de âlî isnad olduğunu belirtmektedir.³¹¹ Onun hadiste nüzûlü, yüzde bir yaraya

³⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-ilel*, II, 86; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XVI, 283; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXIV, 66; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 217; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 1281.

³⁰⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XI, 559-60; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 547-8; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VI, 112; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 144.

³⁰⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 342.

³⁰⁹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VI, 113.

³¹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 342.

³¹¹ Yahyâ b. Maîn'den nakledilen bu anlatımın ilk kaynağı İbnü's-Salâh'ın eseridir ve sözün aktarıldığı eserlerde Yahyâ b. Maîn'e ulaşan bir isnad bulunmamaktadır. İfade için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 256; Ebnaî, *eş-Şeze'l-feyyâh*, II, 419; Ebû Hafs Siraceddin Ömer b. Ali İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullah b. Yusuf el-Cüdey', 2 c., İhsa, Dâru Fevvez,

benzetmesi de³¹² âlî isnadın artık toplumda makbul addedilen, nâzil isnadın ise rağbet edilmeyen bir durum olduğuna işaret etmektedir. Bazı kaynaklar ise Yahyâ b. Maîn'in "*Âlî isnad Allah'a ve Resûlüne yakınlıktır*" dediğini kaydetmektedir.³¹³

Bu dönemde âlî isnada yapılan övgü İbn Maîn ile sınırlı değildir. Başka meşhur muhaddislerin de bu hususta çeşitli açıklamaları bulunmaktadır. Örneğin Ali b. Medîni (ö. 234/849), "*Nüzûl uğursuzluktur*" diyerek³¹⁴ Yahyâ b. Maîn gibi nâzil isnadı zemmetmiş ve âlî isnadın değerini ortaya koymuştur. Benzer şekilde Ahmed b. Hanbel, "*Âlî isnad talebi dindendir*" demiştir.³¹⁵ Ahmed b. Hanbel başka bir ifadesinde ise âlî isnad arayışı hakkında, "*Âlî isnad talebi selefin sünnetidir*" dedikten sonra gerekçesini, "*Abdullah'ın [İbn Mes'ûd] ashâbı Kûfe'den Medine'ye rihle yaparlar, Ömer'den öğrenir ve semâ ederlerdi*" diyerek açıklamıştır.³¹⁶ Ahmed b. Hanbel'in âlî isnad arayışlarını kendisinden öncekilere izafe ederek "sünnet" şeklinde

1992, II, 421; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, 216; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, I, 197; Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye*, II, 403; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 338; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, II, 234. Söz konusu ifadeyi Keşmîrî (1875-1933) Abdullah b. Mübarek'ten; Kalkaşendî (ö. 821/1418) ile Sehârenpûrî (1852-1927) ise Ahmed b. Hanbel'den nakletmiştir. Diğer tüm kaynaklarda söz, Yahyâ b. Maîn'e nispet edildiğinden ilgili durumun hatadan kaynaklanması mümkündür. Bkz. Ebü'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed Kalkaşendî, *Subhü'l-a'sâ fi snâati'l-inşa*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, 15 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987, XIV, 375; Halil Ahmed Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd fi halli Süneni Ebî Davud*, thk. Takıyyüddin en-Nedvî, 14 c., Muzafferpûr, Merkezû eş-Şeyh Ebü'l-Hasan en-Nedvî, 2006/1428, XIII, 677; Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah Keşmîrî, *el-Arfü's-şezi şerhu Süneni't-Tirmizi*, tsh. Mahmûd Şakir, 5 c., Beyrut, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2004/1425, I, 36.

³¹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 38; İbnü'l-Kayserânî, *Mes'eletü'l-ulûv ve'n-nüzûl*, 55; Ebnasî, *eş-Şeze'l-feyyâh*, II, 432, 542; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 358; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, IV, 615; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, II, 235; Şümünnî, *el-Âli'r-rütbe*, 268.

³¹³ Eserlerde çok meşhur olmayan bu sözün aktarımında ulaşılabilen en erken müellif İbn Asâkir'dir ve kendisi Yahyâ b. Maîn'e ulaşan bir sened de vermektedir. Bkz. İbn Asâkir, *el-Erbaûne'l-büldâniyye*, 39; Irâkî, *Kitâbü'l-erbaûne'l-uşâriyye*, 124; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, I, 197; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân*, III, 85; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nuri'z-zekiyye*, I, 21.

³¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 38; İbnü'l-Kayserânî, *Mes'eletü'l-ulûv ve'n-nüzûl*, 56; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 264; İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-revî*, 219; Ebnasî, *eş-Şeze'l-feyyâh*, II, 430, 432, 542; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, 222; Irâkî, *et-Tebisira ve't-tezkire*, II, 264; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, IV, 615; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, II, 235.

³¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle*, 68-9; Alâî, *Bugyetü'l-mültemes*, 39; Tâceddin es-Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, I, 314; Irâkî, *Kitâbü'l-erbaûne'l-uşâriyye*, 124; Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Kitâbu Nazmi'l-leâli bi'l-mieti'l-avâlî*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990/1410, s. 26. Halîlî (ö. 446/1055) ise aynı sözü Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe'ye (ö. 235/849) isnad etmektedir. Bkz. Halîlî, *el-İrşâd*, I, 156.

³¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 37-8; İbnü'l-Cevzî, *Menâkibü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 278-9; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 256; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 311; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, IV, 584; Ali el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, 617; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, II, 233. Sehâvî bu sözün, âlî isnad için rihle yapmanın müstehaplığına delalet ettiğini belirtir. Bkz. Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 277.

nitelendirmesi, âlimlerin artık âlî isnad arayışlarını özümstediklerini ve bu fikrin iyice yerleştiğini göstermektedir.³¹⁷

Aynı dönemdeki Muhammed b. Eslem et-Tûsî'nin (ö. 242/856) "İsnadda yakınlık Allah'a yakınlıktır" sözü de bu anlayışı desteklemektedir.³¹⁸ İncelediğimiz zaman diliminde âlî isnad yerleştiğinden bu tür isnadları semân veya elde edememenin psikolojik durumuna dair tasvirler de yapılmıştır. En dikkat çekici örneklerden birisi Ebû Zûr'a er-Râzî'nin şu ifadeleridir:

"Kişiye bir adamla meclisinde karşılaştıktan sonra başka biri aracılığıyla ondan rivayet etmek artık zor gelir. [Eğer o kişiden aracısız hadis nakledemiyorsa] onun seviyesinde başka birinden rivayet etmesi kişi için daha iyidir." [Bu açıklaması üzerine] Berzeî [ö. 292/905]: "Sen İsmail b. Ebû Üveys [ö. 226/841] ile karşılaştın mı?" diye sordum. "Medine'ye üç kez gittim. O hayattaydı. Fakat ondan bir şey yazamadım" dedi. "Bu nasıl oldu" diye sordum. "Bir keresinde hastalıktan, birinde saklandığından, birinde yokluğundan" diye açıklama yaptı."³¹⁹

Muhaddisin bir rivayeti görüştüğü hocadan nâzil isnadla nakletmektense, hocanın akranı olan başka râviden semâî, âlî isnadın ilim anlayışında yer edindiğinin bir göstergesidir. Âlî isnadı elde etme arzusunun boyutları Zühli ile müstemlîsi Ebû Amr³²⁰ (ö. 284/894) arasında yaşanır. Ebû Amr, Ali b. Hucr'a gitmek için hocasından izin istediğinde Zühli, "*Ebû Amr, bir derece daha nâzil olsun, istediğini yaz*" demiştir. Ebû Amr ise "*Ebû Abdullah, nüzûl uğursuzluktur*" şeklinde cevap vererek bu teklifi reddetmiştir.³²¹ Kendisi de öğrenci iken âlî isnad talep eden Zühli'nin bu davranışı müstemlîsini kaybetmeme düşüncesiyle açıklanabilir ama burada asıl önemli olan hocasının bu açık ricasına rağmen Ebû Amr'ın teklifi kabul etmemesi ve âlî isnadı öncelediğini göstermesidir.

Özetle bu dönemde âlî isnadın yerleştiği açıkça görülmekte ve ilgili zaman diliminde kendilerinin ya da çocuklarının âlî isnadını övgüyle anan, bu durumu

³¹⁷ Abdullah b. Mes'ûd'un ashâbının rihlesi hakkındaki bilgi daha önce incelendiğinden tekrar konu üzerinde durulmamıştır. Bkz. "Sahâbe ve Tâbiûn Nesillerinde Tek Hadis Rihleleri" başlığı altında "Tâbiûn Nesli" başlığı.

³¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 37; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 256-57; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 333; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, IV, 584; Ali el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, 617; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, II, 233.

³¹⁹ Ebû Zûr'a er-Râzî, *Suâlâtü'l-Berzeî*, 492.

³²⁰ Tam ismi Ahmed b. Mübârek'tir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, VI, 693.

³²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 38; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 264.

duyuran ve âlî isnada teşvik eden âlimler bulunmaktadır. Bir kısım muhaddislerin ise âlî isnad arayışının dinî meşruiyetini dillendirmeye ve gerekçelerini sıralamaya başladıkları dikkat çekmektedir. Tüm bu örnekler hadis âlimleri arasında yerleşen âlî isnada sahip olma düşüncesinin muhtelif tezahürleri şeklinde görülebilir.

3. Âlî Isnad İstismarı: Isnad Uydurma

Âlî isnad düşüncesinin toplumda yerleşmesinin bir başka tezahürü ise insanların bu arzularından yararlanmaya çalışan kişilerin istismara başlamalarıdır. Bu dönemde bazı yalancılar sahâbeyi görece kadar uzun yaşadıklarını ya da cin sahâbilerin kendilerine hadis rivayet ettiklerini iddia etmek suretiyle âlî isnad uydurmuşlardır. Yerleşme döneminde bu şekilde âlî isnad uydurmalar çok fazla değilse de belli bazı örneklerinin görüldüğü belirtilmelidir. Uydurulan isnadların ehlinin nezdinde bir değeri yoksa da bir şeyin sahtesinin çıkması gerçeğine verilen değer yansımasıdır. Bir başka ifadeyle âlî isnadların uydurulması, toplumda âlî isnad isteklerinin artması ile doğru orantılıdır.

Uydurma âlî isnadla alâkalı ilk dikkat çeken durum kezzâb kabul edilen bazı kişilerin bu tür isnada gösterdikleri ilgidir. Örneğin 1.000’den fazla hadis uydurduğu belirtilen ve “kezzâb” şeklinde nitelenen³²² Küdeymî Muhammed b. Yunus el-Basrî’nin (ö. 286/899) özellikle âlî isnadı tercih ettiği kaydedilir. İshâk b. İbrahim el-Kazzâz’ın³²³ anlattığı şu olay bu tercihi yansıtmaktadır:

“Muhammed b. Yunus’u Zenc isyanı esnasında³²⁴ insanlar Basra’dan kaçarken Ahvaz bölgesinde bir torbayla birlikte gördüm. “Bu nedir Ey Ebû Abbas” diye sordum. “Bu hayır torbasıdır. Bu benim en âlilerimdir. Onu kurtarıyorum.” dedi.”

Hatîb el-Bağdâdî bu rivayette Küdeymî’nin âlî isnadlarını kastettiğini belirtmektedir.³²⁵ Söz konusu olayda torbadaki hadislerin uydurma rivayetlerden oluşup oluşmadığı bilinmiyorsa da kezzâb râvilerin de âlî isnadlara düşkünlüğü bu tür

³²² İbn Hibbân, *Kitâbü’l-mecrûhîn*, II, 313; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII, 409.

³²³ Tabakat kaynaklarında bu kişi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

³²⁴ Zenc hareketi diye bilinen Basra’da yaşanmış ve 100.000’lerce kişinin ölümü ile sonuçlanan büyük bir olaydır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhalik Bakır, “Basra”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, V, 110-11; Hakkı Dursun Yıldız, “Ali b. Muhammed ez-Zenci”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, II, 413-14; Mustafa Demirci, “Zenc”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, XLIV, 250.

³²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, IV, 692.

nakillerin toplum nezdindeki yerine işaret etmektedir.³²⁶ Olayın zenc isyanı zamanında yaşandığı aktarıldığına göre bunun 255-269/869-883 yılları arasında³²⁷ gerçekleştiği ifade edilebilir.

Bu dönemde kendisinin tâbiûn tabakasına mensup olduğunu iddia ederek isnadını âlî hâle getirmek isteyen şahısların varlığı da fark edilmektedir. Uzun bir ömür yaşadıklarını ileri süren bu kişiler fazla dikkat çekmemek için nispeten geç vefat eden sahâbilerden özellikle Enes b. Mâlik'ten hadis işittiklerini iddia etmişlerdir.³²⁸ Bunlar arasında hicrî 180 ve daha sonraki yıllarda sahâbeden hadis nakleden Yağnem b. Sâlim b. Kanber (ö. 190/805-6), Ya'la b. el-Eşdak el-Ukaylî (ö. 181-90/797-806), Ebû Hüdbe (ö. 200/816?), Musa et-Tavîl (ö. 201-10/816-26), Ebû Hâlid es-Seka' (ö. ~209/825), Hirâş b. Abdullah (ö. ?) ve Dînâr b. Abdullah³²⁹ (ö. 229/843-4) sayılabilir. Bu şahısların yalancı oldukları muhaddisler tarafından açıklanmışsa da söz konusu isnadlar sayesinde toplumda bir yer edindikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû Hüdbe'ye Enes b. Mâlik'ten niçin hadis uydurduğu sorulduğunda "*Ekmeğimi kazanmak istiyorum*" demiş, dolaylı da olsa insanların bu tür rivayetlere yönelik talebine vurgu yapmıştır.³³⁰

Yerleşme döneminin sonlarına doğru da bu istismar devam etmiş, mesela Câbir b. Abdullah b. Câbir el-Ukaylî hicrî 250 senesinden sonra gerçekte yaşamamış birisi olan³³¹ Bişr b. Muaz el-Esedî isimli bir sahabîden hadis naklettiğini iddia

³²⁶ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in, Küdeymî'nin kezzâb olduğunu söylediği halde âlî isnadlarının varlığı sebebiyle gizlice ondan hadis yazdığı nakledilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî bu naklin uydurma olabileceğini belirttiğinden bahsedilen olay metin içerisinde değerlendirmeye alınmamıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, IV, 694.

³²⁷ Bakır, "Basra", V, 110-11; Demirci, "Zenc", XLIV, 250.

³²⁸ Sahâbî olarak Enes b. Mâlik'in seçilmesi, geç tarihlerde vefat etmesinin yanı sıra fazla hadis rivayetine bağlanmıştır. Konu hakkında değerlendirme için bkz. Kuzudişli, *Aile İsnâdları*, 212-3; Bekir Kuzudişli, "Hadis Tarih Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Yararlanma İmkânı ve Sorunları", *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-*, 2007, C: 11, No: 32, s. 93-5.

³²⁹ Söz konusu râviler hakkında daha detaylı bilgilendirme I. bölümde yapıldığından burada tekrar edilmemiştir. Bkz. "İsnad Uydurma" başlığı.

³³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, VII, 157.

³³¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 225; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 378; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 436; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 405.

etmiştir.³³² Dönemdeki âlimler bu şahıslara pek itibar etmemişlerse de söz konusu râviler âlî isnadlarıyla halk arasında ilgi çekmeye çalışmışlardır.³³³

Yerleşme döneminde uzun yaşamaya karşı oluşacak muhtemel şüphelere bir çözüm olarak cin sahâbîlerden hadis aldığını iddia eden râvi de görülmektedir. Örneğin “hadis hırsızı” veya “münkerü’l-hadîs”³³⁴ kabul edilen Abdullah b. Hüseyin el-Mesîsî (ö. ~280/894), Mennûsa³³⁵ isimli yatalak bir kadından Semhec adlı bir cin aracılığıyla Hz. Peygamberden rivayette bulunduğunu iddia etmiş,³³⁶ böylece iki râvi ile Hz. Peygamber’e ulaşabilmiştir.³³⁷

Neticede âlî isnad elde etme için yapılan bu teşebbüsler toplumdaki bu tür isnadları elde etme arzusunun göstermektedir. Sayıları fazla olmasa da uydurmacı râvilerin de sahte yollarla bu talebi karşılamaya çalışması âlî isnadın toplumda yerleşmesinin farklı bir yansımasıdır.

C. Avâli Türü Kitapların Yazılması

Hadis ilim geleneğinde âlî isnad düşüncesinin yerleşmesiyle birlikte bu tür isnadların toplandığı kitaplar yazılmaya başlamıştır. Başlangıç döneminde âlî isnada dair herhangi bir cüz veya kitabın yazılmadığı ifade edilmiş, avâli yazdığı söylenenler varsa da bunların bazı hatalar neticesinde olduğu sonucuna varılmıştı. Yerleşme döneminde kendisine avâli nispet edilenler bulunmuş, bazılarının bir hatadan kaynaklandığı, bir kısmının ise söz konusu müellife nispetinin doğru kabul

³³² Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, I, 378; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, II, 405.

³³³ Konu hakkında avâlîler üzerinde bir inceleme ilk bölümde yapılmıştı. Bkz. “İsnad Uydurma” başlığı.

³³⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXVII, 404; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, VI, 766; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, VIII, 174.

³³⁵ İsmi bazı kaynaklarda Mennûs olarak da geçmektedir. Bkz. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, II, 301; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, VIII, 174. Mennûsa şeklinde ise sadece *el-İsâbe*’de yer almaktadır. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 149.

³³⁶ Ebû Bekir eş-Şâfiî, *el-Gaylâniyyât*, 543; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, II, 301; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 148-9. Ayrıca bkz. Davidson, *Carrying on the Tradition*, 40; Mahmut Yazıcı, *Cin Sahâbîler ve Rivâyetleri*, Ankara, İlâhiyât Yay., 2021, s. 138-41, 251-3.

³³⁷ Cinlerden hadis rivayeti ile ilgili yapılmış bir çalışmada da cin sahâbî olduğu iddia edenlerden hadis nakletmenin sebeplerinden birisinin âlî isnad arzusu olduğu belirtilmiştir. Bkz. Yazıcı, *Cin Sahâbîler*, 80-1.

edilebileceği ortaya konmuştur. Avâlî literatürü içerisinde bu dönemde yazılanların sayısı fazla olmasa da telife başlanması yerleşme döneminin önemli özelliklerindendir.

Bu dönemde avâlî müelliflerinden birisi Hammâd b. Seleme'nin öğrencisi³³⁸ muammerûndan³³⁹ Tâlût b. Abbâd'dır (ö. 238/852). Sonraki müelliflerin "âlî nüsha" şeklinde bahsettiği bu eserde âlî isnadların toplandığı belirtilmektedir.³⁴⁰ Günümüze ulaştığına dair bir malumat elde edilemeyen cüzün tam adı eserlerde zikredilmemektedir. Bu eksikliklere rağmen söz konusu cüz, âlî isnadların toplandığı ilk eser olarak ifade edilebilir.

Süfyân b. Uyeyne'den hadis rivayet edebilecek kadar³⁴¹ uzun yaşayan Muhammed b. Âsım es-Sekafî'nin de (ö. 262/876) "*el-Cüz'ü'l-âlî*" şeklinde anılan bir eserinin olduğundan söz edilmektedir.³⁴² Erken kaynaklarda varlığından bahsedilen cüz sonraki nesillerde de âlî isnadla nakledildiği kaydedilmiştir.³⁴³ Benzer şekilde İbn Ebû Âsım (ö. 287/900) "*Avâlî'l-ehâdis ve'l-e'âlî ve fevâidi'l-harâid ve'l-leâlî*" isimli eserini kaleme almış ve bu cüzün bir yazması günümüze ulaşmıştır.³⁴⁴

Âlî isnad telif ettiği belli olan bu muhaddisler dışında kendisine avâlî nispet edilen kişiler olmuş fakat kitapla yazar arasında kurulan bağıntının bir kısım

³³⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 495; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 173.

³³⁹ 90 yaşından fazla yaşadığı söylenmektedir. Bkz. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, II, 334, İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, IV, 346.

³⁴⁰ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, II, 334; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 842; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 26; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, IV, 346; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 173; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1178; Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 429; Kehlâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, V, 31; Sandıkçı, *İlk üç asırda İslam coğrafyasında hadis*, 172; Yücel, "Senedde 'Uluvv-Nuzûl ve 'Avâlîler", 56.

³⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 241.

³⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 240-1; Sezgin, *GAS*, I/I, 280.

³⁴³ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VI, 408; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 378.

³⁴⁴ İbn Ebû Âsım, *Avâlî'l-ehâdis ve'l-e'âlî*.

yanılıglardan kaynaklandığı anlaşılmıştır.³⁴⁵ Ayrıca birçok âlî isnad içeren ancak bu gayeyle telif edilmeyen cüzler de bulunmaktadır.³⁴⁶

Neticede bu dönemde avâli nispet edilen kişiler varsa da bunlar arasında Tâlût b. Abbâd, Muhammed b. Âsım es-Sekafî ve İbn Ebû Âsım'a ait olanların müellife nispetleri doğru görünmektedir. Ancak konumuz açısından önemli husus, bu dönemde avâli türü eserlerin yazılmasının âlî isnad düşüncesinin âlimler nezdinde iyice yerleştiğini göstermesidir.

IV. Âlî İsnadın Yaygınlaşması: H. 270-400

III./IX. yüzyılın sonları ile IV./X. asır, hadis kitaplarının yaygınlaşmasından sonra rivayet döneminin nispeten yavaş da olsa giderek sona erdiği ve müteahhir döneme geçişin ilk izlerinin görüldüğü bir zaman dilimidir. Dolayısıyla ilmin geçirdiği değişimlere bağlı olarak âlî isnad taleplerinin de farklı bir yöne evrilmesi beklenir. Gerçekten de söz konusu yıllarda âlî isnad talep edenlerin sayısındaki artış dikkate alındığında bu tür rivayetlere duyulan ilginin hadis tahammül ve eda süreçlerinde daha merkezî bir konuma yükseldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca mihne olayının muhaddislerin zaferiyle sonuçlanması hadislerle ve dolayısıyla isnadlara olan düşkünlüğü arttırmış, âlî isnad da bu durumdan nasibini almıştır.³⁴⁷

Yaygınlaşma döneminde âlî isnada yönelik yoğun talep bu konuda türlerin oluşmasına sebebiyet vermiş, mutlak ulüvvun yanında nisbî ulûv da devreye girmeye

³⁴⁵ Örneğin bazı Türkçe kaynaklarda Hâris b. Ebû Üsâme'ye *Avâli'l-Hâris bin Ebî Üsâme* isimli eser nispet edilmişse de söz konusu kitabı Ebû Nuaym el-İsfahânî, Hâris'in müsnedinden seçerek telif etmiştir. Eserde 68 tane rivayet bulunmaktadır. Bkz. Ebû Muhammed Haris b. Muhammed b. Dâir Ebû Üsâme, **Avâli'l-Hâris b. Ebî Üsâme**, thk. Ebû Abdullah Abdülazîz b. Abdullah Hüleyyil, Riyad, Matâbiü't-Takniye, 1991, s. 13. Hatalı nispet için bkz. Çelik, **Buhârî'nin Sülâsiyyât'ı**, 40; Mollaibrahimoğlu, "Ta'likâtü'l-Kârî Alâ Sülâsiyyâtî'l-Buhârî Adlı Eserin Edisyon Kritiği", 23. Kaynaklarda Hâris b. Ebî Üsâme'nin isminde de hata yapılmıştır. Muhammed Hâris b. Muhammed b. Darîr şeklinde yazılmıştır ki doğrusu Hâris b. Ebû Üsâme'nin tam ismi olan Ebû Muhammed Hâris b. Muhammed b. Dâhir (Ebû Üsâme) olmalıdır.

³⁴⁶ Örneğin Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'nin (ö. 215/830) cüzü âlî isnadlar içermekte fakat müellifin cüzü yazarken avâli yazma niyetine dair bir veri bulunmamaktadır. Söz konusu cüzün âlî isnadlara bakan yönüne dair çalışma yapılmıştır. Bkz. Avvâd b. Hüseyin el-Halef, "el-Cüz'ü fihî min châdisi Ebî Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. el-Müsennâ b. Enes b. Mâlik el-Ensârî en-Neccârî -Radiyallahu anh- an şüyûhihi rahimehumullâh", **Mecelletü's-Şerî'a ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye**, C: 21, No: 67, Kuveyt, 2006, 79-138.

³⁴⁷ Benzer bir değerlendirme için bkz. Umar Muhammad Noor, "Traditionist Internal Reform: Motives Behind the Birth of the First Manual of 'Ulûm al-Hadîth", **İlahiyat Studies**, Bursa, No: 11/2, 2020, s. 299.

başlamıştır. Hadis talipleri arasında yaygınlaşan âlî isnad düşüncesi ilim geleneğinde de farklılaşmaya neden olmuş, erken yaşta hadis semâî artmış ve rivayet tahammülünde muammerûn muhaddisler daha çok aranmaya başlamıştır. Hadis öğrenmek isteyen kişilerin âlî isnad sahiplerine teveccühü isnadlar arasındaki değerlendirmelere yansımış, bu durum âlî isnad literatürünün çeşitlenmesi ve çoğalması sonuçlarını doğurmuştur. İlgili hususa paralel olarak avâlî türü eserlerin yazımı artmış ve âlî isnadla irtibatı kurulabilecek “müstahrec” ile mu‘cemü’ş-şüyûh” türlerinin telifine başlanmıştır. Aşağıda bu hususlar âlî isnadın yaygınlaşması muvacehesinde çeşitli örneklerle incelenerek ortaya konulacaktır. Bu özellikler ayrıca yaygınlaşma döneminin hicrî 270 yılından başlatılmasının sebebinde de oluşturur. Zira bu tarihte yaklaşık olarak yukarıda sıralanan durumların ilk izleri görülmeye başlanmıştır. Bu noktada çalışmanın sınırlarına riayet edildiği için yaygınlaşma dönemi hicrî 400’e kadar incelenmiştir.

A. Âlî İsnadın Yayılmasına Dair Karineler

III./IX. asrın sonlarına gelindiğinde âlî isnadın daha önceki dönemlerde görülmediği kadar hızlı bir şekilde ilim talipleri arasında yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu da doğal olarak âlî isnadları övülen birçok râviyi ortaya çıkarmış, isnadlar tercih edilirken bu tür rivayetler ön plana alınmıştır. Âlî isnada gösterilen ilgi onun çeşitlenmesini sağlamış, kitapları bu isnadlarla rivayet etme gayreti ile birlikte imamlara yakınlık gibi sonrasında nisbî âlî isnad içerisinde değerlendirilecek ulûv türlerinin ilk tezahürleri görünmeye başlamıştır. Aşağıda bu hususlar, âlî isnadın yayılmasının delilleri kapsamında anlaşılmaya çalışılacaktır.

1. İsnad Tercihinde Âlîlik

Bu dönemi öncekilerden ayıran en önemli özelliklerden birisi âlî isnad arayışının çoğu kere birinci gaye olarak görülmesidir. İsnadlar arasında tercihte bulunurken kısalığını göz önüne alma durumu âlî isnadın yerleşmesi döneminde gözlemlenmeye başlamışsa da bu dönemde artarak devam etmiştir. Bununla birlikte yerleşmede görülen sıhhatin öncelenmesine dair yaklaşım yaygınlaşma döneminde bir kısım muhaddislerde devam etse de eski konumunu muhafaza edememiş, zayıflığına

rağmen âlî isnad tercihleri söz konusu olmuştur. Âlî isnad elde etmenin ilmin önemli amaçlarından biri haline gelmeye başladığı bu yıllarda isnadlar arası tercihler ve sonuçları incelenerek âlî isnadla ilgili genel tablo ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Âlî isnada sahip olma muhaddisler arasında bir ilmî üstünlük meselesine dönüşmüş, onlar kendi hadislerini sunarken bu tür rivayetlerle akranlarının önüne geçmeye çalışmışlardır. Büveyhî veziri Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîd'in (ö. 366/976) yanında gerçekleşen bir olay âlî isnadın müzakerelerde nasıl bir üstünlük sağladığını ortaya koyan unsurlar taşımaktadır. Vezir bu olayı şöyle aktarmıştır:

“Huzurunda Ebû Bekir el-Ciâbî [İbnü'l-Ciâbî, ö. 355/966] ile Ebû'l-Kâsım et-Taberânî'nin [ö. 360/971] müzakeresine şahit olana kadar dünyada, bulunduğum vezirlik ve riyaset makamından daha tatlı bir şey olmadığını zannediyordum. [Müzakerede] Taberânî, Ebû Bekir'e hafızasındaki hadislerin çokluğuyla galip geldi. Ebû Bekir de anlayış ve zekâsıyla ona üstünlük sağladı. Müzakere öyle bir noktaya geldi ki sesleri yükseldi, birinin diğerine üstün olamayacağı bir durum gerçekleşti. Ciâbî, “Bende dünyada kimsede olmayan bir hadis var” dedi. Taberânî, söyle deyince Ciâbî, Ebû Halîfe el-Cumâhî → Süleyman b. Eyyûb...hadisini rivayet etti. Taberânî dedi ki: “Bana Süleyman b. Eyyûb rivayet etti. Benden de Ebû Halîfe sema etti. Benden dinle ki isnadın âlî olsun.” Ciâbî utandı. Ben ise vezir değil, Taberânî olmayı, onun gibi [ilmimle] mutluluğu elde etmeyi isterdim.”³⁴⁸

Bu alıntıda İbnü'l-Ciâbî'nin âlî isnadla galip gelmeye çalışıp, Taberânî'nin ise aynı hadisin daha âlî rivayetiyle İbnü'l-Ciâbî'ye üstünlük elde etmesi, âlî isnadın muhaddisler arasında önemine işaret etmektedir. Âlî isnadı ön plana alarak yapılan başka bir kıyaslama İbn Hibbân'dan (ö. 354/965) nakledilmiştir. İbn Hibbân, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'yi (ö. 307/919) itkan ve din sahibi olmakla vasıflandırmış ve “*Onunla Resûlullah arasında 3 kişi vardır*” sözüyle râvi sayısını belirterek Ebû Ya'lâ'nın âlî isnadlarına vurgu yapmıştır.³⁴⁹ Müteahhir muhaddisler de âlî isnadın Ebû Ya'lâ ile bittiğini ifade ederek³⁵⁰ bu hususta akranları arasında onun denginin bulunmadığını anlatmaktadırlar. İsnad karşılaştırması ve âlî isnadı üstün tutmayla ilgili

³⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 411; İbn Mende, *Cüz'ün fihî zikri Ebi'l-Kâsım*, 47-8; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VIII, 146; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVI, 124; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XV, 214; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 374.

³⁴⁹ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XIV, 179. Türkçede onun *el-Müsned*'i üzerinde yapılan bir çalışmada eserde 6 adet sülâsî, 1057 rubâî isnad olduğu belirtilmiştir. Bkz. Kahraman Bulgurcu, *Ebû Ya'lâ el-Mevsılî ve Müsnedi*, Kitap Dünyası Yay., İstanbul, 2021, s. 252-61.

³⁵⁰ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XIV, 180.

rivayetlerden bir diğeri ise İbn Şâhin'den (ö. 385/996) aktarılmaktadır. İbn Şâhin bu kıyaslamasını şöyle anlatır:

“İbnü'l-Muzaffer'le [ö. 379/989] birlikte Kâdî el-Mehâmîlî'nin [ö. 330/942] meclisinde bulunduk. Bana, “Ya Eba Hafs, İbn Sâid'in [el-Hâşimî, ö. 318/930] kendisi dışında bir şeyden mahrum olmadık” dedi.”

Söz konusu ifadenin manası çok açık değilse de Zehebî bu sözle, Mehâmîlî'nin sika olma ve âlî isnadda İbn Sâid'e denkliğinin kastedildiğini belirtir.³⁵¹ Benzer şekilde Dârekutnî'ye Nesâî ve İbn Huzeyme hadis rivayet etiğinde hangisinin önceleneceği sorulmuş Dârekutnî, Nesâî'nin takvasından dolayı tercih edileceğini belirttiikten sonra onun Kuteybe vasıtasıyla elde ettiği isnadlarının İbn Huzeyme'ninkinden daha âlî olduğunu kaydetmiştir.³⁵² Yine O, İbnü'l-Bâğandî'nin (ö. 312/925) İbn Sâid'e göre daha âlî isnada sahip olduğunu belirtmektedir.³⁵³ Söz konusu âlimlerinin râviler arasında yaptıkları bu kıyaslar isnad karşılaştırmalarında âlî isnadın etkisini göstermektedir.

Âlî isnadı üstün tutan bakış açısıyla birlikte bu tür nakillere sahip muhaddislerin sayısında da bir artış görülmüştür. Örneğin âlî isnad sahiplerinden sadece tabakat türü eserlerde bu tür isnadları nedeniyle övülen 42 isim tespit edilmiştir.³⁵⁴ İsnadlarına değer verilen bu kişilerin dışında, âlî isnad elde etmek için üstün gayret göstermiş fakat bu tür isnadlara ulaşamamış ya da böyle rivayetler semâ etse de kısa bir ömür sürmüş kişilerin varlığı da düşünüldüğünde âlî isnad arayış ve anlayışının yayılması daha net bir şekilde anlaşılabacaktır.

³⁵¹ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XV, 261; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 825.

³⁵² Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Suâlât Hamza b. Yusuf es-Sehmî li'd-Dârekutnî ve gayrih mine'l-meşâyih fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Muvaffik b. Abdullah b. Abdülkadir, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1984/1404, s. 133.

³⁵³ Dârekutnî, *Suâlât Hamza b. Yusuf es-Sehmî*, 260.

³⁵⁴ Söz konusu 42 isim haricinde Dârekutnî hakkında Hatîb el-Bağdâdî'nin; “Onda eserin âlisini, hadisin ilelini ve rical isimlerini bilme son bulmuştur” dediği Zehebî'nin *Siyer*'inde aktarılsa da buradaki “eserin âlisi” lafzının bir müstensih ya da muhakkik hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVI, 457. Nitekim bu söz *Târîhu Medîneti's-selâm*'da “eser ilmi” olarak geçmekte ve “âli” ifadesi bulunmamaktadır. Zehebî de *Târîhü'l-İslâm*'da ifadeyi “ilmü'l-eser” şeklinde aktarmaktadır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XIII, 487-8; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VIII, 577. Sonuçta Dârekutnî rubâî rivayetlere sahipse de Hatîb el-Bağdâdî, onun âlî rivayetlerine dair bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Âlî isnadla ilgili muhaddislerin ifadelerine gelince yerleşme dönemindeki âlî isnada yönelik övgülerin yerini, bu dönemde isnadın ne zaman âlî olduğuna dair sözlerin aldığı görülmektedir. Anlaşılan, çoğunluğun zaten âlî isnada yöneldiği bir ortamda ayrıca bu tür rivayetleri yüceltmek yerine hangi isnadın âlî ya da nâzil sayılacağını belirleme gereği hasıl olmuştur. Bu konuda İbn Cevsâ (ö. 320/932), *“Hocanın ölümünden 50 sene sonraki isnad, âlî isnaddır”*³⁵⁵ derken bu süreyi Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 395/1005) 30 seneye indirmiştir.³⁵⁶ İlgili asrın hadis usûlü müelliflerinden Hâkim en-Nisâbü’rî ise âlî isnadın oluşumunu hadis alınan hocanın vefatı ile ilişkilendirmiş, yıl şartı koşmasa da talebenin doğumunun hocasının vefatına yakın kişilerin isnadının âlî olacağını belirtmiştir.³⁵⁷ Yine onun âlî isnadı anlatırken râvi azlığı ile birlikte sıhhati şart koşması,³⁵⁸ mevzû rivayetlere yönelen insanların varlığını ifadenin haricinde âlî isnadın nasıl olması gerektiğine dair de bir tariftir.

Âlî isnada gösterilen bu kıymet bazen de nâzil rivayetlerin nakledilmemesiyle sonuçlanabilmiştir. Örneğin Hamza el-Kinânî (ö. 357/968) İbn Cevsâ hakkında, *“Yanımda İbn Cevsâ’dan 200 cüz var, keşke bunlar beyaz kâğıt olsalardı”* demiştir. Zehebî Hamza’nın sözünü, *“Aslında Hamza inadından dolayı ondan rivayeti terk etti. Hamza’nın bu ifadesi, 200 cüz onda nâzil olarak bulunduğu ve onu kullanamadığı için söylediği açıktır. Çünkü İbn Cevsâ, onun genç hocalarındandır”*³⁵⁹ diye açıklamıştır. Buradan anlaşılan husus, bazı muhaddisler çeşitli bahaneler ileri sürerek nâzil isnadları nakletmemekte, hadislerini âlî isnadla rivayeti tercih etmektedirler.

Âlî isnad anlayışındaki yaygınlaşmaya rağmen çeşitli saiklerle bu tür nakillerin göz ardı edilebildiği durumlar da olmuştur. Örneğin Ebû Amr el-Hîrî (ö. 376/987), Ebû Ya’lâ’yı Hasan b. Süfyân’a öncelediği için ona, *“Hasan’ın Müsned’i daha büyük ve hocaları da daha âlî isnada sahip olduğu halde³⁶⁰ nasıl [Ebû Ya’lâ’yı] üstün tutarsın?”* diye sorulduğunda, *“Ebû Ya’lâ Allah rızası için, Hasan kazanç*

³⁵⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, V, 113; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VII, 364; Zehebî, *Siyeru a’lami’n-nübelâ*, XV, 16; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, III, 796.

³⁵⁶ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 262; İbn Cemâa, *el-Menhelü’r-revî*, 218; Irâkî, *et-Takyîd ve’l-izâh*, 221; Irâkî, *et-Tefsîr ve’t-tezkire*, II, 262; Şehâvî, *Fethü’l-mugîs*, III, 355.

³⁵⁷ Hâkim en-Nisâbü’rî, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs*, 135.

³⁵⁸ Hâkim en-Nisâbü’rî, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs*, 124 vd.

³⁵⁹ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, III, 797.

³⁶⁰ Rivayetin bir diğer tarikinde soran kişi “Hasan b. Süfyân, Ebû Ya’lâ’nın hocalarını ve onun görüşemediği hocaları idrak ettiği halde...” demektedir. Bkz. İbn Nukta, *et-Takyîd*, 152.

sağlamak için tahdis eder”³⁶¹ diyerek râvinin ihlasını göz önünde bulundurduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Ebû Ya‘lâ’nın da isnadları âlî olduğundan aslında söz konusu muhaddisin çok da nâzil rivayetler tercih etmediği, sadece Hasan b. Süfyân’a göre daha nâzil olanı aldığı belirtilmelidir. Âlî isnadın bu derece kıymet gördüğü bir toplumda sıhhat meselesi gündeme geldiğinde sahihliği tercih ederek âlî isnadı ikinci planda değerlendiren âlimler de vardır. Örneğin İbn Huzeyme, İshak b. Râhûye’den hadis dinlemiş fakat bu esnada kavrayamayacak kadar yaşı küçük olduğu için söz konusu rivayetleri nakletmemiştir.³⁶²

Aslında bu yıllarda sıhhaten dolayı âlî isnaddan vazgeçen ve zayıf da olsa bu tür isnadları tercih eden iki farklı yaklaşımdan bahsedilebilir. Bu durum Taberânî’nin hadis naklettiği İdris b. Ca‘fer el-Attâr’ın³⁶³ rivayetlerine yaklaşımda kendini belli etmektedir. İbn Merdûye (ö. 410/1020) hadiseyi şöyle anlatır: “*Bağdat’a girdim. ‘İdris b. Ca‘fer el-Attâr → Yezîd b. Hârûn → Ravh’ hadisini talep ettim. Birkaç hadis dışında amacıma ulaşamadım. Taberânî ise ‘İdris → Yezîd’ kanalıyla çok hadis rivayet etti.*” Taberânî’nin âlî isnad kaynaklarından birinde birçok zayıf rivayet olduğu imasında bulunan İbn Merdûye’ye Zehebî şu şekilde itiraz etmiştir:

“Bu bir şeye delalet etmez. Bağdatlılar sürekli İdris’in leyyin olduğunu söylediler. [Onun rivayetlerini] ise Taberânî kazandı, [İdris’in] âlî isnadlarını ganimet bildi ve ondan çok hadis rivayet etti, bu rivayetlere özen gösterdi.”³⁶⁴

Bu açıklamaya göre Bağdatlılar Yezîd b. Hârûn’dan hadisleri âlî isnadla nakleden İdris’i sıhhat düşüncesiyle pek dikkate almamışlar, Taberânî ise hakkındaki tenkitlere rağmen 90 sene önce vefat etmiş bir muhaddisten nakleden bu râviyi kaçırmamış ve tüm âlî isnadlarını toplamıştır. Dolayısıyla Bağdatlıların sıhhat sebebiyle âlî isnadı terk edebildiği anlaşılırken, Taberânî’nin böyle düşünmediği söylenebilir.

³⁶¹ İbn Nukta, *et-Takyîd*, 152; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VII, 113; Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, 309.

³⁶² Zehebî, *Siyeru a‘lami’n-nübelâ*, XIV, 365.

³⁶³ Zehebî, onu 281-290 senelerinde vefat edenler içerisinde zikretmiş, Taberânî’nin İdris’ten 287 veya 288 yıllarında semâ ettiğini belirtmiştir. Ölüm tarihi net olarak verilmemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VI, 712. Dârekutnî bu râvinin “metrûk” olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, VII, 465; Zehebî, *Mizânü’l-i‘tidâl*, I, 169; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, II, 10.

³⁶⁴ Zehebî, *Siyeru a‘lami’n-nübelâ*, XVI, 127; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, III, 915.

Genel anlamda ifade etmek gerekirse yaygınlaşmanın ilk işaretleri, birçok muhaddisin âlî isnad elde etmeye yönelik çabalarının artarak devam etmesidir. Bu durum zaman zaman muhaddisler arasında âlî isnad elde etme yarışına dönmüştür. Öyle ki bazen bir hadis, isnadı nâzil diye nakledilmemiştir. Yine âlî isnada sahip olanların sayısı artmış ve artık âlî isnadın nasıl oluştuğu üzerine düşünceler zikredilmeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra sıhhatte öncelik vererek âlî isnadı ikinci planda değerlendiren muhaddisler olduğu gibi, zayıf kabul edilse de âlî isnadı talep edenler de bulunmuştur. Tüm bu tercihler birlikte değerlendirildiğinde âlî isnadın bir kısım râviler arasında amaç haline dönüşmeye başladığı söylenebilir. Zamanla âlî isnada yönelen bu yoğun ilgi, kavramın gelişmesine ve olgunlaşmasına katkı sağlamıştır.

2. Âlî İsnad Türünde Çeşitlilik

Hiz. Peygamber'e isnadda yakınlık isteği, ilerleyen tüm çağlarda konumunu muhafaza etse de zaman geçtikçe isnadın uzaması sebebiyle sonraki otoritelere (hadis imamlarına) yakın olarak âlî isnadı elde etme gayreti değeri kazanmıştır. Bu durumun ilk tezahürleri yaygınlaşma döneminde gözlemlenebilir. Hadis imamına veya bir rivayet eserine âlî isnadla ulaşma çabası önceki zamanlarda bulunmayıp, bu dönemde dikkat çeken olgulardır. Aktarılan gelişmelerin tümü âlî isnadın ilim geleneğinde yaygınlaştığına delil sayılabilir.

Hadis imamlarına ulaşan âlî isnadı³⁶⁵ elde etme gayretinin ilk örneklerinden biri Abdân el-Ahvâzî'de (ö. 306/918) müşahade edilmektedir. Kendisi Eyyûb es-Sahtiyânî'nin hadislerini semâ için 18 kere Basra'ya gittiğini ifade etmiştir.³⁶⁶ Rihlelerinde hadisleri toplarken nâzil isnadla nakledilenleri almadığını aktaran Abdân'ın burada Eyyûb'ten gelen hadisler arasında sadece âlî isnadlı olanları talep ettiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle Eyyûb'ün hadislerine âlî isnadla ulaşma gayreti, artık Hiz. Peygamber'den sonra bir hadis otoritesinin rivayetlerini âlî bir şekilde semâ çabasının başladığını göstermektedir.

³⁶⁵ Bu isnad türünün âlî isnadın ikinci kısmı olduğundan ve özelliklerinden "Hadis İmamlarına Yakınlık" başlığı altında bahsedilmiştir.

³⁶⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXVII, 56; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 105.

Hadis imamlarına ulaşan âlî isnad konusunda Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*'inde isnadın hadis imamlarına kadarki kısmının âlîliğini ön plana çıkarması önemli bir adımdır.³⁶⁷ Zira burada Hâkim kitabında, hadisın medârı olan imama âlî ve sahîh isnadla ulaşmanın Hz. Peygamber'e âlî ve zayıf tarikle yakınlıktan daha değerli olduğunu kaydetmiştir. Örnek olarak da A'meş'e üç râvî, Hz. Peygamber'e ise yedi râvî ile ulaştığı bir isnadı vermiş ve A'meş'e yakınlığından dolayı bu rivayetin âlîliğine vurgu yapmıştır.³⁶⁸ Konu ile alâkalı sonraki tartışmalar³⁶⁹ bir kenara bırakılırsa, Hâkim'in hicrî 389 senesinde telif ettiği³⁷⁰ bu eserde âlî isnad olarak hadis imamlarına yakınlığın üzerinde durması IV./X. asırda bu türün başladığı ve hatta asrın sonlarına doğru yaygınlaştığı izlenimini uyandırmaktadır.

Hadis usûlünde âlî isnadın ayrı bir kısmı şeklinde ele alınmasa da bu dönemde bizzat kitapların âlî bir senedle nakledilmesi meselesi de hadis imamlarına kısa isnadla ulaşma meselesine benzetilebilir. Bir kitabın âlî isnadla alınmasının örneklerine gelince bu hususta yine Abdân el-Ahvâzî'nin öne çıktığı görülmektedir. O, yukarıda nakledilen Eyyûb es-Sahtiyânî'nin hadisleri için yaptığı yolculuklarda Muvatta'yı âlî isnadla bulamadığı için almadığını kaydetmektedir.³⁷¹ Benzer şekilde İbn Mihreveyh el-Kazvînî (ö. 355/946-7), Ebû Ubeyd'in (ö. 224/838) *Fezâilü'l-Kur'an* isimli eserini âlî bir şekilde rivayet etmiş,³⁷² Saffâr da âlî isnad sahibi Hasan b. Arefe'nin cüzünü dinlemiştir.³⁷³

Özetle yaygınlaşma döneminde âlî isnadın ikinci kısmı olan hadis imamlarına yakınlığın aranmaya başlandığı ve hatta ilgili asrın sonlarına doğru bu türün ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Yine rivayet eserlerinin oluşmasıyla birlikte bu kitapların naklinin de âlî isnadla olması önem kazanmaya başlamış ve durumun ilk örnekleri yaygınlaşma döneminde müşahade edilmiştir. Kitabın âlî isnadla elde edilmesi bu

³⁶⁷ İlgili konu için bkz. Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, 116-31.

³⁶⁸ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, 129.

³⁶⁹ Hâkim'in hadis imamlarına ulaşan âlî isnadı merkeze alması İbnü's-Salâh başta olmak üzere müteahhir dönem hadis usûlcüleri tarafından bazı eleştirilere uğramıştır. Konuyla ilgili detaylı değerlendirmeler "Hadis İmamlarına Yakınlık" başlığı altında verilmiştir. Ayrıca bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 257-8.

³⁷⁰ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IX, 91.

³⁷¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXVII, 56; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VII, 105.

³⁷² Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XV, 397.

³⁷³ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XV, 441.

türün bir çeşidi sayılmasa da âlî isnad arayışlarında bu şekilde farklılaşmaların görülmesi kavramın gelişmeye başladığının ve ilim talipleri arasında yaygın bir anlayışa dönüştüğünün göstergelerindendir.

B. Âlî İsnadın Çoğalma Yolları

İlim talipleri arasında âlî isnadın yoğun ilgi görmesi, öğrencilerin bu tür isnadları elde etmek için çeşitli yollara başvurmaları anlamına gelmektedir. Âlî isnadı sağlayan en önemli iki durumun ise küçükken yaşlı hocalardan hadis semâ etme ve uzun bir ömür sürme olduğu yukarıda zikredilmiştir. İnsanın yaşam süresi kendi elinde olamayacağına göre hadis talipleri de küçükken yaşlılardan hadis semâna yönelmiş ve hadis tahammül yaşında önceki yüzyıllar ile bu dönem arasında gözlemlenebilir bir fark oluşmuştur. Yine âlî isnada sahip yaşlı âlimlerinin tamamı hadis taliplerinin yaşadığı bölgede olmadıklarından rihleler âlî isnad için önemli bir araç haline gelmiş ve âlî isnada ulaşmak rihlelerin öncelikli amacına dönüşmeye başlamıştır. Bu anlamda yaygınlaşma döneminin önceki asırlardan farklı olan yönleri detaylı bir şekilde incelenerek âlî isnadın yayılım seyri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Hadis Tahammül Yaşının Küçülmesi

Yaygınlaşma döneminde âlî isnad elde etme arzusu hadis semâna başlama yaşında da etkisini göstermiş ve küçük yaşta hadis meclislerine gitmede bir artış gözlemlenmiştir. Bu durum yaygınlaşma dönemi özellikleri kapsamında çeşitli örnekler üzerinden araştırılacaktır.³⁷⁴

Yaygınlaşma döneminde ilk semâ yaşı birçok kimsede 20'nin altına düşmüş,³⁷⁵ hatta 6, 7 veya 8 gibi çok küçük yaşlarda hadis yazıldığı kaydedilmiştir. Önceki asırlarda da aynı durumdan bahsedilebilirse de buradaki fark küçük yaşta semâyâ başlayan muhaddislerin sayısının çokluğudur. 10 ile 20 yaş arasında hadis

³⁷⁴ Bu kısımda yaygınlaşma döneminde vefat eden muhaddislerin bazılarının ilk semâları yerleşme dönemine denk gelebilmektedir. Konunun bütünlüğünü bölmeme açısından ilgili râviler bu kısımda ele alınmıştır.

³⁷⁵ Yine de yirmi yaşın üstünde hadis semâna başlayanlardan bahsedilebilir. Örneğin Râmezhürmüzî'nin ilk semâı yirmi beş yaşındadır (h. 290). Ayrıntılı bilgi için bkz. Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XII, 42.

dinlemeye başlayanlara örnek verilecek olursa, Taberî (ö. 310/923) 16 (h. 240),³⁷⁶ Ebû Ali en-Nîsâbûrî (ö. 349/960) 17 (h. 294),³⁷⁷ Ebû Bekir eş-Şâfî (ö. 354/965) 16 (h. 276),³⁷⁸ Taberânî 13 (h. 273),³⁷⁹ İbnü'l-Muzaffer 14 (h. 300)³⁸⁰ ve İbn Ebû Dâvûd (ö. 316/929) 11 (h. 241) yaşlarındaiken³⁸¹ ilk semâlarını gerçekleştirmişlerdir.

Hadis öğrenimine 10 yaşında veya daha küçükken başlayan âlimlere örnek olarak ise Ebü'l-Kâsım el-Begavî (ö. 317/929) verilebilir. O, ilk defa hicrî 225 yılında, 10 yaşında Âsım b. Ali'den hadis yazmıştır.³⁸² Râmeürmüzî onun hakkında, “*Semâin önceliği konusunda İbn Menî' diye bilinen Abdullah b. Muhammed el-Begavî'ye denk bir muhaddis yoktur. O, 317 yılında öldü ve 225 senesinde İshâk b. İsmail et-Tâlekânî'den [ö. 230/845] hadis rivayet etti*” değerlendirmesini yapmaktadır.³⁸³ Begavî'nin küçük yaşta hadis semâına başladığı aşikârsa da bu yüzyılda onun yaşlarında ya da daha küçük iken hadis yazanların aktarıldığı görülmektedir. Örneğin İbn Mihreveyh el-Kazvînî 7 (h. 303),³⁸⁴ Abdullah b. Muhammed el-Kuraşî (ö. 382/992-3) 6 (h. 294),³⁸⁵ Ebû Tâhir el-Muhallis (ö. 393/1003) 7 (h. 312),³⁸⁶ Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 301/914) 8 (h. 318)³⁸⁷ ve Hâkim en-Nîsâbûrî de 9 yaşında (h. 330) ilk semâlarını gerçekleştirmişlerdir.³⁸⁸ Üstelik Hâkim 13 yaşındayken (h. 334) İbn Hibbân'a müstemlîlik yapmıştır.³⁸⁹ Benzer şekilde İbn Sâid el-Hâşimî 11 (h. 239),³⁹⁰ Kâdî el-Mehâmîlî 10 (h. 244),³⁹¹ İbn Ukde (ö. 332/944) 11 (h. 260 küsur)³⁹² ve Ebû's-Şeyh (ö. 369/979) 10 yaşında (h. 284)³⁹³ hadis dinlemeye başlayan âlimler arasında sayılabilir. Ebû Bekir el-İsmâîlî hadis semâi olarak kabul etmese de bu

³⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XIV, 267.

³⁷⁷ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVI, 51.

³⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVI, 40.

³⁷⁹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VIII, 144; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XV, 213.

³⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu medîneti's-selâm*, IV, 427; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 343.

³⁸¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 768.

³⁸² Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VII, 324.

³⁸³ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 658.

³⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu medîneti's-selâm*, XIII, 495.

³⁸⁵ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVI, 428.

³⁸⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 41.

³⁸⁷ İbn Kutluboga, *es-Sikât*, VIII, 178.

³⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 109; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 355.

³⁸⁹ Tâceddin es-Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, IV, 156.

³⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu medîneti's-selâm*, XVI, 342; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XIV, 501.

³⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu medîneti's-selâm*, VIII, 537; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 824.

³⁹² Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XV, 341.

³⁹³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 945.

dönemde 6 yaşında bir çocuğun mecliste hadis yazabildiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Dârekutnî'nin de çocuk yaşta ilk semâının Ebü'l-Kâsım el-Begavî'den olduğu söylenmiş fakat yılı belirtilmemiştir.³⁹⁴

Yukarıdaki bilgiler topluca düşünüldüğünde 10 yaşın üstünde olanlar arasında en geç 16 yaşına ulaşıldığı görülmüştür. Bunların sayısı 6 kişidir. Bunun dışında 10 veya 11 yaşında hadis semâına başlamış 6, on yaşın altında 5 kişinin ilk hadisini dinledikleri görülmektedir. Söz konusu değerlendirmeler belli sayıda muhaddis üzerinden yapılsa da erken yaşta hadis semâ edenlerin sayısının fazla olması âlî isnad açısından bir veri özelliği taşımaktadır. Yine burada ilk semâ yaşları ile ilgili mesele erken yaşta semâın cevazı değil, sayısındaki artıştır. Nitekim ilgili durum âlî isnad elde etmek isteyen râvilerin çok küçük yaşta hadis meclislerine nispeten yoğun şekilde gelmeye başladıklarını göstermekte ve âlî isnadın hadis talipleri nezdinde öncelikli konumuna dair fikir vermektedir.

Yaygınlaşma döneminin başka bir özelliği olarak muammerûna büyük ilgi gösterilmesi ve muhaddislerin de uzun yaşama arzularını ifadeleri dikkat çekmektedir. Söz konusu yıllarda Ebû Ya'lâ el-Mevsılî 97,³⁹⁵ Serrâc (ö. 313/925) 97 veya³⁹⁶ 99,³⁹⁷ İbn Ebû Dâvûd ise 87 yıl³⁹⁸ yaşamışlardır.³⁹⁹ Yukarıda küçük yaşta hadis semâ ettiği de belirtilen aynı isimler uzun da ömür sürünce âlî isnad kaynağı haline gelmişlerdir. Bunun yanı sıra muhaddislerin âlî isnad nakledebilmek için uzun ömür sürme isteği duydukları dikkat çekmektedir. Bu arzuya Ebü'l-Kâsım el-Begavî ile öğrencisi arasında geçen diyalog örnek olarak verilebilir:

Begavî'ye müstemlîlerinden biri: "Senden 320 senesine kadar imlâ etmek isterim" dedi. [Begavî] dedi ki: "Ömrümü kısalttın. Ben [Mescid-i] Haram'da 136 yaşında bir adam gördüm. Hasan ve İbn-i Sîrîn'i gördüğünü söylüyordu."⁴⁰⁰

³⁹⁴ Begavî vefat ettiğinde Dârekutnî 11 yaşında olduğuna göre ondan semâının 10 yaş veya daha küçükken gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVI, 449.

³⁹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XIV, 180.

³⁹⁶ Tâceddin es-Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, III, 109.

³⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, II, 62.

³⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XI, 140.

³⁹⁹ Söz konusu muhaddislerin ömür süreleri hicri takvime göre hesaplanarak aktarılmıştır. Miladi takvime göre hesaplanırsa daha az çıkacaktır.

⁴⁰⁰ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XIV, 454.

Zehebî bu rivayeti zikrettikten sonra “Müstemlî, 350 yılına kadar senden imlâ etmek istiyorum deseydi, Begavî mutlu olacaktı”⁴⁰¹ değerlendirmesini yapmaktadır. Ne var ki Begavî arzu ettiği kadar uzun ömür sürememiş 103 yaşında iken vefat etmiştir.⁴⁰² Kimsenin erişemediği 100 kadar hocası olan bu muammer muhaddise haset edildiği ve bu sebeple onun hakkında bazı cerh ifadelerinin kullanıldığı belirtilmiştir.⁴⁰³ Ayrıca uzun ömründen dolayı âlî isnad hususunda ona muhtaç kalan râviler kendisinden hadis naklinde bulunmuşlardır.⁴⁰⁴

Uzun ömür sürerek âlî isnad rivayet etme isteği meselesinde ilgi çeken başka bir muhaddis de Hüceymî’dir. (ö. 351/963) O, 100 yaşına kadar hadis nakletmeyip sonra rivayete başlamış ve 103 yaşında da vefat etmiştir.⁴⁰⁵ Benzer şekilde âlî isnad talep eden ve bu tür isnadlara verdiği kıymetle dikkat çeken Taberânî 100 yıl 10 ay yaşayınca⁴⁰⁶ birkaç neslin kendisinden rivayet naklettiği âlî isnad sahibi bir isim haline gelmiştir.

Âlî isnad elde etme hususunda uzun ömür sürmek önemli bir etken olunca bir önceki dönemde olduğu gibi bu durumu istismar eden şahıslar görülmüştür. Bunlar asırlardır yaşadıklarını söyleyerek doğrudan sahabeden hadis naklettiklerini iddia etmişlerdir. Örneğin Muzaffer b. Âsım el-İclî 189 yıl hayatta kaldığını iddia etmiş⁴⁰⁷ ve Mektebe b. Melkân adında bir sahâbî uydurup ondan hadis naklettiği belirtilmiştir.⁴⁰⁸ Bununla birlikte Ebû’-d-Dünyâ el-Eşec’in (ö. 327/938-9) iddiaları ise Muzaffer el-İclî’yi gölgede bırakmış ve zamanında en çok konuşulan mesele haline gelmiştir. Kendisi Hz. Ebû Bekir’in (ö. 13/634) hilafeti zamanında doğduğunu, âb-ı hayattan su içtiğini, Hz. Ali’nin (ö. 40/661) onun uzun yaşayacağını müjdeleyerek

⁴⁰¹ Zehebî, *Siyeru a‘lami’n-nübelâ*, XIV, 454.

⁴⁰² Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VII, 325.

⁴⁰³ Kezzâb olduğu iddia edilmiştir fakat duafâ müelliflerinin onun hakkındaki cerhleri dikkate almadıkları anlaşılmaktadır. İbn Adî bu yüzden Begavî hakkında; “Eğer hakkında her söz söylenen kişiyi kitabıma alma şartı koşmasaydım onu kitabıma almazdım” demektedir. Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil fi’-d-duafâ*, V, 438; Zehebî, *Mîzânü’l-i‘tidâl*, II, 492.

⁴⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fi’-d-duafâ*, V, 438; Zehebî, *Mîzânü’l-i‘tidâl*, II, 492; Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, 315.

⁴⁰⁵ Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VIII, 28-9.

⁴⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, XI, 270; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, IV, 125.

⁴⁰⁷ Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VII, 248.

⁴⁰⁸ Zehebî, *Mîzânü’l-i‘tidâl*, IV, 179; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 298. Mektebe için bkz. İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, VIII, 146-9.

kendisine Ebü'd-Dünyâ ismini verdiğini iddia etmiştir.⁴⁰⁹ Bu tür şahıslar önceki dönemde görölse de Ebü'd-Dünyâ'yı onlardan ayıran en önemli özellik yoğun bir teveccüh görmesidir. Hicrî 310 senesinde haccettiğinde Bağdat, Horasan ve diğer bölgelerin hacıları etrafında büyük bir kalabalık oluşturmuş,⁴¹⁰ Bağdat'a geldiğinde ise insanlar bulunduğu evde izdihama sebebiyet vermişlerdir.⁴¹¹ Söz konusu kezzâb râviye gösterilen ilginin avâlî türü eserlere yansımaması⁴¹² toplanan şahısların bunu meraktan yaptıkları ya da hadisleri semâ etseler de nakletmedikleri veya sonraki neslin buna iltifat etmediği izlenimini uyandırmaktadır. Yine Ebü'd-Dünyâ'nın etrafında toplananların ilim talibi değil de halktan insanlar olması veya Şîî görüştekilerin ona ilgi göstermeleri de ihtimal dâhilindedir.

Yaygınlaşma döneminde ilk kez görülen ve âlî isnadla ilişkilendirilebilecek önemli bir husus ise sahâbe olduğu iddiasıyla ilgi çekmeye çalışan isimlerin ortaya çıkmasıdır. Yüsr b. Abdullah (ö. ?), Serbâtek el-Hindî (ö. 336/947-8) ve Ca'fer b. Nastûr er-Rûmî (ö. 350/961-2?)⁴¹³ olarak tabakat kaynaklarında adı geçen bu şahıslar 300, 350 ve hatta 900 sene yaşadıklarını iddia etmişlerse de onlara bir alâka gösterilmemiş ya da kaynaklara yansımamıştır. Zira tabakat eserinde zikredilen sınırlı sayıdaki bilgi dışında hayatları hakkında malumat edinilemediği gibi avâlîlerde de bu kişilerin rivayetlerine rastlanamamıştır.⁴¹⁴ Bununla birlikte âlî isnada ulaşabilmek için özellikle tâbiûn olduğunu iddia eden kezzâb râvilere yönelen halk ya da râviler olmuş ve bu durum dönemdeki hadis usûlü eserlerinde konu edilmiştir. Hâkim'in *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*'inde uzun yaşadığını iddia eden yalancılara rağbet edilmesini şiddetli bir şekilde eleştirmesi okuyucuda hadis imamlarına ulaşan âlî isnadı Hz. Peygamber'e varan âlî isnadlara üstün tuttuğu düşüncesini uyandırmıştır.⁴¹⁵ Nitekim Hâkim avâmın

⁴⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XIII, 184-5; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XXXVIII, 350; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 379-80; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 33; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 381.

⁴¹⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 381.

⁴¹¹ Aynı Bağdatlıların "leyyin" denildiği için İdris b. Ca'fer'den âlî isnadlarını almaması dikkat çekicidir. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XIII, 186.

⁴¹² Birinci bölümde avâlî türü eserlerde yapılan incelemede kaynaklarda onun herhangi bir rivayeti tespit edilememiştir. Konu hakkında değerlendirme için bkz. "İsnad Uydurma" başlığı.

⁴¹³ Söz konusu yalancı sahâbe hakkında bilgiler I. bölümde aktarıldığından bu kısımda tekrar edilmemiştir. Bkz. "İsnad Uydurma" başlığı.

⁴¹⁴ Bkz. "İsnad Uydurma" başlığı.

⁴¹⁵ Konuyla ilgili detaylı inceleme "Hadis İmamlarına Yakınlık" başlığı altında yapılmıştır.

isnaddaki râvileri sayarak âlîliğe karar verdiklerini ve sıhatten anlamadıklarını örneklerle ortaya koymuş, Ebû Hüdbe ve Dînâr b. Abdullah gibi kezzâbların, yani 200 yıl gibi uzun süre yaşadığını iddia eden kişilerin rivayetlerine rağbet edildiğini belirterek bu durumu eleştirmiştir. Hâkim'in söz konusu tenkitlerinden bu yıllarda uydurma ama râvi sayısı az nakillerin hadis ilminde pek bilgisi olmayan ya da tek amacı âlî isnadlar toplamak olan kişiler tarafından ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu tür yalancılara iltifat eden bazı ilim erbabı da bulunmaktadır. Hâkim'in teessüfle aktardığı eleştirisi ise hocalarından bir grup kişinin Ebü'd-Dünyâ el-Eşec'ten hadis rivayetleridir.⁴¹⁶ Hâkim'in "*hocalarımız*" ifadesinden bahsedilen kişilerin hadis alanında bilgi sahibi olduğu halde bunu yaptıkları farz edilebilir. Onların nakillerinin avâlî türü teliflere yansımamasında ise iki durum düşünülebilir. Semâ ettikleri bu rivayetleri nakletmemişler ya da Hâkim gibi âlimlerin yönelttikleri tenkitler bu nakillerin aktarım ve yazımına engel olmuştur.

Özetle yaygınlaşma döneminde ilk semâ yaşının azalıp hadis taliplerinin muammerûna yöneldiği, âlî isnada karşı bu aşırı ilgi sebebiyle de uzun yaşadığını söyleyen kezzâb şahısların kendi zamanlarında halk tarafından ilgiyle karşılandığı az da olsa ilim erbabının onlara alâka gösterdikleri anlaşılmıştır. Hadis ilmi açısından söz konusu rivayetlerin bir değeri yoksa da yaşanan bu vaziyet âlî isnada yönelen teveccühün ulaştığı noktayı ifade etmektedir.

2. Âlî İsnad Amaçlı Rihlelerde Artış

Rihle âlî isnad semâ yollarından biri olmakla birlikte yaygınlaşma dönemindeki rihleleri önceki yüzyıllardan farklı kılan husus artık ilmî seyahatlerin öncelikli amacının âlî isnad arayışına dönüşmeye başlamasıdır. Âlî isnad arayışının rihle sebepleri içerisinde ön plana çıkması bu tür isnadlara yönelik alâkanın yaygınlaşmasının bir sonucu gibi görünmektedir.

Yaygınlaşma döneminde özellikle âlî isnad için rihle yaptığı kaydedilen isimleri takip etmek bu konuda bir fikir verecektir. Örneğin Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin büyüklerinin yönlendirmesi ve âlî isnada karşı arzusu sebebiyle rihle yaptığı

⁴¹⁶ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*, 124-6.

belirtilmiş,⁴¹⁷ Ali b. Sirâc (ö. 308/920) rihle yaparak âlî rivayetleri yazmış,⁴¹⁸ Ahmed b. Hanbel'in ilmini toplamakla meşhur Ebû Bekir el-Hallâl ise (ö. 311/923) onun âlî rivayetlerini de bir araya getirmiştir.⁴¹⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân (ö. 311/924) yaşlıyken oğlu Ebû Amr el-Hîrî ile birlikte Cürcan'a İmrân b. Musa b. Mücâşi'den (ö. 305/917-8), "*Süveyd b. Saîd → Hafs b. Meysera → Musa b. Ukbe → Nâfi' → İbn Ömer*" hadisini semâ etmek için rihle yapmıştır. Zehebî bu rihleyi Ebû Ca'fer'in oğlu için yaptığını belirterek söz konusu yolculuğun âlî isnad amacına dikkat çekmektedir.⁴²⁰ Zira bu şekilde Ebû Ca'fer'in oğlu Ebû Amr hadisinin âlî isnadını elde etmiştir. İbn Huzeyme Kuteybe b. Saîd'e hadis semâi için gitmek istemiş, babası Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra bu ilim yolculuğuna izin vermiş, İbn Huzeyme hıfzını ikmal edip de Merv'e ulaştığında Kuteybe b. Saîd'in ölüm haberini almıştır.⁴²¹ İbn Huzeyme, Kuteybe'ye âlî isnad amacıyla ulaşmaya çalışmış olmalı ki rivayetleri bizzat Kuteybe'den dinleyemeyince başkası aracılığıyla nâzil olarak ondan rivayette bulunmamıştır.⁴²² Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929)⁴²³ rihlesini âlî isnad talebi için yapmış, hicrî 266'da çıktığı yolculukta Eslem b. Abdülazîz (ö. 319/931) âlî isnadlarla dönmüş,⁴²⁴ İbn Ebû Hâtîm (ö. 327/938) babasıyla yaptığı rihlede,⁴²⁵ Ebû'l-Abbas el-Esam (ö. 346/957) kendi ilmî yolculuklarında âlî isnad elde etmiştir.⁴²⁶ Yine hicrî 290 senesinden önce âlî isnad için yapılan bir rihle örneği Ebû Tûrâb el-Mevsîlî'den⁴²⁷ (ö. 346/957-8) aktarılmaktadır. Ebû Tûrâb olayı şöyle anlatır:

"Biz Bağdat'ta Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in [ö. 290/903] meclisindeydik. Bize Abdullah, Babası → Ebû'l-Yemân kanalıyla bir hadis rivayet etti. Yanımda Heratlı bir adam vardı. O, bu hadisi yazmadı. Niçin yazmıyorsun? diye sordum; "Bu hadisi bana bir hoca [doğrudan] Ebû'l-Yemân'dan rivayet etti" dedi. Bu hoca kimdir? diye

⁴¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 174.

⁴¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 283.

⁴¹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 331.

⁴²⁰ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VII, 230; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 300.

⁴²¹ İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyyîn*, I, 220.

⁴²² *el-Mektebetü's-şâmile* programından yapılan genel taramadaki tespite göre İbn Huzeyme *es-Sahih*'inde Kuteybe b. Saîd'den aracı ile de herhangi bir hadis nakletmemiştir.

⁴²³ İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyyîn*, I, 235-6.

⁴²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 549.

⁴²⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 829; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 347.

⁴²⁶ Es'ad Sâlim Teyyîm, *İlmü tabakâtî'l-muhaddisîn: Ehemmiyyetuhu ve Fevâiduhû*, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1994/1415, s. 45.

⁴²⁷ Tam ismi Muhammed b. İshâk b. İbrahim'dir. Herat âlimlerindendir. Bilgi için bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VII, 838.

sordum. “Sika, güvenilir hocadır ve hayattadır” dedi. Ben bu sebeple Horasan’a gittim...”⁴²⁸

Ebû Tûrâb tek bir hadisin âlî isnadı için Bağdat’tan Horasan’a rihle yapmıştır. Benzer şekilde Ebû Ali en-Nîsâburî’nin de âlî isnadları semâ etmek amacıyla hocası İbn Huzeyme’den izin aldığı görülmektedir. Ebû Ali ile hocası arasındaki diyalog şu şekildedir:

“303 yılında [26 yaşında] Irak’a gitmek için İbn Huzeyme’den izin istedim. İbn Huzeyme: “Ey Ebû Ali, sen gidersen biz yalnız kalırız. [Fakat] rihle yapınca âlî rivayetler öğrenirsin, hıfzda öne geçersin ve biz de senden faydalanırız” dedi. Bana izin verinceye kadar istemeye devam ettim. [İzin alıp da gidip döndükten sonra] İbn Huzeyme: “Gitmekle en doğrusunu yaptın. Hıfzda ne kadar öne geçtiğin çok açık” dedi.”⁴²⁹

Ebû Ali’nin farklı zamanlarda da âlî isnad için yolculuk yaptığı görülmektedir. O, İbrahim b. Ebû Tâlib’in (ö. 295/908), Zührlî’den İsmail b. Ebû Üveys’in hadislerini rivayet ettiğini görüp, arkadaşları da ona Herat’ta İsmail b. Ebû Üveys’ten nakleden bir hoca olduğunu söyleyince hicrî 295 senesinde bu hadisi dinlemek için Herat’a gitmiş ve seneddeki râvî sayısını bir kişi azaltmıştır.⁴³⁰

Aktarılan örnekler incelendiğinde yaygınlaşma döneminde âlimlerin rihlelerinde âlî isnad elde etmenin önemli bir gaye haline geldiği fark edilmektedir. Zira önceki asırlarda rihlenin amacını tespit etmek için çeşitli verileri incelemek gerekirken artık bazı hadis âlimlerinin sadece âlî isnada ulaşma gayretiyle o ilmi yolculuğu yaptığına dair açıklamalarda bulunulmuştur. Bunun yanı sıra âlî isnad arayışının rihleler ile özdeşleşmeye başladığını başka bir ifadeyle rihlelerin öncelikli amacının âlî isnad semâi olduğunu hadis usûlü eserleri üzerinden de takip etmek mümkündür. Nitekim mütekaddim dönemin hadis usûlü eseri Râmeihürmüzî’nin *el-Muhaddisü’l-fâsıl*’ında âlî isnad kısmında rihleleri eleştirenleri tenkit ederek bunlara cevap vermesi⁴³¹ ve “İsnadın nâzil olması ile yetinmek, rihlenin ve faziletinin yok olmasına sebep olur”⁴³² şeklindeki açıklaması ilgili dönemde rihle ile âlî isnadın

⁴²⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XLIII, 206; Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân*, 5 c., Beyrut, Dâru Sadır, t.y., II, 148.

⁴²⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XIV, 273; İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-taleb*, VI, 2716-7.

⁴³⁰ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-taleb*, VI, 2716.

⁴³¹ İlgili tartışmalar tezin üçüncü bölümünde değerlendirileceğinden konunun detaylarına bu kısımda girilmemiştir. Söz konusu yer için bkz. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 206-15.

⁴³² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 206.

aynileştirildiği düşüncesine neden olmaktadır. Yine Râmeürmüzî'nin âlî isnadı bir kavram olarak değil de “âlî isnad arayışı” manasında bir fiil şeklinde ele alması,⁴³³ âlî isnad ile rihle konularını art arda işlemesi⁴³⁴ ve “*Hadisi Semâ Edince Isnadda Âlî Isnad Arama ve Rihleyi Gerekli Görmeyenler*” babında⁴³⁵ âlî isnad arayışı ile rihleyi bir arada zikretmesi bu dönemde âlî isnad arayışı ile rihle faaliyeti arasındaki sıkı irtibata işaret etmektedir. Bu gaye zaman geçtikçe artmış olmalı ki V./XI. asır âlimi Hatîb el-Bağdâdî âlî isnadı rihlenin iki amacından biri şeklinde ele almıştır.⁴³⁶

Âlî isnada yönelen yoğun ilgi bu tür isnadlara sahip olan âlimlere karşı da devam etmiş, onlara özel ilmi yolculuklar yapılmış ve meclisleri âlî isnada alâkayı gösterecek büyüklükte olmuştur. Örneğin Abdân el-Ahvâzî,⁴³⁷ Bezdevî (ö. 329/941)⁴³⁸ ve Gıtrîfî⁴³⁹ (ö. 377/987) gibi âlî isnad sahibi muhaddislere özellikle rihle yapıldığı vurgulanmaktadır. Benzer şekilde hadis talipleri, âlî isnadlarından övgüyle bahsedilen Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'den rivayet dinlemek için etrafında izdiham oluşturmıştır.⁴⁴⁰ Bir asra yakın hayat süren bu meşhur muhaddisin akranları vefat edince hadis talipleri kendisine rihle yapmışlardır.⁴⁴¹ Âlî isnadlarıyla meşhur bir diğer isim 100 yaşlarında vefat eden⁴⁴² Kâdî el-Mehâmîlî'nin meclisinde de 10.000 kişinin bulunduğu aktarılmaktadır.⁴⁴³ Ebû'l-Abbâs el-Esâm'ın âlî isnadlarını almak için çeşitli bölgelerden rihle yapılmıştır.⁴⁴⁴ Ayrıca Ebû Bekir eş-Şafîî'nin⁴⁴⁵ ve Taberânî'nin de etrafında insanların âlî isnadları sebebiyle kalabalık oluşturduğu söylenebilir.⁴⁴⁶

⁴³³ Râmeürmüzî bunu التَّنَزُّلِ وِ الْعَالِيِ şeklinde ele almıştır. Bkz. Râmeürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 201. Benzer değerlendirme için bkz. bkz. Librande, “Contrast in The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith”, 123 ve 129; Librande, “The Categories High and Low”, 268.

⁴³⁴ Râmeürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 201 ve 219.

⁴³⁵ Râmeürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 228.

⁴³⁶ Hatîb el-Bağdâdî rihlenin iki amacını “âlî isnad talebi ve hâfızlarla müzakere” şeklinde ifade etmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 378.

⁴³⁷ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XIV, 169.

⁴³⁸ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XV, 279.

⁴³⁹ Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, VIII, 443.

⁴⁴⁰ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XIV, 180.

⁴⁴¹ Süyûtî, **Tabakâtü'l-huffâz**, 309.

⁴⁴² Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XV, 456.

⁴⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, VIII, 538; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, III, 825; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, XI, 203. Kâdî el-Mehâmîlî'ye gösterilen bu ilgi rivayet kaynaklarına yansımamıştır. *Câmi'u hâdimi'l-harameyn* programından yapılan taramada Kûfe'nin meşhur kadısının 720 rivayeti ile 15 tane râvisi olduğu görülmektedir.

⁴⁴⁴ Teyyîm, **İlmu tabakâti'l-muhaddisîn**, 45.

⁴⁴⁵ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XVI, 41.

⁴⁴⁶ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XVI, 119-20.

Neticede yaygınlaşma dönemindeki muhaddislerin rihlelerinde âlî isnada ulaşmanın önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Âlî isnada gösterilen teveccüh bu tür isnadlara sahip hocalar için de gözlemlenmiş, söz konusu muhaddislerin meclislerinde büyük kalabalıklar bir araya gelmiştir. İlgili durumun izleri, muhaddislerin ve onlara yönelen öğrencilerin davranışları ile yazılan usûl eserlerinden takip edilebilir.

C. Âlî İsnad Edebiyatında Genişleme

Âlî isnadın konumunu hissettirdiği yaygınlaşma döneminde bu tür isnadlara yönelen ilgi yazılan eserler açısından da kendini hissettirmiş, bir yandan avâlî türü cüzler yaygınlık kazanırken, öte taraftan âlî isnadların aktarılabilceği farklı hadis edebiyatı türleri telif edilmiştir.⁴⁴⁷ Burada yaygınlık kazanan avâlî türü eserlerin yanı sıra öncelikli amacı âlî isnadları toplamak olmasa da bu tür rivayetlerin gösterilmeye çalışıldığı müstahrec ile mu‘cemü’ş-şuyûh/meşyeha türü kitapların da ele alınması sürecin daha net anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1. Avâlîler

Yaygınlaşma döneminde avâlî türü eserlerin yazımında dikkat çekici bir artış gözlemlenmektedir. Avâlîlerin bazısının yazarına nispetinde şüphe olmakla birlikte, müellife aidiyeti net bir şekilde belirlenen birçok eser bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmese de yazma halinde olan ya da neşredilmiş eserler de vardır. Avâlî ismiyle yazılan kitapların yanı sıra “sülâsiyyât”, ve “rubâiyyât” adıyla eserler telif edilmiştir. Aşağıda bu avâlî türleri incelenerek yaygınlaşma döneminde âlî isnadların literatüre etkisi tespit edilecektir.

Yazıldığı kesin bir şekilde belirlenen avâlîlerden ilki Ebü'l-Kâsım Begavî'nin Ali b. Ca'd (ö. 230/845) isimli hocasından topladığı hadislerden oluşan “*el-Ca'diyyât*” adıyla meşhur on iki cüzüdür.⁴⁴⁸ Begavî'nin en yaşlı ve en âlî isnada sahip hocasından derlediği bu eser⁴⁴⁹ kendisinin de uzun yaşamasıyla ayrı bir değer kazanmış ve âlî

⁴⁴⁷ Bununla ilgili bir değerlendirme için bkz. Davidson, *Carrying on the Tradition*, 248-52.

⁴⁴⁸ Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 738; Kettâni, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 301-2.

⁴⁴⁹ Zehebi, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XIV, 442; Begavî, *Müsnedu İbn Ca'd*, I, 214-20 (muhakkikin mukaddimesi).

rivayetlerin önemli kaynaklarından biri haline gelmiştir.⁴⁵⁰ Yine Ebû Amr es-Semerkandî (ö. 345/956)⁴⁵¹ ile Ebû Bekir eş-Şâfiî avâlîler yazmışlar, Ebû Bekir eş-Şâfiî'nin cüzünü öğrencisi Muhammed b. Gaylân (ö. 440/1049) naklettiği için⁴⁵² “*el-Gaylâniyyât*” ismiyle meşhur olmuştur.⁴⁵³ Benzer şekilde Ebû İshâk el-Müzekkî'nin (ö. 362/973) “*el-Müzekkîyât*” adlı avâlîsi,⁴⁵⁴ Ebû's-Şeyh⁴⁵⁵ ile Gıtrîfî'nin⁴⁵⁶ avâlîleri, Ebû Bekir Muhammed b. Ubeydullah'ın (ö. 378/988) “*el-Fevâidü'l-müntekâti'l-garâibi'l-hisân ani's-şuyûhi'l-avâlî*” isimli cüzü,⁴⁵⁷ İbnü'l-Muzaffer'in “*el-Cüz'ü fîhi mine'l-fevâidi'l-müntekâ ani's-şuyûhi'l-avâlî*” adlı eseri,⁴⁵⁸ Ebû Muhammed Ubeydullah b. Ahmed el-Mu'tezilî'nin (ö. 381/991) “*el-Fevaidül münteka'l-hisâni'l-avâlî*”si,⁴⁵⁹ Dârekutnî'nin “*el-Fevâidü'l-müntehabeti'l-garâibi'l-avâlî*”si,⁴⁶⁰ İbn

⁴⁵⁰ İki cilt halinde matbu olan eserde 3589 tane rivayetin bulunur ve muhakkikin tespitine göre 70 adet sülâsî rivayet kaydedilmiştir. Begavî, **Müsnedu İbn Ca'd**, I, 222 (muhakkikin mukaddimesi).

⁴⁵¹ Eserde 91 rivayet bulunmaktadır. Ebû Amr es-Semerkandî, **el-Cüz'ü fîhi mine'l-fevâid**. Ayrıca bkz. Davidson, **Carrying on the Tradition**, 219-20; Sezgin, **GAS**, I/I, 362; Yücel, “Senedde ‘Uluvv-Nuzûl ve ‘Avâlîler”, 57.

⁴⁵² Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, VIII, 76; Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, XVI, 40; Kettânî, **er-Risâletü'l-müstetrafe**, 303; Selman Başaran, “Ebû Bekir eş-Şâfiî”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, X, 113; Mehmet Yaşar Kandemir, “İbn Gaylân”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, XIX, 505.

⁴⁵³ Eserde 1141 rivayet bulunmaktadır. Ebû Bekir eş-Şâfiî, **Kitâbü'l-fevâid**.

⁴⁵⁴ Eserde 192 rivayet bulunmaktadır. Ebû İshâk el-Müzekkî, **el-Müzekkiyyât**.

⁴⁵⁵ Eserde 48 tane rivayet bulunmaktadır. Ebû's-Şeyh, **el-Avâlî**. Ayrıca bkz. Kettânî, **er-Risâletü'l-müstetrafe**, 488; Sezgin, **GAS**, I/I, 406; Davidson, **Carrying on the Tradition**, 220; Ali Yardım, “Ebû's-Şeyh”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, X, 343-4; Yücel, “Senedde ‘Uluvv-Nuzûl ve ‘Avâlîler”, 58.

⁴⁵⁶ Eserde 91 adet rivayet vardır. Rivayetlerin 2'si rubâî, 15'i humâsî, 37'si sūdâsî, 24'ü sūbâî, 10'u sūmânî, 2'si tūsâî ve 1'i de uşârîdir. Bkz. Gıtrîfî, **Cüz'ü İbni'l-Gıtrîf**. Cüz üzerine bir yüksek lisans çalışması da yapılmıştır. Bkz. “Kaynaklar” başlığı.

⁴⁵⁷ Ebû Bekir Muhammed b. Ubeydullah, **el-Fevâidü'l-müntekâti'l-garâibi'l-hisân ani's-şuyûhi'l-avâlî**, Ankara Saib Sencer Kütüphanesi, nr. 400/2 akt. Yücel, “Senedde ‘Uluvv-Nuzûl ve ‘Avâlîler”, 58-9. Ayrıca bkz. Sezgin, **GAS**, I/I, 412. Söz konusu eseri Sezgin'in ve Yücel'in bizzat gördükleri anlaşılrsa da şu anda Saib Sencer Koleksiyonunun aktarıldığı Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bu cüz bulunamamıştır. Eserin farklı yerlere taşınmış ya da kaybolmuş olması ihtimal dahilindedir.

⁴⁵⁸ Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Muzaffer b. Musa İbnü'l-Muzaffer, **el-Cüz'ü fîhi mine'l-fevâidi'l-müntekâ ani's-şuyûhi'l-avâlî**, Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, mc. 10/11 vr. 8 akt. Sezgin, **GAS**, I/I, 415. Ayrıca bkz. Yücel, “Senedde ‘Uluvv-Nuzûl ve ‘Avâlîler”, 59; Kâmil Çakın, “İbnü'l-Muzaffer”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, XXI, 148.

⁴⁵⁹ Ebû Muhammed Ubeydullah b. Ahmed b. Ma'rûf el-Bağdâdî, **el-Fevâidü'l-münteka'l-hisâni'l-avâlî**, Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, mec. 387, vr. 131-135 akt. Sezgin, **GAS**, I/I, 417; Yücel, “Senedde ‘Uluvv-Nuzûl ve ‘Avâlîler”, 59.

⁴⁶⁰ Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, **el-Fevâidü'l-müntehâbeti'l-garâibi'l-avâlî**, Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, mc. 49/2, vr. 144-158 akt. Sezgin, **GAS**, I/I, 422; Yücel, “Senedde ‘Uluvv-Nuzûl ve ‘Avâlîler”, 59.

Şâhin'in rubâî hadislerini topladığı cüzü,⁴⁶¹ Ebü'l-Hasan el-Harbî'nin (ö. 386/996) avâlîsi,⁴⁶² İbn Ehî Mîmî'nin (ö. 390/1000) âlî isnadlarını topladığı cüzle⁴⁶³ Ebû Tâhir el-Muhallis'in "*el-Muhallisiyyât*" isimli eseri⁴⁶⁴ ve Muhammed b. Hasan el-Hâşimî'nin (ö. 396/1005-6)⁴⁶⁵ "*el-Fevâidü'l-müntekâti'l-garâibi'l-hısâni'l-avâlî*" isimli eseri dönemin bu husustaki telif eserleridir.⁴⁶⁶ Bu asırda Hâkim el-Kebîr de (ö. 378/998) İmam Mâlik'in âlî isnadlarını bir cüzde bir araya getirmiştir.⁴⁶⁷

Yaygınlaşma döneminde sülâsiyyât ve rubâiyyât ismiyle eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu cüzlerden ilki⁴⁶⁸ Ebû İmrân İsa b. Ömer es-Semerkandî'nin (ö. 311-320/923-32) Dârimî'nin sülâsî rivayetlerini topladığı bir cüzüdür.⁴⁶⁹ İsnadında dört râvi bulunan hadislerin toplandığı eserlere ise Dârekutnî'nin, hocası Ebû Bekir eş-Şafîî'nin rubâiyyâtını topladığı cüz örnek olarak verilebilir.⁴⁷⁰ Kettânî (1857-1927)

⁴⁶¹ Sehâvî bu kitabın ismini *Mâ Karube Seneduhu Min Resûlillâh (s.a.v.)* şeklinde verirken Fuat Sezgin yazmasından hareketle eserin adını *Mecteme'a mine'l-Ehâdis elletî beynî ve beyne Resûlillâh sallallahu aleyhi ve sellem Erbaatü Ricâl* olarak kaydeder. Sehâvî'nin muhakkiki de eserin adını Fuat Sezgin'in kaydettiği şekilde düzeltmiştir. Bkz. İbn Şâhin, *Mecteme'a mine'l-Ehâdis elletî beynî ve beyne Resûlillâh sallallahu aleyhi ve sellem Erbaatü Ricâl*, Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, mc. 107, vr. 170-82 akt. Sezgin, *GAS*, I/I, 426. Ayrıca bkz. Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 333, 4. dpnt. Diyanet İslam Ansiklopedisinde ise bu cüzün adı *Rubâ'îyyât* olarak geçmektedir. Bkz. Ali Osman Koçkuzu, "İbn Şâhin", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, XX, 368.

⁴⁶² Müellifin hocalarına göre tertip ettiği eser, bir çeşit mu'cem görüntüsü vermektedir. Kitap Harbî'nin 5, 6 ve 7 râvili isnadlarını ihtiva etmektedir ve eserde 150 adet hadis bulunmaktadır. Bkz. Harbî, *el-Fevâidü'l-müntekâ*, 97, 109 (muharric mukaddimesi).

⁴⁶³ Eserde 625 rivayet bulunmaktadır. İbn Ehî Mîmî, *Fevâidü İbn Ehî Mîmî*. Ayrıca bkz. Sezgin, *GAS*, I/I, 433.

⁴⁶⁴ Dört cilt halinde basılan eserde toplam 3186 tane rivayet bulunmaktadır. Muhallisî, *el-Muhallisiyyât*. Ayrıca bkz. Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 305; Sezgin, *GAS*, I/I, 436; Yücel, "Senedde 'Uluvv-Nuzûl ve 'Avâlîler", 60.

⁴⁶⁵ Tam ismi Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Fazl b. Me'mûn el-Hâşimî'dir. Hatîb el-Bağdâdî söz konusu râvinin hicrî 350'den sonra öldüğünü belirtmekte fakat tam tarih vermemektedir. Zehebî ise râvinin vefat tarihini hicrî 396 senesi şeklinde kaydetmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, II, 620; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VIII, 769.

⁴⁶⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Fazl b. Me'mûn el-Hâşimî, *el-Fevâidü'l-müntekâti'l-garâibi'l-hısâni'l-avâlî*, Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 79, 42-71 akt. Sezgin, *GAS*, I/I, 377.

⁴⁶⁷ Eserde 216 tane rivayet bulunmaktadır. Hâkim el-Kebîr, *Avâlî'l-İmam Mâlik*. Ayrıca bkz. Davidson, *Carrying on the Tradition*, 221; Mehmet Ali Sönmez, "Hâkim el-Kebîr", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, XV, 188. Kettânî'nin söz konusu eseri Hâkim en-Nisâbüri'ye nisbeti hatalıdır, onun böyle bir kitabı bulunmamaktadır. Bkz. Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 488.

⁴⁶⁸ Söz konusu cüzden önce Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'e bir sülâsiyyât atfedilmişse de bu derlemenin Muhibbüdîn el-Makdisî'ye ait olduğu belirtilmiştir. Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Ömer Faruk Maden, *Ahmed b. Hanbel'in el-Müsne'di Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme*, İstanbul, İFAV Yay., 2021, s. 44-6.

⁴⁶⁹ İsa b. Ömer es-Semerkandî, *Sülâsiyyâtü Ebî Muhammed ed-Dârimî*.

⁴⁷⁰ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVI, 42.

eserin ismini “*er-Rubâiyyât li İmam Şâfiî*”⁴⁷¹ şeklinde, Fuat Sezgin ise “*el-Ehâdisü’l-rubâiyyât*” adıyla vermektedir. Mevcut yazmalar ikinci ismin doğruluğunu teyit etmektedir.⁴⁷²

Âlî isnadları toplama gayretiyle kaleme alındığı kesin tespit edilemeyen eserlere gelince Ebû Bekir el-Katî’nin (ö. 368/979) “*Katîyyât*” isimli cüzünün⁴⁷³ birçok âlî isnadlı hadis içerdiği belirtilmiş fakat müellifin bunları toplama niyetiyle kitabı yazdığına dair net bir veri tespit edilememiştir.⁴⁷⁴ Bunun dışında Küdeymî,⁴⁷⁵ Ebû’l-Kâsım İbn Abdüssamed (ö. 276/890),⁴⁷⁶ İbn Ebû Sâbit (ö. 338/950)⁴⁷⁷ ve Behîrî’nin (ö. 375/985-6)⁴⁷⁸ kendi âlî isnadlarını, Ebû Abdullah İbn Mende’nin (ö. 395/1005) de Süfyân b. Uyeyne’nin bu tür isnadlarını topladığı eserleri⁴⁷⁹ kaydedilmiş fakat bunlar günümüze ulaşmamıştır.

Avâlîlere genel olarak bakıldığında yaygınlaşma döneminde, söz konusu âlime nispeti kesin olmayan 2 kitap hariç toplam 25 eser tespit edilmiştir. Bu kitapların 7 tanesi günümüze ulaşmamış, geriye kalan 18 tanesi yazma veya matbu halde bulunmaktadır. Avâlî literatürünün yaygınlaşması bu tür isnadların toplumdaki yaygınlığı hakkında yeteri kadar fikir vermektedir. Bununla birlikte bu asırda yazılan diğer hadis edebiyatı eserlerinin âlî isnadla olan irtibatları da âlî isnad arayışının gördüğü ilginin daha net bir tasvirini yapacaktır.

⁴⁷¹ Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 314.

⁴⁷² Ebû’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-Ehâdisü’r-rubâiyyât*, Dârü’l-Kütübi’z-Zâhiriyye, mc. 85/2 akt. Sezgin, *GAS*, I/I, 424. Ayrıca bkz. Başaran, “Ebû Bekir eş-Şâfiî”, X, 113; Kandemir, “İbn Gaylân”, XIX, 505.

⁴⁷³ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, I, 418; Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 304. Davidson bu eserin avâlî türünde yazıldığını iddia etse de klasik literatürde buna dair bir bilgi yer almamaktadır. Bkz. Davidson, *Carrying on the Tradition*, 220-1.

⁴⁷⁴ Bunun dışında bazı çağdaş müellifler tarafından Ahmed b. Hasan el-Kindî (ö. 346/957) ile Ebû’l-Abbas el-Esam’a avâlîler nispet edilmiş fakat klasik dönem eserlerinde söz konusu cüzlere dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, II, 1178-9; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, I, 207; Yücel, “Senedde ‘Uluvv-Nuzûl ve ‘Avâlîler”, 57.

⁴⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, IV, 692. Bu eser Davidson’ın ifade ettiği gibi tarihteki ilk avâlî değildir. Nitekim daha önce yazılan 3 tane avâlî yerleşme döneminde aktarılmıştır. Bkz. “Avâlî Türü Kitapların Yazılması” başlığı. Ayrıca bkz. Davidson, *Carrying on the Tradition*, 219.

⁴⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, XIII, 152.

⁴⁷⁷ Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, VII, 715; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, XV, 460.

⁴⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, XVI, 366.

⁴⁷⁹ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmaü’l-müesses li’l-mu‘cemi’l-müfehres*, thk. Yusuf Abdurrahman Mar‘aşlı, 3 c., Beyrut, Dârü’l-Ma‘rife, 1994, II, 153; Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 487; Yücel, “Senedde ‘Uluvv-Nuzûl ve ‘Avâlîler”, 60.

2. Müstahrec ve Mu‘cemler’in Âlî İsnadla İrtibatı

Yaygınlaşma döneminde âlî isnadı önceleyen farklı hadis edebiyatı türlerinin yazımına başlanmıştır. Örneğin müstahreclerin telif gayeleri ve faydalarından biri esas aldığı kitaplardaki hadisleri daha âlî isnadlarla zikretmesidir.⁴⁸⁰ Benzer şekilde müelliflerin, hocalarını ve onlardan birkaç rivayetini derlediği mu‘cemü’ş-şuyûh/meşyeha türü eserlerde zikredilen rivayet örneklerinde âlî isnadlar bir tercih sebebidir. Âlî isnadları gösterme amacına da aracılık etmesi açısından ilgili eserlerin incelenmesi bu tür isnadların gelişim sürecini anlamaya fayda sağlayacaktır.

İlk örnekleri III./IX. yüzyılın sonlarında görülen müstahreclerin yoğun bir şekilde telif edildiği zaman dilimi IV./X. asırdır.⁴⁸¹ Müstahrecler genelde *Sahîhayn* üzerine yazılmış ve bu iki eser içerisinde de Müslim’in *es-Sahîh*’i daha çok ilgi görmüştür.⁴⁸² Zehebî bu durumu âlî/nazil isnad meselesiyle irtibatlandırarak şöyle açıklar:

“Müslim’in *es-Sahîh*’inde Ka‘nebî’nin Eflah b. Humeyd’den [ö. 158/774-5] rivayetleri, Hammâd b. Seleme, Hemmâm [ö. 132/750], Mâlik ve Leys’in hadislerinde olduğu gibi âlî rivayetler azdır. Öte yandan kitapta Müslim’in Şu‘be, Sevrî ve İsrail’den [ö. 160/777] âlî rivayetleri yoktur. [Yine de] *es-Sahîh* nefis, manası kâmil bir kitaptır. Hâfız muhaddisler kitabı gördüklerinde hayran kalmışlar, nâzillerini önemsememişlerdir. Birinci ve ikinci dereceden âlî rivayetlerini ön plana çıkarmışlar, bunları toplamış ve “*el-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim*” adını vermişlerdir. Hadis âlimlerinden bir grup bu tür eserler meydana getirmiştir. Bunlardan bir kısmı; Ebû Avâne Ya‘kûb b. İshak el-İsferâyînî, Zâhid Ebû Ca‘fer Ahmed b. Hamdân el-Hîrî, Ebû’l-Velîd Hassân b. Muhammed el-Fakîh [ö. 344/955], Ebû Hamîd Ahmed b. Muhammed eş-Şârekî el-Herevî [ö. 355/965-6], Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Zekeriyâ el-Cûzekî [ö. 388/998], İmam Ebû Ali el-Mâsercisî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfahânî’dir [ö. 430/1038].”⁴⁸³

⁴⁸⁰ İlgili hususta değerlendirme için bkz. Feyzullah Kağıt, “Müstahrec Türü Eserler ve Özellikleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2014, s. 20-6.

⁴⁸¹ Yapılan bir çalışmada 60 kadar müstahrecin 40’ından fazlasının bu yüzyılda yazıldığı belirtilmiştir. Bkz. Kağıt, “Müstahrec Türü Eserler”, 123.

⁴⁸² Müstahrecler üzerine yapılan çalışmada 60’a yakın müstahrec içerisinde 28’inin Müslim’in *es-Sahîh*’i üzerine yazıldığı belirtilmiş ve durumun sebebi “Müslim’in eserinin isnadlarının daha nâzil olması” şeklinde açıklanmıştır. Bkz. Kağıt, “Müstahrec Türü Eserler”, 102-4.

⁴⁸³ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XII, 569-70.

Hadis usûlcüleri müstahrec türü eserlerin başka birçok faydasını açıklasa da Zehebî'nin kaydettiği gibi bu tür eserlerin daha çok Müslim'in *es-Sahîh*'ine yazılması âlî isnad ilgisinin edebiyata yansımaya işaret etmektedir.⁴⁸⁴

Müstahrecler telif edilirken âlî isnad düşüncesinin gözetildiğine yaygınlaşma dönemi âlimlerinin açıklamaları da ışık tutar. Örneğin Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân'ın Müslim'in eserine müstahrec yazarken âlî isnad elde etmek için yaptığı ilim yolculuğunu oğlu Ebû Amr el-Hîrî aktarmaktadır:

“Babam Müslim'in kitabında Muhammed b. Abbâd'ın [ö. 234/849] Süfyân'dan [İbn Uyeyne] “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın” hadisine ulaştığında o rivayeti İbn Abbâd kanalıyla nakledecek birini bulamadı. Ona “İbn Abbâd tarikiyle Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'de var” denildi. Bunun üzerine hadisi semâ etmek için Nîşâbur'dan Musul'a rihle yaptı.”⁴⁸⁵

Müstahrec-âlî isnad ilişkisinde daha açık ifadeler Serrâc'tan nakledilmektedir. Olayı İbn Ahrem eş-Şeybânî (ö. 344/955)⁴⁸⁶ şu şekilde anlatır:

“Serrâc, *Sahîh-i Müslim*'in tahrîcini yaparken benden yardım istedi. Ben hadis bilgisinin çokluğuna ve usulünün güzelliğine hayret ettim. Âlî bir hadis bulduğunda, “Onu yazman gerekir” derdi. Ben, “Bu [hadis] hocamızın [Müslim'in] şartına uymuyor” deyince, “Bana bu tek hadiste iltimas göster” diye cevap verdi.”⁴⁸⁷

Bu örnek kimi zaman bazı müstahrec müelliflerinin Müslim'in sıhhat şartına uyan âlî isnadlar bir yana bunu sağlamayan âlî isnadlı rivayetleri de eserlerine almayı arzuladıklarını göstermektedir. Öte yandan Müslim'in *es-Sahîh*'indeki isnadların âlî tariklerini aktarmak için yazıldığı belirtilen müstahrecler vardır. Örneğin Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân'ın Müslim'in âlî isnadlarını tahrîc etmek için müstahrec yazdığı özellikle kaydedilmektedir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ İbnü's-Salâh âlî isnadları göstermeyi müstahreclerin iki faydasından biri kabul eder. O, müstahreclerin yararlarını *Sıyânetu Sahîhi Müslim* isimli eserinde 3'e çıkarmıştır. Irâkî ise ona itiraz etmiş ve bu eserlerin daha birçok yarar ve gayeye hizmet ettiğini belirtmiştir. Bkz. İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-hadîs*, 24; İbnü's-Salah, *Sıyânetu Sahîhi Müslim*, 87; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzah*, 19.

⁴⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle*, 134 (tahkik kısmı); Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VII, 230; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XIV, 300.

⁴⁸⁶ Zehebî'nin *Siyer*'inde bu isim Ebû Ali b. Ahrem olarak yanlış şekilde aktarılmaktadır. Olayı anlatan kişi İbnü'l-Ahrem ismiyle meşhur Ebû Abdullah Muhammed b. Ya'kûb eş-Şeybânî'dir. Zaten Zehebî *Târîhü'l-İslâm*'da râvinin bu adıyla olayı aktarmaktadır. Bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VII, 271; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XIV, 394.

⁴⁸⁷ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VII, 271; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XIV, 394; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyyîn*, I, 219.

⁴⁸⁸ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VII, 229; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XII, 569; XIV, 299.

Her ne kadar Müslim'in *es-Sahîh*'i kadar yaygın olmasa da âlî isnadı önceleyerek müstahrec eser telif etme düşüncesi Buhârî'nin *es-Sahîh*'i için de geçerlidir.⁴⁸⁹ Mesela Muhammed b. Ahmed b. Hamdân (ö. 356/967), Mansura'da⁴⁹⁰ *Sahîh-i Buhârî*'nin bir kısmını Firebrî'den dinlemiş ve *es-Sahîh*'i nâzil bir kitap olarak görüp, müstahrec tasnif etmiştir.⁴⁹¹ Ayrıca Ebû Ali el-Mâsercisi⁴⁹² ve Ebû Bekir el-İsmâîlî⁴⁹³ gibi âlî isnada sahip olmakla meşhur müelliflerin de müstahrec yazmaları ilgili telif türünde âlî isnadın etkisini ortaya koymaktadır. Her ne kadar âlî isnadlarını belirlemek müstahrec türünün 10 faydasından biri sayılsa da bunun ilgili eserlerin telifinde öncelikli bir amaç olduğu anlaşılmaktadır. Bazı alimlerin açıklamalarında ise bu amacın çok belirgin olduğu belirtilmelidir.⁴⁹⁴

IV./X. asırda telifine başlanan mu'cemü's-şuyûh/meşyeha türü de âlî isnadların gelişimiyle ilgilidir. Zira burada müellifler hocalarını zikredip bazen onlardan bir ya da birkaç hadisi örnek gösterdiklerinde âlî isnadlarını tercih etmişlerdir. Başka bir deyişle bu kitapların yazarları hocalarının sayısını, rihlelerini, kaç tane meşhur hocadan hadis aldıklarını ve bazı rivayetlerini sıralarken en âlî isnadlarını ya da nadir hadislerini kaydetmişlerdir.⁴⁹⁵ Hoca-talebe ilişkilerini ve rihle

⁴⁸⁹ Buhârî'nin eserine yazılan müstahrecler Müslim'in kitabı üzerine telif edilenlerden daha az sayıdadır.

⁴⁹⁰ Harezm bölgesinde bulunmaktadır. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVI, 195.

⁴⁹¹ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVI, 195.

⁴⁹² İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, VI, 2740; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VIII, 239; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVI, 288; Mustafa Ertürk, "Mâsercisi, Ebû Ali", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, XXVIII, 75.

⁴⁹³ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVI, 293. Onun eserinde âlî isnadı telif ettiğine dair bazı örnekler için bkz. Ebû Bekir Ahmed b. İbrahim b. İsmail el-İsmâîlî, *el-Mu'cem fi Esâmi Şuyûhi Ebî Bekr el-İsmâîlî*, thk. Ziyad Muhammed Mansur; riv. Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Galib Berkanî, 3 c., Medine, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1990/1410, I, 172 (tahkik kısmı).

⁴⁹⁴ Müstahrecin faydalarına dair bkz. Kağıt, "Müstahrec Türü Eserler", 20-45. Yakın zamanda yazılan bir makalede müstahrec türünün ortaya çıkma sebebinin âlî isnadlar olduğu söylenmiştir. Yine bu çalışmada âlî isnadın 14 faydası sıralanmıştır. Bkz. İsa Onay, "Ulûmü'l-Hadîse Katkısı Bağlamında Müstahrec Türü Eserlerin Mahiyeti", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2021, C: 25, No: 3, s. 1324 ve 1327.

⁴⁹⁵ Benzer değerlendirme için bkz. Ebû Bekir Kâdî el-Mârestân Muhammed b. Abdülbaki el-Ensârî, *Ehâdisü's-şuyûhi's-sikat: eş-şahir bi: el-Meşyehatü'l-kübrâ*, thk. Şerif Hâtim b. Arif el-Avnî, 3 c., Mekke, Dâru Alemlî'l-Fevaid, 1420, I, 230, 243 (tahkik kısmı); Fahrünnisa Kâtibe Şühde bint Ahmed, *el-Umde mine'l-fevâid ve'l-âsâri's-sihâh ve'l-garâib fi Meşyehati Şühde*, thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 1994, s. 5-7 (muhakkikin mukaddimesi); Davidson, *Carrying on the Tradition*, 248-52; Mahmut Taşkın, "Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberani'nin el-Mu'cemü's-sağîr'i", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE*, İzmir, 2003, s. 31-2; Mehmet Eren, "Hadis Edebiyatında Mu'cem-Meşyeha Türü Kitaplar (Muhaddislerin Kaynak Eserlerin Korunmasına Yönelik Çalışmaları)", *Selçuk*

bölgelerini belirterek çeşitli faydalar sağlayan söz konusu türün doğrudan âlî isnadları sıralama amacı bulunmasa da örnek hadislerini bu tür isnadlardan seçmeleri ilgili literatür çeşidinin konuyla irtibatını göstermektedir. Rivayet kitapları ya da hadis edebiyatı türlerinin birçoğunda âlî isnadların bulunması mümkünse de mu‘cemü’ş-şuyûh eserlerini farklı kılan durum, hocalarından semâ ettikleri âlî isnadları ve garîb rivayetleri zikretme istekleridir.⁴⁹⁶ Âlî isnadın farklı literatürde önem kazanması âlî isnad talebinin iyice yaygınlaştığı ve literatürü etkilediğini göstermektedir.

V. Değerlendirme

Âlî isnadın tarihî gelişim seyrinin incelendiği rivayet asrında bu tür isnadların “nüveler”, “başlangıç”, “yerleşme” ve “yaygınlaşma” dönemleri olarak dört ayrı kategoride değerlendirilmesinin mümkün olduğu görülmüştür.

Âlî isnadın nüvelerinin görüldüğü yaklaşık bir asırlık kısımdaki olaylara tam bir âlî isnad arayışı denemese de hadis teyidine yönelik tavırların şahısları bir önceki râviye gitmeye sevk ettiği ve bu davranışın da sonradan başlayan âlî isnad arayışlarına bir dayanak oluşturduğu ifade edilebilir. Yine aynı yıllarda rivayetin Hz. Peygamber’e yakınlığına yapılan vurguların ve tek hadisin semâî maksadıyla gerçekleşen ilmi yolculukların hadis teyidi ile ilişkisi ortaya konarak âlî isnad anlayışına nüve olması açısından irdelenmiştir. İlgili dönemde âlî isnadın başladığı çeşitli veriler üzerinden değerlendirilmiş, akrandan ya da küçükten rivayetin normalliği ile önceki otoriteye ulaştığı halde hadis almama eğilimleri bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Hicrî 120-130’lardan itibaren tarîklerin sıhhatinden emin olduğu halde isnadın daha kıyasına ulaşmaya gayret eden şahıslar dikkat çektiği için onların bu çabasına “âlî isnad arayışı” ismi verilmiştir. Tarihsel açıdan bu arayışın oluşumuna bakıldığında, hadislerin resmî tedvîni ile birlikte yeni yetismeye başlayan hadis talipleri rivayetlere daha kolay ulaşır hale gelmişler ve kendilerini akranlarından farklı

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi], No: 20, 2005, s. 21.

⁴⁹⁶ Davidson, IV./X. yüzyıl âlimlerinin mu‘cem türü eser yazarken mutlak ve nisbî âlî isnadlarını göstermeye önem verdiklerini fakat bunu açıklamadıklarını; isnad tercihindeki yaklaşımların V./XI. yüzyıl müelliflerinden itibaren ortaya konulduğunu belirtmiştir. Bkz. Davidson, *Carrying on the Tradition*, 246-7.

kılacak olan âlî isnadların peşine düşmeye başlamışlardır. Bu yönelimin öncüsü olarak İbn Uyeyne ve İbnü'l-Mübârek gibi genç muhaddislerin ismi zikredilebilir. Bu şahısların hadis talep ettikleri hicrî 120-130 yıllarında söz konusu arayışların başladığı söylenebilirse de bunun İslam beldelerindeki bütün râviler için geçerli olduğunu belirtmek zordur. Yani başlangıç dönemdeki âlî isnad arayışları bireysel nitelikteki çabalardır. Ne var ki bu arayış zamanla hadis taliplerinin zihninde yerleşmeye başlamış, hocalarından hadis alırken onların rivayet ettikleri kişilerin yaşlarına, hayatta ya da ölmüş olmasına bakarak hadisleri dinlemişler, hayatta olandan rivayet ediyorsa asıl kaynağından almaya gayret etmişler; akran veya küçüklerinden nakledenlerin özel bir durumu yoksa bu hadisleri tercih etmemişlerdir. Öte yandan bu dönemde âlî isnad elde etmek için gayret gösteren kişilerin sıhhat meselesi gündeme geldiğinde nâzil isnadları tercih ettikleri de belirtilmelidir. Dolayısıyla âlî isnadın ilk aranmaya başladığı dönemlerde bu tür isnadlara yönelerek rivayetlerin sıhhatini önemsememe gibi bir durumun bulunmadığı belirtilebilir. Nitekim muhaddislerin sadece râvinin az sayıda olmasına değil öncelikle hadisin sıhhatine bakıp ardından isnadını kısaltmaya yöneldikleri söylenebilir.

Âlî isnadın muhaddisler ve toplum nezdinde yerleşmesi ise hicrî 180'li yıllarda başlatılabilir. Söz konusu dönemde âlî isnadlar ve onu elde edenlerin gördükleri ilgi belirgin hale gelmiş ve bu tür isnadlar açıkça övülmüştür. Âlî isnad ilgisi bu durumdan çıkar sağlama düşüncesinde olanların da dikkatini çekmiş ve çeşitli sahte âlî isnadlar yerleşme döneminde görülmüştür. Âlî isnad düşüncesinin zihinlerde yer etmesinin asıl hadis edebiyatı üzerinde belirli etkileri olmuş, “avâlî” isimli cüzlerin telifine başlanmıştır. Bunun yanı sıra yerleşme dönemine denk gelen III./IX. asırda sıhhat meselesi ön plana çıktığı için âlî isnada yönelimlerin azaldığı düşünülebilir.⁴⁹⁷ Ancak yapılan araştırmada ilgili zaman diliminde sıhhat düşüncesine verilen özel bir kıymetle birlikte âlî isnad arayışının ilim geleneğinde yerleştiği gözlemlenmiştir.

Önceki dönemlere göre daha uzun bir süreyi kapsayan yaygınlaşma yıllarında ise âlî isnadın hadis ilim geleneğinde merkezî bir konum kazandığı anlaşılmaktadır. Âlî isnada gösterilen ilgi sayesinde bunu elde eden kişilerde bir artış gözlemlenmiş,

⁴⁹⁷ Bu hususta bir değerlendirme için bkz. Davidson, *Carrying on the Tradition*, 26.

hadis alımı ve rivayetinde öncelikle bu tür isnadlar gözetilmiştir. Bazen hadisler arasındaki kıyasların âlî isnad rekabetine dönüştüğü anlaşılmış ve muhaddisler bu isnadlarla öne geçmişlerdir. Yaygınlaşma döneminde, âlî isnadın kısımları oluşmaya başlamış ve hadis imamları ile kitaplarına ulaşan âlî isnadlara ilgi duyulmuştur. Âlî isnad talebi meclisleri ve hadis öğrenim metotlarını da etkilemiş, bu yöndeki yoğun ilgi küçük yaşlarda hadis öğrenimini arttırmış ve âlî isnad elde etmek gayesiyle 10 yaşından küçük çocuklar meclislere hadis yazmak için gitmişlerdir. Onların erken yaşta elde ettikleri bu hadisler, yaşlandıklarında cazibe merkezine dönmelerini sağlamıştır. Bu durum sahte muammer kişilerin de piyasaya çıkmasını tetiklemiş ve belirli oranda rağbet de görmüşlerdir. Halkın bu tür kişilere rağbet etmesi nispeten anlaşılabilirse de bazı ilim erbabının onlara yönelmesi Hâkim gibi dönemin âlimleri tarafından haklı olarak eleştirilmiştir. Dolayısıyla önceki yüzyıllarda görülen âlî isnad talebinde sıhhatin öncelenmesi fikri bu dönemde bazı âlimlerde zayıf da olsa âlîyi tercih etmeye dönüştüğü söylenebilir.⁴⁹⁸ Ancak bu durum da belirli bir tepkiye sebep olmuş ve âlî isnad ile sıhhat ilişkisine vurgu yapılmıştır. Öte yandan sıhhat sebebiyle âlî isnadı terk eden âlimlerin varlığı da bu yaklaşımın yaygınlığına delalet etmektedir. Neticede sıhhati öncelemekle birlikte âlî isnad arayan ve zayıf da olsa bu tür isnadları talep eden iki farklı yaklaşımdan bahsedilebilir.

Her yaklaşım eleştirileri de beraberinde getirdiği için âlî isnadın tarihî gelişim seyrini ona yöneltilen tenkitlerden de gözlemek mümkündür. İlk başladığı dönemde âlî isnad anlayışı “dünya ziyneti” denilerek eleştirilirken, zamanla bu tür isnadları arayanların bu uğurda boş yere rihle yaptıkları yönündeki tenkitlerin bulunması âlî isnada bakışın değiştiğini ortaya koymuştur. Bu husustaki gelişmeler sonraki bölümde daha geniş bir şekilde irdelenecektir.

⁴⁹⁸ Davidson, III./IX. yüzyılda hadis âlimleri sıhhatle ilgili ilke ve düzeni ortaya koyması ile sıhate olan ilginin IV./X. asırda azaldığını, âlimlerin hadis külliyatının oluşmasıyla kendilerini güvende hissederek âlî isnadlara yöneldiklerini ve böylece rivayetin âlî olmasının esas ölçü haline geldiğini ifade etmektedir. Bkz. Davidson, **Carrying on the Tradition**, 26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÂLÎ İSNAD İLE İLGİLİ MESELELER

Bu bölümde âlî isnad arayışının kaynakları, sebepleri ve âlimlerin konuya yaklaşımlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Zira âlî isnad anlayışının tarihteki yerini daha iyi kavrayabilmek maksadıyla bazı değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir. Örneğin âlî isnad talep edenlerin yöneldiği özel tariklerin ya da bölgelerin mevcut olup olmadığı irdelenmelidir. Bu hususta eserleri üzerine birçok sülâsiyyât, rubâiyyât yazılan *Kütüb-i sitte* müellifleri de ayrı bir inceleme konusudur. Yine sürekli âlî isnad talep edenlerin niçin buna önem verdikleri, âlî isnadın onlara ve hadis ilmine nasıl bir katkı sunduğu meselesi dikkat çekmektedir. Ayrıca muhaddisler ile diğer alanlardaki âlimlerin âlî isnada karşı tavırları, bu hususta farklı düşünce, değerlendirme ve eleştirilerin varlığı önemli bir araştırma alanı görünümündedir. Âlî isnada yönelik tenkitlere verilen cevaplar, eleştirilerin hangi açıdan yapıldığı ve dolayısıyla ilk dört asırda âlî isnad arayanların ya da onları dışarıdan gözlemleyenlerin konuya dair açıklamaları kavramın tarihteki seyrine dair net bir tasvir sunmaya katkı sağlayacaktır. Bu vesileyle âlî isnad konusuyla ilgili görülen meseleler “Âlî İsnadın Kaynakları”, “Âlî İsnadın Kütüb-i sitte’deki Konumu”, “Âlî İsnad Arayışının Sebepleri” ve “Âlî İsnad Arayışına Farklı Yaklaşımlar” başlıklarında incelenmiş ve konunun çeşitli yönlerinin vuzuha kavuşturulmasına çalışılmıştır.

I. Âlî İsnadın Kaynakları

Âlî isnad elde edebilmek için küçükken yaşlılardan hadis semâi gerekiyorsa da konu bu tür nakillerin semâ edildiği yaşlı muhaddisler açısından da irdelenmelidir. Başka bir deyişle hadis talipleri âlî isnad semâ etmek için herhangi bir yaşlı muhaddise mi yönelirler yoksa bu rivayetleri belli hocalardan mı alırlar? Âlî isnad belli muhaddislerden alınıyorsa bu âlimlerin tespitinin yapılıp, onları akranlarından ayıran özelliklerin ortaya konulması âlî isnadın tahammül ve eda sürecinde oluşan bir geleneğe ışık tutacaktır. Yine âlî isnad semâ ve naklinde öne çıkan şehirlerin varlığı

incelenerek bu bölgelerde âlî isnad anlayışının yaygın ya da az oluşunun sebepleri açıklanacaktır.

A. Kaynak Olarak Muhaddisler

İsnadında daha az râvi olması için sistemli bir arayışa giren ilk muhaddis Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ile başlayan sürecin o dönemde bireysel gayretlerle sürdürüldüğü ve bu amacın yerleşme dönemiyle birlikte geniş kitlelerin gayesi haline geldiği yukarıda zikredilmişti. Âlî isnad arayışının başlangıcında bireysel çabalar söz konusu olduğu için belli bölgenin öne çıkmadığı ya da bazı muhaddislere özel bir yönelmenin olmadığı görülmektedir.

Hadis âlimlerinden bir kısmının meclislerinin ise birebir âlî isnadla ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Süleyman b. Harb'in (ö. 224/839) meclisinde kalabalıktan hadisi duymadıklarını şikâyet edenlere “*âlî isnadın dünya ziyneti*” olduğu şeklindeki cevabı, insanların bu meclise öncelikle âlî isnad düşüncesiyle geldiklerini ifade etmektedir.¹ Yine Bişr el-Hâfi'nin (ö. 227/841) Süfyân b. Uyeyne'den hadis semâını düşünüp sonra âlî isnadın dünya ziyneti olduğunu söylemesi söz konusu muhaddisi âlî isnadın kaynağı olarak görmesi şeklinde de değerlendirilebilir.² Dolayısıyla hadis tarihinde bazı âlimler ve meclislerinin birebir âlî isnadla ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır.

Âlî isnad arayışını başlatan tebeu't-tâbiîn muhaddisleri aynı zamanda bu şekildeki nakillerin ilk kaynaklarıdır. Tebeu't-tâbiîn âlimlerinden Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), Mu'temir b. Süleyman (ö. 187/803), Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/804), Ebû Muâviye el-Cumâhî (ö. 195/811), Ali b. Âsım (ö. 201/817) ile Mekkî b. İbrahim (ö. 214/830) gibi isimler hadis taliplerinin âlî isnad gayesiyle kendilerine rihle yaptıkları muhaddislerdir. Söz konusu ilk nesilde özellikle İbn Uleyye (ö. 193/809) ve Süfyân b. Uyeyne âlî isnadla birebir ilişkilendirilmiş, hatta âlî isnad talep eden râviler öncelikle onlardan hadis semâ etmeye çalışmışlardır.

¹ İbn Beşküvâl, **es-Sıla**, 198. Bilgilerin detaylı değerlendirmesi için bkz. “Hadis Meclislerinde Âlî İsnad” başlığı.

² el-Mâlîni, **Kitâbü'l-erbaîn**, 156.

Âlî isnad kaynağı olarak görülen bu tebeu't-tâbiîn muhaddislerinin öğrencileri de uzun bir ömür sürenler kendi dönemlerinde âlî isnadları vesilesiyle ilgiye mazhar olmuşlardır. Hatta onlar için sayıları binlerle ifade edilen hadis talibinin bulunduğu meclisler kurulmuştur. Süfyân b. Uyeyne'den hadis nakleden Luveyn'in (ö. 246/860) meclisinde 100.000 kişinin toplanması³ ve Süfyân'ın öğrencilerinden hadis nakleden Ca'fer el-Firyâbî'nin (ö. 301/913) Bağdat'taki meclisinde 30.000 hadis talibinin ve 300'ü aşkın müstemlînin bulunması⁴ âlî isnad kaynağı olan âlimlere gösterilen ilginin tezahürleridir. Bu sayıların genel bir tahmine dayandığı ve bazı abartılar içerdiği söylenebilirse de anılan âlimlerin etrafında hatırı sayılır bir kalabalığın toplandığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca ilk dört asırda âlî isnadın kaynağı olarak görülen 110 muhaddis tespit edilmesi aslında bu tür isnadlara gösterilen ilginin bir başka tezahürüdür. Bu âlimlerin isimlerini EK-2'de topluca görmek mümkünse de⁵ burada dönemlerinde âlî isnad talep eden öğrencilerin gözdesi olan âlimlerin isimleri seçilerek tabloda gösterilmiştir. Tabloda yer alan muhaddisler kendilerinden 2 önceki nesilden oldukça geniş çapta âlî isnadlar toplamış ve kendisinden de âlî isnada yönelen büyük bir çoğunluğun hadis semâ ettiği âlimlerdir. İlk nesil yani etbâu't-tâbiîn âlimleri âlî isnadın ilk kaynakları olup, 2. ve 3. nesiller tebeu't-tâbiîn'in ashâbıdır. 4. nesil, 2. ve 3. neslin; 5. nesil ise 3. ve 4. neslin öğrencileri olabilecek şekilde ayrılmıştır. Bununla birlikte her neslin başlığında hayatta oldukları zaman dilimi kısaca belirtilmiştir.

³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 501-2.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, VIII, 104; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 98.

⁵ Söz konusu muhaddisler, âlî isnad sahibi hocaları, öğrencileri, ömür süreleri ve yaşadıkları bölge de tespit edilerek Ek-2 kısmında tablo halinde verilmiştir.

Tablo 3.1.: Âlî isnad konusunda kendi dönemlerinde en çok ilgi gören muhaddisler

Tabloda yer alan âlimler kendi dönemlerinde hadis taliplerini cezbediyor, bir öğrenci âlî isnad elde etmek ediyorsa, ilk olarak tabloda ismi geçen muhaddislerden birine rihle yapıyordu. Örneğin Nîşâburlu Zühîlî (ö. 258/872) kendi bölgesinde Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî'nin (ö. 226/840) meclisindeyken başka bir kişi ona burada âlî isnad semâ edemeyeceğini söyleyerek Zühîlî'yi Mekke'deki Süfyân b. Uyeyne ile

Kûfe'deki Veki' b. Cerrâh (ö. 197/812) gibi muhaddislere yönlendirmektedir.⁶ Yani her dönemde belirli âlimler hadis talipleri tarafından âlî isnad kaynağı olarak görülmektedirler.

Tabloda adı geçip eserleri günümüze ulaşan müellifler arasında ise Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 307/919), İbn Hibbân (ö. 354/965), Taberânî (ö. 360/971), İbn Adî (ö. 365/976), Dârekutnî (ö. 385/995) ile Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) gibi âlimler önceki nesillerden âlî isnadlar elde etmiş ve kendi dönemlerinde âlî isnadın kaynağı olarak görülmüşlerdir. Yine bir başka husus bazı muhaddis ailelerinin de bu tür nakillerin kaynağı haline gelmesidir. Bunlar içerisinde İbn Ebû Şeybe, İbn Mende ve Begavî ailelerinden bahsedilebilir. Ebü'l-Hasan (ö. 239/853) ve Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe kardeşler önemli âlî isnad kaynakları olarak görülmüş, onlar kadar meşhur olmasa da Ebü'l-Hasan'ın oğlu Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe de (ö. 297/910) âlî isnad kaynağı muhaddisler içerisinde yer almıştır. İbn Mende ailesinde aynı isme sahip dede (ö. 301/914) ve torun (ö. 395/1005) Ebû Abdullah İbn Mende'lerin yine kendi dönemlerinde âlî isnadları ile meşhur oldukları anlaşılmaktadır. Bu hususta torunu dedesinden daha çok ön plana çıkmış ve semâ ettiği âlî isnad sahibi hocaların çokluğu sayesinde döneminin en âlî isnadına sahip muhaddislerinden biri haline gelmiştir. Âlî isnadlarıyla tanınan ve neredeyse özdeşleşmiş en önemli muhaddis ailesinin ise Begavî ailesi olduğu söylenebilir. Aile içinde dede, amca ve torun bu hususu devam ettirmişlerdir. Ebü'l-Kâsım'ın (ö. 317/929) anne tarafından dedesi Ahmed b. Menî' (ö. 244/859) ile amcası Ebü'l-Hasan el-Begavî (ö. 286/899) kendi devirlerinde âlî isnadın önemli kaynaklarından olsalar da bu hususta ailede en meşhur kişi Ebü'l-Kâsım el-Begavî'dir. Sonuçta aynı ailedeki muhaddislerin her birinin âlî isnad sahibi şeklinde anılmaları, aile içerisinde âlî isnad talebine dair geleneğin devam ettirildiğini göstermektedir. Bu durum ailede âlî isnadı ilk semâ eden kişiden diğer aile bireylerinin hadis dinlemesiyle de ilişkilendirilebilir. Başka bir ifadeyle söz konusu aile isnadlarının da âlî isnada katkıda bulunduğu düşünülebilir.

⁶ Zehebi, *Târîhü'l-İslâm*, VI, 208; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, X, 386. Ayrıca bkz. "Âlî Isnada Artan İlgi" başlığı.

Tabloda dikkat edilmesi gereken bir diğer veri Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855), Ahmed b. Hanbel gibi kendi dönemlerinde otorite kabul edilen isimlerin de yer almasıdır. Söz konusu muhaddisler hayatta oldukları süreçte âlî isnad kaynağı şeklinde görülseler de onların alandaki ilim ve otoriteleri yalnızca âlî isnadla açıklanamaz. Başka bir deyişle âlî isnada sahip olmaları ilimlerine katkı sağlayan ek bir unsur şeklinde görülebilir. Bununla birlikte tabloda öncelikle âlî isnadı ile öne çıkan kişilerin de bulunması bir muhaddisin bu tür rivayetleri nedeniyle tanınabileceğini göstermektedir. Örneğin Ebü'l-Kâsım el-Begavî ve İbn Mahled el-Attâr (ö. 331/943) gibi âlimlerin öncelikli şöhreti âlî isnadlarıyla ilgilidir.⁷

Âlî isnad arayanların belli muhaddislere yönelmesi gerektiği tabakat kitaplarında da belirtilmiştir. Bunu anlatmak için tabakat yazarları bazı muhaddisler için “*Merv/Bağdat/Nişâbur vb. yerlerde âlî isnad hususunda tek kalmıştı*”, “*kendi döneminde âlî isnadda zirveydi*” gibi tabirler kullanmaktadırlar. Nitekim onların bu ifadeleri de âlî isnad elde etmek için belirli muhaddislere yönelinmesi gerektiği hususuna işaret etmektedir. Aşağıdaki tabloda tabakat müelliflerinin bahsettikleri isimler ve ilgili muhaddisin âlî isnad konusunda zirve olduğunu belirttikleri şehirler yer almaktadır.⁸

⁷ Ebü'l-Kâsım el-Begavî'nin âlî isnad hususunda döneminde tek kaldığı hakkında bkz. Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **el-İber fî haberi men gaber**, thk. Ebü Hacer Muhammed Zaglul, 3 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985, I, 476; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, IV, 83. İbn Mahled el-Attâr'ın kendi zamanında Bağdat'ta âlî isnadın zirvesi kabul edilebileceğine dair bkz. Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, XV, 257.

⁸ Tabloda dönemlerin de anlaşılması için metinden bağımsız olarak adı geçen tüm muhaddislerin hicrî vefat tarihleri verilmiştir. Tablodaki bilgilerde İsmail b. Amr el-Becelî için bkz. Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl**, I, 239. İbn Fâris için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, XV, 553. Taberânî için bkz. İbn Hacer, **Lisânü'l-Mizân**, IV, 125. Ali b. Haşrem için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, XI, 553. Reffa' için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, XVI, 16. Ebü'l-Kâsım el-Begavî için bkz. Zehebî, **el-İber**, I, 476. Kâdî el-Mehâmilî ile İbn Mahled için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, XV, 257. Saffâr için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, XV, 441. Kâsım b. Asbağ için bkz. Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ**, V, 2190; Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, XV, 473; Süyûtî, **Tabakâtü'l-huffâz**, 354. Yunus b. Abdü'lâ es-Sadeî için bkz. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtü'l-kurrâ**, 3 c., Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, 1932/1351, II, 407. Ebü Amr es-Semerkindî için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, XV, 509. Abdullah b. Hüseyin el-Mervezî için bkz. Zehebî, **el-İber**, II, 101; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, IV, 299. Ebü Bekir el-İsmailî için bkz. Süyûtî, **Tabakâtü'l-huffâz**, 383. İbn Şireveyh için bkz. Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, VIII, 484. Ebü Hâmid en-Nisâbü'rî için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, XV, 284. Haffâf en-Nisâbü'rî için bkz. Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, VIII, 748.

Mekke	• Süfyan b. Uyeyne
İsfahan	• İsmail b. Amr el-Becelî (ö. 227) • İbn Fâris (ö. 346) • Taberânî (ö. 360)
Herat	• Ali b. Haşrem (ö. 257) • Reffa' (ö. 356)
Bağdat	• Ebü'l-Kâsım el-Begavî (ö. 317) • Kâdî el-Mehâmilî (ö. 330) • İbn Mahled el-Attâr (ö. 331) • Saffâr (ö. 341)
Endülüs	• Kâsım b. Asbağ (ö. 340)
Mısır	• Yunus b. Abdüla'lâ es-Sadeî (ö. 264) • Ebû Amr es-Semerkindî (ö. 345)
Merv	• Abdullah b. Hüseyin el-Mervezî (ö. 357)
Cürcan	• Ebû Bekir el-İsmailî (ö. 371)
Fesâ	• İbn Şîreveyh (ö. 380)
Nîşâbur	• Ebû Hâmid en-Nîsâbûrî (ö. 330) • Haffâf en-Nîsâbûrî (ö. 395)

Tablo 3.2.: Tabakat müelliflerinin âlî isnadın zirvesi olarak andığı muhaddisler ve ilişkilendirildikleri şehirler

Tabloda verilenler ile tezin bulguları kıyaslandığında buradaki tablolarda verilen tüm isimler Ek-2’de verilen 110 muhaddis içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte yukarıda âlî isnad kaynağı olarak belirlenen âlimler içerisinde bulunmayıp burada yer alan muhaddisler vardır. Bunun sebebi tabakat müelliflerinin âlî isnad kaynağı şeklinde belirttikleri bazı muhaddislerin âlî isnad sahibi çok fazla öğrenciye sahip olamamasıdır. Örneğin Kâsım b. Asbağ (ö. 340/951) âlî isnad kaynağı muhaddislerden ise de bulunduğu bölgenin uzaklığından olsa gerek çok fazla âlî isnad

sahibi öğrencisi tespit edilememiştir. Yine de tabakat müelliflerinin ortaya koyduğu bu husus âlî isnad sahibi belli isimlerin bulunduğuna dair araştırmayı destekler niteliktedir.

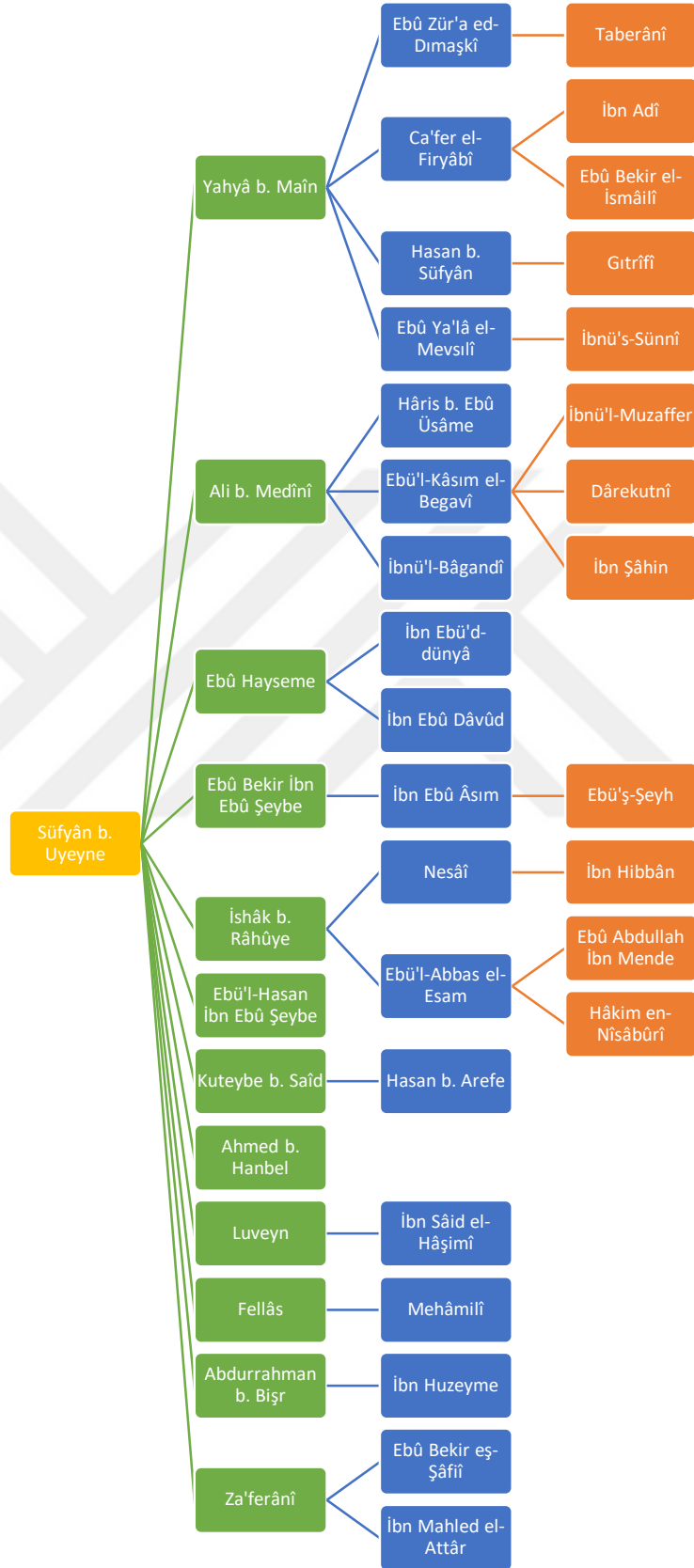
Âlî isnada ulaşmak isteyen kişilerin belirli muhaddislere yönelmesi gerekliliği her nesildeki âlî isnadı sağlayan kanallar arasında bir hoca-talebe ilişkisi oluşturmuştur. Aslında II./VIII. asırda Kuteybe b. Saîd'e âlî isnad elde etmek için gelen kişilerin ondan öncelikle Süfyân b. Uyeyne'nin hadislerini nakletmesini beklemeleri normaldir. Yine mesela hicrî 260'lara kadar İbn Uleyye ve Süfyân b. Uyeyne'den hadis nakledebilen Abdurrahman b. Bişr (ö. 260/874) ile Za'ferânî (ö. 260/874) âlî isnad arayanların öncelikli durağı hâline gelmiştir. Hüseyim b. Beşîr ve Cerîr b. Abdülhâmid'in râvisi Hasan b. Arefe (ö. 257/871) hicrî 257'ye kadar yaşayınca âlî isnadın önemli kaynaklarından biri olarak görülmüştür. Benzer şekilde Süfyân'ın ashâbından 70 kişi ile görüşen Kâdî el-Mehâmîlî (ö. 330/942) âlî isnad isteyen hadis taliplerinin ilgi odağıdır. Dolayısıyla âlî isnad arayan kişiler sadece uzun yaşayanlara değil, bir önceki nesilde âlî isnad sahiplerinden hadis nakleden yaşlı muhaddislere yönelince, tebeu't-tâbiîn neslinde âlî isnadın ilk temsilcilerinin ashâbı ya da bu ashâbın öğrencileriyle irtibat kurmuş olmaktadırlar. Bu durum tabii olarak âlî isnad sahiplerinin tamamının âlî isnad sahibi ilk nesle bağlayan bir silsilenin içerisinde yer almasını sağlamıştır. Neticede Süfyan b. Uyeyne, Hüseyim b. Beşîr, Cerîr b. Abdülhamîd ve İbn Uleyye gibi muhaddislerin âlî isnada sahip öğrencileri üzerinden bir isnad ağının çıkarmak mümkündür. Ancak konuyu uzatmamak adına bu dönemde en fazla bu tür isnada sahip öğrencisi bulunan ve âlî isnadın ilk temsilcisi olan Süfyân b. Uyeyne ile yetinmek isabetli olacaktır.

Yerleşme dönemindeki âlî isnad sahiplerinin neredeyse tamamının kendisinden rivayet naklettiği Süfyân b. Uyeyne bu tür nakilleri arayanlar arasında çok büyük bir değere sahip olmuştur. İbn Uyeyne âlî isnad semâıyla birlikte böyle rivayetleri hicrî 200'lere kadar nakledip bir de kendi âlî isnadlarından övgüyle bahsedince döneminde adeta âlî isnadla özdeşleşmiştir. Bir hadis talibi eğer âlî isnadlar elde etmek istiyorsa rihle yapacağı ilk muhaddis Süfyân b. Uyeyne olmuştur. Başka bir ifadeyle âlî isnadın yerleşme döneminde Süfyân'ın meclisine gitmenin öncelikli

anlamı Zehebî'nin de (ö. 748/1348) ifade ettiği gibi âlî isnad talep etmektir.⁹ Bu büyük muhaddisin şöhreti sadece bu tür rivayetlerine bağlanamasa da Süfyân'dan bahsedilince akla âlî isnadların gelmesi öğrencilerinin de bu durum sebebiyle ilgi görmesine vesile olmuştur. Süfyân'ın bazı talebelerinin hicrî 270'lere kadar yaşadığı da göz önünde bulundurulduğunda ashâbından uzun bir ömür sürenler ve hatta bu ashâbın yine uzun yaşayan talebeleri dönemlerinin âlî isnad merkezi haline gelmişlerdir. Aşağıda onun ashâbı ve ashâbının talebeleri IV./X. asrın sonuna kadar örnek grup şeklinde incelenerek âlî isnad sahiplerinin birbirleriyle olan bağlantısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.¹⁰ Süfyân ve onun talebelerinin ashâbının sayısı binlerle ifade edilebilirse de aşağıdaki isnad ağı âlî isnad kaynağı şeklinde belirlenen râviler ile sınırlı tutulmuştur.

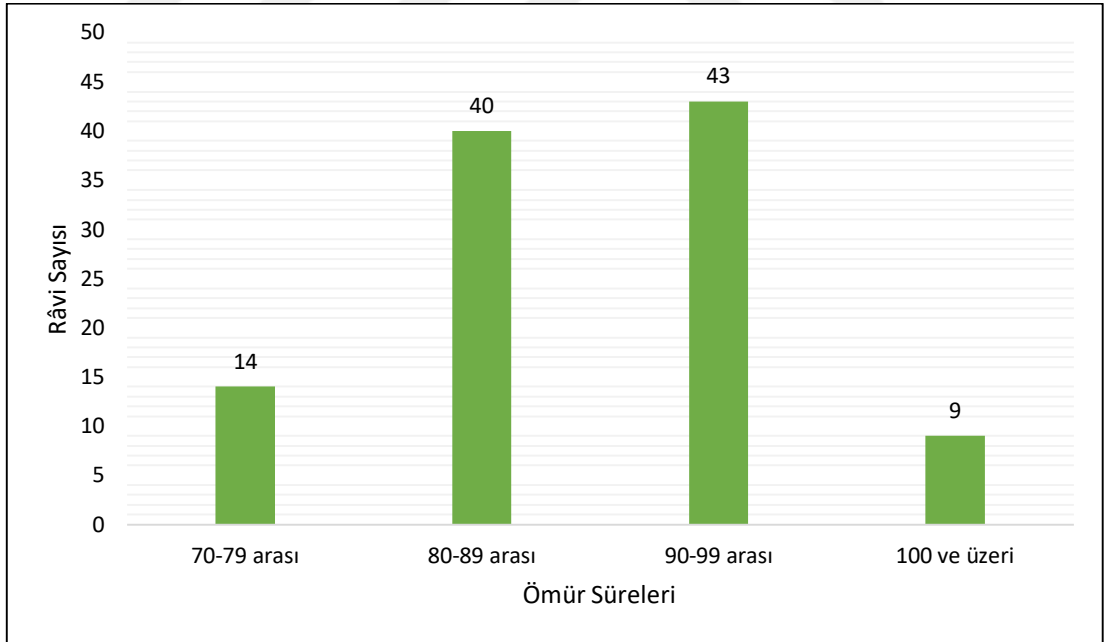
⁹ Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, IV, 1110. Detaylı bir değerlendirme için bkz. "Hadis Meclislerinde Âlî İsnad" başlığı.

¹⁰ Zincirde gösterilen muhaddisler yukarıda tablodaki kişilerle sınırlı tutulmuştur. Yoksa yüzlerce öğrencisi bulunan Süfyân b. Uyeyne'nin ashâbını ve onların öğrencilerini tek bir isnada sığdırmak oldukça zordur. Ayrıca bu zincir oluşturulurken karışıklığa mahal vermemek maksadıyla talebeler yalnızca en erken vefat etmiş hocalarıyla ilişkili verilmiştir. Örneğin Ebû Zûr'a ed-Dımaşki, bir önceki neslin neredeyse tamamından nakletmişken en erken vefat etmiş hocası Yahyâ b. Maîn'e nispet edilmiştir. Aşağıda verilen isnad şeması ve yukarıdaki tabloda adı geçen tüm muhaddisler âlî isnad sahibi hoca ve öğrencileriyle "Ek-2" kısmında verilmiştir. Detaylı bilgi için oraya bakılabilir.

Tablo 3.3.: Süfyân b. Uyeyne'nin Âli İsnadlarıyla Meşhur Râvileri

Âlî isnad sahiplerinin birbiri ile bağlantısını gösteren bu şema, aslında âlî isnadların belli kanallardan semâ edildiğini ve bu durumun hadis nakleden kişinin hocalarıyla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yani aslında bir hadis talibinin kendi döneminde âlî isnad kaynağı olabilmesi için önceki nesillerde aynı özellikteki muhaddislerden hadis işitmesi ilk şarttır. Aslında Süfyân b. Uyeyne'den hadis nakleden yüzlerce râvî bulunabilir. O halde yukarıdaki kişileri akranlarından farklı kılan husus genç yaşta âlî isnad sahibi bir muhaddisle karşılaşması ve sonrasında uzun ömür sürmesidir. Örneğin Süfyân'ın en meşhur öğrencilerinden biri Humeydî (ö. 219/834) olmasına rağmen o, hocasından 20 sene sonra vefat edince âlî isnad silsilesinde kendisine yer bulamamıştır. Oysa Za'ferânî, Humeydî kadar uzun süre Süfyân'a öğrencilik yapmasa da hocasından sonra 60 sene civarında ömür sürünce onun ashâbı içerisinde en âlî isnada sahip muhaddislerden biri olmuştur. Bu vesileyle net bir veri elde edebilmek için âlî isnad kaynağı olduğu tespit edilen kişilerin ömürleri incelediğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkacaktır.¹¹

Grafik 3.1.: Ömür sürelerine göre âlî isnad kaynağı muhaddisler

¹¹ Ömür süreleri tespit edilemeyen Âsım b. Âlî (ö. 221/836), Muhammed b. Âsım es-Sekafî (ö. 262/876), Ahmed b. Şeybân er-Remlî (ö. 268/881) ve Behîrî (ö. 375/985-6) buradaki hesaplamalara dâhil edilmemişlerdir. Yani tablodaki rakamlar ve yaş ortalaması 106 râvî üzerinden hesaplanmıştır.

Görüldüğü üzere âlî isnad kaynağı sayılan muhaddisler oldukça uzun yaşamışlar ve dolayısıyla kendi dönemlerinde önceki nesilden hadis nakleden nadir âlimlerden biri haline gelmişlerdir. Tabloda 80 yaşından az bir ömür sürenlerin varlığı görülse de bunlar da çok genç yaşta vefat eden kişiler değildir. Zira âlî isnadın kaynağı haline gelenler içerisinde en genç vefat eden muhaddis 73 yaşında ölen Ali b. Medîni (ö. 234/849) ile İbn Ebü'd-Dünyâ'dır (ö. 281/894).

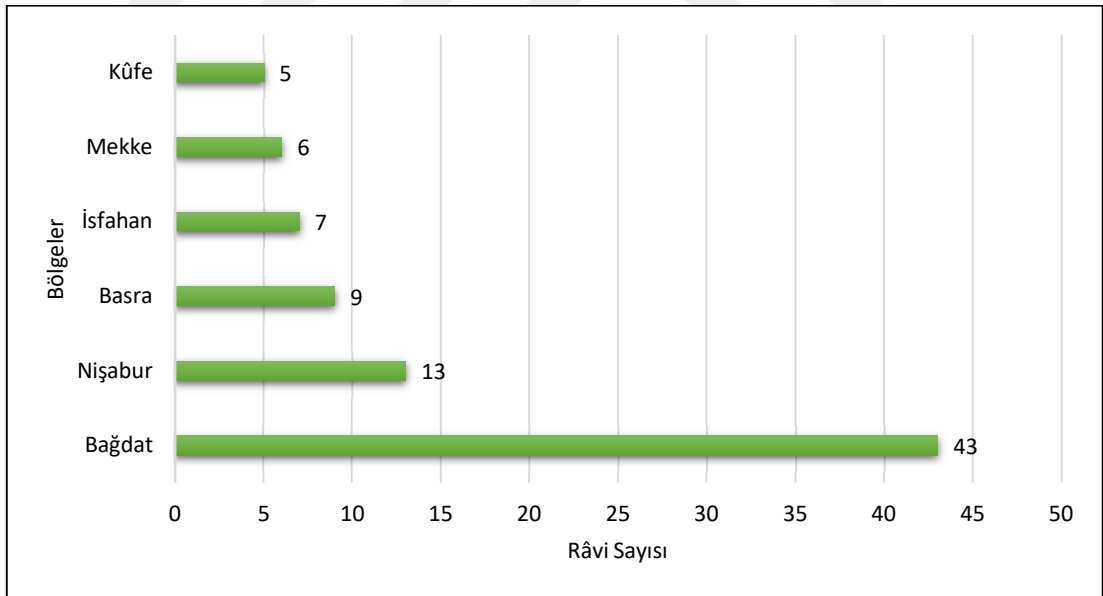
Yukarıdaki tabloda en uzun yaşayan âlim ise 113 yaşında vefat eden Luveyn'dir. Ayrıca bu 106 âlimin ömür sürelerinin ortalaması da yaklaşık 89'dur. Dolayısıyla âlî isnadın kaynağı haline gelen bu muhaddisler söz konusu âlimlerin öğrencisi olmalarının yanı sıra uzun ömürleri de kendilerine akranları arasında bir avantaj sağlamıştır. Nitekim uzun ömür sürmenin etkisi âlî isnad kaynağı olduğu tespit edilen muhaddislerin sayısının III./VIII. ve IV./X. yüzyıldaki tüm râvilere nispetle az olmasından da anlaşılmaktadır. Bir râvi âlî isnad elde etmek için küçük yaşta bu tür rivayetlere sahip muhaddislerden hadis semâna başlasa bile eğer ömrü uzun olmazsa âlî isnad sahibi muhaddisler arasında sayılmayacaktır. Bu sebeple âlî isnad sahiplerinin sayısı diğer muhaddislere göre az kalmış, bu durum âlî isnadların daha da kıymetli görülmesine zemin hazırlamıştır.¹² Kısacası âlî isnad silsilesindeki muhaddislerin akranlarından farkı bu tür nakillere sahip hocaların hadislerini erken yaşta semâ etmeleri ve uzun bir ömür sürmeleridir.

B. Yoğunlaştığı Şehirler

Âlî isnad talep edilen belli muhaddisler varsa bu âlimlerin yoğunlaştığı şehirleri ya da onlara gelen öğrencilerin daha çok hangi şehirlerden olduğunu belirlemek de konuyu anlamlandırmak açısından önem arz etmektedir. Aslında ilgili veriler âlî isnad sahibi olmak isteyen râvilerin şehirden ziyade kişilere rihle yaparak bu tür nakillere ulaştığını göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu âlimlerin belirli bir şehirde toplandığı tespit edilirse bunun sebepleri irdelenebilir. Yine onlara rihle yapanların nerelerden geldikleri de şehirlerin âlî isnada göre konumu açısından incelenmelidir.

¹² Bikâi de âlî isnadda uzun bir ömür gerektiği için âlî isnad sahiplerinin sayıca azlığına dikkat çekmektedir. Bkz. Bikâi, **en-Nüketü'l-vefiyye**, II, 407.

Âlî isnad arayışının başlangıcında daha çok kişisel çaba harcandığı için herhangi bir şehrin âlî isnad talebinde öne çıktığını ileri sürmek doğru olmayabilir. Bununla birlikte yerleşme döneminin başlarında Süfyân b. Uyeyne'nin meclisini âlî isnad için dolduran talebeler, Mekke şehrinin âlî isnadın ilk merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Fudayl b. İyâz'ın (ö. 187/803) Süfyân hayattayken hacların kabul olmayacağı şeklinde eleştirisi¹³ ve Zehebî'nin Süfyân hayattayken hacca giden muhaddislerin amacının âlî isnad olduğuna dair açıklaması¹⁴ bu duruma işaret eden verilerdir. Süfyân ile birlikte Mekke hicrî 198 senesine kadar âlî isnadın merkezi olmuşsa da onun vefatının ardından bu tür isnadları arayanların âlî isnadın kaynağı olan muhaddislerin yaşadığı yerlere yöneldikleri anlaşılmaktadır. Aşağıda hangi şehirlerde yoğunluğun olduğunu belirlemek amacıyla âlî isnad kaynağı oldukları tespit edilen 110 muhaddisin yaşadıkları şehirler incelenecektir. Zira bu muhaddisler hangi şehirde ise oraya rihle yapılacağı öngörülebilir. Söz konusu âlimlerin şehirlere göre dağılımı tablodaki gibidir.¹⁵

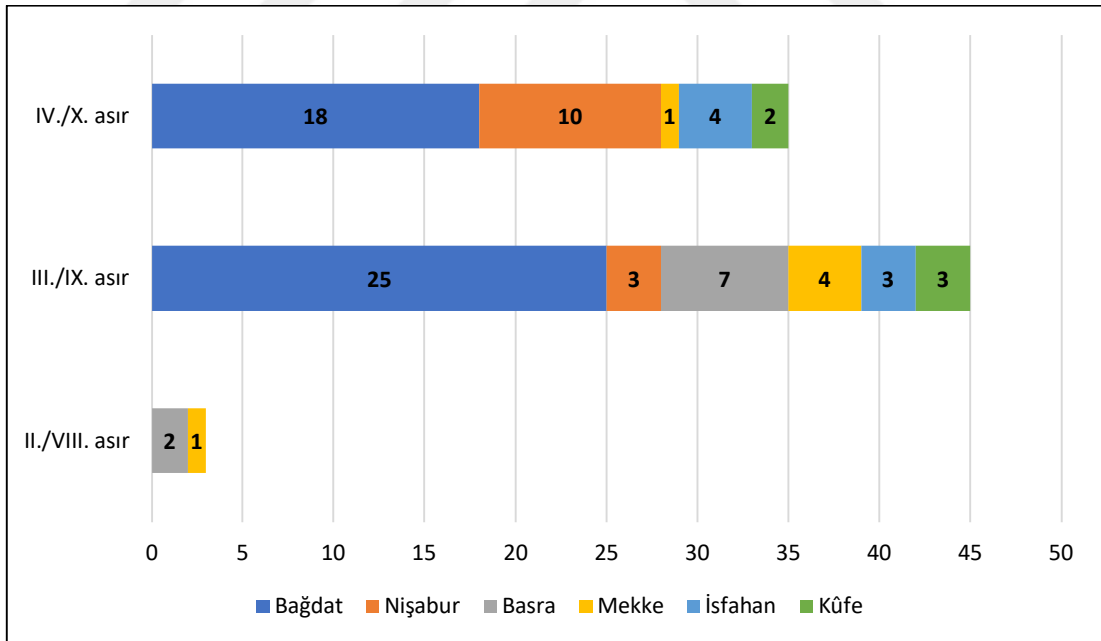
Grafik 3.2.: Âlî isnad sahibi muhaddislerin şehirlere göre dağılımı

¹³ Ebû Zûr'a er-Râzî, **Suâlâtü'l-Berzeî**, 485.

¹⁴ Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, IV, 1110. Bilgiler hakkında detaylı değerlendirme için bkz. "Hadis Meclislerinde Âlî Isnad" başlığı.

¹⁵ Muhaddisler âlî isnadları yerleştikleri bölgelerde nakledecekleri için bölgeler belirlenirken âlimlerin doğdukları yer değil, yerleştikleri şehir esas alınmıştır. Örneğin Süfyân b. Uyeyne Kûfe'ye değil, Hicaz'a nispet edilmiştir. Yine 2 ayrı şehirde hadis nakleden âlimler her ikisine de nispetle belirlenmiştir.

Tabloda verilen şehirler dışında 4'er muhaddis Dimaşk, Rey ve Vasıt şehirlerinde; 3 âlim Cürcân'da; 2'şer muhaddis Medine, Merv ile Mısır'da; 1'er âlim ise Ahvaz, Belh, Dinever, Endülüs, Fesa, Herat, Musul, Nesâ, Reml ve Semerkand'da âlî isnadlarıyla meşhur olmuşlardır. Bu sonuçlara göre âlî isnad kaynağı âlimlerin neredeyse İslam'ın her bölgesine yayıldıkları, dolayısıyla bu düşüncenin tek bölgeye hasredilemeyeceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yine de tabloda bazı şehirlerde bir yoğunluk olduğu dikkat çekmektedir. Irak, Horasan ve Hicaz bölgelerinde özellikle Bağdat ile Nîşâbur şehirlerinde belirli bir yoğunlaşma fark edilmektedir. Bu durumun sebeplerini irdelemeden önce yoğunluğun hangi zaman dilimlerinde olduğunun anlaşılmasına da ihtiyaç vardır. Böylelikle söz konusu şehrin tarihteki konumu ile âlî isnad sahiplerinin orada bulunması arasında daha sağlıklı bir ilişki kurulabilecektir. Bu vesileyle II./VIII., III./IX. ve IV./X. asırlarda vefat eden âlimler yukarıdaki tabloda yoğunluk tespit edilen şehirlere göre incelendiğinde şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır:

Grafik 3.3.: Âlî isnad sahibi muhaddislerin asırlara ve şehirlere göre dağılımı

Tablodan anlaşılacağı üzere âlî isnad arayışlarının başladığı dönemde ilgili muhaddisler daha çok Mekke ve Basra şehirlerinde yaşamışlardır. Sonraki yıllarda 1-2 muhaddis ile temsil edilse de Mekke şehri her zaman âlî isnad alınabilecek bir şehir olma niteliğini korumuştur. Nitekim hac dönemlerinde âlimlerin burada toplanmaları

şehre ilmî yönden de bir canlılık kazandırmaktadır. Basra şehri ise II./VIII. asır ve özellikle III./IX. asrın ilk yarısında âlî isnad için gidilen merkezlerden biri konumundadır. Sonrasında ise bu özelliğini kaybetmiş görünmektedir. Nitekim Zenc isyanları ve yaşanan katliamlar sonucunda Basra şehrindeki bu azalma durumu doğal görülebilir.

III./IX. asırda vefat eden âlimler incelendiğinde Bağdat'ta ciddi bir yoğunluk tespit edilmiştir. Bunun en önemli sebebi muhtemelen Bağdat'ın II./VIII. yüzyılın ortalarından itibaren hilafet ve ilmin merkezi olması ve muhaddislerin buraya rağbet etmeleridir. Aynı yıllarda ilim ve kültür başkenti olarak görülen ve birçok alanda âlimlerin bulunduğu bu şehirde âlî isnad sahibi muhaddislerin sayılarının çok olması şaşırtıcı bir durum değildir. Ayrıca bu şehirde âlî isnad sahibi muhaddislere dair yoğunluğun IV./X. asırda vefat eden âlimler arasında azalması muhtemelen III./IX. yüzyılın ortalarından itibaren Bağdat'ın eski ihtişamını kaybetmesiyle alâkalıdır.¹⁶

Bağdat şehrinin özelliği âlî isnad açısından bir avantaj sağlasa da buna ek olarak bölge halkının bu tür nakillere fazlasıyla ilgi gösterdiği ileri sürülebilir. Örneğin Bağdat'ta Yezîd b. Hârûn'un etrafında toplanan kalabalığın sebebi âlî isnad talebiyle açıklanmış,¹⁷ Luveyn,¹⁸ Keccî (ö. 292/904)¹⁹ ve Ca'fer el-Firyâbî²⁰ gibi muhaddislerin Bağdat'taki meclislerinde âlî isnad talep eden on binlerce kişi toplanmıştır. Nitekim Bağdat'ın âlî isnaddaki konumuna klasik dönem muhaddisleri de işaret etmiş, Sehâvî (ö. 902/1497) Bağdat'ı “*âlî isnad yurdu*” şeklinde tavsif etmiştir.²¹ Kısacası şehirdeki râvî ve muhaddislerin âlî isnada karşı ilgisi Bağdat'ın ilim ve kültür merkezi olması ile birleşince bu şehir âlî isnad arayışlarında önemli bir konum elde etmiştir. Sonuçta bu dönemde âlî isnada ilgi gösteren hadis talipleri her ne kadar belirli hocalara ve

¹⁶ İlgili dönemde Bağdat'ta yaşanan kuşatmalar, hilafetin Sâmerrâ'ya taşınması, göçler ve şehrin harap olmasına dair genel bilgiler için bkz. Abdülhamit Dünder, “Kuruluşundan Selçuklu Hakimiyetine Bağdat (145/762-447/1055)”, **Bağdat İlim Havzasında İslam Düşüncesinin Öncü Şahsiyetleri**, ed. İlyas Çelebi, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2020, s. 57-105.

¹⁷ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, IX, 361.

¹⁸ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XI, 501-2.

¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, VII, 37. Bilgiler hakkında detaylı değerlendirme için bkz. “Uzun Ömürlü Olma” başlığı.

²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, VIII, 104; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XIV, 98.

²¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvî, **el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-tevrîh**, thk. Salim b. Gatar Salim ez-Zufeyrî, Riyad, Dârü's-Sumay'î, 2017/1438, s. 456.

dolayısıyla farklı bölgelere rihle yapmışlarsa da Bağdat'a uğramadan geçememişlerdir.

Horasan bölgesinde ise özellikle III./IX. asır itibariyle âlî isnad sahibi muhaddislerin sayısında bir artış fark edilmektedir. Bu bölgede önemli bir ilim merkezi olan Nîşâbur'da, İshâk b. Râhûye ile başlayan söz konusu durum özellikle IV./X. asırda bir artış göstermiştir. Bağdat için ileri sürdüğümüz, âlî isnada duyulan ilgi ile şehrin ilmi konumu arasındaki ilişki Nîşâbur için de geçerlidir. Zira III./IX. asrın sonlarına doğru Samânîler tarafından askerî ve idarî merkez yapılan Nîşâbur şehri bu dönemde Horasan'ın en büyük ilim merkezi haline gelmiştir.²² Dolayısıyla bu şehirde âlî isnad sahibi muhaddislerin sayısındaki artış âlimlerin bu şehre gösterdiği ilgiyle doğru orantılı görülebilir.

Neticede tablodaki verilerden hareketle yerleşme döneminden itibaren (h. 180-270) âlî isnad tahammül ve edasının Bağdat ve Nîşâbur'da daha özel bir ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Bu ilgi adı geçen şehirlerde telif edilen bazı eserlere de yansımıştır. Nitekim Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*'ine ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*'sine âlî isnad konusuyla başlamaları söz konusu şehirlerdeki bu yönelimle de açıklanabilir.

Tabloda Bağdat ve Nîşâbur kadar ön plana çıkmasa da İsfahan'ın âlî isnadlar açısından önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle IV./X. asırda İsfahan'da âlî isnada sahip âlimlerin sayısının artmaya başladığı görülmektedir. Yine de ilk dört asırda bu şehirde âlî isnada yönelen ilgi Bağdat ve Nîşâbur kadar yoğun değildir. Bununla birlikte klasik dönem muhaddislerinin açıklamalarıyla beraber değerlendirildiğinde İsfahan'da âlî isnad talebinin IV./X. asırdan itibaren özellikle müteahhir dönemde daha da arttığı anlaşılmaktadır. Örneğin Ebü'l-Kâsım İbn Abbâd (ö. 433/1042), "*İsfahan'da her alanda özellikle de âlî isnadda diğer şehirlerde olmadığı kadar âlim ve imam çıkmıştır*" diyerek şehri tavsif etmiştir.²³ Zehebî âlî isnad konusunda Bağdat ve İsfahan şehirlerini karşılaştırmış, Taberânî ve Ebü's-Şeyh (ö.

²² Detaylı bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Nîşâbur", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, XXXIII, 149-51.

²³ Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, I, 209.

369/979) döneminde yani IV./X. asırda âlî isnad açısından İsfahan'ın Bağdat'a benzediğini belirtmiştir.²⁴ Nitekim Nizâmülmülk Hasan b. Ali (ö. 485/1092) gibi bir devlet adamının bile âlî isnad hususunda açıklamalarda bulunması İsfahan'da giderek artan âlî isnad isteğine başka bir gösterge şeklinde yorumlanabilir.²⁵

Âlî isnad talebi için ilgi gösterilen bu şehirlere hangi bölgelerden geldiği araştırıldığında her şehirden ilim taliplerinin âlî isnad kaynağı âlimlere rihle yaptıkları söylenebilir. Örneğin İbnü'l-Muzaffer'den (ö. 379/989) hadis semâına Mısır, Şam, Rakka, Cezire, Kûfe ve Vâsıt'tan talebeler gelmiştir.²⁶ Benzer şekilde Hasan b. Reşîk'e (ö. 370/980) Fars, Mısır, Mağrib ile Endülüs bölgelerinden rihle yapılırken,²⁷ Ebü'l-Abbas el-Esam'ın (ö. 346/957) kapısında Endülüs, Kayrevan, Fars ve Huzistan'dan hadis taliplerinin bulunduğu belirtilmiştir.²⁸ Dolayısıyla âlî isnadı arayan belli bir bölgenin bulunmadığı ve İslam coğrafyasının her yerinden âlî isnad için bazı âlimlere rihle yapıldığı belirtilebilir.

Neticede âlî isnad semâ etmek isteyen hadis taliplerinin yine bu tür rivayetlere sahip âlimlere yöneldikleri anlaşılmaktadır. Bu hocaların seçiminde yaşlarının da etkili olduğu tespit edilmiştir. Yine her şehirde âlî isnad elde edilebileceği gibi bu hususta bazı kentlerin ön plana çıkması söz konusu yerlerin ilmî ve siyasî konumlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bunun yanı sıra ilk dört asırda özellikle Bağdat'ın âlî isnada ilgisi göz önünde bulundurulmalıdır.

II. Âlî Isnad'ın Kütüb-i Sitte'deki Konumu

Müteahhir dönemde âlî isnadlar hususunda yapılan incelemelerin büyük bir kısmını *Sülâsiyyâtü'l-Buhârî*, *Sülâsiyyâtü İbn Mâce* veya *Rubâiyyâtü'l-Müslim*, *Rubâiyyâtü Nesâî* başlıklı derleme çalışmalarıyla bunlar üzerine yazılan şerhler oluşturmaktadır. Aslında sahih hadisleri ya da fıkıh rivayetlerini toplamak için yazılmış *Kütüb-i sitte*'ye dâhil eserlerin birebir âlî isnadla ilişkisi bulunmamaktadır.

²⁴ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XIV, 91.

²⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 263. Açıklama detaylı bir biçimde ilk bölümde değerlendirilmiştir. Bkz. "Usûl eserlerinde Âlî ve Nâzil Tanımları" başlığı altında "Âlî Isnad" başlığı.

²⁶ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, VIII, 472.

²⁷ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, VIII, 321.

²⁸ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, VII, 841.

Bununla birlikte eserlerdeki âlî isnadları toplama, şerh etme çabaları *Kütüb-i sitte* içerisine dâhil olan kitap ve müelliflerinin âlî isnada bakışını anlama ihtiyacını doğurmuştur. Burada cevabı aranacak en temel soru, telif gayesi farklı olan bu rivayet eserlerindeki hadislerin seçiminde âlî isnadın bir etkisi var mıdır? Ayrıca eğer müellifleri hadislerini seçerken âlî isnadı da bir tercih sebebi olarak gördülerse bu durum kitaplarındaki rivayetlere nasıl yansımıştır? Bu vesileyle öncelikle eserlerinde âlî isnadı tercih ettiklerini bildiren *Kütüb-i sitte* müellifleri incelenecektir. Sonrasında kendisi bir açıklama yapmamış ama âlî isnada yönelik tercihte bulunduklarını müteahhir dönem âlimlerinin iddia ettiği müellifler araştırılacaktır. Ayrıca söz konusu eserlerin yazarları kendi dönemlerinde âlî isnad kaynağı olmaları açısından ele alınacak ve son olarak da eserlerinin âlî isnada katkısı ortaya konulacaktır.

Eserindeki hadisleri âlî isnadı da düşünerek seçtiğini belirten *Kütüb-i sitte* müelliflerinden ilki Müslim b. Haccâc'tır (ö. 261/875). Onun bu iddiasını Saîd el-Berzeî (ö. 292/905) şu şekilde aktarır:

“Bir gün bir adam Müslim’in kitabını [Ebû Zür’a’ya] getirdi. Ebû Zür’a [er-Râzî, ö. 264/878] kitabı incelemeye başladı. Esbât b. Nasr’ın [ö. 161-70/777-87] hadisini gördü “Bu kitaba sahih denir mi? Kitabına Esbât b. Nasr’dan hadis almış!” dedi. Sonra kitapta Katan b. Nüseyr’i [ö. 231-40/845-55] gördü. Bana, “Bu ilkinden daha kötü. Katan b. Nüseyr, Sâbit’ten aldığı mürsel hadisleri Enes’ten gelen rivayetler şeklinde göstererek vasletmiştir” dedi. Sonra incelemeye devam etti ve “Sahih kitapta Ahmed b. Îsâ el-Mısri’den [ö. 243/857] rivayet etmiş. Mısırlıların Ahmed b. Îsâ’dan şikâyet ettikleri kadar kimseden şikâyet ettiklerini görmedim” dedi ve onun yalancı olduğunu söyler gibi diline işaret etti. Sonra; “Bunun gibilerden rivayet ediyor da İbn Aclân [ö. 148/765] ile onun gibi [sika] râvileri terk ediyor. Bu şekilde bir rivayetle ilgili olarak kendilerine hadisten delil getirilince “Bu *es-Sahîh*’te yok” demelerine fırsat sağlayıp, bid’at ehline kapı aralıyor” dedi. Ben [Ebû Zür’a’nın] bu şekilde, *es-Sahîh*’ine [söz konusu rivayetleri] koyan Müslim’i eleştirdiğini gördüm. İkinci kez Nişâbur’a gittiğimde Müslim b. Haccâc’a Ebû Zür’a’nın, *es-Sahîh*’de Esbât b. Nasr, Katan b. Nüseyr ve Ahmed b. Îsâ el-Mısri’den rivayetinden ötürü eleştirilerinden bahsettim. Müslim; “Ben eserime “Sahîh” ismini verdim. Esbât b. Nasr, Katan ve Ahmed’in sadece sika hocalarından rivayet ettikleri hadisleri bana âlî olarak ulaştıkları için aldım. Onlardan daha sika kişilerin rivayetleri bana nâzil isnadla ulaştı. Ben de onların [Esbât, Katan ve Ahmet] rivayetleriyle yetindim. Bu hadisler aslen sikaların rivayetiyle bilinmektedir” şeklinde cevap verdi.”²⁹

Müslim’in bu açıklamalarından eserinde âlî isnadları tercih ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim farklı bir rivayette de kendisine *es-Sahîh*’inde Süveyd’den

²⁹ Hâzîmî, “Şürûtü’l-eimmeti’l-hamse”, **Selâsü Resâil**, 185-8; İbnü’s-Salâh, **Siyânetu Sahîhi Müslim**, 97-8.

(ö. 240/855)³⁰ nasıl hadis rivayet edebildiği sorulduğunda Hafs b. Meysere'nin (ö. 181/797-8) hadis nüshasına ancak bu şekilde ulaşabildiğini söylemiştir.³¹ Müslim sahih hadisleri topladığı eserinde çeşitli gerekçelerle âlî isnadı göz önünde bulundurduğunu belirtmiştir.

Müslim'in söz konusu izahlarına rağmen kendisine âlî isnad sağlayabilecek bazı hocalarından ise *es-Sahîh*'inde rivayet nakletmediği görülmektedir. Sözelimi Müslim'in 220 hocası içerisinde Ali b. Ca'd (ö. 230/845), Ali b. Medînî ve Zühlî gibi *es-Sahîh*'inde hadislerini nakletmediği kişiler vardır.³² Zühlî Müslim'in yaşça küçük hocalarından olduğu için halku'l-Kur'ân³³ tartışmaları sebebiyle ondan hadis nakletmemesi Müslim'e âlî isnad kaybettirmemektedir. Bununla birlikte Süfyân b. Uyeyne'nin meşhur râvisi Ali b. Medînî'den ve Ali b. Ca'd gibi âlî isnad kaynakları arasında zikredilen bir muhaddisten kitabına hadis almaması dikkat çekicidir. Aslında Müslim'in, Ali b. Medînî'den İbn Ebû Duâd ile (ö. 240/854) münasebeti,³⁴ Ali b. Ca'd'dan da bid'ati, kendi ifadesiyle "Cehmî" oluşu sebebiyle hadis nakletmediği ifade edilmiştir.³⁵ Müslim'in Ebû Zür'a'nın eleştirdiği kişileri âlî isnad sebebiyle aldığını belirtmesine rağmen en âlî isnada sahip hocalarından biri olan Ali b. Ca'd'ı ve yine bu tür rivayetlere sahip Ali b. Medînî'yi terk etmesi, Müslim'in hadisleri kitabına alırken kimi zaman âlî isnadı, bid'ate mensubiyet nedeniyle göz ardı ettiğini göstermektedir. Ulaşılan tüm bilgiler değerlendirildiğinde Müslim'in sahih hadislerden oluşan bir rivayet kaynağı telif ederken âlî isnadları da göz önünde bulundurduğu, lakin âlî isnadın tek başına bir tercih sebebi olmadığı anlaşılmaktadır.

Müslim'e benzer açıklamalarda bulunan bir diğer müellif Ebû Dâvûd es-Sicistânî'dir (ö. 275/889). Onun *es-Sünen*'inde âlî isnadları tercih ettiğine dair ifadeleri

³⁰ Tam ismi Ebû Muhammed Süveyd b. Saîd el-Herevî'dir. Hakkında tenkit ifadeleri bulunsa da sadûk ve sika olduğunu belirtenler de vardır. 100 yaşına ulaşmış râvilerdendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâ*, IV, 496-9; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, X, 316-20, İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LXXII, 335-44; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 836-8.

³¹ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, II, 250; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 837; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, II, 30.

³² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 558, 561.

³³ Konu hakkında bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, XV, 371-5.

³⁴ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, III, 138.

³⁵ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, III, 116.

ise bizzat kendisinin Mekkelilere yazdığı mektupta yer almaktadır. Söz konusu risalesinde Ebû Dâvûd şöyle demiştir:

“Kitaptaki tüm rivayetler sahihtir. Yalnız bir hadis iki sahih tarik ile geldiyse birisi daha âlî isnada sahip, diğerinin râvisi hıfz bakımından daha kuvvetli ise âlî olanı seçtim. Kitabımda bu şekilde on kadar hadis vardır.”³⁶

Ebû Dâvûd’un böyle açıklamalar yapması *es-Sünen*’indeki hadislerin seçiminde âlî isnadın da etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Müslim ve Ebû Dâvûd dışında *Kütüb-i sitte* müellifleri içerisinde kitabına rivayetleri seçerken âlî isnadı dikkate aldığını bizzat kendisi ifade eden bir âlim bulunmamaktadır. Yine de bazı müelliflerin âlî isnada yönelik tercihlerine dair müteahhir dönem muhaddislerinden çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu noktada kendisinden en çok söz edilen muhaddis Ebû Abdullah el-Buhârî’dir (ö. 256/870). O’nun *es-Sahîh*’ine rivayetlerini seçerken âlî isnadı önemseydiği belirtilmiş ve bu sebeple kitabına bazı hocaların nakillerini kaydetmediği söylenmiştir.

Buhârî’nin râvi seçiminde âlî isnadı öncelediğine dair yapılan değerlendirmeler öncelikle onun *es-Sahîh*’inde İmam Şâfiî’den (ö. 204/820) hadis nakletmemesini karine olarak sunmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî *Mes’eletü’l-ihcâc bi’ş-Şâfiî* isimli eserinde Buhârî’nin Şâfiî’den rivayet etmemesini onun vasıtasıyla alındığında isnadın nazil olacağına bağlamıştır.³⁷ Aynı görüşü daha sonra Sıbt İbnü’l-Cevzî (ö. 654/1256) ve Zehebî de dile getirmiştir.³⁸ Ayrıca İbnü’l-İrâkî (ö. 826/1423) ilgili hususta yöneltilen bir soruyu âlî isnadı sebep göstererek yanıtlamış, hadisi Şâfiî vasıtasıyla nakletse isnadın nâzil olacağını belirtmiştir.³⁹ Bunun sebebi Buhârî’nin, İmam Şâfiî’nin öğrencisi olmaması yani ancak bir râvi aracılığıyla Şâfiî’den nakledebilmesidir. Şâfiî’nin kendilerinden rivayet ettiği en yaşlı güvenilir hocaları; Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 187/803), Dâvûd b. Abdurrahman el-Attâr (ö. 175/791-2) ve Süfyân b. Uyeyne’dir.⁴⁰ Oysa

³⁶ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, “Risâletü’l-İmâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî”, *Selâsü Resâil*, 30-1.

³⁷ Hatîb el-Bağdâdî’nin meseleyi ele aldığı sayfalar için bkz. Hatîb el-Bağdadi, *Mes’eletü’l-ihcâc bi’ş-Şâfiî*, 53-67.

³⁸ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, XIII, 415; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, X, 96.

³⁹ Ebû Zûr’a Velîyyüddin Ahmed b. Abdürrahim İbnü’l-İrâkî, *el-Ecvibetü’l-merdiyye ani’l-es’ileti’l-Mekkiyye*, thk. Muhammed Tâmir, Cîze, Mektebetü’t-Tev’iyeti’l-İslamiyye li’t-Tahkik ve’n-Neşr ve’l-Bahsi’l-İlmi, t.y., s. 110.

⁴⁰ Hatîb el-Bağdadi, *Mes’eletü’l-ihcâc bi’ş-Şâfiî*, 53.

Buhârî bu muhaddislere tek râvi aracılığıyla ulaşabilmektedir.⁴¹ Buhârî'nin İmam Şâfiî'nin hocaları arasında sayılan Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834), Kuteybe b. Saîd gibi bazı alimlerden ise doğrudan hadis rivayet ettiği ifade edilmiştir.⁴² Müslim b. Haccâc'ın İmam Şâfiî'den rivayet etmemesi için de aynı iddiaların ileri sürülmektedir.⁴³

Yukarıda zikredildiği üzere Buhârî ve Müslim İmam Şâfiî'den hadis naklettiklerinde rivayetleri bir derece daha nâzil olmaktadır. Bununla birlikte onların Şâfiî vasıtasıyla gelen hadisleri eserlerine almamalarında âlî isnadın ne ölçüde sebep olduğu meselesi tartışılabilir bir husustur. Mesela bazı âlimler bunun sebebini, İmam Şâfiî'nin fıkhi ile ön plana çıkması⁴⁴ ve Buhârî'nin mezhebi tartışmalardan uzak durma isteği şeklinde belirlemişlerdir.⁴⁵ Ancak Hatîb el-Bağdâdî, Sıbt İbnü'l-Cevzî, Zehebî ve İbnü'l-İrâkî gibi âlimlerin Şâfiî vasıtasıyla nakledilen hadislerin nâzil olacağını ileri sürmelerine bakılırsa klasik ulema nezdinde bu gerekçenin daha çok dillendirildiği söylenebilir. Benzer şekilde Buhârî'nin, Zührî'nin (ö. 124/742) hadislerinde genel olarak Ma'mer'den (ö. 153/770) çok, Şuayb b. Ebû Hamza'yı (ö. 162/779) tercih etmesi de likasının çokluğunun yanı sıra âlî isnad isteğiyle ilişkilendirilmiştir.⁴⁶ Ma'mer ile Şâfiî kısa ömür sürmeleri sebebiyle onlar vasıtasıyla gelen hadisler nâzil olsa da Buhârî bu durumu bizzat dile getirmediğinden âlî isnad düşüncesiyle onları tercih etmediği hususu net değildir.

⁴¹ Örnek vermek gerekirse Buhârî, İmam Mâlik'e tek râvi aracılığıyla ulaşabilmiştir. Buhârî'nin İmam Mâlik'ten tek râvi ile; İshâk el-Ferevî (ö. 226/840-1) vasıtasıyla 2 hadis; Abdullah b. Yusuf (ö. 218/833-4) ve Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî vasıtasıyla 1 hadis; İsmâil b. Ebû Üveys (ö. 226/841) aracılığıyla 6 rivayet; Ka'nebî aracılığıyla ise 5 hadis nakletmiştir. Bkz. Tâlib Hammâd, "el-Hikmetü min rivayeti'l-Buhârî", 110-1.

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, **Mes'elletü'l-ihcâc bi's-Şâfiî**, 54-6; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, X, 96.

⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, **Mes'elletü'l-ihcâc bi's-Şâfiî**, 67; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, X, 96; İbnü'l-İrâkî, **el-Ecvibetü'l-merdiyye**, 110. Ayrıca bkz. Enbiya Yıldırım, "Sahihayn Musanniflerinin Şafii'den Gelen Rivayetlere Yaklaşımları", **Uluslararası İmam Şafii Sempozyumu**, İstanbul, Kent Işıkları Yay., 2012, s. 172-8. Müslim'in Buhârî'den hadis nakletmemesi için de benzer bir gerekçe ileri sürülmüş fakat onun *es-Sahih*'ini yazdıktan sonra Buhârî ile karşılaşmış olabileceğinden de bahsedilmiştir. Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Yıldırım, "Sahihayn Musanniflerinin Şafii'den Gelen Rivayetlere Yaklaşımları", 173-4.

⁴⁴ Nitekim Süfyân b. Uyeyne'nin kendisine fetva sormaya gelenleri İmam Şâfiî'ye yönlendirdiği kaydedilmiştir. Bkz. İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LI, 306. Enbiya Yıldırım da bu duruma Tirmizî'nin İmam Şâfiî'den fikhî yorumlar nakletmesini delil göstermiştir. Onun belirttiğine göre Tirmizî'nin eserinde 300'den fazla yerde İmam Şâfiî'nin fetvaları bulunmaktadır. Bkz. Yıldırım, "Sahihayn Musanniflerinin Şafii'den Gelen Rivayetlere Yaklaşımları", 180.

⁴⁵ Yıldırım, "Sahihayn Musanniflerinin Şafii'den Gelen Rivayetlere Yaklaşımları", 178-80.

⁴⁶ Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 337.

Buhârî'nin âlî isnada yönelik tercihleri hakkında rivayetler üzerinden de bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Mesela Hatîb el-Bağdâdî Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde rivayetlerin tamamında âlî isnadı gözettiğini kaydetmektedir. Ona göre Buhârî eğer kendisinde âlî tarîk varken nâzili naklettiyse bunu âlî isnadında bulunmayan bir özellikten ya da sadece mutabaat maksadıyla zikretmektedir.⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî'nin belirttiği hususun istisnaları bulunabilirse de⁴⁸ burada önemli olan nokta, bir kitabın âlî isnadları toplama niyetiyle telif edilmese bile içindeki rivayetlerin âlî isnadlardan seçilmesidir.⁴⁹ Kısacası örneklerden Buhârî'nin eserine hadis alırken âlî isnadı da göz önünde bulundurduğu fakat tek kriterin âlî isnad olmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁰

Nesâî'nin (ö. 303/915) *Müctebâ*'sında âlî isnadları tercih edip etmediği meselesine bakıldığında onun sıhhat kaygısıyla hocalarının âlî isnadlarını terk ettiği bilgisi dikkate alınırsa onun bazen bu tür isnadları öncelemediği düşünülebilir. İbn Mâce (ö. 273/887) ile Tirmizî'nin (ö. 279/892) eserlerinde ise âlî isnadı gözetip gözetmediklerine dair açıklamada bulunan bir âlime rastlanmamıştır.⁵¹

Bahsi geçen muhaddislerin rivayetleri seçerken âlî isnadı göz önünde bulundurdıkları gerek kendi ifadelerinden gerekse sonraki âlimler tarafından tespit edilse de acaba bu muhaddisler kendi dönemlerinde âlî isnad sahibi kişiler olarak görülmüşler midir? Bu husus bir önceki başlıkta yapılan çalışmalarla birlikte

⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **Mes'ele'tü'l-ihcâc bi's-Şâfiî**, 59. Bu hususta yapılan çağdaş çalışmalardan birinde Buhârî'nin âlî ve nâzil isnadı tek hadiste vermesinin 13 ayrı sebebi sıralanmıştır. Bkz. Nâsır Ebû Âmir, "el-İsnâdü'l-âli ve'n-nâzil", 951-72.

⁴⁸ Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde rivayeti âlî ve nâzil nakletme sebepleri bir makalede İbn Hacer'in *Fethü'l-Bârî*'sinin yardımı ile incelenmiş, bu anlamda 16 tane rivayet üzerinden bazı tespitler yapılmıştır. Makalede Buhârî'nin âlî isnadlı olabilecekken nâzil isnadla naklettikleri de tablo halinde gösterilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tâlib Hammâd, "El-Hikmetü min rivayeti'l-Buhârî", 95-142. Nitekim örnek bir rivayette İbn Hacer sıhhat sebebiyle Buhârî'nin daha âlî bir isnadı verebilecekken nâzili tercih ettiğini belirtmiştir. Bkz. Buhârî, "İmân", 23, hn: 32; İbn Hacer, **Fethü'l-bârî**, I, 87. Ayrıca Buhârî'nin kendi hocalarından bir râvî aracılığıyla da 200 kadar hadisnin bulunduğu ifade edilmiştir. Bkz. Fuat Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, 4. bs., Ankara, OTTO Yay., 2015, s. 131.

⁴⁹ Şehâvî onun önce âlisini ve sonra nâzilinı verdiği bir rivayet hakkında "Şerefinden dolayı âlî isnadın önce verildiği" yorumunu yapmıştır. Bkz. Şehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 337.

⁵⁰ Burada verilerden tespit edilenlerin aksine Dickinson, III./IX. asırdaki Buhârî, Müslim gibi önemli kitapların müelliflerinin âlî isnadı umursamadıklarını iddia etmiştir. Dickinson, "Ibn al-Şalâh al-Shahrâzûrî and the Isnâd", 491.

⁵¹ Yalnızca Zehebî bir rivayette Tirmizî'nin hocası Kuteybe b. Saîd'den beş râvî aracılığıyla nâzil bir şekilde nakletmesini garipsemiştir ki aynı hadisi Tirmizî bizzat Kuteybe'den de naklettiğinden Zehebî'nin bu husustaki değerlendirmesi ele alınmamıştır. Bkz. Tirmizî, "Salât", 42, hn: 553-4; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, XI, 22.

değerlendirildiğinde *Kütüb-i sitte* müellifleri içerisinde Ebû Dâvûd ve özellikle Nesâî âlî isnad sahibi olarak görülseler de diğer muhaddislerin bu hususta fazla ön plana çıkmadıkları belirtilebilir. Zira Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin hayatta oldukları yıllarda Süfyân b. Uyeyne, İbn Uleyye, Hüseyim b. Beşîr gibi muhaddislerden doğrudan hadis nakleden Bündâr (ö. 252/866), Devrakî (ö. 252/866), Zübeyr b. Bekkâr (ö. 256/870), Hasan b. Arefe, Abdurrahman b. Bişr ve Za'ferânî gibi âlimler bulunmaktadır. Oysa Buhârî, Müslim ve Tirmizî söz konusu muhaddislere ancak bir râvi aracılığıyla ulaşabilmiştir.⁵² Dolayısıyla onların kendi dönemlerinde âlî isnad sahibi görülmemesi tabii bir durumdur. Bir diğer önemli sebep ise Buhârî, Müslim, İbn Mâce ve Tirmizî'nin erken yaşta vefat etmeleridir. Zira Buhârî 62, Müslim 59, İbn Mâce 64 Tirmizî ise 70 yaşında vefat etmişlerdir.

Ebû Dâvûd ise, Buhârî ve Müslim'in birçok hocasından hadis semâ etmiş ve 73 sene de ömür sürünce döneminde de âlî isnad sahibi sayılmıştır. Buhârî ve Müslim'den bir sonraki nesilde yaşayan Nesâî ise İshâk b. Râhûye, Kuteybe b. Saîd gibi âlî isnad sahibi birçok hocadan hadis semâ etmiş ve 88 sene de ömür sürünce bu rivayetleri 60 yıl sonra bile nakledebilmiştir. Dolayısıyla âlî isnadın kaynaklarını araştırırken de işaret edildiği üzere *Kütüb-i sitte* müellifleri içerisinde en çok Nesâî'nin kendi döneminde âlî isnad sahipleri içerisinde görüldüğü ifade edilebilir.

Müelliflerin semâ yaşları ve eserlerindeki en âlî isnadları incelendiğinde ise Buhârî 10 yaşında veya daha küçükken hadis semâna başladığından yaşlı hocalara yetişmiş ve âlî isnad elde edebilmiştir.⁵³ 1080 kişiden hadis yazdığı belirtilen Buhârî'nin, âlî isnadlarını elde ettiği hocaları tebeu't-tâbiîn neslinin küçükleridir.⁵⁴ Zehebî onların Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/828), Ubeydullah b. Mûsâ (ö. 213/829), Mekî b. İbrahim ve Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (ö. 215/830) gibi kişilerden oluştuğunu söyler.⁵⁵ Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki âlî isnadlarının çoğunluğu ise Belh'te

⁵² Benzer bir değerlendirme için bkz. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî Vâdî'î, *el-Mukterah fî ecvibeti ba'di esileti'l-mustalah*, 3. bs., San'a, Dârü'l-Âsâr, 2004/1425, s. 101-2.

⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, II, 324-5; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LII, 57; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 143; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 393.

⁵⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 141; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 395.

⁵⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 395-96. Ayrıca bkz. Teyyîm, *İlmu tabakâti'l-muhaddisîn*, 39.

hadis semâ ettiği Mekkî b. İbrahim'den gelmektedir.⁵⁶ Buhârî yaşça büyük olması vesilesiyle *Kütüb-i sitte*'nin diğer müelliflerine göre daha üst nesille karşılaşmıştır. Bu sebeple *es-Sahîh*'inde 22 sülâsî isnad nakletmiştir.⁵⁷ Bugün bize ulaşan rivayet eserleri arasında Buhârî'nin bu eseri fazla sayıda âlî isnada sahip görülse de aslında kendi döneminde hadis semâ eden talibler için bu eser bir âlî isnad kaynağı değildir. Her ne kadar *es-Sahîh*'in birçok üstün özelliği arasında 22 sülâsî isnada sahip olduğu zikredilse de yazıldığı döneme göre bu rakam azdır. Nitekim Buhârî üzerine yazılan müstahrecler de bunun bir göstergesidir. Zira birçok muhaddis müstahrecleri *es-Sahîh*'teki rivayetlerin daha âlî isnadlarının olduğunu göstermek niyetiyle telif etmiştir.

Müslim'e gelince o, ilk semâını 14 yaşında (h. 218) Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî'den yapsa da en yaşlı hocası Mekke'de hadis dinlediği Ka'nebî'dir (ö. 221/836). Müslim'in en âlî isnadı Ka'nebî vasıtasıyla ulaştığı rubâî hadisleridir.⁵⁸ Dolayısıyla kendisi her ne kadar âlî isnada yönelik seçimler yaptığını belirtse de bu eserine yansımamış ve *es-Sahîh*'i nâzil isnadların yoğun şekilde görüldüğü bir eser olmuştur. Hatta Zehebî “*eserin güzelliğinden âlimlerin nâzillerini önemsemediklerini*” ve “*kitap nâzil bulunduğundan üzerine birçok müstahrec çalışması yapıldığını*” belirtmiştir.⁵⁹

⁵⁶ 22 sülâsî rivayetin 12 tanesi Mekkî b. İbrahim'den gelmektedir. Söz konusu hadisler; Buhârî, “İlim”, 38, hn: 109; “Salât”, 91, hn: 497; “Salât”, 95, hn: 502; “Mevâkîtü's-salât”, 18, hn: 561; “Savm”, 69, hn: 2007; “Havâlât”, 3, hn: 2289; “Cihâd”, 110, hn: 2960; “Cihâd”, 166, hn: 3041; “Megâzî”, 38, hn: 4206; “Zebâih”, 14, hn: 5497; “Hudûd”, 5, hn: 6779; “Diyât”, 17, hn: 6891.

⁵⁷ Bu rivayetler; Buhârî, “İlim”, 38, hn: 109; “Salât”, 91, hn: 497; “Salât”, 95, hn: 502; “Mevâkîtü's-salât”, 18, hn: 561; “Savm”, 21, hn: 1924; “Savm”, 69, hn: 2007; “Havâlât”, 3, hn: 2289; “Kefâlet”, 3, hn: 2295; “Mezâlim”, 32, hn: 2477; “Cihâd”, 110, hn: 2960; “Cihâd”, 166, hn: 3041; “Megâzî”, 38, hn: 4206; “Megâzî”, 45, hn: 4272; “Megâzî”, 70, hn: 4376; “Megâzî”, 71, hn: 4377; “Tefsîr”, 23, hn: 4499; “Zebâih”, 14, hn: 5497; “Edâhi”, 16, hn: 5569; “Hudûd”, 5, hn: 6779; “Diyât”, 17, hn: 6891; “Ahkâm”, 44, hn: 7208; “Tevhîd”, 23, hn: 7421.

⁵⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 558. Söz konusu rubâî hadislerin sayısı hakkında telif edilen yazma halinde bir eser bulunmaktadır. Bkz. İsmail b. İbrahim İbn Cemâa, *Rubâiyyâtu Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî ve iddetuha işrûn*, İsrail, The National Library of Israel, mec. İsmail b. Cemâa el-Makdisî fi'l-hadîs, nr. 990033636320205171.

⁵⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 569-70. Müstahrecin yazılma gayelerinden biri de âlî isnadları belirlemektir. Bilgi için bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 569, 1. dpnt.; Kağıt, “Müstahrec Türü Eserler”, 21-6.

Hişâm b. Ammâr'dan (ö. 245/859) âlî rivayetlere sahip⁶⁰ İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde sahih olmayan beş tane sülâsî rivayet yer almaktadır.⁶¹ Ebû Dâvûd *es-Sünen*'inde; Ebû Seleme et-Tebûzekî (ö. 223/838), el-Ka'nebî, Müslim b. İbrahim (ö. 222/837) ve Ali b. Ca'd kanalıyla rivayetler nakletmiştir.⁶² Bu âlimler ve tabakasındakiler onun en âlî isnadlarını elde etmesini sağlamıştır.⁶³ Kitabında en âlî isnadları rubâîdir.⁶⁴ Tirmizî'nin en âlî isnadı da etbâu't-tâbiîn neslinden olup⁶⁵ eserinde bir tane zayıf sülâsî rivayet bulunmaktadır.⁶⁶ Nesâî'nin *Müctebâ*'sında ise en âlî isnadı rubâîdir.⁶⁷ Ayrıca Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd'un en nâzil isnadları 9 râvî

⁶⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 431.

⁶¹ Bunların tamamı "Cübâre b. Mugallîs → Kesîr b. Süleym → Enes b. Mâlik" kanalıyla gelmektedir. Bkz. İbn Mâce, "Et'ime", 5, hn: 3260; "Et'ime", 29, hn: 3310; "Et'ime", 55, hn: 3356; "Tıb", 20, hn: 3479; "İmân, Fezâilü's-sahâbe ve'l-İlm", 34, hn: 4292. İsnaddaki Kesîr b. Süleym'i Buhârî, Enes b. Mâlik'ten rivayetlerinde "münkerü'l-hadis" şeklinde nitelendirmiştir. İbn Hibbân ise ondan hadis yazıp nakletmenin helal olmadığını kaydeder. Bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, II, 223; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâ*, VII, 198.

⁶² Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugat*, II, 226. Ayrıca bkz. Mehmet Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, TDV Yay., Ankara, 2012, s. 193.

⁶³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 213. *es-Sünen*'deki en âlî isnadın ise "Müslim b. İbrahim → Abdüsselâm b. Ebî Hâzım Ebû Tâlut → Ebû Berze" kanalıyla gelen sülâsî rivayet olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Ebû Dâvûd, "Sünne", 26, hn: 4716. Ayrıca bkz. Molla Hâtır, *el-İsnâd*, 235.

⁶⁴ Rubâî isnadına dair örnekler için bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 126, hn: 787; "Talâk", 4, hn: 2172; "Talâk", 27, hn: 2239; "Cihad", 64 hn: 2576; "Cihad", 91 hn: 2627; "Cihad", 95 hn: 2634; "Cihad", 106, hn: 2655; "Cihad", 115, hn: 2675; "Cihad", 137, hn: 2712; "Cihad", 142, hn: 2724; "Cihad", 1652, hn: 2750; "Cihad", 160, hn: 2764; "Cihad", 167, hn: 2774; "Edâhâ", 4, hn: 2787; "Eşribe", 22, hn: 3722; "Et'ime", 18, hn: 3763; "Sünne", 26, hn: 4714; "Edeb", 94, hn: 4959.

⁶⁵ Bu kişi İsmail b. Mûsâ el-Fezârî'dir (ö. 245/859). Irâkî bu kişinin etbâu't-tâbiînden olduğunu belirtirken, İbn Hacer onu 10. tabakada ele almıştır. Bkz. Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, 218; Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye*, II, 422; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 110. Ayrıca râvinin Gulât-ı Şia'dan olduğu belirtilmiştir. Râvî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Buhârî, *et-Târihü'l-Kebir*, I, 373; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâ*, I, 528; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, IV, 1831-7; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 210-2; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 251-2; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IX, 261.

⁶⁶ Tirmizî, "Fiten", 73, hn: 2260. İsnad, "İsmail b. Mûsâ el-Fezârî b. bintü's-Süddî el-Kûfî → Ömer b. Şâkir → Enes b. Mâlik → Resûlullah" şeklindedir. Tirmizî rivayetten sonra, "garîb hadis" açıklaması yapmaktadır. İbn Adî, Ömer b. Şâkir'in Enes b. Mâlik'ten 20 hadisnin bulunduğu ama ezberlemediği bir cüzden bahseder ve bu rivayeti de söz konusu hadisler içerisinde sayar. Benzer şekilde Zehebî de hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâ*, VI, 112-3; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, VI, 620. Elbânî ise söz konusu hadise sahih hükmünü vermiştir. Bkz. Muhammed Nâsirüddin Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîs's-sahîha*, 7 c., Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1995/1415, II, 645.

⁶⁷ Rivayet, "Muhammed b. Mansûr → Süfyân b. Uyeyne → İbnü'l-Mündekir → Câbir b. Abdullah" isnadıyla gelmektedir. Bkz. Nesâî, "Tahâre", 103, hn: 138; İtyûbî, *Şerhu Süneni'n-Nesâî*, III, 209.

iken,⁶⁸ Tirmizî ile Nesâî'nin en uzun isnadındaki râvi sayıları 10 kişiye kadar çıkabilmektedir.⁶⁹

Neticede *Kütüb-i sitte* ismiyle meşhur hadis kitaplarının en azından bir kısmında esere kaydedilecek hadisler seçilirken âlî isnadın da göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu muhaddisler âlî isnada değer verseler de özellikle Nesâî dışındaki müelliflerin kendi dönemlerinde âlî isnad kaynağı olarak görülmedikleri belirtilmelidir. Ayrıca müteahhir dönemde bu eserler hakkında sülâsiyyât, rubâiyyât tarzı derlemeler ve çeşitli şerhler telif edilmişse de kitaplarda çok fazla âlî isnad bulunmadığı tespit edilmiştir.

III. Âlî İsnad Arayışının Sebepleri

Muhaddislerin âlî isnadlara olan düşkünlüğü ve bazen yalnızca bu sebeple aylar süren ilmî yolculukları göze almaları beraberinde önemli bir soruyu gündeme getirmektedir. Muhaddisler âlî isnad için neden bu kadar büyük bir çaba içerisine girmişlerdir? Başka bir ifadeyle isnadın kısalığı hadisin sıhhatine, isnad sistemine ya da hadis semâ ve nakil süreçlerine bir katkısı olduğu için mi tercih edilmiştir yoksa bu arayış yalnızca haberin asıl kaynağına ulaşma duygusu veya akranları arasında öne geçme arzusu şeklinde mi değerlendirilmelidir? İlgili hususta müellifler tarafından yapılan çeşitli açıklamalar varsa da âlî isnadın nüvelerinden başlayıp yaygınlaşmasına kadar geçen sürede muhaddislerin davranışlarının arka planı üzerinde düşünülerek bir değerlendirme yapılması elzem görünmektedir. Ayrıca her dönemde tüm râvilerin aynı gaye ile âlî isnad semâi çabasına girdiklerini söylemek genellemeci bir yaklaşım olacağından birden çok gayenin aynı anda olabileceği hatırdan tutulmalıdır. Dolayısıyla

⁶⁸ Örneğin Müslim'in dokuz râvi bulunan isnadı şöyledir: "Amr en-Nâkıd → Ya'kûb b. İbrahim b. Sa'd → Babam (İbrahim b. Sa'd) → Sâlih b. Keysân → Hâris → Ca'fer b. Abdullah b. Hakem → Abdurrahman b. el-Misver → Ebû Râfi' → Abdullah b. Mes'ûd → Resûlullah (s.a.v.)". Bkz. Müslim, "İmân", 80 (I, 69-70).

⁶⁹ Nesâî'nin "bundan daha uzun sahih bir isnad bilmiyorum" diye ifade ettiği "Muhammed b. Beşşâr → Abdurrahman b. Mehdî → Zâide → Mansûr → Hilal b. Yesâf → Rebi' b. Huseym → Amr b. Meymûn → İbn Ebû Leylâ → Bir Kadın (Ebû Eyyûb'un karısı) → Ebû Eyyûb" isnadıdır. Bkz. Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'an", 11, hn: 2896; Nesâî, "İftitah", 69, hn: 996; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali en-Nesâî, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, thk. Fârûk Hamâde, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1987/1407, s. 424, hn: 681.

bu kısımda muhaddislerden aktarılan söz ve davranışlar yaşadıkları zaman dilimi içerisinde irdelenerek âlî isnad talebinin sebepleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Âlî isnad gayesi hakkında söylenen ifadeler ışığında bu tür rivayetleri arama sebepleri şu üç başlık altında toplanmıştır: 1. Hadisin sıhhatine etkisi 2. İlmî rekabet 3. Manevî Sebepler. Âlî isnadın sebepleri sıralanırken incelenen nedenin ilişkilendirilebileceği zaman dilimi göz önünde bulundurulmuştur.

Âlî isnad talebine yönelik nedenler irdelenirken müelliflerin görüşleri ışığında bu iddiaların ilk dört yüzyılda ne kadar temellendirilebileceği tespit edilecektir. Eğer iddialar ile tarihsel süreçteki bazı olay ve söylemler uyuyorsa bu sebebin hangi dönemde geçerli olduğunun tespiti yapılmaya çalışılacaktır. Böylelikle âlî isnada ulaşma isteğinin sebepleri ile zaman içerisindeki değişimi daha net bir biçimde kavranacaktır.

A. Hadisin Sıhhatine Etkisi

Hadis usûlü müelliflerinin âlî isnad arayışı için zikrettikleri ilk sebep isnadda râvî sayısının az olmasının hata ihtimalini düşürdüğü ve daha sahih hadisler elde edilmesini sağlamasıdır. Teorik açıdan bakıldığında bir haber ana kaynağına ne kadar yakınsa onun bir o kadar doğru olduğu belirtilebilir. Sosyolojide “Jeodezik uzaklık” şeklinde de isimlendirilen⁷⁰ bu durum, ana kaynağa mesafe ne kadar kısalsın haberin doğruluğu ihtimalinin artmasını esas almaktadır. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber’den aktarılan hadiste râvîler ne kadar güvenilir ve üstün zabt yeteneklerine sahip olsalar da hata yapma ihtimalleri vardır ve râvî sayısındaki her azalma hadiste kusur olasılığını da düşürecektir. Bu nedenle âlî isnadın bir hadisin sıhhatini dolaylı olarak etkilediği söylenebilir. Teorik olarak uygun görünen bu açıklamanın hadis tarihinde âlî isnad arayanlar tarafından ne kadar dillendirildiği merak konusudur. Başka bir deyişle rivayet asrındaki muhaddislerin âlî isnad arayışında sıhhatin ne derece bir etkisi bulunmaktadır ve varsa bu durum ilk dört yüzyılın tamamında

⁷⁰ Konu hakkında bilgi ve hadislerle kurulan irtibatı için bkz. Şentürk, **Toplumsal Hafıza**, 33.

geçerliliğini korumuş mudur? Kaydedilen bu sualler, müelliflerin değerlendirmeleri ve rivayet asrında âlî isnada karşı tavırlardan anlaşılanlar kapsamında incelenecektir.

İbnü's-Salâh'tan (ö. 643/1245) itibaren hadis usûlü eserlerinde âlî isnadın rivayetin sıhhat derecesini arttırdığı kaydedilmiş ve hata ihtimalini azalttığı için rağbet gördüğü aktarılmıştır. İbnü's-Salâh durumu şöyle ifade eder:

“Ulüv, isnadı kusurdan uzak tutar. Çünkü isnaddaki her bir râvinin kasıtlı veya kasıtsız hata yapma ihtimali vardır. Râvi ne kadar azalırsa hata da o kadar azalır, râvi sayısı arttıkça hata da artar. Bu açık bir kıyastır.”⁷¹

Ardından İbn Dakîkul'îd de (ö. 702/1302) benzer hususa vurgu yapmış, “*Âlî isnadı tercihten başka sıhhate daha yakın ve hatadan daha uzak bir yol bilmiyorum*”⁷² diyerek bu tür isnadların ilgi görme sebebini sıhhate bağlamıştır. Alâî de (ö. 761/1359) mütekaddim ve müteahhir ulemânın âlî isnad için rihle yaptığını belirttikten sonra, âlimlerin bu tür isnadları önde tutmalarının sebebini, hatalardan uzaklaştırması şeklinde açıklamıştır.⁷³ İbn Hacer (ö. 852/1449)⁷⁴ ile Sehâvî benzer hususa vurgu yapmışlardır.⁷⁵ Kısacası Münâvî'nin de (ö. 1031/1622) belirttiği üzere hadis usûlcülerinin tamamına yakınının âlî isnadın önemine dair kaydettiği ilk sebep budur.⁷⁶ Bunun yanı sıra Şâfiî fıkıh usûlcüleri de âlî isnadın hatayı azalttığı gerekçesiyle bu tür nakilleri rivayet tercihinde bir unsur olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁷⁷

İlim, Mâlik b. Enes'in de ifade ettiği gibi kaynağından uzaklaştıkça azalmaktadır.⁷⁸ Dolayısıyla Hz. Peygamber'e az ve sika râviler ile ulaşmanın daha sahih rivayetler sağlayacağı düşünülebilir. Bazı durumlarda âlî isnad söz konusu şekilde sıhhati sağlıyorsa da bu rivayetleri arayan âlimlerin asıl gayesinin fiiliyatta böyle olup olmadığı tespit edilmelidir.

⁷¹ İbnü's-Salâh, **Ulûmü'l-hadîs**, 256.

⁷² İbn Dakîkul'îd, **el-İktirâh**, 266.

⁷³ Alâî, **Bugyetü'l-mültemes**, 45.

⁷⁴ İbn Hacer, **Nüzhetü'n-nazar**, 116.

⁷⁵ Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 266.

⁷⁶ Münâvî, **el-Yevâkît ve'd-dürer**, II, 235.

⁷⁷ Örneğin bkz. Ebû Muhammed Cemâlüddîn İsnevî Abdürrahîm b. Hasan, **Nihayetü's-sûl fi şerhi Minhâci'l-vüsûl**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999/1420, s. 379.

⁷⁸ Mâlik b. Enes; “İlim azalır, artmaz. İlim, peygamberler ve kitaplardan sonra sürekli azalmıştır” demektedir. Bkz. Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, VIII, 65; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, I, 211.

Aslında âlî isnad arayışlarının başlama tarihi bu talebin nedenine dair bir fikir vermektedir. Âlî isnad talebinin hadislerin tedvîninden sonraki dönemde başladığı dikkate alındığında bu yönelimin sıhhatle alâkalı olmadığı düşünülebilir. Zira sıhhat kaygısı ilk asırda da bulunmasına rağmen âlî isnad fikri bu dönemde tespit edilememiştir. Yine âlî isnad arayışına ilk örnek şeklinde zikredilen Süfyân b. Uyeyne'nin Amr b. Dînâr'dan (ö. 126/744) semâ ettikten sonra aynı hadisi daha kısa isnadla aldığı sıhhat kaygısından bahsetmediği ve sadece âlî isnad semâi isteğini açıkladığı görülecektir.⁷⁹ Nitekim aktarılan ifadenin bir tarikinde Amr ile isnadda eşit olmayı arzu ettiği kendi ifadesiyle kaydedilmektedir.⁸⁰ Buradan da Süfyân'ın sıhhati arttırmak kaygısı taşımadığı yalnızca daha az râvi ile Hz. Peygamber'e ulaşmak istediği ifade edilebilir. Zaten Süfyân'ın daha az râvi vasıtasıyla aldığı isnad da sıhhat açısından ilkinden daha üstün değildir. Zira Süfyân'ın nâzil isnadında Süheyl yokken elde ettiği âlî isnadda rivayeti, “*Süheyl b. Ebû Sâlih → Ebû Sâlih*” kanalıyla nakletmiştir.⁸¹ Buhârî gibi bazı muhaddisler Süheyl'in (ö. ~140/757-8) bu rivayetin başka bazı tariklerinde hata yaptığı gerekçesiyle onun nakliyle ihticac etmemişlerdir.⁸² Müslim bu rivayeti sahih kabul edip eserine alsa da Buhârî'nin söz konusu hadisi Süheyl sebebiyle *es-Sahîh*'ine almayıp yalnızca bab başlığında kaydettiği görülmektedir.⁸³ Kısacası Süfyân'ın âlî isnad ile naklettiği hadis aynı rivayetin nâzil isnadından daha sahih değildir. Dolayısıyla Süfyân'ın kendisi sıhhatini arttırmak istediğine dair bir açıklamada bulunmadığı gibi, bu âlî isnadın hadisin sıhhatine bir katkısının da olmadığı söylenebilir.

Âlî isnad arayışına verilebilecek diğer örneklerde Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) müdellis Ebû Sa'd el-Bakkâl'dan (ö. ~148/765) âlî isnad isteğiyle rivayet semâi⁸⁴ ve Ali b. Âsım'ın hiç tanımadığı birinden yalnızca isnadları âlî olduğu için bir

⁷⁹ Rivayet için bkz. Humeydî, *el-Müsned*, II, 85, hn: 860; Müslim, “İmân”, 95 (I, 74). Konunun detaylı değerlendirmesi için bkz. “Âlî İsnad Arayışının Başlaması” başlığı.

⁸⁰ Humeydî, *el-Müsned*, II, 85, hn: 860.

⁸¹ Rivayetin nâzil isnadında Süfyân; “Amr b. Dînâr → Ka'kâ' → Ebû Sâlih” kanalıyla hadisi semâ etmiştir.

⁸² İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 138.

⁸³ Buhârî, “İmân”, 42.

⁸⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, I, 318. Ebû Sa'd el-Bakkâl'ın âlî isnad için tedlis yaptığına dair bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 148-9. Detaylı değerlendirme için bkz. “Âlî İsnad Arayışının Başlaması” başlığı.

ay boyunca hadis yazması⁸⁵ söz konusu muhaddislerin âlî isnad semâında amaçlarının her zaman sıhhat kaygısı olmadığını göstermektedir. Kısacası hicrî ilk asırda bir önceki râviye ulaşmada hadisin sıhhatini sağlama ya da arttırma düşüncesi varsa da âlî isnad arayışlarının başladığı dönemde görülen örneklerde böyle bir gaye tespit edilememiştir.

Âlî isnada yönelik ilk tepkilerde de bu arayışın sıhhatle ilişkilendirilmediği görülmektedir. Örneğin âlî isnad konusunda ilk açıklamalarda bulunan Ubeydullah b. Amr (ö. 180/796),⁸⁶ Abdullah b. Mübârek,⁸⁷ Fazl b. Mûsâ (ö. 191/807)⁸⁸ gibi isimler âlî isnad ile rivayetin sıhhati arasında kıyaslama yapmışlar, sıhhatin âlî isnad arayışından daha önemli olduğu sonucuna varmışlardır. Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre âlî isnad arayışlarının başladığı bu dönemde rivayetlerin sıhhatine bakmadan salt âlî isnad elde etme düşüncesinde olanlar vardır. Söz konusu âlimlerin bu iki kavramı birbirinden ayırması ve sıhhati üstün tutmaları âlî isnad arayışlarının rivayetin sıhhatini arttırmayla doğrudan bir ilgisinin bulunmadığına işaret etmektedir. Benzer şekilde yerleşme döneminde âlî isnada yönelen övgülerde bu nakillerin sıhhat sağladığına dair bir değerlendirmenin yapılmaması, konunun şans ya da uğursuzluk kapsamında açıklanması ilgili zamandaki muhaddislerin âlî isnadı, sıhhati artıran bir unsur olarak görmediklerine işaret etmektedir. Kısacası âlî isnad arayışlarının başladığı ve yerleştiği dönemde hadis taliplerinin salt bir şekilde isnadın kısalığını aradıkları, bir önceki râviye giderken sıhhat kaygılarının bulunmadığı kaydedilebilir.

Yaygınlaşma döneminde ise muhaddislerin tavırlarından ziyade ilgili zaman diliminde yazılmış hadis usûlü eserlerine bakmak konu hakkında yeterli fikir sunacaktır. Örneğin Râmeürmüzî (ö. 360/971), âlî isnad arayışına karşı çıkanlara bunu savunurken rihlelerle ilgili açıklama yapmış⁸⁹ fakat sıhhatle ilgili bir meseleden bahsetmemiştir. Halbuki bu arayışları gereksiz bulanlara rihlenin yapılmayacağı düşüncesi yerine âlî isnadın sıhhati kuvvetlendirdiğini belirtseydi daha güçlü bir

⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 391; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 253.

⁸⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 24.

⁸⁷ Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahan*, II, 190.

⁸⁸ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 24. Bilgilerin detaylı değerlendirmesi için bkz. "Sıhhat-Âlî Isnad İlişkisi" başlığı.

⁸⁹ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 206.

argüman sunabilirdi. Râmeihürmüzî de âlî isnadın sıhhati arttırdığını düşünmemiş olacak ki böyle bir meseleyi gündeme getirmemiştir. Yine bu çağdaki diğer hadis usûlü müellifi Hâkim âlî isnaddan bahsederken uydurma ama isnadı kısa hadislerin peşinde koşanları eleştirmiş,⁹⁰ yani bir başka açıdan dönemindeki kişilerin sıhhat niyetiyle âlî isnad aramadığını anlatmıştır. Ayrıca onun âlî isnad hakkındaki iddiası sıhhati sağlaması değil, Hz. Peygamber döneminden süregelen bir sünnet olduğu yönündedir.⁹¹ Her ne kadar V./XI. asırda yaşamışsa da İbnü's-Salâh'ın usûl eserinden önce âlî isnad konusuyla ilgili özel bir eser telif eden İbnü'l-Kayserânî'nin de (ö. 507/1113) âlî isnad arayışının rihlelerin devamını sağladığını belirtmesi ve sıhhati artırdığına dair bir vurgusunun bulunmaması bu yüzyılda da söz konusu yönelimin sıhhatle irtibatlandırılmadığını düşündürmektedir. Bir başka açıdan bu dönemde âlî isnadı eleştirenlerin de onu gereksiz bir uğraşı olarak görmeleri âlî isnadın sıhhat amacıyla aranmadığına işaret etmektedir.⁹²

Örnekleri çoğaltılabilecek bu durumlar âlî isnad arayışının başlangıcından itibaren söz konusu yönelimin sıhhat kaygısı ile pek fazla ilgisinin bulunmadığını göstermektedir. Her ne kadar bazı muhaddislerin âlî isnadları sıhhati arttıran bir unsur şeklinde gördükleri ileri sürülebilirse de incelediğimiz örneklerde bu fikrin merkezde yer almadığını belirtmek mümkündür.

Özetle sıhhat derecesi eşit iki rivayet arasında daha âlî olanının hata ihtimalinin azalması sebebiyle sıhhatte yakınlığından bahsedilebilir. Âlî isnadın hadisin sıhhatine katkıda bulunması ulüvvun yararlarından biri sayılabilir fakat arayışın esas sebepleri arasında görülememektedir. Bununla birlikte âlî isnad elde etmeye çalışan bir râvinin aynı zamanda hadisini de kuvvetlendirmek düşüncesinde olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

⁹⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 124-5.

⁹¹ Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 116-7.

⁹² Dickinson da eleştiriler üzerinde bu minvalde bir değerlendirmede bulunmuş ve İbnü's-Salâh'ın âlî isnadın sıhhat için arandığına dair görüşünün gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir. Bkz. Dickinson, "Ibn al-Şalâh al-Shahrazûrî and the Isnâd", 497.

B. İlmî Rekabet

Âlî isnad arayışları kapsamında incelenen bazı olaylar bu tür nakillere sahip muhaddislerin ilimde bir avantaj elde ettiklerini göstermektedir. Tarihsel süreç incelenirken muhaddislerin âlî isnad ile akranlarının önüne geçtikleri,⁹³ bu tür rivayetler sayesinde ilimde belirli bir üstünlük sağladıkları çeşitli örneklerde gözlemlenmiştir. Nitekim Alâî de bu hususa vurgu yaparak, “*Allah ve Resûlüne kurbiyeti sağlayan âlî isnad, muhaddisi akranlarından ayırır*” demiştir.⁹⁴ Burada âlî isnadın ilmî rekabet unsuru olabileceğine yönelik çıkarım, âlî isnad arayışlarının başlangıcından itibaren kaydedilen şu dört unsur çerçevesinde ele alınacaktır. 1. Râvilerin bu tür rivayetleriyle övünmeleri, 2. İsnadlar arasında yapılan kıyaslamalarda âlî isnadın öne çıkarılması, 3. Uydurma da olsa âlî isnadların semâî, 4. Âlî isnada yöneltile eleştiriler. Konuya girmeden önce “ilmî rekabet” denilirken olumsuz bir mana gözetilmediği belirtilmelidir. Zira ilimde derinleşmek ile daha fazla kişiye hadis nakletmeyi istemek olumsuz karşılanmayacak insanî duygulardır. Burada sadece âlî isnad düşüncesiyle mevzû hadislere yönelmek, yanlış bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Âlî isnadın ilmî rekabete dönüşmesi için öncelikle muhaddisin bu nakillerle bir üstünlük sağlaması gerekir. Bu tür rivayetlerin toplum içerisinde muhaddise önemli bir konum kazandırdığı ise ilk olarak âlî isnadlarıyla övünen kişilerin ifadelerinden anlaşılabilir. Süfyân b. Uyeyne’nin sahâbî ile oturmuş şahıslardan hadis naklettiğini söyleyip tek tek onların isimlerini sayması,⁹⁵ Yahyâ b. Eksem (ö. 242/857)⁹⁶ ve Abdurrahman b. Bişr’in⁹⁷ âlî isnadlarının babaları tarafından insanlara duyurulması ile Hasan b. Arefe’nin 100 küsur yaşında olduğunu söyleyerek âlî isnad sahibi tek kişi kaldığına dair vurgusu⁹⁸ bu durumu izah edebilecek örnekler arasında sayılabilir. II./VIII. asrın ortalarından itibaren muhaddislerin âlî isnadları ile övündüklerini

⁹³ Son dönem araştırmacılarından da bu yönde değerlendirmede bulunanlar vardır. Bkz. Davidson, **Carrying on the Tradition**, 29; Nazlıgöl, “Sebepler ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları”, 27.

⁹⁴ Alâî, **Buğyetü’l-mültemes**, 38.

⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti’s-selâm**, XVI, 283-4.

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Kitâbü’l-ilel**, II, 86.

⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti’s-selâm**, XI, 559-60.

⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti’s-selâm**, VIII, 401. Bilgiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “Âlî İsnadın Önemi Belirten Sözlerde ve Olaylarda Artış” başlığı.

gösteren söz konusu misaller bu alana artan ilginin yanı sıra âlî isnadlı rivayetlere ulaşmanın râviye bir üstünlük sağladığını çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla akranları arasında öne geçmek isteyen hadis talibinin âlî isnadlara ulaşması gerekmektedir.

Bazı muhaddislerin isnadlarını başkalarıyla kıyaslarken onların âlî oluşunu diğer özelliklerinin önüne geçirmelerine bakarak bu tür isnadlarla diğerlerine ilmî üstünlük sağlamaya çalıştıkları ileri sürülebilir. Bu hususta karşılaşılan dikkat çekici örneklerden biri İbn Sâid el-Hâşimî'nin (ö. 318/930) meclisinde yaşanmıştır. İbn Sâid el-Hâşimi bir rivayeti “*Yunus b. Abdüla'lâ → İbn Vehb*” tariki ile nakletmiş ve Ahmed b. Hanbel'in ise aynı hadisi Osman b. Sâlih⁹⁹ aracılığıyla İbn Vehb'ten (ö. 197/813) rivayet ettiğini belirtmiştir. Aslında bu açıklaması ile İbn Sâid bir önceki nesilde yaşayan Ahmed b. Hanbel ile eşit sayıda râviyle hadisi naklettiğine ve kendi isnadının âlî olduğuna işaret etmektedir. Bu esnada o mecliste bulunan başka bir muhaddis söz konusu nakli Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 290/903), “*Babası → Osman b. Sâlih → İbn Vehb*” kanalıyla tahdis ettiğini söyler. Yani aslında akran olan İbn Sâid el-Hâşimî ile Abdullah b. Ahmed'in rivayetleri kıyaslandığında aynı hadisin Abdullah'da daha nâzil İbn Sâid'de ise âlî bir tarikle bulunduğu anlaşılmaktadır. İbn Sâid de bu hususa dikkat çekmiş ve “*Âlî isnadla nakledildiğinde bunu ashâbımıza haber versene*” demiştir.¹⁰⁰ Bu olaydan da anlaşılacağı üzere İbn Sâid söz konusu naklin oldukça âlî bir isnadına sahiptir ve bu durumla da övünmek istemektedir. Kendi isnadının üstünlüğünü nâzil isnadları da belirterek ortaya koymuştur. Aktarılan bu olay âlî isnadın muhaddislere nasıl bir üstünlük sağladığını ve onların da bunun farkında olarak tahdis ettiklerini göstermektedir.

Bu konunun en müşahhas örneği ise Taberânî ile İbnü'l-Ciâbî (ö. 355/966) arasındaki âlî isnadla birbirlerine üstünlük kurmaya çalışmalarında görülür. İki muhaddis rivayetleriyle üstünlük sağlamaya çalışırken; biri hıfzı, diğeri anlayışı ile öne geçmiş fakat bu durumu yenme/mağlup olma meselesi görmemişlerdir. Ancak

⁹⁹ Bu dönemde yaşamış Osman b. Sâlih adında iki muhaddis bulunmaktadır. Biri, 219/834 vefatlı Osman b. Sâlih es-Sehmi'dir. Diğeri ise 256/869-70 vefatlı Osman b. Sâlih el-Bağdâdî'dir. Aslında rivayet eserlerinde kendisinden daha çok hadis nakledilen kişi Osman b. Sâlih es-Sehmi ise de burada kastedilen râvi net bir şekilde belirlenememiştir. Bu olay da sadece *Târihü'l-İslâm*'da kaydedilip Zehebî de ismini tasrih etmediğinden bir tercihte bulunulmamıştır.

¹⁰⁰ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, VI, 460.

Taberânî âlî isnadıyla öne geçince bu üstünlük yarışı bitmiş ve İbnü'l-Ciâbî ise hıfzının azlığından değil, isnadının daha nâzil olmasından utanmıştır.¹⁰¹ Aktarılan bu olay âlî isnadın ilmî rekabet aracına dönüştüğünün rivayet asrındaki en belirgin örneğidir. Bununla birlikte ilk dört asırda Taberânî olayı gibi çok açık bir şekilde sadece âlî isnad sebebiyle bir âlimin üstünlüğünün ikrar edildiği başka vakıaların da tespit edilemediğini belirtmekte yarar vardır.

Âlî isnadın ilmî rekabet gayesiyle toplandığını gösteren misallere isnadı kısa olduğu için uydurma rivayetler talep eden kişiler de bir başka örnektir. Burada âlî isnad uyduranlar yalancı kişiler oldukları için bir tarafa bırakılırsa bu nakillerin uydurma olduğunu bilerek semâ eden az sayıda da olsa muhaddislerin varlığı, âlî isnadda sıhhat amacı bulunmayanlara bir örneklik teşkil eder. Yerleşme döneminde âlî isnad amacıyla hadis uydurmalar başladıysa da yaygınlaşma döneminde bir kısım muhaddisin bu nakilleri semâ ettikleri not edilmektedir. Taberânî'nin, metrûk kabul edilen İdris b. Ca'fer el-Attâr'dan¹⁰² âlî isnad semâ¹⁰³ ile Hâkim'in bazı hocalarının âlî isnadları uydurma olmalarına rağmen tahammül ettiklerine dair açıklaması,¹⁰⁴ sıhhat kaygısını geride bıraktıran bir âlî isnad ilgisine işaret etmektedir. Zayıf ya da uydurma âlî isnadları alan bu kişilerin sıhhat kaygısı gütmeyecekleri varsayılırsa onların bu tür isnadlarla akranlarının önüne geçme düşüncesinde oldukları ileri sürülebilir. Bununla birlikte, yukarıda "az sayıda" kaydının konulması uydurma âlî isnadlara pek fazla teveccüh edilmemesi sebebiyle olduğu belirtilmelidir. Zira muhaddisler genel olarak bu tür isnadları da ilmî rekabetlerde etkin bir unsur olarak kullansalardı, Ebû Hüdbe (ö. 200/816?) ve Ebü'd-Dünyâ el-Eşec (ö. 327/938-9) gibi isimlerin kendi çağlarında yoğun bir teveccüh görmeleri beklenirdi. Dolayısıyla aslında talep edilenin sahih/makbul âlî isnadlar olduğu fakat zayıf olanlarına az da olsa bir ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda az sayıda olsa de bahsedilen muhaddislerin zayıf ya da uydurma rivayetleri isnadı kısa olduğu için semâ etmeye

¹⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, 411.

¹⁰² Zehebî, onu 281-290 senelerinde vefat edenler içerisinde zikretmiş, Taberânî'nin İdris'ten 287 veya 288 yıllarında semâ ettiğini belirtmiştir. Ölüm tarihi net olarak verilmemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VI, 712.

¹⁰³ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVI, 127. Bilgiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "İsnad Tercihinde Âlîlik" başlığı.

¹⁰⁴ Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, 126. Ayrıntılı bilgi için bkz. "İsnad Tercihinde Âlîlik" başlığı.

çalışmaları bu tür arayışlarda sıhhat düşüncesinin olmadığına işaret etmektedir. Kısacası âlî isnadın, özellikle de sahih âlî isnadların akranlar arasında öne geçmeye vesile olduğu ve muhaddislerin ilmî rekabette kendilerini ön plana çıkaracak bu tür rivayetlere ilgi duydukları kaydedilebilir.

Hadis taliplerine hâkim olan âlî isnad arayışının sebebini tespit etmenin yöntemlerinden biri de buna karşı eleştirilerin izlerini sürmektir. Âlî isnada yönelen tenkitler bir sonraki başlıkta detaylı bir şekilde incelenecekse de burada söz konusu eleştirilerden hareketle âlî isnadın niçin talep edildiği anlaşılmaya çalışılacaktır. Âlî isnada “*dünya ziyneti*” olduğuna yönelik eleştiriler ile Zehebî’nin bu tür isnadı, “*hadisle alâkalı Rabbanî değil nefsanî arzular*” içerisinde sayması âlî isnad ararken sıhhat kaygısının bulunmadığını düşündürmektedir.¹⁰⁵ Nitekim Abdurrahman b. Mehdî’nin (ö. 198/814), Hammâd b. Zeyd’den (ö. 179/795) rivayet semâî için rihleye çıkan fakat Hammâd’ın cenazesi ile karşılaşan Ebû Ubeyd’e (ö. 224/838), “*Ona yetişmen mümkün olsaydı da Allah’a takvaya yetişemezdin*” şeklindeki sözü âlî isnadın sıhhat için aranmadığı yönünde bir değerlendirmedir.¹⁰⁶

Yaygınlaşma devrinde âlî isnad arayışlarının “*gereksiz bir uğraş*” şeklinde de eleştirildiği görülmektedir.¹⁰⁷ Tüm bu değerlendirmeler ve tenkitlerden âlî isnadın dünyaya ait bir kazanım sağladığı anlaşılmaktadır. İlmin dünyevî kârı da en başta kişiye devrindeki diğer ilim adamlarına göre bir üstünlük sağlamasıdır. Muhaddisler âlî isnadları “*ilimde öne geçme*” düşüncesiyle yaptıklarını açık bir şekilde ifade etmemişlerdir. Bununla birlikte yukarıda incelenen çeşitli veriler bazı muhaddislerin âlî isnadları ile akranlarından üstün konuma geldiklerini, bir kısmının bu durumla övündüklerini ortaya koymaktadır. Zamanla âlî isnad ilmî rekabette muhaddislere öncelik sağlamıştır. Yine de bir muhaddisin âlî isnadlı rivayetlere ulaşmaya çalışırken tek hedefinin ilmî seviyede öne geçmek olmayabileceği ve burada sayılan tüm düşüncelerin râvide aynı anda bulunabileceği belirtilmelidir.

¹⁰⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 205.

¹⁰⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, 123; Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle*, 121; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XIV, 398; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XLIX, 77-8; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 498.

¹⁰⁷ Bu husustaki eleştiriler ve Râmezü'müzî'nin yanıtları için bkz. Râmezü'müzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 206-11.

C. Manevî Sebepler

Âlî isnad arayan âlimlerin bir kısmı bu tür nakillerle manevî bir bağ da tesis etmişlerdir. Hz. Peygamber'e yakınlığı sağlayan ve kitapların telif edildiği bir dönemde rihle ile hadis semâi geleneğinin sürdürülmesine vesile olan âlî isnad arayışı hadis talipleri için cezbedici olmuştur. Muhaddislere göre Resûlullah (s.a.v.) ile adının birlikte anılıyor olması mutluluk sebebiyken iki isim arasında yakınlık ne kadar fazla olursa âlî isnadlar râvî için ayrı bir ferahlık vesilesine dönüşmektedir. Yine âlî isnadın hadis tahammül ve eda sistemine sağladığı bazı ek yararlar olmuş, bu tür rivayetlerin aranması rihlelerin daha uzun süre devam etmesine katkı sağlamıştır. Burada sayılan çeşitli meseleler farklı kaynaklarda âlî isnad arayışlarının nedenleri arasında zikredilmiş, bu vesileyle ilgili hususlar manevî sebepler kapsamında incelenmiştir.

1. Hz. Peygamber'e Yakınlık

Hz. Peygamber'e manevî anlamda yakınlık sağlama düşüncesi çeşitli eserlerde âlî isnad arayışlarının sebeplerinden biri kabul edilmiştir. Bu hususta sahâbenin faziletine dair bir hadis de örnek verilmiş ve isnadda Resûlullah'a (s.a.v.) yakın olmanın kişiye manevî duygu sağlayacağı kaydedilmiştir. Özellikle Sehâvî'nin vurguladığı bu neden, hadis usûlü eserleri arasında âlî isnadın sıhhati arttıracak fikri kadar yaygın değildir. Yine de ilgili durumdan bahseden muhaddislerin bulunması konunun ilk dört asırda nasıl anlaşıldığı meselesini incelemeyi gerekli kılmıştır.¹⁰⁸ Bu vesileyle ilgili sebep öncelikle müteahhir dönem hadis usûlü eserleri vesilesiyle tartışılacak ardından bu iddianın ilk dört asırda varlığı irdelenecektir.

Müteahhir dönemin başlarında âlî isnad-maneviyat ilişkisine dikkat çeken önemli alimlerden biri İbn Asâkir'dir (ö. 571/1176). O, âlî isnadın Resûlullah'a (s.a.v.) ve dolayısıyla Allah'a yakınlık sağladığından bahsederek şiiirinde şöyle der:

¹⁰⁸ Çağdaş dönemde aynı minvalde bir yorumu Ali Toksarı yapmıştır. Bkz. Ali Toksarı, "Âlî İsnad Açısından Abd b. Humeyd ve Kütüb-i Sitte İmamlarının Sülâsiyyâtı", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1990, sayı: 4, s. 230 vd. Yine Dickinson da âlî isnad arayışlarının esas sebebinin Hz. Peygamberle kurulan manevî bağ olduğunu belirtir ve bu konuyu İslam'da kutsal emanetlere verilen değere benzetir. Bkz. Dickinson, "İbn al-Şalâh al-Shahrazûrî and the Isnâd", 504-5.

..Sahih âlî isnada tabi ol, o kurbiyetiyle haz duyulan Rahman'a yakınlıktır..¹⁰⁹

İsnadda Hz. Peygamber'e yakınlığın ona manevî bir kurbiyet sağlayacağı hususunda delil gösterilen hadis ise “*Ümmetimin en hayırlıları zamanımda yaşayanlar, sonra bunların arkasından gelenler, daha sonra onları takip edenlerdir...*” rivayetidir.¹¹⁰ Sehâvî bu hadisi, “*âlîliğin fazilet asrına yakınlığı ifade ettiğine dair delil*”¹¹¹ şeklinde değerlendirmiştir. Sehâvî, görüşünü İbn Şâhin'in (ö. 385/996) *Mâ Karube Seneduhu Min Resûlillâh (s.a.v.)*¹¹² isimli eserinde âlî rivayetleri bu hadisle ilişkilendirdiğini ileri sürerek desteklemiştir.¹¹³ Sahâbe neslinin kıymetini ifade eden söz konusu rivayetin âlî isnadla ilişkisinin kurulduğu nokta bu silsilede ön sıralarda anılabilenin râviyi hayırlı nesil arasına dâhil etmesidir. Örneğin hicrî 230 senesinde vefat etmesine rağmen etbâu't-tâbiîn neslinden sayıldığından âlî isnad sahibi Ali b. Ca'd'ı hadiste “hayırlılar” olarak anılan râviler içerisinde görmek mümkündür. Dolaylı yoldan düşünüldüğünde âlî isnadı elde edebilen kişiler Hz. Peygamber'e isnadda olan yakınlıklarından bu müjdelenen nesiller içerisinde sayılabilmektedirler.

Konuyla bağlantılı olarak “*benim asrımdakiler...*” ifadesindeki “karn” kelimesinin anlamı da tartışılmıştır.¹¹⁴ Bu sözcüğü sahâbe, tâbiûn, etbâu't-tâbiîn nesilleri olarak anlayanlar bulunduğu gibi aynı kelimeyi zaman açısından değerlendirip onun kaç yıllık bir süreyi ifade ettiği hakkında çeşitli görüşler zikredilmiştir. Kelime üzerindeki tartışmaların âlî isnadla ilişkisi ise “karn” kavramı için belirlenecek yıl sınırının isnadda bazı râvileri hadiste övülen kişiler arasına katmasındandır. Örneğin sözcüğün karşılığının 100 küsur sene belirlenmesi

¹⁰⁹ Sehâvî, *Fethû'l-mugîs*, III, 306.

¹¹⁰ Ebû Davud et-Tayâlisî, *Müsned*, I, 239, hn: 297; II, 186, hn: 892; IV, 281, hn: 2673; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, XI, 87, hn: 19996; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XVII, 301-4, hn: 33074-8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 20, hn: 7123; XXXIII, 172-3, hn: 19953; XXXVIII, 57, hn: 22960; Buhârî, “Fezâilü ashâbi'n-Nebî”, 1, hn: 3649; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 213 (IV, 1963-4); Ebû Dâvûd, “Sünne”, 10, hn: 4624; Tirmizî, “Fiten”, 45, hn: 2222; Ebû Bekir İbnü'n-Nebî İbn Ebû Âsım Ahmed b. Amr, *Kitâbü's-sünne*, 2 c., Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1980/1400, II, 628, hn: 1468; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, XIII, 415-6, hn: 7420; İbn Balabân, *Sahîhu İbn Hibbân*, XV, 123, hn: 6729; XVI, 206, hn: 7223; Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, I, 76, hn: 96; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 269-70, hn: 20600.

¹¹¹ Sehâvî, *Fethû'l-mugîs*, III, 333.

¹¹² Sehâvî muhakkiki buradaki kastın “Mecteme'a mine'l-Ehâdis elletî beynî ve beyne Resûlillâh sallallahu aleyhi ve sellem Erbaatü Ricâl” isimli kitap olduğunu belirtmektedir. Eser yazma halindedir. Bkz. Sehâvî, *Fethû'l-mugîs*, III, 333, 4. dpnt. Eser için bkz. Sezgin, *GAS*, I/I, 426.

¹¹³ Sehâvî, *Fethû'l-mugîs*, III, 333.

¹¹⁴ Tartışmalar ve bazı görüşler için bkz. Sehâvî, *Fethû'l-mugîs*, III, 333.

durumunda, âlî isnadla Hz. Peygamber'e ulaşan bir muhaddis, hicrî 300'lerde yaşasa da hadisin kapsamına girmektedir. Birtakım hadis usûlü eserlerinde kurulan bu bağlantı acaba mütekaddim dönemdeki âlimler tarafından da kurulmuş ve bu vesileyle âlî isnad talep edilmiş midir?

Hadis tarihi içerisinde bu hususta ilk değerlendirmelerin âlî isnadın yerleşme döneminde yapıldığı görülmektedir. Âlî isnadı maneviyatla ilk olarak Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve Muhammed b. Eslem et-Tûsî'nin (ö. 242/856) ilişkilendirdiği görülür.¹¹⁵ Yahyâ b. Maîn âlî isnadı "*Allah'a ve Resûlüne yakınlık*" şeklinde tarif ederken,¹¹⁶ Tûsî de "*İsnadda yakınlık Allah'a yakınlıktır*" diyerek¹¹⁷ manevî bakış açısını ifade etmiştir. Burada "Allah'a yakınlık" tabiriyle âlî isnadın Hz. Peygamber'e yakınlığı sağladığı, Resûlullah'a (s.a.v.) yakınlığın da Allah'a kurbiyete vesile olacağı düşüncesi bulunmaktadır. Yine Râmeşürmüzî de âlî isnadın Allah'a yakınlık sağlamasını birebir vurgulaması da muhaddisin isminin Nebî'nin adı ile anılmasının en büyük şeref olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸ Yukarıda geçtiği üzere İbn Şâhin de âlî isnadı benzer minvalde değerlendirmiştir.¹¹⁹ Dolayısıyla ilk dört asırda bazı muhaddisler âlî isnadın Allah'a yakınlık sağlaması açısından değerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte âlî isnada yönelen ilk tenkitlerin Fudayl b. İyâz gibi zâhidlerden gelmesi bu tür rivayetleri her ilim adamının Hz. Peygamber'e yakınlık şeklinde değerlendirmedeğini göstermektedir. Tüm bu veriler birlikte incelendiğinde âlî isnad ile Hz. Peygamber'e ve Allah'a yakınlık arasında ilişki kurulduğu fakat bunun âlî isnad arayışında tek sebep şeklinde görülemeyeceği kaydedilebilir. Nitekim bir râvi sadece âlî isnadla Hz. Peygamber'e yakınlığı hedeflerken diğeri burada sayılan tüm nedenleri göz önünde bulundurarak âlî isnad talep edebilir.

¹¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, Tûsî'nin bu sözünü aktardığı için Davidson, Hatîb'i bu düşünceyi ilk dile getiren kişi olarak ifade eder fakat söz Tûsî'ye ait olduğundan bu çıkarım hatalıdır. Bkz. Davidson, **Carrying on the Tradition**, 31.

¹¹⁶ İbn Asâkir, **el-Erbaûne'l-büldâniyye**, 39.

¹¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 37. Bilgiler için detaylı değerlendirme için bkz. "Âlî İsnadın Önemi Belirten Sözlerde ve Olaylarda Artış" başlığı.

¹¹⁸ Râmeşürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsil**, 134.

¹¹⁹ Bkz. "Kaynak Olarak Muhaddisler" başlığı. Ayrıca bkz. Sehâvî, **Fethü'l-mugîs**, III, 333.

2. Rihleye Rağbet

Rihle ile âlî isnad arayışını birebir ilişkilendiren bazı hadis usûlcüleri bu tür rivayetlere ulaşma isteği olmasa rihlenin ortadan kalkacağına dair bazı kaygılarını dile getirmişler ve bu ilim geleneğinin sürmesi için âlî isnad arayışının devamını elzem bulmuşlardır.

Âlî isnad arayışının rihle ile hadise rağbeti arttırdığına dair fikrin IV./X. yüzyılda gündeme geldiği ileri sürülebilir. Zira konuyla ilgili ilk değerlendirmeler Râmeihürmüzî'nin eserinde yer almaktadır. Râmeihürmüzî rihleleri savunurken, *“İsnadın nâzil olması ile yetinmek, rihlenin ve faziletinin yok olmasına sebebiyet verir”*¹²⁰ diyerek âlî isnad arayışının rihleleri tetiklediğine vurgu yapmıştır. Râmeihürmüzî'nin ardından İbnü'l-Kayserânî de benzer bir düşünce serdetmiş, *“Muhaddisler âlî isnad talebinde ve onun medhinde icmâ etmişlerdir. Eğer nâzilin semâi ile yetinselerdi hiçbir rihle yapmazdı”*¹²¹ diyerek âlî isnad arayışının rihledeki rolüne işaret etmiştir. Râmeihürmüzî'nin rihle-âlî isnad ilişkisine dair ifadeleri hakkında Bikâî (ö. 885/1480), *“Eğer nâzil isnad üstün kabul edilirse rihle batıl olur. Rihle batıl olursa hadise olan rağbet azalır ve [birçok rivayet] kaybolur, zayıf hale gelir. Bu da hadis ile ona olan güvenin yokluğuna sebep olur”*¹²² açıklamasını yapmıştır.

Özellikle IV./X. yüzyılda rihlelerin önemli bir kısmı âlî isnad gayretiyle yapılıyorsa da burada önemli olan husus “rihle geleneğini yaşatmak için âlî isnad aranması” meselesidir. Çeşitli muhaddislerin ifade ettiği gibi kitap yazımının yaygınlaşmasıyla rihlelerde önceki zamana göre bir azalma olması muhtemeldir. Elindeki rivayetlerin âlî isnadlarını arayan hadis talipleri ilmî yolculuk yapma geleneğinin uzun bir süre devam etmesine katkıda bulunmuşlardır. Bununla birlikte âlî isnad talep edenlerin bunu doğrudan rihle geleneğini yaşatmak için yaptıklarına dair bir veri bulunmasa da âlî isnad elde etmek için rihlenin gerekliliği böyle bir ilişkinin kurulmasını doğal hale getirmektedir.

¹²⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 206.

¹²¹ İbnü'l-Kayserânî, *Mes'etü'l-ulûv ve'n-nüzûl*, 54.

¹²² Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye*, II, 408.

Kısacası müteahhir hadis usûlü müelliflerinin iddialarının aksine âlî isnad arayışında sıhhat kaygısının çok fazla bulunmadığı söylenebilir. Âlî isnadıyla övünen, bu nakilleriyle akranlarının önüne geçen ve âlî isnada tenkit yöneltlenlerin açıklamaları göz önünde bulundurulduğunda âlî isnadın ilimde üstünlük sağlamasının bu tür rivayetlere teveccühte bir sebep olduğu anlaşılmıştır. Yine çeşitli hadis usûlü kaynaklarında âlî isnad arayışına sebep olarak gösterilen “Resûlullah’a yakınlık” anlayışı ilk dört asırda da gözlemlenmiştir. Manevî sebepler içerisinde özellikle rihleye rağbetin âlî isnadın yararları kapsamında kaydedilebileceği fakat âlî isnad arayışında bir neden niteliğinde olmadığı ortaya konulmuştur.

IV. Âlî Isnad Arayışına Farklı Yaklaşımlar

Âlî isnad arayışlarına yönelen hadis taliplerinin yanında bu yaklaşımı tenkit eden muhaddisler de vardır. Yine âlî ya da nâzil isnadı üstün tutanlarla bir naklin âlî/nâzil isnada sahip olmasını önemsemeyen ilim erbabından da söz edilmiştir. Dolayısıyla âlî isnada tüm âlimlerin yaklaşımı aynı olmamış, ehl-i re’yin konu hakkında farklı yorumları olduğu gibi muhaddisler içerisinde de âlî isnad hususunda çeşitli düşüncelere sahip âlimler bulunmuştur. Söz konusu arayışlara karşı farklı fikirlerin tahlili hadis tarihi içerisinde âlî isnadın konumunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu vesileyle âlî isnada dair yaklaşımlar; eleştiriler ve savunuları ifadeleriyle birlikte isnad tercihinin dair açıklamalar irdelenecektir.

A. Yöneltilen Eleştiriler

Âlî isnad talebi muhaddisler arasında yaygın şekilde görülmesine rağmen bu arzu II./VIII. asırdan itibaren çeşitli tenkitlere uğramıştır. Bu konuda eleştiriler iki farklı yaklaşım altında toplanabilir. İlki, âlî isnad arayışlarının ahirete bir faydası olmadığı, ibadete engel teşkil ettiği ve dünyevî amaçlarla yapıldığı yönündedir. İkinci tenkit ise âlî isnad peşine düşmek yerine hadislerin fikhını anlamının daha önemli olduğu, âlî isnad arayanların topladıkları nakilleri kavrama gayretleri bulunmadığı için kitap hamalına benzedikleri yönündedir. Söz konusu eleştiriler aynı zamanda âlî isnad arayışlarının hadis rivayetinden emin olmaktan ziyade, akranları arasında öne çıkma arzusuyla yapıldığına dair tespitler olarak da görülebilir.

Konuya yönelen en erken tenkitlerde âlî isnad arayışları “*dünya ziyneti*” şeklinde nitelenmişti. Bu noktada ilk eleştirilerin Fudayl b. İyâz ile Bişr el-Hâfi’den geldiği belirtilmişti.¹²³ Fudayl b. İyâz’ın da ifade ettiği gibi onlar hadis nakledeken en güzel rivayetlerin seçilmesinin gurura vesile olacağını düşünmektedirler. II./VIII. asırda sûfilerden gelen bu tarzda tenkitlerin III./IX. yüzyılda da devam ettiği Hâris el-Muhâsibî’nin (ö. 243/857) açıklamalarında görülebilmektedir. O tenkitlerinde âlî isnadı açıkça zikretmemiş, rihle üzerinde durmuştur. Muhâsibî, hadis talebini nafile ibadet olarak görmüş ve muhaddisleri ailesinin ihtiyaçlarını karşılaması gerekirken hadis talebi için yolcuğa çıkması sebebiyle eleştirmiştir. Ona göre bu davranış vacip olanı terk edip sünneti eda etmeye benzemektedir.¹²⁴ Aslında burada Muhâsibî âlî isnadı doğrudan eleştirmese de onun değerlendirmeleri bu tür isnadlarla rihlenin yakın ilişkisi açısından düşünüldüğünde aynı tenkidin âlî isnadı içerdiği ileri sürülebilir.

Râmezhürmüzî’nin rihleleri eleştirenlere verdiği cevapları değerlendiren Kandehlevî (1899-1974), burada sûfilerin de kastedildiğini belirtmiştir.¹²⁵ Netice itibariyle Muhâsibî’nin, rihleyi eleştirirken âlî isnadlar aklında bulunsun veya bulunmasın, bazı sûfilerin rihlenin de içinde yer alan âlî isnad arayışlarını dünya için yapılan boş bir uğraşı şeklinde gördüğü ifade edilebilir. Bunun yanı sıra sûfilerin âlî isnad yaklaşımlarına başka kaynaklardan bakıldığında âlî isnad hususundaki eleştirilerin Gazzâlî (ö. 505/1111) zamanında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Gazzâlî, hadis taliplerinin kimsede bulunmayan âlî ve garîb rivayetleri nakletmek için rihle yaptıklarını, bu davranışlarının gurura sebep olduğunu ve sadece kitap hamalı gibi hadis semâ edip bunlarla ibadeti ihmal ettiklerini kaydetmektedir.¹²⁶ Onun bu tenkitleri âlî isnadın tasavvuf çevresinde makbul bir durum olmadığını ifade etse de âlî isnad sahibi ve bu konuda gayret sarf eden sûfilerin de varlığı düşünüldüğünde tamamının aynı fikri taşımadığı ileri sürülebilir. Örneğin yukarıda geçtiği üzere zühd ve tasavvuf edebiyatında önemli bir konuma sahip Abdullah b. Mübârek, Muhammed b. Eslem et-

¹²³ Çeşitli örnekler ve değerlendirmeler için bkz. “Âlî İsnada Yönelen İlk Tenkitler” başlığı.

¹²⁴ Ebû Abdullah Haris b. Esed el-Muhâsibî, **er-Riâye li-Hukûkillâh**, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, 4. bs., Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1970, s. 111-2.

¹²⁵ Muhammed İdris el-Kandehlevî, **Minhatü’l-mugîs şerhu Elfıyyeti’l-İrâkî fi’l-hadîs**, thk. Sacid Abdurrahman es-Sadîki, 2. bs., Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut, 2012, s. 641.

¹²⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi’d-dîn**, 4. c., Beyrut, Dârü’l-Ma’rife, 1983, III, 397.

Tûsî, Ebû Saîd İbnü'l-Arabî (ö. 341/952), Ebû İshâk el-Müzekkî (ö. 362/973), İbn Ehî Mîmî (ö. 390/1000) ve Ebû Tâhir el-Muhallîs (ö. 393/1003) gibi âlimler âlî isnad semâi için gayret sarf etmişlerdir.

Bu noktada âlî isnada yönelen söz konusu tenkitlerin belirli olaylarda bir haklılık payının da bulunduğu söylenebilir. Zira âlî isnad sahibi muhaddislere yaşadıkları bölgede yoğun ilgi gösterilmekte, çevre illerden onlara bu tür rivayetleri semâ etmek için özel rihleler yapılmaktadır. Bir muhaddis için etrafında ilim almak gayretiyle bu kadar çok kişinin toplanması o âlimin nefesine hoş gelebileceği gibi, yeni nesillerin de bu ilgi ve teveccühe mazhar olma gayretiyle âlî isnad arayacakları ifade edilebilir. Nitekim âlî isnad semâına düşkün olan bazı muhaddisler de sûfîlerin açıklamalarına hak vermişler, İbn Dakîkul'îd ile Sehâvî bu görüşün doğru bir noktaya temas ettiğini belirtmişlerdir.¹²⁷

Âlî isnad konusunda muhaddislere yöneltilen sadece âlî isnad toplama gayesiyle rihle yaptıkları, bu nakillerin manasını kavramaktan aciz kaldıkları şeklindeki eleştiriye gelince bunlar ehl-i hadîs dışındaki âlimler tarafından zikredilmektedir. Bu tenkitler IV./X. asırda yazılan hadis usûlü eserlerinde cevaplanmaya çalışıldığına göre o dönemlerde revaçta olduğu anlaşılmaktadır. Zira IV./X. yüzyıldaki her iki hadis usûlü müellifinin de eserlerine söz konusu tenkitlere cevap verip, muhaddislerin faziletlerini anlatarak başlamaları bu durumu teyit etmektedir.

Muhaddislere âlî isnad konusunda yönelen tenkitler ve cevapları hususunda en uzun anlatım Râmeihürmüzî'nin eserinde yer almaktadır. O, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ın mukaddimesine muhaddislere yönelen eleştirileri kaydedip bunlara cevap vererek başlamış, eseri işin aslını ortaya koymak için telif ettiğini belirtmiş ve kitabının başlıkları ile içeriğinde de tenkitlere çeşitli yerlerde cevap vermiştir. Burada belirtilmesi gereken önemli nokta, Râmeihürmüzî'nin telifine rihleyi eleştiren bazı kesimlerin tenkitleri ile başlamasıdır. Bununla birlikte söz konusu rihle eleştirileri ve savunusunun âlî isnad amaçlı ilim yolculuklarıyla ilişkili olduğu belirtilmelidir. Zira

¹²⁷ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, 266; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, III, 335.

Râmeihürmüzî'nin eserinde genellikle rihle ile âlî isnad arayışlarını beraber zikrettiği çeşitli örneklerde gözlemlenmektedir.¹²⁸

Râmeihürmüzî eserinin mukaddimesinde her ne kadar “âlî isnad” kelimesini ya da ilgili herhangi bir tabiri birebir kullanmasa da kaydettiklerine bakınca âlî isnad hakkındaki tartışmalardan bahsettiği anlaşılmaktadır. O, mukaddimedeki Bağdat'ta ilmiyle ön plana çıkan biriyle, ehl-i hadîsten ama söz konusu akranının ilmî seviyesine ulaşamamış başka bir şahıstan bahsetmektedir. İkinci şahsın yaşlı olması hasebiyle etrafında meclisler oluşturulmuş ve kürsüler kurulmuştur. Bunu gören ilim sahibi fakih, “*Bir muhaddis 80 yaşına gelinceye kadar kendisinden hadis alınmaz. Ancak ölmeye yaklaştığı bu vakitte ‘Sadece bu şeyhte bulunan bir hadis var, yazın’ denilir*” demiş ve bu düşüncesini ashâbü'l-hadîse teşmil ederek anlatmıştır. Ancak Râmeihürmüzî fakihin bu bakış açısını kınamış, onun ilmini ashâbü'l-hadîsten aldığını ve bu sözleriyle hocalarına karşı vefasızlık ettiğini belirtmiştir. Ayrıca fıkıh ve hadisin birbirlerini tekâmül eden iki alan olduğunu da kaydetmiştir.¹²⁹

Her ne kadar âlî isnad denmese de tartışmanın bu tür isnadlar çerçevesinde geçtiği açıktır. Râmeihürmüzî rihleleri dolayısıyla âlî isnad arayışını eleştiren müteahhir fakihlerden birinin görüşlerini söz konusu kişinin ismini vermeden nakletmiş ve iddialarını yanıtlamıştır. Râmeihürmüzî bu tenkitleri şöyle anlatır:

“Müteahhir fukahâdan biri kitabında şöyle diyerek rihle yapanları zemmeder: [Rihle yapanlar] ortaya çıktılar, ehl-i nazarın seçkinlerini ayıpladılar, onları bid'atle suçladılar, onları re'y ve kelama nispet ettiler. Vacip olan ilmi öğrendikleri halde fayda sağlamayan haberleri talep ettiklerinden dolayı belde belde dolaştılar. Geceleri uyumadılar, gündüzleri susuz gezdiler, bineklerini yordular, beldelerinden uzaklaştılar, sorumlu oldukları kişilerin haklarını zâyi ettiler, anne ve babalarına karşı geldiler, vâcipleri ve üzerindeki hakları zâyi ederek günah işlediler, aile ve çocuklarıyla görüşmenin tadını kendilerine haram ettiler, dünya lezzetlerini kendilerine haram kıldılar bu durumdan da hoşnut oldular ve böylelikle ahirette azabı hak ettiler. Onlar hayvanlar gibi şaşkındırlar. Onlara bir mesele hakkında sorulduğunda, şimdiye kadar bu mesele konuşuldu mu, derler. Eğer onlara, bu yeni gerçekleşmiş bir olaydır denirse; bu konuda bir şey ezberlemedik derler. Sünnetlerden (ahkamdan) sorulunca da hatipleri, siz “Kim Allah için bir mescit inşa ederse”, “Kim benim adıma yalan söylerse”, “Allah Eslem kabilesini korusun” hadislerini ezberlemediniz mi, derler.”¹³⁰

¹²⁸ Konuya dair örnekler ve değerlendirmesi için bkz. “Âlî İsnad Amaçlı Rihlelerde Artış” başlığı.

¹²⁹ Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 132-3.

¹³⁰ Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 206-7.

Bu ifadelerde görüleceği üzere fakihin eleştirdiği en temel konu hadis için rihlelere çıkıp rivayetlerin fıkhnı ihmal etmektir. Konu rihleler üzerinden tartışılrsa da özellikle ilgili dönemde bu rihlelerin en önemli amaçlarından biri âlî isnad elde etmek olunca öncelikle bu tür isnadların semâi hedeflenmiştir. Nitekim tenkit eden bu kişinin “*vacip olan ilmi öğrendikleri halde fayda sağlamayan haberlerin peşinde koşmaktan*” kastı arasında âlî isnadlı rivayetler de olmalıdır. Rihlelere dair yapılan bu uzun açıklama âlî isnad amacıyla ilmî yolculukların bu düşüncedeki fakihler nezdinde gereksiz görüldüğüne dair bir anlatımdır. İsmi bilinmeyen bu fakihin ya da bu görüştekilerin asıl tenkidi ise bu tür isnadlar peşinde koşmanın hadis taliplerinin bildikleri hadisleri kavramalarına engel olmasıdır. Zira onlar, muhaddislerin âlî isnadların peşine düşmek yerine beldelerinde bulunup semâ ettikleri hadislerin fıkhnı anlasalar daha önemli bir ilim elde edeceklerini düşünmekteledir.

Âlî isnada yönelen bu minvaldeki tenkitler Râmehürmüzî’nin eserindeki kadar uzun olmasa da Hâkim’in *Mâ’rife*’sinde de yer almaktadır. Aslında bu kitabın mukaddimesinde muhaddisler hakkında ileri geri konuşan ve kendilerine “*haşviyye*” diyen¹³¹ şahıslardan bahsedip onları “*bid’at ve ilhad ehli*” şeklinde vafetmesine bakılırsa bu tartışmalarda âlî isnadın gündemde olmadığı varsayılabilir.¹³² Ancak Hâkim’in bu değerlendirmelerin hemen ardından eserine âlî isnadın değerini ifade eden örneklerle başlaması âlî isnad tartışmalarının gruplar arasında önemli bir yere oturduğunu göstermektedir.¹³³

Eleştirilerin içeriğinden anlaşılacağı üzere âlî isnad arayışı konusunda tenkit edilen temel husus hadis taliplerinin bu tür isnadlara ulaşmak için üstün gayret gösterip rivayetin içeriğinden haberdar olmamalarıdır. Bu yüzden bahsedilen fakihler böyle muhaddisleri kitap hamalına benzetmişlerdir. Başka bir deyişle hadis talipleri âlî isnada ulaşmak isteyince tüm gayretlerini bu alana sevk etmişler ve daha önemli olan meseleleri ihmal etmişlerdir.

¹³¹ Hâkim en-Nîsâbü’rî, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs*, 114-5.

¹³² Ebû Hâtîm onun “*sika*” olduğunu belirtir. Bkz. İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 127.

¹³³ Hâkim en-Nîsâbü’rî, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs*, 116-31.

Râmezhürmüzî'nin tenkitlerinin aktardığı ve kendisiyle tartıştığı kişilerin kimliği hakkında Mücteba Uğur (1936-2005) bazı açıklamalarda bulunmuştur. O, âlî isnadla ilgili Râmezhürmüzî'nin bahsettiği kişilerin mu'tezilî zihniyetindeki fakihler olabileceğini belirtmiştir.¹³⁴ Aslında Râmezhürmüzî ve Hâkim'in bu kişiler hakkında “*muhaddisleri haşviyye diye isimlendiriyorlar*” şeklinde açıklamaları eleştiri sahiplerinin kalamcılar olabileceğini düşündürmektedir.¹³⁵ Bu anlamda aynı dönemde muhaddisleri eleştiren bir ekol olarak da akla ilk Mu'tezile gelmektedir. Örneğin Mutezile âlimi Câhiz (ö. 255/869)¹³⁶ ile Mu'tezilî görüşe yakın fakihlerden Cessâs (ö. 370/981)¹³⁷ ashâbü'l-hadîsin bir kısmı için “haşviyye” isimlendirmesini kullanmışlardır. Nitekim Râmezhürmüzî de eserinin başka bölümlerinde isim vermeden Belhî'nin (ö. 319/931) *Kabûlü'l-ahbâr* isimli eserini tenkit etmektedir.¹³⁸ Benzer şekilde İbn Kuteybe (ö. 276/889), İbn Fûrek (ö. 406/1015) gibi isimlerin Mu'tezile'ye mensup kişilerin muhaddisleri eleştirdiğine dair açıklamaları ve bu hususta kitap telifleri rihleler ile âlî isnadı da eleştirebilecekleri ihtimalini akla getirmektedir.¹³⁹ Bununla birlikte mu'tezilî âlimlerin günümüze ulaşan az sayıdaki eserlerinden bizzat âlî isnad ya da rihleye yönelik bir tenkit tespit edilememiştir.¹⁴⁰ Mu'tezile için *Kabûlü'l-ahbâr*'da ve muhaddislere yönelik diğer eleştirilerde temel konu cerh-ta'dîl

¹³⁴ Uğur, “Hadis Rivayetinde “Uluv-Nuzûl” Meselesi”, 20. Uğur, Râmezhürmüzî'nin bahsettiği fakihin bizzat kendisi olabileceğini de belirtir fakat onun muhaddislere yönelik savunusu Uğur'un bu çıkarımında hata olduğunu düşündürmektedir.

¹³⁵ Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 134-5.

¹³⁶ Câhiz'in bu tabirle tüm muhaddisleri kastetmediği ifade edilebilir. Zira anlatılan olayda kapıyı çalan kişi ashâbü'l-hadîsten olduğunu söyleyince Câhiz ben haşviyye ile görüşmüyorum demiş, kapısına gelenin İbn Ebû Dâvûd (ö. 316/929) olduğunu öğrenince onu içeriye davet etmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XIV, 125; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dîmaşk*, XLV, 432; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XI, 530.

¹³⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık el-Kamhâvî, 5 c., Beyrut, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1992/1412, IV, 46. Kavram hakkında bazı değerlendirmeler için bkz. Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihî Arkapları*, 2. bs., OTTO Yay., Ankara, 2015, s. 68-81.

¹³⁸ Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 313-4. Detaylı değerlendirme için bkz. Belhî, *Kabûlü'l-ahbâr*, 27; Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 3. bs., OTTO Yay., Ankara, 2018, s. 209.

¹³⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, thk. Ebû Üsâme Selim b. İd Hilâlî, 3. bs., Kahire, Dâru İbn Affân; Riyad, Dâru İbni'l-Kayyim, 2012/1433, s. 41; Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-Ensârî, *Müşkilü'l-hadîs ve beyânuhu*, thk. Musa Muhammed Ali, 2. bs., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1985/1405, s. 38-39. Ayrıca bkz. Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, Beyrut, Dâru'l-Kalem, t.y., s. 111-2; Nazlıgöl, “Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları”, 32.

¹⁴⁰ İlgili hususta Mutezilenin günümüze ulaşan eserlerinden Belhî'nin *Kabûlü'l-ahbâr*'ı, Dırrar b. Amr'ın *Kitâbü't-tahrîş*'i, Câhiz'in risaleleri ile Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin *el-Mu'temed fî usuli'l-fikh*'i incelenmiştir.

ve haber-i vâhid gibi meseleler olmuş, rihle-âli isnad konularında bir eleştiri bulunamamıştır.

Mu‘tezile eğilimli fakihler denilince öncelikle Bağdat’ta eğitim vermiş Kerhî (ö. 340/952), Cessâs gibi fakihler akla gelse de ilk dört asırda Hanefîlerin birebir âli isnad tenkid ettiğine dair bir veri tespit edilememiştir. Nitekim Hanefî usûl eserlerinden de anlaşıldığına göre Hanefîler ile muhaddisler arasında âli isnad hususunda farklı görüş âli isnad- fakih râvi tercihlerinde öne çıkmaktadır. Örneğin ilk bölümde değerlendirilen Veki‘ ile Abdullah b. Hâşim’in (ö. 255/869) isnad kıyaslaması¹⁴¹ ve fakih râvi yönünde Hanefî âlimlerden yapılan açıklamalar Hanefîler ile muhaddisler arasında “fakih râvi mi âli isnad mı” tartışmalarının bulunabileceğine işaret etmektedir. Özellikle bu konuda Serahsî’nin (ö. 483/1090) aktardığı Evzâî (ö. 157/774) ile Ebû Hanîfe (ö. 150/767) arasındaki “rükûda ve rükûdan kalkınca elleri kaldırma” tartışması âli isnad-fakih râvi karşılaştırmasına örnek şeklinde sıkça zikredilmiştir.

Daha sonraki kitaplara da yansıyan bu örnekte Evzâî; “Zührî → Sâlim → İbn Ömer” kanalıyla rivayet naklederken¹⁴² Ebû Hanîfe; “Hammâd → İbrahim en-Nehâî → Alkame → Abdullah b. Mes‘ûd” tarikiyle¹⁴³ hadis rivayet etmiş ve kendi isnadındakiler fakih olduğu için bu nakli tercih ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁴ Bu olayda Evzâî

¹⁴¹ Râmezhürmüzi, **el-Muhaddisü'l-fâsil**, 233.

¹⁴² Zührî tariki için bkz. Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Himyârî, **el-Muvatta‘: rivâyetu Ebi Mus‘ab ez-Zührî el-Merinî**, thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Mahmûd Muhammed Halil, 2 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1992/1412, “Salât”, 204, (I, 79-80); Humeydî, **el-Müsned**, I, 5151, hn: 626; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VIII, 139-40, hn: 4540; Buhârî, “Ezan” 83-4, hn: 735-6; Müslim, “Salât”, 21-2, (I, 292); İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât ve's-Sünne fi hâ”, 15, hn: 858; Tirmizî, “Salât”, 76, hn: 255-6; Nesâî, “İftitah”, hn: 1025; Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, **Müsned**, IX, 367-8, hn: 5481; 399, hn: 5534.

¹⁴³ Hammâd tariki için bkz. İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, II, 415, hn: 2456; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 203, hn: 3681; Ebû Dâvûd, “Salât”, 118, hn: 748; Tirmizî, “Salât”, 76, hn: 257; Nesâî, “Tatbîk”, 20, hn: 1058; Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, **Müsned**, IX, 203-4, hn: 5302.

¹⁴⁴ Serahsî nakle dair herhangi bir isnad vermezken, İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) Süfyân b. Uyeyne'nin hikâye ettiğini belirtmiş fakat Süfyân'a ulaşan herhangi bir isnad vermemiştir. Bkz. Ebû Bekir Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, **el-Mebsût**, 30 c., Beyrut, Darü'l-Ma'rife, 1993/1414, I, 14; Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-kadîr Şerhi Kitâbi'l-Hidâye fî Şerhi'l-Bidâye**, 10 c., Dârü'l-Fikr, t.y., I, 311. Olayın sübutuna dair tartışmaların çağdaş dönemde tahlili için bkz. Ebû'l-Hasenât Leknevî Muhammed Abdülhay b. Muhammed, **el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, 2. bs., Halep, Mektebü'l-Matbuâtü'l-İslâmiyye, 1984/1404, s. 212-6. Konuyla ilgili çeşitli değerlendirmeler için bkz. Mutlu Gül, **Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi**, İFAV Yay., İstanbul, 2018, s. 69-70.

ile Ebû Hanîfe'nin âlî isnad-fakih râvi farkını ortaya koyma yaklaşımında olmadıkları anlaşılmakla birlikte Serahsî'nin bu mevzuyu âlî isnad-fakih râvi karşılaştırmasına yorması en azından muhaddisler ile Hanefî fakihleri arasında bu noktada bir görüş farklılığı olduğuna işaret etmektedir.

Kısacası Râmezhürmüzî'nin âlî isnada yönelik bazı âlimlerin eleştirilerini aktardığı fakat bu tenkitlerin komple bir ekolün görüşü olarak belirlenemeyeceği kaydedilebilir. Burada âlî isnad arayışı ve bu tür nakillere yönelik tenkit ile düşüncelerin kişisel tercihler olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bununla birlikte Râmezhürmüzî'nin eserinde tartıştığı veya tenkitlerini cevapladığı kişilere yönelik daha derin araştırmalar yapılabilir.

Âlî isnada yönelen bu yaklaşımların haricinde âlî isnad arayışını benimseyen ve üstün tutan ehl-i hadîse mensup âlimlerin de hadis taliplerinin bazı davranışlarını eleştirdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin hadis ilminin usulünü bilmeyen talebelere bunu öğretmek için eserini yazdığını ifade eden Hâkim,¹⁴⁵ âlî isnad arayışında bazı yanlış davranışları eleştirmiştir. Onun üzerinde durduğu temel nokta hadis öğrenen kişilerin uydurma bile olsa isnadı kısa nakilleri semâ etmesidir. O, bunların âlî isnadlardan sayılmayacağını ve elde edildiğinde sevinilecek bir şey olmadığını anlatarak âlî isnad arayışındaki bir hatayı düzeltmeye çalışmıştır.

Söz konusu hususta hataları tashih amacıyla yapılan başka tenkitler varsa da ilk dört asırda yalnızca Hâkim'in dile getirdiği bu eleştirinin gündemde olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra Hatîb el-Bağdâdî'nin yaptığı bazı açıklamalarından IV./X. asrın sonları ve V./XI. yüzyılda devam eden süreç hakkında bilgi edinmek mümkündür. Aşağıdaki ifadeler âlî isnada giderek artan ilginin ve yönelen eleştirilerin güzel bir tasviri konumundadır:

“Zamanımızda bir grup, mütekaddim âlimlerin metoduna uymayarak tüm gayretlerini hadisleri yazma ve toplamaya sarf ediyorlar. Selefin râvi ve rivayetin durumu hakkındaki incelemelerine, kabul ve reddedilen hadisleri ayırt etmelerine, hadislerden çıkardıkları hükümlere ve helal-haramla ilgili fikhî birikimi elde etmelerine bakmıyorlar. Aksine hadis diye anılması ve kitaplarda yazılması ile yetiniyorlar. İşte onlar kitap hamalı cahil kimselerdir. Nice zorluklara katlanarak uzak beldelere yolculuk yaptılar, yorulup usanmadan binek üzerinde konup göçtüler,

¹⁴⁵ Hâkim en-Nîsâbü'rî, **Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs**, 111.

canlarını ve mallarını bu yolda harcadılar, tehlikelerle karşı karşıya kaldılar. Saçları başları dağınık, benizleri soluk, karınları aç, bedenleri zayıf halde vakitlerini âlî isnad talebiyle farklı beldelelere rihle yaparak geçirirler. Onların tek amacı âlî isnaddır, bundan başkasına rağbet etmezler. Adaleti tespit edilmemiş, güvenilir olmayan kişilerden hadis semâ ederler. Hadislerinin sıhhatini bilmedikleri kişilerden hadis rivayet ederler, semân sübutunu da araştırmazlar. Hadislerini sahifeden dahi düzgün okuyamayan, rivayet şartlarını taşımayan, semâ ile icazeti, müsnedle mürseli, maktû' ile muttasılı ayırt edemeyen ve hocasının ismini bir başkasından ayırt edebilecek kadar bile ezberlemeyen kişilerden aldıkları rivayetlerle ihticac ederler. Kötü amelleri sebebiyle fâsık olan ve fasid inancından dolayı bid'at ehli kabul edilen kişilerden hadis alırlar ve bunu da caiz görürler. (Bu şekilde aldıkları bir) hadisin semâi sabit ve isnadı da âlî ise onunla ameli vâcib kabul ederler.”¹⁴⁶

Burada bahsi geçen her iki usûl müellifi de aslında âlî isnad arayan, bu tür nakillere değer veren muhaddislerdir. Dolayısıyla eleştirdikleri nokta, bizzat âlî isnad arayışı değil, âlî isnad talep eden öğrencilerin yaptıkları hatalardır. Kısacası IV./X. yüzyılda muhaddisler içerisinde de sırf âlî isnad elde etmek için zayıf ya da kezzâb râvilerden hadis semâna yönelen kişilere dair tenkitler bulunmaktadır.

Âlî isnadın gerekliliği üzerine yapılan tartışmaların dışında rivayetler âlî ve nâzil isnadla semâ edilince nakillerin tercihi hususunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Râmeihürmüzî bu hususta muhaddisleri âlî isnadı isteyenler ile isnadın âlî ya da nâzil olmasını önemsemeyenler şeklinde ikiye ayırmış, ehl-i nazarı¹⁴⁷ ise âlî veya nâzil isnadı üstün tutanlar şeklinde sınıflandırmıştır.¹⁴⁸ Muhaddislerin bu husustaki görüş farklılıkları tarihsel süreç içerisinde de tespit edilen bir husustur. Ehl-i i nazar içerisinde ise âlî isnadı üstün görenler râvi sayısı azaldığı için râvilerin cerh/ta'dil durumları hakkında ictihadın azalacağını ve ictihadın düşmesinin de daha doğru bir yol olduğunu savunmaktadırlar. Ehl-i nazardan nâzil isnadı üstün görenler de cerh/ta'dil konusundaki ictihaddan yola çıkmışlar, ictihadın artmasının sevabı

¹⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, I, 83-4. Hatîb el-Bağdâdî benzer eleştirileri âlî isnad konusuna değinmeden *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* isimli eserinde de yapmıştır. Burada yukarıdaki aktarıma ek bir bilgi bulunmadığından *el-Kifâye*'den yapılan alıntı ile yetinilmiştir. Karşılaştırma için bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, **Kitabü'l-fakîh ve'l-mütefakkîh**, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, Riyad, Dâru İbnî'l-Cevzî, 1996/1417, II, 140-2.

¹⁴⁷ Ehl-i nazar kelimesi tarihte daha çok Mu'tezile ekolünü ifade eden bir tabirse de ehl-i re'ye nispet edilen çeşitli mütekellim ve fakihler için kullanılabilmektedir. Burada Râmeihürmüzî'nin ehl-i nazar hakkında ictihad görüşlerinden bahsediyor olmasından hareketle fakihleri kastedebileceği düşünülse de o nitelediği kişileri açıkça söylememiştir. Bu sebeple “ehl-i nazar” kelimesi tercüme edilmeden aynı şekilde kullanılmıştır. Bilgi için bkz. Metin Yurdağür, “Ehl-i Nazar”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, X, 519.

¹⁴⁸ Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 206; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li ahlâki'r-râvi**, 32-3.

arttıracığı düşüncesiyle nâzil isnadın daha faziletli olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁴⁹ Râmeihürmüzî bunu ileri sürenleri “*haberın kıyastan üstün olduğunu düşünenler*” şeklinde tanıtmıştır.¹⁵⁰ Bu görüşler içerisinde içtihadın ve sevabın artması düşüncesiyle nâzil isnadı üstün tutma fikrinin pek fazla benimsenmeyip, fazlasıyla tenkite uğradığı belirtilmelidir. Kısacası âlî isnad arayışın gerekliliği üzerinde tartışan gruplar olduğu gibi âlî ya da nâzil isnadın tercihleri konusunda da farklı görüşler aktarılmıştır.

B. Âlî İsnad Savunusu

Muhaddisler âlî isnada yönelik eleştirilere sessiz kalmamış, tenkit eden kişilerin iddialarına göre çeşitli yönleriyle bu arayışı savunmuşlardır. Âlî isnada dair dünya ziyneti ve boş bir uğraşı olması şeklindeki eleştirilerin yine mütekaddim dönemdeki muhaddisler tarafından üç farklı şekilde yanıtlandığı görülmektedir. Bunlar âlî isnadın Allah’a ve Resûlüne (s.a.v.) yakınlık sağlaması, rihleleri canlı tutması ve selefın sünneti olması şeklindedir.

Âlî isnadın Allah’a ve Resûlüne yakınlık sağlayacağına yönelik açıklamalar, onun dünya ziyneti olduğuna dair değerlendirmelere bir itiraz şeklinde düşünülebilir. Nitekim bu husustaki çeşitli değerlendirmelere daha önce yer verilmişti.¹⁵¹ Özellikle IV./X. asırda âlî isnadı savunmaya dair öne çıkan argümanlardan biri ise rihle anlatımlarıdır. Eserler içerisinde âlî isnadı uzun uzadıya savunanlardan biri olan Ramhürmüzî, muhatabının âlî isnad için yapılan rihlelerin gereksizliğini, bu ilmî yolculuklar sebebiyle vacip olan görevlerin terk edildiği görüşüne karşı âlî isnad için yapılan rihleleri öne çıkararak cevap vermiştir. O öncelikle, bu ilmî yolculuklara karşı çıkanların aslında rihlelerin zorluklarından kaçınıp rahatı tercih ettiklerini, hadis semâi yerine sahifelerden rivayet naklettiklerini ve bu sebeple hadisin sahihine-zayıfını birbirine karıştırıp sünnetten uzaklaştıklarını ifade etmektedir. Hatta böyle kişileri “O

¹⁴⁹ Bkz. Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü’l-fâsıl**, 204-6; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi**, 32-3.

¹⁵⁰ Râmeihürmüzî, **el-Muhaddisü’l-fâsıl**, 205. Sehâvî, bu ifadeyi iki şekilde açıklamaktadır. Birincisi; hadisi araştırmanın kıyas-ı celiden daha çok sevap kazandıracağı görüşüdür. İkincisi ise isnaddaki râvi sayısının çokluğunu, hadis sayısının fazlalığını istemeye benzetmesidir. Bkz. Sehavî, **Fethü’l-mugîs**, III, 335.

¹⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. “Hz. Peygamber’e Yakınlık” başlığı.

ve rivayetle sabit olan sünnet iki zıt kutuptur” şeklinde tanımlar.¹⁵² Ardından rihlenin güzelliklerini anlatmaya başlar:

“O iftiracı; râhilin rihlesinden aldığı lezzeti, vatanından ayrıldıktan sonraki etkinliğini, konaklama yerleri, menziller, su yolları ve olaylar esnasında aldığı lezzeti, bölgelerdeki köyleri, orman ve bahçeleri seyrederken, insanlarla karşılaşp nağmeler dinlerken, ülkelerin görülmemiş ilginç özelliklerini, dillerdeki ve renklerdeki farklılıkları müşahade ederken, duvarlar ile tarlaların gölgeliklerinde istirahat ederken, mescitlerde yemek yiyip içerken, gece gelince uyuyup tasannu ve meşakkati terk edip Allah’ın zatına olan sevgiyi beraberinde götürürken, isteği ve maksadına ulaşmanın sürurunu kalbinde yaşarken aldığı hazzı bir bilse!”¹⁵³

el-Muhaddisü’l-fâsıl’da çok daha uzun bir şekilde devam eden bu rihle anlatımı Râmeihürmüzî’nin âlî isnadları en temel savunusudur.¹⁵⁴ Burada müellifin zamanında yaşananlardan yola çıkarak geleceğe dair doğru bir öngörude bulunduğu söylenebilir.

Âlî isnad arayışını rihlelerle ilişkilendirerek bu ilmî yolculuklara dair övgülere yer veren diğer bir âlim Hâkim en-Nîsâbûrî’dir. O, rihlelere yönelen tenkitlere yer vermeden direkt ilgili hususa cevap vermiş ve rihlelerde çektikleri zorluklara işaret ederek muhaddislerin selevin yolunu takip ettiklerini ve bid‘at ehline karşı sünnetleri ihya ederek galip geldiklerini vurgulamıştır.¹⁵⁵ Ardından ashâbü’l-hadîsin insanların en hayırlıları olmasını da çeşitli özelliklerine bağlamıştır:

“Ashâbü’l-hadîs insanların en hayırlılarıdır. Nasıl böyle olmasınlar ki dünyayı arkalarında bırakmışlar, hadis yazmayı kendilerine gıda edinmişler, muarazayı [kitapları aslıyla karşılaştırma] gece muhabbeti yapmışlar, müzakereyi istirahat ve mürekkebi koku edinmişler, uykusuzluğu kendilerine uyku yapmışlar, [çalıştıkları] ışııkla ısınmışlar, taşları kendilerine yastık yapmışlardır. Âlî senedlere ulaşmışlarsa yaşadıkları bu zorluklar onlar için rahatlaktır, arzu ettiklerini elde edememişlerse rahatlık onlar için sefilliktir. Sünnetin lezzeti akıllarını örtmüştür, her durumda kalpleri Allah’a karşı rıza ile doludur. Sünnetleri öğrenmek onlar için mutluluktur, ilim meclisleri onların saadetidir, sünnete uyanlar onların kardeşleri, ehl-i bid‘at ise onların düşmanlarıdır.”¹⁵⁶

¹⁵² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 208-9.

¹⁵³ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 209 krş. Davidson, *Carrying on the Tradition*, 27-8.

¹⁵⁴ Davidson’a göre, Râmeihürmüzî’nin tartışırken karşı iddiaları yanıtlamak yerine rihleleri savunmasının sebebi âlî isnad arayışlarını rihlenin ayrılmaz bir parçası olarak görmesidir. Bkz. Davidson, *Carrying on the Tradition*, 28-9. Ayrıca bkz. Librande, “Contrast In The Two Earliest Manuals of Ulum Al-Hadith”, 130-1.

¹⁵⁵ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 112.

¹⁵⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 113-4.

Hâkim'in de açıkça belirttiği gibi burada tartışılan ve muhaddislerin savunduğu rihle âlî isnad arayışlarına yöneliktir. O da Râmezhürmüzî gibi âlî isnad talebi için yapılan ilmî yolculukları sünnet şeklinde değerlendirmiş ve rihlelerin önemine dair yaptığı anlatımı rihle örnekleriyle desteklemiştir.¹⁵⁷

Âlî isnadın ilk dört asırda yapılan bir diğer savunusu ise bu arayışların selefî sünneti olduğunu belirtmektir. Buna dair ifadeleri aslında iki şekilde değerlendirmek mümkündür. İlki, muhaddislerin yoğun ilgi gösterdikleri böyle bir arayışın dayanaklarını tespit etmektir. İkincisi ise âlî isnadın boş bir uğraşı ya da nefsin bir arzusu olduğu, âlî isnad için yapılan rihlelerin dine hiçbir yarar sağlamadığı gibi eleştirilerin hepsine toplu bir cevap vermektir. Başka bir ifadeyle âlî isnad arayışını sahâbenin, tâbiûnun bir uygulaması ve hatta Hz. Peygamber dönemindeki bir faaliyet şeklinde açıklamak âlî isnad talebine meşruiyet kazandırdığı gibi, eleştirenlere bir cevap niteliği taşımaktadır. Zira söz konusu anlayışa göre âlî isnadı tenkit edenler bu durumda temelleri Hz. Peygamber dönemine dayanan bir sünneti eleştirmektedirler. Bu da onların ne kadar sünnetten uzaklaştıklarını göstermektedir.¹⁵⁸

Âlî isnadın selefî sünneti olduğu şeklindeki ilk değerlendirme Ahmed b. Hanbel tarafından zikredilir.¹⁵⁹ Onun âlî isnad arayışını Alkame (ö. 62/682) ve Esved'in (ö. 75/694) rihleleri ile örneklendirerek selefe dayandırmasının ardından yaygınlaşma döneminde de âlî isnadı tenkit edenlere karşı benzer görüşlerin öne sürüldüğü kaydedilebilir. Nitekim Râmezhürmüzî de rihle anlatımının ardından Mesruk (ö. 63/683), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Ebû Kılâbe (ö. 104/722) ve Şa'bî (104/722) gibi sahâbe ve tâbiûnun rihlelerinden örnek vererek açıkça ifade etmese de aslında bu arayışları selefe dayandırmıştır.¹⁶⁰ Yalnız onların buradaki âlî isnadın sünnet olduğuna dair yaklaşımları sünnet kelimesinin teknik kullanımından ziyade "selefîn geleneği" şeklinde anlaşılmalıdır.

¹⁵⁷ Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs**, 119 vd.

¹⁵⁸ Benzer bir değerlendirme için bkz. Davidson, **Carrying on the Tradition**, 30.

¹⁵⁹ Davidson, bu konuyu selefî sünneti şeklinde açıklayan ilk kişinin Hatîb el-Bağdâdî olduğunu belirtir. Onun böyle bir değerlendirme yapmasının sebebi, Ahmed b. Hanbel'in sözünün ilk kaynağının Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*'si olmasıdır. Bkz. Davidson, **Carrying on the Tradition**, 30.

¹⁶⁰ Râmezhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-fâsıl**, 215-7.

Âlî isnad arayışlarının sünnet olduğunu belirterek onu en güçlü şekilde savunan kişi Hâkim'dir. O, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*'in mukaddimesinde ashâbü'l-hadîsin sünnete uydukları ve onu yaşattıkları için mansur taife olduklarına yaptığı vurgunun ardından âlî isnad anlatımına seleften örneklerle başlamıştır.¹⁶¹ Bu konuda Ahmed b. Hanbel ile Râmezhürmüzî'nin iktibasların daha geriye götürerek âlî isnad arzusunu Hz. Peygamber döneminden Dımâm b. Sa'lebe (ö. ?) kıssasına dayandırmıştır. Başka bir ifadeyle Hâkim'in âlî isnadın sünnet oluşunu kelimenin teknik anlamını kullanarak açıkladığı söylenebilir.¹⁶² Hz. Peygamber'in hayatından başlayan bu âlî isnadı nass ile destekleme çabaları Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669) ve Câbir b. Abdullah gibi sahâbenin rihleleri ile devam ettirilmiştir.¹⁶³ Bu yaklaşım, âlî isnad eleştirilerine verilen en net cevap olarak görülebilir. Onun verdiği misaller sonrasında diğer hadis usûlü âlimleri tarafından da kabul görmüş ve âlî isnadın meşruluğuna delil olarak kullanılmıştır.¹⁶⁴ Neticede bu açıklamaların ehl-i hadîs tarafından benimsendiği ifade edilebilir.

Sonuçta sûfî yönelimli kişiler ya da fakihlerden âlî isnad arayışına yönelen eleştiriler üç farklı şekilde cevaplanmış, âlî isnadın Allah'a yakınlık sağladığı şeklindeki savunma pek meşhur olmamıştır. Yine âlî isnadın rihleleri devam ettiren önemli bir unsur kabul edilmesine dair görüş ise tek başına kullanılmamış ve bu arayışların selefin sünneti olduğu düşüncesiyle desteklenmiştir. Ehl-i hadîs arasında en revaç bulan fikrin ise onu selefin sünneti şeklinde açıklayan görüş ve bunu destekleyen deliller olduğu belirtilebilir.

V. Değerlendirme

Âlî isnad kavramı etrafında oluşan meselelerin irdelendiği bu bölümde özellikle âlî isnada kaynaklık eden belli muhaddislerin bulunduğu tespiti hadis tarihi açısından önem arz etmektedir. Hadis talibinin âlî isnad elde etmek için küçükken yaşlı

¹⁶¹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, 111-3.

¹⁶² Ahmed b. Hanbel ve Hâkim ile ilgili benzer bir yaklaşım için bkz. Dickinson, "Ibn al-Şalâh al-Shahrazûrî and the Isnâd", 496.

¹⁶³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, 116-23.

¹⁶⁴ Dickinson, râvilerin az olması gerekliliğine dair fikrin râviler üzerine kurulmuş hadis sistemine yıkıcı bir etkisi olacağını, bunu engellemek için de hadis usûlü âlimlerinin âlî isnadı çok erken döneme dayandırdıklarını iddia etmektedir. Bkz. Dickinson, "Ibn al-Şalâh al-Shahrazûrî and the Isnâd", 496.

hocalardan eğitim alması gerekliliğine dair yapılan çalışma hadislerin semâ edildiği muhaddislerin belirli kişiler oldukları tespitiyle daha anlaşılır hale gelmektedir. Bu durumda her yaşlı muhaddisin âlî isnad sağlamadığı ve râvilerin de âlî isnad için döneminde bu tür nakillerin kaynağı olarak tanınan kişilere yöneldikleri dikkat çekmektedir. Ayrıca âlî isnadın tek bir bölgeden alınmadığı, râvilerin bu tür nakillerin kaynağı olan muhaddisin yaşadığı şehre yöneldikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Bağdat, Nîşâbur ve İsfahan kentlerinin diğerlerine nazaran âlî isnad konusunda daha önemli bir merkez oldukları tespiti önem arz etmektedir. Söz konusu şehirlerdeki durum, halkının âlî isnada ilgisi ve bu kentlerin ilim merkezi olmasıyla ilişkilidir.

Muhaddislerin âlî isnada neden rağbet gösterdikleri sorusu çalışmanın belki de en dikkat edilmesi gereken tespitlerinden birini içermektedir. Öncelikle belirtilmelidir ki muhaddislerin niçin âlî isnad talep ettiklerine dair açık bir ifade kendilerinden nakledilmemiştir. Bununla birlikte muhaddisler eleştirilerin de etkisiyle âlî isnada neden ihtiyaç duyulduğu hakkında bazı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu hususta hadis usûlcülerinin özellikle üzerinde durdukları nokta âlî isnadın sıhhati arttıracığı düşüncesi olsa da bu kısımda âlî isnadın sebeplerinin dönemlere göre farklılık göstermektedir. Âlî isnadın nüveleri şeklinde isimlendirilen dönemde (h. 120'ye kadar) bir önceki nesle gitme davranışlarının sıhhatle ilişkilendirilebileceği ortaya konulmuş, âlî isnad arayışlarının başlamasıyla birlikte (h. 120-180) bu tür nakiller akranlar arasında bir üstünlük vesilesi haline gelmiş ve ilimde öne çıkma isteği söz konusu olmuştur. Bunun yanı sıra bu tür isnadların talep edilmesinde manevi unsurların da bulunduğu görülmektedir. Nitekim erken dönemdeki örneklerde Hz. Peygamber'e yakın olma arzusunu dillendiren önemli muhaddisler bulunmaktadır. Yine âlî isnadın rihlelerin devamını sağlaması da bu tür nakillere talebin bir sonucu olarak kabul edilmelidir.

Âlî isnad anlayışında dikkat çeken önemli meselelerden biri de ona yöneltilen tenkitlerdir. Zira bizzat bazı muhaddislerin yanı sıra fakih ve mutasavvıfların âlî isnad hakkında farklı değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir. Özellikle IV./X. asırda yazılan hadis usûlü eserlerinde zikredilen ve âlî isnad arayan muhaddislerin hiçbir şeye yaramayacak bir işle uğraştıklarına dair değerlendirmeler âlî isnada yöneltilen önemli eleştiriler arasında sayılabilir. Bu eleştirilere karşı ise muhaddisler âlî isnadı rihlenin

güzelliklerini tasvir ve bu anlayışın selefin sünneti olduğunu ileri sürmek suretiyle savunmuşlardır. Bu cevaplar içerisinde  l  isnadı selefe dayandırma yaklaşımının daha çok revaç bulunduğu belirtilmelidir.

SONUÇ

Muhaddislerin birçoğunun ilgi odağı hâline gelen âlî isnadın sınırları, etkileri ve âlimlerinin bu tür nakillere yaklaşımlarının belirlenmesi hadis tarihine daha geniş perspektiften bakmayı sağlayan bir unsurdur. Zira bir muhaddisin âlî isnad semâi için bazen yıllar süren rihlelere çıkması, nâzil isnadlı hadisleri sema etmemesi gibi davranışlar âlî isnada dair arayışların hadis tarihinde önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Âlî isnad kavramının sınırlarının ve ilişkili olduğu tabirlerin belirlenmesi âlî isnad ve ilgili ıstılahların daha net anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Örneğin âlî isnad elde etme gayesiyle yapılan rihleler bazı müellifler tarafından çok fazla ön plana çıkartılınca ilmî yolculukların büyük kısmının bu niyetle yapıldığı zannedilmiştir. Oysa rihle ve âlî isnad arasındaki ilişkinin asırlara göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Dolayısıyla çalışmada rihle, tedlîs, akran rivayeti ve ilk hadis semâi gibi hususlarla âlî isnad arasında kurulan bağlantının, sınırlarının ve zamana göre değiştiğinin belirlenmesi bu noktadaki karışıklıkların giderilmesini sağlamıştır. Nitekim âlî isnad arzusunun rihle ve ilk hadis semâina asıl büyük etkisinin yaygınlaşma döneminde görüldüğü tespit edilmiş, akran rivayetinin âlî isnad arayışının başlamasıyla birlikte oldukça azaldığı anlaşılmıştır. Âlî isnadla tedlîs ilişkisinin ise çok yüksek oranlarda olmadığı saptanmıştır. Ayrıca avâlîler üzerinden hadis semâ yaşı ile uzun yaşamının âlî isnadlara etkisinin belirlenmesi, teoride bahsedilen hususların pratikte nasıl bir karşılık bulduğunu ortaya koymuştur.

Hadis âlimlerinin âlî isnada yönelim sürecinin tarihsel analizi yani bu talebin tek düze olmadığı ve döneme göre hem mahiyet hem de sayı olarak farklılık arz ettiği tezin önemli bulgularının başında yer almaktadır. Başka bir ifadeyle başlıklara da yansıtıldığı üzere âlî isnad arayışlarının başlangıcı, gelişimi ve yayılmasına dair yapılan tarihlendirmeler tezin özgün kısımlarındandır. Zira daha önce böyle bir ayırımı gidilmediği için konuyu hadis usulü kaynaklarından okuyan ya da bunları temel alan çalışmalarda sahâbe tabakasından müteahhirûn neslinin sonlarına kadar muhaddislerin hepsinin âlî isnada büyük bir ilgi gösterdikleri zannedilmiştir. Âlî isnada yoğun bir talep olduğu gerçektir. Ancak bu yönelimin resmî tedvîn sonrasında

II./VIII. asrın ikinci çeyreğinde başladığı, aynı yüzyılın sonlarına doğru yerleştiği, mihnenin ardından III./IX. yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaştığı anlaşılmıştır. Dönemlere göre muhaddislerin bu tür nakillere bakışlarındaki farklılıkların, sıhhat-âlî isnad ilişkisine dair yaklaşımların, âlî isnadın rihleleri, hadis tahammül yaşını, hadis meclislerini ve hadis edebiyatını etkilediği dönemlerin belirlenmesi hadis tarihine bir ölçüde ışık tutmaktadır.

Tezde belirlenen önemli hususlardan birisi de bir önceki râviye giderek hadis semâ etme davranışlarının tamamının âlî isnad arayışı şeklinde yorumlanamayacağıdır. Zira muhaddisler önceden başkasından dinledikleri hadisi semâ etmek için gittikleri âlimin bazen cerh-ta'dîl durumunu belirlemek istemişler, kimi zaman da hadisin sıhhatinden emin olmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla bir muhaddisin âlî isnad aradığını belirlemek için ya kendisinin bu yöndeki açıklamasına ya da bu hususta ek bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Âlî isnada kaynaklık eden belirli muhaddislerin olduğuna dair ulaşılan bulgu bu tür nakillerin semâında yapılan tercihleri daha net ortaya koymaktadır. Âlî isnad semâi için belirli hocalara gidilmesi dönemlerinde ilim ve kültür merkezi olan Bağdat ve Nîşâbur gibi şehirlerin bu tür nakillerin tahammül ve edâsında önemli bir konuma sahip olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Bağdat ve orada yaşayan âlimlerden söz edilirken âlî isnad konusu göz önünde bulundurulmalıdır.

Klasik ve çağdaş kaynaklarda “isnadın âlî olması hata ihtimalini azaltır” açıklamasının yanı sıra bu tür isnadları talep eden şahısların ilmî rekabette öne geçmek için çalıştıkları görülmektedir. Her ne kadar ilmî rekabet aslı itibariyle olumsuz bir durum değilse de bunun birçok kişide asıl amaç haline dönüştüğü, bundan dolayı da zayıf hatta mevzû isnadlara yönelişlerin olduğu dikkat çekmektedir. Âlî isnada duyulan ilginin mevzû rivayet semâına sebep olması ehl-i hadîs dışındaki âlimlerin bu tür nakillerin arayışını bütünüyle eleştirmelerine yol açmış, muhaddisler de bu şahısları kınamışlardır. Muhaddisler bütün âlî isnadın bu şekilde olmadığını ortaya koymak için farklı yöntemler izlemişler, bu arayışın Resûlullâh’a (s.a.v.) ve dolayısıyla Allah’a yakınlık sağladığını belirtmenin yanı sıra selefin sünneti olduğunu vurgulamışlardır. Yani âlî isnad düşüncesini Hz. Peygamber döneminden başlatan

anlayışın bu husustaki tartışmalara cevap verilmesinden kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu durum da belirli konularda yapılan tartışma ve fikir ayrılıklarının ilmin detaylandırılması, gerekçelerinin belirlenmesi ve gelişmesinde ne derece etkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan âlî isnad arayışının bütün muhaddisler tarafından benimsenmediği de belirtilmelidir. Âlî isnad birçok muhaddis için büyük bir kıymet ifade etse de bu hususta genellemeci bir yaklaşımdan uzak durulması gerektiği anlaşılmaktadır. Zira âlî isnada dair düşünceler tarihe ve bölgeye göre değişebildiği gibi, bu tür nakillere verilen kıymette kişisel tercihler de bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır. Âlî isnada yönelik farklı bakış açılarının her dönemde kendini hissettirmesi, konuya dair muhaddisler ile ehl-i re'y içerisinde çeşitli görüşlerin bulunması kavramların hadis âlimleri nezdinde ne ifade ettiğinin belirlenmesi konusunda önemlidir.

Âlî isnadla ilgili bu çalışmanın kavram tarihine dair araştırmalara yeni bir saha açması tezin en önemli katkılarından biri olacaktır. Âlî isnad dışında birçok hadis ıstılahının tarihine dair çalışmalar hadis tarihi araştırmaları için önemli bir alandır. Yine âlî isnad kavramının gelişim ve değişiminin müteahhir dönemde incelenmesi hadis tarihine katkı sağlayacak bir husustur. V./XI. asır ve sonrasında devam eden mutlak âlî isnad arayışları, musâfaha, bedel gibi kısımlar, âlî isnadın hadis edebiyatı ile tahammül ve edâ süreçlerine etkisi gibi birçok mesele konuya ilgi duyan araştırmacıların yönelebilecekleri alanlardır. Ayrıca kitapların rivayetlerinde âlî isnadın etkisinin belirlenmesi çalışılması gereken bir konudur. Öte yandan âlî isnadın hadis meclislerine, muhaddisler ile ehl-i re'y ya da mutasavvıflar arasındaki tartışmalara etkileri gibi konular da her biri ayrı araştırma alanı olacak büyüklüktedir. Disiplinler arası çalışmak isteyenler için ise âlî isnad konusunun kıraat ilmiyle ilişkisi incelenebilecek bir husustur.

KAYNAKÇA

Abdu Rabbih
Ebû Sa'leyk:

“Esbâbu takdîmi'l-isnadi'l-nâzil ale'l-isnâdi'l-âli”, **Mecelletül Menâra li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât**, Mafrak, Ürdün, C: 20, No: 2, 2013, s. 141-63.

Abdullah b. Mübârek,
Ebû Abdurrahman:

Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik, thk. Habîburrahman A'zamî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004/1425.

Abdülazîz Muhtar İbrahim:

“Rivayetü's-sahâbe ani't-tâbiîn ani's-sahâbe ani'n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem cem'an ve tahrîcen ve dirâseten”, **Mecelletü Câmiâtî'l-Meliki Suud**, C: 2, No: 21, 2009, s. 265-306.

Abdülganî el-Ezdî,
Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd:

er-Rubâî fi'l-hadîs, thk. Ali Hasan Abdulhamid, Ammân, Dâru Ammâr, 1988/1408.

Abdülhafîz el-Fâsî:

el-İs'âd bi mühimmâti'l-isnâd, Rabat, el-Matbaatü'l-Vataniyye, 1938/1357.

Abdülkadir Şeybe Hamd:

Fıkhü'l-İslâm: şerhu Bulûgü'l-merâm min cem'i edilleti'l-ahkâm, 10 c., Medine, Matâbiü'r-Reşid, 1982/1402.

Abdurrahman b. Sa'd b. Muhammed
el-Ayyâf el-Ved'ânî:

Tuhfetü'l-merîd bi âli'l-esânîd, thk. Bedr b. Ali b. Tâmi el-Uteybî, y.y., Dârü'l-Kütübi's-Selefiyye, t.y.

Abdürrezzâk es-San'ânî,

el-Musannef, thk. Habîburrahman A'zamî, 11 c., 2. bs., Beyrut, el-Meclisü'l-İlmi, 1983/1403.

Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm:

Kitâbü'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, 4 c., 2. bs., Riyad, Dâru'l-Hânî, 2001/1422.

Ahmed b. Hanbel,

Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed
eş-Şeybânî:

Müsnedu el-İmâm Ahmed b. Hanbel, thk. Şuayb el-Arnaut, vdğ., 50 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1998/1419.

_____:

Suâlâtü Ebî Bekr el-Esrem li'l-İmâmi'l-Kebîr Ebî Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel fi'l-cerh ve't-ta'dîl ve ileli'l-hadîs, thk. Ebu Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, Kahire, el-Farukü'l-Hadise, 2007/1428.

_____:

Bugyetü'l-mültemes fi sübâiyyâti ehâdîsi'l-İmam Mâlik b. Enes, thk. Hamdi Abdülmecid b. Ebû Mustafa, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1985/1405.

Alâî,

Ebû Saîd Salâhuddin Halîl b.
Keykeldi b. Abdullah:

_____:

Ali el-Kârî,
Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan
Muhammed:

Ali b. Medînî,
Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Ca'fer
b. Necîh Sa'dî:

Ali b. Sa'd el-Gâmidî el-Mekkî:

Âmirî,
Abdüssettar Nasîf Câsim, Kasûr Fâlih
es-Sâfî:

Arberry, Arthur John:

_____:

Arslan, Ali:

Âşık, Nevzat:

Avnî,
Şerîf Hâtîm b. Ârif:

Avvâd b. Hüseyin el-Halef:

Aydınlı, Abdullah:

Câmiü't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl, thk.
Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Beyrut,
Âlemü'l-Kütüb, 1986/1407.

**Şerhu Nuhbeti'l-fiker fî mustalahâtî
ehli'l-eser**, thk. Heysem Nizar Temim,
Muhammed Nizar Temim, Beyrut, Dârü'l-
Erkam b. Ebi'l-Erkam, t.y.

**İlelü'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl ve't-
târîh**, thk. Ebû Abdullah Mâzin b.
Muhammed es-Sirsâvî, Dammâm, Dâru
İbni'l-Cevzî, 2009/1429.

**el-Hücecü'l-ciyâd fî'z-zeb an avâli'l-
esânîd**, Dimaşk, Darü'l-Gavsani li'd-
Dirâsâti'l-Kur'aniyye, 2014/1435.

“Cuhûdu Ulemâi'l-Basra ve'l-Kûfe fî
mecâli ulûmi'd-dîniyye ve devrihim fî't-
tevâsülü'l-fikrî beyne'l-medîneteyn hattâ
nihâyeti'l-asri'l-Emevî h. 132”, **Mecelletü
Killiyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye li'l-
ulûmi't-terbeviyye ve'l-insâniyye**, No: 4,
2013, s. 602-659.

“Al-Khatib on Traditionists”, **Islamic
Quarterly**, No: 14/1, 1 Temmuz 1970, s.
19-21.

“Traditions by Three Links”, **Islamic
Quarterly**, No: 13/4, 1 Ekim 1969, s. 169-
82.

“Hadis Usûlü-Mantık İlişkisi (Nüzhetü'n-
Nazar Özelinde)”, **Amasya Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 13, 2019,
s. 115-141.

Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti, 3. bs., İzmir,
İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2013.

**el-Mürselü'l-hafî ve alâkâtuhu bi't-
tedlîs: dirâse nazariyye ve tatbikiyye alâ
mervîyyâti'l-Hasan el-Basrî**, 4 c., Riyad,
Dârü'l-Hicre, 1997/1418.

“el-Cüz'ü fîhî min ehâdîsi Ebî Abdillâh
Muhammed b. Abdillâh b. el-Müsennâ b.
Enes b. Mâlik el-Ensârî en-Neccârî -
Radiyallahu anh- an şüyûhihi
rahimehumullâh”, **Mecelletü's-Şerî'a
ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye**, C: 21, No: 67,
Kuveyt, 2006, 79-138.

“Hadis Kitaplarının Güvenirliği -Sorunlar,
Çözümler-, **Usûl: İslâm Araştırmaları**,
C:1, No: 1, 2004, s. 69-90.

_____:

Aynî,
Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd
b. Ahmed b. Musa:

_____:

Bağdatlı İsmail Paşa:

Bakır, Abdulhalik:

Başaran, Selman:

Begavî,
Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed
b. Abdülazîz:

_____:

Begavî Ferrâ,
Ebû Muhammed
Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd:

Belhî,
Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b.
Mahmud:

Beyhakî,
Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b.
Ali:

_____:

_____:

Hadis Istılahları Sözlüğü, 7. bs., İstanbul,
İFAV Yay., 2013.

Şerhu Süneni Ebî Dâvûd, thk. Ebû'l-
Münzir Halid b. İbrahim el-Mısrî, 7 c.,
Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 2017/1439.

Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî, 25
c., Dımaşk, Dârü'l-Fikr, t.y.

**Hedyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve
asârü'l-musannifin**, tsh. Kilisli Rifat
Bilge, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, 2
c., 3. bs., Tahran, Mektebetü'l-İslâmiyye,
1967/1387.

"Basra", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**,
İstanbul, 1992, V, 108-11.

"Ebû Bekir eş-Şâfiî", **Diyanet İslam
Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, X, 112-3.

Mu'cemü's-sahâbe, thk. Muhammed
Emin b. Muhammed el-Cekenî, 5 c.,
Kuveyt, Mektebetu Dârü'l-Beyân,
1421/2000.

Müsnedu İbn Ca'd, thk. Abdülmehdi b.
Abdülkâdir b. Abdülhâdî, 2 c., Kuveyt,
Mektebetü'l-Felah, 1985/1405.

Mesâbihü's-sünne, thk. Yusuf
Abdurrahman Mar'aşlı, Muhammed Salim
İbrâhim Semare, Cemâl Hamdi Zehebî, 4
c., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1987/1407.

Kabûlü'l-ahbâr ve ma'rifetü'r-ricâl, thk.
Hüseyin Hansu, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs
Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi
(KURAMER); Amman, Darü'l-Feth,
2018/1439.

el-Câmi' li-Şuabi'l-îmân, thk. Muhtar
Ahmed en-Nedvî, Abdülali Abdülhamîd
Hâmid, 14 c., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd,
2003/1423.

Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr, thk.
Abdülmu'ti Emin Kal'acî, 14 c., Karaçi,
Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye,
1991/1412.

el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ, thk.
Muhammed Avvâme, 2 c., Dârü'l-Yüsr,
Medine; Dârü'l-Minhâc, Cidde, 2016.

_____:

_____:

Bezzâr,
Ebû Bekir Ahmed b. Amr b.
Abdülhalik el-Basrî:

Bikâî,
Ebû'l-Hasan Burhaneddin İbrahim b.
Ömer b. Hasan:
Buhârî,
Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail:

_____:

_____:

Bulgurcu, Kahraman:

Cemaleddin Abdullah b. Sâlim b.
Muhammed el-Mekkî el-Basrî:

Cessâs,
Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî:

_____:

el-Cüdey', Abdullah b. Yusuf:

Çakın, Kâmil:

Cezâirî, Salih b. Saîd Avamar,

Çelik, Ali:

Dârekutnî,
Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed:

Menâkıbü's-Şâfiî, thk. es-Seyyid Abbas
Ahmed Sakr, 2 c., Kahire, Dârü't-Tûras,
1970.

es-Sünenü'l-kübrâ, thk. Muhammed
Abdülkâdir Ata, 11 c., Beyrut, Dârü'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 2003/1424.

el-Bahrü'z-zehhâr = Müsnedü'l-Bezzâr,
thk. Âdil b. Sa'd, 18 c., Medine,
Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2006/1427.

**en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fî şerhi'l-
Elfiyye**, thk. Mâhir Yasin el-Fahl, 2 c.,
Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2008/1429.

el-Câmiü's-sahîh, thk. Şuayb Arnaut, Âdil
Mürşid, 5 c., Dimaşk, Dârü'r-Risâleti'l-
Âlemiyye, 2011/1432.

el-Edebü'l-müfred, 2. bs., Beyrut, Dârü'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1405.

et-Târihü'l-kebîr, 9 c., Haydarabad, el-
Mektebetü'l-İslâmiyye, 1943/1362.

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî ve Müsnedi, Kitap
Dünyası Yay., İstanbul, 2021.

el-İmdâd fî ma'rifeti uluvvi'l-isnâd, thk.
el-Arabi ed-Daiz el-Feryatî, Riyad, Darü't-
Tevhîd, 2006/1427.

el-Füsûl fî'l-usûl, thk. Acîl Câsim en-
Neşmî, 4 c., 2. bs., Kuveyt, Vizaretü'l-
Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994/1414.

Ahkâmü'l-Kur'ân, thk. Muhammed es-
Sâdık el-Kamhâvî, 5 c., Beyrut, Dâru
İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1992/1412.

Tahrîru ulûmi'l-hadîs, 2 c., Beyrut,
Müessesetü'r-Reyyân, 2003/1424.

"İbnü'l-Muzaffer", **Diyanet İslam
Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, XXI, 148.

**et-Tedlîs: ve ahkâmuhu ve âsâruhü'n-
nakdiyye.**, Beyrut, Dâru İbn Hazm,
2002/1422.

**Hadis Rivayetinde Âlî ve Nâzil İsnad
Buhârî'nin Sülâsiyyât'ı (Tahric-
Açıklama-Değerlendirme)**, Ankara, Fecr
Yay., 2019.

Sünenü'd-Dârekutnî, thk. Şuayb el-
Arnaut, Hasan Abdülmün'im Şelebi, Said
el-Lehham, 5 c., Beyrut, Müessesetü'r-
Risale, 2004/1424.

_____:

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b.
Abdurrahman b. Fazl:
Davidson,
Garrett:

Demirci, Mustafa:

Demirci, Selim:

Demirel, Harun Reşit:

Dickinson, Eerik:

Dihlevî,
Abdülazîz b. Şah Veliyyullah:
Dinçoğlu, Mehmet:

Divani, Muhammet:

Dümeynî, Misfir b. Garamullah:
Dündar, Abdülhamit:

Ebnasî, Ebû İshak Burhaneddin
İbrahim b. Musa b. Eyyub:

Suâlât Hamza b. Yusuf es-Sehmî li'd-Dârekutnî ve gayrih mine'l-meşâyiḥ fi'l-cerh ve't-ta'dîl, thk. Muvaffik b. Abdullah b. Abdülkadir, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1984/1404.

el-Müsned, 3 c., Kahire; Beyrut, Darü't-Te'sîl, 2015/1436.

Carrying on the Tradition: a Social and Intellectual History of Hadith Transmission across a Thousand Years, Leiden, Brill, 2020.

“Zenc”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, XLIV, 249-51.

“Usûl, İmkân ve İhtiyaç Açısından Çocuk Yaştaki Râvilerin Hadis Semâi”, **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, No: 12, 2018, s. 349-77.

“Hz. Aîşe ve Siyaset (Hadis- Haber ve Tarihi Bilgiler Işığında)”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Van İlahiyat Dergisi = Van Journal of Divinity]**, C: 3, No: 3, 2000, s. 123-48.

“İbn al-Şalâḥ al-Shahrazûrî and the Isnâd”, **Journal of the American Oriental Society**, No: 122/3, 2002, s. 481-505.

Büstânu'l-muhaddisîn, trc. Ali Osman Koçkuzu, Ankara, TDV Yay., 1997.

Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu), TDV Yay., Ankara, 2012.

“Hadis İlminde Sülâsiyyât Geleneği ve Muhammed Şâh Balıkesirî'nin “Şerhun Alâ Sülâsiyyâtı'l-Buhârî” İsimli Eserinin İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Uludağ Üniversitesi SBE**, Bursa, 2019.

et-Tedlîs fi'l-hadîs, y.y. 1992/1412.

“Kuruluşundan Selçuklu Hakimiyetine Bağdat (145/762-447/1055)”, **Bağdat İlim Havzasında İslam Düşüncesinin Öncü Şahsiyetleri**, ed. İlyas Çelebi, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2020, s. 57-105.

eş-Şeze'l-feyyâḥ min Ulûmi İbnü's-Salâḥ, thk. Ebû Abdullah Muhammed Ali Seme, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998/1418.

Ebû Abdullah Alevî,
Muhammed b. Ali b. Hasan b.
Abdurrahman:

Ebû Amr es-Semerkandî,
Osman b. Muhammed b. Ahmed b.
Muhammed:

Ebû Avâne el-İsferâyînî,
Ya'kûb b. İshak b. İbrahim:

Ebû Bekir el-İsmâilî,
Ahmed b. İbrahim b. İsmail:

Ebû Bekir eş-Şâfiî,
Muhammed b. Abdullah b. İbrahim:

Ebû Dâvûd es-Sicistânî,
Süleyman b. Eş'as b. İshak b. el-Ezdî:

_____:

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,
Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-
Fârisî:
Ebû Gudde, Abdülfettâh:

Ebü'l-Kâsım,
İshak b. İbrahim b. Muhammed:
Ebû Nuaym,
Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî:

_____:

_____:

Ebü's-Şeyh,
Ebû Muhammed Abdullah b.
Muhammed el-İsfahânî:

**el-Fevaidü'l-münteka ve'l-garâibü'l-
hisân anî's-şüyûhi'l-Kûfî**, thk. Ömer
Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut, Dârü'l-
Kitâbi'l-Arabî, 1987/1407.

**el-Cüz'ü fîhi mine'l-fevâidi'l-
müntekati'l-hisâni'l-avâli**, thk. Ebû İshâk
el-Huveynî, Kahire, Mektebetu İbn
Teymiyye, 1997/1418.

Müsnedu Ebî Avâne, thk. Eymen b. Arif
ed-Dımaşkî, 5 c., Dârü'l-Ma'rife, Beyrut,
1998/1419.

**el-Mu'cem fî Esâmi Şüyûhi Ebî Bekr el-
İsmâilî**, thk. Ziyad Muhammed Mansur;
riv. Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b.
Ahmed b. Galib Berkanî, 3 c., Medine,
Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1990/1410.

**Kitâbü'l-fevâidi'l-meşhûr bi'l-
Gaylâniyyât**, thk.
Hilmi Kâmil Es'ad Abdülhadi, 2 c.,
Dammâm, Dâru İbni'l-Cevzî, 1997/1417.

Kitâbü's-Sünen = Sünenu Ebî Dâvûd,
thk. Muhammed Avvâme, 5 c., Cidde,
Darü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye,
1998/1419.

**Suâlat Ebû Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd
Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî**, 2 c.,
Mekke, Dâru'l-İstikame, 1997/1418.

Müsnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî, thk.
Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, 4 c.,
Cize, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1999/1420.
Selâsü Resâil fî İlmi mustalahi'l-hadîs, 2.
bs., Beyrut, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-
İslâmiyye, 2005/1462.

Kitâbü'd-dibâc, thk. İbrâhim Salih,
Dımaşk, Dârü'l-Beşâir, 1994/1415.

Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiya, 10
c., Kahire, Matbaatü's-Saâde, 1974/1394.

Ma'rifetü's-sahâbe, thk. Âdil b. Yusuf el-
Azzâzî, 3 c., 2. bs., Riyad, Medâru'l-Vatan,
2011/1432.

Târîhu İsbahan, haz. Sven Dederling, 2 c.,
Leiden, E.J. Brill, 1931/1349.

**Tabakâtü'l-muhaddisîn bi-İsbahân ve'l-
vâridîne aleyha**, thk. Abdülgafur
Abdülhak Hüseyin el-Belûşî, 4 c., Beyrut,
Müessesetü'r-Risâle, 1996/1412.

_____:

Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî,
Ahmed b. Ali b. el-Müsenna:

Ebû Zûr‘a,
Abdurrahman b. Amr b. Abdullah ed-
Dîmaşkî:
Ebû Zûr‘a,
Ubeydullah b. Abdülkerim er-Râzî:

Efendioğlu, Mehmet:

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn:

Er, İzzet:

Eren, Mehmet:

_____:

Ertürk, Mustafa:

_____:

Erul, Bünyamin:

Eşref b. Abdürrahim:

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b.
Ahmed b. Ezher el-Herevî:

el-Avâlî, thk. Müs‘ad es-Sa‘denî, Beyrut,
Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996/1417.

Müsnedu Ebî Ya‘lâ el-Mevsîlî, thk.
Hüseyin Selim Esed, 13 c., Dîmaşk, Dârü’l-
Me’mun li’t-Türâs, 1984/1404.

Târîhu Ebî Zûr‘a ed-Dîmaşkî, thk. Halil
el-Mansur, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-
İlmiyye, 1996/1417.

**Suâlâtü’l-Berze‘ = Kitabü’d-duafâ ve’l-
kezzâbîn ve’l-metrûkîn min ashâbi’l-
hadîs**, thk. Ebu Ömer Muhammed b. Ali el-
Ezherî, Kahire, el-Fârukü’l-Hadîse,
2009/1430.

“Tedvîn”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**,
İstanbul, 2011, XL, 267-9.

Silsiletü’l-ehâdîsi’s-sahîha, 7 c., Riyad,
Mektebetü’l-Maârif, 1995/1415.

Din Sosyolojisi, 2. bs., Ankara, Akçağ
Yayınları, 2008.

“Bir İsnad Özelliği Olarak Sahâbenin
Tâbi’inden Rivâyeti”, **İslâm
Medeniyetinin Kurucu Nesli Sabâbe-II -
Sahâbe ve Rivâyet İlimleri**, İstanbul,
Ensar Neşriyat, 2016, s. 333-71.

“Hadis Edebiyatında Mu‘cem-Meşyaha
Türü Kitaplar (Muhaddislerin Kaynak
Eserlerin Korunmasına Yönelik
Çalışmaları)”, **Selçuk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin
Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi]**, No: 20, 2005, s. 19-28.

“Mâsercisî, Ebû Ali”, **Diyanet İslam
Ansiklopedisi**, Ankara, 2003, XXVIII, 75.

**Metin Tenkidi: Gayb ve Fiten Hadisleri
Örneği**, 2. bs., Ankara, Fecr Yay., 2011.

“Toplumsal Hafıza: Hadis Rivayet Ağı
610-1505, Recep Şentürk, çev. Mehmet
Fatih Serenli, İstanbul: Gelenek Yayıncılık,
2004, 301 sayfa”, **İslâm Araştırmaları
Dergisi**, No: 12, 2004, s. 143-9.

**es-Sülâsiyyât fi’l-hadîsi’n-nebevî el-
Kütübi’s-sitte**, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-
İlmiyye, 1987/1407.

Tehzîbü’l-luga, thk. Muhammed Ali en-
Neccâr, 15 c., Kahire, ed-Dârü’l-Mısriyye,
t.y.

Fesevî,

Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyan el-Fârisî:

Feyyûmî,

Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Hamevî:

Frencesca Bellino:

Gannâm,

Neval bint Hasan b. Süleyman:
Gavrî, Abdülmâcid:

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed:

Gıtrîfî,

Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed el-Cürcânî:

Goldziher, Ignaz:

Gül,

Mutlu:

Günaydın,

Tuğçe:

Hâkim el-Kebîr,

Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbûrî:

Hâkim en-Nîsâbûrî,

Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah:

_____:

Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh, riv. Abdullah b. Cafer b. Dürüsteveyh en-Nahvî, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, 4 c., 3. bs., Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1410.

el-Misbâhü'l-münîr fî garîbî's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î, 2 c., Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.

“Tamîm al-Dârî The Intrepid Traveller: Emergence, Growth and Making of a Legend in Arabic Literature”, **Studies on Islamic Legends**, C: 89, No: 2, 2009, s. 197-225.

İstidrâkâtü's-sahâbe fi'r-rivâye, 2 c., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2010/1431.

et-Tedlîs ve'l-müdelîsîn, Dimaşk, Dâru İbn Kesîr, 2009/1430.

İhyâu Ulûmi'd-dîn, 4. c., Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1983.

Hadîsü'l-İmam el-Hâfız Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. Gıtrîf el-Cürcânî Ma'rûf bi Cüz'i İbni'l-Gıtrîf, thk. Âmir Hasan Sabri, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1997/1417.

İslam Kültürü Araştırmaları 2, çev. Mehmed Said Hatiboğlu, Cihad Tunç, Ankara, OTTO Yay., 2019.

Haneî Usûlünde Hadis Tenkidi, İFAV Yay., İstanbul, 2018.

“Muammerûn Âlî İsnad Kaynağı mıdır?: Avâlîler Özelinde Bir İnceleme = Are the Mu'ammarrun Source of Elevated Isnad?: A Study of the Awali Genre”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)**, No: 55, 2021, s. 91-112.

Avâlî'l-İmam Mâlik, thk. Muhammed eş-Şâzeli en-Neyfer, Beyrut, Dâru İbn Hazm; Tunus, Dâru Sahnûn, 2011/1432.

Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsihi, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, 2. bs., Riyad, Mektebetü'l-Meârif, 2010/1431.

el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, thk. Hamdi Demirdaş Muhammed, 10. c., Mekke, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2000/1420.

_____:

Halebî,

Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamid:

Halîlî,

Ebû Ya'la el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed:

Hamevî,

Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed:

Hansu, Hüseyin:

el-Harbî,

Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Muhammed:

Hâris b. Ebû Üsame,

Ebû Muhammed Haris b. Muhammed b. Dârir:

Hatîb el-Bağdâdî,

Ebû Bekir el-Hatîb Ahmed b. Ali:

_____:

_____:

_____:

_____:

_____:

_____:

_____:

Hatîb, Muhammed Acâc:

Suâlâtü'l-Hâkim en-Nîsâbü'rî lî'd-

Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl, thk.

Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1984/1404.

en-Nüket alâ Nüzheti'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker, 2. bs., Riyad, Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.

el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs, thk.

Muhammed Saîd b. Ömer İdris, 3. c., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1989/1409.

Telkîhü'l-fiker bi-şerhi manzûmeti'l-eser, thk. Abdullah Süleyman el-Uteyyık, Cidde, Darü'l-Minhac, 2009/1430.

Mutezile ve Hadîs, 3. bs., OTTO, Ankara, 2018.

el-Fevâidü'l-müntekâ ani's-şuyûhi'l-

avâlî, thk. Teysîr b. Sa'd Ebû Haymed, Riyad, Dârü'l-Vatan, 1999/1420.

Avâlî'l-Hâris b. Ebî Üsâme, thk. Ebû Abdullah Abdülazîz b. Abdullah Hüleyyil, Riyad, Matâbiü't-Takniye, 1991.

el-Câmî' li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi', 3. bs., thk. Salah b. Muhammed b. Uveyde, Lübnan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016/1437.

el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye, thk. Mâhir Yasin el-Fahl, 2 c., 2.b., Daru İbni'l-Cevzi, Riyad, 2014.

Kitabü'l-fakîh ve'l-mütefakkîh, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, 2 c., Riyad, Dâru İbni'l-Cevzî, 1996/1417.

Mes'eletü'l-ihticâc bi's-Şâfiî, thk. Halil İbrahim Molla Hâtır, Riyad, er-Riâsetü'l-âmme li İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İfta ve'l-Da've ve'l-İrşâd, 1980/1400.

er-Rihle fî talebi'l-hadîs, thk. Nureddin İtr, Kahire, Dârü's-Selâm, 2017/1438.

Şerefu ashâbi'l-hadîs, thk. Mehmed Said Hatipoğlu, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Takyîdü'l-ilm, thk. Sa'd Abdülgaaffâr Ali, Kahire, Dârü'l-İstikame, 2008/1429.

Târîhu medîneti's-selâm, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 17 c., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001/1422.

es-Sünnetu kable't-tedvîn, Kahire, Mektebetu Vehbe, 2. bs., 1988/1408.

Hatiboğlu, İbrahim:

_____:

_____:

Heysemî,
Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû
Bekir b. Süleyman:

_____:

Himyerî,
Ebü'l-Abbas Abdullah b. Ca'fer el-
Kummî:
Hudayr,
Abdülkerim b. Abdullah b.
Abdurrahman:

Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b.
Zübeyr b. İsa:
İtr, Nureddin:

İbn Abdülber,
Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b.
Abdullah en-Nemerî:

_____:

_____:

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah
b. Adî el-Cürcânî:

İbnü'l-Adîm,
Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b.
Ahmed:

“Muvâfakat”, **Diyanet İslam
Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, XXXI, 405-
6.

“Musâfaha”, **Diyanet İslam
Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, XXXI, 229.
“Müsâvat”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**,
İstanbul, 2006, XXXII, 76.

**Bugyetü'l-bâhis an zevâidi müsnedi'l-
hâris**, thk. Hüseyin Ahmed Salih Bakiri, 2
c., Medine, Mektebetü'l-Arabiyyeti's-
Suudi, 1992/1413.

**Bugyetü'r-râid fî tahkîki Mecmaü'z-
zevâid ve menbaü'l-fevâid**, thk. Abdullah
Muhammed ed-Derviş, 10 c., Beyrut,
Dârü'l-Fikr, 1994/1414.

Kurbü'l-isnâd, Kum, Müessesetü Âli'l-
Beyt Aleyhimü's-Selâm li İhyâi't-Türâs,
1413.

Tahkîkü'r-ragbe fî tavzîhi'n-Nuhbe,
Riyad, Mektebetu Darü'l-Minhac,
2006/1427.

el-Müsned, thk. Habîburrahman A'zamî, 2
c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1962/1381.

Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs, 3. bs.,
Dimaşk, Dârü'l-Fikr, 1981/1401.

Câmi'u beyânî'l-ilm ve fazlihî, thk.
Ebü'l-Eşbal ez-Züheyri, 2 c., Dammâm,
Dâru İbni'l-Cevzî, 1994/1414.

el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb, thk. Ali
Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed
Abdülmevcud, 4 c., Dârü'l-Kütübi'l-
İlmiyye, Beyrut, 1995/1415.

“Mukaddimetü't-Temhîd”, **Hamsü Resâil
fî Ulûmi'l-hadîs**, haz. Abdülfettâh Ebû
Gudde, 2. bs., Beyrut, Mektebetü'l-
Matbûati'l-İslâmiyye, Dârü'l-Beşâiri'l-
İslâmiyye, 2010/1431, s. 15-145.

el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl, thk. Âdil
Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed
Muavvaz, 9 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-
İlmiyye, t.y.

Bugyetü't-taleb fî târihi Haleb, thk.
Süheyl Zekkar, 12 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr,
t.y.

İbn Akîle,
Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed
b. Said b. Akîle:

İbn Arefe,
Ebû Ali Hasan b. Arefe b. Yezid el-
Abdî:
İbn Asâkir,
Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan:

_____:

İbn Balabân,
Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Balabân:

İbn Beşküvâl,
Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik:

İbn Cemâa,
Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed
b. İbrahim:

_____:

İbn Cemâa,
İsmail b. İbrahim:

İbnü'l-Cevzî,
Ebü'l-Ferec
Abdurrahman b. Ali:

_____:

_____:

_____:

ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kur'an,
10 c., Şârika, Câmiatü'ş-Şârika, 2006/1427.

Cüz'ü'l-Hasan b. Arefe el-Abdî, thk.
Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî,
Dâru'l-Aksa, Kuveyt, 1985.

el-Erbaûne'l-büldâniyye, thk. Abdülhac
Muhammed el-Harîrî, Beyrut, el-
Mektebetü'l-İslâmî, 1993/1413.

Târîhu medîneti Dımaşk, thk.
Muhibbüddin Ebî Saîd Ömer b. Garamel-
Amri, 80 c., Beyrut, Dâru'l-Fikr,
1998/1419.

el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân,
thk. Şuayb el-Arnaut, 16 c., Beyrut,
Müessesetü'r-Risâle, 1984/1404.

**es-Sıla = Kitâbü's-Sıla fî Târîhi
e'immeti'l-Endelüs**, Kahire, Mektebetü'l-
Hancî, 1955/1374.

**el-Kavlü's-sevî şerhü'l-Menheli'r-revî fî
muhtasari Ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî**, thk.
Abdülhafız Kattaş, Beyrut, Alemü'l-Kütüb,
2011/1432.

**el-Menhelü'r-revî fî muhtasari ulûmi'l-
hadîsi'n-nebevî**, thk. Casim b. Muhammed
b. Hamud ez-Zamil el-Fecci, Kuveyt, Gıras
li'n-Neşr (Gheras Publishing), 2012/1433.

**Rubâiyyâtu Müslim b. Haccâc el-
Kuşeyrî ve iddetuha işrûn**, İsrail, The
National Library of Israel, mec. İsmail b.
Cemâa el-Makdisî fî'l-hadîs, nr.
990033636320205171.

ed-Duafâ ve'l-metrûkîn, thk. Ebü'l-Fidâ
Abdullah el-Kadî, 2 c., Beyrut, Dâru'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 1986/1406.

Menâkibü'l-İmam Ahmed b. Hanbel,
tsh. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Ali
Muhammed Ömer, Kahire, Mektebetü'l-
Hancî, 1979.

**el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-
ümem**, thk. Muhammed Abdülkadir
Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata; racea
Nuaym Zerzevir, 18 c., Beyrut, Dâru'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 1992/1412.

Telbîsü İblîs, Beyrut, Dâru'l-Kalem, t.y.

İbnü'l-Cezerî,
Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed
b. Muhammed:

_____:

İbn Dakîkul'îd,
Ebü'l-Feth Takıyyüddin Muhammed
b. Ali:

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekir İbnü'n-
Nebîl Ahmed b. Amr:

_____:

İbn Ebû Hâtım,
Ebû Muhammed Abdurrahman b.
Muhammed er-Râzî:

_____:

_____:

İbn Ebû Hayseme,
Ebû Bekir Ahmed b. Züheyr b. Harb:

İbn Ebû Şeybe,
Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed:

İbn Ebû Ya'lâ,
Ebü'l-Hüseyin Muhammed b.
Muhammed:

İbn Ehî Mîmî,
Ebü'l Hüseyin Muhammed b.
Abdullah ed-Dekkâk:

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali
b. Muhammed b. Abdülkerim:

İbnü'l-Esîr,
Ebü's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b.
Muhammed el-Cezerî:

İbn Ferhûn,
Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrahim b.
Ali b. Muhammed:

Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ, 3 c.,
Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye,
1932/1351.

en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr, thk. Ali
Muhammed Dabba', 2 c., Beyrut, Dârü'l-
Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

**İktirâhu beyân fî'l-ıstılah ve ma uzife ila
zalike mine'l-ehâdisi'l-ma'dudeti fî's-
sıhah**, thk. Amir Hasan Sabri, Beyrut,
Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1996/1417.

Kitâbü's-sünne, 2 c., Beyrut, el-
Mektebü'l-İslâmî, 1980/1400.

**Avâlî'l-ehâdis ve'l-e'âlî ve fevâidi'l-
harâid ve'l-leâlî**, Hamidiyye Koleksiyonu,
İstanbul, nr. 1447/71, vr. 134-49.

el-Cerh ve't-ta'dîl, 9 c., Beyrut, Dârü'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 1952/1371.

Kitâbü'l-ilel, işraf ve inaye Said b.
Abdullah el-Humeyyid, Halid b.
Abdurrahman el-Cüreysî, 7 c., Riyad,
2006/1427.

Kitâbü'l-merâsil, thk. Şükrullah b.
Ni'metullah el-Kûcânî, 2. bs., Beyrut,
Müessesetü'r-Risâle, 1998/1418.

**et-Târîhü'l-kebir = Târîhu İbn
Ebî Hayseme**, thk. Salâh b. Fethi Helel, 4
c., Kahire, el-Fârûkü'l-Hadîse, 2004/1424.

el-Musannef, thk. Muhammed Avvâme,
26 c., Cidde, Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-
İslâmiyye, 2006/1427.

Tabakâtü'l-Hanâbile, 2 c., Beyrut,
Dârü'l-Ma'rife, t.y.

Fevâidü İbn Ehî Mîmî, thk. Nebil
Sâdeddîn Cerrâr, Riyad, Dâru Edvai's-
Selef, 2005/1426.

Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahabe, 6 c.,
Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1989/1409.

Câmiü'l-usûl min ehâdisi'r-Resûl, thk.
Abdülkadir Arnaut, 11 c., 2. bs., Beyrut,
Dârü'l-Fikr, 1970.

**ed-Dibâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni
ulemâi'l-mezheb**, thk. Muhammed el-
Ahmedî Ebü'n-Nur, 2 c., Kahire, Dârü't-
Tûras, 1972.

İbn Fûrek,
Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b.
Fûrek el-Ensârî:
İbn Hacer,
Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali
el-Askalânî:

_____:

_____:

_____:

_____:

_____:

_____:

_____:

_____:

_____:

_____:

_____:

Müşkilü'l-hadîs ve beyânuhu, thk. Musa
Muhammed Ali, 2. bs., Beyrut, Âlemü'l-
Kütüb, 1985/1405.

**Avâlî Müslim: erbaûne hadîsen
müntekât min Sahîh-i Müslim**, thk.
Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut, Müessesetü'l-
Kütübi's-Sekafiyye, 1985.

Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî,
thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz,
Muhammed Fuad Abdülbâkî, Muhibbüddîn
el-Hatîb, 13 c., Riyad, el-Mektebetü's-
Selefiyye, 2015/1436.

el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe, thk. Âdil
Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed
Muavvaz, 8 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-
İlmiyye, 1995/1415.

Kitâbu Nazmi'l-leâli bi'l-mietî'l-avâli,
thk. Kemâl Yusuf el-Hût, Beyrut, Dârü'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 1990/1410.

Lisânü'l-Mîzân, thk. Abdülfettâh Ebû
Gudde, 10 c., Beyrut, Mektebetü'l-
Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2002/1423.

**el-Mecmaü'l-müesses li'l-mu'cemi'l-
müfehres**, thk. Yusuf Abdurrahman
Mar'aşlî, 3 c., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife,
1994.

**el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-
mesânidi's-semâniye**, thk. Habîburrahman
A'zamî, 4 c., Kuveyt, el-Matbaatü'l-
Mısıriyye, t.y.

en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh, thk.
Rebi' b. Hadi Umeyr, 2 c., Medine, el-
Camiatü'l-İslâmiyye, 1984/1404.

**Nüzhetü'n-nazar Şerhu Nuhbeti'l-fiker
fî mustalahi ehli'l-eser**, thk. Nureddin Itr,
Dımaşk, Mektebetü'l-Büşra, 2012/1434.

Tabakâtü'l-müdellisîn, thk. Asım b.
Abdullah Karyuti, Zerka, Mektebetü'l-
Menar, 1983/1403.

Takrîbü't-Tehzîb, thk. Muhammed
Avvâme, 2. bs., Haleb, Dârü'r-Reşîd,
1988/1408.

Tehzîbü't-Tehzîb, 11 c., Beyrut, Dâru
Sadır, 1968/1388.

İbn Hallikân,
Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b.
Muhammed,

İbnü'l-Hanbelî,
Ebû Abdullah Radıyyüddin
Muhammed b. İbrahim:

İbn Hibbân,
Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-
Büsti:

_____:

İbn Huzeyme,
Ebû Bekir Muhammed b. İshak b.
Huzeyme es-Sülemî:
İbnü'l-Hümâm,
Kemâleddin Muhammed b.
Abdülvahid:

İbnü'l-İrâkî,
Ebû Zür'a Veliyyüddin Ahmed b.
Abdürrahim:

_____:

İbnü'l-İmâd,
Ebû'l-Felah Abdülhay b. Ahmed:

İbnü'l-Kayserânî,
Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-
Makdisî:

_____:

İbn Kesîr,
Ebû'l-Fidâ İmadüddin İsmail b.
Ömer:

**Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-
zaman mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-
semâ' ev esbetehü'l-âyân**, thk. İhsan
Abbas, 8 c., Beyrut, Dâru Sadır, 1978/1398.
el-Fer'ü'l-esîs fî usûli'l-hadîs, thk. Ebû
Abdurrahman Nebil Salâh Abdülmecid
Selim, Dimyat, Mektebetu İbn Abbas,
2008.

**Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn
ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn**, thk. Mahmud
İbrahim Zâid, 3 c., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife,
1992/1412.

Kitâbü's-sikât, 9 c., Haydarabad,
Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye,
1973/1393.

Sahîhu İbn Huzeyme, thk. Muhammed
Mustafa A'zamî, 4 c., Beyrut, el-
Mektebü'l-İslâmî, 1975/1395.

**Şerhu Fethü'l-kadîr Şerhi Kitâbi'l-
Hidâye fî Şerhi'l-Bidâye**, 10 c., Dârü'l-
Fikr, t.y.

**el-Ecvibetü'l-merdiyye ani'l-es'ileti'l-
Mekkiyye**, thk. Muhammed Tâmir,
Cize, Mektebetü't-Tev'iyeti'l-İslamiyye
li't-Tahkik ve'n-Neşr ve'l-Bahsi'l-İlmî, t.y.
Kitâbü'l-müdellisîn, thk. Rif'at
Fevzî Abdülmuttalib, Nâfiz Hüseyin
Hammâd, Mansure, Dârü'l-Vefa,
1995/1415.

Şezerâtü'z-zeheb fî ahhârî men zeheb,
thk. Abdülkadir Arnaut, Mahmûd Arnaut,
10 c., Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1986.

Mes'eletü'l-ulûv ve'n-nüzûl fî'l-hadîs,
thk. Salâhuddîn Makbul Ahmed, Kuveyt,
Mektebetü İbn Teymiyye, 1981/1401.

“Meseletü'l-uluvv ve'n-nüzûl fî'l-hadîs”,
trc. Selahattin Yıldırım, **Fırat Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: 26, No: 2,
2021, s. 395-413.

el-Bidâye ve'n-nihâye, 14 c., 4. bs.,
Beyrut, Mektebetü'l-Maârif, 1981/1401,

_____:

_____:

İbn Kuteybe,
Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim
b. Kuteybe ed-Dîneverî:

İbn Kutluboğa,
Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kasım b.
Kutluboğa:

_____:

İbn Mâce,
Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid
el-Kazvînî:
İbn Manzûr,
Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem
el-Ensârî:
İbn Mende,
Ebû Abdullah Muhammed b. İshak:

İbn Mende,
Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b.
Abdülvehhab:

İbnü'l-Mülakkın,
Ebû Hafs Siraceddin Ömer b. Ali:

İbn Nâsırüddîn,
Ebû Bekir Şemseddin Muhammed b.
Abdullah:
İbnü'n-Nedîm,
Muhammed b. İshâk:

İhtisâru Ulûmi'l-hadîs, thk. Ali Hasan
Abdülhamîd, Riyad, Mektebetü'l-Maârif,
1996/1417. (Ahmed Muhammed Şâkir, *el-
Bâisü'l-hasîs şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadîs*
içerisinde).

Tabakatü'l-fukahâi's-Şâfiyyîn, thk.
Ahmed Ömer Haşim, Muhammed
Zeynühum Muhammed Azeb, 2 c., Kahire,
Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1993.

Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs, thk. Ebû Üsame
Selim b. İd Hilâlî, 3. bs., Kahire, Dâru İbn
Affan; Riyad, Dâru İbni'l-Kayyim,
2012/1433.

**Haşiyetu İbn Kutluboğa alâ Şerhi
Nuhbeti'l-fiker (Nüzhetü'n-nazar)**, thk.
İbrahim b. Nasır en-Nassar, Riyad, Dâru'l-
Vatan, 1999/1420.

**es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-
Kütübi's-sitte**, thk. Şadi b. Muhammed b.
Salim el-Numan, 9 c., Semnud, Mektebetu
İbn Abbas; San'a, Merkezü'n-Nu'man li'l-
Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslamiyye ve
Tahkîki't-Türâs ve't-Terceme, 2011/1432.

Sünenu İbn Mâce, thk. Muhammed Fuâd
Abdülbâkî, 2 c., Kahire, Dâru İhyai'l-
Kütübi'l-Arabiyye, 1953/1373.

Lisânü'l-Arab, 15 c., 3. bs., Beyrut, Dâru
Sadır, 1414.

Kitâbü'l-îmân, thk. Ali b. Muhammed b.
Nasır el-Fükayhî, 2 c., 2. bs., Beyrut,
Müessesetü'r-Risâle, 1985/1406.

**Cüz'ün fihî zikri Ebi'l-Kâsım Süleyman
b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberâni**, thk. Ebu
Haşim İbrahim b. Mansur el-Haşimi el-
Emir, 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Reyyan,
2007/1428.

el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs, thk. Abdullah
b. Yusuf el-Cüdey', 2 c., İhsa, Dâru Fevvez,
1992.

Meclis fî hadîsi Câbir, haz. Meşal b. Bani
Matiri, Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân,
1995/1415.

el-Fihrist, trc. Ramazan Şeşen, Türkiye
Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı,
İstanbul, 2019.

İbn Nukta,
Ebu Bekir Muînüddîn (Muhibbüddîn)
Muhammed b. Abdülganî:
İbn Receb,
Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman
b. Ahmed el-Hanbelî:

İbn Sa'd,
Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b.
Meni' ez-Zührî:
İbnü's-Salâh,
Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-
Şehrezûrî:

_____:

İshâk b. Râhûye,
Ebû Ya'kûb İshak b. İbrahim el-
Hanzalî:
İsnevî,
Ebû Muhammed Cemâlüddîn
Abdürrahîm b. Hasan:
Juynboll,
Gualtherus Hendrik Albert:

_____:

Kâdî İyâz,
Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-
Yahsûbî:

_____:

Kâdî el-Mârestân,
Ebû Bekir Muhammed b. Abdülbaki
el-Ensârî:

Kağıt, Feyzullah:

et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâti's-süneni ve'l-mesânid, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.

Fethü'l-bârî şerhi Sahîh-i Buhârî, thk. Mecdî b. Abdülhalik Şafii vdğ., 9. c, Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Medine 1996/1417.

Kitabü't-Tabakâti'l-kebîr, thk. Ali Muhammed Ömer, 11 c., Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 2001/1421.

Sıyânetu Sahîhi Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetuhu mine'l-iskât ve's-sakat, thk. Muvaffık b. Abdullah b. Abdülkadir, Beyrut, Darü'l-Garbi'l-İslami, 1984/1404.

Ulûmü'l-hadîs li İbni's-Salâh, thk. ve şerh Nureddin Itr, 18. bs., Dımaşk, Dârü'l-Fikr, Beyrut, Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 2012/1433.

el-Müsned, 4 c., Beyrut, Darü't-Te'sil, 2016/1437.

Nihayetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-vüsûl, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999/1420.

Oryantalistik Hadis Araştırmaları, der. ve çev. Mustafa Ertürk, Ankara, Ankara Okulu, 2020.

İsnad Analiz Yöntemleri içinde, der. ve çev. Salih Özer, Ankara Okulu, Ankara 2005.

İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim, thk. Yahyâ İsmail, Mansure, 9 c. Dârü'l-Vefa, 1998/1419.

Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi'l-Mâlik, thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî, 8 c., 2. bs., Rabat, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'l-İslâmiyye, 1983/1403.

Ehâdîsü's-şüyuhi's-sikat: eş-şehir bi: el-Meşyehatü'l-kübrâ, thk. Şerif Hâtim b. Arif el-Avnî, 3 c., Mekke, Dâru Alemi'l-Fevaid, 1420.

“Müstahrec Türü Eserler ve Özellikleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2014.

Kalkaşendî,
Ebü'l-Abbas
Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed:
Kandehlevî,
Muhammed İdris:

Kandemir, Mehmet Yaşar:

_____:

_____:

Karataş, Mustafa:

_____:

Kasabî, Hasan Kemal Hasan:

Kastallânî,
Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b.
Muhammed:
Kâtib Çelebi,
Hacı Halife Mustafa b. Abdullah:

Kehhâle, Ömer Rızâ:

Keskin, Yusuf Ziya:

Keşmîrî, Muhammed Enver Şah b.
Muazzam Şah:

Kettânî, Muhammed Abdülhay b.
Abdülkebîr b. Muhammed,

Kettânî,
Ebû Abdullah Muhammed b. Ca'fer
b. İdris:

Subhü'l-a'sâ fî sînâati'l-inşa, thk.
Muhammed Hüseyin Şemseddin, 15 c.,
Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

**Minhatü'l-mugîs şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî
fi'l-hadîs**, thk. Sacid Abdurrahman es-
Sadîki, 2. bs., Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye,
Beyrut, 2012.

“Bedel”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**,
İstanbul, 1992, V, 300.

“Hişâm b. Urve”, **Diyanet İslam
Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, XVIII, 155-
6.

“İbn Gaylân”, **Diyanet İslam
Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, XIX, 505.

**Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin
Sayısı**, İstanbul, Ensar Yay., 2017.

Hadis Rivâyet Tarihi, İstanbul, Ensar
Yay., 2014.

“el-Ülûv ve'n-nüzûl ve eseruhû fi'l-isnâd”,
**Havliyetü Külliyyetid Dirâsâti'l-
İslamiyye ve'l-Arabiyye li'l-Benîn bi'l-
Kâhire**, Kahire, Câmîiatü'l-Ezher, C: 19,
2001, s. 121-71.

İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî, 10
c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

**Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-
fünûn**, thk. Muhammed Şerefüddîn, 2 c.,
Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.

**Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimu
musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye**, 15 c.,
Beyrut, Mektebetü'l-Müsennâ, 1957.

“Ebu Ahmed el-Gitrifî ve Hadis Cüz'ü”,
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul,
1990.

el-Arfü'ş-şezi şerhu Süneni't-Tirmizi,
tsh. Mahmûd Şakir, 5 c., Beyrut, Dâru
İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2004/1425.

**Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve
mu'cemü'l-meâcim ve'l-meşyahât ve'l-
müselâlat**, thk. İhsan Abbas, 3 c., 2. bs.,
Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982/1402.

**er-Risâletü'l-müstetrafe libeyânî
meşhûri kütübi's-sünne[ti'l-müşerrefe]**,
2. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,
1400.

Koçkuzu, Ali Osman:

Koçyiğit, Talat:

Kudâî,
Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme
b. Ca'fer:
Kudat, Emin:

Kûrânî,
Ahmed b. İsmail b. Osman b.
Muhammed:

Kuzudişli,
Bekir:

_____:

_____:

_____:

_____:

Küçük, Raşit:

Lâhim, İbrahim b. Abdullah:

Lecker, Michael:

Leknevî,
Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay
b. Muhammed:

Leyla Halil İbrahim;
Mahmud Humeyd Mücebbel el-İsavi:

“İbn Şâhin”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**,
İstanbul, 1999, XX, 367-9.

Hadis Tarihi, TDV Yay., 6. bs., Ankara,
2009.

Müsnedü's-şihâb, thk. Hamdi
Abdülmeccid es-Selefi, 2 c., 2. bs., Beyrut,
Müessesetü'r-Risâle, 1986/1407.

**Medresetü'l-hadîs fi'l-Basra: hatta el-
karnî's-sâliye'l-hicrî**, Beyrut, Dâru İbn
Hazm, 1998/1419.

**el-Kevserü'l-cârî ilâ riyâzi ehâdîsi'l-
Buhârî**, thk. Ahmed İzzû İnâye, 11 c.,
Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî,
2008/1429.

Aile İsnâdları, İstanbul, İFAV Yay., 2021.

Hadis Rivayetinde Bağlam, İstanbul,
Klasik Yay., 2020.

“Hadis Tarih Araştırmalarında Mevzû
İsnad Verilerinden Yararlanma İmkânı ve
Sorunları”, **EKEV Akademi Dergisi -
Sosyal Bilimler-**, 2007, C: 11, No: 32, s.
89-104.

Hadis Tarihi, Kayıhan Yay., İstanbul,
2017.

“Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet
Ağı”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, No: 2,
2004, s. 209-14.

“İsnad”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**,
İstanbul, 2001, XXIII, 154-9.

el-İttisal ve'l-inkita', Riyad, Mektebetü'r-
Rüşd 2005/1426.

“Biographical Notes on Ibn Shihâb al-
Zuhrî”, *Journal of Semitic Studies*, No: 41,
1996, s. 21-63.

**el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşereti'l-
kâmile**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, 2. bs.,
Haleb, Mektebü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye,
1984/1404.

“Sülâsiyyâtü'l-İmâm Abd b. Humeyd fi'l-
müntehabi mine'l-Müsned fi bâbi'l-
mevâkit ve sıfati's-salât: Cem'an ve
diraseten”, **Mecelletü Camiati'l-Enbâr
li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye**, C: 10, No: 42,
2019, Ramadi, s. 89-120.

Librande, Leonard:

_____:

Maden, Ömer Faruk:

Mâlik b. Enes,
Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyârî:

Mâlinî,
Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed b.
Ahmed:
Milfî b. Hasan,
el-Velîd eş-Şihri:

Mezûz, İbrahim:

Muhammed Mahlûf,
Muhammed b. Muhammed b. Ömer
el-Münestîrî:

Muhallîsî,
Ebû Tâhir Muhammed b.
Abdurrahman b. Abbas:
Muhâsibî,
Ebû Abdullah Haris b. Esed:

Muhâyirî, Ahmed Salih:

Mizzî,
Ebû'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b.
Abdurrahman:
Moğultay b. Kılıç,
Ebû Abdullah Moğultay b. Kılıç b.
Abdullah el-Bekcerî:

Molla Hâtır,
Halil b. İbrahim el-Azzâmî;
Salih b. Abdullah Kâmil:

“Contrast In The Two Earliest Manuals of
Ulum Al-Hadith: The Beginnings of The
Genre”, Yayınlanmamış Doktora Tezi,
**McGill University Institute of Islamic
Studies**, Kanada, 1977.

“The Categories High and Low as
Reflections on the Rihlah and Kitabah in
Islam”, **Der Islam**, No: 55, 1978, s. 267-80.
**Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i
Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme**,
İstanbul, İFAV Yay., 2021.

**el-Muvatta': rivâyetu Ebi Mus'ab ez-
Zührî el-Merinî**, thk. Beşşâr Avvâd
Ma'rûf, Mahmûd Muhammed Halil, 2 c.,
Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1992/1412.

Kitâbü'l-erbaîn fî şüyûhi's-sûfiyye, thk.
Âmir Hasan Sabri, Beyrut, Dârü'l-
Beşâiri'l-İslâmiyye, 1997/1417.

İnâyetü'l-esyâd bi uluvvi'l-isnâd,
Kahire, Darü'l-Muhaddisin li'l-Bahsi'l-
İlmî, 2009/1430.

“el-Hadisü'l-âli ve ve'n-nâzil”, (Çevrimiçi)
<https://www.alukah.net/sharia/0/107458/>,
16 Ekim 2021.

**Şeceretü'n-nuri'z-zekiyye fî tabakâti'l-
Mâlikiyye**, ta'lik Abdülmecid Hayalî, 2 c.,
Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye,
2003/1424.

el-Muhallisiyyât ve eczâun uhrâ, thk.
Nebil Sa'deddin Cerrâr, 2 c., Dimaşk;
Beyrut, Darü'n-Nevâdir, 2008/1429.

er-Riâye li-Hukûkillâh,
thk. Abdülkadir Ahmed Ata, 4. bs., Beyrut,
Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1970.

Tefsîru Süfyân b. Uyeyne, el-Mektebü'l-
İslâmî, Beyrut 1983^.

Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl, thk.
Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 35 c., 2. bs., Beyrut,
Müessesetü'r-Risâle, 1983/1403.

İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl,
thk. Âdil b. Muhammed Ebû Abdurrahman,
Üsâme b. İbrahim Ebû Muhammed, Kahire,
12 c., el-Fârukü'l-Hadîse, 2001/1422.

**el-İsnâd: Ehemmiyyetuhû ve aksâmuhû
ve inâyetu ulemâi'l-ümme bihî**, Medine,
Camiatu Taybe; Amman, Ervika li'd-
Dirâsât ve'n-Neşr, 2017/1438.

_____:

Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit:

Muhammed İd, Mahmûd es-Sâhib:

Mukbil b. Hâdî,
Ebû Abdurrahman Vâdî'î:

Münâvî,
Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b.
Tâcîl'ârifin:
Müslim b. Haccâc,
Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-
Nisâbûrî:

_____:

el-Müzekkî,
Ebû İshâk
İbrahim b. Muhammed b. Yahya:

Nâfîz Ahmed,
Muhammed el-Acrâmî:

Nâsır Ebû Âmir,
Abdüsselâm Abdülfettâh:

Nazlıgül, Habil:

Nesâî,
Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali:

Sünâiyyâtü İmam Mâlik (r.a.), Amman,
Ervika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2017/1438.

“Ta'likâtü'l-Kârî Alâ Sülâsiyyâtü'l-Buhârî
Adlı Eserin Edisyon Kritiği”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul,
2010.

“El-İsnâdü'l-Âlî ve eseruhu fî hıfzî's-
sahâbe ve zabtihim”, **Dirâsât Ulûmü'ş-
Şerî'a ve'l-Kânun**, Ürdün, C: 23, No: 2,
1996, s. 205-16.

**el-Mukterah fî ecvibeti ba'di esileti'l-
mustalah**, 3. bs., San'a, Dârü'l-Âsâr,
2004/1425.

**el-Yevâkît ve'd-dürer fî şerhi Nuhbeti
İbn Hacer**, thk. Murtaza Zeyn Ahmed, 2 c.,
Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1999/1420.

Kitâbü't-temyîz, 2. bs., Riyad, Vizaretü'l-
Maârif, 1982/1402. (Muhammed Mustafa
A'zamî, *Menhecü'n-nakd inde'l-
muhaddisîn: Neş'etuhu ve târîhu* ile
beraber neşr edilmiştir.)

Sahîh-i Müslim, nşr. Muhammed Fuâd
Abdülbâkî, 5 c., Kahire, Dâru İhyâi'l-
Kütübi'l-Arabiyye, 1955/1374.

**el-Müzekkiyyât = el-Fevâidü'l-
müntehabetü'l-garâibü'l-avâlî**, thc.
Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, Beyrut, Dârü'l-
Beşairi'l-İslamiyye, 2004/1425.

“Rubâiyyâtü'l-İmâm Ebî Ya'lâ el-Mevsilî
fî Müsnedihî Cem'an ve Tahrîcen ve
Dirâseten”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans
Tezi, **Ezher Üniversitesi**, Gazze,
2013/1434.

“el-İsnâdü'l-âlî ve'n-nâzil ve fevâidü'l-
cem' beynehimâ inde'l-muhaddisîn:
dirâsetü'n-nazariyye tatbikiyye”, **el-
Mecelletü'l-İlmiyye li Külliyyeti'd-
Dirâseti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-
Benîn bi'l-Kahire**, Kahire, C: 39, No: 2,
2020, s. 903-80.

“Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları
(er-Rihle fî Talebi'l-Hadis)”, **Hikmet
Yurdu**, 2013, C: 6, No: 11, s. 13-37.

Amelü'l-yevm ve'l-leyle, thk. Fârûk
Hamâde, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle,
1987/1407.

_____:

_____:

Nevevî,
Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b.
Mürî:
Noor, Umar Muhammad:

Onay, İsa:

Öner, Necati:

Özafşar, Mehmet Emin,

Özdemir, Veysel:

Özgüdenli, Osman Gazi:

Özkan, Halit:

Özsoy, Abdulvahap:

_____:

Öztürk, Mustafa:

Pavlovitch, Pavel:

Râmeihürmüzî,
Ebû Muhammed b. Hallad Hasan b.
Abdurrahman:

Sünenü'n-Nesâî, haz. Abdülfettah
Ebû Gudde, 9 c., 3. bs., Beyrut, Dârü'l-
Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.

es-Sünenü'l-kübrâ, thk. Abdülgaflar
Süleyman Bündârî, Ebû Abdullah Seyyid b.
Kesrevî b. Hasan, 6 c., Beyrut, Dârü'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 1991/1411.

Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugat, 4 c., Beyrut,
Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

“Traditionist Internal Reform: Motives
Behind the Birth of the First Manual of
'Ulûm al-Hadîth”, **İlahiyat Studies**, Bursa,
No: 11/2, 2020, sayfa 295-316.

Ulûmü'l-Hadîse

Katkısı Bağlamında Müstahrec Türü
Eserlerin Mahiyeti, **Cumhuriyet İlahiyat
Dergisi**, 2021, C: 25, No: 3, s. 1319-1340.

Klasik Mantık, 8. bs., Ankara, Bilim
Yayınları, 1998.

İdeolojik Hadîşçiliğin Tarihî Arkaplanı,
2. bs., OTTO Yay., Ankara, 2015.

Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl,
İlâhiyât Yay., Ankara, 2014.

“Nişâbur”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**,
İstanbul, 2007, XXXIII, 149-51.

“Tedvin Tarihinde Emevi Sarayı ve
Zühri'nin Mirasına Bir Örnek: Şuayb b.
Ebu Hamza Nüshası”, **Dîvân:
Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C:
17, No: 32, 2012, s. 1-37.

**Hadis Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn
Dönemi**, İstanbul, Beka Yayıncılık, 2016.

“Şu'be İbnu'l-Haccâc ve Hadîşçiliği”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum,
2004.

Mevâlînin Hadis Rivayetindeki Yeri:
(Hicri I. ve II. Asır), İstanbul, Yedirenk
Yay., 2012.

“Hadith”, **The Encyclopaedia of Islam
Three**, Leiden, Brill, 2018, IV, 48-61.

**el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-
vâ'î**, thk. Muhammed Muhibbu'ddîn Ebû
Zeyd, Kahire, Dârü'z-Zehâir, 2016/1437.

Romlah Abubakar Askar,
Abdurrahim Yaponu:

Sa'd Mahmud Hüseyin;
Ahmed Abid Muhammed:

Safedî,
Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b.
İzziddîn Aybeg b. Abdullah:
Sandıkçı, Kemal:

Sehârenpûrî, Halil Ahmed:

Sehâvî,
Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed
b. Abdurrahman b. Muhammed:

_____:

_____:

Sem'ânî,
Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed
b. Mansur el-Mervezî:

_____:

Serahsî,
Ebû Bekir Şemsüleimme Muhammed
b. Ahmed b. Sehl:

_____:

Seyyid Ahmed Abdürrahim:

“Uluww al-Isnad dalam Periwayaan
Hadis Abu Muhammad al-Husain bin
Mas'ud al-Baghawi”, **Kalimah**, C: 14, No:
1, 2016, s. 53-80.

“el-İsnâdü'l-nâzil ve esbâbu rivâyetihî”,
Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslamiyye, Tikrit,
2011, s. 125-40.

el-Vâfi bi'l-vefeyât, thk. Ahmed el-
Arnaûd, Türkî Mustafa, 29 c., Beyrut, Dâru
İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2000/1420.

**İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında
Hadis**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı,
1991.

**Bezlü'l-mechûd fî halli Süneni Ebî
Davud**, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, 14 c.,
Muzafferpûr, Merkezu eş-Şeyh Ebü'l-
Hasan en-Nedvî, 2006/1428.

**el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-
tevrîh**, thk. Salim b. Gatar Salim ez-
Zufeyrî, Riyad, Dâru's-Sumay'î,
2017/1438.

**Fethü'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis
li'l-İrâki**, thk. Ali Hüseyin Ali, 5 c., Kahire,
Mektebetü's-Sünne, 2003/1424.

el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye fî ilmi'r-rivâye,
thk. Muhammed Muhammed Emin, 2 c.,
Medine, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem,
2002/1422.

Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ, thk. Ahmed
Muhammed Abdurrahman Muhammed
Mahmûd, 2 c., Cidde, Matbaatü'l-
Mahmûdiyye, 1993/1414.

el-Ensâb, nşr. Şerefeddin Ahmed, 13 c.,
Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-
Osmaniyye, 1981/1400.

el-Mebsût, 30 c., Beyrut, Darü'l-Ma'rife,
1993/1414.

Usûlü's-Serahsî, thk. Ebü'l-Vefâ el-
Efganî, 2 c., Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-
İlmiyye, 1993/1414.

**Âfetü uluvvi'l-esânîd dirase müvesseka fî
keşfi hakîkatî'l-uluvvi'l-müntesir
beyne'l-kurrâ ve'l-mukriîn fî esânîdi'l-
Misriyyîn ve's-Şâmiyyîn**, Riyad,
Câmiatü'l-Melik Suud, 2013/1434.

Sezgin, Fuat:

_____:

Sıbt İbnü'l-Acemî,
Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrahim b.
Muhammed:
Sıbt İbnü'l-Cevzî,
Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b.
Kızıoğlu:

Sipahioğlu, Kevser Beyazyüz:

Sönmez, Mehmet Ali:

Süyûtî,
Ebü'l-Fazl Celeddin Abdurrahman
b. Ebû Bekir:

_____:

_____:

Şa'bân, Şeyh Muhammed
Tâhâ:

Şahyar, Ayşe Esra:

_____:

Şentürk, Recep:

Târîhü't-türâsi'l-Arabî = GAS, Arapça
trc. Mahmûd Fevzi Hicazi, racea Arefe
Mustafa, Saîd Abdurrahim, 8 c., Riyad,
Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-
İslâmiyye, 1983/1403.

Buhârî'nin Kaynakları, 4. bs., Ankara,
OTTO Yay., 2015.

et-Tebyînu li-esmâi'l-müdellisîn, thk.
Yahyâ Şefik, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-
İlmiyye, 1986/1406.

Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân, thk.
Muhammed Berekat, Kâmil el-Harrat,
Ammar Reyhavi, 23 c., Dimaşk, er-
Risaletü'l-Alemiyye, 2013/1434.

“Houari Touati. Ortaçağ'da İslam ve
Seyahat: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve
Antropolojisi. trc. Ali Berktaş. 2. baskı.
İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.”,
**Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi**, C: 59, 2018, s. 181-194.

“Hâkim el-Kebîr”, **Diyanet İslam
Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, XV, 188.

Esmâü'l-müdellisîn, thk.
Mahmûd Muhammed Mahmûd Nassar,
Beyrut, Dârü'l-Cîl, 1992/1412.

Tabakâtü'l-huffâz, Beyrut, Dârü'l-
Buhûsi'l-İlmiyye, 1983/1403.

Tedrîbü'r-râvi fî şerhi takrîbi'n-Nevevî,
thk. Muhammed Avvame, 5 c., Medine,
Darü'l-Yüsr, Cidde, Dârü'l-Minhâc,
2016/1437.

“el-Ulûv ve'n-nüzûl fî'l-hadîs”,
(Çevrimiçi),

<https://www.alukah.net/sharia/0/120788/>,
16 Ekim 2021.

“Sahabenin Tabiundan Hadis
Rivayeti”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C: 8,
No: 1, 2010, s. 125-144.

**Seyahat ve Rivayetleriyle Hanım
Sahâbîler**, İstanbul, Akdem Yayınları,
2015.

“Social and Literary Structure of Isnad: A
Historical Perspective [İsnadın İctimâi ve
Edebî Yapısı: Tarihî Bir Yaklaşım]”, **Hadis
Tetkikleri Dergisi**, C: 2, sayı: 1, 2004, s.
31-50.

_____ :

Şühde Kâtibe, Fahrünnisa Şühde bint Ahmed:

Şümünnî,
Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Muhammed:
Taberânî,
Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb:
Tâceddin es-Sübkî,
Ebû Nasr Tâceddin İbnü's-Sübkî Abdülvehhab b. Ali:

_____ :

Tahâvî,
Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme:
Tâlib Hammâd, Ebû Şa'r:

Taşkın, Mahmut:

Tatlı, Mustafa:

Teyyîm, Es'ad Sâlim:

Tirmizî,
Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sülemî:

Toksarı, Ali:

Topgül, Muhammed Enes:

Toplumsal Hafıza, çev. Mehmet Fatih Serenli, İstanbul, İz Yay., 2018.

el-Umde mine'l-fevâid ve'l-âsâri's-sihâh ve'l-garâib fî Meşyehati Şühde, thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 1994.

el-Âli'r-rütbe fî şerhi Nazmi'n-Nuhbe, thk. Mu'tar Abdüllatif el-Hatîb, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2004/1425.

el-Mu'cemü'l-kebîr, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, 25 c., Beyrut, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1984/1404.

Mu'cemü's-şüüyûh, thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2004/1425.

Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 10 c., Kahire, İsa el-Babi el-Halebi, 1964/1383.

Şerhu Müşkili'l-âsâr, thk. Şuayb el-Arnaut, 16 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1994/1415.

“El-Hikmetü min rivayeti'l-Buhârî bi'l-isnadi'l-nâzil”, **Mecelletü'l-Câmiati'l-İslamiyye**, C: 9, No: 2, 2001, Gazze, s. 95-142.

“Meşyeha Türü Eserlerin Ortaya Çıkışı ve Taberani'nin el-Mu'cemü's-sağîr'i”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE**, İzmir, 2003.

“Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti (75-135/694-753 Yılları), Yayınlanmamış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi**, İstanbul, 2021.

İlmü tabakâti'l-muhaddisîn:

Ehemmiyyetuhu ve Fevâiduhû, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1994/1415.

el-Câmiü'l-kebîr, thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, 6 c., 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

“Âli İsnad Açısından Abd b. Humeyd ve Kütüb-i Sitte İmamlarının Sülâsiyyâtı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 4, 1990, s. 221-236. **İsnâdın Satır Araları**, İFAV, İstanbul, 2018.

Touati, Houari:

Türker, Ömer:

Türkoğlu, Hamdi:

Uğur, Mücteba:

_____:

Ünügür, Peyman:

Redmân,
Vâil Hamûd Huzâ’:

İtyûbî,
Muhammed b. Ali b. Âdem Musa
Vellevî:

Witkam, Jan Just:

Yağmur, Hüseyin:

Yahyâ b. Maîn,
Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn
el-Bağdadî:

Yâkût el-Hamevî,
Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b.
Abdullah el-Hamevî:

_____:

**Ortaçağ’da İslam ve Seyahat -Bir Âlim
Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi-**, çev.
Ali Berktaş, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi
Yay., 2016.

“Tarîf”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**,
İstanbul, 2011, XL, 28.

“Abdullah b. el-Mübârek ve Hadîs
İlmindeki Yeri”, Yayınlanmamış Doktora
Tezi, **Bayburt Üniversitesi**, Bayburt,
2019.

Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü,
2. bs., Ankara, TDV Yay., 2018.

“Hadis Rivayetinde ‘Uluğ-Nuzûl’
Meselesi ve Hadîşçilerin ‘Uluğ’
Tutkusu”, **Diyanet İlmî Dergi**, C: 34, No:
1, 1998, s. 3-22.

“Recep Şentürk’ün Toplumsal Hafıza -
Hadis Rivayet Ağı (610 -1505) Kitabı
Üzerine”, **Eskiye**, C: 24, 2012, s. 129-32.

“Sünâiyyâtü’l-İmâm Süfyân es-Sevrî (h.
161) fî’l-Kütübi’s-sitte”, **Mecelletü
Külliyeti Dâri’l-Ulûm**, No: 88, 2016,
Kahire, s. 507-635.

Şerhu Süneni’n-Nesâî, 42 c., 2. bs., Daru
Âl-i Bürûm, Mekke, 2007/1428.

“High and Low: Al-isnâd al-‘âlî in The
Theory and Practice of The Transmission of
Science”, **Manuscripts Notes as
Documentary Sources**, ed. Andreas
Görke, Konrad Hirschler, Würzburg, Ergon
Verlag, 2001, s. 125-40.

“Abd b. Humeyd ve Sülâsiyâtı”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul,
1991.

Yahyâ b. Maîn ve Kitâbuhü’t-Târîh, thk.
Ahmed Muhammed Nurseyf, 4 c.,
Merkezü’l-Bahsi’l-İlmî ve İhyai’t-Türâsi’l-
İslâmî, Mekke, 1979/1399.

Mu‘cemü’l-büldân, 5 c., Beyrut,
Dârü Sadır, t.y.

Mu‘cemü’l-üdebâ, thk. İhsan Abbas, 7 c.,
Beyrut, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1993/1414.

Yardım, Ali:

Yavuz, Yusuf Şevki:

Yazıcı, Mahmut:

Yıldırım, Enbiya:

_____:

Yıldız, Hakkı Dursun:

Yurdagür, Metin:

Yücel, Ahmet:

_____:

_____:

_____:

Zebîdî,
Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b.
Muhammed:

Zehebî,
Ebû Abdullah Şemseddin
Muhammed b. Ahmed b. Osman:

_____:

_____:

_____:

_____:

“Ebû's-Şeyh”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, X, 343-4.

“Halku'l-Kur'ân”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, XV, 371-5.

Cin Sahâbîler ve Rivâyetleri, Ankara, İlâhiyât Yay., 2021.

Hadis Problemleri, Ankara, OTTO Yay., 2015.

“Sahihayn Musanniflerinin Şafii'den Gelen Rivayetlere Yaklaşımları”, **Uluslararası İmam Şafii Sempozyumu**, İstanbul, Kent Işıkları Yay., 2012.

“Ali b. Muhammed ez-Zencî”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1989, II, 413-14.

“Ehl-i Nazar”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, X, 519.

“Avâlî”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991, IV, 105.

Hadis Sözlüğü, İstanbul, İFAV Yay., 2020.

Hadis Tarihi, 27. bs., İstanbul, İFAV Yay., 2016.

“Senedde ‘Uluvv-Nuzûl ve ‘Avâfîler”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 1986.

Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs, thk. Abdülmecid Katâmiş, 40 c., Kuveyt, y.y., 2001/1422.

Cüz'ün fîhi ehli'l-mie, thk. Ebû Abdullah Bevkariş, Ebû Yahyâ Abdullah Kunderî, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1997/1418.

Esmâü men âşe semânîne sene ba'de şeyhihî ev ba'de semâihî, thk. Avvâd Halef, Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân, 1997/1418.

el-İber fî haberi men gaber, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, 3 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadîs, haz. Abdülfettah Ebû Gudde, 2. bs., Haleb, Mektebü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1992/1412.

Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed 23 c., 3. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405.

- _____ : **Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm**, thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, 17 c., Beyrut, Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003/1424.
- _____ : **Tezkiretü'l-huffâz**, 4 c., 3. b., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956/1374.
- _____ : **Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl**, thk. Ali Muhammed Bicâvî, 4 c., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1963/1382.
- _____ : **el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivâye fî'l-Kütübi's-sitte**, thk. Muhammed Avvame, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatib, 5 c., 2. bs., Cidde, Dârü'l-Minhac, Medine, Dârü'l-Yüsr, 2009/1430.
- Zerkeşî,
Bedreddin Ebû Abdullah Muhammed
b. Bahadır: **en-Nüket ala Mukaddimeti İbni's-Salâh**, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferîc, 3.c., Riyad, Edvaü's-Selef, 1998/1419.
- Zeynüddin el-İrâkî,
Ebü'l-Fazl Abdürrahim b. Hüseyin: **Kitâbü'l-erbaîne'l-uşâriyye**, thk. Bedir b. Abdullah el-Bedîr, 2. bs., Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1995/1415.
- _____ : **Şerhu elfiyeti'l-İrâkî = et-Tefsira ve't-Tezkire**, 3 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- _____ : **et-Takyîd ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh ve bi zeylihî el-Misbâh alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh**, thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, 2. bs., Kahire, Dârü'l-Hadîs, 1984/1405.

EK-1: AVALÎLERDE İNCELENEN RÂVİ GRUBU

Tabloda yer alan IV./X. asırda telif edilmiş 7 avâliden seçilen 35 hadisteki 104 râvî yer almaktadır. Bu tablo I. bölümde ilk semâ yaşı ve uzun ömürlü olma açısından yapılan incelemeye dairdir. Belirli olmayan alan soru işareti (?) ile gösterilmiştir. Tabloda t. kısaltması takribi anlamına gelmektedir.

SAYI	MUHADDİS ADI	DOĞUM TARİHİ	ÖMÜR SÜRESİ	ÖLÜM YILI	TABAKA	İLK SEMÂ YILI	İLK SEMÂ YAŞI	SEMÂ-VEFAT SÜRESİ	İLK SEMÂ HOCASI - ÖLÜM YILI	Rivayet Sayısı
1	Hız. Ömer	m. 584	62	23	1	?	?	23	Hız. Peygamber	2
2	Übey b. Ka'b	?	?	33	1	?	?	33	Hız. Peygamber	1
3	Ubâde b. Sâmit	m. 586	t. 68	34	1	?	?	34	Hız. Peygamber	1
4	Hız. Ali	m. 600	t. 61	40	1	?	?	40	Hız. Peygamber	3
5	Ebû Mûsâ el-Eş'ârî	?	?	42	1	?	?	42	Hız. Peygamber	1
6	Sa'd b. Ebû Vakkâs	m. 592	t. 83	55	1	?	?	55	Hız. Peygamber	1
7	Hız. Âişe	m. 614	t. 64	58	1	?	?	58	Hız. Peygamber	2
8	Ebû Hüreyre	m. 600	t. 78	58	1	?	?	58	Hız. Peygamber	1
9	Abdullah b. Abbas	m. 619	t. 69	68	1	?	?	68	Hız. Peygamber	4
10	Abdullah b. Ömer	m. 613	t. 80	73	1	?	?	73	Hız. Peygamber	7
11	Câbir b. Abdullah	m. 607	t. 90	78	1	?	?	78	Hız. Peygamber	6
12	Enes b. Mâlik	m. 612	103	93	1	?	?	93	Hız. Peygamber	4
13	Hâris el-A'ver	?	?	t. 70	2	t. 29	?	38	Abdullah b. Mes'ûd - 32	2
14	Cübeyr b. Nüfeyr		120	t. 80	2	t. 12	t. 52	63	Hız. Ebû Bekir - 13	1
15	Abdurrahman b. Ebî Leylâ	17 veya 8	66	83	2	t. 23	t. 6	60	Hız. Ömer - 23	1

16	Ukbe b. Vesâc	?	?	82-3	3	t. 49	t. 49	30	İmrân b. Husayn - 52	1
17	Saîd b. Cübeyr	45	t. 49	94	3	t. 65	t. 20	26	Abdullah b. Abbas - 68	2
18	Urve b. Zübeyr	23	71	94	3	t. 33	10	58	Babası - 36	1
19	Mus'ab b. Sa'd b. Ebî Vakkâs	?	?	103	3	t. 37	?	63	Hz. Âlî - 40	1
20	Mücâhid b. Cebr	21	82	103	3	t. 45	t. 24	53	Ümmü Hânî - 50'den sonra	1
21	Ebû Bürde el-Eş'arî	t. 20	80 küsür	104	3	t. 33	t. 10	68	Zübeyr b. Avvâm - 36	1
22	Şa'bî	19	83	104	3	t. 37	t. 18	64	Hz. Ali - 40	5
23	Amre bnt. Abdurrahman	39	77	106	3	t. 55	t. 16	48	Hz. Âişe - 58	1
24	Sâlim b. Abdullah b. Ömer	t. 35	71	106	3	t. 46	t. 15	57	Ebû Eyyûb el-Ensârî - 49	2
25	Nâfî'	30	87	117	3	t. 55	t. 25	59	Hz. Âişe - 58	5
26	A'rec, Abdurrahman b. Hürmüz	t. 35	80'e yakın	117	3	t. 55	t. 20	59	Ebû Hüreyre - 58	1
27	Muhammed b. Münkedir	30 küsur	t. 90	131	3	t. 55	20 küsür	73	Hz. Âişe - 58	1
28	Katâde b. Diâme	60	57	117	4	t. 87	t. 27	27	Abdullah b. Sercîs 81-90	2
29	Zührî	51	73	124	4	70 küs ur	20 küs ur	51	Abdullah b. Ömer - 73	3
30	Amr b. Dînâr	46	80	126	4	t. 65	t. 19	58	Abdullah b. Abbas - 68	1
31	Ebü'z-Zübeyr el-Mekkî	36	90	126	4	t. 65	t. 29	58	Abdullah b. Abbas - 68	5

32	İsmail b. Ebû Hâlid	35/6	110	145/6	4	t. 71	t. 35	36	Ebû Cühayfe - 74	1
33	Saîd b. Ebî Bürde	?	?	111-20	5	t. 79	?	38	Şakîk b. Seleme - 82	1
34	Ebü'z-Zinâd	65	75	130	5	t. 90	t. 25	37	Enes b. Mâlik - 93	1
35	Eyyûb es-Sahtiyânî	68	63	131	5	t. 82	t. 14	46	Amr b. Seleme el-Cermî 85	2
36	Ubeyd b. Mihrân el-Müktib	?	?	131-40	5	t. 91	?	46	Saîd b. Cübeyr - 94	1
37	Hişâm b. Urve	61	85	146	5	t. 70	t. 9	73	Abdullah b. Zübeyr -73	6
38	İbrahim b. Ebî Able	60tan sonra	t. 92	152	5	t. 82	t. 21	57	Vâsile b. Eskâ' - 85	2
39	Seleme b. Verdân	?	?	158	5	t. 90	?	65	Enes b. Mâlik - 93	2
40	Kays b. Sa'd, Ebû Abdülmeli	?	?	119	6	t. 100	?	16	Mücâhid b. Cebr - 103	1
41	Ebü'l-Heysem, Sahibü'l-Kasab	?	?	121-30	6	t. 89	?	48	İbrahim et-Teymî - 92	1
42	Zübeyd b. el-Hâris	?	?	122	6	t. 89	?	30	İbrahim et-Teymî - 92	1
43	Abdülkerim b. Mâlik	?	?	127	6	t. 91	?	33	Saîd b. Müseyyeb - 94	3
44	Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdel	?	?	127	6	t. 70	küçük ken	54	Ebü Abdurrahman es-Sülemî - 73	2
45	Ferrâs b. Yahyâ	?	?	129	6	t. 89	?	37	İbrahim et-Teymî - 92	1
46	Humeyd b. Kays, el-A'rec	?	?	130	6	t. 100	?	27	Mücâhid b. Cebr - 103	1
47	Abdullah b. Ebî Necîh	?	?	131	6	t. 100	?	28	Mücâhid b. Cebr - 103	1
48	Hişâm b. Hassân	?	?	148	6	t. 102	?	43	İkrime - 105	1
49	Ebü Cenâb el-Kelbî	?	?	150	6	t. 101	?	46	Şa'bî - 104	1
50	Seyf b. Süleyman el-Mekkî	?	?	150	6	t. 100	?	47	Mücâhid b. Cebr - 103	1

51	Abdullah b. Avn	66	85	151	6	t. 89	t. 23	59	Saîd b. Cübeyr - 92	1
52	Hişâm ed-Destüvâî	75	78	153	7	t. 114	t. 39	36	Katâde b. Diâme - 117	1
53	Ma'mer b. Râşid	95	58	153	7	109	14	36	Katâde b. Diâme - 117	1
54	Şu'be b. Haccâc	82 veya 7	75 veya 8	160	7	t. 97	t. 15	60	Saîd el-Makbûrî 100	2
55	Süfyân es-Sevrî	97	64	161	7	t. 113	t. 16	45	Amr b. Mürre - 116	3
56	Hemmâm b. Yahyâ	80'den sonra	t. 84	164	7	t. 107	t. 25	54	Hasan-ı Basrî - 110	1
57	Kevser b. Hâkim el-Hemdânî	?	?	161-70	8?	t. 197	?	58	Mekhûl - 112	1
58	Kaz'a b. Süveyd b. Hüceyr	?	?	170 küsür	8	t. 108	?	59	Süveyd b. Hüceyr - 111	1
59	Şerîk b. Abdullah en-Nehâî	95	82	177	8	t. 115	t. 20	59	Câmi' b. Şeddâd - 118	1
60	Münkedir b. Muhammed	?	?	180	8	t. 121	?	56	Zührî - 124	1
61	Ubeydullah b. Amr er-Rakkî	101	79	180	8	t. 117	t. 16	60	Zeyd b. Ebî Üneyse - 120	3
62	Yezîd b. Zürey'	101/3	81/79	182	8	t. 128	t. 25	51	Eyyûb es-Sahtiyânî - 131	1
63	Süfyân b. Habîb	125	58	183	9	t. 139	t. 14	41	Âsım el-Ahvel - 142	1
64	Abdullah b. Recâ'	?	?	191-200	8	t. 128	?	69	Eyyûb es-Sahtiyânî - 131	1
65	Abdurrahman b. Mehdî	135	63	198	9	150	15	48	?	2
66	Süfyân b. Uyeyne	107	91	198	8	122	15	74	Abdülkerim Ebû Ümeyye - 126	7
67	Şuayb b. İshâk	117	72	189	9	t. 143	t. 26	43	Hişâm b. Urve - 146	5
68	Muhammed b. Ebân	?	?	201-10	9?	t. 147	?	60	Ebû Hanîfe - 150	1

69	Zeyd b. Hubâb b. Reyyân	130	73	203	9	t. 150	t. 20	50	Üsâme b. Zeyd el-Leysî - 153	1
70	Ebû Muhammed el-Müeddeb	?	?	208	9	t. 161	?	44	Şeybân en-Nahvî - 164	1
71	Abdürrezzâk es-San'ânî	126	86	211	9	en geç 144	en geç 18	67	Ailesi	1
72	Ebû Âsım en-Nebîl	122	90	212	9	t. 145	t. 23	74	Cafer-i Sâdık - 148	2
73	Ka'nebî, Abdullah b. Mesleme	130'dan sonra	t. 91	221	9	t. 156	t. 25	62	İbn Ebû Zi'b - 159	1
74	Müslim b. İbrahim	130	t. 90	222	9	t. 148	t. 18	71	Abdullah b. Avn - 151	1
75	Ebû Nasr et-Temmâr	137	91	228	9	t. 157	t. 20	68	Ebân b. Yezîd el-Attâr - 160	1
76	Ebû İshâk el-Belhî	?	?	201-10	10?	t. 218	?	50	Şu'be b. Haccâc - 160	1
77	Affân b. Müslim	134	86	220	10	150 küsur	t. 16	67	Hişâm ed-Destüvâî - 153	1
78	Halef b. Hişâm el-Bezzâr	150	79	229	10	t. 173	t. 23	53	Ebû Avâne - 176	1
79	Kesîr b. Yahyâ, Sâhibü'l-Basrî	?	?	232	10?	t. 197	?	56	Ebû Avâne - 176	1
80	Abdülcebbâr b. Âsım en-Nesâî	?	?	233	10?	t. 178	?	52	Hasan b. Ömer er-Rakkî - 181	4
81	Hâşim b. el-Hâris	?	?	234	10?	t. 178	?	53	Hasan b. Ömer er-Rakkî - 181	1

82	Davud b. Rüşeyd el-Haverezmi	159	80	239	10	t. 178	t. 19	58	Hasan b. Ömer er-Rakkî - 181	5
83	Muhammed b. Sabbâh	?	?	240	10	t. 197	?	56	Abdülazîz b. Ebû Hâzim - 184	1
84	Ömer b. İsmail b. Mücâlid	?	?	241-50	10	t. 197	?	60	Babası 181-90	1
85	Humeyd b. Mes'ade	?	?	244	10	t. 197	?	67	Hammâd b. Zeyd 179	1
86	İbn Ebû Meryem	144	100	244	10	t. 165	t. 19	76	Nâfî' b. Yezîd - 168	1
87	Sevvâr b. Abdullah et-Temîmî	?	?	245	10	t. 176	?	66	Abdûlvâris b. Saîd - 179	3
88	Ebû Yahyâ ed-Darîr	?	?	261	10	t. 190	?	68	İbn Uleyye - 193	2
89	Ahmed b. Şeybân er-Remlî	?	?	268	10?	t. 195	?	70	Süfyân b. Uyeyne - 198	5
90	Hamdân el-Verrâk	?	?	272	10?	t. 212	?	57	Kabîsa b. Ukbe - 215	1
91	Ebû Ca'fer el-Kuraşî	?	?	290	10?	t. 197	?	90	Abdullah b. Reca - 191-200	1
92	Ebü'l-Abbâs el-Huzâî	?	?	291	10?	t. 218	?	70	Ka'nebî - 221	1
93	Keccî, İbrahim b. Abdullah	190 küsür veya 200	100 yıla yakı	292	10?	t. 209	t. 9-10	80	Ebü Âsım en-Nebîl - 212	1
94	Ali b. Hasan b. Abdûyeh	?	?	277	11?	t. 197	?	70	Ebü'n-Nadr - 207	1
95	Ubeydullah b. Yusuf el-Basrî	?	?	t. 250	11	t. 218	?	63	Mu'temir b. Süleymân - 187	1

96	Ahmed b. Mansûr er-Remâdî	182	83	265	11	t. 297	?	58	Ebü'n-Nadr - 207	2
97	Ubeyd b. Abdülvâhid b. Şerîk	?	?	285	11?	t. 197	?	65	Âdem b. Ebû İyyâs – 220	1
98	Ahmed b. Ömer b. Süreyc	249	57	306	11?	t. 257	t. 8	46	Hasan b. Muhammed - 260	5
99	Ebü Abdullah, Ahmed b. Hasan	210	110	306	11?	227	17	76	Ali b. Ca'd - 230	1
100	Ahmed b. Muhammed b. Salih	?	?	307	11?	t. 197	?	57	İshâk b. Şâhin - 250	1
101	el-Heysem b. Halef	?	?	307	11?	t. 197	?	63	İshâk b. Musa - 244	1
102	Abbas b. Ahmed el-Birtî	t. 228	80 küsur	308	11?	t. 233	t. 5	72	Abûla'lâ en-Nürsî - 236	3
103	Ebü'l-Fazl el-Cürcânî	?	?	309	11?	t. 228	?	69	Dedesî - 240	2
104	Ebü'l-Kâsım el-Begavî	214	103	317	11?	225	11	92	Ali b. Ca'd - 230	10

EK-2: ÂLÎ İSNAD SAHİBİ MUHADDİSLER

Tabloda âlî isnad sahibi olduğu tespit edilen muhaddisler yine bu tür rivayetlere sahip hocaları ve öğrencileri ile birlikte kaydedilmiştir. Yine tabloda aynı muhaddislerin âlî isnadlarını naklettikleri yani en son yaşadıkları bölgeler ve ömür süreleri de yer almaktadır. Buradaki veriler tezin III. bölümünde “Âlî İsnadın Kaynakları” başlığında kullanılmıştır.

SAYI	MUHADDİS İSMİ	VEFAT TARİHİ	HOCASI	ÖĞRENCİSİ	Bölgesi	Yaşı
1	Mâlik b. Enes	179/795	Nâfi' (117), Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (117), Zührî (124), Abdullah b. Dînâr (127), Ebü'z-Zinâd (130), Eyyûb es- Sahtiyânî (131), İbnü'l- Münkedir (131), Rebîatürre'y (136), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (143), Hişâm b. Urve (146), 300 tabiin	Ka'nebî (221), Kuteybe b. Saîd (240), Hişâm b. Ammâr (245)	Medine	86
2	Hüseyim b. Beşîr	183/799	Zührî (124), Amr b. Dînâr (127), Eyyûb es- Sahtiyânî (131), Humeyd et-Tavîl (143), A'meş (148), Abdullah b. Avn (151)	Abdullah b. Mübârek (181), Yahyâ b. Maîn (233), Ali b. Medînî (234), Ahmed b. Hanbel (241), Ebü'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (2399), Kuteybe b. Saîd (240), Ali b. Hucr (244), Ahmed b. Menî' (244), Luveyyn (246), Devrakî (252), Hasan b. Arefe (252), Eşec el-Kindî (257),	Vasıt	79

3	Mu'temir b. Süleyman	187/803	Amr b. Dînâr (127), Eyyûb es-Sahtiyânî (131), İbnü'l-Mu'temir (132), Âsım el-Ahvel (142), Humeyd et-Tavîl (143)	Yahyâ b. Maîn (233), Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (235), İshak b. Râhûye (238), Halîfe b. Hayyât (240), Ahmed b. Hanbel (241), Fellâs (249), Bündâr (252), Devrakî (252), Hasan b. Arefe (252)	Basra	81
4	Cerîr b. Abdülhamîd	188/804	Süheyl b. Ebû Sâlih (130), Mansûr b. Mu'temir (132), Âsım el-Ahvel (142), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (143), Hişâm b. Urve (146), A'meş (148)	Abdullah b. Mübârek (181), Süleyman b. Harb (224), Yahyâ b. Maîn (233), Ali b. Medîni (234), Ebû Hayseme (234), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (235), İshak b. Râhûye (238), Dâvûd b. Rüseyd (239), Ebü'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Kuteybe b. Saîd (240), Ahmed b. Hanbel (241), Ali b. Hucr (244), Devrakî (252), Hasan b. Arefe (257)	Rey	78
5	İbn Uleyye	193/809	Süheyl b. Ebû Sâlih (130), Eyyûb es-Sahtiyânî (131), Muhammed b. Münkedir (131), Atâ b. Sâib (136), Humeyd et-Tavîl (143), Abdullah b. Avn (151), İbn Ebû Arûbe (156)	Yahyâ b. Maîn (233), Ali b. Medîni (234), Ebû Hayseme (234), İshak b. Râhûye (238), Ebü'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Halîfe b. Hayyât (240), Ahmed b. Hanbel (241), Ali b. Hucr (244), Fellâs (249), Bündâr (252), Devrakî (252), Abdurrahman b. Bîşr (260), Za'ferânî (260), Ali b. İşkâb (261)	Basra	83

6	Süfyân b. Uyeyne	198/814	Zührî (124), Ziyâd b. İlâkâ (125), Abde b. Ebû Lübâbe (127), Abdullah b. Dînâr (127), Amr b. Dînâr (127), Âsım b. Behdele (127), Mansûr b. Mu'temir (132), Atâ b. Sâib (136), Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî (127), Ebû İshak es-Sebî (127), Süheyl b. Ebû Sâlih (130), Eyyûb es-Sahtiyânî (131), İbn Ebû Necîh (131), İbnü'l-Münkedir (131), İbnü'l-Mu'temir (132), Hişâm b. Urve (146), İbn Ebû Leylâ (148), İbn Cüreyc (150), Ma'mer b. Râşid (153), 80'i aşkın tabiin,	Yahyâ b. Maîn (233), Ali b. Medîni (234), Ebû Hayseme (234), Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (235), İshâk b. Râhûye (238), Ebû'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Halîfe b. Hayyât (240), Kuteybe b. Saîd (240), Ahmed b. Hanbel (241), Ahmed b. Meni' (244), Ali b. Hucr (244), Hişâm b. Ammâr (245), Luveyn (246), Fellâs (249), Devrakî (252), Zübeyr b. Bekkâr (256), Abdurrahman b. Bîşr (260), Za'ferânî (260), Muhammed b. Âsım es-Sekafî (262), Yunus b. Abdûla'lâ (264), Ahmed b. Şeybân er-Remlî (268)	Mekke	91
7	Ali b. Âsım	201/817	Süheyl b. Ebû Sâlih (130), Atâ b. Sâib (136), Yezîd b. Ebû Ziyâd (136), Husayn b. Abdurrahman (136), Leys b. Ebû Süleym (138), Humeyd et-Tavîl (143)	Âsım b. Ali (221), Ahmed b. Hanbel (241), Zühli (258), Hâris b. Ebû Üsâme (282)	Vasıt	95

8	Yezîd b. Hârûn	206/821	Dâvûd b. Ebû Hind (139), Âsım el-Ahvel (142), Humeyd et-Tavîl (143), Süleyman b. Tarhân (143), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (143), İbn Avn (151), Mis'ar b. Kidâm (155), Şu'be b. Haccâc (161), Hammâd b. Seleme (167), Hammâd b. Zeyd (179), Mâlik b. Enes (179)	Ali b. Medînî (234), Ebû Hayseme (234), Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (235), İshâk b. Râhûye (238), Ebû'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Ahmed b. Hanbel (241), Ahmed b. Menî' (244), Bündâr (252), Devrakî (252), Zühli (258), Za'ferânî (260), Ebû Kılâbe (276), Hâris b. Ebû Üsâme (282)	Vasıt	88
9	Muhammed b. Abdullah el-Ensârî	214/829	Mâlik b. Dînâr (131), Hemmâm b. Münebbih (132), Humeyd et-Tavîl (143), Süleyman b. Tarhân (143), Hişâm b. Hassân (146), İbn Cüreyc (150), Abdullah b. Avn (151), Saîd b. Ebû Arûbe (156), Şu'be b. Haccâc (160)	Yahyâ b. Maîn (233), Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (235), Kuteybe b. Saîd (240), Ahmed b. Hanbel (241), Bündâr (252), Ebû Hâtım er-Râzî (277), Keccî (292)	Basra	97
10	Mekkî b. İbrahim	214/830	Hişâm b. Hassân (146), Yezîd b. Ebî Ubeyd (146), Ca'fer es-Sâdık (148), İbn Cüreyc (150) 17 tabiin	Yahyâ b. Maîn (233), Ahmed b. Hanbel (241), Bündâr (252), Zühli (258), Küdeymî (286)	Belh, Bağdat	88
11	Ebû Nuaym, Fazl b. Dükeyn	219/834	A'meş (148), Mis'ar b. Kidâm (155), Şu'be b. Haccâc (160), Süfyân es-Sevrî (161), Mâlik b. Enes (179), Süfyân b. Uyeyne (198)	Eşec el-Kindî (257), Zühli (258), Za'ferânî (260), Ebû Hâtım er-Râzî (277), Hâris b. Ebû Üsâme (282), İbrahim b. İshâk el-Harbî (285), Ebû'l-Hasan el-Begavî (286), Küdeymî (286)	Kûfe	89

12	Ka'nebî	221/836	Şu'be b. Haccâc (160), Mâlik b. Enes (179)	Zühli (258), Ebû Zür'a er-Râzî (264), Ebû Hâtîm er-Râzî (277), Ebû'l-Hasan el-Begavî (286), Keccî (292), İbnü'd-Düveys (294), Ebû Halîfe (305)	Mekke	91
13	Âsım b. Ali	221/836	Şu'be b. Haccâc (160), Ali b. Âsım (201)	Fellâs (249), Devrakî (252), Zühli (258), Za'ferânî (260), Ebû Hâtîm er-Râzî (277), Hâris b. Ebû Üsâme (282), İbrahim b. İshâk el-Harbî (285), Ebû'l- Hasan el-Begavî (286), Küdeymî (286), Ebû'l- Kâsım el-Begavî (317)	Bağdat, Vasıt	tespit edilem edi
14	Süleyman b. Harb	224/839	Şu'be b. Haccâc (160), Cerîr b. Abdülhamîd (188)	Zühli (258), Ebû Hâtîm er-Râzî (277), Hâris b. Ebû Üsâme (282), Ebû Zür'a ed-Dımaşkî (281), Keccî (292), İbnü'd- Düveys (294), Ebû Halîfe (305)	Basra, Mekke	84
15	Halef b. Hişâm	229/844	Mâlik b. Enes (179)	İbn Ebû Hayseme (279), İbn Ebü'd-Dünya (281), İbrahim b. İshâk el-Harbî (285), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (307), Serrâc (313), Ebû'l- Kâsım el-Begavî (317)	Bağdat	79

16	Ali b. Ca'd	230/845	Şu'be b. Haccâc (160), Mâlik b. Enes (179)	Ebû Hâtîm er-Râzî (277), İbn Ebü'd-Dünyâ (281), Hâris b. Ebû Üsâme (282), İbrahim b. İshâk el-Harbî (285), Ebü'l-Hasan el-Begavî (286), Ahmed b. Hasan es-Sûfî (306), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (307), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317)	Bağdat	96
17	Yahyâ b. Maîn	233/848	Abdullah b. Mübârek (181), Hüseyim b. Beşîr (183), Mu'temir b. Süleyman (187), Cerîr b. Abdülhamîd (188), İbn Uleyye (193), Vekî' b. Cerrâh (197), Süfyân b. Uyeyne (198), Mekkî b. İbrahim (214), Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (215)	Ebû Hâtîm er-Râzî (277), Ebû Zür'a ed-Dımaşkî (281), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe (297), Hasan b. Süfyân (303), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (307), Ahmed b. Hasan es-Sûfî (317)	Bağdat	75
18	Ali b. Medînî	234/849	Hüseyim b. Beşîr (183), Cerîr b. Abdülhamîd (188), İbn Uleyye (193), Vekî' b. Cerrâh (197), Süfyân b. Uyeyne (198), Yezîd b. Hârûn (206)	Ebû Hâtîm er-Râzî (277), Hâris b. Ebû Üsâme (282), Keccî (292), Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe (297), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301), Ebû Halîfe (305), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (307), İbnü'l-Bâgandî (312), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317)	Bağdat	73
19	Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb	234/849	Hüseyim b. Beşîr (183), Cerîr b. Abdülhamîd (188), İbn Uleyye (193), Vekî' b. Cerrâh (197), Süfyân b. Uyeyne (198), Yezîd b. Hârûn (206)	Ebû Hâtîm er-Râzî (277), İbn Ebü'd-Dünyâ (281), Hâris b. Ebû Üsâme (282), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (307), İbn Ebû Dâvûd (316)	Bağdat	74

20	Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe	235/849	Şerîk b. Abdullah (177), Abdullah b. Mübârek (181), Hüseyim b. Beşîr (183), Mu'temir b. Süleyman (187), Cerîr b. Abdülhamîd (188), Veki b. Cerrâh (197), Süfyân b. Uyeyne (198), Yezîd b. Hârûn (206), Muhammed b. Abdullahel-Ensârî (215)	İbn Ebû Âsım (287), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe (297), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301), Hasan b. Süfyân (303), Abdân el-Ahvâzî (306), Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (307), İbnü'l-Bâgandî (312), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317)	Kûfe	76
21	İshâk b.Râhûye	238/853	Abdullah b. Mübârek (181), Mu'temir b. Süleyman (187), Cerîr b. Abdülhamîd (188), İbn Uleyye (193), Vekî' b. Cerrâh (197), Süfyân b. Uyeyne (198), Yezîd b. Hârûn (206)	Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301), Hasan b. Süfyân (303), Nesâî (303), Serrâc (313), Ebü'l-Abbâs el-Esam (346)	Nişâbur	77
22	Ebü'l-Hasan İbn Ebû Şeybe	239/853	Abdullah b. Mübârek (181), Hüseyim b. Beşîr (183), Cerîr b. Abdülhamîd (188), İbn Uleyye (193), Veki b. Cerrâh (197), Süfyân b. Uyeyne (198), Yezîd b. Hârûn (206)	Ebû Hâtım er-Râzî (277), İbn Ebü'd-Dünyâ (281), İbrahim b. İshâk el-Harbî (285), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe (297), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301), Nesâî (303), Abdân el-Ahvâzî (306), Ahmed b. Hasan es-Sûfî (306), Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (307), İbnü'l-Bâgandî (312), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317)	Bağdat	83

23	Dâvûd b. Rüseyd	239/854	İbn Uleyye (193)	Ebû Hâtîm er-Râzî (277), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Ahmed b. Hasan es-Sûfî (306), Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (307), Serrâc (313), Ebû'l-Kâsım el-Begavî (317)	Bağdat	80
24	Halîfe b. Hayyât	240/854-5	Mu'temir b. Süleyman (187), İbn Uleyye (193), Vekî b. Cerrâh (197), Süfyân b. Uyeyne (198)	İbn Ebû Âsım (287), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Abdân el-Ahvâzî (306), Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (307)	Basra	80
25	Kuteybe b. Saîd	240/855	Mâlik b. Enes (179), Hüseyim b. Beşîr (183), Cerîr b. Abdülhamîd (188), Süfyân b. Uyeyne (198), Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (215)	İbrahim b. İshâk el-Harbî (285), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301), Hasan b. Süfyân (303), Nesâî (303), Serrâc (313)	Bağdat	90
26	Ahmed b. Hanbel	241/855	Hüseyim b. Beşîr (183), Mu'temir b. Süleyman (187), Cerîr b. Abdülhamîd (188), İbn Uleyye (193), Vekî b. Cerrâh (197), Süfyân b. Uyeyne (198), Ali b. Âsım (201), Yezîd b. Hârûn (206), Mekkî b. İbrahim (214), Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (215)	Ebû Hâtîm er-Râzî (277), Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî (281), İbn Ebû Âsım (287), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Hasan b. Süfyân (303), Nesâî (303), Ebû'l-Kâsım el-Begavî (317)	Bağdat	77

27	Ali b. Hucr	244/858	Abdullah b. Mübârek (181), Hüseyim b. Beşîr (183), Cerîr b. Abdülhamîd (188), İbn Uleyye (193), Süfyân b.Uyeyne (198)	Hasan b. Süfyân (303), Nesâî (303), İbn Huzeyme (311), Ebü'l-Abbas el-Esam (346)	Merv	90
28	Ahmed b.Meni'	244/859	Abdullah b. Mübârek (181), Hüseyim b. Beşîr (183), Süfyân b. Uyeyne(198), Yezîd b. Hârûn (206)	İbn Ebü'd-Dünyâ (281), Nesâî (303), Taberî (310), İbn Huzeyme (311), Serrâc (313), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Sâid el-Hâşimî (318)	Bağdat	84
29	Hişâm b. Ammâr	245/859?	Mâlik b. Enes (179), Süfyân b. Uyeyne (198)	Ebü Hâtim er-Râzî (277), İbn Ebû Âsım (287), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301), Nesâî (303), Abdân el-Ahvâzî (306), İbnü'l-Bâgandî (312)	Dımaşk	92
30	Luveyn, Muhammed b. Süleyman el-Kûfî	246/860	Mâlik b. Enes (179), Hüseyim b. Beşîr (183), Süfyân b. Uyeyne (198)	Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ b. Mende (301), Nesâî (303), İbn Ebû Dâvûd (316), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Sâid el-Hâşimî (318)	Bağdat	113

31	Fellâs	249/864	Mu'temir b. Süleyman (187), İbn Uleyye (193), Vekî b. Cerrâh (197), Süfyân b. Uyeyne (198), Âsım b. Ali (221)	İbn Ebü'd-Dünyâ (281), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301), Nesâî (303), Taberî (310), İbn Ebû Dâvûd (316), İbn Sâid el-Hâşimî (318), Kâdî el-Mehâmilî (330)	Basra	89
32	Bündâr	252/866	Mu'temir b. Süleyman (187), İbn Uleyye (193), Vekî b. Cerrâh (197), Yezîd b. Hârûn (206), Mekkî b. İbrahim (214), Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (215)	İbn Ebü'd-Dünyâ (281), İbn Ebû Âsım (287), Nesâî (303), Abdân el-Ahvâzî (306), Taberî (310), İbn Huzeyme (311), Serrâc (313), İbn Ebû Dâvûd (316), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Sâid el-Hâşimî (318)	Basra	85
33	Devrakî, Ya'kûb b. İbrahim	252/866	Hüşeym b. Beşîr (183), Mu'temir b. Süleyman (187), Cerîr b. Abdülhamîd (188), İbn Uleyye (193), Vekî' b. Cerrâh (197), Süfyân b. Uyeyne (198), Yezîd b. Hârûn (206), Âsım b. Ali (221)	Nesâî (303), İbn Huzeyme (311), Serrâc (313), İbn Sâid el-Hâşimî (318), Kâdî el-Mehâmilî (330), İbn Mahled el-Attâr (331)	Bağdat	89
34	Zübeyr b. Bekkâr	256/870	Süfyân b. Uyeyne (198)	İbn Ebü'd-Dünyâ (281), İbn Sâid el-Hâşimî (318), Kâdî el-Mehâmilî (330), İbn Mahled el-Attâr (331)	Hicaz	84

35	Eşec el-Kindî	257/871	Hüseyim b. Beşîr (183), Vekî b. Cerrâh (197), Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (219)	Nesâî (303), Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (307), İbn Huzeyme (311), İbn Ebû Dâvûd (316), İbn Ebû Hâtîm (327)	Kûfe	90
36	Hasan b. Arefe	257/871	Abdullah b. Mübârek (181), Hüseyim b. Beşîr (183), Mu'temir b. Süleyman (187), Cerîr b. Abdülhamîd (188)	Nesâî (303), Taberî (310), İbn Ebû Hâtîm (327), Kâdî el-Mehâmîlî (330), İbn Mahled el-Attâr (331), İbn Ebû Sâbit (338), Saffâr (341)	Bağdat	107
37	Zühlî	258/872	Ali b. Âsım (201), Yezîd b. Hârûn (206), Mekkî b. İbrahim (214), Âsım b. Ali (221), Ka'nebî (221), Süleyman b. Harb (224)	Nesâî (303), İbn Huzeyme (311), Serrâc (313), İbn Ebû Dâvûd (316), Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî (330)	Nîşâbur	86
38	Abdurrahman b. Bişr b. Hakem	260/874	İbn Uleyye (193), Vekî b. Cerrâh (197), Süfyân b. Uyeyne (198)	İbn Huzeyme (311), İbn Ebû Dâvûd (316), İbn Sâid el-Hâşîmî (318), Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî (330)	Nîşâbur	80

39	Za'ferânî	260/874	İbn Uleyye (193), Veki b. Cerrâh (197), Süfyân b. Uyeyne (198), Yezid b. Hârûn (206), Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (219), Âsım b. Ali (221)	Taberî (310), İbn Huzeyme (311), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Sâid el-Hâşimî (318), Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî (330), Kâdî el-Mehâmilî (330), İbn Mahled el-Attâr (331), Ebû Saîd İbnü'l-Arabî (341), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354)	Bağdat	80
40	Ali b. İşkâb	261/875	İbn Uleyye (193)	İbn Sâid el-Hâşimî (318), İbn Ebû Hâtim (327), İbn Mahled el-Attâr (331)	Bağdat	80
41	Muhammed b. Âsım es-Sekafî	262/876	Süfyân b. Uyeyne (198)	İbn Fâris (346)	İsfahan	tespit edilemedi
42	Yunus b. Abdüla'lâ es-Sadeî	264/878	Süfyân b. Uyeyne (198)	Nesâî (303), Taberî (310), İbn Huzeyme, İbn Cevsâ (320), İbn Ebû Hâtim (327)	Mısır	94
43	Ahmed b. Şeybân er-Remlî	268/881	Süfyân b. Uyeyne (198)	İbn Sâid el-Hâşimî (318), Ebû Amr es-Semerkandî (345), Ebü'l-Abbas Esam (346)	Reml	tespit edilemedi
44	Ebû Kılâbe er-Rekâşî	276/890	Yezid b. Hârûn (206)	Taberî (310), İbn Huzeyme (311), İbn Sâid el-Hâşimî (318), Kâsım b. Asbağ (340), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354)	Bağdat	86

45	Ebû Hâtîm er-Râzî	277/890	Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (215), Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (219), Âsım b. Ali (221), Ka'nebî (221), Süleyman b. Harb (224), Yahyâ b. Maîn (233), Ebû Hayseme (234), Dâvûd b. Rüseyd (239), Ebû'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Ahmed b. Hanbel (241), Hişâm b. Ammâr (245)	Nesâî (303), Serrâc (313), İbn Sâid el-Hâşimî (318), Kâdî el-Mehâmilî (330), İbn Mahled el-Attâr (331)	Rey	82
46	İbn Ebû'd-Dünyâ	281/894	Halef b. Hişâm (229), Ali b. Ca'd (230), Ebû Hayseme (234), Ahmed b. Menî' (244), Fellâs (249), Bündâr (252)	İbn Huzeyme (311), Serrâc (313), İbn Ebû Hâtîm (327), İbn Ukde (332), Kâsım b. Asbağ (340), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354)	Bağdat	73
47	Ebû Zür'a ed-Dımaşkî	281/894	Süleyman b. Harb (224), Yahyâ b. Maîn (233), Ahmed b. Hanbel (241)	İbn Sâid el-Hâşimî (318), İbn Ebû Hâtîm (327), Ebû'l-Abbas Esam (346), Taberânî (360)	Dımaşk	81
48	Hâris b. Ebû Üsâme	282/896	Ali b. Âsım (201), Yezîd b. Hârûn (206), Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (219), Âsım b. Ali (221), Süleyman b. Harb (224), Ali b. Ca'd (230), Ali b. Medîni (234), Ebû Hayseme (234)	İbn Mahled el-Attâr (331), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354)	Bağdat	97
49	İbrahim b. İshâk el-Harbî	285/899	Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (219), Âsım b. Ali (221), Halef b. Hişâm (229), Ali b. Ca'd (230), Ebû'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Kuteybe b. Saîd (240)	Kâdî el-Mehâmilî (330), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354), Ebû Bekir el-Katîi (368)	Bağdat	87

50	Muhammed b. Yunus el-Küdeymî	286/899	Mekkî b. İbrahim ²¹⁴ , Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn ²¹⁹ , Âsım b. Ali ²²¹	Kâsım b. Asbağ (340), Saffâr (341), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354), Reffa' (356), Ebû Bekir el-Katî (368)	Basra	103
51	Ebü'l-Hasan el-Begavî	286/899	Ebü Nuaym Fazl b. Dükeyn (219), Âsım b. Ali (221), Ka'nebî (221), Ali b. Ca'd (230)	Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), Ebû Saîd İbnü'l-Arabî (341), Reffa' (356), Taberânî (360)	Mekke	90
52	İbn Ebû Âsım	287/900	Ebü Bekir İbn Ebû Şeybe (235), Halife b. Hayyât (240), Ahmed b. Hanbel (241), Hişâm b. Ammâr (245), Bündâr (252)	İbn Ebû Hâtım (327), Ebû's-Şeyh (369)	İsfahan	81
53	Abdullah b. Ahmed b. Hanbel	290/903	Yahyâ b. Maîn (233), Ebû Hayseme (234), Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (235), Dâvûd b. Rüseyd (239), Ebü'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Halife b. Hayyât (240), Luveyne (246), Fellâs (249)	Kâdî el-Mehâmilî (330), İbn Mahled el-Attâr (331), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354), Taberânî (360), Ebû Bekir el-Katî (368)	Bağdat	77
54	Keccî	292/904	Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (215), Ka'nebî (221), Süleyman b. Harb (224), Ali b. Medîni (234)	İbn Ukde (332), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354), Taberânî (360), Ebû Bekir el-Katî (368)	Bağdat	100
55	İbnü'd-Düreys	294/907	Ka'nebî (221), Süleyman b. Harb (224)	İbn Ebû Hâtım (327)	Rey	94
56	Ebü Ca'fer İbn Ebû Şeybe	297/910	Yahyâ b. Maîn (233), Ali b. Medîni (234), Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (235), Ebü'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239)	Kâdî el-Mehâmilî (330), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354), Taberânî (360), Ebû Bekir el-İsmailî (371)	Bağdat	87

57	Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî	301/913	Ali b. Medîni (234), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (235), İshak b. Râhûye (238), Ebû'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Kuteybe b. Saîd (240), Hişam b. Ammâr (245), Fellâs (249)	İbn Mahled el-Attâr (331), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354), Taberânî (360), İbn Adî (365), Ebû Bekir el-Katîi (368), Ebû Bekir el-İsmâilî (371)	Bağdat	94
58	Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ b. Mende	301/914	Luveyn (246)	Taberânî (360), Ebû's-Şeyh (369)	İsfahan	81
59	Nesâi	303/915	İshâk b. Râhûye (238), Ebû'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Kuteybe b. Saîd (240), Ahmed b. Hanbel (241), Ahmed b. Meni' (244), Ali b. Hucr (244), Hişam b. Ammâr (245), Luveyn (246), Fellâs (249), Bûndâr (252), Devrakî (252), Eşec el-Kindî (257), Hasan b. Arefe (257), Zühlî (258), Yunus b. Abdûlâlâ (264), Ebû Hâtîm er-Râzî (277)	İbn Hibbân (354), Taberânî (360), İbnü's-Sünnî (364), İbn Adî (365)	Mısır	88
60	Hasan b. Süfyân	303/916	Yahyâ b. Maîn (234), Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (235), İshâk b. Râhûye (238), Kuteybe b. Saîd (240), Ahmed b. Hanbel (241), Ali b. Hucr (244)	İbn Hibbân (354), İbnü's-Sünnî (364), İbn Adî (365), Ebû Bekir el-İsmâilî (371), Ebû Amr el-Hiyerî (376), Gıtrîfî (377), İbn Şîreveyh (380)	Nesâ	90
61	Ebû Halife	305/918	Ka'nebî (221), Süleyman b. Harb (224), Ali b. Medîni (234)	İbn Hibbân (354), Taberânî (360), İbnü's-Sünnî (364), İbn Adî (365), Ebû's-Şeyh (369), Ebû Bekir el-İsmâilî (371), Gıtrîfî (377)	Basra	100

62	Abdân el-Ahvâzî	306/918	Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (235), Ebû'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Halife b. Hayyât (240), Hişâm b. Ammâr (245), Bündâr (252)	İbn Adî (365), Ebû Bekir İsmailî (371), Ebû Amr el-Hiyerî (376)	Ahvaz	90
63	Ahmed b. Hasan es-Sûfî	306/918-9	Yahyâ b. Maîn (233), Dâvûd b. Rüşeyd (239), Ebû'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Ali b. Ca'd (244)	İbn Hibbân (354), İbn Adî (365), Ebû's-Şeyh (369), Ebû Bekir el-İsmailî (371), Ebû Amr el-Hiyerî (376), İbnü'l-Muzaffer (379), Ebû'l-Hasan el-Harbî (386)	Bağdat	100
64	Ebû Ya'lâ el-Mevsilî	307/919	Yahyâ b. Maîn (233), Ali b. Medînî (234), Ebû Hayseme (234), Ebû'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Halife b. Hayyât (240), Ali b. Ca'd (244), Eşec el-Kindî (257)	İbn Hibbân (354), Taberânî (360), İbnü's-Sünnî (364), İbn Adî (365), Ebû's-Şeyh (369), Ebû Bekir İsmâilî (371), Ebû Amr el-Hiyerî (376)	Musul	97
65	Taberî	310/923	Ahmed b. Menî' (244), Fellâs (249), Bündâr (252), Hasan b. Arefe (257), Za'ferânî (260), Yunus b. Abdüla'lâ (264), Ebû Kılâbe (276)	Taberânî (360), Ebû Amr el-Hiyerî (376), İbnü'l-Muzaffer (379)	Bağdat	86
66	İbn Huzeyme	311/924	Ahmed b. Menî' (244), Ali b. Hucr (244), Bündâr (252), Devrakî (252), Eşec el-Kindî (257), Zühli (258), Abdurrahman b. Bîşr (260), Za'ferânî (260), Yunus b. Abdüla'lâ (264), Ebû Kılâbe (276), İbn Ebû'd-Dünyâ (281)	İbn Hibbân (354), İbn Adî (365), Behîrî (375), Ebû Amr el-Hiyerî (376), Gıtrîfî (377), Hakîm el-Kebîr (378), İbn Şîreveyh (380)	Nîşâbur	88

67	İbnü'l-Bâgandî	312/925	Ali b. Medîni (234), Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (235), Ebü'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Hişâm b. Ammâr (245)	Taberânî (360), İbnü's-Sünnî (364), İbn Adî (365), Ebû Bekir el-İsmailî (371), Behîrî (375), Ebû Bekir el-Ebherî (375), Hâkim el-Kebîr (378), İbnü'l-Muzaffer (379), İbn Şahin (385), Ebü'l-Hasan el-Harbî (386)	Bağdat	100
68	Serrâc	313/925	Halef b. Hişâm (229), İshâk b. Râhûye (238), Dâvûd b. Rüseyd (239), Kuteybe b. Saîd (240), Ahmed b. Menî' (244), Bündâr (252), Devrakî (252), Zühlî (258), Ebû Hâtim er-Râzî (277), İbn Ebü'd-Dünyâ (281)	İbn Hibbân (354), İbn Adî (365), Behîrî (375), Ebû Amr el-Hiyerî (376), Gıtrîfî (377), İbn Şîreveyh (380), Haffâf en-Nîsâbûrî (395)	Nîşâbur	97
69	İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekir es-Sicistânî	316/929	Luveyyn (246), Fellâs (249), Bündâr (252), Eşec el-Kindî (257), Zühlî (258), Abdurrahman b. Bişr (260)	İbn Hibbân (354), İbnü's-Sünnî (364), Ebû Bekir el-Ebherî (375), Hâkim el-Kebîr (378), İbnü'l-Muzaffer (379), Dârekutnî (385), İbn Şahin (385), Ebû Tahir el-Muhallis (393)	Bağdat	86
70	Ebü'l-Kâsım el-Begavî	317/929	Âsım b. Ali (221), Halef b. Hişâm (229), Ali b. Ca'd (230), Ali b. Medîni (234), Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (235), Dâvûd b. Rüseyd (239), Ebü'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Ahmed b. Hanbel (241), Ahmed b. Menî' (244), Luveyyn (246), Bündâr (252), Za'ferânî (260), Ebü'l-Hasan el-Begavî (286)	Taberânî (360), İbnü's-Sünnî (364), İbn Adî (365), Ebû Bekir el-Katî (368), Ebu Bekir el-İsmâilî (371), Ebû Bekir el-Ebherî (375), Hâkim el-Kebîr (378), İbnü'l-Muzaffer (379), Dârekutnî (385), İbn Şahin (385), İbn Ehî Mîmî (390), Ebû Tahir el-Muhallis (393)	Bağdat	103

71	İbn Sâid el-Hâşimî	318/930	Ebû Hayseme (234), Ahmed b. Meni' (244), Luveyne (246), Fellâs (249), Bündâr (252), Devrakî (252), Abdurrahman b. Bişr (260), Za'ferânî (260), Ali b. İşkâb (261), Ahmed b. Şeybân er-Remlî (268), Ebû Kılâbe (276), Ebû Hâtım er-Râzî (277), Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî (281)	Taberânî (360), İbn Adî (365), Ebû Bekir el-İsmailî (371), İbnü'l-Muzaffer (379), Ebû Muhammed Ubeydullah b. Ahmed (381), Dârekutnî (385), İbn Şahin (385), Ebû Tâhir el-Muhallîs (393)	Bağdat	90
72	İbn Cevsâ	320/932	Âsım b. Ali (221), Halef b. Hişâm (229), Ali b. Ca'd (230), Ali b. Medîni (234), Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (235), Dâvûd b. Rüseyd (239), Ebû'l-Hasan İbn Ebû Şeybe (239), Ahmed b. Hanbel (241), Ahmed b. Meni' (244), Luveyne (246), Bündâr (252), Za'ferânî (260), Ebû'l-Hasan el-Begavî (286)	İbn Hibbân (354), Taberânî (360), İbnü's-Sünnî (364), İbn Adî (365), Hâkim el-Kebîr (378), İbnü'l-Muzaffer (379)	Dımaşk	90
73	İbn Ebû Hâtım	327/938	Eşec el-Kindî (257), Hasan b. Arefe (257), Ali b. İşkâb (261), Yunus b. Abdüla'lâ (264), İbn Ebû'd-Dünyâ (281), Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî (281), İbn Ebû Âsım (287), İbnü'd-Düveys (294)	İbn Hibbân (354), Ebû's-Şeyh (369), Hâkim el-Kebîr (378)	Rey	87
74	Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî	330/942	Zühli (258), Abdurrahman b. Bişr (260), Za'ferânî (260)	Ebû Abdullah b. Mende (395)	Nişâbur	90

75	Kadı el-Mehâmilî	330/942	Fellâs (249), Devrakî (252), Zübeyr b. Bekkâr (256), Hasan b. Arefe (257), Za'ferânî (260), Ebû Hâtım er-Râzî (277), İbrahim b. İshâk el Harbî (285), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe (297), İbn Uyeynenin ashâbından 70 kişi	Taberânî (360), Dârekutnî (385)	Kûfe	95
76	İbn Mahled el-Attâr	331/943	Devrakî (252), Zübeyr b. Bekkâr (256), Hasan b. Arefe (257), Za'ferânî (260), Ali b. İşkâb (261), Ebû Hâtım er-Râzî (277), Hâris b. Ebû Üsâme (282), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301)	İbn Şâhin (385), Dârekutnî (385)	Bağdat	98
77	İbn Ukde	332/944	İbn Ebü'd-Dünyâ (281), Keccî (292)	Taberânî (360), İbn Adî (365), Dârekutnî (385), İbn Şâhin (385)	Kufe	83
78	İbn Ebû Sâbit	338/950	Hasan b. Arefe (257)	Ebû Bekir el-Ebherî (375), İbn Şâhin (385)	Dımaşk	90
79	Kâsım b. Asbağ	340/951	Ebû Kılâbe (276), İbn Ebü'd-Dünyâ (281), Küdeymî (286)		Endülüs	96
80	Saffâr	341/952	Hasan b. Arefe (257), Küdeymî (286)	İbnü'l-Muzaffer (379), Dârekutnî (385), Ebû Abdullah İbn Mende (395)	Bağdat	94
81	Ebû Saîd İbnü'l-Arabî	341/953	Za'ferânî (260), Ebü'l-Hasan el-Begavî (286)	İbn Hafîf (371), Ebû Abdullah İbn Mende (395)	Mekke	94

82	Ebû Amr es-Semerkindî	345/956	Ahmed b. Şeybân er-Remlî (268)	Ebû Abdullah İbn Mende (395)	Semerkan	95
83	Ebü'l-Abbas el-Esam	346/957	İshâk b. Râhûye (238), Ali b. Hucr (244), Ahmed b. Şeybân er-Remlî (268), Ebû Zür'a ed-Dımaşkî (281)	Ebû Abdullah İbn Mende (395), Hâkim en-Nîsâbûrî (405)	Nîşâbur	99
84	İbn Fâris	346/957-8	Muhammed b. Âsım es-Sekafi (262)	Ebû Abdullah İbn Mende (395)	İsfahan	98
85	İbn Hibbân	354/965	Hasan b. Süfyân (303), Nesâî (303), Ebû Halife el-Cumahî (305), Ahmed b. Hasan es-Sûfî (306), Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (307), İbn Huzeyme (311), Serrâc (313), İbn Ebû Dâvûd (316), İbn Cevsâ (320), İbn Ebû Hâtım (327)	Dârekutnî (385), Ebû Abdullah İbn Mende (395), Hâkim en-Nîsâbûrî (405)	Nîşâbur	77
86	Ebû Bekir eş-Şâfiî	354/965	Za'ferânî (260), Ebû Kılâbe (276), İbn Ebû'd-Dünyâ (281), Hâris b. Ebû Üsâme (282), İbrahim b. İshâk el-Harbî (285), Küdeymî (286), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Keccî (292), Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe (297), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301)	İbnü'l-Muzaffer (379), Dârekutnî (385), İbn Şahin (385), Ebû Tahir el-Muhallis (393), Ebû Abdullah İbn Mende (395)	Bağdat	94
87	Reffa'	356/967	Ebü'l-Hasan el-Begavî (286), Küdeymî (286)	Hâkim en-Nîsâbûrî (405)	Herat	90
88	Ebü'l-Abbas Abdullah b. Hüseyin el-Mervezî	357/968	Hâris b. Ebû Üsâme (282)	Hâkim en-Nîsâbûrî(405)	Mervezi	97

89	Taberânî	360/971	Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî (281), Ebü'l-Hasan el-Begavî (286), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Keccî (292), Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe (297), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301), Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ b. Mende (301), Nesâî (303), Ebû Halîfe (305), Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (307), Taberî (310), İbnü'l-Bâgandî (312), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Sâid el-Hâşimî (318), İbn Cevsâ (320), Kâdî el-Mehâmîlî (330), İbn Ukde (332)	Ebû Abdullah İbn Mende (395)	İsfahan	100
90	İbnü's-Sünnî	364/975	Nesâî (303), Ebû Halîfe el-Cumahî (305), Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (307), İbnü'l-Bâgandî (312), İbn Ebû Dâvûd (316), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Cevsâ (320)		Dinever	84
91	İbn Adî	365/976	Ca'fer el-Firyâbî (301), Hasan b. Süfyân (303), Nesâî (303), Ebû Halîfe (305), Abdân el-Ahvâzî (306), Ahmed b. Hasan es-Sûfî (306), Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (307), İbn Huzeyme (311), İbnü'l-Bâgandî (312), Serrâc (313), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Sâid el-Hâşimî (318), İbn Cevsâ (320), Enbârî (328), İbn Ukde (332)	Hâkim en-Nîsâbü'rî(405)	Cürcan	88

92	Ebû Bekir el-Katî	368/979	İbrahim b. İshâk el-Harbî (285), Küdeymî (286), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290), Keccî (292), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317)	Hâkim en-Nisâbûrî(405)	Bağdat	93
93	Ebü'ş-Şeyh	369/979	İbn Ebû Âsım (287), Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ b. Mende (301), Ebû Halîfe (305), Ahmed b. Hasan es-Sûfî (306), Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (307), İbn Ebû Hâtim (327)		İsfahan	95
94	Ebû Bekir el-İsmâîlî	371/982	Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe (297), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301), Hasan b. Süfyân (303), Ebû Halîfe (305), Abdân el-Ahvâzî (306), Ahmed b. Hasan es-Sûfî (306), Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (307), İbnü'l-Bâgandî (312), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Sâid el-Hâşimî (318)	Hâkim en-Nisâbûrî(405)	Cürcan	94
95	Behîrî	375/985-6	İbn Huzeyme (311), İbnü'l-Bâgandî (312), Serrâc (313)	Hâkim en-Nisâbûrî(405)	Nîşâbur	tespit edilemedi
96	Ebû Bekir el-Ebherî	375/986	İbnü'l-Bâgandî (312), İbn Ebû Dâvûd (316), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Ebû Sâbit (338)		Bağdat	80

97	Ebû Amr el-Hiyerî	376/987	Hasan b. Süfyân (303), Abdân el-Ahvâzî (306), Ahmed b. Hasan es-Sûfî (306), Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (307, Taberî (310) , İbn Huzeyme , Serrâc (313)	Nîşâbur	94
98	Gıtrifî	377/987	Hasan b. Süfyân (303), Ebû Halîfe (305), İbn Huzeyme (311), Serrâc (313)	Cürcan	97
99	Hâkim el-Kebîr	378/998	İbn Huzeyme (311), İbnü'l-Bâgandî (312), İbn Ebû Dâvûd (316), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Cevsâ (320), İbn Ebû Hâtım (327)	Nîşâbur	93
100	İbnü'l-Muzaffer	379/989	Ahmed b. Hasan es-Sûfî (306), Taberî (310), İbnü'l-Bâgandî (312), İbn Ebû Dâvûd (316), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Sâid el-Hâşimî (318), İbn Cevsâ (320), Saffâr (341), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354)	Bağdat	93
101	Katî	380/990-1	Hasan b. Süfyân (303), İbn Huzeyme (311), Serrâc (313)	Fesâ	99
102	Ebû Muhammed Ubeydullah b. Ahmed	381/991	İbn Sâid el-Hâşimî (318)	Bağdat	75

103	Dârekutnî	385/995	İbn Ebû Dâvûd (316), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Sâid el-Hâşimî(318), Kâdî el-Mehâmilî (330), İbn Mahled el- Attâr (331), İbn Ukde (332), Saffâr (341), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354), İbn Hibbân (354)		Bağdat	79
104	İbn Şâhin	385/996	İbnü'l-Bâgandî (312), İbn Ebû Dâvûd (316), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Sâid el-Hâşimî(318), İbn Mahled el- Attâr (331), İbn Ukde (332), İbn Ebû Sâbit (338), Ebû Bekir eş-Şâfiî(354)		Bağdat	88
105	Ebü'l-Hasan el-Harbî	386/996	Ahmed b. Hasan es-Sûfî (306), İbnü'l-Bâgandî (312)		Bağdat	90
106	İbn Ehî Mîmî ed-Dekkâk	390/1000	Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317)	Bağdat	86	
107	Ebü Tahir el-Muhallîs	393/1003	İbn Ebû Dâvûd (316), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (317), İbn Sâid el-Hâşimî (318), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354)		Bağdat	88
108	Haffâf en-Nîsâbûrî	395/1004	Serrâc (313)		Nîşâbur	93

109	Ebû Abdullah b. Mende	395/1005	Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî (330), Saffâr (341), Ebû Saîd İbnü'l-Arabî (341), Ebû Amr es-Semerkindî (345), Ebü'l-Abbas el-Esam (346), İbn Fâris (346), Ebû Bekir eş-Şâfiî (354), İbn Hibbân (354), Taberânî (360)		İsfahan	85
110	Hâkim en-Nîsâbûrî	405/1014	Ebü'l-Abbas el-Esam (346), İbn Hibbân (354), Reffa' (356), Ebü'l-Abbas Abdullah b. Hüseyin el-Mervezî (357), İbn Adî (365), Ebû Bekir el-Katîî (368), Ebû Bekir el-İsmâilî (371), Behîrî (375), Hâkim el-Kebîr (375)		Nîşâbur	84

ÖZGEÇMİŞ

Tuğçe Günaydın, orta öğrenimi 2006 senesinde Bursa İpekçilik Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 2010 senesinde Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2015 senesinde Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "İbn Kuteybe'nin Uyûnü'l-Ahbâr'ındaki Hadislerin Tahrir ve Tenkidi" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Aynı sene Millî Eğitim Bakanlığı'nda, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak çalışmaya başladı. 2016 senesinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. 2021 senesinde Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne bağlı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabı yazar komisyonunda görev aldı ve halen bu görevi sürdürmektedir.